T. C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİSLERDE KUTSAL MEKÂN ALGISI

Aşır ÖRENÇ

0740207031

DOKTORA TEZİ

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Talat SAKALLI

ISPARTA-2013

T.C.
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Tarih:26/7/ 2013

Enstitü Yönetim Kurulunun 19/06/2013 tarih ve 607 sayılı kararıyla oluşturulan jürimiz, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Hadis Bilim Dalı DOKTORA öğrencisi Aşır ÖRENÇ'nın "Hadislerde Kutsal Mekân Algısı" başlıklı tezini incelemek ve değerlendirmek üzere 26/7/2013 tarihinde saat 10:00'da toplanmış ve adayı tez savunmasına almıştır.

SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Yönetmeliğinin 39. Maddesi uyarınca adaya dakika süreyle teziyle ilgili Ek'te sunulan sorular yöneltilmiştir. Yapılan değerlendirmeler sonunda adayın tezinin aşağıda belirtilen sebeplerle,

☑ **Tezin kabul edilmesine** (Öğrenci, varsa jüri tarafından gerekli görülen düzeltmeleri yaparak, tezinin onaylı son şeklini bir (1) ay içinde Enstitü'ye teslim etmelidir.)

☐ **Tezde düzeltme verilmesine** (Öğrenci, tezde gerekli görülen düzeltmeleri yaptıktan sonra altı (6) ay içinde savunmasını yineleyecektir.)

☐ **Tezin reddedilmesine** (Öğrenci yeni tez konusu belirleyecek)

***Tez adı değişikliği yapıldı/yapılmadı.**

oy birliği/oy çokluğu ile karar verilmiştir.

Gereği arz olunur.

Jüri	Adı Soyadı	İmza
Danışman	: Prof.Dr. Talat SAKALLI	
Üye	: Prof.Dr. Nasuh GÜNAY	
Üye	: Doç.Dr. Nuri TUĞLU	
Üye	: Prof.Dr. Ahmet YILDIRIM	
Üye	: Yrd.Doç.Dr. Yusuf AÇIKEL	

Ekler :

1) Tez Değerlendirme Jüri Raporları
2) Sınav soru tutanağı

SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği; Madde 39 (3) Jüri üyeleri, söz konusu tezin kendilerine teslim edildiği tarihten itibaren en geç bir ay içinde, hazırladıkları raporlarla birlikte toplanarak öğrenciyi tez savunma sınavına alırlar. Tez savunma sınavının yeri ve tarihi EYK'nca belirlenir. Jüri aralarında bir başkan seçer. Tez savunma sınavı, tez çalışmasının sunulması ve bunu izleyen soru-cevap bölümünden oluşur. Tez savunma sınavı en az kırkbeş, en çok doksan dakikadır.

(4) Tez sınavının tamamlanmasından sonra jüri tez hakkında salt çoğunlukla kabul, ret veya düzeltme kararı verir. Bu karar, EABD Başkanlığınca tez sınavını izleyen üç gün içinde Enstitüye tutanakla bildirilir. Tezi reddedilen öğrenci yeni tez konusu sunmak zorundadır. Tezi hakkında düzeltme kararı verilen öğrenci en geç altı ay içinde gereğini yaparak tezini aynı jüri önünde yeniden savunur. Bu savunma sonunda da tezi kabul edilmeyen öğrenci yeni tez konusu sunmak zorundadır. Yeni tez konusu bu Yönetmeliğin 38 inci maddesinde yer alan esaslara göre belirlenir.

Enstitü Yönetim Kurulu Kararı	Tarih:	Karar No:
Bu form sınavdan sonra danışman tarafından düzenlenerek ilgili Anabilim Dalı Başkanlığı aracılığı ile 3 gün içinde Enstitüye teslim edilir.		

T.C.

SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

YEMİN METNİ

Doktora tezi olarak sunduğum **"Hadislerde Kutsal Mekân Algısı"** adlı çalışmanın, tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadar ki bütün süreçlerde bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin Bibliyografya'da gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve onurumla beyan ederim.

Aşır ÖRENÇ

06/08/2013

ÖRENÇ, Aşır

Hadislerde Kutsal Mekân Algısı

Doktora Tezi, Isparta 2013

ÖZET

İnsanoğlunun fıtratında kutsala olan bir ihtiyacın olduğu bilinmektedir. İnsan kutsal olduğuna inandığı mekânda kutsalla iletişime geçmekte, bu mekânda kendini yenilemekte ve arınma gayreti içerisinde bulunmaktadır. Bu bağlamda dindar bir insan için kutsal mekânın hayatında ne derece önem taşıdığı gayet açıktır.

Dünyadaki taş, toprak, mekân, ağaç vb. şeylerin kutsanabilmesi onların aşkın bir varlıkla ilişkilendirilebilmesine bağlıdır. Aşkınlıkla ilişkilendirilen bir mekân ise ontolojik olarak her ne kadar mekân olmaya devam etse de insan için o sıradan bir mekân değildir. Çünkü o artık kutsaldır ve içinde gizemli bir mana barındırmakta ve dokunulmazlık kisvesine bürünmektedir.

Dünya üzerindeki ilâhî veya beşerî kaynaklı tüm dinlerde görülebilen kutsal mekân anlayışı, bu algının evrensel bir tarafını da göstermektedir. Kutsalın çerçevesi, mahiyeti ve din ile olan münasebeti yeterince kavranıp neyin hangi ölçüte göre ne kadar kutsal olduğunu anlamak da büyük önem arzetmektedir.

İslam'da mutlak kutsal olan varlık Allah'tır. Mahlûkatı yarattığından ve kuşattığından dolayı her şey O'nun mührünü taşımaktadır. Ayetlerden hareketle Allah'ın kutsal olarak vasıflandırdığı ve dindeki otoritesinden dolayı Hz. Peygamber'in hadislerinde fazîlet ve kutsiyetinden bahsedilen mekânların (izafi kutsallık bağlamında) tahlili yapılarak İslam'daki kutsal mekân anlayışının ortaya konması amaçlanmıştır. İslam'da da mevcut olan kutsal mekân algısısının sahih bir anlayışla ortaya konması büyük önem taşımaktadır.

Sonuç olarak bir dinde vazgeçilmez bir unsur olan kutsal mekân faktörünün İslâm'daki yansımasının tüm teferruatıyla ele alınmasının ve kutsal mekân anlayışının sahih bir şekilde ortaya konmasının İslâm dininin sağlıklı bir şekilde anlaşılması, ilerlemesi ve yaşanması için büyük önem arz ettiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Din, Kutsal, Mekân, Algı, Fazîlet, İslam, Ayet, Hadis.

ÖRENÇ, Aşır

The Perception of Sacred Space in the Hadiths

Ph.D. Thesis, Isparta 2013

ABSTRACT

It is well known that there is a necessity for holy in natural state of human being. One, get in touch with divine in a place that he/she believes to be a sacred place, renew oneself in this place and being in purification efforts. From this perspective, it is quite obvious that how a sacred place is vital for a religious one's life.

Blessing of things such as stone, soil, place, tree etc. on earth depends on association of them with a transcendental being. A place associated with transcendence, while ontologically continuing to be a place, is no more trivial place for human. Because, that is henceforth a sacred place and it contains a mysterious Meânilng within and is wrapping the guise of immunity.

The conception of sacred place that can be observed within all divine religions or religions of human origin shows a universal aspect of this perception. Understanding to some extent of the frame and the essence of holy and its occasion with religion and understanding of how what is sacred to which criteria is quite important.

In Islam, absolute sacred being is Allah and since Allah created and embraced everything, everything carries Allah's seal. From moving the verses that Allah described sacred and the hadith of Hz. Prophet authority on the religion in which virtue and holiness of places mentioned, it is aimed to analyze the places (in a relatively holiness) and to put forward the perception of sacred places in Islam. Putting forward the existing perception of sacred places in Islam from the authentic understanding is quite important.

As a result, handling of all details of reflection within Islam of an indispensable perception of sacred places in a religion and putting forward the perception of sacred places is quite important for understanding, spreading and living of Islam.

Keywords: Religion, Sacred, Place, Perception, Virtue, Islam, Verse, Hadith.

İÇİNDEKİLER

DOKTORA TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI.....İ
YEMİN METNİ.....İİ
ÖZET.....İİİ
ABSTRACT.....İV
İÇİNDEKİLER.....V
KISALTMALAR.....X
ÖNSÖZ.....Xİ
GİRİŞ.....1
I. ARAŞTIRMANIN KONUSU.....1
II. KONUNUN AMAÇ VE ÖNEMİ.....2
III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI.....3
IV. KONUNUN SINIRLANDIRILMASI.....7

BİRİNCİ BÖLÜM

KUTSALIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1. KUTSAL VE MEKÂN KAVRAMLARININ DİLBİLİMSEL ANALİZİ.....8
1.1. Kutsalın Tarifi.....8
1.2. Türkçe'de Kut Kökü ve Kutsal'ın Anlamları.....11
1.3. Arapçada Kutsal Anlamına Gelen Kavramlar.....13
1.3.1. Kuds.....13
1.3.2. Bereket.....15
1.3.3. Fazl.....20
1.3.4. Haram.....21
1.4. Sami Dillerde Kutsalı İfade Eden Kavramlar.....23
1.5. Batı Dillerinde Kutsalı İfade Eden Kavramlar.....24
2. KUTSALIN MAHİYETİ.....25
2.1. Kutsalın Tezahürü/Alanı.....26
2.2. Kutsalın Kaynağı.....27
2.3. Kutsalın Sonucu.....28
2.4. Kutsalın Fert ve Toplum Hayatındaki Önemi.....30
2.5. Kutsalın Belirleyicisi.....31
2.6. Kutsal-Sembol İlişkisi.....31
2.7. Kutsalın Zorunluluğu.....33
2.8. Kutsalın Dokunulmazlığı.....34
2.10. Kutsalın Kısımları.....35
2.10.1. Mutlak ve İzafî Kutsal.....35

2.10.2. Müspet ve Menfî Kutsal....37
2.11. Kutsal Olarak Nitelenenler....38
3. MEKÂN KAVRAMI....39
3.1. Kutsalın Mekânla İlişkilendirilmesi....39
3.2. Kutsal Mekân....41
3.3. Kutsal Mekân'ın Özellikleri....42
3.4. Kutsal Mekâna Yönelme....44
3.5. Kutsal Mekânı Ziyaret....50
3.6. Bir Mekânın Kutsallığını Gösteren İşaretler....51
3.6.1. Kutsal Kabul Edilen Yerlerin Tanrı Tarafından Gösterilmiş Olması....52
3.6.2. Bir Yerin Tanrı'ya Tahsis Edilmiş Olması....52
3.6.3. Tanrı'nın Herhangi Bir Yerde Görünmesi (Teofani) veya Gücünü Göstermesi (Tecelli)....52
3.6.4. Bir Yerin İnsanlar Tarafından Kutsal Kabul Edilmesi....53
4. DİNLERDE KUTSAL MEKÂN ANLAYIŞI /KÜLTÜRÜ....55
4.1. İslam Öncesi İlâhî Dinlerde Kutsal Mekân Anlayışı (Yahudilik-Hıristiyanlık)....56
4.1.1.Hıristiyanların Anadolu'daki Ziyaret Yerleri....60
4.2. Beşeri Dinlerde Kutsal Mekân Algısı....61
4.3. Eski Türk İnancında Kutsal Mekân Anlayışı....64
4.4. Cahiliye Dönemi Arap İnancında Kutsal Mekân Anlayışı....66

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERDE KUTSAL MEKÂN

HADİSLERDE MEKKE-MEDİNE (HARAMEYN)....69

1. MEKKE'NİN FAZİLETİ/KUTSİYETİ....75
1.1. Mekke'nin İsimleri....76
1.2. Mekke'nin Fazîletine Dair Ayet-i Kerimeler....78
1.3. Mekke'nin Haremliği İle İlgili Rivayetler....82
1.3.1. Mekke'nin Haremliği ile İlgili Rivayetlerin Tahrici....85
1.3.2. Mekke'nin Haremliği ile İlgili Rivayetlerin Yorumlanması....86
1.3.3. Harem Sınırları ve Hükümleri....90
1.3.3.1. Harem Sınırlarının Gayri Müslimlere Yönelik Hükümleri....90
1.3.3.2. Harem Sınırlarının Müslümanlara Yönelik Hükümleri....91
1.3.3.3. Mekke Sınırlarında Silah Taşıma ve Hükmü....93
1.4. Mekke'nin Mikat Sınırlarının Keyfiyeti....94
1.5. Mekke'nin Yeryüzünün En Hayırlı ve En Sevimli Olması....97
1.6. Mekke'nin Korunmuşluğu....99
1.7. Mekke'de Kılınan Namazın Fazîleti....101
1.8. Mekke'de Kılınan Namaz Dışındaki Diğer İbadetlerin Fazîleti....102
1.8. Mekke'deki Duaların Müstecab Olduğu Haber Verilen Mekânlar....103

2. MEDİNE'NİN FAZİLETİ/KUTSİYETİ 105
2.1. Medine'nin İsimleri 107
2.2. Medine'nin Haremliği İle İlgili Rivayetler 108
2.2.1. Medine'nin Haremliğiyle İlgili Rivayetlerin Tahrici 109
2.2.2. Medine'nin Haremliğiyle İlgili Rivayetlerin Yorumlanması 111
2.2.3. Medine'nin Harem Sınırları 113
2.2.4. Medine'nin Harem Sınırları ve Hükümleri 114
2.3. Medine'nin Bereketi 120
2.4. Hz. Peygamber'in Medine'ye Olan Sevgisi 121
2.5. Medine'de İkametin Fazîleti 123
2.5.1. Medine'de İkamet Hakkında Görüşler 127
2.6. Medine'de Sıkıntı ve Meşakkate Sabır Gösterme ve Orada Ölmenin Fazîleti 128
2.7. Medine'de Ölme, İkamet ve Meşakkate Sabretmeyle İlgili Rivayetlerin Tahrici 130
2.6. Medine'nin Toprağının Şifa Olması 133
2.8. Medine'nin Deccal ve Veba'dan Korunmuşluğu 134
2.9. Medine'nin Kutsiyet ve Fazîletini İfade Eden Hadisler Hakkında Genel Bir Değerlendirme 138
2.10. Haremeynin Taş ve Toprağının Alınması 141
2.11. Bölüm Değerlendirmesi/Mekke ile Medine'nin Fazîlette Önceliği 142

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HARAMEYN BÖLGESİNDE YER ALAN MESCİD/MABED VE DİĞER MEKÂNLARININ FAZİLETİ/KUTSİYETİ

1. MESCİDLERİN FAZİLETİ 147
1.1. Yolculuğa Çıkmak (Şeddü'r-Rihal) Hadisinin Anlaşılması 148
1.2. Yolculuğa Çıkmak (Şeddü'r-Rihal) Hadisinin Tahrici 149
1.3. Yolculuğa Çıkmak (Şeddü'r-Rihal) Hadisinden Çıkarılan Hükümler 150
1.4. Yolculuğa Çıkmak (Şeddü'r-Rihal) Hadisinin Yorumlanması 154
2. MESCİDLER 155
2.1. Kâbe/Mescid-i Haram 155
2.1.1. Kâbe'nin İnşâsı 157
2.1.2. Kâbe İle İlgili Hükümler 159
2.1.3. Kâbe'de Yapılan İbadetler 161
2.1.4. Rüknü Yemânî 162
2.1.5. Mültezem 164
2.1.6. Hacerü'l-Esved 168
2.1.7. Zemzem 172
2.1.8. Hıcr 174
2.1.9. Hatim 175
2.2. Mescid-i Nebevî 177

2.2.1. Mescid-i Nebevî'de Kılınan Namazların Fazîletiyle İlgili Rivayetlerin Tahrici 181
2.2.2. Mescid-i Nebevî'de Kılınan Namazların Fazîletiyle İlgili Rivayetlerin Yorumlanması 185
2.2.3. Hz. Peygamber'in Kabrini Ziyaret 186
2.2.4. Ravza-i Mutahhara 194
2.2.5. Medine'de ve Mescid-i Nebevî'de Namaz Dışında Yapılan Diğer İbadetler 198
2.3. Mescid-i Kuba 200
2.3.1. Kur'an'da Zikredilen Takva Mescidi Hakkındaki Görüşler 201
2.3.2. Kuba Mescidi'nin Fazîleti 203
2.3.3. Kuba Mescidi'nde Kılınan Namazların Fazîletiyle İlgili Rivayetlerin Tahrici 205
2.3.4. Kuba Mescidi'nde Kılınan Namazların Fazîletiyle İlgili Rivayetlerin Yorumlanması 206
2.4. Mescid-i Hayf 208
2.5. Hz. Peygamber Zamanında Mevcut Diğer Mescitler 210
2.6.1. Mekke'deki Fazîletli Mescid ve Kabirler 211
2.6.2. Medine'deki Fazîletli Mescid ve Kabirler 215
3. DAĞLAR 218
3.1. Arafat Meydanı/Dağı 218
3.1.1. Arefe Günü Arafat'ta Dua Etmek 221
3.1.2. Mekke'deki Diğer Dağlar 222
3.2. Uhud Dağı 224
3.2.1. Uhud Dağı ve Bazı Dağların Cennet Dağlarından Olduğuna Dair Zayıf Hadisler 228
4. VADİLER 230
4.1. Vecc Vadisi 230
4.2. Akik Vadisi 234

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUDÜS, MESCİD-İ AKSA VE ŞAM BÖLGESİ'NİN FAZİLETİ/KUTSİYETİ

1. KUDÜSÜN FAZÎLETİ 238
1.2. Mescid-i Aksa 241
1.2.1. Mescid-i Aksa'nın Özellikleri 243
1.2.2. Mescid-i Aksa'da Kılınan Namazın Fazîleti ve İlgili Hadislerin Tahrici 249
1.2.3. Mescid-i Aksa'da Yapılan Diğer İbadetlerin Önemi 251
2. ŞAM BÖLGESİ'NİN FAZÎLETİ 252
2.1. Şam Bölgesi'nin Fazîletine Dair Ayet-i Kerimeler 254
2.2. Şam Bölgesi'nin Fazîletlerine Dair Hadis-i Şerifler 258
2.3. Şam Bölgesi'nin Seçilmiş Bir Belde Olması/Hz. Peygamber'in O bölge İçin Duası 261

2.4. Şam Bölge Halkından Bir Kısmının Kıyamete Kadar Hak Üzere Olması 262
2.5. Şam Bölgesi'nin İman ve İslam Bölgesi Olması 267
2.6. Hz. İsa'nın Şam Bölgesi'ne İnmesi 268
2.7. Şam Bölgesi'nde Abdalların Bulunması 272
2.8. Şam Bölgesi'ne Rahman'ın Meleklerinin Kanatlarını Yayması ve Şam Bölgesi'nin Mahşer Yeri Olması 278
2.9. Kur'an-ı Kerîm'de Zikredilen Mukaddes Tuva Vadisi'nin Şam Bölgesinde Olması 280
2.10. Mescidü'l-Aşşâr'ın Şam Bölgesinde Bulunması 281
3. YEMEN VE BÖLGESİ'NİN FAZÎLETLERİNE DÂİR RİVAYETLER 283
4. BAZI BELDERİN FAZÎLETLERİNE DAİR RİVAYETLER 287
SONUÇ 295
BİBLİYOGRAFYA 301
EKLER 336
ÖZ GEÇMİŞ 346

KISALTMALAR

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜSBE	: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
b.	: Bin/İbn
bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
çev.	: Çeviren
ÇÜSBE	: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
DEÜİFD	: Dokuz Eylül Üniversiyesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
EÜSBE	: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
FÜİFD	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
HÜİFD	: Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
İ.A.	: İslam Ansiklopedisi
Nşr.	: Neşreden
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SDÜİFD	: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
t.y.	: Baskı tarihi yok
UÜİFD	: Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
vb.	: Ve benzeri
Vol.	: Cilt
Y.	: Yıl
y.y.	: Yayım yeri yok
YYÜİFD	: Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi

ÖNSÖZ

Genelde kutsallık algısı, özelde ise bu algının mekânsal boyutu, kökeni insanlık tarihine kadar dayanan bir olgudur. İlâhi ve beşerî kaynaklı tüm dinlerde hatta hiçbir dine inanmadıklarını iddia edenlerde dahi dokunulmasını istemedikleri bir kutsallık algısının olduğu bilinen bir gerçektir.

İnsanlığın ilk döneminden itibaren çeşitli şekillerde kendini gösteren kutsal mekân algısı günümüzde de dinlerin vazgeçilmez unsurları arasındadır. Kendisine kutsiyet atfedilen zaman dilimleri, mekânlar ve eşyaların en basit şekliyle, ilkel bir kabilede dahi farklı tezahürleriyle kendini göstermesi, genel olarak kutsiyet atfetmek suretiyle kendilerinden farklı bir durumda konumlandırmaları, mekân, zaman veya birtakım nesnelere kutsiyet atfetmenin evrensel ve dinsel bir tutum ve davranış olduğunu açığa çıkarmaktadır. Fikirlerin ve ibadetlerin yerleşmesi, hayat bulması ve benimsenmesi için kutsal mekânların zorunluluğu da ortaya çıkmaktadır. İslam'ın yayılması ve yaşanılır kılınmasında kutsal mekânların ne derece önemli rol oynadığını tespit etmeye gayret gösterdiğimiz bu çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır.

Çalışmamızın birinci bölümünde kutsal ve mekân kavramlarının kavramsal çerçevesini ortaya koymaya çalıştık. Bu bağlamda Kutsal kavramının tarifi, Arapça, Türkçe ve Batı Dilleri'nde hangi kavramları ihtiva ettiği, kutsal'ın fert ve toplum hayatındaki önemini ortaya koymak için mahiyetinin tespiti, Kutsal'ın mekânla ilişkilendirilmesi bağlamında kutsal mekân'ın özellikleri ve çalışmanın daha sonraki bölümlerinde İslam'daki kutsal mekân anlayışıyla karşılaştırılmak için İslam öncesi İlâhi dinler ve İlahi kaynaklı olmayan beşerî dinlerdeki kutsal mekân algısının ortaya konması amaçlanmıştır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde İslam'ın iki kutsal şehri olan ve belli hususiyetlerinden dolayı Harameyn diye isimlendirilen Mekke ve Medine şehirleri ile buraların kutsallığının sınırlarını çizen mîkat bölgesi kapsamında yoğunlaşılarak bu iki beldenin fazîlet ve kutsiyeti temellendirilmeye çalışılmıştır.

Tezimizin üçüncü bölümünde ise İslam'da çok önemli konuma sahip olmasından dolayı ikinci bölümde şehir bazında fazîletlerini ortaya koymaya çalıştığımız Harameyn bölgesinin mekânsal bağlamda mescid, dağ ve vadileri gibi rivayetlerde fazîlet ve

kutsiyetinden bahseden yerlerini teferruatıyla incelemeye tabi tutarak Haremeyn bölgesinin önem arzeden tüm mekânlarından bahsedilmeye çalışıldı.

Tezimizin son bölümü olan dördüncü bölümünde Kur'an'da bildirilen İsra hadisesinin gerçekleştiği mekân, hadislerde açıklanan Hz. Peygamber'in Mirac yolculuğunun uğrak yeri ve sahih hadislerde sevap kazanmak amacıyla ziyaret edilebildiği belirtilen üç mescidden olan Mescid-i Aksa'nın fazîlet ve kudsiyeti, bu bağlamda Kudüs şehrinin önemi üzerinde duruldu. Kudüs'ün, hadis külliyatında fazîleti hakkında birçok rivayet bulunmasından dolayı önem arzeden Şam bölgesinin sınırları içerisinde yer almasından dolayı Şam bölgesinin hadislerde belirtilen hususiyetleri üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda geniş bir coğrafyayı kapsayan bu bölge kapsamına giren belde, mescid gibi fazîleti hakkında rivayet bulunan mekânları da inceleyerek sonuç itibariyle İslam'daki kutsal mekân algısı/anlayışı tespit edilmiştir.

Bu doktora tezi 2886-D-11 proje numarası ile Süleyman Demirel Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimi (SDÜBAP) tarafından desteklenmiştir.

Tez konusunun belirlenmesi ve bu konuda çalışılması sırasında fikirleri, bakış açısı ve yönlendirmeleriyle destek olup yol gösteren danışman hocam Prof. Dr. Talat SAKALLI'ya ve tez izleme komitesindeki Prof. Dr. Nasuh GÜNAY ve Doç. Dr. Nuri TUĞLU'ya teşekkürlerimi sunarım. Lisans döneminden itibaren Yüksek lisans ve Doktora sürecinde kendilerinden hadis alanında yardımlarını gördüğüm Prof. Dr. Ahmet YILDIRIM ve Yrd. Doç. Dr. Yusuf AÇIKEL'e de ayrıca teşekkür ederim.

Çalışmam sürecinde istifade ettiğim İsam Kütüphanesi'nde bulunan yetkililere de teşekkürlerimi belirtmek isterim. Ayrıca şahsi kütüphanesini istifademe sunan muhterem insan Ahmet ÇETİN Bey'e, teşekkürü bir borç bilir, kütüphanedeki zevata da şükranlarımı sunarım.

Bu güne kadar yetişmemde her türlü fedakârlıkta bulunan çok kıymetli anne ve babama teşekkür etmeyi yerine getirilmesi gereken bir borç telâkki ederim. Son olarak kendilerinden gerekli desteği gördüğüm eşim ve çocuklarıma da teşekkür ederim.

Aşır ÖRENÇ

Isparta-2013

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

İnsanoğlunun hayatında ve inanç sisteminin içerisinde kutsal, kutsallık algısı, bu algının zaman, mekân ve çeşitli nesnelere yansıma biçimi önemli bir yer işgal etmektedir. İlâhi veya beşerî tüm dinlerde görülen, kökeni insanlık tarihi kadar eski olan kutsallık algısı ve bu algının değişik tezahürleri içerisinde özellikle çalışmamızın konusunu oluşturan mekâna/mekânlara kutsiyet atfedilmek suretiyle kendini gösteren kutsal mekân algısı herhangi bir dinin, inancın, kültürün vb. yaşanması, ilerlemesi ve yayılmsı için büyük önem arzetmektedir.

İnsanın yaşamında zaman ve mekân olmak üzere iki temel boyut söz konusudur. İnsanın yaşamını, inanç sistemini kısacası tüm değerlerini bu iki temel boyutun dışında düşünmek mümkün olmamaktadır. Dolayısıyla insanın kutsadığı aşkın varlık ile iletişime geçmesi de zaman veya mekân boyutunda gerçekleşmektedir. İnançlı insan kutsal kabul edilen mekânda kendini yenilemekte, geliştirmekte ve duygu yoğunluğu yaşamaktadır.

Genel olarak tüm dinlerde varlığı ortaya çıkan kutsal mekân algısının hayati önem taşımasından dolayı bu algının sağlam temellere oturtulup gerçek anlamda fonksiyonunu yerine getirebilmesi, dinin yaşanması ve yaşatılması adına çok büyük önem taşımaktadır.

İslam inancında inanan insanın, hangi zaman veya mekânda bulunursa bulunsun, fıtratı/yaratılışı gereği Allah ile beraberdir ve her an ve mekânda yaratıcısının gözetimi altındadır. Fakat Müslüman insan bazı zaman ve mekânlarda Yüce Yaratıcı ile daha yakın ilişkiye girdiği, duygu yoğunluğu yaşadığı veya Allah'ın, çeşitli vesilelerle kendisini insana daha fazla hissettirdiği zaman ve mekânlar söz konusudur.

Araştırmamızın konusu İslam'daki kutsal mekân anlayışının/kültürünün oluşumunda hadislerin yerinin tespitidir. Genel olarak bütün dinlerde farklı şekillerde tezahür eden mekânlara kutsallık atfetme anlayışının (Kutsal Mekân Algısı) İslam'daki tezahürünün ortaya konması, Kur'an ve konuyla ilgili hadis külliyatında bulunan rivayetler ışığında konunun temellendirilmesi ve İslam'ın sahih Kutsal Mekân algısının/anlayışının tespiti çalışmamızın hedefleri arasındadır.

II. KONUNUN AMAÇ VE ÖNEMİ

İnsanoğlunda kutsadığı aşkın varlıkla sürekli beraber olma duygusu ve bu duygunun bir yansıması olarak çevresini kutsalla ilişkilendirme tavrı süreklilik arz etmektedir. İnsan çevresindeki şeylere, göründüğü şeklin dışında, hassasiyeti ölçüsünde üstün vasıflar yüklemektedir. Bu şekilde insan çevresine bu algıyı yükleyerek yaşantısına bir heyecan, aktiflik ve içsel huzuru katmaktadır.

Bir gücün sembolü olan Kutsal'ı, insan yanında hissetmek istemektedir. Bundan dolayı etrafına kutsiyet atfederek gücü yanı başında bulmaktadır. Dünyadaki taş, toprak, mekân, ağaç vb. şeylerin kutsal olabilmesi için onların aşkınlıkla ilişkilendirmesi yeterlidir. Kutsanan bir mekân ise ontolojik olarak her ne kadar mekân olmaya devam etse de insan için o sıradan bir mekân olmaktan çıkmakta, içerisinde çok derin manalar barındıran ve dokunulmazlığı olan bir hal almaktadır. İnanan insan, kutsiyet atfettiği bu mekânda duygusal yoğunluğu yaşamakta, farklı bir atmosfere girerek kendini yenileyip geliştirmektedir.

Çalışmamızda İlâhî ve beşerî dinlerde farklı şekillerde kendini gösteren mekânlara kutsiyet atfetme anlayışı incelenerek konunun İslam'daki boyutu ele alınmaktadır. Fikirlerin ve ibadetlerin hayat bulması, oturması, gelişmesi ve ilerlemesi için kutsal mekânların zorunluluğu bir gerçektir. Bu gerçekten hareketle İslam'ın yayılması ve yaşanılır kılınmasında kutsal mekânların ne derece önemli rol oynadığını tespit etmek de çalışmamızın en önemli amaçları arasında yer almaktadır.

Kutsal mekânların varlığı ve fonksiyonu tüm din ve inanç biçimlerinde önemli bir konuma sahiptir. Dolayısıyla dinlerdeki bu kutsalla ilişkilendirdikleri zaman, mekân ve nesnelere kutsiyet atfetme algısının ortaya konması, bu dinlerin mahiyetini kavrama açısından ele alınan konunun önemini göstermektedir.

Dinlerin vazgeçilmez unsurlarından olan Kutsal Mekân faktörü, birçok çatışma ve karmaşayı da beraberinde getirebilmektedir. Bu yüzden Kutsal Mekân algısının gerçek ve doğru temeller üzerine oturtulması hayâtî öneme sahiptir.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAYNAKLARI

Çalışmamızda öncelikli olarak kutsal mekân kavramının dilbilimsel analizi, kutsalın mekânla ilişkilendirilmesi ve İslam'daki kutsal mekân anlayışıyla karşılaştırılmak üzere İslam öncesi ilâhî ve beşerî dinlerdeki kutsal mekân algısı incelendi. Bu konular ağırlıklı olarak Dinler Tarihi, Din Sosyolojisi ve Din Psikolojisi'nin konusu olduğu için sözü edilen ilim dallarındaki kaynaklar ve Kitab-ı Mukaddes taranarak konu tespitinde bulunuldu.

Çalışmanın ikinci üçüncü ve dördüncü bölümleri İslam'daki kutsal mekân anlayışını tespite yönelik olması hasebiyle kaynaklar ağırlıklı olarak İslamî eserlerden oluşmaktadır. Konu başta Kur'an'da ve hadis külliyatındaki değişik eserlerden yola çıkarak hazırlandı.

Çalışmamızda Kütüb-i Tis'a dışında başta Beyhakî'nin, *Şuabu'l-İmân*'ı, Buharî'nin, *Târîhu'l-Kebîr*'i, Tahâvî'nin *Şerhu Müşkîli'l-Âsâr* ile *Şerhu Meânil'l-Âsâr* adlı eserleri, Taberânî'nin hadis eserleri olmak üzere diğer yazılmış hadis kitablarından faydalandık. Kütüb-i Tis'a'da geçmeyen fakat konumuzla alakalı hadisleri tesbit etmek için Zevaid türü eserlere başvurduk. Bunların başlıcaları Bûsirî'nin *İthafü'l-Hıyere*'si, İbn Hacer'in *Metalibü'l-Âliyesi*, Heysemî'nin *Mecmau'z-Zevaid'*idir. Ayrıca Mekke, Medine, Kudüs ve Şam'ın tarihi hakkındaki kaleme alınan ilk dönem kaynaklar ve onların üzerine yapılmış çalışmalardan da istifâde ettik.

Buhari ve Müslim dışında diğer hadis kitaplarında geçen rivayetlerin senedinde bir illet varsa, bu illeti göstermeye gayret ettik. Konumuz hakkında bazen çok zayıf rivayetlerı ele alsak da bu tip rivayetlerin merfu veya mevkuf şahidlerini getirerek hadisi kuvvetlendirmeye gayret gösterdik. Ayrıca kullandığımız hadisler sahih olsa dahi diğer sahabelerden gelen aynı hadisin değişik varyantlarını sonraki araştırmacılara kolaylık olması için işaret ederek kaynaklardaki yerlerini göstermeye çalıştık.

Hadislerin sıhhati hakkında hüküm verirken Suyutî'nin *Camiu's-Sağir'*i, Busirî'nin *İthâfü'l-Hıyere*'si, Sindî'nin *İbn Maceye Haşiyesi*, Münziri'nin *Terğib'*i, Elbânî'nin *Sahiha*'sı, Heysemî'nin *Zevâid* kitabları başlıca kaynağımız oldu. Hadislerdeki illetlerini araştırırken bazı imamların hadis zayıf olsa bile onunla amel etmeleri veya o hadis hakkında verdikleri ta'dil görüşlerinin sebeplerini göstermeye de gayret ettik. Hadis ravileri hakkında hüküm verirken ravi Kütüb-i Sitte'nin ravilerinden

ise Zehebi'nin *Kâşif*'i, İbn Hacer'in, *Tehzîbü't-Tehzîb*'i, İbn Hıbban'ın *Sikat*'ını kaynak aldık. Mevzû hadis kaynakları olarak da başta İbnü'l-Cevzî'nin *Mevzuat*'ı ve Aliyyü'l-Kârî'nin *Esrar'ul-Merfua*'sını zikredebiliriz.

Hadislerin yorum ve şerhlerinde başta Buhari, Aynî, İbn Hacer'in şerhlerini, Müslim'in Sahih'i üzerine yapılan şerhlerden başta Nevevî ve Kâdı Iyaz'ın şerhlerini, Türkçe şerhlerden Ahmed Davudoğlu ve Haydar Hatiboğlu'nun kaleme aldığı Müslim Şerhleri ile İbrahim Canan'ın Kütüb-i Sitte şerhini kullandık.

Tarih kitaplarından İbn Kesir'in *el-Bidâye ve'n-Nihâye*'si ve İbn Manzur'un, *Muhtasaru Tarihi Dımeşk*'i, Tefsir alanında da Taberî, İbn Kesir, Râzî, Kurtubî ve Elmalı'nın eserleri başlıca başvuru kaynaklarımız oldu.

Konu hakkında Fıkhi hükümlerde Hanefîlerden genellikle İbn Âbidin'in *Reddü'l-Muhtar*'ı ile Şâfilerden Nevevî'nin *Mecmu*' adlı eserlerine müracaat ettik.

Araştırmamızın Mekke kısmında rivayet ve konu hakkında bilgi tespit etmek üzere faydalandığımız müstakil olarak kaleme alınan eserler arasında başta Ezrakî[1] ve Fâkihî'nin[2] *Ahbâru Mekke* adlı eserleridir. Bununla birlikte Mekkî'nin, *İfâdetü'l-Enâm'i*[3] Fâsî'nin, *Şifâü'l-Garam*'ı[4] ve yine aynı müellif tarafından ihtisarı olarak kaleme alınan *Târîhu Mekketi'l-Müşerrefe*'si,[5] Ali el-Kuraşî'nin, *Câmiu'l-Latif*'i,[6]

---

[1] Ezrakî, Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdullah, (250/865), *Ahbâru Mekke ve Mâ Câe Fîhâ Mine'l-Âsâr*, tahkik: Abdü'l-Melik b. Abdullah b. Dehîş, I. Baskı, Mektebetü'l-Esedî, 1424/2003, y.y. Mekke'nin yerleşim planı, topografik yapısı ve özellikle Kâbe hakkında geniş bilgi veren, Mekke tarihiyle ilgili kendisinden önceki bütün rivayetleri toplamaya çalışan bir eserdir.

[2] Fâkihî, Ebû Abdillah Muhammed b. İshak b. el-Abbas, (272/885), *Ahbâru Mekke fî Kadimi'd-Dehr ve Hadisih*, tahkik: Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, II. Baskı, Dâru'l-Hıdr, 1414/1994, Beyrut. Mekke tarihini ayrıntılı biçimde ele alan Fâkihî, Ezrakî'nin aksine eserini bölümlere ayırmamış ve muhaddislerin metodunu takip ederek ilgili konu başlığı altında bütün hadis ve haberleri nakletme yoluna gitmiştir.

[3] Mekkî, Abdullah b. Muhammed el-Gâzi el-Hanefî, *İfâdetü'l-Enâm bi-Zikri Ahbâri Beledillâhi'l-Haram, mea Ta'likihî el-Müsemmâ bi-İtmâmi'l-Kelâm*, tahkik: Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, I. Baskı, Mektebetü'l-Esedî, 1430/2009, Mekke.

[4] Fâsî, Ebü't-Tayyib Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali, (832/1429), *Şifaü'l-Garam bi-Ahbâri'l-Beledi'l-Haram*, tahkik: Ömer Abdü's-Selam Tedmûrî, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985, Beyrut. Ezraki ve Fakihi'den sonra Mekke ve tarihi hakkında yazılan en önemli eserlerden sayılmaktadır. Eser kırk bab üzerine tertib edilmiştir.

[5] Fâsî, Ebu't-Tayyib Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali, (832/1429), *Tarihu Mekketü'l-Müşerrefe*, tahkik: Ali Ömer, I. Baskı, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyyeti, 1422/2001, Kahire.

[6] Ali el-Kuraşî, Cemaleddin Muhammed Carullah b. Muhammed Nureddin İbn Ebî Bekr, *el-Câmiu'l-Latif fî Fadli Mekkete ve ehlihâ ve Binâi'ş-Şerif*, I. Baskı, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1340/1921, Mısır.

Sabbağ'ın *Tahsîlü'l-Meram*'ı[7] başlıca kaynaklarımızdır. Araştırmamızın Medine[8] kısmında İbn Zebâle'nin *Ahbâru Medine*'si[9] ve bunun üzerine Salah Abdu'l-Aziz'in yazdığı doktora tezi,[10] Semhûdî'nin *Vefâu'l-Vefâ*'sı,[11] İbni Şebbe'nin *Tarihu'l-Medine*'si,[12] ve onun hadislerinin tahrici üzerine yapılmış doktara tezi,[13] Cenedî'nin *Fezâil*'i,[14] İbnü'l-Cevzî'nin *Müsiru'l-Ğaram*'ı,[15] Fâsî'nin *Ikdü's-Semin*'i[16], başlıca kaynaklarımız arasındadır. Konu hakkında kullandığımız bazı hadislerin tahriçleri için

---

[7] Sabbağ, Muhammed b. Ahmed b. Salim b. Muhammed, (1243/1361), *Tahsîlü'l-Meram fi Ahbâri'l-Beyti'l-Haram ve'l-Meşâiri'l-İzâm ve Mekke ve'l-Harem ve Vülâtihe'l-Fehâm*, I. Baskı, tahkik: Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, 2004/1424, Mekke.

[8] Medine'nin fazîletine dair eserlerin ilki Hasan Basrî'ye (ö. 110/728) nisbet edilen *Fezâilü Medine*'dir. Bu esere matbu olarak ulaşamadık. Fakat bu kitabdan alınan nakillerde dipnotlarımızı diğer kitablardan verdik.

[9] İbn Zebâle, Muhammed b. el-Hasan, (199/814) , *Ahbâru'l-Medine*, I. Baskı, 1424/2003, Medine. Cerh ve ta'dîl âlimlerine göre zayıf bir râvi olan İbn Zebâle'nin *Kitâbü'I-Medîne ve Ahbâruhâ* adlı eseri Medine hakkında yazıldığı bilinen en eski şehir tarihidir.

[10] Salah Abdu'l-Aziz, *Ahbaru'l-Medineti'n-Nebevîyyeti min Târîhi İbn Zebâle*, Ümmü'l-Kura Üniversitesi, (Mastır Tezi), 1421/2000, Mekke.

[11] Semhûdî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Abdullah b. Ahmed, (911/1506), *Vefâ'ü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa*, (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), 1374/1955, Beyrut. Bir mukaddime ile sekiz bölümden oluşan eserin birinci bölümünde Medine'nin isimleri, ikinci bölümünde Medîne'nin fazîleti, Üçüncü bölümde kuruluşu ve bu şehre yerleşen kavimler, dördüncü bölümde Mescid'i Nebevî, Beşinci bölümde Hz. Peygamber'in namaz kıldığı ev ve mescidler, Altıncı bölümde şehrin kuyuları ve hurMâlikları, Yedinci bölümde vadiler, dağlar, meşhur bahçeleri, Sekizinci bölüm ise Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmenin önemi ve adabını anlatmaktadır.

[12] İbni Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe b. Abide Nemeri, (262/876), *Kitâbü Tarihu'l-Medîneti'l-Münevverati*, tahkik: Fehim Muhammed Şeltut, Dârü'l-İsfahani, 1973, Cidde. İbn Şebbe'nin günümüze ulaşan tek eseri *Târihu'l-Medîneti'l-Münevvere*'dir. Hadis rivayetindeki isnad usulüne bağlı kalarak kaleme alınan ve zamanımıza kadar gelmiş en eski Medine tarihlerinden olan eser üç ana bölümden meydana gelir; ancak her üç bölümün de başı ve sonu günümüze ulaşmamıştır. Birinci bölüm Hz. Peygamber'in Medine'deki hayatı üzerinedir ve cenaze namazı ile başlamaktadır. Hz. Peygamber'in nerelerde ve nasıl cenaze namazı kıldırdığına dair haberlerin yer aldığı bu kısımdan sonra Hz. Cebrail'in makamı, Mescid-i Nebevî'nin çevresindeki yolların yapılması ve mescid âdâbıyla ilgili hususlar, Mescid-i Dırâr, Hz. Peygamber'in namaz kıldığı mescidler ve diğer yerler, Uhud dağı, Cennetü'l-Bâki, bazı sahâbîlerin kabirleri, bayram namazı kıldırılan namazgâhlar, Akik vadisi ve Medine kuyuları, Medine'nin isimleri ve vadilerine, Hz. Peygamber'in siyer sahasına giren faaliyetleri, şahsî özellikleri, isimleri ve kabilesinin üstünlükleri gibi konulara yer verilmiştir. Kitabın ikinci bölümü Hz. Ömer, üçüncü bölümü İse Hz. Osman dönemine aittir.

[13] Muvaffık b. Abdullah b. Abdulkadir, *Tahrici ve Diraseti'l-Ehadîsi'l-Merfûa fî Kitâbi Ahbâri'l-Medineti*, (Doktora Tezi), Ümmü'l-Kura Üniversitesi, 1424, Suudi Arabistan.

[14] Cenedi, Ebû Saîd el-Mufaddal b. Muhammed b. İbrâhim (308/920), *Fezâilü'l-Medîne*, tahkik: Muhammed Muti' el-Hafız, Dârü'l-Fikr, t.y, Dımeşk. Yemenli meşhur hadisci ve tarihçilerindendir. Medine'nin fazîletine dair 78 hadisi senetleriyle bir araya getirerek tahric etmiştir.

[15] İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, (597/1201), *Müsirü'l-Garâmi's-Sakin ila Eşrefi'l-Emakin*, tahkik: Merzuk Ali İbrahim, I. Baskı, Dâru'r-Râye, 1415/1995, Riyad. Hac menâsikinin anlatıldığı bu kitabta, Hz. Peygamber'in, peygamberlerin ve halifelerin yaptıkları hac gibi konular anlatılmaktadır.

[16] Fâsî, Ebu't-Tayyib Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali, *el-Ikdü's-Semîn fî Târîhi'l-Beledi'l-Emin*, tahkik: Muhammed Hamid el-Feykî, II. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, 1406/1986, Beyrut.

yakın dönem çalışmalardan Said er-Rufâi'nin *el-Ehâdîsü'l-Vâride'*si,[17] Berrî'nin *Fedâil'*i,[18] Latife b. Abdülmelik'in Doktora Tezi,[19] Abdurrahman Abdülhamid'in, *Tuhfetü'z-Zekiyye*'si,[20] Türkçe yapılan tezlarden İbrâhim Kutlyay'ın Yüksek Lisans Tezi[21] sayılabilir.

Mekke ve Medine'nin fazîletine dair Suyutî'nin *Hucac*'ı[22] Taif ve Vecc vadisinin kudsiyeti hakkında İbn Ebî Bekr'in *Behçetü'l-Mühec*'i[23] Hz. Peygamber'in kabri şerîfini ziyaret etmenin hükmü hakkında İbn Hacer el-Mekkî'nin, *Cevherü'l-Munzam*"[24] adlı eseri ile Sübkî'nin, *Şifau's-Sekam*'ı[25] kullandığımız başlıca kaynaklar arasındadır.

Çalışmamızın Şam bölümünde ise Rib'î'nin, *Fedâilü'ş-Şam ve Dımeşk'*i,[26] bu kitabtaki hadislerin tahrici üzerine yapılmış olan Elbânî'nin, *Tahrîcü Ehâdîsi Fedâili'ş-Şam*'ı,[27] Ensârî'nin *Tahsiü''l-Üns*'ü,[28] modern çalışmalardan Bârûdî'nin *Bilâdü'ş-*

---

[17] Said er-Rufâî, Salih b. Hamid, *el-Ehâdîsü'l-Vâride fî Fezâili'l-Medîne, Dâru'l-Hudayrî,* t.y, y.y. Bu kitabta Medine ve Mescid-i Nebevî'ye ve şehrin çeşitli yerlerine dair 375 hadis toplanıp tahriçleri yapılmıştır.

[18] Berrî, Abdu'l-Fettah Cemil Yahya, *Fedailü Seyyideti'l-Buldan*, II. Baskı, Müessesetü Medineti's-Sahâfeti, 1416/1995, Suudi Arabistan.

[19] Latife b. Abdülmelik, *Tahrici ve Diraseti'l-Ehadîsi'l-Merfûa fî Kitâbi Ahbâri'l-Medineti,* (Doktora Tezi), Ümmü'l-Kura Üniversitesi, 1424, Suudi Arabistan.

[20] Birr, Abdurranman Abdülhamid, *et-Tuhfetü'z-Zekiyye fî Fezâili'l-Medîneti'n-Nebevîyye*, Dâru'l-Yakîn, 2000/1421, Medine. Bu kitapta Medine'nin fazîletine dair 172 hadisin tahrici yapılmıştır.

[21] Kutluay, İbrahim, *Kutsal ve Kutsallık Anlayışı ile Hadislerde Bazı Zaman ve Mekânların Efdaliyeti*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), EÜSBE, 1997, Kayseri.

[22] Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, (911/1505), *el-Hucacü'l-Mübeyyinetü fî't-Tefdîli Beyne Mekkete ve'l-Medîneti*, tahkik: Abdullah Muhammed ed-Derviş, I. Baskı, Matbaatü'l-Yemame, 1405/1985, Beyrut.

[23] İbn Ebî Bekr, Ahmed b. Ali, *Behçetü'l-Mühec fi Buğdi Fedailü't-Tâif ve Vec*, tahkik: İbrahim Muhammed, Matbaatu Nâdi Ettaifü'l-Edebi, I. Baskı, Taif, 1404/1984.

[24] İbn Hacer el-Heytemi, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed, (974/1567), *Kitabü'l-Cevherü'l-Munazzam fî Ziyâreti'l-Kabri'ş-Şerîfi'n-Nebevî'l-Mükerrem*, tahkik: Muhammed Zeynühüm ve Muhammed Azib, I. Baskı, Mektebetü Medbûlî, 2000, Kâhire.

[25] Sübki, Ebu'l-Hasan Takıyyüddin Ali b. Abdilkafi b. Ali Ensari Hazreci Şafiî, (756/1355), *Şifaü's-Sekam fi Ziyareti Hayri'l-Enam*, tah: Hüseyin Muhammed Ali Şükri, I. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1429/2008, Beyrut.

[26] Rib'î, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, (444/1052), *Fedâilü'ş-Şam ve Dımeşk,* tahkik: Salehaddin el-Müncid, Matbaatü'l-Mecmaü'l-İlmiyyi'l-Arabi, 1369/1950, Dımeşk.

[27] Elbânî, Muhammed Nâsırüddin, (1914-1999), *Tahrîcü Ehâdîsi Fedâili'ş-Şam ve Dımeşk*, I. Baskı, Mektebetü'l-Meârif, 1420/2000, Riyad

[28] Ensârî, Cemaleddin Ebu Muhammed Abdullah, (761), *Tahsilu'l-Üns li Zâiri'l-Kuds*, tahkik: Kaddûmî, Halid Nevasire, Dirasetü't-Tevsıkiyye, 1431/2010.

Şam'ı,[29] Muhammed Ali'nin yüksek lisans tezi olan *Beytü'l-Mukaddes*'i[30] başlıca kaynaklarımızdandır.

IV. KONUNUN SINIRLANDIRILMASI

Kutsal Mekân algısına yönelik çalışma konusu gayet kapsamlı ve geniş bir alanı ilgilendirmektedir. En ilkel kabilelerde dahi çeşitli dağ, taş, ova vb. nesnelere tapma şeklinde ortaya çıkan mekanlara kutsiyet atfetme algısı İlâhi ve beşerî tüm dinlerde kendini ortaya çıkarmaktadır. Her din, inanç ve kültürün olduğu yerde kendini gösteren kutsal mekân algısı inanç sisteminin kendi dinamikleri içerisinde ayrı ayrı çalışılması gereken bir konudur.

İlâhi ve beşerî tüm din, inanç ve kültürlerdeki kutsal mekân algısının tespiti için her inanç sisteminin içerisindeki algıdan yola çıkmak, aynı zamanda çeşitli ilim dallarından da yardım almak gerekmektedir.

Birçok alanın beraberinde çalışması sonucu ortaya çıkabilecek olan Kutsal Mekân algısının biz burada İslam'daki tezahürünü ortaya koymaya çalışmaktayız. Bu bağlamda öncelikli olarak ayetlerde fazîlet, bereket ve haremliğinden bahsedilen mekânların mahiyeti ve hadis külliyatı içerisinde öncelikli olarak Kütüb-i Sitte ve diğer sahih hadisler ve Fezâil konusu bağlamında kısmen zayıf hadislerde kutsiyeti, fazîleti, haramlığı ve bereketi ifade edilen mekânları inceleyerek İslam'daki kutsal mekân algısını tespit etmeye çalıştık. Genel olarak hadislerden yola çıkarak ortaya koymaya çalıştığımız İslâm'daki Kutsal Mekân algısı/anlayışı, özellikle İslam dininin neşet ettiği iki kutsal mekân olan Mekke ve Medine şehirleri bağlamında hicaz bölgesi ve daha sonraki çalışmalara yardımcı olması ümidiyle Şam Bölgesi ele alınarak temellendirilmeye çalışıldı.

---

[29] Bârûdî, Muhammed b. Saîd Reşîd, Bilâdu'ş-Şam Ardu Ribâti ve Cihâdi ilê Yevmi'l-Kıyâmeti, I. Baskı, Dâru Ammâr, 1261/1999 Umman.

[30] Abdullah, Muhammed Ali, *Beytü'l-Mukaddes Fi'l-Kitâbi Ve's-Sünneti*, (Yüksek Lisans Tezi), En-Nejah Üniversitesi, 2007, Filistin.

BİRİNCİ BÖLÜM

KUTSALIN KAVRAMSAL ÇERÇEVESİ

1. KUTSAL VE MEKÂN KAVRAMLARININ DİLBİLİMSEL ANALİZİ

İnsanın kutsalla ilişkisi ve kutsal olan şeylere yönelik tecrübesi dini literatürde önemli yer tutmaktadır. Yalnızca İslam'da değil, diğer bütün dini geleneklerde kutsal ve kutsala yönelik tecrübeler insan yaşamının önemli bir alanı olarak değerlendirilir. Kutsala yönelik algıda dinlerin yapısından kaynaklanan çeşitli farklılıkların varlığı bilinmektedir. Örneğin kutsiyetin merkezi konusunda çeşitli dinlerin teolojilerindeki farklılıklara göre farklı yaklaşımlar dikkati çekmektedir. İslam, kutsiyetin yegâne merkezi olarak yalnızca Allah'ı kabul edip her türlü kutsal algısını Allah'ın mutlak birliğine ve merkeziliğine dayalı Tevhid öğretisi çerçevesine oturturken diğer birçok dinde kutsiyetin merkezi konusunda farklı telakkilerin varlığıyla karşılaşılmaktadır.[31]

1.1. Kutsalın Tarifi

Kutsal kavramıyla alakalı pek çok tanım yapılmıştır. Kelimenin dar veya geniş, dini mahiyette veya dini mahiyetin sınırlarının dışında bir bakış açısıyla değerlendirilmesi neticesinde tanımlarda farklılıklar ortaya çıkabilmektedir. Çeşitli ilim dallarının ilgi alanına giren bu kavram[32] hakkındaki tanımlarda çeşitlilik göstermektedir. Netice itibariyle konuyla alakalı olarak yapılan tanımları incelediğimizde tüm din ve gelenekleri kapsayan bir ortak tanımın olmadığını görmekteyiz.

Tabiatüstü bir güçte ve onunla temas sonucunda bazı varlıklarda bulunduğuna inanılan aşkın nitelik anlamına gelen kutsal[33] terimi hakkında şu bilgiler yer almaktadır: Kutsal, güçlü bir dini saygı uyandıran veya uyandırması gereken, kutsi, mukaddes; tapınılacak veya yolunda can verilecek derecede sevilen; bozulmaması, dokunulmaması,

---

[31] Gündüz, Şinasi, "Kutsal Hakkında Konuşmak: Dinsel Söylemde Mitos", s. 11, *Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, C. VI, S. I, 2009, İstanbul.

[32] Yüce bir değer kategorisi olarak kutsal kavramı, özellikle 20. yy'ın başlarından bu yana din fenomenolojisi geleneğinde merkezi bir kavram olarak kabul edilmiştir. Bkz: Kuşcu, Emir, "Kutsal Kavramını Yeniden Düşünmek: Mana Modelinden Düzen Nosyonuna Doğru", s. 165-186, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. XI, S. III, 2011.

[33] Demirci, Kürşat, "Kutsiyet" maddesi, *DİA*, XXVI, 496, 2002, Ankara.

karşı çıkılmaması gereken, üstüne titrenilen; Allah'a adanmış olan, ilâhî olan gibi anlamlarda kullanılmıştır.[34]

Konuyla ilgili olarak günümüz araştırmacıları kutsal kavramı hakkında "*Din ve maneviyatla ilgili nesne ve olay, takdis edilmiş, temiz, her türlü eksiklikten uzak, saygı duyulan şey*"[35] şeklinde bir tanım yapılabileceğini belirtmişlerdir. Günümüz sosyologlarından Peter L. Berger'e (1929-) göre kutsal, tecrübe dâhilindeki konularda bulunduğuna inanılan esrarengiz ve korkutucu gücün bir özelliğidir.[36]

Bir başka tanımda ise kelimenin geniş anlamı dikkate alınarak kutsal kavramı, din veya herhangi bir durum vesilesiyle şiddete, işgale, kirletmeye[37] vb. karşı korunmuş olan şey şeklinde ifade edilmektedir.[38]

Konuyla ilgilenen yabancı bilim adamlarından Rudolf Otto (1869-1937) ise kutsalı büyük, muhteşem ve büyüleyici bir sır olarak tanımlamaktadır. Şuur altında varlığından haberdar olduğumuz fakat duyularımızla tecrübe edemediğimiz bu gerçekliğin ilâhî yapının bir eseri olduğunu ifade etmektedir. [39] Kutsala dini bir kudret (mana) anlamı veren batılı araştırmacılar ise dindarın dini kudrete yani manaya verdiği tepkiyi betimlemeye çalışmaktadırlar.[40]

Dinler tarihi alanındaki çalışmalarıyla dikkat çeken ve konumuzla ilgili çalışmaları bulunan Mircea Eliade'nin (1907-1986) kutsal tanımı ise şu şekildedir:

---

[34] Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, III, 2867, Ötüken Yayınları, 2007, İstanbul.

[35] Aşıkoğlu, Nevzat Y, "Kutsal ve Toplum", s. 35, *CÜİFD*, S. II, 1998, Sivas.

[36] Berger, Peter L, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, s. 55, (çev: Ali Coşkun), İnsan Yayınları, 1993, İstanbul.

[37] Rağıb el-İsfehâni, kutsallığın maddi kirlilikten ziyade manevi kirlilikten uzaklık olduğunu belirtmiş ve bu çerçevede meleklerin Allah'a "...seni övgüyle yüceltip takdis eden bizler dururken…" (Bakara 2/30) dediklerini ifade etmektedir. Bkz: Rağıb el-İsfehanî, Ebu'l-Kasım el-Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fi Ğaribi'l-Kur'an,* s. 396, tahkik: Muhammed Seyyid Keylanî, Dâru'l-Marife, t.y, Beyrut.

[38] Bu tanım İslam'ın şeâirinden olan Mescid-i Haram'ın kutsallığına uymaktadır. Armağan, Mustafa, "Kutsal" maddesi, II, 424, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yayınları, 1990, İstanbul. Benzer tanımlar için bkz: Kılıç, Sadık, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerîm,* s. 40- 41, Nil Yayınları, 1993, İzmir; Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi,* s. 143, Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, Ankara.

[39] Zira o, kutsalın temel özelliğinin "bütünüyle öteki" (wholly other) olduğunu iddia eder. Dolayısıyla öteki olan kutsalın tecrübesi, mutlak anlamda araştırılamayacak kadar gizemlidir. Otto, Rudolf, *The Idea of the Holy,* s. 147, (İng çev: John W. Harvey), Oxford University Press, 1931, London. Din üzerine yapılan çalışmalarda kutsalın genellikle şu şekildeki tanımı temel kabul edilir: "*Kutsal, belli belirsiz bir şekilde şaşkınlık veren ve bir ayin vasıtasıyla kendisini zorla empoze eden bir olağan dışılıktır.*" Vergote, Antoine, "Kutsal", s. 208, (Çev: Halife Keskin, Âsım Yapıcı), *ÇÜİFD*, C. II, S. II, Temmuz-Aralık 2002.

[40] Leeuw, Gerardus Van Der, *Religion in Essence and Manifestation*, s. 27, Harper&Row, 1963, New York.

"*Kutsal kendini her zaman doğal gerçeklerden tamamen farklı bir gerçek olarak gösteren, tamamen farklı bir şeyin, bizim dünyamıza ait olmayan bir gerçeğin, doğal, dindışı dünyamızın ayrılmaz bir parçası olan nesneler içinde açığa çıkmasıdır*."[41] O halde din bilimlerinin genel tanımlarına göre kutsal, politeizmden monoteizme kadar bütün din biçimlerinin özünü oluşturmaktadır.[42]

Kutsal'ın ıstılahî anlamı da şu şekilde ifade edilmektedir: "*Başlangıçtan beri insan tecrübesinin bir parçası olan kutsal, yaratıcı ile olan ilişkisinden doğan özel bir niteliğe sahip olan veya dini bir amaç için tahsis edilendir.*"[43] "*Kutsal, kendini her zaman doğal gerçeklerden tamamen farklı bir gerçek olarak gösterendir.*"[44] Diğer tanımlara göre ise kutsal, şöyle ifade edilmektedir: "*Tamamen farklı bir şeyin, bizim dünyamıza ait olmayan bir gerçeğin, doğal, dindışı dünyamızın ayrılmaz bir parçası olan nesneler içinde açığa çıkmasıdır.*"[45]

Sosyolojik paradigmaya göre kutsal (sacre) ve kutsal olmayan (profane) kategorileri birbirlerinden tamamen ayrı düşen iki alan meydana getirmektedir. Nitekim Profan, pişmanlık duymadan el kaldırabileceğimiz şeydir; onu değiştirebilir, bir şeyle takas edebilir, satabilir ya da yok edebiliriz. Kutsal ise, ticaret metaı olmayan şeydir; bir saygı halesiyle çevrili olup, yasaklarla donatılmıştır.[46]

Antropologların bakış açısına da değinecek olursak onlara göre kutsal, yasak, sırlı, gizli, güçlü, canlı, arkaik[47] gibi değişik anlamlara gelmektedir.[48]

---

[41] Eliade, Mircea, *Kutsal ve Dindışı*, s. 8, (çev: M. Ali Kılıçbay), Gece Yayınları, 1991, Ankara. Eliade için din, dindar insanı (homo religiousus), rölatif ama zaman ve mekânla kayıt altına alınmış cismani ve profan bir dünyaya hâkim kılmak üzere aşkın değerlerle donatılmış olağanüstü kutsallık âlemini tecrübeye çağırmaktadır. Açıkça Eliade'nin dinin tanımlanmasını da kutsalla ilişkilendirdiği görülmektedir. "*Ne yazık ki şu an elimizde kutsalın tecrübesini ifade edecek din kelimesinden daha uygun bir terim bulunmamaktadır."* Eliade, Mircea, *Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, s. 1, (çev. Mehmet Aydın), 1995, Konya.

[42] Demirci, "Kutsiyet" maddesi, *DİA*, XXVI, 495.

[43] John R, Hinnels, *Dictionary of Riligions (DR),* s.151, 1988, Great Britain.

[44] Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, Giriş, s. VIII.

[45] Nasr, Seyyid Hüseyin, *Bir Kutsal Bilim Anlayışı*, s. 8, (çev: Şehabeddin Yalçın), 1995, İstanbul.

[46] Subaşı, Necdet, "*Kutsal Tarih "in Dinî Sosyolojisi*, s. 63-64, *YYÜİFD*, S. III, 2000.

[47] Arkaik sözcüğü geçmişle ilgili bir sıfattır. Birkaç anlamda kullanılabilir: Tarih ve arkeolojide, erken bir dönemi veya klasik dönem öncesi bir arkeolojik kültürü tanımlar. Yunan Arkaik Dönemi yaklaşık MÖ 800 - MÖ 500 yılları arasıdır. Arkaik terimi, arkeolojik olmayan biçimde daha genel olarak artık kullanılmayan, eski bir şeyi tanımlarken kullanılır. Bkz: http://tr.wikipedia.org/wiki/Arkaik. (06.09.2011).

[48] Boon, James A, *Anthropology, Ethnolgy And Religion*, I, 310, The Encyclopedia of Religion, (ed: Mircea Eliade), The Macmillan Co, 1987, New York.

Tanımlardan da anlaşılabileceği gibi, maddî ve fizikî fenomen dünyası iki başlık altında toplanmıştır: Kutsal ve profan. Kutsala, yaratıcı ve O'nunla ilgili her şey; O'nun kitapları (Kutsal Kitaplar), mabedler ve O'nun kutsal olarak bildirdiği zaman, mekân ve yerler dâhildir.[49] Profan ise, kutsalın zıddı olup "*Mabedin dışında kalan*", "*Kutsal olanın dışındaki*" nesne ve olgular demektir.[50] Bu tanımlara göre kutsalın dini hayatla, profanın da dünyevi hayatla sıkı bir ilişkisi vardır. Çünkü "*Kutsal ve dini hayat, kutsallıktan tamamen arındırılmış profan ve dünyevi hayatın zıddıdır*".[51]

Bu tanımlardan şöyle bir sonuç çıkarmak mümkündür: Yegâne kutsal varlık Allah'tır. O'nun dışında herhangi bir şeyi kutsal kabul etmek mümkün değildir. Ancak O'nunla ilişkisi bulunan yer, zaman, mekân ve nesnelere kutsallık atfedilebilir. Fakat belirtmek gerekir ki bir şeyi kutsal olarak kabul etmekle, bazı şeylere kutsallık atfetmek birbirinden tamamen farklıdır.

1.2. Türkçe'de Kut Kökü ve Kutsal'ın Anlamları

Arapça kudsiyyet kavramı Türkçe'de kutsiyet kelimesiyle ifade edilmektedir. Bu kullanım tamamıyla kutsallık anlamını kapsamaktadır.[52] İsimden isim yapım eki olan "*sal*" ekini kaldırdığımız zaman kelime en temel kök itibariyle "*kut*" ifadesiyle ortaya çıkmaktadır. Eski Türklerde kut; can ve ruh karşılığında kullanılmış, canlı cansız her varlıkta bulunan kut'un, varlığa kutsallık kazandırdığına inanılmıştır. Bu anlayışa göre kut 'un bedenden ayrılmasıyla birlikte ölüm gerçekleşmemekte, fakat kişideki kutsallık kalkarak kişi sıradanlaşmaktadır. Kut, aynı zamanda mutluluk, saadet, hayati güç, şans, sürüleri koruyan muska veya nazarlık anlamlarına da gelmektedir.[53]

Kut kelimesi, M.Ö 716 da Hun İmparatoru Mo-Tun tarafından Çin imparatoruna yazılan bir mektupta Hun İmparatorunun adı "*Tengri Kuti tan-hu*" (tanrının egemenlik verdiği büyük hakan) olarak geçmektedir. Aynı kökten türeyen kutadmak ise "*Egemenlik ve devlet otoritesi*" anlamında kullanılmıştır. Oğuz Kağan destanında aynı

---

[49] Mathews, Shailer-Smith, Gerald Birney, *A Dictionary of Religion and Ethics (DRE)*, s. 394, 1921, London.

[50] Eric J, Sharpe, *50 Key Words,* s. 62, (Comparative Religion), 1971, London.

[51] Eliade, Mircea, *Patterns in Comparative Religion*, s. 1, 1976, London; Eliade, Mircea, *Kutsal ve Dindışı*, s. 1-4.

[52] Kutsallık, Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde de Kutsiyet başlığı altında incelenmiştir. Bkz: Demirci, "Kutsiyet" maddesi*, DİA*, XXVI, 497.

[53] Ersoy, Ruhi, "Türklerde Ölüm ve Ölü İle İlgili Rit ve Ritüeller", s. 86-10, *Milli Folklor*, S. LIV, Y. XIV, 2002, Ankara.

kelime "*Devlet yönetme yetkisi*" anlamına gelmektedir. [54] Yusuf Has Hacib (469/1077) ise kut kelimesini "*Egemenlik, devlet yönetme kudreti, egemenlik yetkisi ve yönetme sanatı*" anlamlarında kullanmaktadır.[55]

"*Sık, gür, küme ve seyrek olmayan*" gibi anlamları içeren kut, bir yere toplanmak anlamında "*Kutlaşmag*", bir yere toplamak, kümelemek manasında "*Kutlamag*" kelimeleri[56], bereket[57] kelimesindeki "*Birikmek, bir araya gelmek*" anlamlarını çağrıştırmaktadır. Buradan hareketle kutlamak ve tebrik etmek, kutlu, bereketli, mübarek, bahtiyar; kutsuz ifadesi ise talihsiz, bereketsiz, hayırsız anlamlarına gelmiş olmaktadır.[58]

Kut kelimesinden türeyen kutlu kelimesi de "*Uğurlu, yüce, iyilik ihtiva eden*" anlamlarına gelmektedir.[59] Kaşgarlı Mahmut, kutluğ ifadesini "*Devlet sahibi*" şeklinde ifade etmektedir. Osmanlılarda kut ve kutluluk, herhangi bir fiili otoriteyi değil, siyasi egemenlik gücü ve yetkisini, kutsiyeti olan manevi bir kudreti ifade eder.[60]

Türkçenin temel kaynaklarından olan Divan-ı Lügati't-Türk adlı eserde kut kelimesi mübarek,[61] uğur,[62] devlet ve saadet,[63] kutlu,[64] gibi anlamlarda kullanılmaktadır.

Sonuç olarak kut kelimesinden Arapçada nispet yâsı olarak adlandırabileceğimiz, nispet ifade eden "*sal*" eki türetildiğinde ifade, "*Kutlu ve yüce olana ait, yüce olanla ilişkili*" anlamlarına gelmektedir. Türkçede kutsal ifadesi

---

[54] Arslan, Mahmud, "Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı", s. 34, *İÜEDF* Yayınları, 1987, İstanbul.

[55] Kara, Mehmet, *Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig*, s. 40-45, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998, Ankara.

[56] Altaylı, Seyfettin, *Azerbaycan Türkçe Sözlüğü*, II, 800, MEB Yayınları, 1994, İstanbul.

[57] Türkçede kullanılan bereket kelimesi genel olarak bolluk, çokluk, saadet ve mutluluk gibi anlamlara gelmektedir. Bkz: Günay Nasuh, *Yahudi, Hıristiyan ve İslam Dinlerinde Bereket*, s. 68, (Basılmamış Doktora Tezi), UÜSBE, 1996, Bursa.

[58] Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, III, 2867; Doğan, Mehmet, *Büyük Türkçe Sözlük*, s. 698, İz Yayınları, 1996, İstanbul.

[59] Kut kelimesinden türeyen kutsal kelimesi "kutlu yüce" anlamlarıyla birlikte Arapça kudsi'nin karşılığıdır. Bu durumda mübarek, bereketli, yüce ve ulu anlamlarını içeren kutlu kelimesinin yerini doldurmaz. Bkz: Eyüboğlu, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, s. 452-453, Sosyal Yayınları, 1998, İstanbul.

[60] Arslan, Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı, s. 40-45.

[61] Kaşgarlı Mahmud, *Dîvân-ı Lügati't-Türk Tercemesi*, I, 82, (çev: Besim Atalay), 1985, Ankara.

[62] Kaşgarlı Mahmud, *Dîvân-ı Lügati't-Türk Tercemesi,* I, 92.

[63] Kaşgarlı Mahmud, *Dîvân-ı Lügati't-Türk Tercemesi,* I, 164.

[64] Kaşgarlı Mahmud, *Dîvân-ı Lügati't-Türk Tercemesi,* I, 463-464.

genellikle sıfat olarak kullanılmış, bununla "*Güçlü dini saygı uyandıran veya uyandırması gereken, kutsî, mukaddes, tapınılacak veya yolunda can verilecek derecede sevilen*; *bozulmaması, dokunulmaması, karşı çıkılmaması gereken, üstüne titrenilen; Allah'a adanmış olan*" gibi anlamlar ifade edilmiştir.[65]

1.3. Arapçada Kutsal Anlamına Gelen Kavramlar

1.3.1. Kuds

İsim ve masdar olarak kullanılabilen bu kelime k-d-s kökünden gelmektedir. Sözlükte "*İlahi arıtma*" ve "*Temizleme*" anlamlarını havi sözcüğün kök anlamı ise "*Çok uzağa gitmek*" demektir.[66]

Aynı kökten türeyen tef'îl babındaki takdis kelimesi de "*Temizlemek, yüceltmek ve tebrik etmek*" manalarına gelmektedir.[67] Bu tabirin Allah'ı tenzih ve tesbih etme anlamları da vardır.[68] Nitekim meleklerin Allah'ı tesbih ve takdis[69] ettiklerini ifade eden ayetle[70] ilgili olarak Elmalılı, meleklerin takdisinin Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih

---

[65] Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, III, 2867; http://tr.wikipedia.org/wiki/Kutsal. (10.09.2011).

[66] Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sıhah Tacü'l-Lüğati ve's-Sıhâhi'l-Arabî*, "kds" maddesi, III, 960, tahkik: Ahmed Abdülğafür Attar, III. Baskı, Dâru'l-İlim, 1404/1984, Beyrut; Rağıb el-İsfehanî, *Müfredât,* s. 396.

[67] İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, *Lisânü'l-Arab*, "kds", maddesi, XXXIX, 3550, Dâru'l-Mearif, t.y, Kahire; Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, "kds" maddesi, II, 984, t.y, y.y; Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, "kds" maddesi, VIII, 408, tahkik: Ali eş-Şirî, Dâru'l-Fikr, 1414/1994, Beyrut.

[68] İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, "kds", maddesi, XXXIX, 3550-3551; Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, "kds", maddesi; II, 984; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, "kds" maddesi, VIII, 408.

[69] Kök itibarıyla (k-d-s) geçişli (müteaddi) bir fiildir. Bilindiği gibi geçişli (müteaddi) bir fiilin işlemesi için bir özne bir de nesne olmalıdır: Kutsallaştıran ve kutsallaştırılan. Bu bağlamda Birincisi, Allah tarafından, ikincisi de melekler tarafından kullanılan k-d-s fiilinin Kur'an'daki kullanımını iki kategoride ele almak gerekmektedir. Meleklerin özne konumunda olduğu k-d-s fiilinin kullanımında her zaman konu, yani nesne sadece Allah olmaktadır. Yani melek için ancak Allah'ı 'kutsamak' mümkün olmaktadır. Allah, Kur'an'da meleğe kendisinin dışında bir varlığı kutsama yetkisi vermemektedir. Bu durumda Allah'ı zaten kutsal bir varlık olduğu kabul edilecek olursa meleğin Allah'ı kutsaması, ona kutsallık vermesi değil ancak onun kutsallığını hatırlamasından ibaret olur. Yani melek ancak Allah'ın kutsallığını hatırlar veya anar (zikir). Fakat k-d-s fiili Allah için kullanıldığı zaman konu yani nesne farklı varlıklar olabilmektedir. Buradan Allah'ın bazı varlıkları kutsayabildiği yani onlara kutsallık verdiği anlaşılıyor. Bkz: Çevik, Mustafa, "Kutsal'ın Anlam Alanı", s. 6, *YYÜSBED*, S. XIII, Bahar, 2007, Van.

[70] Bakara 2/30. Burada yaratıcıyı kutsal saymak anlamında "mukaddisu" kelimesi kullanılmıştır.

etmek olduğunu ifade etmektedir.[71] Ebu'l-Bekâ (1093/1682) Takdis'in bilgi ve itikadla olacağına dikkat çekmektedir.[72]

Aynı kökten türeyen kuddûs[73] kelimesi de Allah'ın isimlerinden biri olup[74] "*Tüm zıt ve ortaklardan, eş ve çocuktan münezzeh, tertemiz, pâk, şâibe ve noksanlıklardan uzak olan*" anlamlarına gelmektedir.[75]

Kuds kökünden ism-i mensub olarak gelen Kudsî kelimesi ise "*Her türlü noksanlıktan uzak yüce bir varlığa ait olan şey*" anlamına gelmektedir.[76] Bu kökten gelen ve ism-i fâili olan kâdis kelimesi ise Mekke'nin isimlerinden biri olup mukaddise manasında "*İnsanları günahlardan temizleyen*" manasını içermektedir.[77] Beytü'l-Makdis de bu anlamda "*Günahlardan temizlenilen yer*" manasına gelir. Bu terkib Beytü'l-Mukaddes olarak da gelir.[78]

Bazılarına göre Kuds'ün hakiki manası değişmeyi kabul etmeyen anlamındadır. Nitekim "*Arzu'l-Mukaddese*" deyimi bu manayı haizdir. Buna göre diğer yerlerin aksine kâfirler mukaddes yerleri ele geçirseler dahi bu mekânların kudsiyetinin hükmü değişmemektedir.[79] Bu gerçekten hareketle Şam, Dımeşk, Filistin veya Ürdün'ün bir bölümü olduğu söylenen "*Arzu'l-Mukaddese*" terkibi "*Tertemiz, kirlerden, manevi pisliklerden uzak tutulmuş olan topraklar*" anlamına geldiği gibi[80] "*Mübarek ve*

---

[71] Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 301, t.y, İstanbul.

[72] Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Hüseyn, *Külliyyâtü el-Mu'cemü fî Mustalahât*, "takdis" maddesi, s. 122, Matbaatü'l-Âmire, 1253/1837, Kâhire.

[73] Kur'ân-ı Kerim'de kutsal varlığı veya neyin kutsal olduğunu en güzel şekilde ifade eden kelimenin, Allah'ın en güzel isimlen arasında yer almış olan bu "el-Kuddûs" kelimesi olduğunu söylemek mümkündür. Bkz: Güç, Ahmet, "Kur'an'da Kutsallık Anlayışı", s. 247, *UÜİFY*, C. IX, S. IX, 2000.

[74] Haşr 59/23.

[75] Râgıb İsfehânî, *Müfredât*, "kds" maddesi, s. 396; Âsım Efendi, *Kâmus Tercümesi*, "kds" maddesi, II, 984; İbn Manzur, Lisânü'l-arab, "kds" maddesi, XXXIX, 3550-3551; Geniş bilgi için bkz: Topaloğlu, Bekir, "Kuddûs" maddesi, *DİA*, XXVI, 315, Ankara 2002.

[76] Yılmaz, Hayati, "Kudsî Hadis" maddesi, *DİA*, XXVI, 318-320, 2002, Ankara.

[77] Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, "kds" maddesi, XIII, 408.

[78] Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, "kds" maddesi, XIII, 408.

[79] Çetin, İsmail, *Evrâdı Bahâiyye'nin Tercüme ve Şerhi*, s. 339, II. Baskı, Dilara Yayınları, 2010, Isparta.

[80] Cevherî, *Sıhâh*, "kds" maddesi, III, 961; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, "kds" maddesi, XXXIX, 3550-3551; Kâdı Iyaz, Ebu'l-Fazl Iyaz b. Musa b. Iyaz el-Yahsûbî, *Meşârikü'l-Envâr alâ Sıhâhi'l-Âsâr*, "kds" maddesi, II, 173, Dâru't-Turas, t.y, Kahire.

bereketli arazi" anlamına da gelir.[81] "*Vâdi'l-Mukaddes*" ise Tuva ve Beytü'l-Makdis vadisidir. Çünkü bu vadiler kişiyi günahlardan temizleyen mekânlardır.[82]

Kds kökünden humasi olarak gelen tekaddese kelimesi "*Temiz oldu*" anlamındadır. Allah Teâlâ ve Tekaddese derken Allah'ı ulûhiyetine layık olmayan şeylerden tenzih etme, şanına layık olmayanlardan uzak kılan bir inançla nitelemede bulunma anlamı vardır.[83]

Kuds kavramının mahiyetinde genel olarak temiz olma ve temizle anlamları vardır.[84] Kds kelimesinin müştaklarının kullanımlarındaki ortak nokta, Allah için kullanıldıklarında "*Tenzih*", diğer varlıklar için kullanıldıklarında ise "*Manevi temizlik*" anlamını içermeleridir.[85] Netice itibariyle kuds kökünden gelen her kelimenin özünde bir temizlik anlamı söz konusudur.

1.3.2. Bereket

Kutsallık/Kutsiyet anlamını içeren sözcüklerden biri de b-r-k kökünden türeyen müştaklarda mevcuttur. Kök itibariyle bereket[86] anlamına gelen b-r-k ifadesi,[87] müfâ'ale babında ism-i meful olan mübarek kelimesi, "*Bereket verme ve bereketli kılma*[88]

---

[81] İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, VI, 169; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, "kds" maddesi, XIII, 408; Kâdı Iyaz, *Meşârikü'l-Envâr*, "kds" maddesi, II, 173.

[82] Kâdı Iyaz, *Meşârikü'l-Envâr*, II, 173.

[83] İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, "kds" maddesi, XXXIX, 3550-3551; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs*, "kds" maddesi, XIII, 409.

[84] Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 277, Dâru İhyaü't-Türâsi'l-Arabî, t.y, Beyrut.

[85] Kutluay, İbrahim, *Sünnete Göre Kutsiyet*, s. 47, Çıra Yayınları, 2010, İstanbul.

[86] İslam'da bolluk ve ikramın asıl kaynağı olarak Allah'tır. O, bitmez tükenmez bir bereket membaıdır ve fani olmaktan çok uzaktır. Hz. Peygamber de bu hakikati "Bereket Allah'tandır" buyurarak dile getirmektedir. Bkz: Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *Sahihu'l-Buhârî*, Eşribe 3, hadis no: 5639, Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyyeti, 1419/1998, Suudi Arabistan; Nesâî, *Sünen*, I, 60; Tahavi, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, IX, 5, hadis no: 3380. Bereket kültüne Yahudilikte geniş bir yer verilmiştir. Bereket Ahd-i Atîk'te "bolluk, çokluk, zürriyet, hâkimiyet" anlamında kullanılmaktadır. (Tesniye, 33/19; Tekvîn, 28/ 3, 14) Yine Ahd-i Atîk'te Hz. Âdem ile Hz. Havva'nın (Tekvîn, 1/12), Hz. Nûh ile oğullarının (Tekvîn, 9/1), Hz. İbrahim'in (Tekvîn, 12/2-3; 13/16), ve Hz. İsmail, Hz. İshak, Hz. Yakub, Hz. Mûsâ gibi peygamberlerin mübarek kılındığı İfade edilmiştir. İsrail kavmi Rabbin emirlerini tuttuğu takdirde rab onları dünyanın bütün milletlerine üstün tutacak, sevecek, mübarek kılacaktır. (Tesniye, 28/1-6; 7/12-24; 30/9-10). Ahd-i Cedîd'de ise bereket maddî anlamdan daha ziyade manevî bir mana kazanmıştır. (Efesoslular'a Mektup, 1/3; Luka, 1/28, 42, 48)

[87] İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, "brk" maddesi, IV, 265-267; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, "brk" maddesi, XIII, 515.

[88] İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, "brk" maddesi, IV, 265-267; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, "brk" maddesi, XIII, 515.

bereketli kılınan şey" demektir. Allah'ın bir şeyi mübarek[89] kılması onda bereket bulundurması,[90] hayırları artırması nimetini sona erdirmemesi devamlı kılması demektir.[91] Kur'an'ın mübarek olması da[92] Kur'an aracılığıyla dünyevi ve uhrevi pek çok hayırların gelmesi demektir.[93] Mukaddes ifadesi, İbn Abbas'ın tefsiriyle aynı zamanda mübarek anlamına da gelmektedir.[94] Bu durumda Beytü'l-Makdis (mukaddes terkibiyle de gelebildiğini ifade etmiştik), "*Bereket Evi*" anlamını da kapsamaktadır. Nitekim İsrâ Sûresinde de Mescid-i Aksâ'dan söz edilirken mübarek[95] ifadesi kullanılarak etrafı bereketli kılınmış yerden söz edilmiştir.[96]

Kur'an'da Kâbe'nin bir sıfatı olarak kullanılan bereket[97] kelimesi artış[98] ve saadet"[99] anlamlarına gelmektedir.[100] Mübarek kelimesinde de ayrıca "*Hayrın sahibi,*

---

[89] Ahd-i Atîk'te mübarek kelimesi bazen "mukaddes" bazen da "mutlu" anlamında kullanılmıştır. Bkz: Sayılar, 22/13; Mezmurlar, 33/12.

[90] Yahudilik ve Hıristiyanlık'ta Allah'tan başka insanların da bereket verebildiği, mübarek kılabildiği kabul edilir. İslâm dini ise rükû, secde, kurban, dua vb. ibadetleri yalnız Allah'a hasretmek suretiyle tevhidde gösterdiği titizliği berekette de göstererek bereketin yalnızca Allah'tan olduğu ilkesini benimsemiştir. Bazı müslümanların Kur'an'ı, Kâbe'yi, Hz. Peygamber'i, salih kabul edilen bazı kişileri ve benzeri şeyleri berekete vesile sayması bu ilkeyi zedeler nitelikte olmayıp bu inanç, onların sadece Allah'ın vereceği bereket için şefaatçi ve duacı olabileceklerinin ümit edilmesi şeklinde anlaşılmalıdır. Bkz: Tümer, Günay, "Bereket" maddesi, V, 488, *DİA*, 1992, İstanbul.

[91] İbn Sîde, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâil el-Mürsî, *El-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*, VII, 22-25, tahkik: Abdulhamid Hezâvî, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000, Beyrut.

[92] En'am 6/155.

[93] Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevi, *Tehzîbü'l-Lüga*, "brk" maddesi, X, 130, tahkik: Abdusselam Muhammed Harun, y.y, t.y.

[94] İbn-i Hacer el-Askalani, Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed, *Hedyü's-Sârî*, I, 166, Dâru'l-Mârife, II. Baskı, Beyrut, t.y.

[95] "Mübârek" kelimesinin geçtiği ayetlerden anlaşıldığı kadarıyla bu kelime Kur'ân'da daha çok bereketin kaynağı olarak kullanılmıştır. Bu yüzden mübârek kelimesinin içeriğinde bir kutsiyet mündemiçtir. Bkz: Türkmen, Mutlu, *Kur'ân-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddeste 'Brk' 'Sbh' ve 'Kds' Köklerinin Semantik İncelemesi,* s. 312-317, AÜSBE, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2007, Ankara.

[96] İsra 17/1. Elmalılı bu ayetle ilgili olarak şu ifadelere yer vermektedir: Mescid-i Aksa'nın çevresi, din ve dünya bereketleriyle bereketlendirilmiş, Hz. Musa'dan Hz. İsa'ya kadar vahyin indiği yer ve peygamberlerin geldiği yer olmuştur. Ayrıca mescidi aksanın çevresinde nehirler ağaçlar ve meyveler bol miktarda bulunmaktadır. Orası 'İsra' şerefiyle de şereflendirilmiştir. Bkz: Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili,* V, 3144.

[97] Bereket inancı, dinin temeli olan kutsalın yeni kalmasını sağlamakta böylece kutsal üzerine inşa edilmiş olan dini değerlerin ayakta kalmasına katkıda bulunmaktadır. Mesela Kâbe'de kılınan namazın bereketli olması ve sevabının diğer yerlerden daha fazla olduğunun belirtilmesiyle ortak değerlerin korunmasına vesile kılınmıştır. Koçyiğit, Hikmet, "Kur'an Açısından Bereket Kavramının Değerlendirilmesi", s. 167, *ÇÜİFD,* C. XII, S. I, 2012.

[98] Bereket bir süreklilik arz ettiği için istikrara ve dolayısıyla da bir iç huzuruna ve güven duygusuna kaynaklık etmektedir. Bu sebeple Kur'ân, bereket kavramını sadece maddi artışla sınırlamamış, ruhsal anlamda bir tatmin, bir gönül zenginliği, ahirette alınacak bir sevap olarak da değerlendirmiştir. Bkz: Koçyiğit, "Kur'an Açısından Bereket Kavramının Değerlendirilmesi", s. 166.

hayrın kendisi de bulunduğu" anlamı da ayetlerden çıkarılabilmektedir.[101] Kur'an, Kâbe için de mübarek ifadesini kullanmaktadır.[102]

Kur'an'da Hz. İbrahim, Hz. İshak, Hz. Mûsâ ve Hz. İsâ için bereketler verdiği ifade edilmektedir.[103] Dolayısıyla bu kimseler için ism-i mef'ûl kalıbıyla mübarek şahıslardır. Bu sebeple şahıslar için de bereketli olmaktan bahsedilebilir. Duhan Sûresinde yer alan (Kadir)[104] gece[105], diğer surelerde Allah'ın nurunu ifade eden ağaç[106], Hz. Mûsa'ya nida buyrulan vâdi[107], Hz. Nuh'un ağzından konuşturulan bir yerin sıfatı[108], dua[109] için mübarek ifadesi kullanılmaktadır. Kur'ân'da insanlara bereketin artması için iman ve istiğfar gibi yollar sunularak insanla Allah arasındaki bağ pekiştirilmeye çalışılmış; öte yandan bazı yerlerin bereketli ve mübarek kılınması ile de bir bakıma insanın diğer varlıklarla ilişkisini belli bir standarda oturtma ve dengeyi gözetme ön plana çıkarılmıştır.[110]

Kur'an'da sadece Allah'a nisbet edilen ve başkası için kullanılması doğru olmayan "*tebareke*"[111] kelimesi Arapça karşılığı olarak "*tekaddese*", "*tetahhara*", "*tenezzehe*", "*te'âzeme*", "*irtefe'a*" gibi kelimelerle ifade edilir.[112] Tebareke kelimesinin

---

[99] Çoğulu *berekât* olan bu kavramın aynı zamanda "saâdet, mutluluk" anlamına geldiği de ifade edilmektedir. Nitekim namazda teşehhütteyken okunan "Esselâmu aleyke eyyühennebiyyü ve rahmetullâhi ve berakâtühü" ifadesindeki bereket de aynı manayı hâvidir. Zira Allah, kimi Hz. Muhammed gibi bahtiyar kılarsa, o, saadeti, ebedî bereketi kazanmış olmaktadır. Bkz: Ezherî, *Tehzîbu'l-Lüga*, X, 231-232; Âlûsî, Ebu's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesân*î, XII, 73, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut t.y.

[100] İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, "brk" maddesi, IV, 265-267; Cevherî, *Sıhah*, "brk" maddesi, IV, 1574-1575; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, "brk" maddesi, XIII, 514.

[101] En'âm 6/92; Enbiya 21/50; Sâd 38/29.

[102] Ali İmran 3/96.

[103] Meryem 19/31; Neml 27/8; Saffât 37/13.

[104] Bu gecenin kadir gecesi olduğuna dair bkz: İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*, VII, 23. Bu geceyle ilgili olarak surenin içerisinde ifade edilen bir ömre bedel hayırların varlığı, mübarek kelimesinin "hayrı çok olan" anlamını ortaya koymaktadır. Böylelikle Allah (cc), mübarek geceler vasıtasıyla kullarının menfaat ve faydalarına yönelik birçok hayır hazırlamış olmaktadır. Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VI, 4295.

[105] Duhan 44/3.

[106] Nur 24/35.

[107] Kasas 28/35.

[108] Mü'minûn 23/29.

[109] Nur 24/61.

[110] Koçyiğit, "Kur'an Açısından Bereket Kavramının Değerlendirilmesi", s. 162.

[111] İbn Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*, VII, 23.

[112] Ezherî, *Tehzibü'l-Lüga*, "brk" maddesi, X, 130; Zebidî, *Tâcu'l-Arûs*, "brk" maddesi, XIII, 515.

b-r-k kökünden tefâul babından gelmesi, ihtiva ettiği anlamın mübalağa ile kendisinden zuhur ettiği anlamına gelir. Mukaddes, münezzeh ve azametli anlamlarına gelen "*Tebâreke*" kelimesi, ıstılahta "*Allah'ın zatı sıfatları fiilleri ve hükümleri konusunda kendi dışındaki varlıklardan müstağni olması*" anlamına gelmektedir. Bu kelime "*Beka ve sebat*" manasında olup sabit ve daimi olan Allah'ı ifade eder.[113]

Bereket olgusu[114] hadislerde de yer almaktadır. Konuyla ilgili olarak hadiste yağmur "*Gökten inen bereket*" olarak nitelendirilmekte [115] Koyun beslemeyi öğütleyen ve onda bereketin olduğunu ifade eden hadiste bereket "*nema, çoğalma, bolluk*" anlamına gelmektedir.[116] Bir başka bir hadiste ise "*Sahura kalkın, çünkü onda bereket vardır*"[117] buyrulmaktadır. Buradaki bereket "İlâhî hayır ve ihsan, feyiz ve bolluk" anlamındadır. Yine bir hadiste selâm vermenin berekete sebep olduğu bildirilirken[118] selâm verenin mutluluk dileğinde bulunmuş olacağı anlatılmak istenmiştir. Diğer bir hadiste Müslümanların Hz. Peygamber'e nasıl dua edecekleri "*Allah'ım, salâtını, rahmetini ve berekâtını resullerinin efendisine ihsan et*!"[119] şeklinde ifade edilmiştir. Bu son hadislerde "*bereket*" kelimesiyle nimet, ilâhî hayır ve ihsan, feyiz, saadet gibi anlamlar kastedilmiştir.

Bereket kavramı insanların gerek dünyaya gerekse ahirete yönelik kazanç veya kayıplarını ilgilendirmekte, buna göre mümin her türlü hayrın, nimet, bereket ve

---

[113] Fahreddin er-Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer, *Mefatihu'l-Ğayb*, VI, 443, Matbaatü'l-Âmire, 1308/1890, y.y. Âlûsi ise "tebareke" kelimesini "hayrını çoğalttı" veya "Allah her şeyden ziyade bütün sıfat ve fiillerinde müteal, bütün noksanlıklardan ziyadesiyle beri ve münezzeh" şeklinde açıklamıştır. Âlûsi, *Rûhu'l-Meânî*, IV, 138. Bereket ilâhî hayrın bir şeyde subutu demektir. Tebareke kelimesinin muhtevası son derece kapsamlı olup, mübareke kelimesi onu tam karşılamaz. Bu kelime Allah'ın en büyük, en yüce, en kutsal, en pak ve en kâmil şirkin her türlüsünden uzak olduğuna mülkün ve hükümranlığın tamamıyla Allah a ait olduğuna delalet eder. Mevdûdî, *Tefsir*, III, 570- 571.

[114] Kur'ân ve Sünnet açısandan bereket olgusu hakkında geniş bilgi için bkz: Martı, Hûriye, "Kur'ân ve Sünnet Perspektifinden Bereket Olgusu", SÜİFD, S. XXV, 2008, Konya.

[115] Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed Şeybânî, el-*Müsned*, VI, 2, 5, el-Mektebetü'l-İslâmi, 1405/1984, Beyrut.

[116] İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvini, *Sünenü İbn Mâce*, 69, hadis no: 2305, Dâru'l-Ma'rife, 1416/1995, Beyrut; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 424.

[117] Buhârî, Savm 20, hadis no: 1922; Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyri en-Nisaburi, *Sahihi Müslim*, Sıyâm 9, hadis no: 45 (1095), tahkik: Muhammed Fuad Abdülbaki, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992, Beyrut; Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi, *el-Câmiü's-Sahih/Sünenü't-Tirmizî*, Savm 17. Hadis no: 708, tahkik: Ahmed Muhammed Şakir, Muhammed Fuad Abdu'l-Bâki, İbrahim Atve, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y, Beyrut.

[118] Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyeri, *el-Muvattâ*, Selâm 1, hadis no: 2, II, 959, Çağrı Yayınları, 1410/1989, İstanbul.

[119] İbn Mâce, İkâmetü's-Salat 25, hadis no: 903, 904, 905.

bolluğun Allah'ın kullarına bir ikramı olduğuna inanıp, dua, niyaz ve dileklerinde daima O'na yönelip, her şeyi O'ndan istemekte, her hayrı O'ndan beklemektedir. Böylece iç dünyasında güven ve huzura kavuşur. Onun bu inancı davranışlarına da yansıyarak kâmil bir insan olmasını sağlamaktadır.[120]

Kur'an'da b-r-k kökenli kelimelerin k-d-s kökenlilere göre daha fazla zikredildiği görülmektedir. Mübarek ifadesi Kâbe, Kur'an, Hz. İsa, gökten inen su, zeytin ağacı, gece ve toprak parçası gibi farklı varlıklar için kullanılmakta, buna karşın mukaddes kelimesi Allah'ı tenzih dışında başka varlıklardan sadece Cebrail ve toprak parçası için (vadi) zikredilmektedir. Bu durumda mukaddes olan mübarek olandan daha üstün bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır.[121] Mübarek lafzında yücelik, temizlik, üstünlükle beraber kulların dünyevî veya uhrevî hayatlarına yansıyan bir yöne karşılık mübarek ifadesinde daha çok manevi karaktere sahip özellikler yanında kullara yönelik hayır ve ihsanlardan ziyade nitelenen şeyin zati sıfatına işaret ederek üstünlük ve yüceliği anlatması söz konusudur. Mübarek kelimesi daha soyut, mukaddes kelimesi ise daha somut olana işaret etmektedir. Bununla birlikte somut olan soyut olanı veya soyut somut olanı içermez denilemez. Mukaddes olarak nitelenen bir yerin şirk ve benzeri günahlardan temizlenmiş, hürmet edilmesi gereken bir yer olması durumunda dahi kulların dünyevî ve uhrevî faydalarına yönelik sonuçları mevcuttur. En azından kutsal mekân üzerinden istenen şeylerle Allah'ın emrine ittibâ gerçekleşmekte, nefsin arınması ve kutsal mekâna yönelik birlikte hareketlilikten dolayı Müslümanlar arasında sosyal kazanımlar sağlanmaktadır. Buradan hareketle her mukaddesin mübarek olduğunu, ama her mübareğin mukaddes olmadığı söylenebilir.[122]

Özetle şunu söyleyebiliriz ki; bereket ve mübarek kelimelerinin iki temel anlamı söz konusudur. Birincisi hayrın faydanın maddi ve manevi kazançların çokluğu, bolluğu; ikincisi ise biriken hayrın devamlılığı,[123] kesintiye uğramamasıdır. Bu manaları havi zaman mekân şahıs ve nesnelerin aynı zamanda manevi kir ve lekelerden uzak ve temiz unsurlar olduğu, mukaddes kelimesiyle bu anlamın kastedilmesi durumunda mübarek oluş ile mukaddes oluşun birbirini dar anlamda gerektirdiğini ifade edebiliriz.

---

[120] Tümer, "Bereket" maddesi, *DİA*, V, 488.

[121] Güneş, Kamil, *İslam Düşüncesinde Kutsallık*, s. 35, İnsan Yayınları, I. Baskı, 2010, İstanbul.

[122] Güneş, *İslam Düşüncesinde Kutsallık,* s. 35.

[123] Günay, *Yahudi, Hıristiyan ve İslam Dinlerinde Bereket*, s. 68.

Bundan dolayı da şunu diyebiliriz ki, mukaddes kelimesi mübarek kelimesinin içerdiği tüm anlamları içerebilir, mübarek kelimesi ise mukaddes lafzının içerdiği tüm anlamları içermeksizin mukaddes olarak adlandırılabilir.[124]

1.3.3. Fazl

Bir şeyin başka şeyler karşısında büyüklüğünü, üstünlüğünü ifade eden kelimelerden birisi de fazîlettir. Fazl kelimesi fadale kökünden gelmekte ve en genel olarak "*Noksanlığın zıddı*" anlamını taşımaktadır.[125] Masdar halde Sözlükte "*Artmak, fazlalaşmak ve üstün olmak*" gibi anlamlara gelen fazl,[126] isim olarak "*Fazlalık, lütuf, sevabı bol iş*" manalarına gelmektedir.[127] İslâmî bir terim olarak fazl kelimesi, aynı zamanda "*Allah'ın, insanlara çokça ihsanda bulunması*", "*Sebepsiz, karşılıksız iyilik yapma*" şeklinde de açıklanmıştır.[128] Kur'an'da birçok yerde geçen *fazl* ve bu kökten türeyen diğer kelimelerin ekseriyeti Allah'ın, genel olarak bütün insanlara[129], varlıklar âlemine,[130] inananlara[131], özel olarak da Hz. Muhammed ümmetine[132], ayrıca belli bir kişi[133] veya zümrelere[134] verdiği maddi ve manevi lûtuf ve cömertliğini ifade etmektedir.

---

[124] Güneş, *İslam Düşüncesinde Kutsallık,* s. 37.

[125] Cevheri, *Sıhah*, "fzl" maddesi, IV, 1791; İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, "fzl" maddesi, XXXVIII, 3428-3429; Râgıb el-İsfehani, *Müfredât*, "fzl" maddesi, s. 381; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, "fzl" maddesi, XV, 578.

[126] Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 381; İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab,* "fzl" maddesi, XXXVIII, 3428-3429; Âsım Efendi, *Kâmûs Tercümesi*, IV, 27; Medkûr, İbrahim, *el-Mu'cemü'l-Vecîz*, "fzl" maddesi, s. 474-475, Vüzâretü't-Terbiyeti ve't-Ta'lîmi, 1414/1994, Mısır; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, "fzl" maddesi, XV, 578.

[127] İbn Manzur, *Lisânü'l-Arab*, "fzl" maddesi, XXXVIII, 3428-3429; Zebîdî, *Tâcü'l-Arûs,* "fzl" maddesi, XV, 578. Fazl, özellikle de Allah'ın çok yönlü lütuf ve keremini ifade eden bir terimdir. Bkz: Çağrıcı, Mustafa, "Fazl" maddesi, *DİA*, XII, 272, 1995, İstanbul. Fahreddin er-Râzî'ye göre bu kelime genellikle "ihsanda çokluk" anlamını ifade eder. Bkz: Râzi, *Mefâtihu'l-Ğayb*, VII, 99.

[128] Cürcânî, Seyyid Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, "fzl" maddesi, s. 77, Matbaâi Vehbiye, 1308/1890, Mısır; Medkûr, *el-Mu'cemü'l-Vecîz*, "fzl" maddesi, s. 475; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, "fzl" maddesi, XV, 578.

[129] Bakara 2/64.

[130] Bakara 2/251.

[131] Tevbe 9/59.

[132] Nur 24/32.

[133] Nisa 4/113.

[134] Nisa 4/83.

Tef'îl kalıbındaki tafdîl kelimesi ise "*Bir kimseyi veya bir şeyi diğerinden üstün kılma*" anlamına sahiptir. Ayette geçen tafdîl[135] ifadesini razi, insanın akıl ile kavrama kabiliyeti sayesinde doğru bir inanca ve erdemli bir ahlaka sahip olma imkânının bahşedilmesi olarak tanımlamaktadır.[136]

Fazl kökünden türeyen fazîlet kelimesi ise fazlın ileri derecesini ifade etmektedir. Ragıb İsfehâni, ise kelimeyi "*insanın başkasından üstün olmasını sağlayan durum*" olarak tanımlamaktadır.[137]

Sonuç olarak rivayetlerde fazilet kavramıyla ifade edilen zaman ve mekanların kendisiyle özdeş olan diğer zaman ve mekanlardan bir üstünlüğü ortaya çıkmaktadır.

1.3.4. Haram

Arapça'da kutsal ifadesine karşılık gelen tabirlerden biri olan bu kelime, masdar olarak "*bir şeyin, bir kimseye yasak olması*", isim olarak da "*yasaklanan, helal olmayan*" anlamlarına gelmektedir.[138]

Istılâhî olarak haram en geniş anlamıyla "*Dini hükümlere aykırı olan, dinen yasaklanan, dokunulması ve içine girilmesinden men edilen ve saygısızlık edilmemesi gereken*" manalarına gelmektedir.[139]

Yasaklama, ilâhî bir boyun eğdirme[140] veya zorla alıkoyma ile olabildiği gibi[141] akıl, şeriat veya emri tutulan bir kimse tarafından ortaya konan bir engelleme şeklinde de olabilir.[142]

Haram tabirinin konumuzla alakalı anlam aralığındaki saygısızlığın yapılamadığı, dokunulamayıp hürmet edildiği[143] anlamları ihtiva eden harem kelimesi de mutlak olarak kullanıldığında Mekke ve Medine'yi ifade eder. [144]

---

[135] İsra 17/70.

[136] Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, V, 617-618.

[137] Ragıb el-İsfehâni, Hüseyin b. Muhammed, *ez-Zerîa ilâ Mekârimü'ş-Şerîa*, s. 25, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1400/1980, Beyrut.

[138] Râgıb el-İsfehâni, *Müfredât*, "hrm" maddesi, s. 114-115; Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, "hrm" maddesi, XVI, 133.

[139] İbn Kesir, Ebu'l-Fida İmâdüddîn İsmail b. Ömer, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*, XVI, 305, tahkik: Muhammed İbrâhim Benna, Muhammed Ahmed Âşur, Abdülaziz Ganim, Kahraman Yayınları, 1984, İstanbul.

[140] Enbiya 21/95; Kasas 28/12.

[141] Mâide 5/72.

[142] Bakara 2/85; Nisa 4/23.

Kâbe, Kur'an'da Beytü'l-Haram olarak nitelendirilmektedir.[145] Kâbe'ye "*Muharram*" denmesinin sebepleri, orada saygısızlık edilmemesi, oraya ulaşanlar için kendilerine helal olan bazı şeylerin haram kılınması, devamlı olarak Kâbe'nin aziz ve kendisine saygı duyulan bir yer olması ve Allah'ın gökleri ve yeri yaratırken Kâbe'yi haram kılması şeklinde sıralanmaktadır.[146]

Allah, hurumatına ta'zim edilmesini emretmektedir.[147] İbn Zeyd, hurumâtın Kâbe, Mescid-i Haram, Beytü'l-Haram, Şehru'l-Haram ve Meş'ari'l-Haram olarak beş adet olduğunu ifade etmektedir.[148]

Haram kelimesi, hadislerde de muhterem anlamlarında Mekke, Medine, insan hakkı vb. kullanılmış, helalin zıddı olan yasaklama anlamında birçok defa kullanılmıştır.[149]

Dînî bir ıstılah olarak haram tabiri en geniş manasıyla konumuzla alakalı olarak dini hükümlere aykırı, dinen yasaklanmış, dokunulmaması ve saygısızlık yapılmaması gereken anlamlarına gelmektedir.

Biz konumuzla alakalı olarak Arapçada kutsal anlamına gelen en kapsamlı dört kavram (Kuds, Bereket, Fazl, Haram) üzerinde durduk. Arapça'da bu dört kavramın

---

[143] Kullanılması, işlenilmesi, yiyilip içilmesi yasak kılınanlar (domuz eti, içki…) da haramdır. Fakat bu tür haramlar mukaddes ifadesinin anlam alanı içerisinde olan saygın, hürmet edilen, çiğnenmeyen anlamlarındaki haramla kastettiğimiz mana değildir.

[144] Haram, Helalin zıddı olduğu için (hıll), harem bölgesinde (haricinde bir çok ameller helalken) bazı ameller yasaktır. Harame fiilinden müştak şu kelimelerin bilinmesi faydalı olacaktır: Beytü'l-Haram, Kâbenin içinde bulunduğu mescid; Beledü'l-Haram, Mekke; Haremeyn, Mekke ve Medine demektir. Kâdı Iyaz, *Meşârikü'l-Envâr*, I, 187; Âsım Efendi, *Kâmus Tercemesi*, "hrm" maddesi, IV, 230-235.

[145] Mâide 5/2.

[146] Fahreddin er-Râzî , *Mefâtîhu'l-Ğayb*, III, 468-469.

[147] "İşte durum bundan ibaret. Artık kim Allah'ın hürmet edilmesini emrettiği şeyleri tazim ederse bu, Rabbinin nezdinde kendisi için sırf hayırdır. Yenilmesi haram kılınanlar dışında, bütün hayvan size helâl edilmiştir. O halde Allah'ın yasakladığı her şeyden, özellikle pis putlardan ve yalan sözden kaçının." Hac 22/30.

[148] Alûsi, *Rûhu'l-Meâni*, XVII, 147. Beğavi, *Meâlimü't-Tenzîl fi't-Tefsîri ve't-Te'vîl*, IV, 115, Dâru'l-Fikr, 1412/1992, Beyrut. Aynı rivayet İbn Zeyd yerine Zeyd b. Eslem olarak bkz: Fahreddin er-Râzî , *Mefâtihu'l-Ğayb*, VI, 230; Zemahşeri, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvîl fi Vücûhi't-Te'vîl*, IV, 191, tahkik: Adil Ahmed Abdü'l-Mevcud, Ali Muhammed Muavvız, I. Baskı, Mektebetü'l-Abîkan, 1418/1998, Riyad.

[149] Buhârî, İlim 9, hadis no: 67; Hac 132, hadis no: 1739; Müslim, Kasâme 9, hadis no: 30 (1679); İbn Mâce, Menâsik 76, hadis no: 3055; Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl, *Sünen-i Dârimî*, Menâsik 72, hadis no: 1852, tahkik ve ta'lik: Mustafa Dîb el-Bağâ, Dâru'l-Kalem, 1412/1991, Dımeşk; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* I, 230.

yanında kutsal anlamına gelen izzet, uluvv, kerem, ıstıfa, hayr, hıma vb. kavramlar da söz konusudur.[150]

1.4. Sami Dillerde Kutsalı İfade Eden Kavramlar

"*Qdş*" terimi Sâmî dillerde kutsalı ifade eden terimlerin başında gelmektedir. Bu kelimenin anlamları hakkında birçok görüş ortaya konmuştur. "*Ayırma, tahsis etme*" anlamında kelimenin "*qod*" kökünden geldiği ifade edilmekte; "*Muhteşem, parlamak*" anlamlarında ise kelimenin Akatça "*qadaşu*" köküyle alakalı olduğu, diğer taraftan kelimenin "*izzet*" anlamına gelen "*kavod*" kelimesiyle irtibatının olduğu da söylenmektedir.[151] Ahd-i Atik'in Çıkış kitabında geçen "*Buraya yaklaşma, ayakkabılarını çıkar! Çünkü sen mukaddes bir yerdesin*"[152] ayetinde geçen mukaddes yer (qodeş)'in tam karşılığı mukaddeslik mekânıdır. O mekânın vahiyden önce mukaddes olduğuna dair bir bilgi de yoktur. Vahyin gelmiş olmasıyla o bölge mukaddes kılınmıştır. Mukaddes yer, sadece Yahve'nin konuştuğu yeri değil, Hz. Musa'nın konuştuğu yeri de içine almaktadır.[153]

Kutsiyet ifade eden tabirlerden "*herem*" kelimesi de "*tahsis etmek*" anlamındaki "*haram*" kelimesinden türetilmiş olup "*Yahve'ye adanmış olan*" anlamını karşılamaktadır. Bu anlamda her tahsis edilen şey Yahve için mukaddestir.[154] Kutsalla ilişkili tabirlerden biri de "*nōrâ*"dır. Korkunç anlamındaki bu kelime, Tanrının azametinin bir ifadesi olarak Yakub'un rüyada tanrı ile konuştuğu yere atfedilmiştir.[155]

Konumuzla ilgili önemli tabirlerden biri de "*nezer*" olup "*adamak, takdis etmek, ayırmak*" anlamlarını karşılamaktadır.[156]

---

[150] Kutluay, İbrahim, *Kutsal ve Kutsallık Anlayışı ile Hadislerde Bazı Zaman ve Mekânların Efdaliyeti*, s. 13-34, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), EÜSBE, 1997, Kayseri. Bu çalışmada Arapça'da kudsiyet ifade eden on kavram açıklanmaktadır.

[151] Muilenburg, J, "Holiness", *The Interpreters Dictionary of the Bible*, IV, 617-625, 1962, Newyork. "Qdş" kelimesi "tahsis edilmiş" anlamında Arapça'daki "haram'a" karşılık gelmektedir.

[152] Çıkış, 3/5.

[153] Gilbert, Maurice, "Le Sacré Dans L'ancien Testament", I, 239, L'expression Du Sacre dans Les Grande Religions, Centre D'historie De Religiou, t.y.

[154] Leviller, 27/28.

[155] Tekvin, 28/16-17.

[156] Muilenburg, "Holiness", *The Interpreters Dictionary of the Bible*, IV, 617.

1.5. Batı Dillerinde Kutsalı İfade Eden Kavramlar

Batı dillerindeki kutsiyeti ifade eden kavramlarda Latince kökenlidir.[157] Batıda mukaddes kelimesini karşılayan ifadelerin başında "*Sanctus*" ve "*Sacer*" gelmektedir.[158] Sanctus tabiri daha yaygın kullanılmakla birlikte Grekçe'deki "Agios"a karşılık gelir. [159] Grekçe Kitâb-ı Mukaddes çevirilerinde İbranice "*gdş*" kökünün karşılığının bulunmasında zorluk çekilerek kelime "*agios*" ve müştaklarıyla ifade edilmiştir.[160]

Sami dillerde ortak olan "qadoş" ifadesini karşılayan "*holiness*" tabiri de 'kutsal olmayandan ayrı olan' anlamını taşımaktadır. Aynı şekilde bu kelime 'temiz ve saf olan' demek olup, "*Profan tarafından kirletilmekten korunmuş*" anlamını içermektedir.[161]

Kutsal kavramını ifade eden kavramlardan biri olan "holy" kelimesi de Rudolf Otto (1869-1937) nun "*the idea of holy*" kitabından sonra batı dünyasında yaygın bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. Holy İngilizcede tanrıyla ya da hususi bir dinle ilişkisi olanı anlatmaktadır.[162] Batıda Otto kuşağı "holy" ifadesini tercih ederken, Mircea Eliade (1907-1986) kuşağı ise "sacred" kelimesini tercih etmektedir.[163]

Sacred ve holy kelimeleri birbirine yakın olmakla birlikte sacred İngilizcede daha yeni bir kelime olup Holy'nin Alman kökenli bir kelime, Sacred'ın ise Fransız kökenli bir kelime olması hasebiyle; Sacred kelimesi Holy'nin semantik olarak bir kısmını içermesi açısından iki noktada farklılık arz etmektedir. Bu açıdan Sacred bizzat kutsal olan değil de özellikle "*Saygı duyulan nesnelere*" işaret etmektedir. Holy ise "*Tanrının kutsiyetini, tanrı ile ilişkisinden kaynaklanan şeylerin ve tanrının emirlerine uyan kişi ve faaliyetlerin niteliklerini belirtmek*" üzere kullanılır. Tanrı kelimesi için

---

[157] Kutluay, *Kutsal ve Kutsallık Anlayışı ile Hadislerde Bazı Zaman ve Mekânların Efdaliyeti*, s. 42. Latincede genel anlamda kutsal olan şey, tanrıların alanına ait olan şeydir. Bkz: Borgeaud, P., *Karşılaşma Karşılaştırma*, s. 45, Dost Yayınları, 1999, Ankara.

[158] Latincede kutsiyeti ifade eden kelimeler için bkz: Corsten, Colpe, *Sacred and Profan*, ER, XII, 511-514.

[159] Matta 1/18.

[160] Cazelles, H. "*Sacre et Saint Le Probleme*" Dictionnarie De La Bible Supplement, X, 1343.

[161] Lachowski, J, "Holiness" maddesi, *Sacred and Profane in the Bible*, VII, 51, *New Catholic Encyclopedia*, Catholic University, 1967, Amerika.

[162] Otto, Rudolf, *Oxford Advanced Learner's Dictionary,* s. 572, (ed. Sally Wehmeier), Oxford University Press, 2001, Newyork.

[163] Oxtoby, Willard G.,"Holy Idea of The", Encyclopedia of Religion, VI, 4097, Second Edition, Editor in chief: Lindsay Jones, Macmillan Referance, an İmprint of Thomas Gale, 2005, Usa.

sacred yerine holy kullanılmaktadır.[164] O halde Tanrı tarafından mukaddes kabul edilen holy, insanlar tarafından mukaddes kabul edilen ise sacred diye nitelenmektedir. Dolayısıyla bizim çalışma alanımıza giren kutsal kavramını, kutsal mekân anlayışı içerisinde mekânların kaynağının kutsal varlık tarafından belirlenmesi açısından sacred yerine holy kelimesi karşılamaktadır.

Netice itibariyle bu kültürde holy, Tanrı veya hususi bir dinle ilişkisi olan şeyi anlatmaktadır. Mukaddes yer/mekân için kullanılan holy ground/place tabiri de bu durumu açıklamaktadır. Sonuç olarak holy tabiri kiliseler, nesneler, aletler ve mukaddes ibadette kullanılan elbiselere mahsus olmak üzere insanın da bir özelliğini ifade eden bir kelimedir.[165]

"*Saint*" ifadesi de kutsal anlamını içeren kavramlardan biridir. Parlak ve temiz anlamlarına gelen bu kelime "*Yüce ve aziz*" anlamında Ahd-i Atik'te Tanrı için kullanılmıştır.[166] Ahd-i Cedid'de Tanrı ve İsrailoğulları için kullanılan aziz tabiri, Kudüs, Sina dağı gibi bazı yerler için de kullanılmıştır.[167]

Batı dillerinde kutsalı karşılayan bir başka ifade de "*Sanctity*"dir. Mukaddes anlamına gelmektedir. Çok değerli, korunup hürmet edilen anlamlarını havidir. Bu tabir ilâhî külte adanmış olan şeye atfedilerek temizlik anlamını da kapsamaktadır.[168]

2. KUTSALIN MAHİYETİ

İnsan fıtratında bozulmaya, kirlenmeye ve eksikliğe maruz kalmayacak şeylere karşı bir yönelme söz konusudur. İnsanoğlunun yapısındaki bu yöneliş ona (kutsal) karşı huşu, ta'zim ve övgü gibi duygulara sebebiyet verir.[169]

Kutsal olarak nitelenen karakter; öncelikle insanları, nesneleri ve çevresini etkilemektedir. Çünkü muhtemelen ilahî bir varlık ya da ilahî bir güç tarafından kuşatılmış sanıldıkları için bunlar Tanrı'ya (veya ilahî varlıklara) adanmış olarak kabul edilir, hatta kutsal şeylere şahsî olarak hiçbir gerçek değer vermeyen kişi bile, din alanına ait oldukları nispette bunları kutsal kabul eder. İnsan, fayda sağladığı ideal ve aslî

[164] Oxtoby, "Holy Idea of the", Encyclopedia of Religion, VI, 4098.
[165] Fearon, James D, "Holiness", maddesi, Encyclopedia, Judaica, VII, 51.
[166] İşaya, 6/3.
[167] İşaya 27/13; 52/1.
[168] Fearon, "Holiness", maddesi, Encyclopedia, Judaica, VII, 51.
[169] Pazarlı, Osman, *Din Psikolojisi*, s. 73, III. Baskı, Remzi Kitabevi, 1982, İstanbul.

kıymetleri temsil eden hakikatleri kutsal olarak nitelendirmektedir. Bu değerler kendi içlerinde kendilerinin hiçe sayılmasının yasaklığını barındırır ki, bu durum onların din dışı şeylerden farklı olmamaları sebebiyle olmayıp, değerlere yapılan saldırıların onlara bağlı olan varlığın aslî manasını ortadan kaldırılacağından dolayıdır. Buna karşılık dinî bağı olan da kutsal olarak vasıflandırılır. Çünkü bir külte tahsis, onu kurumsal olarak bir kenara ayırmaktadır. Dinî kutsalın ne değerle ne de idealle bir ilişkisi vardır. Esasen o yalnızca Tanrı'dan dolayı dokunulmaz, din onu takdis ettiği için kutsal ve ilahî kutsiyete ve ilahî kudrete bağlıdır. Kutsal olarak nitelendirilen insanî hakikatler hem birbirine benzer sebeplerden hem de doğrudan doğruya kutsaldır.[170]

Eğer dinî kutsaldan bahsedeceksek, onu, ayinsel fiiller ve işaretler aracılığıyla dünya ile iletişime geçmiş olan ilahî mutlak kudret ve anlam yoğunluğu olarak kabul etmek gerekir. Diğer bir ifadeyle, dinî kutsal bir kutsama neticesinde eşyada, dilde ve insanda hazır duruma gelmiş tanrısallıktır. Buna göre, fikrî bir kavram olarak kabul edildiği müddetçe "*Dinî Kutsal*" kavramı korunabilir. O, birbirine aktif olarak bağlı olan tabii, insanî ve tabiatüstü varlıklar arasında etkili ilişkiler içinde ortaya çıkan alışverişi ifade etmektedir.[171]

Kutsal, çiğnenmemesi gereken bir olgudur (tabudur). Bunu sağlayacak olan da dünyevî veya uhrevî müeyyidelerdir. Ayrıca kutsal rasyonel görev ahlâkı (veya duygusu) ile de ilişkili olup emir ve yasaklarla toplumu yönlendirir. Böylece toplum kutsal olana saygı gösterir ve onunla ilişkisini diğer toplumsal fenomenlerden farklı şekilde sürdürür.[172] Netice itibariyle kutsala karşı belli bir duruş söz konusu olup, gerekli olan bu tutum ve davranışın sergilenmemesi durumunda cezâî müeyyideleri de ortaya çıkmaktadır.

2.1. Kutsalın Tezahürü/Alanı

Kutsal alan, bidayetinden beri insanlığı cezbeden bir kavramdır. Ona ulaşmak veya onu kendi beşer dünyasına indirme tutkusu insanlık âleminin, neredeyse hiç bitmeyen bir serüvenidir. İnsanlığın ilişkisini hep canlı tutmaya çalıştığı, farklı görünümler altında yaşayan ilişkilerin tesis ettiği temel alanlardan birisi, hatta en önde

---

[170] Vergote, *Kutsal*, s. 212-213.

[171] Vergote, *Kutsal*, s. 228.

[172] Demirci, "Kutsiyet" maddesi, *DİA*, XXVI, 495.

geleni, en saf ve yalın halinden, karmaşık ve filozofik karakterli olanlarına değin "*kutsallık*" duygusudur. Bu bağ, gelip geçici bir görüntü olmayıp, insanî var oluşla birlikte olarak kendini sunar. Bu ilişkiye bakış biçimi kültürden kültüre, çağdan çağa, hatta aynı çağ ve kültür içinde, insandan insana değişkenlik arz etmektedir.[173] Bir güç kaynağı olarak kabul edilen kutsallık algısı, insan açısından bakıldığında, onun yaşamına olumlu katkılar sağladığı söylenebilir. Böyle bir duyguya dayalı olarak insan, onunla kendisi arasında daima yakın bir bağ oluşturmaktadır. Onu hep yakınında hissedebileceği gibi, ona göndermede bulunan simgeler ya da objeler aracılığıyla da, onu kendi varlık alanına çekerek, yüksek karakterine karşın onu güncelleştirerek varoluş sürecine iliştirir. Bu duygu ve onun simgesi böylece insana, kendinden başka bir dayanak işlevi görürken, dünyasına da üstün bir değer ve anlam katarak insanla beraber, bu âleme de bir var olma gerekçesi teşkil etmektedir. İnsanla birlikte dünya da bir derinlik, bir burada var olmanın ötesine aitlik duygusuyla çevrili varoluş sükûnetine ve dinginliğine ulaşır.[174]

Yaratıklardaki kutsalın görünen bir işareti ve özelliği onun güç sahibi oluşudur. Kutsal, mutlak güç sahibidir. Güç olmazsa, o özelliğini kaybeder. Güç, Tanrı'nın bir özelliğidir. O, tabiat kuvvetlerinde tecrübe edilebilir. Bu güç, fırtına, volkan, su ve ateşte görünen, normal güçlerden çok farklıdır. Yahudiler'de Yahova, Müslümanlar'da Allah mutlak güç ve kudret sahibidir. Onun kudretinin sınırı yoktur, ulaşamadığı hiç bir yer yoktur ve kâinatın yegâne güç kaynağı odur.[175] Kutsal tecrübenin iç sebepleri arasında, kendini pek çok noktalarda aciz hisseden insanın üstün kuvvet sahibi ulûhiyet tarafında hâkim olunmak, korunmak ihtiyacı hissettiği görülür, insan ulûhiyetin güçlü hâkimiyetine kendini teslim etmeye çalışır. Dindar insan onun tarafından hâkim olunmak ister. Ulûhiyetin karşı konulmaz gücü karşısında pasifliği tercih eder.[176]

2.2. Kutsalın Kaynağı

Bir şeyin kutsallık kazanması kendiliğinden veya tesadüfen olmaz. Dinler kutsallığı hierofonik bir olgu olarak düşünürler. Buna göre bir yerin, nesnenin, kişinin

---

[173] Kılıç, Sadık, "Kutsalın Tezahürü ve Kur'an'da Taş Kavram Alanı", s. 1, *Ekev Akademi Dergisi*, C. III, S. I, 2001, Erzurum.

[174] Kılıç, "Kutsalın Tezahürü ve Kur'an'da Taş Kavram Alanı", s. 1.

[175] Sarıkçıoğlu, Ekrem, *Din Fenomenolojisi*, s. 21-22, Fakülte Kitabevi, II. Baskı, 2011, Isparta.

[176] Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi*, 12 nolu dipnot.

veya bir canlı türünün kutsal oluşu tabiatüstü ilâhî bir gücün onunla temasının sonucudur. Herhangi bir yerin (bir hac mekânı) kutsal olmasının sebebi orada Tanrı'nın, bir meleğin zuhûr etmesidir.[177]

İnsanın fıtratındaki kutsala karşı yönelimi, onun içinde bulunduğu tanımlanmamış kozmozda (kaos) varlıkları ayırmasını sağlamakta ve varlık bilinci kazandırmaktadır. Kutsallık atfedilen varlıklar, insanı kutsal ve kutsal olmayan ayrımına götürerek, etrafını saran kozmozun türdeş olmadığını fark etmesine, dolayısıyla bir varlık bilinci geliştirmesine sebep olmaktadır. Böylece, yukarıda söz ettiğimiz kendini her zaman doğal gerçeklerden tamamen farklı gösteren kutsal ile alışılmış, alelâde, doğal, kutsanmamış, geçici, kısacası "*dinî olanın dışındaki*" olarak isimlendirilen bir ayrımı gerektirmiştir. Böyle bir ayrım sayesinde Kutsal, bir mekânın, zamanın vs. açığa çıkmasına, sabit bir noktanın elde edilmesine, kaosa bağlı türdeşlik içinde yön bulmasına, dünyanın kurulmasına ve gerçek olarak yaşama imkân sağlamaktadır.[178]

İslam'da Kutsalın kaynağı mutlak olarak Allah'tır ve bütün kutsallıklar ondan kaynaklanmaktadır. Kur'an ve hadislerde kutsiyeti belirtilen varlıklar kaynağını Allah'tan alır ve Allah'ın bir özelliğinin tecellisi etmesi üzerine kutsal olurlar. Bunlar kutsal varlığı güçlü bir şekilde çağrıştırdıkları için kendilerinden öte bir gerçekliği yansıtır durumda bulunmaktadırlar.

2.3. Kutsalın Sonucu

Kutsal hissinin somut göstergesi olarak mabetler, insan, evren ve kutsallık kaynağı ilişkisinde merkezî bir öneme sahiptir. Hattâ bir simge, işaret, öteye ait olana bir gönderimde bulunmadır. Tapınma faaliyeti sadece bir imago mundi (dünya imajı, tasarımı) olmayıp, o aynı şekilde, aşkın bir modelin yersel bağlamda yeniden üretilişidir. Genel anlamıyla, tapmak, adeta yeryüzüne, insan topluluğuna bir güç transferinin odak noktasını oluşturmaktadır. Sanki onunla, ötelerden taşan, akıp gelen bir dinginlik, denge, varlığa temas mutluluğu yeryüzünde vücut bulmaktadır. Kendi varlık gerçeğinin ötesine götürücü bu duygunun, (haşyet, havf, rehbet, hudû, kunût vb.

---

[177] Demirci, "Kutsiyet" maddesi, *DİA*, XXVI, 495.

[178] Eliade, *Kutsal ve Dindışı,* s. 4.

kavramları) yönlendirişi ile korkularını tedavi edip, ümitlerini yeniler, varlığı ve geleceği hakkında bilgi sahibi olup, kendini kavrama ve aşma noktasına gelir.[179]

Bu bağlamda kültür ve inanışların genel karakteristiklerinin oluşmasında, mabetlerin arka planda yer alması, açık ve etkin unsur olmaları boşuna değildir. Mitolojik bir unsurun betimlenmesine ait olsa da, şu tespitler, yukarıda bahsi geçen görüşü vurgulamaktadır: "*En üst düzeyde kutsal yer, tanrıların evi, yani mabetler, sürekli olarak evreni yeniden kutsal kılar, çünkü o, hem âlemi temsil etmekte, hem de aynı zamanda içermektedir. Netice olarak tapınak sayesinde âlem, kendi bütünlüğü içinde tekrar tekrar kutsallaşır. Kirlenmişlik derecesi ne olursa olsun, dünya, kutsal yerlerin kutsallığı sayesinde mütemadiyen arınmaktadır*."[180]

Bu değerleri bilmek, tanımak, onlara gereken saygıyı göstermek ve aralarındaki farkları ayırt edebilmek, bir bilgi, eğitim, görgü ve basiret meselesidir. Çünkü bu değerlerden bazısını gereğinden fazla yüceltmek, (Kâbe'ye, Cami'ye, Kur'an-ı Kerîm'e ve Hz. Peygamber'e tapınma derecesinde saygı gösterisinde bulunmak) ya da kutsal değerleri gerektiği kadar saymamak, onları hafife almak, çiğnemek ya da inkâr etmek, Müslüman kişiyi dininden edebilir. Bu ulu değerleri bir sıralamaya koymak gerekirse onları iki gruba ayırmak doğru olur.[181] Birincisi, mukaddes (yani kutsal değerler), ikincisi ise dokunulmaz, saygın ve kanonik değerlerdir. Birinci kısımdaki değerleri, Allah'ın yüce zatı, sıfatları ve O'nun mukaddes, ya da farklı bir deyimle haram dediği değerler oluşturmaktadır. Başta Mekke'deki Kâbe kompleksi (Mescidü'l-Haram) olmak üzere birçok şey nitelenmiştir. Bununla birlikte Allah'ın açıkça kutsadığı, övdüğü ve önem verdiği her şey kutsaldır. Bunları Kur'an-ı Kerîm'in içeriğinden anlıyoruz. Elbette ki Kur'an-ı Kerîm'in gerek tamamı, gerekse bir bölümü, camiler, (manastır, kilise ve havra gibi) Ehl-i Kitap'a ait ibadethaneler,[182] tevhit esasına dayalı ibadetler ve Kur'an-ı Kerîm'le deklare edilmiş bulunan tüm saygın değerler kutsaldır. Bu cümleden olarak başta Hz. Peygamber olmak üzere diğer bütün peygamberlerin kişilikleri de kutsal ve

---

[179] Kılıç, "*Kutsalın Tezahürü ve Kur'an'da Taş Kavram Alanı*", s. 2.

[180] Eliade, Mircea, *Le Sacre et Le Profane*, s. 54, (Ed: Gallimard), 1965, Paris.

[181] Aydın, Ferit, İ*slam'da İnanç Sistemi,* s. 29, Kahraman Yayınları, 1995, İstanbul.

[182] Hac 22/40.

dokunulmazdır. Bu yasaların ve kuralların ilgili olduğu alanlar ve konular arasında ruhânî ya da dünyevî olmak bakımından hiçbir fark yoktur.[183]

2.4. Kutsalın Fert ve Toplum Hayatındaki Önemi

İnsanın sosyo-kültürel kimliğinin oluşmasında kültürel unsurların etkisi büyüktür. Bu anlamda örf ve adetlerin yanında kutsal olarak değerlendirebileceğimiz dini ve ahlâkî değerlerin de kişilik ve kimlik kazanımında gerekliliği açıktır. Dolayısıyla insanın kutsala olan ihtiyacı söz konusudur. Bu ihtiyaç tutarlı bir şekilde karşılandığında değer kazanır. Bu da kutsal atfedilen değerlerin, insanın kimliğinin kazanılmasında ve geliştirilmesinde dolayısıyla kişiliğinin oluşmasındaki önemi ve değerini ortaya koyar.[184]

Kutsala ilişkin tecrübe çoğu zaman sembollerle veya mesellerle ifade edilmektedir. Bu semboller çoğu zaman insanın yaşadığı dünyadan veya dilinden alıntıdır. Bu durum kutsal-dil ilişkisinin de göz ardı edilmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Bu bağ ortadan kalktığı zaman semboller bir ikona; yani bir şeye götüren imaj olmaktan çıkıp bir idole/puta dönüşür. Buradan hareketle, putperestliğin kutsalın ifadesindeki aracıların, bizatihi kutsal kabul edilmesiyle ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu bağlamda insan, metin, zaman, mekân, eşya vb. şeyleri nihai anlamda kutsal değil, kutsalla ilişkili şeyler olduklarını gösterir.[185]

Kutsal mekânlar aynı zamanda insanların birbirleriyle iletişim kurdukları, dertlerini, tasalarını, arzu ve beklentilerini paylaştıkları yerlerdir. Kutsal mekânlarda pek çok davranış paylaşımları vardır. Buralarda ileriye dönük, belki bir evlilik ilişkisi doğurabilecek arkadaşlıklar, dostluklar kurulur. Çoğu kutsal mekân ziyaretinin arkasından bir "rahatlama" hissinin oluşması, belki de, insanın hem kutsal olanla hem de kendi hemcinsleriyle kurduğu bu ilişkinin neden olduğu sonuç çerçevesinde açıklanmalıdır.[186]

---

[183] Aydın, *İslam'da İnanç Sistemi,* s. 30.

[184] Aşıkoğlu, "Kutsal ve Toplum", s. 36.

[185] Özer, Salih, "İslam Düşüncesinde Kutsal [Zaman] Kavramı (Ritüeller/Kutlamalar Örneği)", s. 314, *İslami Araştırmalar,* C. XVIII, S. III, 2005, Ankara.

[186] Doğan, Mustafa, *Halk Arasında Batıl Olarak Nitelendirilen ve Kutsal Mekânlarda Uygulanan İnanç ve Davranışların Sosyal Psikolojik Açıdan İncelenmesi*, s. 22, DEÜSBE, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006, İzmir.

2.5. Kutsalın Belirleyicisi

Herhangi bir yer, zaman, mekân, eşya ve varlıkların kutsal olup olmadığını belirleyen en önemli unsur Allah'tır. Çünkü yukarıda yapılan tanımlardan da anlaşılacağı üzere, yaratıcının bizzat kendisi kutsal kabul edildiği gibi, O'nunla ilişkisi bulunan bir kısım eşya ve yerlere de kutsallık atfedilmektedir. Nitekim Tâhâ Suresi'nde, Hz. Musa'ya, bulunmuş olduğu Tuva Vadisi'nin kutsal bir yer olduğunu bildirdiği gibi,[187] kendisini de; "*Muhakkak ki ben, yalnızca ben Allah'ım. Benden başka ilah yoktur. Bana kulluk et...*"[188] diye tanıtmış ve böylece yegâne kutsal varlık olarak kendisinin tanınması gerektiğini ve yalnız O'na ibadet edilebileceğini ifade etmiştir.

Kutsalın belirlenmesinde etkisi bulunan diğer bir unsur da insandır. Çünkü varlıklar içerisinde kutsalı en iyi idrak eden ve fıtratında kutsal duygusu bulunan yegâne yaratık insandır.[189] Kur'ân'î ifadeyle insan, Allah'tan bir ruh taşımaktadır.[190] Buna rağmen insan, kutsalı belirlemede yaratıcıya tabi olmak ve ancak O'nun kutsal olarak bildirdiklerini kutsal kabul etmek durumundadır. Aynı zamanda kutsalın belirlenmesinde kutsal duygusu ve inancın da ayrı bir yeri vardır. Kutsal anlayışının kaynağı yaratıcının bizzat kendisi ve O'na inanç olduğu için, inancı olmayan insanların kutsal veya kutsallıkla herhangi bir ilişkileri yoktur.[191]

2.6. Kutsal-Sembol İlişkisi

Sembol geniş anlamda sembolün, kendi dışındaki bir şeye karşılık olmak üzere, akla getirilen her hangi bir şeyin yerine geçen ya da kendi dışındaki bir gerçekliği temsil eden bir figür[192] olarak tarif edilebildiği gibi şu şekilde de tarif etmek mümkündür: "*Sembol, anlatılamaz ve görünmez bir gösterilene gönderen ve bundan dolayı da anımsayamadığı bu denkliği somut olarak tecessüm etmek zorunda olan ve bunu da uygunsuzluğu tükenmez bir biçimde düzelten ve tamamlayan ikonografik, ritüel, mitik*

---

[187] Tâhâ 20/12.

[188] Tâhâ 20/14.

[189] Rûm 30/30.

[190] Hıcr 25/29; Secde 32/9; Sâd 38/72.

[191] Güç, "Kur'an'da Kutsallık Anlayışı", s. 247.

[192] Lockyer, Herbert- Nelson, Thomas, *Nelson's Illustrated Bible Dictionary*, s. 1018, 1986, New York; Alston, Willüam P., "Religious Language", *Encyclopedia of Philosophy*, C. VII, s. 171, ed. Paul Edvvards, The Macmlllan CO, 1972, New York.

yinelemeler oyunu aracılığıyla yapan işarettir."[193] Bu bağlamda sembol, yansıtmak istediği hakikati, göstergede olduğu gibi nispeten sınırları belli, açık bir şekilde değil, kendisini saran bir müphemlik içerisinde göstermektedir.[194] Sembol olma özelliği kazanan nesnede birçok anlam ve çağrışım birikmekte, sembolize edilen hakikatte de zihnin doğrudan tarif edemediği bir yapı söz konusudur.

Sembolize edilen hakikat, ya soyut bir anlam ya da dinlerin konu edindiği başka bir varlık alanına ait bir gerçekliktir. Söz konusu bu hakikatlerle, ancak sezgiye dayalı ve dolaylı bir zihin hali aracılığı ile irtibat kurulabilmektedir.[195]

Sembolün özelliklerini genel hatlarıyla, şöyle sıralayabiliriz: Sembol, kendisinin ötesinde olan bir gerçekliği işaret eder. Sembol, işaret ettiği ya da yansıttığı şeye katılmaktadır. Onunla, kapalı olan gerçeklik düzlemleri açılır. Açılan gerçeklik düzlemlerine karşılık gelen insanın ruhundaki boyut ve unsurları da ifşa eder. Sembollerin ya bilinçaltında oluşması ya da Kur'an gibi yüksek bir otorite tarafından empoze edilerek kabul görmesi gerekir. Aksi halde semboller fonksiyon icra edemezler. Semboller isteğe bağlı olarak değil, uygun ortamlarda canlı organizmalar gibi doğar ve gelişirler. Ortam değiştiğinde ise, artık toplumda bir karşılık bulamadıklarından ölüp giderler.[196]

En genel anlamıyla semboller, üç kısma ayrılmaktadır: Birincisi, dil göstergeleri gibi, genelde nedensiz olarak ortaya çıkan gösterge türleridir ki, bunlara geleneksel semboller denilmektedir. İkincisi, bazı varlıkların, rastlantısal olarak başlarından geçen bir kısım tecrübelerden dolayı, kendi dışındaki bir şeye işaret etmesiyle oluşan sembollerdir ki, bunlara da rastlantısal semboller denilmektedir: Uykuda insanın bilinçaltının canlanması suretiyle gördüğü rüyaların ruh halini yansıtması bu şekilde gerçekleşmektedir. Üçüncüsü ise, evrensel sembollerdir ki, bu semboller ile yansıttıkları gerçeklikler arasında analojik bir bağ bulunmaktadır. Analojik bağdan dolayı, bu

---

[193] Durand, Gilbert, *Sembolik İmgelem,* s. 13, (çev. Ayşe Meral), İnsan Yayınları, 1998, İstanbul; Kılıç, Sadık, *Kur'an Sembolizmi Renklerin ve Şekillerin Dünyası,* s. 15, Kılıç Yayınları, 1991, Ankara.

[194] Kılıç, *Kur'an Sembolizmi Renklerin ve Şekillerin Dünyası,* s. 15.

[195] Yavuz, Ömer Faruk, "Kur'an'da Kutsal Mekân, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri", s. 387, *CÜİFD*, X/2, 2006, Sivas.

[196] Tillich, Paul, *İmanın Dinamikleri,* s. 44-48, (çev. Fahrullah Terkan, Salih Özer), Ankara Okulu Yayınları, 2000, Ankara.

evrensel semboller, (Allah'ın isimleri, cennet ve salât (namaz) gibi Kur'an sembolleri) her zaman herkes tarafından kavranabilme özelliğine sahiptir.[197]

Kur'an'da geçen bazı mekân isimleri, Kâbe örneğinde olduğu gibi, etrafında gerçekleşen dinî tecrübeler ya da kutsalın tecellileri (heirafoni) sayesinde, kaos halinde bulunan türdeşlerinden ayrılmakta, insanın evrendeki varoluşu için bir başlangıç, bir merkez oluşturmaktadır. Bununla başlamak suretiyle inanan kimse, evrendeki mekânsal varoluşunu gerçekleştirmektedir. Artık inanan, Kâbe ile yatay olarak, mekânsal olarak var olduğu evreni inşa ederken, dikey olarak da Kutsal (Allah) ile buluşmaktadır. Müslümanların namazlarında Kâbe'ye yönelmeleri, her türlü varoluşlarında ve Kutsal ile buluşmalarında onun ne kadar önemli bir merkez oluşturduğunun açık bir göstergesidir. İşte bütün bunlar, bu mekân isimlerinin sembolleşmesi ve sembolik bir iletişim sağlaması ile gerçekleşmektedir.[198] Netice itibariyle sembole ihtiyaç duyulmakta ve sembol kutsalla iletişimde vazgeçilmez unsurlardan birisi olmaktadır.

2.7. Kutsalın Zorunluluğu

Herhangi bir dinin müntesibini Tanrı'ya, ritüele, cemaate, doktrine ve ahlâka bağlayan, onun din çerçevesinde kalmasına katkıda bulunan temel tecrübe kutsal duygusudur. Kutsalı belirleyen en önemli unsur kişinin, kaynağı tabiatüstü sayılan varlığa sevgi ve korkuya dayalı bir duyguyla bağlanma eylemidir.[199]

İnsanın kutsal ile ilgili ihtiyaçları doğru bir şekilde karşılanmaz ise, kişi bu ihtiyaçlarını kendi imkânları ölçüsünde değişik yollardan karşılamaya çalışacaktır ki, bu durum onun her an yanlış ve asılsız inançlara yönelme tehlikesiyle karşı karşıya kalması demektir. Toplumları ayakta tutan temel değerler arasında, inançla ilgili olanların önemi hiç kuşkusuz çok büyüktür. Dil ve tarih birliği yanında ortak kutsal değerler, toplum fertlerini birbirine bağlayan önemli bağlardır.[200]

Kutsal kavramı aslında dinsel bir açıklama tarzıyla daha net anlaşılabilir ve aksini savunan iddiaların çokluğuna rağmen ne birey olarak insan ne de toplum kutsaldan kendisini ayıramaz, insan kutsalıyla birliktedir. Kutsalın tükenmeye,

---

[197] Fromm, Erich, *Rüyalar, Masallar, Mitoslar,* s. 25-31, (çev. Aydın Arıtan, Kaan H. Ökten), Arıtan Yayınları, 1992, İstanbul.

[198] Yavuz, "*Kur'an'da Kutsal Mekân, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri*, s. 402.

[199] Demirci, "Kutsiyet" maddesi, *DİA*, XXVI, 495.

[200] Aşıkoğlu, "*Kutsal ve Toplum*", s. 36.

dışlanmaya ve görmezlikten gelinmeye başlandığı durumlarda bile insan ve toplum kendisi için kutsallaştırma faaliyetinde bulunmaktan geri durmamakta,[201] bu bağlamda kutsala olan ihtiyacın zorunluluğu da ortaya çıkmaktadır.

2.8. Kutsalın Dokunulmazlığı

Dindar fert, dinî fiiller tarafından değişikliğe uğramış beşerî işaretlerde ilahî varlığı okuyabilir. Din tarafından gerçekleştirilen bu ilahî görünebilirlik kutsal olarak isimlendirilebilir.[202]

Kutsal değerler, insanı hayata bağlar ve ona var oluşunun lezzetini tattırır. Bu nedenle, insana değer vermek onun önem atfettiklerine saygı göstermekle iç içedir. Saygı göstermek önemli olmakla birlikte bundan da öte bir başka husus da, farklı kültürlerdeki insanların kutsallarına nasıl değer verdiklerini göz önünde bulundurmaktır. Bu husus gözetilmeden insan kendi kültür ve geleneğindeki yaklaşımı değişik inanıştaki insanların kutsalları için göstermeye çalışırsa bu çok farklı algılanabilir.[203]

Hiçbir zaman hiçbir toplumda sınırsız özgürlük diye bir şey olamayacağı, sınırsız özgürlüğün anarşi doğuracağı ve böylece özgürlükleri ortadan kaldıracağı da bir gerçektir. Bu açıdan özgürlüklerin var olabilmesi ve kişi yönünden pratik bir değer ifade edebilmesi için özgürlük sınırlarının belirtilmesi, bir takım kriterlerle çerçevelenmesi gerekmektedir.[204]

Kutsal değerlerden mabetlerle ilgili olarak da, "*…Allah, insanların bir kısmını diğerleriyle savmasaydı manastırlar, kiliseler, havralar ve içinde Allah'ın adı çokça anılan camiler yıkılıp giderdi…*"[205] ayeti, Allah'ı zikretmek için inşa edilip içlerinde Allah'ın isminin anıldığı bütün mekânların varlığını onaylamakla yetinmemekte, aynı zamanda onların, saldırı ve tecavüzlere karşı korunmasının da hukukî bir vecibe olduğunu açıkça beyan etmektedir.[206] Bu açıdan Kur'an, hem bütün ilâhî kitapların hem

---

[201] Subaşı, "*Kutsal Tarihin Dînî Sosyolojisi*", s. 63.

[202] Vergote, "Kutsal", s. 228.

[203] Yıldırım, Enbiya, "*Dünya Barışı ve Kutsala Saygı / VWorld Peace and Respect for Holy*", s. 19, *CÜİFD*, XI/2, 2006, Sivas.

[204] Kapani, Münci, *Kamu Hürriyetleri,* s. 162, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, I. Baskı, 1968, Ankara.

[205] Hac, 22/40.

[206] Topçuoğlu, Ali Aslan, "*Kur'an ve Sünnet'e Göre İfade Özgürlüğü ve Kutsal Değerlere Saygı*", s. 115, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. VII, Nisan 2006.

de Allah'ın isminin anıldığı bütün ibadet yerlerinin kutsallık ve dokunulmazlığını ifade etmektedir.[207]

Hz. Peygamber, Necrânlılarla yaptığı anlaşmada, Hıristiyanların kutsal saydığı mekânlardaki sûretlerine dokunulmayacağını açıkça ifade etmiş ve onlara bu yönde teminat vermiştir.[208] Hz. Peygamber'in Hz. Avf b. Malik ve beraberindekilerle birlikte bir bayram gününde Yahudilerin ibadet hanelerine girdikleri ve Hz. Peygamber'in Yahudileri kendisine iman etmeye çağırdığına dair bir rivâyet mevcuttur.[209] Bu malumattan hareketle gayrimüslimlerin bayram kutlamalarına müdahale edilmediği de anlaşılmaktadır.

2.10. Kutsalın Kısımları

2.10.1. Mutlak ve İzafî Kutsal

Kutsallığı ortaya koyan ve ortaya konan açısından değerlendirdiğimiz zaman mutlak ve nisbî olmak üzere iki kısma ayırabiliriz.

İslam düşüncesinde mutlak anlamda tek kutsal varlık Allah'tır.[210] Allah'ın dışında kutsal kabul edilenler ise Allah ile ilişkisi açısından kutsallar olarak kabul edilmekte, tamamen anlaşılmaz ve dini anlamda temellendirilemeyecek şekilde tabusal bir biçime de sahip değildir.[211] Kutsallık Allah'a izafe edildiğinde Allah'ın zatının mutlak olması yanında sıfatlarının da mutlaklığından dolayı "mutlak kutsal" anlaşılmaktadır. Çalışmamızın konusunu oluşturan kutsal mekân, Allah'tan başkasına nisbet edilen "izafi kutsal" sınıfına girmektedir.

Kur'an kutsal atfını Allah öncelikli olmak üzere çeşitli mekânlar için de kullanır. Tabi ki Allah için kullanılan kutsal atfı ile çeşitli mekânlar için kullanılan kutsal atfı anlamsal boyut açısından farklılık içerir. Çünkü Kur'an'da kutsal kılan yalnızca Allah'tır. Diğer varlık ve mekânlar, Allah'ın kutsal olarak vasıflandırması neticesi bir kutsallığa erişebilirler. Bunun yanı sıra Kur'an'a göre Allah her şeyi yarattığından ve

---

[207] Fazlurrahman, *Müslüman Toplumunda Gayr-i Müslim Azınlıklar,* s, 102, (çev. Adil Çiftçi), Ankara Okulu Yayınları, 1999, Ankara.

[208] Belâzûrî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Dâvûd, *Fütûhu'l-Buldân,* s. 87, Müessesetü'l-Meârif, 1407/1987, Beyrut.

[209] Ahmed b, Hanbel, *Müsned*, VI, 25.

[210] İhlas 112/1-4.

[211] Özer, "İslam Düşüncesinde Kutsal [Zaman] Kavramı (Ritüeller/Kutlamalar Örneği)", s. 317.

kuşattığından, her şey Allah'ın mührünü taşımaktadır ki Mutlak Kutsal'la olan bu ilişki her şeyi Allah'a atfedilen mutlak ölçüsünde olmamakla birlikte nispi sınırlı bir kutsallık taşımaktadır diyebiliriz.

Mutlak kutsiyeti ifade etmesi açısından Allah'ın Kuddûs ismi önem arz etmektedir. El-Kuddûs ifadesi, çirkinliğe nispet edilmiş olan şeylerden, ortaklardan, tüm noksanlık ve ayıplardan son derece uzak, hiçbir leke kabul etmeyen tertemiz[212] anlamlarına gelmektedir. Râzî, Allah'ın mukaddesliği konusunda O'nun cisim, mekân ve yönle nitelenmekten uzak olması durumunu ele almaktadır.[213] Bu anlamda "*Hiçbir şey O'nun benzeri değildir*"[214] ayetinde ifade edilen sıfatların tamamı kutsiyet kavramını pekiştiren delillerdir.[215]

Kuddûs terimi, kutsallığın kaynağının bizatihi Allah olduğunu göstermektedir. Bu isim ayrıca mutlak kutsalın Allah olduğunu, kutsal atfedilen her varlığın izâfi olup, Allah'ın kutsiyetinin de bir sınırının olamayacağını içermektedir.[216] Dolayısıyla Allah'ın dışındaki varlıklar, kutsallıklarını Allah'a nisbetliklerinden almaktadırlar. Bu bakımdan Allah'ın dışında kendi başına bir kutsal olamayıp, Allah'ın dışındaki tüm kutsallar kutsiyetini Allah'tan almaktadırlar. Kutsallıklarını Allah'ın bildirmesi ve sünnetin tayin etmesi sonucu Kur'an, Ramazan, Kâbe, Mescid-i Aksa, Mekke, Medine, namaz, hac vb. kutsal olanlarda izafi kutsallardır ve bunların kutsiyetleri tek başına bağımsız olmayıp gücünü ayet ve hadislerden almaktadır.

İzafi kutsal Allah'ın işaret ettiği şeydir ve bunlar kutsaldır. Dolayısıyla işaret edilmeyen herhangi bir varlık kutsal olarak addedilemez. [217]

---

[212] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, VII, 4871. Râzî, burada şu hususa dikkat çekmektedir: Kuddûs, son derece temiz demektir; Es-Selam da ayıp ve kusurlardan beri anlamını vermektedir. Fakat Kuddûs de geçmiş ve şimdiki tüm noksanlıklardan uzak olma anlamı varken es-Selam ifadesinde gelecek zamanda ayıp ve noksanların Allah'a asla ulaşamayacağı manasını hâvîdir. Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, VIII, 182.

[213] Fahreddin er-Râzî, Ebu Abdillah Fahreddin Muhammed b. Ömer, *Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsnâ*, (*Levâmiu'l-Beyyinât Şerhu Esmâillâhi ve'sıfât*), s. 181, talik: Tahâ Abdurrauf sa'd, Mektebetü'l-Eseriyye, 1420/2000, Mısır.

[214] Şûrâ 42/11.

[215] Haral, Günay, "Kutsiyyet", maddesi, *DİA*, XXVI, 497, 2002, Ankara.

[216] Güneş, *İslam Düşüncesinde Kutsallık*, s. 80.

[217] Burada bir problem ortaya çıkmaktadır. İnsanlar ayet ve hadislerle işaret edilmeyen varlıklara/unsurlara kendileri teveccühte bulunarak bunları işaret edilenler seviyesinde görmeleri durumunda, kutsal olmayanı kutsallaştırma ve şirke düşme sıkıntısıyla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bunun tersi durumda ise insanlar Allah'ın yönelinmesini istediği şeylere meyletmeyip veya hafife alma durumunda kutsal olanı kutsal dışına itilmiş olur. Bu iki durum da yanlıştır.

2.10.2. Müspet ve Menfî Kutsal

Kutsal kavramına yüklenen anlam açısından bakıldığında da müspet ve menfi kutsal ayrımına tabi tutmamız mümkün olacaktır. Bu anlamda dinen uygun olan ve dinin kabul ettiğine müspet, dinin onay vermeyip meşru kılmadığı kutsallık anlayışına da menfi kutsal diyebiliriz. Dolaysıyla müspet kutsalın kaynağı Kur'an ve sünnet, menfi kutsalın kaynağı ise İslam'ın onay vermediği her türlü fıtri olmayan aşırılık duygusudur. Bu bağlamda Allah'ın dışında her türlü Tanrı inancı ve tanrılık atfedilen her varlık menfi kutsallık anlayışının bir neticesidir.

Bu bağlamda konuya baktığımızda müspet ve dinin onay verdiği kutsallıkların dogma ve tabularla alakası olmayıp, inanç esaslarıyla alakalı olarak bazılarının keyfiyetini bilme durumunda olmayışımız, bunların tamamen akıldan uzak oldukları anlamına gelmeyip zira gaybî konuların kabulü dogma olmaya, Allah inancına, O'nun doğru söylediğine ve peygamberin doğruluğuna bağlanır, bu inanç esasları hesabı dogmatik olmadan verilmiş bu iki ilkeye bağlanmaktadır. Vahyi manasıyla iman ile dogmatik inanç bir araya gelse dahi, imanın kesin ve mutlak oluşu kalb-i selim, sağduyu ve bilgi gibi şeylerden beslendiği halde dogma inancı bir tür kör inanç olarak irrasyonel ve hayali olandan beslenmektedir.[218]

Kutsallık olgusu nesnelere karşı kaynağını dinden alan bir tutum ve davranış olarak karşımıza çıkmaktadır. Kutsallık anlayışı dini hayatın ve yaşantının vazgeçilmez bir unsurudur. Kutsallık anlayışında bu tutum ve davranışı anlamlı kılan nokta temelidir. Şayet bir mekânı, bir zamanı, bir kişiyi veya bir nesneyi kutsama durumunda (ki bizim konumuza dâhil olan mekânın kutsallığı/kutsallaştırılması) mutlak kutsal olan Allah (cc) ile irtibatlandırılırsa bu kutsallık anlayışı dini temelleri olan bir algılama, aksi takdirde bu temelden uzak herhangi bir bilgiye (dini kaynağa) dayanmaksızın anlaşılırlığını kaybettirerek sırlı bir havaya sokup kapalı bir konuma getirilmesi menfi kutsallık yani dinin onay vermediği algılama anlayışı olur.

Bugün arena cehennemi, futbol cenneti gibi sloganlarla insanların futbol sahaları veya oyun salonlarına/meydanlarına gösterdikleri aşırı ve sahte kutsama algısı da menfî

---

[218] Güler, "Kutsallık ve Dini Metinlerin Dogmalaştırılması", s. 229, *I. Kur'an Sempozyumu Tebliğler Müzakereler*, Bilgi Vakfı Yayınları, 1-3 Nisan 1994, Ankara.

kutsal anlayışının bir sonucudur. Dolayısıyla menfi kutsallık algısında kutsallaştırılan varlıklar kaynağını dini temelden almamış demektedir.

2.11. Kutsal Olarak Nitelenenler

a) Kutsal Mekânlar: Çoğunlukla hierofonik (tabiatüstü bir gücün herhangi bir yerde görünüşüyle ilgili) gerekçelere bağlı olarak bazı coğrafyalar tabu çerçevesinde korunmuş kutsal mekânlar olup onlarla temas ve iletişim özel ritüelleri gerektirmektedir. Bu mekânlarda bulunmak, havasını teneffüs edip zaman geçirmek kişiye dünyevî veya uhrevi imtiyazlar kazandırır. Hac mekânları, tapınaklar bu türe klasik örneklerdir.

b) Kutsal Zamanlar: Yılın belli dönemleri profan sürelerden farklı olarak özel periyotlardır. Modern terminolojide bayram şeklinde anlamlandırılan kutsal zamanlar özel ritüelleri gerekli kılmaktadır. İlkel dinlerde kutsal zamanlar tanrıların başlangıçta yaptıkları eylemleri içeren zamanlardır. Bunun monoteist dinlerdeki örneği Yahudilikteki Şabat kutlamalarıdır.

c) Kutsal Varlıklar: Başta Tanrı olmak üzere doğaüstü olduğuna inanılan varlık türleri, bazen insanlar, hayvanlar kutsal sayılır. Bu varlıklar kutsallıklarını uhrevî güçlerinden alırlar. Kabile şefleri, kâhinler, şamanlar, kehanet hayvanları bu türe geleneksel örneklerdir.

d) Kutsal Nesneler: Tabiatüstü güç taşıdıkları gerekçesiyle başta asâ türleri, taşlar, kutular, elbiseler ve yüzük olmak üzere çeşitli nesneler pek çok kültürde kutsal sayılır; bunların olağan üstü güçler taşıdığına inanılır; onlarla temas özel ritüelieri gerektirir.[219]

İnsanlık tarihi kısmen, kendilerine kutsallıklar yüklenilen; kendi kaderleri oranında evrenin yönetimi de ellerine verilmiş olan sözde kutsanmış[220]taşlara saygı ve tapınmanın tarihi olmuştur. Pek çok nesne varken, özellikle taşın benimsenmesi de, kendisine gösterilen saygının sürekli kılınması arzusuyla fizik bakımdan kalıcılık ve dayanıklılığıyla örtüşüyor olmasıyla açıklanabilir.[221]

---

[219] Demirci, "Kutsiyet" maddesi, *DİA*, XXVI, 496.

[220] Eliade, Mircea, Aspects du Mythe, *Survivances et Camouflage des Mythes*, s. 200-235, Chapitre IX, 1963, Gallimard.

[221] Kılıç, "Kutsalın Tezahürü ve Kur'an'da Taş Kavram Alanı", s. 6.

3. MEKÂN KAVRAMI

Mekân kavramı, "*olmak*" anlamındaki "*kevn*" masdarından türeyen ismi mekân bir kelime olup "*oluşun meydana geldiği yer*" anlamına gelmektedir.[222] Bazı ayetlerde yer alan mekân kelimesi[223] gündelik yaşamda nesnelerin kapsadığı alan[224] anlamında kullanılmaktadır. Genel anlamda tüm yeryüzüne mekân diyebileceğimiz gibi, burada çalışma sahamıza dâhil olan tüm yeryüzünden ayrılan değişik inanç ve kültürlerde kendisine kutsiyet, bereket, fazîlet vb. atfedilen belli başlı mekânlar ele alınacaktır.

3.1. Kutsalın Mekânla İlişkilendirilmesi

Dinlerde kutsal kabul edilen yerlerin aslında mekân olma açısından diğer yerlerden pek bir farkı yoktur. Ancak burada ulûhiyyetin tecellisi, inançla ilgili bir olayın vukuu veya buranın dinî bir şahsiyetle bağlantısı, mekânı diğer yerlerden farklı kılmakta ve kutsallaştırmaktadır.[225] Kutsal yerler, toplumdaki dinî hayatının merkezi ve topluma yön veren ve anlam kazandıran yerlerdir. Kutsal yerler ilâhî ile dünyevi âlemin kesiştiği, Tanrı ile insanın bir bakıma buluştuğu ve kişinin kendisini ilâhî huzurda hissettiği yerlerdir.

Mekâna atfedilen kutsallık, insanlık tarihinde ilk inanç düşüncesiyle birlikte gelişmeye başlamıştır.[226] Kutsal mekân algısı ve bu tür yerlerin ziyareti tarih boyunca bütün inançlarda mevcut olmuştur. Kutsal mekânları ziyaretin sebebi, o mekânın kutsiyetinin bahşedebileceği maddî, manevî ve ahlaki faydaları elde etmektir. Kabileci, millî ve evrensel dinlerin hepsinde kutsal kabul edilen mekânlar ve bu mekânların ziyareti söz konusudur.

Kurumlaşmış dinlerde mabetler, inanışa ve bağlılık gücüne uygun şekilde, kutsallıklarını dışarıdan, yani dinin metninden ve ritüelinden alır, dinî metinler ya da gelenek tarafından ifade edilerek vücut bulurlar. Bir bakıma onların kutsallığı, saygın

---

[222] Kelimenin kökünün aynı zamanda "saygın bir yere sahip olmak" "mekâne" masdarıyla da alakasının olduğu ifade edilmektedir. Kutluer, İlhan, "Mekân" maddesi, XXVIII, 550, *DİA*, 2003, Ankara.

[223] Yunus 10/22, Meryem 19/22, Hac 22/26, Sebe' 34/51.

[224] Filozofların Mekân kavramına yükledikleri anlam ve kavram hakkında geniş açıklama için bkz: Haklı, Şaban, "İslam Felsefesinde Mekân ve Boşluk Tasavvurunun Kozmolojiye Tatbiki", s. 41-58, *HÜİFD*, C. VI, S. XII, 2007, Çorum.

[225] Harman, Ömer Faruk, "Hac" maddesi, *DİA,* XIV, 382, 1996, İstanbul.

[226] Kara, Hatice Fahrünnisa Ensari, "Şehir ve Kutsallık ve Kutsal Belde Eyüp", s. 458, *Eyüp Sultan Sempozyumu IX*, İstanbul, t.y.

gücü, salt beşerî olandan ve insanî psikoloji ve şuur altından uzakta, açık ve belli bir biçimde oluşmaktadır. İfade edildiği gibi, ana metinlerin ya da kurucu geleneğin göstermesiyle, simgesel boyutla donanımlı olarak, "ev" (Tanrı'nın evi) formu altında biçimlenmektedir. Cami, Kilise, Havra, vb. hierofanik türden bir kutsalın tezahürü olarak, salt kutsalın tezahür ettiği yer değil, tersine insanı, ona ileten, ayrıcalıklı kulluk şuuru ile ulûhiyyet üst şuur alanının buluşma zeminidir. Salt nesnelere yüklenen tanrısallık ve kutsallık duygusundan, bunlara tapınılmadan farklı olarak, maddenin dışında ve ondan ayrı, nesnelere indirgenemeyen, aşkın, âlemle olan münasebeti özgün biçimde olan bir güce olan bağlılık ve kulluğun, saygı ve ümidin sunulduğu mekânlardır.[227]

Kutsal varlığın kendini insanlara açıklaması, vahyetmesi, şüphesiz mekân boyutları içinde olacaktır. İnsan da onu, mümkün mertebe duyu organları ile hissetmeye çalışacaktır. Nitekim Dinler Tarihi'nin çeşitli devirlerinde, kişinin dini olayların meydana geldiği yere, çevreye, mekâna bağlandığı, dini tecrübe etmeye çalıştığı görülür. Bu yer hakkında kutsal veya kutsal dışı ayırımı olmayabilir de. Normal kullanım alanlarından ayrılmış, tabulaştırılmış mekân olabileceği gibi, tabulaştırılmamış, normal kullanım alanı da olabilir. Bunlara kesin ve sürekli bir sınır koymak mümkün değildir. Daha önce tabuluğu bilinmeyen bir yer, birden bire kutsal olarak da tecrübe edilebilir. Hz. Yakup'un Bethel taşı[228] hikâyesinde bu durum açıkça görülmektedir. Sümerlilerde görüldüğü üzere, bütün âlem, bütün mekânlar Tanrı'nın olduğu için kutsal sayılabilir. Genelde kutsal mekân, kutsalla karşılaşma yeridir. Burası üzerinde kutsal gücün, bereketin daha çok hissedildiği, fark edildiği yerdir. Böyle mekânlar bir mezar, bir savaş veya katliam alanı, felaket yeri, istisnai bir tabiat olayının yaşandığı yer olabilir. İbadet yeri, ayin yeri de olabilir. İnsanlar mekânla Tanrı arasında bir ilişki kurmuşsa da, İslam bu beşerî sınırlandırmaları kaldırmaya çalışmıştır. Nitekim Kur'an *"doğu da batı da Allah'ındır, nereye dönerseniz dönün Allah'ın yüzü oradadır..."*,[229] *"O sizinledir, nerede olursanız olun..."*[230] ve *"Biz insana şah damarından daha yakınız..."*[231] buyurarak mekân bağlarını aşmak istemiştir. Bununla

[227] Kılıç, "Kutsalın Tezahürü ve Kur'an'da Taş Kavram Alanı", s. 2.
[228] Yaratılış, 28/11-19.
[229] Bakara 2/115.
[230] Hadid 57/4.
[231] Kaf 50/16.

birlikte, tüm İslam ülkelerindeki kutsal alanlara, kült mekânlarına bakılırsa gelenek dalgalarının ağır bastığı görülür. Hatta insanın mekân sınırları içinde yaşadığına dikkat edilirse, mekândan arınmak da güçtür. Her ne kadar Allah'ın mekândan münezzeh olduğuna inanılsa da, en azından severek ibadet edilen yerler vardır, özellikle Hac için belirlenen Kâbe, Arafat, Mina, Müzdelife bunlardandır. Bilhassa Kâbe'nin ibadet merkezi ve kıble olarak belirlenmesi, oraya olan saygıyı da beraberinde getirir. Dünyanın çeşitli yerlerinden gelen Müslümanlar orada toplanır, mekândan münezzeh olan Allah'a orada daha yüksek bir coşku ile heyecanla ibadet ederler. Kutsallık duygusunu daha güçlü olarak yaşarlar.[232]

Görüldüğü gibi bütün inanç sistemlerinde kutsala vurgu yapan mekânlar bulunmaktadır. Bu mekânlar aslında inanan insanın Kutsal varlık ile iletişimini kolaylaştıran ve kendisini psikolojik anlamda rahatlatan unsurlardır. Dindar insan adeta kendi varlığını çevresinin kutsal olmasına bağlamakta ve bu şekilde kendisini ontolojik olarak mümkün olmasa da en azından duygusal olarak aşkın bir boyuta taşımaktadır. Kendisini ancak bu şekilde mutlu ve huzurlu hissetmektedir. Zira kutsalın bulunmadığı bir hayat dindar insan için bir hiçliği ifade etmekte ve onu varlığıyla ilgili bir kaosa taşımaktadır. Dindar insanın hiçlikten kurtulması ve varlığını devam ettirmesi kutsalla iç içe olmasına bağlıdır ki bu da dinlerin kutsal olarak nitelediği kutsal mekânlarla mümkündür. Dolayısıyla insanın Yüce Yaratıcı ile daha yakın ilişkiye girdiğini düşündüğü veya Allah'ın, çeşitli vesilelerle kendisini insana daha fazla hissettirdiği mekânlara, kutsal mekân adı verilmektedir.

3.2. Kutsal Mekân

Genelde kutsal varlıklar özelde ise kutsal mekânın çağrıştırdığı özel bir anlam söz konusudur. Dindar bir insan için mekânlar türdeş olmaktan uzak olup, bazı mekânların diğerlerine göre bazı nitelikleriyle farklılık gösterdiği aşikârdır. Kutsalla ilgisi olmayan mekânlar düzensiz, şekilsiz ve herhangi bir niteliği olmayan (profan) mekânlardır. Bu bağlamda kutsal mekân ve kutsal dışı (geriye kalan) mekân ayrımı tüm dinlerde ortaya çıkan ve aynı zamanda çok önemli bir özelliktir.

Kutsalın tecellisi sonucu etraftaki muazzam bir alanın aksine gerçek ve mutlak bir gerçekliğin inşası da ortaya çıkmaktadır. Kutsalın tecellisi aynı zamanda mutlak bir

---

[232] Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenoloji*, s. 87.

sabit noktayı ve bir merkezi ortaya koymaktadır. Bu gerçek dindar bir insan için varoluşsal bir değere sahiptir. İlk yöneliş olmadan hiçbir şey başlayamaz ve yapılanamaz; her yönelme bir sabit noktanın kazanımını gerektirir. Bu sabit nokta da kutsalın tecelli ettiği merkezdir ki genellikle dinlerde dünyanın merkezini gösteren kutsal merkez anlayışı bulunmaktadır.[233]

3.3. Kutsal Mekân'ın Özellikleri

Bizim burada özelliklerini vermeye çalıştığımız kutsal algısı İslam'da mutlak kutsal olan Allah'ın bizatihi kendisi olmayıp kaynağını /kutsallığını Allah'tan alan kutsallık algısıdır. Özellikle de çalışmamızın konusunu teşkil eden mekân algısı bağlamında kutsal mekân şu temel özelliklere sahip olmaktadır:

-Bir mekâna kutsiyet atfedebilmek için Kur'an ve hadislerde oranın mukaddesliğini ifade eden bir lafız veya bu anlama delalet eden bir ifadenin yer alması gerekmektedir.[234]

-Bahsi geçen bu mekânın diğer mekânlarda bulunmayan yüce/üstün nitelikler barındırması gerekir.

-Bu mekânda türdeşlerinde olmayan bir ibadetin olması söz konusudur.[235]

-Kutsiyet atfedilen mekânda yapılan ibadetlere çok ecir ve mükâfatın vaat edilmesi[236], ibadetlerin terkinde ve kutsiyetine aykırı hareket edilmesi durumunda ise ceza vardır.[237]

-Kutsal, öz olarak manevi kimliğiyle ön plana çıkmaktadır. Bir mekânın kutsallığında da öz kaybedilmediği sürece mekânda fiziksel değişimler yapılabilir.[238]

-Kutsal mekân şirk başta olmak üzere tüm manevi kirlerden uzak, manen arındırılmış temiz kılınmış bir yer olmak durumundadır.

---

[233] Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, s. 1-2.

[234] Çalışmamızın sonraki bölümlerinde uzunca duracağımız üzere Mekke, Medine, Kâbe, Mescid-i Nebevî, Mescid-i Aksa, Arafat, Akik Vadisi, Uhud vb. konumuz örneklerindendir.

[235] Arafat: Hac ibadetinin gerçekleşmesi için sadece bu mekânda vakfe yapılabilmektedir.

[236] Kâbe'de kılınan bir namaz başka mescidlerde kılınan yüzbin namazdan daha fazîletlidir. İbn Mâce, İkametü's-Salâ, 195, hadis no: 1406.

[237] Güneş, *İslam Düşüncesinde Kutsallık*, s. 53.

[238] Kâbe'nin yapım ve tamiratı bu duruma örnek teşkil etmektedir.

-Kutsal mekânda ibadet edilmesi dünya ve ahiret için bir bereket kaynağı olmaktadır. Bu bağlamda dünyevi ve uhrevi mükâfatlar kutsal mekânın devamlılığı ve cazibesini ayakta tutmaktadır.

-Her kutsal olan mübarek ve fazîletlidir. Bu bağlamda kutsal mekân etrafı bereketli kılınan ve fazîlet atfedilen yerdir.[239]

-Kutsal olan güçlü bir dini duygu oluşturan mutlak kudret sahibi Allah'ın seçtiği bir alamet olarak görülür.[240] Kutsal mekânlarda Allah'ın azameti daha derin hissedilmektedir.

-Kutsal olan yolunda can verilecek derecede önem arz etmektedir. Kutsal mekânlar da insanlar için hayatî önem taşımaktadır.[241]

-Kutsal mekânlarda yapılması zorunlu olan bazı tutum ve davranışlar söz konusudur.[242]

-Kutsal'ın akıl ile belirlenmesi söz konusu değildir. Fakat akılla izah edilebilecek bir hususdur. Kutsal olanın akıl ve dinin kavranabilir tarafına yönelik bir yönü olduğu gibi, tartışılamayan, açıklanamayan, duyguya hitap eden gizemli bir tarafı da vardır.[243]

-Kutsal mekânlar etrafında harikulade olayların cereyan ettiği mekânlardır. Kendisinin yaşatılması gereken bir anı/hatıra boyutu da söz konusudur.[244]

-Kutsal mekânlarda manevi bir bereket olduğu gibi etrafında aynı zamanda maddi anlamda da bir bereket söz konusu olup rızık endişesi güdülmemektedir.[245]

Esasen kutsiyet algısı bir din içerisindeki unsurları kaynaştırarak o dinin bütünlüğünü sağlayan en temel noktadır. Çok tanrılıdan tek tanrılıya kadar bütün

---

[239] İsra 17/1 "Barekna Havlehü" (çevresini mübarek kıldığımız) ifadesi bu gerçeği yansıtmaktadır.

[240] Bu bağlamda Hz. Peygamber'in de dini otoritesinden dolayı ifade ettiği kutsiyetler de aynı etkiye sahiptir.

[241] Bugün kudüste yer alan Mescid-i Aksa'nın durumu ortadadır.

[242] Mikat sınırından ihramsız giriş yapılamaması, Hz. Musa'ya ayakkabılarını çıkarması emredilmesi, abdestsiz tavaf yapılamamsı vb. konumuz örneklerindendir.

[243] Veikko, Anttonen, "Toward a cognitive Theory of the Sacred an Ethnographic Approach", Volume XIV, 41-48, *Folklore Electronic Journal*, 2000, Tartu.

[244] Güneş, *İslam Düşüncesinde Kutsallık*, s. 55.

[245] Kâbenin yanıbaşında çıkan zemzem suyu, Medine'de yetişen hurma, harem bölgesinde ciddi anlamda yoğunluğa rağmen herhangi bir açlık probleminin yaşanmaması bu duruma örnek teşkil etmektedir.

dinlerin özünde olan bir mana barındırır.[246] Kutsal algısı bütün bir din olgusunun kurucu unsuru, dinin içerisindeki unsurların bağlandığı temeldir. Kutsal mekân, şahıs, zaman gibi algılar dini anlayışın birer uzantısıdır.[247]

Kutsal mekânda yapılan ibadetler şekilsel bağlamda da bir gerçeklik arz etmektedir. Yani bütün ibadetlerin kapsadığı somut fiziki unsurlar, kendilerinden daha fazlasını, soyut gerçeklikleri işaret etmektedir.[248]

Mekân, eşya, zaman ya da kişi isimleriyle nitelenen kutsallar, insanın duyu ve tecrübeleriyle ulaşabileceği fiziki varlık alanında bulunmaktadır. Bu varlıkları diğerlerinden ayıran en önemli özellik kendilerinde kutsalın tecelli etmesidir. Bunun neticesinde de sıradan bir varlığın ötesinde soyut bir anlama bürünerek kendisinden öte bir anlam yansıtmaktadır.[249]

3.4. Kutsal Mekâna Yönelme

Tanrı'nın varlığına açıkça yönelişin ifadesi ibadet esnasında yönelinen istikamette görülmektedir. İbadetlerde doğan güneşe yönelmek pek çok tabiat halklarında, Hintlilerde, Mısırlılarda, Babillilerde ve Yunanlılarda da görülür. Manihaizm'e mensup olanlar ise ibadetlerinde güneşin doğuşunu takip ederler.[250]

İnsana ait bir yeri anlamlı bir şekilde ortaya çıkaracak tarzda tespit etmek insanı kutsala doğru yönelten dinî bir fiildir. Kutsala doğru olan bu temel yöneliş önemini bütün kozmik yapılara olduğu kadar bütün yönelme noktalarından, tüm ferdi ve sosyal fiillere kadar genişletir. Böylece meskûn bir alan, kutsala oranla anlaşılabilir hale gelir. İnsanların yaşadığı yerlerin evren, şehir, köy veya yerleşim alanı, ev ve fert gibi çeşitli türleri kendi durum ve anlamlarını kutsala göre belirlerler. Onlar, insanların kendisine yöneldiği kutsalın tezahürleri ile birlikte tanımlanmışlardır. Yine yönelme bir varlığı kendisinden başka bir gerçeklikle ilişkilendirmeyi gerektirdiğinden, bütün hakikatlerin bir araya geleceği bir merkez meydana getirir.[251]

---

[246] Demirci, "Kutsiyet" maddesi, *DİA*, XXVI, 496.

[247] Veikko, "Toward a cognitive Theory of the Sacred: an Ethnographic Approach", XIV, 44.

[248] Yavuz, Ömer Faruk, *Kur'an'da Sembolik Dil*, s. 268, Ankara Okulu Yayınları, 2006, Ankara.

[249] Yavuz, "Kur'an'da Kutsal Mekân, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri", s. 396.

[250] Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenoloji*, s. 98.

[251] Eilade, Mircea- Lawrence E, Sullivan, "Orientation", XI, 105, *Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, 1987, New York.

Kutsala atfedilen veya kutsalla bir şekilde irtibatlandırılan bir yer gerçekte insanlar tarafından seçilmemiş, sadece keşfedilmiştir. Bu mekânlar dünyanın her yerinden insanların kendilerine yönelmeleri sebebiyle, kendileri de bir yön oluşturmuşlardır. İşte bu yön veya bir kutsal mekâna yönelme anlayışı[252] dinî literatürde kıble[253] terimiyle karşılanmıştır.[254]

Meryem Suresi'nde geçen *"Kitapta Meryem'i de an! Hani o, ailesinden ayrılıp doğu tarafında bir yere çekiliverdi"*[255] "*Doğu tarafı*" ifadesi, Hz. Meryem'in mabeddeki bulunan odalardan doğu tarafındaki bir odaya hamileliği esnasında çekilmesine işaret olup, bundan dolayı da Hıristiyan'ların doğu tarafını kıble edindikleri ifade edilmektedir.[256]

İslam öncesi dönemlerde bile Kâbe'nin, kişiliği ile her zaman Arap düşüncesinin ön saflarında yer almış olan Hz. İbrahim ve oğlu İsmail'in hatırası ile özdeşleşmiştir.[257] Şu halde temeli Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail tarafından atılan Kâbe[258], yeryüzünde inşa edilen ilk mabet ve dolayısıyla ilk kıble olma özelliğine sahiptir.[259] Ayrıca Hz.

---

[252] "Herkesin yöneldiği bir kıblesi vardır..." Bakara, 2/148.

[253] Türkçe "yön" demek olup aslında insanın herhangi bir tarafa dönmesine veya bir yöne yönelen kimsenin üzerinde bulunduğu hale verilen isimdir. İslam'daki geleneksel anlamıyla kıble, namazda dönülen mukabil mekân, Müslümanların kendisine doğru namaz kıldıkları yön, mescidin kıblesi gibi anlamlara gelmektedir. Namazda yüzün döndürüldüğü yerin ismi olmasının dışında, bir terim olarak da kullanılagelmiştir. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, XXXIX, 3516; Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 391.

[254] Güç, Ahmet, "Dinlerde Kıble Anlayışı", s. 2, *UÜİFD,* C. XI, S. II, 2002, Bursa. Yeryüzünde inşa edilen ilk mabed olan Kâbe'nin yeri böyle bir işaretle Hz. İbrahim'e bizzat Allah tarafından gösterilmiştir (Hac, 22/26). Aynı şekilde Beyt-i Makdis'in yeri de Davud (a.s)'a, melek aracılığıyla, yine Allah tarafından gösterilmiştir (II. Samuel, 24/16-25). Ayrıca, hemen hemen bütün dinlerde kutsal kabul edilen bu tür mekânlar, oralarda birer mabed yapılmak suretiyle kutsallıkları tescil edilmiş ve çeşitli din mensupları tarafından kutsal sayılan bu yapılar bizzat kutsal tarafından da sahiplenilmiştir. İşte bundan dolayı Kâbe'ye "Beytullah (Allah'ın Evi), Kral Süleyman tarafından yapılana da "Beyt-i Makdis" (Yahve'nin Evi) gibi isimler verilmiştir. (I. Tarihler, 22/1; II. Tarihler, 3/1)

[255] Meryem 19/16.

[256] Taberî, Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, XVI, 59-60, Matbaatü'l-Meymene, 1321/1903, Mısır.

[257] Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı: Meal-Tefsir*, I, 35, (çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), 1996, İstanbul.

[258] Bakara 2/127.

[259] Hz. Peygamber, "Yeryüzünde ilk inşa edilen mabedin Kâbe, ikincisinin de Beyt-i Makdis olduğunu" söylemiştir. Buhârî, Enbiya, 10, hadis no: 3336, Enbiya 40, hadis no: 3425; Müslim, Mesacid, 1, 2 (520); Nesaî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünenü'n-Nesai (Mücteba),* II, 32; Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y, Beyrut; İbn Mâce, Mesâcid, 7, hadis no: 753; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 150, 156, 157, 160, 166, 167.

İbrahim'den sonra gelen pek çok peygamberin de kıblesi olmuştur.[260] Hatta Ebu'l-Âliye er-Reyyâhî'den rivayet edildiğine göre, Hz. Salih'in mescidi ve kıblesi Kâbe'ye doğrudur. Yine o, *"Musa (a.s) Kâbe istikametinde ve Sahra'ya doğru namaz kılardı ve Kâbe bütün Nebilerin kıblesi idi"* demiştir.[261]

Peygamberlik öncesi ve başlangıcında Hz. Muhammed ve beraberindekiler namazlarında Kâbe'ye doğru yönelmiş, bu vahiyle tespit edilmiş bir husus olmayıp açıkçası Kâbe'nin o dönemde İslam öncesi Arapların taptıkları çeşitli putlarla dolu olmasına rağmen o zamana kadar tek Allah'a adanmış ilk mabet olarak görülmesinin sonucudur. Hz. Muhammed, tevhid inancının öteki kutsal merkezi olan Kudüs'ün yüceliğinin farkında olduğundan, kural olarak, Kâbe'nin güney duvarının önünde durup kuzeye doğru namaz kılarak hem Kâbe'yi hem de Kudüs'ü karşısına almıştır.[262] Hicret öncesi dönemde Mekke'de kıblenin Kudüs olarak kabul edilmesi, büyük bir ihtimalle baskı altında bulunan Müslümanların namazlarını açıkça eda edemedikleri ve ibadet için Kâbe'ye giremedikleri bir sırada uygulamaya konulmuştu.[263] İslam'ın başlangıcında Hz. Peygamber ve Müslümanların Beytü'l-Makdis'e yönelerek ibadet etmelerinin en önemli sebeplerinden birisi de, o dönemde Kâbe'nin putlarla doldurulmuş olmasıydı. Buna rağmen Hz. Peygamber, Mekke'de bulunduğu sürece Kâbe'ye arkasını dönmeyip onu, namazda Beytü'l-Makdis'le kendisi arasında bulundururdu.[264] Medine'ye geldiğinde ise, on altı veya on yedi ay Beyt-i Makdis'e doğru kıldı, sonra Allah onu Kâbe'ye döndürdü.[265]

---

[260] Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, I, 408; İbn Kesîr, *Tefsîr*, I, 383.

[261] Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 150-151.

[262] Esed, *Kur'ân Mesajı*, I, 39 (116 nolu dipnot).

[263] Fazlur Rahman, *İslam,* s. 23, (çev. Mehmet Dağ-Mehmet Aydın), 1981, İstanbul.

[264] Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, s. 104-105, (haz. Cemal Kurnaz), Ankara 1998. Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, I, 123, İstanbul 1995. Aynı şekilde, hicretten önce Resülüllah'a bey'at etmek üzere Medine'den Mekke'ye gelen bir grup içerisinde, Ensar'ın ileri gelenlerinden Bera b. Ma'rur da vardı. Bera, yolda namazını Kâbe'ye dönerek kılmıştı. Diğerleri öyle yapmamış ve: "Hz. Peygamber Beytü'l-Makdis'e doğru yönelirdi" demişlerdi. Mekke'ye geldiklerinde bu durumu Hz. Peygamber'e sormuş ve olanları ona anlatmışlardı. Hz. Peygamber de, onların bu konuda serbest olduklarına, isteyenin Beytü'l-Makdis tarafını tercih edebileceğine işaret eder tarzda sözler söylemiştir. Cessâs, Ebu Bekir Ahmed b. Ali, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, I, 85, Matbaatü'l-Evkâfu'l-İslâmiyye, 1325/1907, İstanbul.

[265] Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, II, 150; Elmalı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 434, İstanbul, t.y. Hz. Muhammed'in, hicret öncesinde Kâbe'ye ve Beytü'l-Makdis'e aynı anda birlikte yönelerek namaz kılması, "namaz ilk defa farz kılındığında Hz. Peygamber Beytü'l-Makdis'e doğru mu, yoksa Kâbe'ye doğru mu kılıyordu?" sorusunun sorulmasına ve iki farklı görüşün ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Birinci görüşe göre, namaz farz kılındığında Beytü'l-Makdis'e doğru kılıyordu. İbn Abbas da bu görüştedir. İkinci görüşe göre ise, namaz farz kılındığında Kâbe'ye doğru kılıyordu. Mekke'de

Hz. Peygamber'in Medine'ye hicret ettiklerinde bu iki kıbleyi birleştirme imkânı ortadan kalkmış,[266] Medine'ye hicret ettiğinde Allah, Peygamberine Beytü'l-Makdis'e dönmesini emretti. Böylece Yahudilerin kıblesine yönelerek on altı-on yedi ay ibadet etti. Daha önce her üç dinin temellerini atmış olan Hz. İbrahim'in yaptığı Kâbe'ye yönelerek ibadet eden Hz. Peygamber, yine oraya dönmek için Allah'ın buyruğunu bekliyor, bunun için dua ediyor ve zaman zaman da göğe doğru bakıyordu.[267] Hz. Peygamberin, Medine'ye hicretten sonra on altı-on yedi ay kadar Kudüs'e doğru yöneldiği sırada Yahudilerin bazı dedi kodular çıkarmaları üzerine Yüce Allah'tan kendisini Kâbe'ye doğru yöneltmesini istemesi, Mekke devrinde Kâbe'nin kıble olarak en az Beytü'l-Makdis kadar önemsendiğini göstermektedir. Sonuç itibariyle, Hz. Peygamber'in henüz Mekke'de iken ibadetlerinde Kudüs'e doğru yöneldiği bilinse de, Hz. İbrahim'den kalma olduğu için Kâbe'ye de en az Beytü'l-Makdis kadar önem verdiği görülmektedir.

Bütün namazlarda yönelinen merkez ve kıble olan Mekke, istikamet alınmak suretiyle mekâna da bir kutsallık kazandırır. Kıble, camilerde hayal ve tasavvurun ötesindeki Yüce Yaradan'a giden yolu gösteren duvardaki boş bir oyukla, yani mihrapla gösterilir. Gündelik uygulama da ise namaz, sınırları belirli bir mekânda, yani halı, hasır, seccade, kum üzerindeki basit bir hat içinde eda edilir. Ve orası, o andan itibaren bir mabet, Allah'a adanmış bir yer haline gelir.[268]

Kıbleye gösterilen saygı temelde Allah'a gösterilen saygıdır. Hz. Peygamber de kıbleye saygı göstermiş/gösterilmesini emretmiş, hatta kıbleye karşı tükürmeyi, tuvalet ihtiyacını giderirken kıbleye dönülmesini saygısızlık olarak telakki etmiştir. Cemaate

---

kaldığı sürece de Hz. İbrahim ve İsmail'in namazları gibi Kâbe'ye doğru kılmaya devam etti. Elmalı, *Hak Dini Kur'ân Dili,* I, 434.

[266] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 325.

[267] Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, II, 20. "(Ey Muhammed!) Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. (Ey Müslümanlar!) Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin..." (Bakara, 2/144) şeklindeki emir geldi. Âyette geçen "tekallüb (çevirmek)" lafzı ile ilgili olarak şöyle bir yorum yapılmıştır: "Tekallüb", "döndürmek, çevirmek" anlamına gelmektedir. Şüphesiz Hz. Peygamber, sadece yüzünü semaya döndürüyordu. Çünkü ona Kâbe'ye döndürüleceği vadedilmişti. İşte bundan dolayı kendisine vahyin gelmesini bekliyor ve bunu Allah'tan istiyordu. Allah da ona bu konuda izin vermişti. Zira peygamberler, olmasını arzu ettikleri bir işte hayır olmadığı için Allah'ın kendilerine icabet etmeyeceğinden ve bunun da toplumları için bir fitneye sebebiyet verip vermeyeceğinden emin olmadıkları için, ancak kendilerine izin geldikten sonra Allah'tan bir şey isterlerdi. İşte, "yüzünü semaya döndürdüğünü görüyoruz..." âyetinin anlamı budur. Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân,* I, 90.

[268] Meyerovitch, Eva de Vitray, *Mekke İslâm'ın Kutsal Şehri*, s. 82, (çev: Cemal Aydın), 2004, İstanbul.

imam olan birisinin kıbleye karşı tükürdüğünü gören Hz. Peygamber, namazı bitirince, *"Bu adam (bir daha) size namaz kıldırmasın"* buyurdu. Başka bir zaman, o şahıs cemaate namaz kıldırmak istediğinde kendisine engel olundu ve Hz. Peygamber'in sözü haber verildi. Adam bu durumu Hz. Peygamber'e arz ettiğinde Hz. Peygamber, "*Evet, sen Allah'a ve Rasûlü'ne saygısızlık ettin!"* buyurdu.[269]

Hz. Ebû Eyyûb'dan gelen rivayette Hz. Peygamber, şöyle buyurmaktadır: *"Helâya gittiğiniz vakit, (abdest bozarken) kıbleye ne önünüzü ne de arkanızı dönmeyin. Fakat yüzünüzü doğuya ve batıya döndürün."* Biz Şam'a gelince helâların yönlerinin hep kıble cihetine inşa edildiğini gördük. Onları kullanırken yönünü yan çeviriyor, ayrıca Allah'tan mağfiret de diliyorduk.[270] İmam Mâlik'in bir rivayeti şöyledir: "*Ebû Eyyub Mısır'da iken demiştir ki: 'Vallahi bu Kiryas denen kenefleri nasıl kullanacağımı bilemiyorum.' Zira Resûlullah "Biriniz büyük veya küçük abdest bozunca kıbleye yönelmesin, arka fercini de çevirmesin"* demişti.[271] Bütün Müslümanların günde beş defa yöneldikleri Kâbe'nin olduğu istikamet diğer istikametten ayrılmaktadır. O istikametteki simge durumunda olan şeyden dolayı, istikamette farklılaşmakta ve Müslümanlar tarafından saygısızlığın ifadesi sayılabilecek davranışlar o istikamete doğru yapılmamaktadır.

Kıble konusunda bir diğer önemli şehir de Kudüs'tür. Yahuda tepelerinde kurulan ve İsrail devletinin merkezi haline gelen bu şehir, Kral Davud tarafından Yebusiler'den alınmış[272] ve daha sonra oğlu Süleyman tarafından M.Ö. 950'lerde Beyt-i Makdis'in orada inşa edilişinden sonra İsrail dininin de merkezi olmuştur. Dinî bir merkez haline gelen ve aynı zamanda Kral Davud'un tabiî şehri ve İsa Mesih'in de doğum yeri olan[273] Kudüs'e Yahudiler ve Hıristiyanlar kutsal bir şehir olarak

---

[269]Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi es-Sicistânî, *Sünenü Ebû Dâvûd*, Salât, 22 hadis no: 481, şerh ve tahkik: Abdulkâdir Abdu'l-Hayr, Seyyid Muhammed Seyyid, Seyyid İbrahim, Dâru'l-Hadis, 1999/1420.

[270] Buhârî, Vudû', 11, hadis no: 144; Salât, 29, hadis no: 394; Müslim, Tahâret, 17, hadis no: 59 (264); Ebû Dâvud, Tahâret: 4, (9); Tirmizî, Tahâret: 6, hadis no: 8; Nesâî, *Sünen*, I, 21, 22, 23.

[271] İmam Mâlik, *Muvatta*, Kıble, 1, hadis no: 1, I, 193.

[272] II. Samuel, 24/16-25.

[273] Matta, 2/1; Luka, 2/4.

bakıyorlardı. Fakat aralarında ortak bir kıble anlayışı yoktu.[274] Yahudiler de ancak Beyt-i Makdis'in inşasından sonra Kudüs'e dönerek dua ve ibadet yapmaya başlamışlardı.[275]

Hıristiyanlar doğuya yönelerek ibadetlerini yapmaktadırlar. Bizans İmparatorluğu döneminde Kudüs Hıristiyanların eline geçmesine ve onlara göre de kutsal sayılmasına rağmen, Hıristiyanlar kiliselerini, doğu tarafına konulan çıkıntı veya altarla (sunak) birlikte, doğu'ya dönük olarak yapmışlardır. Gerçekte, hayat kaynağı sayılan güneş geceleyin kaybolduktan sonra tekrar doğu'dan zuhur ettiğinden, ibadet esnasında doğuya yönelmek eski putperestlerin bir uygulaması olup bu âdet ilk Hıristiyanlar tarafından da benimsenmiştir. Çünkü Doğruluk Güneşi İsa Mesih doğu'da, Beytlehem'de doğmuştur.[276] İsa'nın doğduğu yerde inşa edilen kilise doğu'da bulunduğundan dolayı, daha sonra inşa edilen diğer kiliseler, rahip ve cemaatin doğu tarafta kurulan ilk atlarla (sunak) yüz yüze gelebilmeleri için, doğu'ya dönük olarak inşa edilmişlerdir.[277]

---

[274] Yusuf Ali, Abdullah, *The Holy Qur'ân*, s. 58 (147 nolu dipnot), 1410, Medine.

[275] Hz. Süleyman tarafından Kudüs'ün kıble tayini şöyle anlatılmaktadır: "Fakat ya Rab Allah'ım, bugün senin önünde bu kulunun ettiği feryadı ve duayı işitmek için bu kulunun duasına ve yalvarışına yönel; ta ki, bu kulunun bu yere doğru edeceği duayı işitmek için gözlerin bu eve, ismim orada olacaktır dediğin yere, gece gündüz açık olsun. Ve bu yere doğru dua ettikleri zaman, bu kulunun ve kavmin İsrail'in yalvarışını işit; gökte, meskeninde işit ve işitince bağışla" (I. Krallar, 8/28-30). Beyt-i Makdis'in, İsrail'den olmayan ve uzak memleketlerden gelenlerin de kıblesiydi: "Ve kavmin İsrail'den olmayan ecnebi de, senin ismin uğruna uzak memleketten gelince; gelip bu eve doğru dua edince; gökte, meskeninde işit ve ecnebinin sana feryat ettiği bütün şeylere göre yap, ta ki, kavmin İsrail gibi senden korkmak için, dünyanın bütün kavimleri senin ismini bilsinler ve yaptığım bu evin senin isminle çağrıldığını bilsinler" (I. Krallar, 8/41-43). Yine Kudüs'te bulunan İsraillilerin olduğu gibi, Kudüs dışında bulunan İsraillilerin de kıblesi idi: "Eğer kavmin, onları göndereceğin bir yoldan düşmanına karşı cenge çıkarsa ve Rabb'e, seçtiğin şehre ve ismin için yaptığım eve doğru dua ederlerse; o zaman dualarını ve yalvarışlarını gökte işit ve onların davasını gör" (I. Krallar, 8/44-45). Sürgünde bulunan İsraillilerin de yine Beyt-i Makdis'e yönelerek ibadet etmeleri gerekiyordu: "Onları sürgün eden düşmanların memleketinde bütün yürekleriyle ve bütün canlarıyla sana dönerlerse ve onların atalarına verdiğin memleketlerine, seçtiğin şehre ve ismine yaptığım eve doğru sana dua ederlerse; o zaman gökte, meskeninde dualarını ve yalvarışlarını işit ve onların davasını gör" (I. Krallar, 8/48-49). Kral Süleyman'la başlayan kıble ve ona atfedilen önemi eski Yahudi uygulaması Daniel'in kitabında da göze çarpmaktadır. Daniel'in odasının pencereleri Kudüs'e doğru açıktı ve önceleri yaptığı gibi günde üç defa diz çöküp Kudüs'e doğru dua ederdi (Daniel, 6/10). Böylece, Kral Süleyman'la başlayan Kudüs'e doğru yönelme uygulaması, Daniel'le birlikte daha belirgin hale getirilmiş ve günde üç defa olmak üzere vakitle kayıtlandırılmıştır. Beyt-i Makdis'in yıkılışından sonra inşa edilen sinagogların yönü de Kudüs'e doğru idi. Ayrıca, sinagogların, rulo halinde el yazması Tevrat tomarlarının saklandığı "Aron ha-Kodeş" adı verilen ve İslam'daki mihraba tekabül eden bölmeleri de Kudüs'e yönelik olarak yapılmıştır. Böylece Yahudilik'te, gerek evde gerek sinagoglarda, ibadet esnasında Kudüs'e dönülmektedir. Buna "mizrah (doğu yönü)" denilmektedir. Bkz: Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, s. 253-254, 1997, Ankara.

[276] Matta, 2/1

[277] Royston, Pike, E., *Encyclopedia of Religion and Religions*, s. 132, 1951, Great Britain. Daha sonraki dönemlerde kiliselerin Doğuya döndürülmesine eskatolojik bir anlam da yüklenmiştir. Mesela görkem içinde gelecek olan İsa, İncil'de, doğudan gelecekmiş gibi tasvir edilmiş ve şöyle denilmiştir: "Çünkü

Kıble anlayışına sahip olan diğer din mensupları da vardır. Çünkü eski zamanlarda Sâmi kavimler arasında dua ve ibadet zamanlarında gelişi güzel bir istikamete dönülmezdi. Hıristiyanlar dışında, bütün Sâmi kavimler de doğuya yönelerek ibadet etmişlerdir. Hatta Essenilerin doğan güneşe doğru ibadet ettikleri; Suriye Hıristiyanlarının da tamamen doğu istikametine yöneldikleri belirtilmektedir. Bununla birlikte Sâbiîler, diğer ibadetlerinde olduğu gibi, namazlarında kuzey'e yönelmektedir. Çünkü onlar, kuzey'in, Işık Kralı'nın ve Işık Âlemi'nin mekânı ve tamamıyla nurla kaplı olduğuna inanmaktadır.[278] Sâbiiler gibi Maniheistler de muhtemelen kuzey Kutbuna yönelmektedirler. Onların inancına göre ise kâinatın en yüksek noktası, gök kubbesinin orta noktasıdır. Sâbiiler ve Maniheistlerin aksine, Harraniler'in de Güney Kutbuna yöneldikleri söylenmektedir.[279] Genellikle bir Hintli de, sabahleyin yatağından kalktığında güneşe doğru eğilir ve yüzünü doğu'ya çevirerek sabah ibadetini yapar.[280]

Dinler tarihi alanınındaki verilerden anlaşıldığı üzere kutsal atfedilen mekâna yönelme ilâhî ve beşerî tüm dinlerde kendini gösteren bir uygulamadır.

3.5. Kutsal Mekânı Ziyaret

Yapısal bakımdan ziyaret fenomeni, kendilerinde kutsal veya esrarengiz gücün tezahür ettiği mekânlardır. Kutsalı bizzat özünde barındırdığına inanılan ziyaret yerleri birer *hiyerofani* yani kutsal gücün tezahürleri olarak kendini açığa vurmaktadır.[281] Bu da göstermektedir ki insanlık, tarih boyunca kutsalın tezahürü olarak birçok sembol, mitoloji ve tabiatüstü varlıklar ortaya koymuş ve dinî dünyasını onlara gösterdiği saygılarla doldurmuştur. Bunun için insanlık tarihinde *"homo religiosus"* yani dindar adam kavramı ön planda bulunmaktadır. İşte dindar adamı besleyen, kutsalın bu

---

şimşeğin şarkta çakıp garpta dahi görüldüğü gibi, İnsanoğlunun gelişi de böyle olacaktır" (Matta, 24/27). Bu sebeple, umumi dualarda olduğu gibi özel duada da Hıristiyan doğuya dönmeye alışmış ve büyük ilk bazilikalarda yarım daire şeklindeki çıkıntılı kısımda bulunan ve "İnsanoğlunun işareti" sayılan geniş bir mozaik Haç, onların dualarının odak noktasını oluşturmuştur. Böylece Doğu'da, ibadet esnasında okunan duada doğu'ya yönelme çok önceden zorunlu hale gelmiştir. Güç, "Dinlerde Kıble Anlayışı", s. 7.

[278] Gündüz, Şinasi, *Sâbiîler Son Gnostikler*, s. 161, Vadi Yayınları, 1995, Ankara.

[279] Tümer, Günay, *Bîrûnî'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, s. 168-169, 1991, Ankara.

[280] Tümer-Küçük, *Dinler Tarihi*, s. 104.

[281] Eliade, *Kutsal ve Dindışı*, Giriş, s. X.

tezahürleri olmuştur.[282] Esasen insanların bu mekânlara gösterdikleri saygı ve ilgi bu mekânlara olan bir tapınmayı değil, kutsalın birer merkezi olmalarından dolayı kutsalı yaşama ve tecrübe etme düşüncesinden kaynaklanır. Ziyaret inancının temelinde, kutsalın merkezi olan bu mekânlarla belli usul ve ritüellerle temasa geçildiğinde kişiye fayda vereceği düşüncesi yatar. Öyle ki velilerin sağlıklarında gösterdikleri kerametler öldükten sonra mezarlarında veya kendilerinden arta kalan eşyada devam eder. Hatta bu kerametler çevrelerindeki ağaçlara, taşlara, kayalara, tepelere sirayet edebilmektedir. Bunun sonucunda bir kısım taş, kaya, tepe, ağaç ve su kaynakları kutsalın ve bereketin kaynağına dönüşür.[283] İnsanlar bu mekânlardaki kutsala ulaşmak ve buralardaki bereketi temin etmek için bazı teberrularda bulunmaktadır. Bu prensibe "do ut des" prensibi denilir ki "Ben vereyim sen de ver" demektir. Esasen ziyaret fenomeni etrafında sergilenen kurban olayı altında da bu temel düşünce yatar.[284]

Ziyaret fenomeni, bir toplum içerisinde ve belli bir sosyo-kültürel ortamda hayatiyet bulması nedeniyle toplumsal bir olgudur. Modernleşme süreci ile beraber ziyaret fenomeninin, sosyal yaşamda hâkim olan sosyal ve kültürel faktörlerin değişimiyle birlikte öğe, motif ve fonksiyonlarında meydana gelen bazı değişikliklerle birlikte varlığını devam ettirdiğini söyleyebiliriz. Bu değişimler üzerinde hiç şüphesiz modernleşmenin göstergeleri sayılan sanayileşme, eğitim-öğretim oranının artması, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, halkın kültür ve refah seviyesinin yükselmesi gibi olumlu gelişmelerin etkisinden söz edebiliriz. Fakat insanlar bazen hızlı modernleşme sürecine ayak uyduramamaktadır. Bunun neticesinde ortaya çıkan psikolojik ve sosyal bunalımlar gibi olumsuz faktörlerin etkilerinden de söz edilebilir.[285]

3.6. Bir Mekânın Kutsallığını Gösteren İşaretler

Bir şeyin veya herhangi bir yerin kutsal olduğunu gösteren bazı işaretler vardır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür.

---

[282] Aydın, Mehmet-Atasağun, Galip-Aras, Ahmet-Öztürk, Nermin-Baybal, Sami, *Konya Merkezdeki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi ve Din Fenomenolojisi Açısından Değerlendirilmesi,* s. 114, 2006, Konya.

[283] Günay, Ünver-Güngör, Harun-Taştan, A.Vahap-Sayım, Hüzeyfe, *Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilim Araştırması (Kayseri Örneği),* s. 85, 2001, Kayseri.

[284] Tokarev, S. Aleksandrovich, *Dünya Halklarının Dinler Tarihi,* s. 95 (çev: Rauf Aksungur), 2006, İstanbul.

[285] Keskin, Y. Mustafa, "Gelenek ve Modernlik İlişkisi Bağlamında Türkiye'de Ziyaret Olgusuna Sosyolojik Bir Bakış", s. 99, *Dini Araştırmalar*, C. VIII, S. XVIII, 2008, Ankara.

3.6.1. Kutsal Kabul Edilen Yerlerin Tanrı Tarafından Gösterilmiş Olması

Kutsallığı çeşitli dinler ve o din mensuplarınca kabul edilen bazı yerlere esas kutsallık kazandıran husus, o yerin Tanrı tarafından bizzat tayin ve tespit edilmiş olmasıdır. Bunun en canlı örneği, Kâbe'nin yerinin Hz. İbrahim'e Hz. Cebrail vasıtasıyla gösterilmiş olmasıdır.[286] Aynı şekilde Kudüs şehrinde Hz. Süleyman tarafından inşa edilmiş olan Beytü'l-Makdis'in yeri de Hz. Davud'a melek vasıtasıyla bizzat Tanrı Yahve tarafından gösterilmiştir.[287] Yine aynı şekilde Hz. Musa'ya, Mukaddes Tuva Vadisi'nde bulunduğu yine bizzat Allah tarafından bildirilmiştir.[288]

3.6.2. Bir Yerin Tanrı'ya Tahsis Edilmiş Olması

Kur'an-ı Kerim'de bütün mescitlerin Allah'a ait olduğu bildirilmiştir.[289] Aynı şekilde Kur'an'ın çeşitli yerlerinde mescitlerin Allah'ın evi (Beyt)[290] olduğu ifade edilmiştir.[291] Bir yerin veya herhangi bir mekânın Allah'a tahsis edilmiş olması, yegâne kutsal varlık olan Allah'a nispetinden dolayı, o yere kutsallık atfedilmesine sebep olmuştur.

Hristiyanlıkta kutsal kabul edilen şahıs veya Tanrı tasvirinin bulunduğu ya da ona ait eşyanın korunduğu mekânlar ile Yahudilikte Ahid Sandığı (Tâbût) veya Kutsal Kitap ve bulunduğu mekân bu bağlamda değerlendirilmektedir.

3.6.3. Tanrı'nın Herhangi Bir Yerde Görünmesi (Teofani) veya Gücünü Göstermesi (Tecelli)

Zaman ve mekândan münezzeh olan Allah'ın, zaman zaman herhangi bir yerde tecelli etmesi ve o yerde gücünü göstermesi de, oraya kutsallık atfedilmesine sebep olmuştur. Bunun en çarpıcı örneğini Kur'an'daki şu ayet ortaya koymaktadır: "*Mûsâ tayin ettiğimiz vakitte gelip de Rabbi ona hitab edince: "Ya Rabbî!" dedi, "göster bana Zatını, bakayım Sana!" Allah Teâlâ şöyle cevap verdi: "Sen Beni göremezsin. Ama şimdi şu dağa bak, eğer yerinde durursa sen de Beni görürsün!" Derken Rabbi dağa*

---

[286] Hac, 22/26.

[287] Tekvin, 8/20-21, 22/14; Samuel II, 24/21-25.

[288] Tâhâ, 20/12; Çıkış, 3/5.

[289] Cin, 72/18.

[290] Beyt kelimesinin değişik anlamları için bkz: Açıkel, Yusuf, *Kur'an ve Hadisler Işığında Geçmişten Günümüze Ehl-i Beyt*, s. 51-55, Nobel Yayınları, I. Baskı, 2009, Ankara.

[291] Bakara, 2/120; Âl-i İmran, 3/96; Enfâl, 8/35; Hac, 22/26; Nûr, 24/36; Kureyş, 106/3.

tecelli eder etmez onu un ufak ediverdi. Mûsâ da düşüp bayıldı. Kendine gelince dedi ki: "Sübhansın ya Rabbî. Her noksanlıktan münezzeh olduğun gibi, (dünyada Seni görmemizden de münezzehsin.) Bu talebimden ötürü tövbe ettim. Ben ümmetim içinde Seni görmeden iman edenlerin ilkiyim!"[292]

Tecellinin diğer bir örneği de, bir hadiste görülmektedir. Rivayette Allah'ın her gece dünya semasına tecelli edip insanlara herhangi bir isteklerinin olup olmadığını sorduğu ifade edilmektedir.[293]

Hz. Yakup'un gökten yere doğru inen merdiven görmesi neticesinde "*Tanrı'nın evidir, göklerin kapısıdır*" diyerek oraya taş dikdiği[294] belirtilen haber de konumuzun örnekleri arasındadır.

3.6.4. Bir Yerin İnsanlar Tarafından Kutsal Kabul Edilmesi

İnanan insanların maddî ve manevi olmak üzere iki dünyaları sözkonusudur. Maddî dünyalarının merkezini fiziki coğrafya, manevi dünyalarınkini ise, sahip oldukları dini inançları ve benimsedikleri değerleri belirlemektedir. İnanan insanların manevi dünyalarının merkezinde genellikle mabedler veya herhangi bir din mensuplarınca kabul edilen dini merkezler yer almaktadır. Bu yerler aynı zamanda o din mensuplarının gönülden bağlı oldukları başlıca ibadet ve ziyaret mekânlarıdır. Mekke'de Kâbe'nin, Medine'de Hz. Peygamber'in kabrinin bulunması ve aynı zamanda bu iki şehrin, İslam Dini'nin doğup neşet ettiği, yayıldığı en önemli iki dini merkez olmaları, bu iki şehrin Müslümanlar tarafından daha mübarek birer belde kabul edilmelerine ve bu mekânlardan "*Mukaddes topraklar*" diye bahsetmelerine sebep olmaktadır. Aynı şekilde Kudüs de, Müslümanlar, Yahudiler ve Hıristiyanlar nazarında mukaddes bir yer kabul edilmiştir. Aynı zamanda Kâbe ve Kudüs, adı geçen din mensuplarınca ibadet esnasında yönelinen (kıble) birer kutsi mekânlardır. İşte bu alanlar, inananların dünyalarının merkezleri mesabesindedir.

Aslında Mekke, Medine ve Kudüs gibi şehirlerin inananlar tarafından birer kutsal mekân olarak kabul edilmiş olmalarının temelinde yine, yegâne kutsal varlık olan Allah'ın, diğer yerlere nazaran, oralara ayrıca bir değer vermiş olması ve aynı zamanda

---

[292] A'raf, 7/143.

[293] Müslim, Salatü'l-Misafirin, 24, hadis no:168 (758); Tirmizî, Salat 229 hadis no: 446; Dârimi, Salât, 168, hadis no: 1450; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 487, 504.

[294] Tekvîn, 28/10-22; 35/1-15.

bu yerleri, ilâhî dinler diye ifade edilen Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam gibi üç büyük dinin doğup yayıldığı yerler olarak seçmiş olması, bu din mensuplarının oralara kutsallık atfetmesine esas teşkil etmektedir. İnananları o yerlere kutsallık atfetmeye sevk eden diğer bir âmil de, onların bu yerler hakkında sahip oldukları inanç ve değerlerdir.

Aynı şekilde Mekke, Medine, Kudüs gibi yerler ve buralarda bulunan mescitler ve bazı ilâhî işaretler hakkında yer alan Kur'ânî ve Peygamberî ifadeler de, bu yerlerin o din mensuplarınca mukaddes birer belde kabul edilmelerinde önemli rol oynamıştır. Nitekim Hz. İbrahim'in "*Bu beldeyi emin bir yer kıl*" diye duâ etmesi[295], yine bu yerlerden yeminle bahsedilmiş olması,[296] bu mekânlardan bahsederken "*Şu Beldenin Rabbi*"[297], "*Belde-i Tayyibe*"[298] gibi ifadelerin kullanılmış olması, bu yerleri kutsalın (Allah) bizzat sahiplendiğini göstermektedir. Dolayısıyla bir yeri kutsalın sahiplenmiş olması, o yerin kutsaldan bir işaret taşıdığı izlenimini de vermektedir.

Diğer taraftan Hz. Peygamber, *"Ancak şu üç yere ibadet ve ziyaret amacıyla yolculuk yapılabilir. Bunlar: Mescid-i Haram, Benim Mescidim (Mescid-i Nebi) ve Mescid-i Aksa'dır"* buyurmaktadır.[299] Yine Hz. Peygamber, Medine'ye hicret edeceği bir esnada Kâbe'ye bakarak şöyle demektedir: *"Vallahi sen, benim dünyada en çok sevdiğim yersin; aynı şekilde Allah'ın da dünyada en çok sevdiği yersin. Eğer senin halkın beni zorla çıkarmasaydı vallahi buradan çıkmazdım"*.[300] Bu hadislerde, bu üç mekânın bulunduğu yerlerin diğer yerlere olan üstünlüğü veya farklılığı ortaya konmuş olmaktadır.

---

[295] Bakara, 2/126; İbrahim, 14/35.

[296] Beled, 90/1-2; Tin, 95/3.

[297] Neml, 27/91.

[298] Sebe, 34/15.

[299] Buhârî, Fadlu's-Salât 1, hadis no: 1189; Sayd 26 hadis no: 1864, Savm 68, hadis no: 1995; Müslim, Hac, 74, hadis no: 415 (827), hac 95, hadis no:511, 512, 513 (1397); Ebû Dâvûd, Menâsik, 98, hadis no: 2033.

[300] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 305; Nesaî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, *Sünenü'l-Kübrâ,* II, 479, hadis no: 4252, 4253, tahkik: Abdülgaffar Süleyman Bündârî, Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevî b. Hasan, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991, Beyrut; Tirmizî, Menâkıb, 69, hadis no 3925; Tirmizî, rivayete Hasen Garib Sahih hükmünü vermektedir. İbn Mâce, Menasik, 103, hadis no 3108; Dârimî, Siyer, 67, hadis no: 2415.

4. DİNLERDE KUTSAL MEKÂN ANLAYIŞI /KÜLTÜRÜ

İslamiyet, Hıristiyanlık ve Yahudilik, semavi temelli birer din oluşları ve ilâhî temele dayanan veya din ve dini hayatla bağdaştırılan bir takım kutsallara, kutsal zaman mekân ve eşyalara sahiptir. Aynı şekilde, ilâhî kökenli olmayıp beşerî dinler diye tabir ettiğimiz diğer dinler de kendilerince bir takım kutsalları bünyelerinde barındırmaktadırlar.

İslam'da olduğu gibi diğer ilâhî kökenli olan ve olmayan dinlerin tamamında, kendisine kutsiyet atfedilen zaman dilimleri, mekânlar ve eşyalar mevcuttur. En basit şekliyle, ilkel bir kabiledeki insanların dahi bir takım kemiklere, şekilli taşlara, dağ ya da akarsulara, hayvanlara vb. kutsiyet atfetmek suretiyle onu kendilerinden farklı bir durumda konumlandırmaları, mekân, zaman veya birtakım nesnelere kutsiyet atfetmenin dinsel bir tutum ve davranış olduğunu açığa çıkarmaktadır. İlahi olan dinlerdeki kutsiyetin kaynağının aynı şekilde ilâhî kökenli olduğu ve diğer ilâhî kökenli olmayan dinlerdeki kutsallardan bu yönleriyle ayrıldıklarını unutmamak gerekir.

Evrensel, milli ve kabileci yaşayan hemen her dinde kutsal mekân kabul edilen yerler olmuş, bir kısmı yaşanmış ve unutulmuş; bir kısmı ise hâlen yaşamakta olan bu dinler, insanları kutsal saydıkları yerlere yerleşmeye veya ziyaret etmeye yöneltmiştir. Bu dinlere mensup insanlar, ister bu topraklarda, isterse başka ülkelerde yaşasın, ibadet gayesiyle inançlarına bağlılık göstergesi olarak kutal mekânları ziyaret etmiş ve hac görevlerini ifa etmişlerdir.[301]

Arkeolog ve Paleontologların araştırmalarına göre eski çağlarda yaşayan insan topluluklarının birçok ibadethane, mâbed ve tapınak gibi kutsal mekânlara sahip oldukları, bu kutsal mekânların daha çok mağara oyukları veya yüksek tepelere kurulduğu ortaya çıkmaktadır.[302] İnsanlar tarih boyunca gerek köy veya şehir, gerekse göçebe veya yerleşik halde yaşasınlar, her şartta kendilerine has bir tarz ve değer yargıları ve belki de sadece kendilerinin değer verip kutsiyet atfettiği mekânlar

[301] Harman, "Hac" maddesi, DİA, XIV, 382-386.

[302] Asımgil, Adil, *Dünya Kültürlerinde Kutsal Yerler*, s. 8, Atlas Yayınları, 2008, İstanbul.

edinmişlerdir. Bu mekânlar sadece yeme, içme, barınma ihtiyacına hizmet etmemiş, kendilerini orada ifade edip kutsalla olan ilişkisini ortaya koymuştur.[303]

En ilkel dönemden itibaren nesnelerin kutsallık zırhına bürünmesi tarzında ortaya çıkan kutsallaştırmada dahi görünenin arkasındaki güç hedeflenmektedir. En bariz puta tapıcılık çağında dahi, salt olarak nesneye, sırf nesne olması bakımından tapınılmayıp bundan daha öte ruhları cisimlere kudsiyet atfetmeye yönelten, belki de iten bir duygu, metafizik bir gereklilik, tapınmayı zorunlu hale getirmiştir. Eylemlerin ahlakî nihai amacı olan bu niyet, Arap puta tapıcılığında da görülebilmektedir. Özellikle taş objesinin yer aldığı tapınmada, bu biçimsel tapınma, ruhsal ve dinsel bir amaca ileten araç olarak görülmüştür. Bu bağlamda Müşrik Arapların, pek çok sanem ve vesenlere tapınmasının arka planında, onları ilahlarının simgeleri olarak benimsemeleri yatmaktadır.[304]

4.1. İslam Öncesi İlâhî Dinlerde Kutsal Mekân Anlayışı (Yahudilik-Hıristiyanlık)

Herhangi bir coğrafî alana veya o alanda bulunan bir yapıya kutsallık atfedilerek diğer mekânlardan ayrı tutulma geleneği, farklı şekillerde de olsa hemen hemen ilâhî olsun olmasın bütün dinlerde mevcuttur.

Hz. Nuh'tan bu yana bütün peygamberler, gönderildikleri ümmetlere karşı Allah'tan başkasına kutsiyet atfedip ubûdiyyette bulunmamaları konusunda uyarmış, her peygamberin davetinin temel ilkesini tevhid inancı oluşturmuştur. İnsanın Allah'tan başka herhangi bir varlığa kutsiyet kapsamında gönül bağlaması, selim fıtratı, şuurlu olmasından dolayı kazandığı üstün konumu ve şahsiyetinin gelişmesi olgusuyla bağdaşmamaktadır.

Allah katında makbul olan sıddîklar, şehidler, sâlihler[305], insanların hüsnü zan beslediği velî zatlar, melekler ve hatta peygamberler de dâhil olmak üzere hiçbiri[306] kutsiyetin mahiyetini oluşturan yaratılmışlık üstü ve aşkın varlık özelliği taşımaktan

---

[303] http://bakirkoy.aktiffelsefe.org/?q=content/kutsal-mimari (01.04.2013). Mısırdaki Piramitler, Britanya topraklarında bulunan Stonehenge, Aztek Uygarlığında Machu Pichu, Asur Uygarlığında Zigurat, Grek Uygarlığında Akropol, Roma Uygarlığında Pantheon, bazilikalar ve katedraller, Uzakdoğu'da Pagodalar vb. örneklerin hiçbirinin fiziksel formu tesadüfî olmamıştır.

[304] Şevki Dayf, *Tarîhu'l-Ebedi'l-Arabî*, s. 89, III. Baskı, Dâru'l-Meârif, t.y, Kahire.

[305] Nisâ 4/69.

[306] Nisâ 4/l 72; Yûnus 10/62-64.

uzaktır. İlâhî dinlerin son halkasını oluşturan İslâmiyet'in bu temel ilkesinin bir müslüman tarafından çiğnenmesi düşünülemez. Fakat kutsiyetin kaynağı bizzat Allah'tan olduğu düşüncesiyle yaratılmıştık üstü özelliği ve aşkınlık niteliği nispet etmemek şartıyla saygı gösterilen, karşı çıkılmaması, çiğnenmemesi gereken Allah'tan başka varlıklar için de kutsal kavramının kullanılması mümkün görünmektedir. Bununla birlikte kutsiyetin değişmeceli manada da olsa insana izafe edilmesi, onda yaratılmışlık üstü bazı güç veya özelliklerin mevcudiyetini akla getireceğinden sakıncalı bulunmuştur.[307]

İslam öncesi İlâhî dinler bağlamında konuyu ele aldığımızda Yahudilik'te Yehova'nın[308] insanlara tecelli ettiği yer kutsal sayılmaktadır.[309] Yahudi Kutsal Kitabı'nda birtakım mekânlar ve nesneler, refaha, mutluluğa ve bereketlenmeye sebep olduğu için mübarek sayılmıştır.[310] Yahudi şeriatında Kudüs şehrinin diğer yerlerden farklı bir konumu vardır ki "*Barışın Şehri*" olarak ifade edilmektedir.[311] Yahudi düşüncesinde İsrail'in her yeri kutsal kabul edilmekle birlikte bu yerler arasında da bir derecelenme durumu söz konusudur. İsrail yeryüzünün, Kudüs İsrail'in, tapınak Kudüs'ün, Sunak ise tapınağın en kutsal alanıdır.[312] Aynı zamanda Yahudilerin kıblesi ve hac mekânı olan Kudüs, Tevrat'ta sadece bir defa "Salem" adıyla geçse de[313], Tanrı tarafından seçilen bir yer olması,[314] Sion tepesinde Süleyman Mabedinin (*Tanrı Evi*) bulunması ve Tanrı'nın, Davud'un krallığını sonsuza dek sürdüreceğine dair and içmesi sebebiyle mübarek kabul edilmiştir.[315] Yahudi şeriatına (Halakah) göre bütün ülke

---

[307] Demirci, "Kutsiyet" maddesi, DİA, XXVI, 497.

[308] Yahudilikte mutlak kutsal olan, Tanrı Yahve ve O'nunla temas halindeki fenomenlerdir. Bütün nesnelerin Tanrı'ya nisbetle kutsallık kazanmasına en iyi örnek ahit sandığıdır. Bkz: I. Samuel 6/19. Yahudilikte Kutsalı çiğnemenin karşılığı kirlenmek ve ölümdür. Bkz: Levililer 11/44- 45.

[309] Öğüt, Salim, "Harem" maddesi, DİA, XVI, 127.

[310] Herhangi bir şeyin kutsal olmasının ona kazandırdığı temel ayrıcalık ihlâl edilememesi ve bereketli kılınışıdır. Tesniye, 7/ 13-14; 28/2-9; 29/30.

[311] Kudüs şehri Moriah, (II, Tarihler, 3/1), Tebus, (Hâkimler, 19/10), Sion, Davud'un şehri, (II. Samuel, 5/7-9; I. Tarihler, 11/5- 7) gibi isimlerle de anılır. Ayrıca buraya Allah'ın şehri (Mezmurlar, 46(4), inananlar şehri, barış şehri, doğruluk şehri (İşaya, 1:26), Orduların rabbinin şehri (Mezmurlar, 48/8), mukaddes şehir (Nehemya, 11/8) gibi isimler de verilmiştir. Şehrin Arapçadaki adı olan Kudüs'ün bu son isimden geldiği belirtilmektedir. Bkz: Harman, Ömer Faruk, "Kudüs" maddesi, XXVI, 323-324, *DİA*, 2002, Ankara.

[312] Geniş bilgi için bkz: Öğüt, "Harem" maddesi, DİA, XVI, 127.

[313] Yaratılış 14/18.

[314] Mezmurlar 132/15.

[315] II. Krallar 21/4; Nehemya 11/8; Mezmurlar 132/13.

kutsaldır, ancak Kudüs şehri en Kutsaldır. Yeryüzündeki en kutsal yer olan ve kutsallar kutsalı sayılan mekân, Kudüs Mabedi'dir.[316] Eski Ahit'te başta Tanrı olmak üzere birçok şeye kutsiyet atfedildiği gibi mekân bağlamında Sina dağı, İsrail diyarı, Kudüs şehri, Hz. Süleyman Mabedi kutsaldır.[317]

Kutsal mabetler, ziyaret yerleri olarak genişlemiş, kutsal şehirleri meydana getirmiştir. Kudüs, sadece İsrail'in toplanacağı bir Filistin merkezi değil, dünyanın, hatta putperestlerin dahi ahir zamanda toplanacağı bir yer olarak kabul edilir.[318]

Tevrat her Yahudi erkeğin yılda üç defa Fısıh (Paskalya = mayasız ekmek), Şavuot (Pentekost = haftalar) ve Sukkot (çardaklar) bayramları Kudüs'te Yahve'nin huzurunda bulunmaya zorunlu bırakmaktadır. Temel dini bayramlar ibadet yerleriyle irtibatlı olduğundan dini bir seyahati de beraberinde getirmektedir. Hac,[319] Yahudilerin millet olmalarından itibaren kurumlaşmış ve erkeklerin üç bayramda Kudüs'e gitmeleri istenmiştir. Yahudilik'teki hac yerlerini üç ana başlıkta toplamak mümkündür:

1. Kudüs ve çevresinde oluşmuş, tarihi özelliğe sahip ve Kitab-ı Mukaddes'in tarihi içinde ortaya çıkan mekânlar.

2. Genelde Celile'de bulunan, Talmud ve Kabala'da adı geçen bilgelerin mezarları.

3. Diaspora (Filistin dışında Yahudilerin yaşadıkları yerler) bilgelerine ve azizlere adanan İsrail'in çeşitli bölgelerindeki merkezler.[320]

Günümüzde Yahudiler belli günlerde bu tür yerleri ziyaret eder, bu ziyaretlerin uğur getireceğine, talihsizliklere iyi geleceğine inanılmaktadır. Ağlama duvarı veya Süleyman Mabedi'nin batı duvarı dışındaki ziyaret merkezlerinde azizlere yalvarılıp şefaatçi olmaları istenir.[321]

---

[316] Harman, Ömer Faruk, "Kudüs", *DİA*, XXVI, 326, 2002, Ankara.

[317] Çıkış, 3/5; 28/15; Levililer, 11/41-46; 10/10; II. Samuel, 21/ 6-25.

[318] Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi*, s. 96-97.

[319] Milattan sonra 70 yılında mabedin yıkılışından sonra mabedle ilgili hac artık yapılmayıp, Yahudilerin kutsal topraklara yönelik ziyaretleri devam etmiştir. Geçmişle ilgili hatıralar, o topraklara yeniden dönme özlemi, Yahudi büyüklerinin oralardaki kabirleri, Yahudileri o bölgeye çekmiştir. Kudüs'te Süleyman Mabedi'nden geriye kaldığına inanılan "ağlama duvarı" önemli bir ziyaret mahalli olmuştur. Harman, "Hac" maddesi, DİA, XIV, 384.

[320] http://www.genchacilar.org/sayfalars.asp?pageID=IcerikseDetay&id=201&grup_id=12 (04.04.2013)

[321] Erbaş, Ali, "İslam Dışı Dinlerde Hac", s. 106-109, *SÜİFD*, S. V, 2000, Sakarya. Geniş bilgi için ayrıca bkz: Harman, "Hac" maddesi, XIV, 384.

Hz. Musa'nın şeriatı gelmeden daha önceki dönemlerde yaşamış önemli kişilerin yaşadıkları olaylarla ilgili olarak Eski Ahid'de zikredilen mekânlar daha sonra İsrail için özel mekânlar olmuş, bunlar genelde yüksek bölgeler, su kaynaklarını barındıran ağaçlık yerlerdir. Diğer taraftan büyük şahsiyetlerin mezarları da (Hz. İbrahim, Sâre, İshak ve Ya'kub'un Hebron'daki mezarları gibi) kutsal kabul edilip ziyaret edilmektedir.[322]

Hristiyanların bu konudaki inanç esasları, Eski Ahit'teki inançlarla benzerlik göstermektedir. İlahi kaynaklı bir din olduğu için Hıristiyanlıkta da mâbet kültürü mevcuttur. Hıristiyanlar için ibadethaneleri olan kiliseler kutsal mekânlardır. Yeni Ahit'e göre de Allah'ın kutsallığının yanında Hz. Îsa, Allah'ın Mukaddesi'dir. Yeni Ahit'in aracısı olması sebebiyle Hz. İsâ, birçok kutsal görevi yerine getirmiş[323], dolayısıyla Hıristiyanlığın kutsallığı Eski Ahit'ten farklı bir yere getirdiği ortaya çıkmaktadır.[324]

Hıristiyanlık'ta kutsallık kavramının gerçek anlamda mimarı Saint Paul olmuş, Paul ile birlikte kutsallık yalnızca Tanrı ve O'na inananlarla sınırlandırılmıştır. Paul'a göre kutsallığı bahşeden yalnızca Tanrıdır.[325] Yeni Ahid'de Hz. İsa on iki yaşında iken ebeveyniyle birlikte Kudüs'e mabedi ziyarete gitmiş, Yuhanna İncili'ne göre Hz. İsa'nın hac[326] merasimlerine düzenli olarak katıldığı anlaşılmaktadır.[327] Hıristiyanlıkta en önemli ziyaret yeri Kudüs'tür. Havari ve şehit mezarlarının bulunduğu Roma'da Hz. İsa ve azizlerin kutsal eşyalarının bulunduğuna inanılır.[328]

---

[322] Harman, "Hac" maddesi, XIV, 383.

[323] İbranilere Mektup, 8/6; 9/15.

[324] Markos, 1/24

[325] Pavlus'tan Korintliler'e İkinci Mektup, 1/1-2; Pavlus'tan Romalılara Mektup, 1/7; Pavlus'tan Timoteos'a Birinci Mektup, 2/15.

[326] İsrâiloğulları için bu mabedi senede üç defa ziyaret şart iken Hz. İsa bunu mabede son yaptığı ziyaretle yerine getirmiştir. Dolayısıyla Hıristiyan haccı kolektif bir görev olmaktan çıkıp dindarlığın ferdi ihtiyaçlarını yerine getirmek için yapılan bir seyahat olmuştur. Hıristiyanlık'ta bir kimsenin hac yapması için hayatında herhangi bir muayyen zaman yoktur. Ancak Kudüs'e gidiş genellikle geç yaşlarda gerçekleşmekte ve Kudüs'e varan kişi artık hayatında önemli bir işi yerine getirdiğini hissetmektedir. Hac bir Hıristiyan'ın kurtuluşa ermesi, ilâhî varlıkla temas kurması ve dolayısıyla hac beldesinde tabiatüstü güçten inayet elde etmesi anlamını taşımaktadır. Bkz: http://www.genchacilar.org/ sayfalars.asp?pageID=IcerikseDetay&id=201&grup_id=12 (04.04.2013). İkinci tür hac merkezleri Hz. Meryem'e atfedilen kutsal mekânlardır. XII. yüzyıldan sonra Hz. Meryem'le ilgili iki çeşit hac yeri gelişip günümüze kadar devam etmiştir. Bkz: Harman, "Hac" maddesi, DİA, XIV, 383.

[327] Matta, 21/1-11, 15-17; Markos.

[328] Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi*, s. 96-97.

4.1.1.Hıristiyanların Anadolu'daki Ziyaret Yerleri

Hıristiyanlıklar için dünyanın bir çok yerinde olduğu gibi Anadolu'da da kutsal sayılan bazı mekânlar vardır. Bu mekânlar Hıristiyanlık tarihi ve önemli şahsiyetleriyle bağlantılıdır. Pavlus'un misyonerlik gezileri esnasında dolaştığı yerler bugün bazı Hıristiyanlarca ziyaret edilmektedir. Antakya bu yerlerden biridir. Diğer bir kutsal mekân da Efes'tir. Pavlus Efes'te kalarak Hıristiyanlığı yaymaya çalışmış, havari Yuhanna ise burada yaşamış ve ölünce buraya defnedilmiştir. Efes'te bulunan ve Hz. Meryem'e nispet edilen ev günümüzde bir hac mekânıdır.[329]

St. Jean, İncil'deki vahiyler (apocalypse) bölümünde Anadoludaki 7 kutsal kiliseden bahsetmiştir: Ephesus (Efes), Smyrna (İzmir), Pergamon (Bergama) Thyateria (Akhisar), Sard (Sart), Philadelphia (Alaşehir), Laodikeia (Denizli).[330] Adı geçen bu yedi kilise Hıristiyanlıkta simgesel bir öneme sahip olup bu kiliselerin tamamı Ege bölgesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Efes'te bulunan kilise bunların başında yer alıp diğer altı kilise vahiy kitabındaki sırasına göre İzmir (Smyrna), Bergama (Pergamum), Akhisar (Thyatire), Sart (Sardis), Alaşehir (Philadelphia) ve Pamukkale (Laodikea)'de bulunmakta olup Hıristiyanlar bu kiliselerin bulunduğu yerlere Hac ziyareti yapmaktadırlar.[331] Hıristiyanlar için Anadolu'da kutsal sayılan mekânlardan İznik (Bursa), Hristiyanlık tarihine yön veren iki önemli konsülün (M.S. 325-381) toplanma yeridir. Thyateira (Manisa Akhisar); Thyateira adı Hristiyanlık döneminde Akhisar'a verilen "*Kutsal Kilise*" anlamına gelen isimdir. İncil'de "*7 Kutsal Kilise*"nin en önemlilerinden birinin Akhisar'da olduğu yer almaktadır. Bunun için Akhisar, Hristiyanlara göre bir hac merkezidir.[332] Antakya (Hatay); Hristiyanlığın en önemli merkezlerindendir. Hristiyanlık, bu ismi ilk defa burada almıştır. Havarilerin tüm tanıtım seyahatlerinin rotaları burada hazırlanmıştır. St. Pierre'nin Antakya'ya geldiğinde ilk konuşmasını yaptığı St. Pierre Kilisesi ve Manastırı kentten 2 km. uzaklıkta Reyhanlı yolu üzerindedir. Günümüz Antakya'sında cami, kilise ve havra

---

[329] http://www.genchacilar.org/sayfalars.asp?pageID=IcerikseDetay&id=201&grup_id=12 (04.04.2013).

[330] *http://epochtimestr.com/index.php/incildeki-sehir-thyateiradan-akhisara* (03.01.2013)

[331] Katar Mehmet, *Dinler Tarihi, Vahyin Kitabında Yedi Kilise ve Efes*, s. 163, Anadolu Üniversitesi Yayınları, 1999, Eskişehir.

[332] *http://epochtimestr.com/index.php/incildeki-sehir-thyateiradan-akhisara* (02.04.2013)

varlıklarını bir arada sürdürmektedir.[333] Tarsus (Mersin); St. Pavlus'un doğum yeri olması nedeniyle Tarsus, Hristiyanlığın önemli kentlerinden biridir. St. Pavlus'un öğrencilerinden olan Aya Thekla'nın, Ikenion (Konya) ve Pisidya Antiokheia'da (Yalvaç) sürdürdüğü Hristiyanlığı yayma çabaları, yörenin diğer önemli dinsel merkezi olan Silifke'de sona ermiştir. Hıristiyanlar, Aziz Paul Anıt Müzesini düzenli olarak hac amaçlı ziyaret etmektedirler.[334] Efes (İzmir); Dünyanın ilk yedi kilisesinin ilki olan ve Hristiyanlığın yayılışının odak noktası olarak görülen Efes, Meryem Ana'nın son günlerini geçirdiği ve öldüğü yer olarak kabul edilmektedir. Nitekim Hz. İsa'nın oniki havarisinden biri olan St. Jean, Hz. İsa'nın ölümünden sonra Hz. Meryem'i de yanına alarak Batı Anadolu'ya gelip Efes'e yerleşmiştir. Efes'teki tarihi önemi olan iki kiliseden biri Meryem Ana kilisesi, diğeri de Aziz Yuhanna adına Ayasuluk'ta yapılan kilisedir. İnanışa göre Aziz Yuhanna Ayasuluk tepesinde yaşamış, ölünce de oraya defnedilmiştir.[335] Türkiye'nin antik kentlerinden biri olan Kapadokya bölgesi, M.S. I. yy'dan itibaren Hıristiyanlığın önemli bir merkezi olmaya başlamış, bu dönemde Hıristiyanlar, başta Kayseri olmak üzere çeşitli yerleşim yerlerine dağılmış, Romalıların baskı ve zulmünden kurtulmak için bölgedeki mağaralara sığınmış, dinlerini rahatça yaşayabilmek için o bölgede kayaları oymak suretiyle kilise ve manastırlar yapmışlardır.[336]

4.2. Beşeri Dinlerde Kutsal Mekân Algısı

Son din olan İslam'da ve öncesi ilâhî kökenli Yahudilik ve Hıristiyanlıkta olduğu gibi ilâhî kökenli olmayan dinlerde de kendisine kutsiyet atfedilen zaman dilimleri, mekânlar ve eşyaların mevcut olduğu görülmektedir. Fakat ilâhî olan dinlerdeki kutsiyetin kaynağının ilâhî kökenli olduğu ve diğer ilâhî kökenli olmayan dinlerdeki kutsallardan bu yönleriyle ayrıldıklarını unutmamak gerekir.

---

[333] Hatay'da diğer turizm kollarının yanında inanç turizmi de gelişmiştir. Hıristiyan dininin yayılmasında büyük hizmetler veren Hz. İsa'nın havarilerinden Aziz Petrus Kudüs'ten sonra Antakya'da dini yaymaya başlamıştır. Kendi adını taşıyan tarihi Aziz Petrus kilisesi de buradadır ve halen ayakta durmaktadır. Aziz Petrus'tan önce Hıristiyanlığın ikinci İsa'sı Pavlus da misyonerlilk faaliyetlerini burada yürütmüştür. Türkoğlu, Ali Ekber, *Geçmite ve Günümüzde Antakya'da Hıristiyanlık*, Önsöz, s. îV, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), ÇÜSBE, 2006, Adana.

[334] http://www.tarihiyerlerimiz.net/2012/11/mersin-tarsusun-tarihi-yerleri.html (03.03.2013)

[335] Katar, *Dinler Tarihi, Vahyin Kitabında Yedi Kilise ve Efes*, s. 163.

[336] Katar, *Dinler Tarihi, Vahyin Kitabında Yedi Kilise ve Efes*, s. 163.

İlahi kökenli dinlerin dışındaki dinlerden Budizm'e bakacak olursak Budizm'de de kutsiyet atfedilen mekân ve zamanlar mevcuttur. *Bodh Gaya* veya *Bodhgaya* Hindistan'ın Bihar eyaletindeki Gaya bölgesinde yer alan Budist hac merkezidir. Gautama Buddha[337] burada aydınlanmaya ulaşmıştır. Mahabodhi manastırı, bölgede en önemli tapınaktır ve kutsal kabul edilir. Aynı şekilde *Kusinagar* veya *Kusinara* Hindistan'ın Nepal sınırı yakınlarındaki *Utlar,* Pradesh eyaletine bağlı bir kasabadır. *Gautama Buddha* burada Nirvana'ya ulaştığı için, Budistler için önemli bir hac merkezi olarak kabul edilir. Yine *Lumbinî,* Nepal'de Hindistan sınırı yakınlarındaki Rupandehi bölgesinde bir Budist hac merkezidir. Kraliçe *Mayadevi'*nin sonradan *Buda* olarak anılacak olan *Siddhartha Gautama'*yı burada doğurmuştur. *Lumbini, Kushinagar, Bodh Gaya,* ve *Sarnath* ile birlikte Buda'nın hayatında önemli yer tutan dört yerden biri olarak kabul edilir ve kutsallık atfedilir. *Sarnath* veya *Sarnatha* da *Gautama Buddha'nın Dharma*'yı ilk defa öğretmeye başladığı ve *Budist Sangha*'nın ortaya çıktığı geyik korusu olduğundan Budizm'de kutsal mekânlardan birisi olarak kabul görür.[338]

Budizm'de Buda'nın doğduğu yer Lumbini (Nepal), aydınlandığı yer Bodhgaya, ilk vaaz ettiği yer Samath ve nirvanaya ulaştığı yer Kushinagara, kutsal yer ve şehirlerdir. Buda, Veda Vaazı'nda müminlere bu dört şehri ziyaret etmelerini tavsiye etmiş, kim bu şehirleri ziyaret ederse veya ziyaret yolunda ölürse, semada tekrar doğacağını müjdelemiştir. Yine Buda'nın bir dişinin saklandığına inanılan Kandy, (Seylan) meşhur ziyaret yerlerindendir.[339]

Diğer beşerî dinlerden Hinduizm dinine bakacak olursak bu dinde de bir takım kutsalların varlığı görülmektedir. Hinduizm'in özünde mabet kültürü yoktur. Daha

---

[337] Budizm'in kurucusunun asıl adı Siddhartha Goutama'dır. "Aydınlanan, uyanan" anlamındaki Buda (Buddha) onun lakabı olup bu lakap gerçeği bulduğu ve aydınlandığına inanıldığı için ona verilmiştir. Hindistan'ın kuzeydoğusunda, Nepal'in bulunduğu bölgede milâttan önce VI. yy'da doğan Prens Gotama, saray eğlenceleri içinde yaşarken yirmi dokuz yaşına geldiğinde acılar karşısında ruh sükûnetini yitirmeyen bir keşişten etkilenerek gerçek hayatın saraydakinden farklı olduğunu anlayarak sarayı, karısını ve oğlunu terk edip yaklaşık altı yıl süren aşırı bir zühd hayatı yaşamış, sonunda da önceki aşırı zevk ve düşkünlük gibi şimdiki aşırı zühdün de insanı gerçeğe ulaştıramayacağını anlamıştır. Bu sırada Neranjara nehri kıyısında, şimdiki Gaya'da Bodhi veya Bo ağacı denilen bir tür incir ağacının altında murakabe halinde iken aydınlanmaya eriştiğine inanılmaktadır. Bulunduğu yer daha sonra kutsal ziyaret makamı sayılmıştır. Tümer, Günay, "Budizm" maddesi, DİA, VI, 352, 1992, İstanbul.

[338] Yitik, Ali İhsan, *Yaşayan Dünya Dinleri (Budizm)*, s. 335, II. Baskı, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, 2007, İstanbul.

[339] Sarkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi,* s. 96-97.

sonraki dönemlerde Hıristiyanlığın etkisi ile mabet şeklinde mekânlar oluşturulmuş ve kutsiyet atfedilmiştir. Bazı nehir ve tepelere de kutsallık atfedilmektedir. Hindu inancına göre Ganj nehri Tanrı Şiva'nın başından aktığına inanılan bir nehirdir ve kutsal olduğuna inanıldığından dolayı ölüler burada yakılarak suya atılmaktadır. Ayrıca yılın belli döneminde buraya hac için gelinmektedir.[340]

Hinduizm'de Benares, Hardwar, Kancipur, Mathura, Dvaraka, Ayodhya ve Uyyayini gibi yedi kutsal şehir ve bunun yanında daha başka sayısız kutsal yerler vardır. Sadhu'lar, (Hindistan'da kutsal kişiler için kullanılan genel bir isim) hacı ve ziyaretciler bir ziyaret yerinden diğerine gezip durmaktadır.[341]

Bu ve benzeri beşerî kaynaklı olup kutsalları kendinde barındıran din örneklerini çoğaltmak mümkündür. *Caynizm, Sih Dini, Konfüçyanizm, Taoizm, Maniehizm, Mecusilik, Şamanizm* dinleri de kendi içlerinde kendilerine has kabul edilen birçok kutsal değeri barındırmaktadırlar. Maniheistler kutsal kabul ettikleri Babil'e yerleşmeyi hep istemiş, ancak şehrin kontrolü kendi inançlarına sapık gözüyle yaklaşan Zerdüştlerin elinde bulunduğu için katliama maruz kalmışlardır. Bu nedenle Bâbil'e yerleşemeyip farklı bölgelere dağılmışlardır. Yaşadıkları bu yerlerde takiyye esasını geliştirerek fikirlerini gizlemeye, Hıristiyanların bulunduğu bölgede Hıristiyan, Zerdüştîlerin bulunduğu bölgede Zerdüşt, Budistlerin bulunduğu yerlerde ise Budist görünerek hayatlarını devam ettirmeye çalışmışlardır. Kûfe'nin Emevîler döneminde aslen Badilli olan birçok Zerdüşt ve Maniheist'e kucak açtığı düşünülürse agnostik fikirlerin ve takiyye anlayışının Şiâ'ya nasıl sirayet ettiğini kavramak daha kolay olacaktır.[342] Yezîdîler için birçok emirin de gömülü olduğu en kutsal mekânlardan biri, Musul yakınlarında Cebel-i Lâles'tir.[343] Görüleceği üzere kutsallık algısı ve kutsiyet atfetme olgusu kutsiyetin kaynağı/kökeni bağlamında belli başlı farklarla birlikte bütün inançlarda ortaya çıkmaktadır.

---

[340] Yitik, Ali İhsan, *Yaşayan Dünya Dinleri (Hinduizm)*, s. 290-295, II. Baskı, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, 2007, İstanbul; http://nacizanebilgi.com/ hinduizm.html (04.01.2013).

[341] Sarkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi*, s. 96-97.

[342] Kadiyânî, Abbas, *Tarih-i Mezâhib ve Edyân,* s. 174-175, 1374/1954, Tahran; Söylemez, M. Mahfuz, *Bedevilikten Hadârîlige Kûfe*, s. 161-162, Ankara Okulu Yayınları, 2001, Ankara.

[343] Fığlalı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, s. 507-508, DEÜİF Yayınları, 2008, İzmir.

4.3. Eski Türk İnancında Kutsal Mekân Anlayışı

Kutsallık bir yandan kutsal ile insan arasındaki ilişkiler, bir yandan tanrının kutuna sığınan insan ile insanlar arasındaki ilişkiler, bir yandan da tanrıdan devralınan egemenlik hakkı (hükümranlık), savaşçılık ve üretkenlik için önemlidir.[344]

Kutsal olan şeyler, bir milletin belleğinde hatırlanmaya değer olduğu için, değişerek ve dönüşerek günümüze kadar taşınabilmiştir. Eski Türk dini inanışlarında Türkler Tenri diye anılan bir gök tanrı inancına sahiptir. Türklerin bu gök tanrı inanışının temelinde yazılı bir metine rastlanmaksızın kendi iç kültür ve dinamiklerinden kaynaklanan ve bugüne gelene kadar birçoğu korunan gelenek, görenekler ile şekillenmiş inanç ve pratikler bulunmakta; bu durum halkın bazı yerleri kutsal sayıp buralara farklı ibadet ve davranış şekilleri gerçekleştirmelerine sebep olmuştur. İnanç ve uygulamaların başında ölülerini gömdükleri yerler gelmektedir. Bu yerlere ilk önceleri sin, kabir, kesene, mola, meşhed adını verseler de en yaygın olarak kullanımı mezar ve mezarlıklardır. Bu mekânları bayramlardan önce arefe günlerinde ziyaret eden Türkler, dualarla ölülerini yaad etmektedir. Hâlâ günümüzde devam eden bu kültür, halkın yapılan türbe, tekke, yatır, dede mezarları ziyareti şeklinde devam etmektedir.[345]

İlk inanç tefekkürünün Asya'da yaşamakta olan insanlar arasında doğup geliştiğine inanılmaktadır. Buna göre, Şamanizm, evrenin yaradılış düşüncesidir ve en eski inanç sistemidir. Türklerin, Moğolların, Asya göçebelerinin eski dinidir. Bu inanç sisteminde, bir yanda gökyüzünü mesken tutmuş iyilik Tanrıları, bir yanda yeraltının karanlığına gömülmüş kötülük Tanrıları, ağaçta, taşta, dağda, suda, ateşte, ayda, güneşte uyuyan ruhlar, bu Tanrı ve ruhlarla insanlar arasında aracılık yapan şamanlar vardır. Ağaçlara, taşlara, su kaynaklarının etrafına bez bağlamak Şamanizm'de önemli bir ritüeldir. Şamanizm'de, bir tepenin en yüksek noktası, onun ruhunun açılım noktası olarak kabul edilmektedir. Bu noktalarda oluşturulan "ova/obalar" tepe ruhunun motifidir. Doğada gizli güçlerin bulunması inancı, Orhun yazıtlarında "yer-su" (yarsub) terimiyle yansıtılmıştır. Bu açıdan yer-su "kutsal" sözcüğüyle nitelendirilmiştir. Orhun

---

[344] Divitçioğlu, Sencer, *Kök Türkler*, s. 33-37, Ada Yayınları, 1987, İstanbul.

[345] Güngör, Harun, "Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler, Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar", s. 1-4, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*, 16 -17 Nisan 2007, Ankara.

yazıtlarında, Türker'in yararına çalışan manevi güçler anlamında kullanılan yer-su sözcüğüne oldukça sık rastlanır. Eski Türklerde kutsallık "duk" kavramayla dile getirilmiştir, özellikle Göktürkler'de sular, dağlar "duk" sayılmıştır. Her boyun her obanın bir kutsal dağı olmuştur. Gök-Tanrı'ya sunulan bütün kurbanlar, dağa, obaya götürülerek orada törenle, şölenle gereği yapılmıştır. Dağların yanı sıra bazı tepeler, ormanlar, sular, afetler, gök gürültüsü, ay ve güneş de kutsal sayılmıştır.[346]

Kültürel unsurlar milletlerin tarihi boyunca sosyal, siyasal ve coğrafi şartlara bağlı olarak yapı ve şekil değiştirerek yaşar. Bu süreç içerisinde eski Türk kültüründen günümüze değişerek gelen kültürel kalıtlardan biri de türbe/yatırlar ve bunlara bağlı olarak gelişen çeşitli uygulama ve inançlardır. Atalar kültü çerçevesinde ele alınıp değerlendirilen türbe/yatırlar da göz ardı edilmemesi gereken noktalardan biridir.[347]

Türk kültüründe evin kutsal bir mekân olarak değerlendirildiği ifade edilmekle birlikte Gök Tanrı'ya dua etmek, yakarışta bulunmak veya belirli bir töreni icra etmek için ev dışındaki özel mekânlar tercih edilmiştir. Bu mekânlar kutsalın/yaratıcının kendini hiyerofanilerle de olsa gösterdiği alanlardır. Türbeler, ziyaretgâhlar ve benzer nitelikli diğer mekânlar bu bağlamda önemlidir. Genellikle dağlarda, tepelerde ve/veya yüksek yerlerde bulunan türbelerin bulundukları noktalar yeryüzü ile gökyüzünü birbirine bağlayan bir geçittir. Bir şekilde gökyüzüne değen ve Dünya'nın en yüksek noktasını belirleyen dağlarla ilişkili olarak onu çevreleyen ve bizim dünyamızı meydana getiren toprak parçası (dolayısıyla türbeler de) da bu doğrultuda en yüksek ülke kabul edilir.[348] Zikredilen bilgiler ışığında konuya baktığımızda eski Türk inancında kutsal mekân algısının varlığı ortaya çıkmakta, aynı zamanda özel günlerde kutsal mekân ziyareti kapsamında değerlendirilen kabir ziyaretleri gibi bazı adetlerinde günümüze taşındığı görülmektedir.

---

[346] Bizans elçisi Zemakhos, Orta Asya'da Batı Göktürk sınırına vardığında, Türkler'in onu ve arkadaşlarını alevler üstünden atlatarak kötü ruhlardan arındırdıklarını belirtmiştir. Kökü Şamanizm'e kadar inen, inançlarla ve kutsallıkla ilgili bazı davranış biçimleri, günümüzde de geçerliliğini halen korumaktadır: Kapıdan içeri girilirken eşiğe basılmaması eski Türk inancından kalma bir inanç (sembol)'tır. Eşik kapıdır. Kapı ise yeni bir dünyaya açılmakta bu nedenle saygın ve kutsaldır. Anadolu, Balkanlar ve Türkistan'daki din büyüklerinin yattığı yataklar kitleler tarafından ziyaret edilirken dilekleri niyaz edilir, o kapıdan şefaat beklenir. Anadolu'da evlenip yeni evine giren gelin, yeni evine (yeni hayata) girerken evin bereketini niyaz edip eve öyle girer. Bkz: Kara, "Şehir ve Kutsallık ve Kutsal Belde Eyüp", s. 458.

[347] fef.kafkas.edu.tr/sosyb/tde/halk_bilimi/kursat_oncul_mak/11.doc.

[348] fef.kafkas.edu.tr/sosyb/tde/halk_bilimi/kursat_oncul_mak/11.doc.

4.4. Cahiliye Dönemi Arap İnancında Kutsal Mekân Anlayışı

Cahiliye devrine gelindiğinde Kâbe, çoktan putlara tapınılan bir merkez olmuştur. İslam öncesi Arabistanında putperestliğin ve taşa tapıcılığın kökeni, İsmailîlerin Mekke ve Kâbe'ye karşı besledikleri saygı ve derin dini duygunun, sonraları saf İbrahimî monoteizmden sapmayla ilişkilendirilir. Hz. İsmail'in soyu çoğalınca Mekke artan nüfus için yetersiz kalmıştı. Ayrıca yerel kaynakların yetersizliği yanında, bu daracık arazinin kontrolü için aralarında çıkan anlaşmazlıklar onlardan bazılarının bölgeden ayrılmasına sebep olmuştu. Ancak, göç eden insanların buranın kutsallığı konusundaki derin inançları asla tükenmemişti. Mekke'den ayrılan her bir grup, yanına Kâbe'nin avlusundaki taşlardan birer tane almış ve bunu yeni yerleşim yerlerine götürmüştü. Onlar, tıpkı Kâbe'nin etrafında olduğu gibi, beraberlerinde götürdükleri bu taşların etrafında da tavaf etmeye başlamışlardı. Böylece, bu insanlar hem Kâbe'yle bağlarını koparmamış hem de bu şekilde hac emrini yerine getirmek için onu ziyaret etme geleneğini korumuşlardı. Yıllar geçtikçe onların Hz. İbrahim'in geleneği ile bağları gevşemiş ve tek tanrıcı düşünceler zayıflamıştı. Hz. İbrahim'in dini ile bağı sembolize eden bu taşlar, bizzat tapınma objeleri olmuş ve yavaş yavaş taşlara ve başka ilahlara tapınmaya yol açmıştı.[349]

Nesnelerin kutsallık zırhına bürünmesi tarzlarından, özellikle saygı ve korku hissiyle, sevgi ve çekicilik unsurlarının kışkırttığı farazi kutsallaştırma (hipotetik) etkindir. En yoğun somutlaştırmada bile, işin içerisinde bir tinsellik boyutu vardır. Bu nedenle, en açık puta tapıcılık çağında dahi, salt olarak nesneye, sırf nesne olması bakımından tapınılmamış, bunun gerisinde ruhları cisimlere kutsiyet atfetmeye yönelten, bir duygu, metafizik bir gereklilik, olagelmiştir.[350]

İbrahim'î monoteizmle batıl inançlar, özellikle puta tapıcılık arasındaki etkileşim açıkça görülür. İslam geleneğinde politeizmin başlangıcı hikâyesiyle ve Mekke'ye yayılışıyla ilişkilendirilerek anlatılmaktadır. İlk putları, güney Golan Tepelerindeki kaplıca bölgesinden getiren Amr b. Luhay adındaki şahıs, tedavi amacıyla gittiği bu kaplıcalarda yerli halktan putların mahsulde verimlilik ve düşmanlara karşı galip

---

[349] İbnü'l-Kelbî, Ebu'l-Münzîr İbnü's-Sâib Hişam b. Muhammed b. Sâib, *Esnâm*, s. 6, tahkik: Ahmed Muhammed Ubeyd, Mecmaü's-Sekafî, 1424/2003, y.y; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddîn Abdülmelik, *es-Siretü'n-Nebevî,*I, 51, 1963, Kâhire.

[350] Şevki, Dayf, *Târîhu'l-Ebedi'l-Arabî*, s. 89.

gelmede yarar sağladığını duymuş ve buradan getirdiği putları Kâbe'nin altındaki kutsal iç avluya koymuştu.[351] Putların Kâbe'ye getirilmesi, hâkim ticari burjuva sınıfa mensup Mekke'nin bir liderine atfedilmektedir. Bu olay, atalar dönemine ait inançların yayılması için örnek teşkil etmektedir. Bu yayılmada iki temel faktör rol oynamaktadır: Bunlar, ticari ilişkiler ve deve kervanlarının yer değiştirebilmesidir. Dahası, Mekke'nin Monoteizm'den Putperestlik'e geçişinin, burjuvaziyle ilgili olduğu kadar, politik ve ekonomik yanının olduğunu da bu iki durumdan öğrenmekteyiz. Fakat gelenek, bütün Arapların putperestliğe dönmediklerini ve Hz. İbrahim'in tek tanrıcı inancını tamamen terk etmediklerini göstermektedir. Bu inançla ilgili uygulamaların en meşhuru, Hz. İbrahim tarafından başlatılan hac ibadetidir. Kökeni Hz. İbrahim'e dayanan hacla ilgili ritüeller, onun tarafından oluşturulmuştu.[352] Putlar, harem bölgesine getirildikleri zaman, Kâbe'nin avlusu içerisine yerleştirilmişlerdi. Bu putların kutsal mekânın dışına değil de, Kâbe sınırları içinde bir yere konması, Mekkelilerin bunların kendi başlarına ve mutlak bir kutsallıklarının bulunduğuna inanmadıklarını ve böyle yaparak Monoteizmin sembolü olan Kâbe'nin özünde var olan kutsallıklardan bazısının bunlara da yavaş yavaş geçmesini ümit ettiklerini göstermektedir.[353]

Câhiliye dönemi Arap dini inanışının ana mahalli hiç şüphe yok ki Kâbe ve çevresidir. Nitekim hac ibadetinin Câhiliye döneminin en yaygın ve düzenli ibadet şekli olduğu bilinmektedir. Savaşın yasak olduğu ve kabileler arası çatışmanın sona erdirildiği hac mevsiminde her kabile Kâbe'yi tavaf eder; tavaf sırasında kendi putları önüne geldiklerinde de saygıyla eğilip dua eder ve telbiye getirirlerdi. Günahlardan arınmayı sembolize etmek üzere tavaf umumiyetle çıplak olarak gerçekleştirilirdi. Bir bayram coşkusu içinde değerlendirilen haccın esasını tavaf teşkil etse de hac ibadeti Kâbe dışındaki putların yer aldığı bölgedeki diğer tapınakların da ziyaretini kapsardı. Tanrının varlığının izini taşıdığına inanılan ve bu nedenle kutsal sayılan tapınaklar dâhilinde hiçbir canlı varlık yok edilemezdi. Bundan dolayı bu mekânlar kabile taassubunun hışmına uğramış ve can güvenliğinden endişe edenler için ideal bir korunak vazifesi görmektedir.[354]

---

[351] İbnü'l-Kelbî, *Esnâm*, s. 8.

[352] İbnü'l-Kelbî, *Esnâm*, s. 8; Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* I, 116.

[353] Khalıl Athamına, "İslam Bakış Açısında Hz. İbrahim: İslam Öncesi Arabistan'da Monoteizmin Gelişimi Üzerine Düşünceler", s. 208, (çev: Ali Osman Kurt), *AÜİFD*, S.I, 2006 Ankara.

[354] http://www.sonpeygamber.info/islam-oncesi-donemde-arabistan--ii- (03.03.2013).

İnsanoğlunun zihniyetini geçmişi belirlemekte, geçmişinden taşıdığı akılla, insan, bugüne ve yarına ilişkin reflekslerini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, toplumların gerçeklik algıları, dün ve bugün içinde bulundukları fiziksel ve ruhsal koşulların ürünü olup görecelidir. Fiziksel koşulları coğrafya, iklim vb. unsurlar oluştururken, ruhsal koşullar üzerinde büyük ölçüde inanç sistemleri, kutsal mekân anlayışı ve dini inançların etkili olduğu görülmektedir. Kutsal Mekân faktörünün ilahî ve beşerî tüm dinlerde var olduğu, kökeninin insanlık tarihi kadar eski olduğundan hareketle, insanoğlu mekanlara da belli anlamlar yüklemiştir. Bu algı da günümüze kadar varola gelmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

HADİSLERDE KUTSAL MEKÂN

İslam'da bir konu hakkında hüküm verebilmek için başvurulması gereken başlıca iki ana kaynak Kur'an ve Sünnet'tir. İslam'daki sahih kutsal mekân algısını ortaya koyabilme adına yapmış olduğumuz bu çalışmamızda öncelikli olarak Kur'an'da geçen mekânlardan bizzat veya işareten kutsiyeti ifade edilen mekânlar tespit edilmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda gerek çalışmamızın sınırlarını aşacağından ve gerekse konumuzla bağlantısı olmadığından Kur'an'da yer alan bütün mekânları tespit etme amacı gütmedik. Kur'an'da ifade buyrulan, ilk bölümde ele aldığımız kavramlar ışığı altında mekânların fazîlet, kutsiyet ve bereket gibi özellikleri bildirilen ayetlerden hareketle bu mekânların kutsiyetini ortaya koymaya çalışacağız.

Çalışmamızın hadisler boyutunda Kur'an'da olduğu gibi rivayetlerde geçen bütün mekânları tespit yoluna gitmeyerek hadislerde geçen ve o mekânın haramlığı, fazîleti, mübarekliği veya mukaddesliği gibi özellikleri ifade edilen yerlerden hareketle İslamdaki kutsal mekân anlayışını ortaya koymaya çalışacağız. Bu bağlamda İslam'ın doğup geliştiği, vahyin indiği, ashabın yaşadığı vb. mekânlar öncelikli çalışma alanımıza girmektedir. Çalışmamızda mekânların fiziki koşullarını da tam olarak tespit etmeye özen göstereceğiz. Hz. Peygamber'in herhangi bir mekânı bazı özelliklerinden dolayı övmesi, belli bir mekâna gitmeyi devamlı olarak adet edinmesi, herhangi bir mekâna has bazı ibadetler tayin etmesi ve o mekâna yönelik bazı tutum ve davranışları yasaklayıp sakındırması, yine önceki peygamberlerin bir mekâna gösterdikleri hassasiyetlerin bildirilmesi, konu hakkındaki görüşlerimizi delillendirmede ashab ve tabiinin fiilî uygulama ve söylemleri de mekânlara fazîlet ve kutsiyet atfedebilmemizin önemli göstergeleri olacaktır.

HADİSLERDE MEKKE-MEDİNE (HARAMEYN)

Dini, tarihî, sosyal, siyasi vb. özellikleri sebebiyle bazı ülke ve şehirlerin/ beldelerin Kur'an'daki bazı ayet ve hadislerde merfû, mevkûf ve maktû olarak zikredilmesi, bazı peygamberlerin buralarda neşet etmeleri, sahâbîlerin bu mekânlarda yaşamaları, ayrıca bir kısım önemli şahsiyetlerin bu yerlerde yetişmiş olmaları, bu bölgelere insanlar tarafından ayrı bir değer verilmesine, kutsanmasına vesile olmuş, fazîletine dair eserler yazılmasına yol açmıştır. İslâm tarihindeki önemli konumları

sebebiyle en fazla Mekke, Medine ve Kudüs'ün fazîletleri hakkında müstakil kitaplar[355] kaleme alınmıştır.

Mekke, Medine ve Kudüs gibi şehirlerin Hz. Peygamber'in hadislerinde methedildiğini gören Basra ile Kûfe, Mekke ile Medine, Dımaşk ile Bağdat veya Kâhire arasında bir rekabet havası meydana getiren bazı aşırı milliyetçiler ve siyasîler bulunduğu gibi, doğup büyüdükleri şehirler Hz. Peygamber zamanında henüz kurulmamış olsa dahi buraların O'nun diliyle övülmesi arzusuyla hadis uydurmalar da vaki olmuştur. Hicri II. yüzyılda kurulan Bağdat'ın lehinde ve aleyhinde Hz. Peygamber'e isnad edilen hadisler bu tür rivayetlerdendir.[356] Methine veya zemmine dair uydurma rivayetlerin bulunduğu şehirlere örnek olarak İskenderiye, Dimyat, Basra, Bağdat, Kazvin, Ürdün, Abadan, Cidde,[357] Askalân, Nusaybin, Antakya, Horasan, Tâlekân, Şâş, Merv, Buhara, Semerkant, Tûs, Cürcân, Herat, Kayrevan, Sebte ve Fas zikredilebilir.[358]

Ahkam hadislerinin aksine fezâile dair hadislerde Abdurrahman b. Mehdi, Abdullah b. Mübarek, Neseî, Ebû Dâvûd, Ahmed b. Hanbel[359] gibi muhaddisler daha müsamahalı davranmış, İbn Hacer el-Askalânî gibi muhakkik âlimler ise -hadisin aşırı zayıf olmaması, -amel edilen başka bir varyantının bulunması, -zayıf hadisle amel

---

[355] Özellikleri dolayısıyla haklarında en fazla eser yazılan üç şehir Mekke, Medine ve Kudüs'tür. Bu üç şehri Dımaşk, Küfe, Bağdat, Basra, Belh, Endülüs ve Yemen takip etmektedir. Hakkında en çok kitap yazılan ülke ise Suriye olup ikinci sırada Mısır yer almaktadır. Selâhaddin el-Müneccid, şehirlerin fazîletine dair önemli eserlerden yetmiş dördünü tesbit etmiştir. Bkz: Kandemir, M. Yaşar, "Fezâil" maddesi, DİA, XII, 531, İstanbul 1995.

[356] Haldun Ahdeb, *Zevaidü Târîhi Bağdad ale'l-Kütübi's-Sitte*, I, 119-147, Dârü'l-Kalem, 1417/1996, Dımaşk.

[357] Hadrâvî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *el-Cevâhiru'l-Muaddeti fî Fezâili Ciddeti*, tahkik: Ali Ömer, I. Baskı, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1423/2002, Kahire. Bu eserde Cidde'nin fazîletine dair yer alan rivayetler çok zayıf veya mevzu durumdadır. Cidde'nin fazîletine dair bu rivayetler üzerine fazîlet veya kutsiyet atfedilemez.

[358] Derviş el-Hût, Ebû Abdurrahman Muhammed, *Esne'l-Metâlib fî Ehâdîsi Muhtelifi'l-Merâtib*, s. 589, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1403/1983, Beyrut. Geniş bilgi için bkz: Kandemir, M. Yaşar, *Mevzu Hadisler*, s. 50-170, Ankara 1975. Bu mekânlara kutsiyet atfedilemiyeceğine dair bkz: İbn-i Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *Mes'eletü fi'l-Murâbıtati bi's-Suğûri Efdalü Emi'l-Mücâvere bi Mekkete ŞerrefehAllahu Teâlâ*, s. 18-19, tahkik ve ta'lik: Ebû Muhammed Eşref b. Abdü'l-Maksud, Mektebetu Edvâi's-Selef, 1422/2002, Riyad.

[359] Nesaî, terki üzerine icmâ' edilmeyen her râvîden hadîsi tahric etmektedir. İbn Sîrîn, Ebû Dâvûd'un da aynı yolu izlediğini, bir konuda isnadı zayıf hadisten başkası bulamadığı zaman onunla ihticac ettiğini ifade eder. Çünkü ona göre isnadı zayıf bir hadis, kişilerin akli görüşlerinden daha kuvvetlidir. Ahmed b. Hanbel de zayıf hadisle amel etmenin re'y'den daha doğru olduğunu söylemektedir. Bkz: Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tedribü'r-Râvî fî Şerhi Takribi'n-Nevevi*, I, 167, 168, tahkik: Abdülvehhab Abdüllatif, II. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1399/1979, Beyrut.

edilirken onun sabit olduğuna itikat edilmeyip ihtiyaten amel edildiğini kabul etmek gibi şartları öne sürerek bu tür hadisle amel edilebileceğini söylemişlerdir.[360] Konuyla ilgili olarak Gazâlî de zayıf hadisle amel edilebileceğini delilleriyle ortaya koymaktadır.[361]

Mevzû hadislerle ilgili çalışması bulunan Yaşar Kandemir, eserinde konuyla ilgili olarak şu tespitte bulunmaktadır: "Şehirler hakkındaki uydurmalarda iki hususiyet göze çarpmaktadır. Bunların bir grubu iddialıdır. Bazı yerleri methederken diğer bazı şehirleri kötülemeyi de hedef tutar. Buna misal olarak şu uydurma rivayeti verebiliriz: 'Dört şehir Cennet şehirlerindendir. Bunlar Mekke, Medine, Kudüs ve Dımaşk'tır. Dört şehir de Cehennem şehirlerindendir. Onlar da Kostantiniyye, Tuvane, Antakya ve San'a'dır.'[362] Yine mevzu olarak Hz. Ali'den gelen diğer bir rivayette İskenderiye, Askalan, Kazvin, Abadân ve Cidde'nin cennet şehirlerinden olduğu bahsedilmektedir.[363] Diğer bir grup uydurma rivayetlerde vardır ki bazı bölgeleri methetmekten öte bir maksat taşımamaktadır. Çok uzun bir haberde Horasan'ın muhtelif şehirleri methedilirken Merv hakkında şöyle söylenir: "*Allah'ın Horasan diyarında Merv denilen bir şehri vardır. Orayı kardeşim Zülkarneyn kurmuş ve Üzeyir de orada namaz kılmıştır. Gürül gürül akan nehirleri ve pek geniş arazisi vardır. Kapılarının her birinde kılıcını çekmiş bir melek bulunmaktadır ki kıyamete kadar Merv ahalisini muhafaza ederler.*"[364] Müellifin bu konudaki kanaati de şöyledir: "*Muhtelif memleketler ve kabileler hakkında uydurulmuş hesapsız bir mevzuat yığını dışında Hz.*

---

[360] Ahmed Naim, *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, I, 39-40, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1981.

[361] İmam Gazali, zayıf hadislerin Kitap ve Sünnet'e muhalif olmayanlarını reddetmemek gerektiğini ifade ederek, hüsnü zanla emredilip, çok zandan nehyedildiğimizi, hadîsin hakîkatine araştırmadan başka bir yolla ulaşılamayacağını, dolayısıyla nakledenlere hüsn-ü zandan dolayı tasdike mecbur kalmakta olduğumuzu ifade eder. Bkz: Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, *İthâfü's-Sâdeti'l-Müttakîn bi-Şerhi İhyâi Ûlûmi'd-Dîn*, I, 49, Matbaatü'l-Meymeniyye, 1311/1893, Mısır; Aliyyü'l-Kârî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed, *el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevzûa,* s. 98, tahkik, ta'lik ve şerh: Muhammed b. Lütfi es-Sabbâğ, el-Mektebetü'l-İslâmî, II. Baskı, 1406/1986, Beyrut; Tahânevî, Zafer Ahmet el-Osman ve Eşref Ali, *İ'lâü's-Sünen*, I, 49-51, İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, t.y, Pakistan; Leknevi, Ebu'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed, *el-Ecvibetü'l-Fâzıle li'l-Es'ileti'l-Aşereti'l-Kâmile*, s. 36, tahkik: Abdu'l-Fettâh Ebû Gudde, III. Baskı, Mektebetü'l-Matbuâti'l-İslamiyye, 1414/1994, Haleb.

[362] Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler*, s. 51. Geniş bilgi için bkz: İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, *Kitâbü'l-Mevzuat mine'l-Ehâdîsi'l-Merfûat,* II, 309, hadis no: 874, tahkik ve ta'lik: Nureddin Boyacılar, Mektebetü Edvâü's-Selef, 1418/1997, Riyad.

[363] İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzuat,* II, 310, hadis no: 876.

[364] İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzuat,* II, 323 hadis no: 890; Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Leali'l-Masnûa fî Ehâdîsi'l-Mevzûa,* I, 466-467, *Dâru'l-Ma'rife, t.y, Beyrut.*

Peygamber'in övgüsüne mazhar olmuş şehirlere dair hadis-i şerifler de mevcuttur. Bunlar mukayese edildiği zaman bile bu mevzuda varid olan hadislerle olmayanlar hakkında muayyen bir ölçü, hiç değilse sağlam bir fikir elde etmek mümkün olacaktır."[365]

Bazı hadisçiler, bu konuda birtakım genel kurallar geliştirmiştir. İbnü'l-Kayyım el-Cevzî (751/1350) konuyla ilgili iki kural zikretmektedir: "*Bağdat, Basra, Kûfe, Merv, Askalan, İskenderiyye, Nasibin (Nusaybin) ve Antakya'yı öven ve yeren her hadis yalan/Falanca şehirler Cennet, falanca şehirler Cehennem şehirlerindendir şeklindeki her hadis yalandır*."[366]

İbnü'l-Cevzî, eserinde Askalan, İskenderiye, Kazvin, Nusaybin, Mısır, Horasan, Antakya, Basra, Bağdat vb. şehirlerin fazîletine dair uydurulmuş rivayetleri genişçe incelemektedir.[367]

Çalışma alanımızla alakalı olarak Hz. Peygamber, Mekke-Medine'nin içerisinde bulunduğu Hicaz bölgesini de kapsayan Cezîretü'l-Arab mıntıkası hakkında başta Gayr-i Müslimlerin çıkarılması olmak üzere bu bölgenin birtakım farklı özelliklerinden bahsetmiştir.

Cezîretü'l-Arab hududu hakkında âlimler çeşitli görüşler ileri sürmüştür. Esmaî'ye göre bu bölge uzunluğuna Yemen'in bir ucundan Irak'ın Rif'in'e kadar, genişliğine Cidde'den Şam'ın etrafına kadar olan yerlerdir. Buraya Cezire (ada) denilmesi, üç taraftan deniz, geri kalan yerlerinin nehirlerle çevrilmesi sebebiyledir.[368] Said b. Abdilaziz'e göre, Arab yarımadası, Vadi'l-Kura'dan Yemen'in uzak kısmına, Irak sınırına ve denize kadar olan kısımdır.[369]

Hadislerde Arap Yarımadası hakkında çeşitli rivayetler mevcut olup bu bölgenin fazîlet ve birtakım özellikleri hususunda varid olan bir kısım rivayetler şu şekildedir:

---

[365] Kandemir, M. Yaşar, *Mevzû Hadisler,* s. 51.

[366] İbn Kayyım el-Cevziyye, Muhammed b. Ebû Bekir, *el-Menâri'l-Münîf fi's-Sahîhi ve'd-Daîf,* s. 117, tahkik ve tahriç, Abdulfettah Ebu Gudde, VI. Baskı, Mektebü'l-Matbûatü'l-İslamiyye, 1414/1994, Haleb.

[367] İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Mevzûat,* II, 309-339, hadis no: 874-912.

[368] Hamevî, Ebû Abdullah Şehâbeddîn Yakut b. Abdullah Yakut, *Mu'cemü'l-Buldân*, II, 159, tahkik: Ferid Abdü'l-Aziz el-Cündî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y, Beyrut.

[369] Ebû Dâvûd, el-Harac ve'l-İmâre ve'l-Fey' 28, hadis no: 3033; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* , IX, 208, Dâru'l-Fikr, t.y, Beyrut.

Hz. Câbir'den gelen rivayette Hz. Peygamber, *"Şeytan artık Arap yarımadasında namaz kılanların kendisine ibadet etmelerinden ümidi kesti. Ancak onları aldatacaktır"*[370] buyurmaktadır. Tirmizî bu konuda Hz. Enes ve Hz. Süleyman b. Amr b. el-Ahvez'in babasından da hadislerin geldiğini, Hz. Câbir'in hadisinin hasen olduğunu söylemektedir.[371]

Süleyman b. Amr b. el-Ahvez'in babasından gelen rivayette ise Hz. Peygamber: *Dikkat edin! Şeytan şu ülkenizde kendisine ibadet edilmesinden ebediyen ümidini kesmiştir. Fakat amellerinizden önemsemediğiniz bazı konularda kendisine itaat edeceksiniz de o da bundan razı olacaktır*[372] buyurmuştur. Tirmizî bu konuda Hz. Ebî Bekre, Hz. İbn Abbas, Hz. Câbir ve Hz. Huzeym b. Amr es-Sa'dî'den de hadisler geldiğini, konu hadisinin ise hasen ve sahih olduğunu söylemektedir.

Hz. Peygamber'in bu uyarısı her türlü tahrik ve kargaşanın temelinde bir inanç problemi, bir dinî kaygı ve amaç bulunacağını, Şeytan'ın temsil ettiği cephenin, tevhid'e ve Allah'ın kullarına yönelik sinsî faaliyetlerinin daimî olacağını göstererek açıkça "*Dininizi Şeytan ve yandaşlarından koruyunuz*" talimatını vermektedir. "*Önemsemediğiniz amelleriniz, iş ve hareketlerinizde ona uyulması da şeytanı memnun edecektir*" ifadesiyle birlikte düşünülürse, dinî ahkâma, haram helal sınırlarına ümmet-i Muhammed'e has değerlere ilgisiz kalmanın, onları kim ve ne adına olursa olsun hafife almanın İslam düşmanlarını sevindireceği ve mü'minleri ilahî tehdit ve azaba muhatap kılacağı anlaşılmaktadır.[373] Bu bölgelerde günümüzde de küfür ve şirk olmamasına rağmen bölge halkları arasında fitne ve tefrikanın bulunup, bir araya gelememesi, hadislerde bildirilen gerçeği ortaya koymaktadır.

Veda hutbesindeki "*Sizin şu toprağınızda*" ifadesi, bu rivayette "*Ceziretu'l-Arab'ta*" olarak açıklık kazanmakta veya "*Ceziretu'l-Arab'ta*" ifadesi, "*Sizin şu toprağınızda*" beyanının sınırlarıyla Mekke ve civarına tahsis edilmiş olmaktadır. Sonuç olarak hadiste, namaz kılan mü'minlerin bir daha putlara kulluğa dönmeyecekleri, en azından şeytan ve avenesinin mü'minleri bu sonuca döndürmekten ümitlerini kesmiş

---

[370] Müslim, Sıfâtü'l-Münâfikîn 16, hadis no: 65 (2812); Tirmizî, el-Birr ve's-Sıla 25, hadis no: 1927.

[371] Tirmizî, el-Birr ve's-Sıla 25.

[372] Tirmizî, Fiten 2, hadis no: 2159.

[373] Çakan, İsmail Lütfi, "Ümidini Yitiren Şeytan", s. 9, *Altınoluk Dergisi*, Temmuz, S. XXIX, 1988, İstanbul.

oldukları belirlenmiş olmaktadır. Ancak mü'minlerin birbirlerine düşmelerinin de bu en acı akıbete yakın kötü bir son olduğu da vurgulanmış bulunmaktadır.[374]

Hadis, Arap yarımadasında İslam'ın tam olarak hâkim olacağını haber vermektedir. Nevevî'nin (676/1277) ifadesiyle bu ihbar Hz. Peygamber'in mucizelerindendir ve o günden beri Arap yarımadası, bütün ahalisiyle Müslümandır. Ancak şeytan zaman zaman bazı fitneler çıkarmış ve çıkarmaya devam edecektir.[375]

İmam Mâlik, Hz. Ömer'in Necran ve Fedek Yahudilerini sürgün ettiğini, Hayber Yahudilerine gelince, onların kendilerine meyve ve arazi gelirlerinden herhangi bir hak tanımadan orayı terk ettiklerini, Fedek Yahudilerinin ise, meyvenin yarısı, arazinin yarısının sahibi olduklarını, Hz. Peygamber'in, onlarla meyve ve arazinin yarısı üzerine anlaştığını, Hz. Ömer'in de onlara meyvenin yarısını, arazinin yarısını; altın, gümüş, ip ve semer nevinden kıymet biçerek değerini vererek onları da oradan sürdüğünü haber vermektedir.[376]

Hz. Peygamber, Yahudi topluluklarına Müslüman olup kurtulmalarını söylemiş, Onların İslam'ı kabul etmemesi üzerine o bölgenin Allah ve Rasülü'nün olduğunu belirterek çıkarmıştır.[377] Bir başka rivayette *"Yahudilerle Hıristiyanları Arap yarımadasından mutlaka çıkaracağım! Tâ ki Müslümandan başka kimseyi bırakmayacağım"*[378] buyrulmakta, diğer bir rivayette de Hz. Peygamber, Hicaz ve Necran ahalisinin yahudilerini Arap Yarımadası'ndan çıkarma emrini vermektedir.[379]

Hz. Peygamber'in en son tavsiyelerinden olan "*Yahudî ve Hristiyanların Cezîretü'l-Arab'dan sürülmesi*" gerçeği İslam dünyasında yaşanacak ayrılık ve düşmanlıkların müsebbiplerini, en azından, şeytanın çetelerini teşhir ve tespit etmektedir. Yine Hz. Peygamber'in en son olarak Şam taraflarına göndermek üzere hazırladığı fakat vefatı dolayısıyla göreve çıkamayan Hz. Üsame b. Zeyd komutasındaki orduya Filistin'den geçmesini ve orada Belka ve Dârüm denen iki yeri atlarına

---

[374] Çakan, Ümidini Yitiren Şeytan, s. 9.

[375] Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Muri, *el-Minhac fî Şerhi Sahîhi Müslim b. Haccac (Şerhu Sahihi Müslim)*, XVIII, 156, Dâru'l-Fikr, t.y, Beyrut.

[376] İmam Mâlik, Muvatta, Câmi' 5, hadis no: 19, II, 893.

[377] Müslim, Cihad ve Siyer 20, hadis no: 61 (1765).

[378] Müslim, Cihad ve Siyer 21, hadis no: 63 (1767).

[379] Dârimî, Siyer 55, hadis no: 2403.

çiğnetmesini emretmiş olması da,[380] Hz. Peygamber'in ümmeti için taşıdığı endişelerin odağında Filistin ve tabiatıyla Yahudilerin bulunduğunu gösteren bir başka delil olmaktadır.[381]

Cezîretü'l-Arab yarımadasında Mekke-Medine ve Tâif şehirlerini kapsayan Hicaz bölgesi hakkındada bir takım rivayetler varid olmuştur. İmam Şafi'ye göre Hicaz, Mekke, Medine ve Yemâme havalisidir. Yemen ve diğer yerler Hicaz'dan sayılmamaktadır.[382] Hz. Amr b. Avf'dan gelen bir rivayette Hz. Peygamber, İslam'ın Hicaz' bölgesine çekileceğini/sığınacağını ifade etmektedir.[383]

Hz. Câbir'den gelen rivayette ise kabalık ve kalp katılığının şarkta olduğu, İman'ın ise Hicaz ahalisinde olduğu bildirilmektedir.[384]

Hadiste, imanın Hicaz'a nisbeti vâkıaya mutabık durmaktadır. Çünkü İslam, Mekke ve Medine şehirlerinde doğup gelişmiştir. Hicaz denince öncelikle onun iki şehri; Mekke ve Medine kastedilir. Çalışmamızın bu bölümünde Hicaz bölgesinin ana mekânı olan Mekke ve Medine'nin kutsiyet ve fazîleti üzerinde durmaya çalışacağız.

1. MEKKE'NİN FAZİLETİ/KUTSİYETİ

Konumuzla alakalı olarak ilk önce şunu ifade etmeliyiz ki, mekânların fazîletiyle alakalı olarak vahy-i ilahî tarafından yeryüzünde mukaddeslik atfedilmeyen hiçbir yere kutsiyet atfedilemeyeceği bir gerçektir. Dolayısıyla çalışmamızın konusunu oluşturan mekânların fazîleti hususunda ölçü ve kriter Kur'ân ve Sünnet olarak belirlenmelidir.[385]

Mekke, insanlar için yeryüzünde inşa edilen ilk ev,[386] mescid[387] olan Kâbe'nin[388] bulunduğu ve tüm Müslümanların hac ve umre ibadetlerini yerine getirdiği kutsal

---

[380] İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmâdüddîn İsmail b. Ömer, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, V, 222, Mektebetü'l-Maârif, 1979, Beyrut.

[381] Çakan, Ümidini Yitiren Şeytan, s. 9-10.

[382] Davudoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VIII, 197, Sönmez Yayınları, 1978, İstanbul.

[383] Tirmizî, Îman 13, hadis no: 2630 Tirmizî hadise hasen ve sahih demektedir.

[384] Müslim, Îman 21, hadis no: 92 (53).

[385] Gülen, Fethullah, Kalb İbresi (Kırık Testi Serisi 9), s. 215, Nil Yayınları, 2011, İzmir.

[386] Âl-i İmran, 3/96. Fahreddin er-Râzî "İbadet, yeri olarak yeryüzünde yapılan ilk bina Mekke'deki Kâbe olup, pek feyizlidir, insanlar için hidâyet rehberidir" ayetinin peşi sıra sonraki ayetin "…Kim Beytullaha girerse korkudan emin olur" Al-i İmran, 3/97. Bu ayet ve bununla ilgili birçok ayetle birlikte düşünüldüğünde buradan muradın tüm Harem bölgesi olmasının vâcib olduğunu belirtir. Fahreddin er-Râzi, *Mefâtîhu'l- Ğayb*, III, 7, 8. Kur'an'daki beyt kelimesinin farklı anlamları için bkz: Açıkel, *Kur'an ve Hadisler Işığında Geçmişten Günümüze Ehl-i Beyt*, s. 52-54.

[387] Buhârî, Enbiyâ 10, hadis no: 3366.

şehirdir. Şehir, Arap yarımadasının kuzeyinde, Bekke adı verilen vadinin ortasında, merkezinde Kâbe'nin yer aldığı beldedir. Vadinin doğusunda Safa ile bunun hizasında Merve tepelerinin bulunduğu Ebû Kubeys tepesi, batısında Kuaykıan, Güneybatı'sında Sevr, kuzeydoğu'sunda Nur (Hira) ve Sebîr dağları yer almaktadır. Hac ibadetinin yerine getirildiği mekânlardan Arafat, Müzdelife ve Mina bu şehrin doğusunda yer almaktadır.[389] Bu şehrin kutsiyetine dair bir çok ayet ve hadis mevcuttur. Çalışmamızda Mekke'nin kutsiyet ve fazîletini ifade eden ayet ve hadisler bağlamında konuyu ele almaya çalışacağız.

1.1. Mekke'nin İsimleri

İslam alimleri bir beldenin isimlerinin çokluğunu o beldenin fazîletleri arasında saymıştır. Fazîletinden dolayı kaynaklarda Mekke'nin birçok ismi geçmektedir. Nevevî, bir yerin ne kadar çok ismi varsa, o mekânın o kadar fazîletli ve ta'zime layık kutsal bir mekân olduğunu, yeryüzünde en mübarek yerler olmalarından dolayı, Mekke ve Medine'den daha çok ismi olan başka bir beldenin olmadığını, dolayısıyla en fazla isimleri bulunan Mekke ve Medine'nin dünyadaki en fazîletli iki belde olduğunu söylemektedir.[390] Mekke'nin kaynaklarda geçen başlıca isimleri şunlardır:

Müslümanların kıblesi olan Kâbe'nin bulunduğu bu yer, Kur'an'da "*Şehirlerin anası*"[391] (Ümmü'l-Kur'â)[392] olarak nitelenmekte, Müslümanlar tarafından yeryüzünün en kutsal mekânı ve en önemli dini merkezi kabul edilmektedir. Kur'an'da Mekke için

---

[388] Kâbe'nin nereye yapılacağı bizzat Allah tarafından bildirilmiştir. "Zira Biz vaktiyle İbrâhim'e Beytullah'ın yerini belirlediğimiz zaman (ona şöyle demiştik): Sakın Bana hiç bir şeyi ortak koşma ve Ben'im Mâbedimi tavaf ederken, kıyamda, rükûda veya secdede olarak ibadet edenler için tertemiz tut!" Hac 22/26.

[389] Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldan,* V, 210-211.

[390] Münâvî, Zeynüddîn Muhammed Abdürrauf b. Tacilarifin b. Ali, *Feyzü'l-Kadîr Şerhi'l-Câmii's-Sagîr*, I, 42, Dârü'l-Ma'rife, 1391/1971, Beyrut; Gabban, Muhammed b. Abdullah b. Ayz b. Avd, *Fezâilü Mekke el-Vâride fî's-Sünne/Cem'an ve Dirase*, I, 23, I. Baskı, Dâru İbni'l-Cevzî, 1421/2000, Cidde.

[391] En'âm 6/92; Şûrâ 42/7.

[392] Elmalı'lı Ümmü'l-Kurâ'nın dünyanın merkezi ve bütün insanların kıblesi demek olduğunu ifade etmektedir. Elmalı'lı, *Hak Dîni Kur'an Dili*, III, 1980. Mekke, hem kıble hem de aynı zamanda hac ibadetinin yapıldığı mekân olmasından dolayı dünyanın dört bir yanındaki şehir halklarının çocukların annenin etrafında kümeleştiği gibi toplanmasından dolayı bu ad verilmiştir. Râzi, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, IV, 135. Üç kıtanın kesiştiği yer olmasından dolayı "yeryüzünün göbeği" denen Mekke'ye Roma, Bizans, İran ve Habeş İmparatorlukları sahip olmak istemiş, fakat şehir asla bir yabancı hâkimiyetine girmemiştir. Hamidullah, Muhammed, *İslam Peygamberi*, I, 18-19.

Kâbe'yi barındırması ve kutsal bir belde sayılması sebebiyle Mekke isminin dışında,[393] Bekke,[394] bazı âyetlerde Karye,[395] dönülecek yer anlamında Meâd,[396] güvenli bir belde anlamında Beledü'1-Emîn,[397] ana kent anlamında Ümmü'l-Kurâ,[398] orada yaşayanların ihrâmlı olmalarının yüceliğine işareten Beled,[399] Mescid-i Haram[400] ve Muhrace Sıdk[401] gibi isimler de kullanılmıştır.[402]

Şehre bu isimlerin dışında emniyetli olduğundan dolayı Salâh,[403] zulüm ve isyanda bulunanları buradan çıkarıp başka ülkelere sürgün ettiği için Bâsse,[404] kendisi ile alay edenleri yakıp mahvettiği için Hâtime, inkar edenleri helâk eden, mevkice en fazîletli belde anlamında Busâk, orada inkarcıları reddeden, kovan, sürgün eden anlamında Nâşşe, suyunun azlığından dolayı Nessase, Bessâse, el-Besâse, el-Beledü'l-Harâm, Arş (arîş), Kadîs, Kâdise, Makdese, Kûsî, Harem, Berrâ, Mu'tışe, Ritac, Ümmü-Rahm, Ümmü'r-Rahmân, Ümmü-Zahm, Ümmü Subh, Büsâk, Re's, Nâbiye, Beniyye, Bathâ, Faran, Tâc, Sebbûha gibi adlar da verilmiştir.[405] Suyûtî, Mekke'nin adlarının bunlardan ibaret olmadığını söyleyerek Mekke için kulanılan 30 ismi açıklamaktadır.[406] Mekkenin diğer isimleri olarak da Müşerrefe, Mükerreme, Müfahhama, Mehâbe, Vâlide, Nâdire, Câmia, Mübarek[407] zikredilmektedir.

---

[393] Feth 48/24.

[394] Âl-i İmrân 3/96.

[395] Nahl 16/112.

[396] Kasas 28/85.

[397] Tîn 95/3.

[398] Şura, 42/7.

[399] Beled 90/1.

[400] İsra, 17/1.

[401] İsra, 17/80.

[402] Gabban, *Fezâilü Mekke*, I, 23-28.

[403] Belâzurî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Dâvûd, *Fütûhû'l-Buldân,* I, 87, Müessesetü'l-Mearif, 1407/1987, Beyrut.

[404] Mekkî, Abdullah b. Muhammed el-Gâzi el-Hanefî, *İfâdetü'l-Enâm bi-Zikri Ahbâri Beledillâhi'l-Haram, mea Ta'likihî el-Müsemmâ bi-İtmâmi'l-Kelâm,* I, 202, tahkik: Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, I. Baskı, Mektebetü'l-Esedî, 1430/2009, Mekke.

[405] Fakihi, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. el-Abbas, *Ahbâru Mekke fî Kadimi'd-Dehr ve Hadisih*, II, 280-282, tah: Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, II. Baskı, Dâru'l-Hıdr, 1414/1994, Beyrut.

[406] Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Hucacü'l-Mübeyyinetü fî't-Tefdîli Beyne Mekkete ve'l-Medîneti,* s. 19-24, tah: Abdullah Muhammed ed-Derviş, I. Baskı, Matbaatü'l-Yemame, 1405/1985, Beyrut; Mekkî, *İfadetü'l-Enâm*, I, 202; Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân,* V, 210- 211.

[407] Bedir, Ahmet, *Tevhidin Yurdu Kur'an-ı Kerim Atlası*, 331, Kaynak Yayınları, 2010, İstanbul.

Şehir için Kur'an'da Mekke ve Bekke adlarının yer almasından dolayı ismin ilk harfinin hangisi olduğu ve kapsadığı alanlar tartışılmış, Bekke'nin Kâbe'ye veya çevresine[408] ya da şehrin bir bölümüne, Mekke'nin ise Mekke Haremi'nin tamamını kapsadığı ileri sürülmüş, fakat ağırlıklı olarak Bekke'nin şehrin diğer adı olduğuna hükmedilmiştir.[409]

Kur'an'da Kâbe'nin inşa edildiği yer için "Bekke" ifadesinin kullanılması, Yahudi ve Hıristiyanlara bir işaret olarak da yorumlanmaktadır. Bekke adı kutsal kitapta Baca (Beke) vadisi olarak yer almaktadır.[410] Bu dine mensup kişilerin bu kelimeyi gizlemeye çalıştığı ifade edilmektedir. David Rosinson tarafından hazırlanan Concordance'da başlık olarak Baca'ya yer verilmese de valley (vadi) sözcüğünün geçtiği yerlerde "Dry Valley of Baca" (Beke kuru vadisi) ifadesine rastlanmaktadır. Bu kelime Arapça Kitab-ı Mukaddes tercümelerinde "Vadi'l-Büke" şekline çevrilip ağlama veya gözyaşı vadisi olarak tercüme edilmiştir. Türkçe tercümelerde de durum böyledir. Tevrat'ta Paran (Faran) olarak geçen Mekke, Tesniye'nin 33. Bölümünde Hz. Musa'nın İsrailoğulları'na son vasiyetinde Rabbin (ışığının) Tur-u Sina'da doğup, Seir'de yükseldiği ve Paran'da parladığını söylediği belirtilmektedir ki bu mekânların üç büyük peygambere vahiy gelen yerler olduğu bazı müfessirlerimizin de Faran'ı "Mekke Dağları" olarak yorumladıkları zikredilmektedir.[411]

Mekke'nin birçok isminin olması, fazîlet ve şerefinin yüksekliğini ve insanlar tarafından son derece saygıyla karşılandığını gösteren delillerden olduğunu görmekteyiz.

1.2. Mekke'nin Fazîletine Dair Ayet-i Kerimeler

Kur'an'da yer alan Mekke'ye has ve şehrin fazîletini ifade eden tespit edebildiğimiz ayet-i kerimeler şunlardır: "*Biz Beytullâh'ı insanlara sevap kazanmaları için toplantı ve güven yeri kıldık. Siz de Makam-ı İbrâhim'i namazgâh edininiz! İbrâhim*

---

[408] Ezrakî, Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdullah, *Ahbâru Mekke*, (Kabe ve Mekke Tarihi), s. 23, (çev: Y. Vehvi Yavuz), 1974, İstanbul.

[409] Küçükaşçı, Mustafa Sabri, *Cahiliye'den Emeviler'in Sonuna Kadar Haremeyn*, s. 147-164, 2003, İstanbul.

[410] Mezmurlar, 84/6. Ey orduların Rabbi, kuvveti sende olan adam ne mutludur! Sion yolları onun yüreğindedir. Ağlayış vadisinden geçerken, orasını kaynaklar yeri ederler; ilk yağmur da onu bereketlerle kaplar.

[411] Bozkurt, Nebi, *Kur'an ve Sünnet'te Mescid Kavramı*, s. 89-90, "Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami-Tartışmalı ilmi Toplantı-", 2009, İstanbul.

ile İsmâil'e de: "Tavaf edenler, itikâfa girenler, rükû ve secde edenler için bu Evimi tertemiz bulundurun!" diye emretmiştik."[412] "*Ve o vakit İbrâhim: "Ya Rabbî, burayı güvenli bir şehir yap. Buranın halkından "Allah'a ve âhiret gününe iman edenleri çeşit çeşit mahsullerle rızıklandır!" dedi…*"[413] *"İbrâhim ile İsmâil Beytullah'ın temellerini yükseltirken şöyle dua ediyorlardı. Ey bizim Kerîm Rabbimiz! Yaptığımız bu işi kabul buyur bizden! Hakkıyla işiten ve bilen ancak Sen'sin."*[414] "*Elbette ilahî buyruğu bekleyerek yüzünün semada aranıp durduğunu görüyoruz. Artık müsterih ol, işte memnun olacağın kıbleye seni yöneltiyoruz. Haydi yüzünü Mescid-i Harâm'a doğru çevir! Siz de ey müminler, nerede olursanız olunuz yüzünüzü oraya doğru çevirin! Kendilerine kitap verilmiş olanlar, kıbleyi çevirmenin gerçekten Rab'leri tarafından olduğunu bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir.*"[415] "*Safa ile Merve Allah'ın belirlediği nişanelerdendir. Kim hac veya umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret ederse oraları tavaf etmesinde bir beis yoktur…*"[416] "*…Arafat'ta vakfeden ayrılıp sel gibi Müzdelife'ye doğru akın ettiğinizde, Meş'ari'l-Haram'da Allah'ı zikredin...*"[417] "*Orada apaçık alametler ve deliller, İbrâhimin makamı vardır. Kim Beytullah'a girerse korkudan emin olur. Ziyarete gücü yeten herkese Beytullah'ı ziyaret etmek, Allah'ın onun üzerindeki hakkıdır…*"[418] "*Allah Kâbe'yi, o hürmete layık mâbedi, insanların din ve dünya hayatları için bir nizam vesilesi kılmıştır; o hürmetli ay'ı da, Kâbe'ye gönderilen gerdanlıksız veya gerdanlıklı kurbanlıkları da...*"[419] "*Bir de, İbrâhim, bir vakitler şöyle demişti: "Ya Rabbî! Burayı emin bir belde kıl, beni de evlatlarımı da putlara tapmaktan uzak tut.* "[420] "*Ey bizim Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını senin kutsal mâbedinin yanında, ekin bitmez bir vâdide yerleştirdim. Ey bizim Rabbimiz! Namazı gereğince kılsınlar diye böyle yaptım.Ya Rabbî! Artık insanların bir kısmının gönüllerini onlara doğru yönelt, onları her türlü ürünlerden rızıklandır ki*

[412] Bakara 2/125.
[413] Bakara 2/126.
[414] Bakara 2/127.
[415] Bakara 2/144.
[416] Bakara 2/158.
[417] Bakara 2/198.
[418] Âl-i İmran 3/97.
[419] Mâide 5/97.
[420] İbrahim 14/35.

Sana şükretsinler"[421] "*Bir gece, kendisine bazı delillerimizi gösterelim diye kulu Muhammedi, Mescid-i Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren O zatın şanı ne yücedir! Bütün eksikliklerden uzaktır O! Gerçekten, herşeyi işiten, her şeyi gören O'dur.*"[422] "*Kendileri dini inkâr edenler, üstelik insanları Allah'ın yolundan ve gerek şehirli, gerek taşralı bütün insanlara müsavi olmak üzere kıble ve ibadet yeri yaptığımız Mescid-i Haram'dan engelleyip uzaklaştıranlar bilsinler ki kim orada böyle zulüm ile haktan ve adaletten sapmak isterse ona can yakıcı bir azap tattırırız.*"[423] "*Zira Biz vaktiyle İbrâhim'e Beytullah'ın yerini belirlediğimiz zaman: "Sakın Bana hiç bir şeyi ortak koşma ve Ben'im Mâbedimi tavaf ederken, kıyamda, rükûda veya secdede olarak ibadet edenler için tertemiz tut!*"[424] "*De ki: Bana bu beldeyi muhterem ve mukaddes kılan ve her şey kendisine ait olan Allah'a bir olarak ibadet etmem emredildi.*"[425] "*…Oysa tarafımızdan bir rahmet olarak Biz, onları her türlü ürünün getirilip toplandığı, güvenli, dokunulmaz bir yere (Mekke-i Mükerreme'ye) yerleştirmedik mi?...*"[426] "*Böylece sana Arapça bir Kur'ân vahyettik ki sen Anakent olan Mekke ile bütün etrafını uyarıp irşad edesin ve gerçekleşeceğinde hiç şüphe olmayan mahşer günündeki büyük buluşmayı haber veresin…*"[427] "*Yalnız bu Ev'in (Kâbe'nin)Rabbi'ne ibadet etsinler.*"[428]

Kur'an'da, Allah'ın evi kabul edilen Kâbe'nin yer aldığı Mekke ve çevresinin hem sevap kazanma, hem de emniyet yeri olduğu, her türlü tecavüzden korunmuş güvenli bir yer ve insanların manen temizlenip arındığı bir mahal olduğuna işaret edilerek, bu mekânla ilgili birtakım özel hükümler konularak çevresi alem'lerle

---

[421] İbrahim 14/37. Bu duanın bereketiyledir ki Hz. Muhammed'den önce bütün Arabistan, ondan sonra ise bütün dünya oraya akın ediyorlar. Senenin her mevsiminde her çeşit sebze, meyve ve ürünler, hem de uygun fiatlarla orada bulunuyor. Yıldırım, *Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meali*, s. 259.

[422] İsra 17/1.

[423] Hac 22/25. Mekke'de arazi ve ev satmak veya evleri kiraya vermenin hükmü, bu âyet vesilesi ile fakîhler arasında farklı içtihadlara konu teşkîl etmiştir. Ebû Hanife gibi bazı imamlar, hac mevsiminde kiralamayı mekruh saymışlardır. Evinde yer olan Mekke'lilerin, hacıları misafir etmesi gerektiğini söylemişlerdir. Yıldırım, *Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meali*, s. 334.

[424] Hac 22/26.

[425] Neml 27/91.

[426] Kasas 28/57.

[427] Şûrâ 42/7.

[428] Kureyş 106/3.

çevrilmiştir.[429] Bizatihi Allah tarafından harem kılınan Mekke'nin bu konumu, şehrin emin bir yer olması için dua eden[430] Hz. İbrahim tarafından ilân edilmiştir.[431]

Mekke'nin harem kılınmasına dair önceki dinlerde de bazı bilgilerin bulunduğuna kaynaklarımız işaret etmektedir.[432]

Irâkî, (806/1404) Mekke'nin ayetlerden iktibasla dört sebepten dolayı fazîletinin söz konusu olduğunu söylemektedir. Bunlardan birincisi; Kâbe'yi barındırması,[433] ikincisi, Kâbe ve çevresinin mescid hükmünde olması,[434] üçüncüsü, Mekke'nin tamamının haram olarak zikredilmesi,[435] dördüncüsü de Mekke'nin tamamında harem şartlarının[436] mevcut olmasıdır.[437]

---

[429] Muhammed b. el-Esved'in bildirdiğine göre Hz. İbrahim, Harem'in sınır taşlarını Hz. Cebrail'in göstermesiyle ilk diken kişidir. İbn Hacer, bu rivayeti Ebu Nuaym'ın hasen bir senedle naklettiğini haber vermektedir. Aynı ravi, Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethi günü Abdurrahman b. el-Muttalib b. Temîm'in dedesi Temîm b. Esed'e emir vererek sınır taşlarını yenilettiğini bildirmektedir. Bkz: Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahânî, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, III, 199, hadis no: 1271, tahkik: Âdil b. Yusuf el-Azâzî, I. Baskı, Dâru'l-Vatan, 1419/1998, Riyad; İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed b. Ali, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, I, 183, I. Baskı, Müessesetü Abdü'l-Hafîz el-Bessât, 1328/1910, Beyrut; İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed b. Ali, *el-Metâlibü'l-Âliye bi-Zevâidi'l-Mesânidi's-Semâniye*, VI, 403, hadis no: 1207, tahkik: Sa'd b. Nasır b. Abdul-Aziz eş-Şeseri, I. Baskı, Dârü'l-Âsıme, 1419/1998, Riyad; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, II, 273, hadis no: 1502.

[430] Bakara 2/126; İbrâhîm 14/35.

[431] Bozkurt, Nebi, "Mekke" maddesi, DİA, XXVIII, 556, 2003, Ankara.

[432] İbn Kesîr'in bildirdiğine göre Kureyş kabilesi Câhiliye döneminde Hz. İbrahim'in makamında içinde kitap bulunan bir taş görüp içinde ne yazdığını bilmediklerinden onu Ehl-i Kitaptan yanlarına gelenlere gösteriyorlardı. Yemen'den gelen bir bilgin (haham), kitabı onlara okudu. Kitabın bir sayfasında "Ben Mekke'nin sahibi Allah'ım. Onu, Güneş'i ve Ay'ı yarattığım zaman yarattım. Halkının et ve sütüne bereket verdim" diğer bir sayfada ise "Ben Mekke'nin sahibi Allah'ım. Rahmi yarattım ve ona kendi ismimden bir parça kopardım. Kim sıla-i rahmi/ akrabalık bağlarını korursa, ben de onunla bağlarımı korurum. Kim akrabalık bağlarını koparırsa, ben de onunla bağlarımı koparırım" diğer bir sayfasında da "Ben Mekke'nin sahibi Allah'ım. Hayrı ve şerri yarattım. Ne mutlu o elleriyle hayır/ iyilik işleyenlere! Yazıklar olsun o ellerinden şer/ kötülük çıkanlara!" yazmaktadır. Bkz: Ezrakî, Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdullah, *Ahbâru Mekke ve Mâ Câe Fîhâ Mine'l-Âsâr*, II, 293, tahkik: Abdü'l-Melik b. Abdullah b. Dehîş, I. Baskı, Mektebetü'l-Esedî, 1424/2003, y.y; İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, II, 302. Benzer rivayetler için bkz: Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmam es-San'ânî, *el-Musannef*, V, 149, hadis no: 9219, 9250, tahkik: Habibü'r-Rahman A'zami, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1982, Beyrut; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sahibi'ş-Şerîa*, II, 61, 62, ta'lik: Abdülmu'ti Kal'aci, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1984, Beyrut.

[433] Bakara 2/149.

[434] İsra 17/1.

[435] Fetih 48/27.

[436] Tevbe 9/4.

[437] Irakî, Ebu'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin, *Tarhu't-Tesrîb fî Şerhi't-Takrîb*, VI, 53, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y, Beyrut.

Hasan Basrî'de (110/728) Mekke'nin kutsallığına işaret eden yirmi ayetin mevcut olduğunu, bu ayetlerin sadece Mekke'ye has olduğunu, Hz. Peygamber'in de Mekke'den Medine'ye hicret ederken Hazvere Mevkii'nde Mekke'ye yönelerek yeryüzünün en hayırlı belde olduğunu söylemesini de bu bağlamda değerlendirmektedir.[438]

İbnü'l-Kayyım el-Cevzî'nin de belirttiği üzere Mekke, şehirlerin en güvenilir ve en hayırlısıdır. Bu şehir Allah katında sevimli olmasından dolayı Allah'ın, kullarına ibadet ve ziyaret mahalli, Mekke dışında gücü yetenin oraya gitmesi ve Kâbe'yi tavaf etmesinin gerekli olduğu yeryüzündeki tek mekândır.[439] Nitekim Beydâvî, **(**685/1286**),** Beled suresinin ilk ayetlerini açıklarken "…*Senin bu beldeye girişin hakkı için*"[440] kelamıyla Allah'ın sûrede haram beldeyle yemin ettiğini, Hz. Peygamber'in de orada ikamet ettiği kaydını koyduğunu, "*bir yerin şerefinin orada oturanların şerefiyle bağlantılı olduğu*" gerçeğinden hareketle Mekke'nin üstünlük ve azametinin anlaşıldığını ifade etmektedir.[441] Ayetlerde de görüleceği üzere Mekke'nin Harem bir yer olup diğer şehirlerden farklılık arzettiği ve Allah katında sevimli olmasından dolayı Müslümanlar tarafından da fazîletinin kabul edildiği tartışma götürmez bir gerçektir.

1.3. Mekke'nin Haremliği İle İlgili Rivayetler

Hz. Peygamber'in doğup büyüdüğü, on üç yıllık peygamberlik hayatını geçirdiği bu şehir, hicretin sekizinci yılında Hz. Peygamber tarafından fethedilmiş, bu tarihten sonra burada yeni bir dönem başlamıştır.

Nitekim Hz. Peygamber, bu tarihten sonra hicretin olmadığını belirterek Mekke'nin fethinden sonra yeni bir dönemin başladığını *"Fetihten sonra artık hicret yoktur. Ancak cihad ve niyet vardır. Öyleyse askere çağırıldığınız zaman hemen asker olun! 'Allah, bu beldeyi semâvat ve arzı yarattığı zaman haram kıldı. Burası, kıyamete kadar Allah'ın haram kılmasıyla haramdır'. Benden önce kimseye orada savaş helal olmadı. Bana da günün bir müddetinde helal kılındı. Burası kıyamete kadar Allah'ın*

---

[438] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, II, 289, hadis no: 1545. Ayetler için bkz: Bakara 2/125 (bu ayetten iki ayrı delil çıkarmaktadır), 126-127-144-158-198; Âl-i İmran 3/97; Mâide 5/97; İbrahim 14/35-37; Nahl 16/112; İsra 17/1; Hac 22/25-26; Neml, 27/91; Kasas 28/57; Sebe 34/15; Şûrâ, 42/7; Kureyş, 106/3.

[439] İbn Kayyım el-Cevzî, *Zâdü'l-Meâd*, I, 46.

[440] Beled, 90/1-2.

[441] Beydâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, (Mecmâu't-Tefâsîr içerisinde), VI, 312, t.y, y.y.

haramıyla haramdır. Allah'a ve âhirete inanan hiç kimseye, orada kan dökmesi helal değildir. Onun otu koparılmaz, avı (hayvan) ürkütülmez, buluntusu da alınmaz. Ancak onun sahibini araştıracak kimse alabilir"[442] buyurarak haber vermiştir. Rivayetin devamında Hz. Abbas'ın, (32/652) "*ızhır*" otunun hariç tutulmasını istediği,[443] Hz. Peygamber'in de "*ızhır*" otunu hariç tuttuğu ifade edilmektedir. [444]

Allah'ın mübarek kıldığı,[445] bu şehrin haremliğiyle alakalı olarak Hz. Peygamber, *"Mekke'yi insanlar değil, Allah haram kılmıştır. Allah'a ve ahirete inanan hiçbir mü'mine orada kan dökmek helal olmaz. Ağaç sökmek de helal olmaz. Eğer biri çıkıp da Resûlullah'ın oradaki savaşını göstererek kan dökmeye ruhsat vermeye kalkarsa kendisine şunu söyleyin: 'Allah, Resûlü'ne izin vermişti, ama size izin vermiyor!' Mekke'de bana bir gündüzün bir müddetinde (gün doğumundan ikindiye kadar) izin verildi. Sonra bugün tekrar eski hürmeti (haramlığı) ona geri döndü. Bu hususu, sizden burada bulunanlar, bulunmayanlara ulaştırsın"* buyurmaktadır.[446] Hz. Peygamber, Mekke'nin fethi günü îrad ettiği bu hutbesinde haremin mahiyetini açıklamış, aynı zamanda harem sınırlarını tarif ederek sınırları belirten sütunları, tekrar inşa ettirmiştir.[447] İslâm dininin merkezi olan bu şehri, bizatihi Allah'ın semâvat ve arzı yarattığı zamandan kıyamete kadar haram kıldığını[448] zikreden Hz. Peygamber, şehri

---

[442] Buhârî, Cezâu's-Sayd 9, hadis no:1833, Hac 43, hadis no:1587, Cenâiz 77, hadis no:1349, Buyu' 28, hadis no: 2090; Müslim, Hac 82, hadis no: 445 (1353); Nesaî, *Sünen*, V, 203-204, VII, 146; Ebû Dâvûd, Menâsik 90, hadis no: 2017-2018; Tirmizî, Siyer 33, hadis no: 1590; Beyhakî, *Sünen,* V, 195, VI, 199, IX, 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 315-316; Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lehmî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr,* XI, 26, hadis no: 10943, tahkik ve tahriç: Hamdi Abdü'l-Mecid es-Selefî, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabi, t.y, Beyrut; İbn-i Balaban, Ebu'l-Hasan Alaeddin Ali b. Balaban b. Abdullah, *Sahîhu İbn Hıbban bi Tertîbi İbn Balaban*, IX, 36, hadis no: 3720, tahkik, tahriç ve ta'lik, Şuayb Arnaut, II. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993, Beyrut..

[443] Hadis'de hariç tutulan ızhır otunun kabirlerde kullanıldığına dair rivayetler için bkz: Buhârî, Cenâiz 27, hadis no: 1276, Rikak 16, hadis no: 6448.

[444] Ebû Dâvûd, Menâsik 90, hadis no: 2017-2018.

[445] Â-i İmran, 3/96.

[446] Mekke'nin fethi gününde Hz. Peygamber'in bu sözünü aktaran Ebu Şureyh'e, diğer ravi Amr b. Said, haremden kasdın "Âsi olana, kan döküp kaçana, cinayet işleyip kaçana sığınma tanımaz!" olduğunu söylemiştir. Buhârî, İlim 37, hadis no:104, Cezâu's-Sayd 8, hadis no:1832, Meğâzî 51, hadis no: 4295; Müslim, Hac 82, hadis no: 446 (1354); Tirmizî, Hac 1, hadis no:809, Diyat 13, hadis no: 1406; Nesaî, *Sünen*, V, 205-206; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 31, Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, IX, 212.

[447] Hamidullah, *Peygamber'in Savaşları*, s. 34.

[448] Buhârî, Cezâu's-Sayd 9, hadis no:1833, Hac 43, hadis no:1587, Cenâiz 77, hadis no:1349, Buyu' 28, hadis no: 2090; Müslim, Hac 82, hadis no: 445 (1353); Nesaî, *Sünen*, V, 203-204, VII, 146; Ebû Dâvûd, Menâsik 90, hadis no: 2017-2018; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 195, VI, 199, IX, 16; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 315-316.

şirkten, putperestlikten ve bütün diğer hurafelerden arındırarak şehre farklı bir hüviyet (harem) kazandırmıştır.[449]

Yine Hz. Peygamber, başka bir hadisinde de *"Bilesiniz! Günlerin en ziyade haram olanları şu günlerinizdir. Bilesiniz! Ayların en haramı da şu ayınızdır. Bilesiniz! Beldelerin en haramı da şu beldenizdir. Bilesiniz! Kanlarınız, mallarınız birbirinize şu ayda, şu beldede şu gününüzün haramlığı gibi haramdır"*[450] buyurmasıyla Mekke'nin haramlığını açıkca belirtmektedir

Hz. Iyaş b. Ebî Rebîa Mahzûmî'den gelen rivayette de Hz. Peygamber, Mekke şehrinin haramlığını ortaya koyarak, ümmetin bu beldeye hakkıyla ta'zim gösterdiği müddetçe hayırda daim olacağını, ta'zimi bıraktıkları takdirde helak olacaklarını haber vermektedir.[451] Sindî, (1138/1725) Bûsirî'den naklen senedde bulunan Yezid b. Ziyad'ın ömrünün sonuna doğru hadisleri karıştırmasın'dan dolayı hadisin isnadının zayıf olduğunu söylemektedir.[452] İbn Hacer ise rivayeti Ahmed b. Hanbel, İbn Mâce ve Amr b. Şebe'nin "Kitâbü Mekke"de tahric ettiklerini ve isnadının hasen olduğunu söylemektedir.[453]

Dinimizce haram kabul edilen mal ihtikârı[454] her yer ve zamanda yasak olan bir davranış olduğu halde Mekke'nin haramlığından dolayı, burada yapılmasının daha şiddetli bir haram ve aynı zamanda zulüm olduğunu Hz. Peygamber, Ya'la b. Ümeyye'den gelen bir rivayette *"Harem dâhilinde mal ihtikârı (gıda maddeleri*

---

[449] Yasaklanmış, korunmuş, dokunulmaz anlamına gelen harem kelimesi haram ile eş anlamlıdır. Terim olarak Mekke ve Medine'nin, sınırları Hz. Peygamber tarafından çizilen çevresi için kullanılır. Bu bölgelere harem adının verilmesi, zararlılar dışındaki canlılarının öldürülmesi ve bitki örtüsüne zarar verilmesinin haram kılınmış olmasındandır. Bundan dolayı Mekke "Beledü'l-Haram", Kâbe "Beytü'l-Haram", çevresindeki mescid de "Mescidü'1-Haram" diye anılmaktadır. Mekke hareminin dışında kalan bölgeye ise Harem'deki yasakların buralarda kalması sebebiyle "Hıll" denilmiştir. Öğüt, Salim, "Harem" maddesi, DİA, XVI, 127, 1997, İstanbul.

[450] Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, VI, 91, Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali , *Şuabü'l-Îmân*, VII, 240, hadis no: 4936, I. Baskı, tahkik ve tahriç: Abdü'l-Ali Abdü'l-Hamîd Hâsir, Mektebetü'r-Reşîd, 1423/2003, Riyad; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 313-371.

[451] İbn Mâce, Menâsik, 103, hadis no: 3110; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 347; İbn Hacer, *Metâlibü'l-Âliye*, XVII, 172, hadis no: 4204; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, II, 252, hadis no: 1458.

[452] Sindî, Ebu'l-Hasan Nureddin Muhammed b. Abdu'l-Hâdî, *Hâşiyetü's-Sindî alâ Süneni İbn Mâce*, III, 519, tahkik ve tahriç: Halil Me'mûn, Dâru'l-Mârife, 1416/1995, Beyrut.

[453] İbn-i Hacer el-Askalani, Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed, *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 358, Dâru'l-Mârife, t.y, Beyrut.

[454] Piyasadan mal toplayıp, istifleyip fiyatlar artınca piyasa sürmek anlamındaki ihtikâr kavramı hakkında geniş bilgi için bkz: Kallek, Cengiz, "İhtikar", maddesi, DİA, XXI, 560, 2000, İstanbul.

karaborsacılığı) yapmak, orada zulüm yapmaktır"[455] sözüyle haber vermektedir. Suyûtî (911/1505) ve Beğavî (516/1122), hadise hasen hükmü vermişlerdir.[456]

Hz. İbn Ömer'den (73/692) gelen bir rivayette ise *"Mekke'de yiyecek maddeleri üzerinde ihtikar, zulüm ve düşmanlıktır"*[457] buyrulmaktadır. Heysemî (807/1405), hadisin senedinde İbn Hıbban (354/965) ve bazılarının sika, fakat bir cemaatin ise zayıf gördüğü Abdullah b. Müemmil'in bulunduğunu bildirmektedir.[458] Mekke'de mal ihtikârının caiz olmadığı, büyük günah olduğu hakkında Hz. Ömer (23/644), Hz. Osman (35/656) ve Ata'dan (113/731) da mürsel rivayetler gelmiştir.[459] Nitekim *"Mescid-i Haram'da kim zulüm ile yanlış yola saptırmak isterse, onu can yakıcı bir azaba uğratırız."*[460] ayet'i kerîmesinde buyrulan "ilhad" kelimesini Said b. Cübeyr, Cündüb b. Sabit ve bazı alimler, Mekke'de ihtikâr olarak tefsir etmişlerdir.[461]

1.3.1. Mekke'nin Haremliği ile İlgili Rivayetlerin Tahrici

Mekke'nin haremliği hakkında âlimlerin arasında herhangi bir ihtilaf olmamış ve bu konuda birçok sahih hadis gelmiştir. Mekke'nin haremliği ile ilgili hadisler, noksan ve ziyade farklarıyla birçok sahabîden rivayet edilmiştir. Mekke'nin haremliğini ifade eden rivayetlerin:

1. Hz. İbn Abbas'tan gelen tarikini Buhârî ve Müslim Sahih'lerinde, Taberânî, Mu'cemü'l-Kebîr'de, Beyhakî, Sünen'inde,[462] tahriç etmiştir.

---

[455] Ebû Dâvûd, Menâsik 90, hadis no: 2020; Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *et-Tarihu'l-Kebîr*, VII, 255, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1360/1941, Beyrut.

[456] Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celaleddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Câmiu's-Sağir*, (Feyzü'l-Kadir İçerisinde), hadis no: 232, Dârü'l-Ma'rife, 1391/1971, Beyrut; Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mesud, *Mesabihû's-Sünne*, II, 295, hadis no: 1987, tahkik: Yusuf Abdurrahman Maraşlı, Muhammed Selim İbrâhim Semare, Cemâl Hamdi Zehebi, Dârü'l-Ma'rife, 1407/1987, Beyrut.

[457] Fakihî, *Ahbâru Mekke*, III, 50, hadis no: 1773; Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lehmî, el-Mu'cemü'l-Evsât, II, 290, hadis no:1508, tahkik: Mahmûd b. Ahmed et-Tahhân, Mektebetü'l-Maârif, 1415/1994, Riyad.

[458] Heysemî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Mecmaü'z-Zevâid ve Menbâü'l-Fevâid,* IV, 101, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1402/1981, y.y.,

[459] Fakihî, *Ahbâru Mekke*, III, 51 hadis no: 1776-1777-1778.

[460] Hac 22/25.

[461] İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddîn Abdurrahman b. Ali, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsir*, V, 422, Mektebetü'l-İslâmiyye, 1407/ 1986, Beyrut; İbn Hacer el-Heytemi, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed, *ez-Zevâcir an İktirâfi'l-Kebâir*, I, 200, Dârü'l-Ma'rife, t.y, Beyrut.

[462] Buhârî, Cenâiz 77, hadis no:1349, Cizye 22, hadis no:3189, Meğâzî 53, hadis no:4313; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 75; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, XI, 248 hadis no: 11634.

2. Hz. Ebu Said el-Hudri'den gelen tarikini Müslim Sahih'inde,[463] tahriç etmiştir.

3. Hz. Ebu Şureyh el-Huzâî'den gelen tarikini Buhârî ve Müslim Sahih'lerinde, Tirmizî ve Nesaî, Sünen'lerinde[464] tahriç etmiştir.

4. Hz. Ebu Şureyh el-Huzâî'den gelen bir diğer tariki Ahmed b. Hanbel Müsned'inde, Beyhakî, Sünen'inde, Taberânî, Mu'cemü'l-Kebîr'de,[465] tahriç etmiştir.

5. Hz. Abdullah b. Zeyd el-Mâzinî'den gelen tariki, Buhârî ve Müslim Sahih'lerinde, Ahmed b. Hanbel, Müsned'inde,[466] tahriç etmiştir.

6. Hz. Cabir'den gelen tariki Müslim Sahih'inde, Tahâvî, Şerhu Meâni'l-Âsâr'da[467] tahriç etmiştir.

7. Hz. Râfi' b. Hadîc'den gelen tariki Müslim, Sahih'inde, Ahmed b. Hanbel, Müsned'inde, Tahâvî, Şerhu Meâni'l-Âsâr'da[468] tahriç etmiştir.

8. Hz. Râfi' b. Hadic'ten gelen diğer bir tariki, Müslim, Sahih'inde, Ahmed b. Hanbel, Müsned'inde, Beyhakî, Sünen'inde[469] tahriç etmiştir.

9. Hz. Safiyye b. Şeybe'den gelen tariki, İbn Mâce, Sünen'inde[470] tahriç etmiştir. Bûsirî, İbn Mace'nin tahriç ettiği rivayetin senedinde bulunan, Eban b. Sâlih'in zayıf olduğunu söylemektedir.[471]

1.3.2. Mekke'nin Haremliği ile İlgili Rivayetlerin Yorumlanması

Hz. Peygamber'in yukarıdaki hadislerinde Mekke'yi Bizzat Allah'ın haram kıldığı ifade edilmekte, bazı rivayetlerde ise Mekke'yi Hz. İbrahim'in haram kıldığı

---

[463] Müslim, Hac 86, hadis no: 475 (1374).

[464] Buhârî, İlim 37, hadis no: 104, Cezâu's-Sayd 8, hadis no: 1832, Meğâzî 51, hadis no:4295; Müslim, Hac 82, hadis no: 446 (1354); Tirmizî, Hac, 1, hadis no: 809.

[465] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 31; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, VIII, 71; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* XXII, 191, hadis no: 500.

[466] Buhârî, Buyû' 53, hadis no: 2129; Müslim, Hac 85, hadis no:454 (1360); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 40.

[467] Müslim, Hac 85, hadis no:458 (1362); Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, IV, 192.

[468] Müslim, Hac 85, hadis no: 457 (1361); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 141; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, IV, 192.

[469] Müslim, Hac 85, hadis no: 456 (1361); Ahmed b. Hanbel, IV, 141; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, hadis no: 9742.

[470] İbn Mâce, Menâsik, 103, hadis no: 3109.

[471] Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî alâ Süneni İbn Mâce*, III, 519.

bildirilmektedir.[472] Ulema burada birbirine muarız gibi görünen durumla alakalı şu üç görüşü öne sürmüşleridir.

1. Hükmün Hz. İbrâhim'e nisbeti tebliğ anlamında olup, Mekke'nin haramlığını ilk defa Hz. İbrahim tebliğ etmiştir.

2. Mekke'yi Allah'ın emriyle Hz. İbrahim de haram kılmış olabilir. Bu takdirde şehri yine Allah haram kılmış olmaktadır.

3. Hz. İbrahim insanları Mekke'ye davet etmiş, Allah da duasını kabul ederek Mekke'yi haram kılmıştır.[473]

Bâzıları ise Mekke'nin Hz. İbrahim zamanına kadar helâl bir yer olduğunu söylemiştir ki bu takdirde yukarıda zikretmiş olduğumuz hadisin mânâsı "*Allah, levh-i mahfuzda Hz. İbrahim'in Mekke'yi Allah'ın izniyle haram bir belde yapacağını tesbît etmiştir*" demektir. Fakat bu görüş şarihlerce hadîsin mânâsına uygun görülmemiştir.[474]

İbn Hacer (852/1449), Hz. İbrahim'in, Mekke'nin haram kılındığını insanlara ilan eden kişi olduğunu, bundan önce Allah nezdinde oranın haram olduğunu veya tufandan sonra bu haramlığı ilk ilan eden kişinin Hz. İbrahim olduğu yönünde de açıklamalarda bulunmuştur.[475]

Mâverdî (450/1058) ise konuyla ilgili olarak Allah'ın yeri ve göğü yarattığı günden itibaren Mekke'yi haram kıldığı, fakat bu özelliğin Hz. İbrahim'den önceki dönemlerde unutulduğu, Hz. İbrahim'in de bölgeye önceki statüsünü iade ettiği şeklinde açıklama yapmıştır.[476]

Nitekim, Hz. Peygamber'in Mekke'yi harem ilan etmesinden önce dahi Cahiliye devri insanlarının Mekke'nin haremliğini iyi bildikleri, oraya sığınan bir kimseye saldırmayıp, halkına da "*Ehlullah*" (Allah'ın halkı) dedikleri tarih ve tefsir kaynaklarında dile getirilmektedir.[477]

---

[472] Buhârî, Cihad, 71, hadis no: 2889; Müslim, Hac 85, hadis no: 462 (1365); Tirmizî, Menâkıb 68, hadis no: 3922.

[473] Nevevî, *Şerhu Sahîhi'l-Müslim*, IX, 124.

[474] Nevevî, *Şerhu Sahîhi'l-Müslim*, IX, 124.

[475] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 183-184.

[476] Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, *Ahkâmu's-Sultâniyye*, s. 165-166, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.

[477] Fahreddin er-Râzî , *Mefâtîhu'l-Ğayb*, III, 435-436.

Mekke'nin bu şekilde Allah tarafından harem kılınması sebebiyle tüm Müslümanların Mekke'ye, içerisinde bulunan Kâbe'ye ve harem bölgeye karşı sonsuz bir saygı ve ta'zimleri söz konusudur.

Mekke'nin haremliğini bildiren hadislerde Allah'a ve ahiret gününe inanan hiçbir Mü'mine orada kan dökmenin, ağacını söküp, otunu biçmenin, hayvanını öldürmenin, buluntusunu almanın helal olmadığı ifade edilmektedir. [478] Konuyla ilgili olarak ayette de "*Ey iman edenler! Siz ihramlı iken av öldürmeyin. İçinizden kim onu bilerek öldürürse kendisine bir ceza vardır…*"[479] buyrulmakla harem sınırları içerisinde hayvan öldürülemeyeceği ve av yapılamayacağı bildirilmiştir. Rivayette beş hayvan bundan istisna edilmiştir. Hz. Aişe'den gelen rivayette *"Beş eziyet verici hayvanı öldüren ihramlıya bir günah yoktur. Bunlar; karga, çaylak, akrep, fare ve kuduz köpektir"* [480] buyrulmuştur.

Konuyla alakalı Hz. Abdullah bin Hubeyş'tan gelen bir rivayette*"Kim ki haremin sidre ağacını (Arabistan kirazını) keserse Allah onu baş aşağı ateşe atar*[481] buyrulmuştur. Heysemî, Taberânî'nin tahriç ettiği bu rivayetin sened ricalinin sika olduğunu söylemiştir.[482] Ebû Dâvud'da geçen benzer rivayetteki ifade ise *"Yolcuların ve hayvanların çölde altında gölgelendikleri sidre (ağacını) keserse..."* şeklindedir.[483]

Nevevî (676/1277), ulema'nın Harem-i Şerif'in âdeten insanlar tarafından dikilmeyen ağaçları ile yaş otlarını kesmenin haram olduğuna ittifak ettiklerini haber vermektedir. İnsanlar tarafından dikilen ağaçlarla, kökünden sökülen ağaçların ödenmesi hususunda ihtilâf vardır. İmam Mâlik, ağacı sökenin günahkâr olup, fidyenin gerekmediğini, İmam Şâfiî, büyük ağaç için sığır, küçük ağaç için koyun kesmek lâzım geldiği kanaatinde olup Ahmed b. Hanbel de bu kanaattedir. Ebû Hanîfe'ye göre her nevi ağacın kıymetini ödemek gerekmektedir. İmam Şafiî ile ona muvafakat edenlerce

---

[478]Buhârî Cezâu's-Sayd 9, Hac 43, Buyû' 28; Müslim, Hac 82, hadis no 445 (1353); Ebû Dâvûd, Menâsik, 90, hadis no: 2017-2018.

[479] Mâide 5/95.

[480] Buhârî, Cezau's-Sayd 7, hadis no:1829, Bedu'l-Halk, 16 hadis no:3314; Müslim, Hac 72, hadis no: 67 (1198); İbn Mâce Menâsik 91, hadis no: 3087.

[481] Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat*, III, 219, hadis no: 2462. Hadisin Ebû Dâvûd'da geçen şeklinde harem kelimesi geçmemektedir. Ebû Dâvud, Edeb 170, hadis no: 5239.

[482] Heysemî, *Mecmâuz-Zevâid*, III, 284.

[483] Ebû Dâvud, Edeb 170, hadis no: 5241.

Harem-i Şerîf'de hayvan otlatmak caizdir. İmam Azam ile İmam Muhammed'e göre ise caiz değildir. Bu hususta yaş ve kuru ot arasında fark yoktur.[484]

Hattâbî (388/998) ulemânın genelinin haremde bulunan dikenleri kesmeyi mübâh gördüğünü söylemiş ve kesilmesi yasak olan dikenin, develerin otladığı diken olmasının mehtemel olduğunu, bu dikenin yumuşak olup sert olanını devenin yiyemeyeceğini, dolayısıyla o dikenin ağaç hükmünde olabileceğini zikretmiştir.[485]

Harem bölgesine yönelik işlenen hata ve günahların şiddetli olduğu da rivayetlerde zikredilmektedir. Nitekim, Hz. Ubeyd b. Umeyr'in babasından naklettiği bir hadiste şöyle buyrulmaktadır: "Bir adam Hz. Peygamber'e gelerek 'Ey Allah'ın Rasûlü! Büyük günahlar nelerdir?' diye sordu. Hz. Peygamber de: *'Onlar dokuzdur'* buyurarak bunlardan birisinin de *"ölü iken de diri iken de kıbleniz olan beyt-i harama saygısızlık yapmaktır"*[486] *buyurdu.* Hadiste geçen ölü iken de diri iken de kıbleniz olan sözleriyle insanların sağ iken namazlarında kabeye yöneldikleri gibi, ölünce mezara kondukları zamanda yüzlerinin Kâbe'ye çevrildiğine işaret edilerek, Mekke'nin kutsiyeti ortaya konmuştur.

"Kendileri dini inkâr edenler, üstelik insanları Allah'ın yolundan ve gerek şehirli, gerek taşralı bütün insanlara müsavi olmak üzere kıble ve ibadet yeri yaptığımız Mescid-i Haram'dan engelleyip uzaklaştıranlar bilsinler ki kim orada böyle zulüm ile haktan ve adaletten sapmak isterse ona can yakıcı bir azap tattırırız"[487] ayetinin tefsirinde İbn Mes'ûd, merfû ve mevkuf olarak rivayet ettiği, fakat mevkuf olması daha doğru olan, *"Her şey açıkça bilindikten sonra bir adam Harem'de zulme meyli murad ederse, Allahu Teâlâ ona elem verici azabı tattırır*[488] hadisinden dolayı Mücâhid, Hz. İbn Abbâs'dan gelen rivayete dayanarak, Harem'de yapılan iyiliğin mükâfatı kat kat

---

[484] Nevevî, *Şerhu Sahîhi'l-Müslim*, IX, 125.

[485] Aliyyü'l-Kârî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed, *Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, V, 596, Dârü'l-Fikr, 1412/1992, Beyrut.

[486] Ebu Davud, Vasâya, 10, hadis no: 2875; Nesei, *Sünen*, Vasâya, VII,103; Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selamet el-Ezdi, *Şerhu Müşkîli'l-Âsâr*, , II, 352, hadis no:898, tahkik: Şuayb el-Arnaut, Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994, Beyrut; Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi Muhammed, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn,* I, 59, Da'ru'l-Ma'rife, 1411/1990, Beyrut.

[487] Hac 22/25.

[488] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 428, Hâkim, *Müstedrek*, II, 387; Ebû Ya'la, Ahmed b. Ali b. el-Müsenna el-Mevsılî, *Müsnedü Ebî Ya'la el-Mevsılî*, IX, 263 hadis no: 5384, tahkik: Hüseyin Selim Esed, I. Baskı, Dârü'l-Me'mun li't-Türas, 1407/1987, Beyrut. Heysemî, Ahmed'in senedinin sahih'in ricali olduğunu söylemektedir. Heysümi, Mecmâu'z-Zevaid VII, 70

olduğu gibi, yapılan kötülüğün cezasının da iki misli olduğunu söylemektedir. Bununla beraber burada işlenen günahın iki kat olmasından maksadın, cezasının iki kat olması demek değildir. Kur'an, açıkça bir günahın bir cezası olduğunu bildirmiştir. Belki de çirkinliği ve azabının şiddeti bakımından iki kat kastedildiğini[489] söylemektedir.

Harem'in hürmetini hiçe saymak ve orada haram olanları helâl tanımak; bir de Harem'de zulme meyletmek ulema tarafından ayrı ayrı büyük günahlardan sayılmıştır.[490]

1.3.3. Harem Sınırları ve Hükümleri

İlk defa Hz. İbrahim tarafından tespit edilen Harem sınırları, Medine yönünde Ten'îm (bugün Mescid-i Âişe olarak bilinmektedir), Yemen tarafında Edâtü Libn, Cidde istikametinde Hudeybiye'nin uç noktasındaki Münkatıu'l-A'şâş, Ci'râne cihetinde Abdullah b. Hâlid Mahallesi, Irak yönündeki Zâtü Irk yolu üzerinde Cebelü'n-Nakvâ, Karnü'l-Menâzil yolu üzerinde Cebelü'l-Makta, Tâif yönünde Arafat yakınındaki Urene Vadisi'dir. Mescid-i Haram ile bu sınırlar arasındaki mesafeler yaklaşık olarak 6-18 km arasında değişmektedir.[491]

1.3.3.1. Harem Sınırlarının Gayri Müslimlere Yönelik Hükümleri

Ayet ve hadislerde bildirildiğine göre Harem bölgesinin kendine has bazı özellikleri söz konusudur. Gayr'i-Müslimler'in Harem'e yerleşemeyecekleri noktasında fukahada görüş birliği bulunmakla birlikte kısa bir süre için girip çıkma veya transit geçmeleri hususunda fikir ayrılığı mevcuttur. Şâfiî, Hanbelî ve bir görüşe göre Mâlikîler, bu konuda delil kabul edilen "*Ey iman edenler! Müşrikler bir pislikten ibarettir. Onun için, bu yıldan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan endişe ederseniz, Allah dilerse, sizi lütfundan zenginleştirir. Çünkü Allah*

---

[489] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, V, 422; Heytemî, *Zevâcir*, I, 201.

[490] Heytemî, *Zevâcir*, I, 201.

[491] Öğüt, "Harem" Maddesi, DİA, XVI, 128. Ezrakî'ye göre bu sınırlar, Ten'îm yakınındaki Beni Gıfar kabilesinin bulunduğu evlere kadar üç mil, (bu yoldaki sınır işaretleri Zatü'l-Hanzal diye isimlendirilen bir dağ yolunun başındadır) Yemen tarafında Edâtü Libn yoluna kadar yedi mil, (buradaki sınır işaretleri Gurab Dağı üzerinde bulunur) Cidde istikametinde Münkatıu'l-A'şâş'a kadar on mil, (Hudeybiye yolundaki bu sınır işaretleri Tehabur yolu üzerinde bulunmaktadır) Taif yolunda Arafat yolu üzerinde bulunan Batn-ı Nemire'ye kadar onbir mil (bu yoldaki sınır işaretleri Dahdah yolu üzerindedir) Irak yolu üzerindeki Makta' dağındaki Seniyyetü'l-Hıll'e kadar yedi mil, (buraya Zenebü's-Selem denilmektedir ki burası Müzdelife ile Merah arasındaki dağdır.) Cirâne yolundaki Şa'bu Âli Abdullah b. Useyd'e kadar dokuz mil (günümüzde sınır taşının bulunduğu bu yere Şerir denilmektedir) dir. Ezrakî, *Ahbâru Mekke* (çev: Y. Vehvi Yavuz), s. 386-387.

alîmdir, hakîmdir (her şeyi bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir)"[492] ayetinin umumi ifadesine dayanarak Gayr'i-Müslim'lerin Harem'e girmelerini hiçbir şartta caiz görmeyip bu yöndeki teşebbüslerin de engellenmesi gerektiği görüşündedir. Onlara göre Müslüman olmak için Harem'e girmek isteyen müşrikler dahi İslâmiyet'i kabul etmeden önce içeri alınmaz. Kaçak olarak Harem'e giren müşrikler Hıll bölgesine çıkartılır. Harem'de ölen müşriklerin oraya defni de haramdır. Mâlikî mezhebinden bir görüşe göre ise Gayr-i Müslim'lerin izin almak kaydıyla Harem bölgesine geçici girişleri caizdir.[493]

Hanefî uleması ise Gayr-i Müslim'lerin Harem'e, hatta Mescid-i Harâm'a girmesinin engellenmemesi gerektiği görüşündedir.[494] Cessâs, (370/981) müşriklerin Mescid-i Harâm'a yaklaşmasını yasaklayan âyetin[495] zimmî statüsünde kabul edilen Gayr-i Müslim'leri kapsamadığını, nitekim onların diğer mescidlere girmelerinin caiz olduğunu, âyetteki yasağın, Mekke'ye ve diğer mescidlere girmelerine izin verilmeyen Arap Müşrikleriyle sınırlı olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca ayetteki "…Eğer yoksulluktan korkarsanız Allah dilerse sizi kendi lutfundan zengin edecektir" ifadesinden hareketle Gayr-i Müslim'lerin sadece hac yapmalarının önlenmesi gerektiğini dile getirmektedir.[496]

1.3.3.2. Harem Sınırlarının Müslümanlara Yönelik Hükümleri

Harem'e giriş yapan Müslümanlar, bir yandan âfâkî (mîkât sınırları dışında oturanlar), Hıllî (Harem ile mîkât sınırları arasındaki Hıll bölgesinde yaşayanlar) ile hac ve umre için veya başka bir maksatla gelenler olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Hac veya umre için Harem'e giren kimse ister âfâkî, ister Hıllî olsun mîkât sınırlarını ihramsız olarak geçemez. Şayet geçmişse geri dönerek mîkâttan ihrama girmesi gerekir. Özürlü yahut özürsüz olarak, kasten ya da unutarak geri dönmeyi terkedenler ceza kurbanı (dem) kesip bulundukları yerden ihrama girerler. Hıll bölgesinde oturan kimsenin hac veya umreden başka bir maksatla Harem'e ihramsız giriş yapması caiz

---

[492] Tevbe 9/28.

[493] Öğüt, "Harem" maddesi, XVI, 128, 129.

[494] Hanefîler bu görüşlerine delil olarak Hz. Peygamber'in Kâfir olan Sakîf heyetini kendi mescidinde misafir etmesini dayanak göstermektedirler. Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VIII, 198.

[495] Tevbe 9/ 28.

[496] Cessâs, Ebu Bekir Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, III, 88-89, Matbaatü'l-Evkâfu'l-İslâmiyye, 1325/1907, İstanbul.

görülmüş, böylece çeşitli ihtiyaçlar yüzünden Harem'e sık sık girip çıkma durumunda olan bu kişiler, ihrama girme zahmetinden muaf tutulmuştur.

Harem'de oturan ya da hac veya umre için orada bulunanlardan Hıll bölgesine çıkanlar da geri dönüşlerinde ihrama girmek zorunda değildir. Hac ve umre dışında bir maksatla Harem'e gelen afakînin Hanefî, Mâlikî, Hanbelî ve bir rivayete göre Şafiî mezheplerince mîkât sınırlarını ihramsız geçmesi caiz görülmemiştir. Şafiî mezhebindeki meşhur görüşe göre ise ihramsız geçmesi caiz olmakla birlikte ihrama girmesi müstehap sayılmıştır. Ayrıca ihramlı veya ihramsız olarak Harem'e girecek kimselerin gusletmelerinin sünnet[497] olduğu hususunda görüş birliği vardır.[498] Nitekim Hz. Zeyd b. Sâbit'in babasından aktardığı rivâyette Hz. Peygamber'in ihrama girmek için dikişli elbiselerden soyunup guslettiği bildirilmektedir.[499] Hz. İbn Ömer'den gelen rivâyete göre ise Hz. Peygamber, Mekke'ye giriş için "*Fah*" denilen yerde gusletmiştir.[500] Hz. Âişe'den gelen bir rivâyette ise "*Hac günlerinde hayız gördüm. Bunun üzerine Rasûlullah, Kâbe'yi tavaf etmek dışında tüm gerekenleri yapmamı bana emretti*"[501] buyrulmaktadır.

Yukarıda belirtildiği üzere Harem sınırının kendine has bazı özellikleri ve

---

[497] Hanefîlere göre mikat öncesi ihrama girerken abdest veya gusül alınması müstehab görülmüş, guslün daha fazîletli olduğu ifade edilmiştir. Hanbelîlere göre ihram öncesi gusül sünnettir. Bkz: İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâîlî Makdisî, *el-Muğnî,* III, 226, I. Baskı, Dâru'l-Fikr, 1404/1984, Beyrut.

[498] Öğüt, "Harem" maddesi, DİA, XVI, 130.

[499] Tirmizî, Hac 16, hadis no: 830. Tirmizî rivayetin hasen garib olduğunu, bazı ilim adamları ve İmam Şafii'nin ihrama girerken gusletmenin müstehablığına hükmettiklerini ifade etmektedir. Tirmizî'nin Muhakkiki, Muhammed Fuad Abdulbâki, bu hadisi Tirmizî'den başka Kütüb-i Sitte müelliflerinin tahriç etmediğini söylemektedir. Tirmizî, *Sünen*, III, 192.

[500] Tirmîzî, Hac 29, hadis no: 852. Tirmîzî, bu rivâyetin pek tercih edilmediğini, sahih olan rivâyetin Nâfi' yoluyla İbn Ömer'den gelen "*O Mekke'ye giriş için yıkanırdı*" şeklindeki rivâyet olduğunu söylemektedir. İmam Şâfii aynı görüşte olup Mekke'ye girerken gusletmeyi müstehab görmektedir. Senedde geçen Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem hadisde zayıf birisidir. Ahmed b. Hanbel, Ali el Medînî ve başka hadisçiler bu kimseyi hadis konusunda zayıf kabul etmişlerdir. Tirmizî, bu hadisi merfu olarak sadece Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem rivâyetinden bilmekte olduğunu zikretmektedir. Bkz: Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, *el-Kaşif fî Ma'rifeti Men Lehü Rivâye fi'l-Kütübi's-Sitte*, I, 628, isim no: 3196, tahkik: Ahmed Muhammed Nemr Hatîb, Muhammed Avvâme, Dâru'l-Kıble ve Müesseseti Ulûmi'l-Kur'an, 1413/1992, Cidde.

[501] Tirmizî, Hac 100, hadis no: 945. Tirmîzî, ilim adamlarının uygulamalarını bu hadise dayandırdıklarını kaydetmektedir. "*Hayızlı kadın tavaf dışında haccın tüm gereklerini yerine getirir*" rivayeti aynı şekilde Hz. Âişe'den başka yönden de rivâyet edilmiştir. Ziyâd b. Eyyûb, Mervan b. Şûca' el Cezerî; Husayf, İkrime, Mûcâhid, Atâ ve Hz. İbn Abbâs, Hz. Peygamber'e nispet ederek şu hadisi bize aktarmışlardır: "*Doğum yapan ve hayızlı kadın guslederek ihrama girer hacla alakalı tüm yapılacakları yapar sadece temizleninceye kadar Ka'be'yi tavaf edemez*." Tirmizî rivayete hasen garib hükmü vermektedir. Tirmizî, *Sünen*, III, 282.

fazîleti mevcuttur. Bu yüzden mümin kişi sınırları belirtilen bu bölgeye girerken maddî-mânevî kendisini hazırlayıp, kutsiyeti ayet ve hadislerle sabit bu mekâna karşı orada belli bir şuur içerisinde hareket etmesi gerektiği açıktır. Harem sınırı içerisinde yapılması gereken ve fazîleti çok fazla olan ibadetler ve kaçınılması gereken ve yapıldığında cezâî müeyyideler gerektiren davranışlar her türlü boyutuyla fıkıh kitaplarında müstakil başlıklar altında ele alınmıştır.

1.3.3.3. Mekke Sınırlarında Silah Taşıma ve Hükmü

Mekke'nin haremliğinden dolayı, Hz. Peygamber, orada silah taşımanın dahi helal olmadığını Hz. Câbir'den gelen bir rivayette *"Mekke'de silah taşımak hiç kimseye helal değildir"* sözüyle haber vermiş,[502] Kur'an'da "Bu emin beldeye yemin olsun ki"[503] ifadesiyle bu gerçeğe vurgu yapmıştır.

Nevevî, hadisteki silah taşımanın yasaklanmasıyla ilgili olarak bu durumun ihtiyaç olmadığı zamanda geçerli olduğunu, ihtiyaç durumunda Mekke'de silah taşımanın câiz olduğunu, kendi mezhepleri ve cumhûrun da aynı görüşte olduğunu ifade etmektedir. Kâdı Iyaz (544/1149), Mâlik, Şafiî ve Atâ da aynı görüşü benimsemektedir. Hasan Basrî, hadîsin zahiri ile istidlal ederek Mekke'de silâh taşımayı mutlak surette kerîh görmüştür.[504] Cumhurun delilleri olarak umretü'l-kazâ yılında Hz. Peygamber'in kılıçların kınlarına sokulmasını şart kılarak Mekke'ye girmesi ve Mekke'nin fethinde harbe hazır bir şekilde bulunması durumudur. İkrime, "*Silâha ihtiyâcı olan onu Mekke'de taşıyabilir. Fakat fidye vermesi gerekir*" sözüyle bu konuda cumhurdan ayrılmıştır. Fakat bu sözden kastının muhrim olarak miğfer ve zırh gibi şeyleri giymeyi kasdetmesi ise bu durumda cumhura muhalefeti söz konusu değildir.[505]

---

[502] Müslim, Hac 83, hadis no: 449 (1356); Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 15, hadis no: 9481; *Şuabu'l-İman*, VII, 90, hadis no: 9586; Beğavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, hadis no, 2005; İbn Hıbban, *Sahîh*, IX, 27, hadis no, 3714.

[503] Tîn 95/3.

[504] Canan, İbrahim, *Kütüb-i Sitte Hadis Ansiklopedisi*, XII, 526, Akçağ Yayınları, t.y, İstanbul.

[505] Nevevî, *Şerhu Sahihi'l-Müslim*, IX, 131; Kâdı Iyaz, Ebu'l-Fazl Iyaz b. Musa b. Iyaz el-Yahsubi, *Şerhu Sahîhi Müslim li-Kâdı Iyaz/İkmalü'l-Mu'lim bi-Fevâidi Müslim*, IV, 476, I. Baskı, tahkik, Yahyâ İsmail, Dâru'l-Vefa, 1419/1998, y.y.

1.4. Mekke'nin Mikat Sınırlarının Keyfiyeti

İhrama girme yeri ve zamanı demek olan Mîkat, Mekke çevresinde, çeşitli bölge ve ülkelerden hacca gelenlerin ihrama girecekleri özel yerleri ifade eden bir terimdir.[506] Hac veya umre için gelen kimselerin mikatları ihramsız geçmesi câiz olmayıp geçilmesi durumunda fıkıh kitaplarında genişce açıklandığına göre ceza olarak kurban kesme veya mikat yerine dönme zorunlulukları vardır. Mikat yerinden önce ihrâma girmek ittifakla caiz olup Hanefîlere göre, bir sakınca doğmayacaksa, ihramı öne almak daha fazîletlidir. "*Hac ve umreyi Allah için tamamlayınız*"[507] ayetinde buna delâlet söz konusudur. Mikatları beklemeksizin, ailesinin bulunduğu yerden ihrama girmek, hac ve umreyi eksiksiz tamamlamak demek olup Hz. Ali (40/660) ve Abdullah b. Mes'ud'un (32/652) görüşü de bu şekildedir. Çünkü bunda daha çok meşakkat ve daha büyük bir ta'zîm mevcuttur. İhrama girme yerleri, Mekke'de, Mekke (Harem) ile mikatlar arasında (hıl bölgesi) veya mikatların dışında kalan bölgelerde (âfâkî) bulunanlara göre değişiklik göstermektedir.[508]

Hz. Peygamber, "*Hiç kimse mikata tecavüz edemez, ancak oradan ihramlı olarak geçebilir*"[509] buyurmaktadır. Bu hadisi esas alan Hanefî fukahası, hac veya umre için veya herhangi başka bir niyetle olsun (ticaret, seyahat vs.) hiç kimsenin mikatlardan ihramsız olarak geçemeyeceğini belirtmiştir. Zira ihramın vacip olması, o mekâna ta'zim ve hürmet içindir. Dışardan gelen kimselerin mikatlara geldikleri zaman, ihrama girmelerinin farz olduğunda ittifak etmişlerdir.[510]

---

[506] Mikat, sınırlanmış vakit manasına gelir, fakat yer için istiâre edilmiştir. Bkz: İbn-i Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî, *Reddü'l-Muhtar ala Dürri'l-Muhtar*, IV, 456, t.y, y.y.

[507] Bakara 2/196.

[508] İbn Kudâme, *Muğnî*, III; 257-267. Mikat sınırları için bkz: Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, (ter: Y. Vehbi Yavuz), s. 390; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VI, 290-293.

[509] İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, *Kitâbü'l- Musannef fî'l- Ehâdîs ve'l-Âsâr*, VIII, 702, hadis no: 15702, tahkik: Muhammed Avvâme, I. Baskı, Dâru Kurtuba, 1427/2006, Beyrut; Taberânî, Mu'cemü'l-Kebîr, XI, 345, hadis no: 12236; Heysemî, hadisin senedinde üzerinde konuşulmasına rağmen bir cemaatin sika gördüğü Hasif'in bulunduğunu söylemektedir. Bkz: Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 216; İbnü'l-Hümam, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid, *Fethû'l Kadir*, II, 433, Dâru's-Sadr, 1315/1897, Beyrut.

[510] Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, *el-Mebsut*, IV, 167, Çağrı Yayınları, 1983, İstanbul; Kâsânî, Ebû Bekr Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî, *Bedâiü's-Sanâî' fî Tertîbi'ş-Şerâi'*, II, 164, II. Baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1402/1982, Beyrut.

Mekke'de ikamet edenlerin hac ibadeti için ihrama girme yeri yine Mekke'dir. Hz. Peygamber, sahabeye hac için ihrama, Mekke'nin içinde girmelerini emir buyurmuştur.[511] Mekke dışında, harem dâhilinde evi olanlar için de durum böyledir. Mekkelilerin umre için mikat yeri ise, hıll bölgesinden dilediği herhangi bir yerdir. Umrede ihrama girmek için hıll bölgesinin en fazîletli yeri, Hanefî ve Hanbelî'lere göre sırasıyla "Ten'îm", sonrâ "Ci'râne", daha sonra "Hudeybiye" bölgesidir. Hz. Peygamber, Hz. Abdurrahman b. Ebî Bekr'e Hz. Âişe'yi Ten'îm'den ihrama girerek umre yaptırmasını emretmiştir.[512] Hıll bölgesinde oturanların, (Harem bölgesiyle, beş mikat yerinin çevrelediği alan arasındaki bölge) hac veya umre ibadeti için ihrama girme yeri ailelerinin bulunduğu yer veya bu yerle harem arasında kalan, hıll bölgesindeki herhangi bir yerdir. Hanefîler bu görüşü benimsemiştir. İmam Mâlik'e göre, hıll bölgesinde oturanların mikat yeri, kendi evleridir.

Mikatların çevrelediği alan dışında oturanların (âfâki), geldiği bölge veya ülkeye göre ihrama girme yerleri (mikat)[513] değişiklik göstermektedir. Hz. Peygamber'in, Medineliler için Zü'l-Huleyfe'yi,[514] Şamlılar için Cuhfe'yi,[515] Necidliler için Karnü'l-Menâzil'i[516] ve Yemenliler için Yelemlem'i[517] mikat olarak belirlediği ifade edilmektedir. Bu konudaki hadisler Hz. İbn Abbâs,[518] Hz. İbn Ömer[519] ve Hz. Aişe'den[520] rivayet edilmiştir.

Bu yerler belirtilen bölge veya ülke tarafından gelen diğer belde yolcuları için de mikat yeridir. Hz. Câbir'den merfû olarak rivayet edilen Müslim hadisinde bunlara,

---

[511] Zeylaî, Ebû Muhammed Cemaleddîn Abdullah b. Yusuf b. Muhammed, *Nasbü'r-Râye li-Ehâdîsi'l-Hidaye*, III, 16, III. Baskı, Dâru İhyâit-Türâsi'l-Arabî, 1407/1987, Beyrut.

[512] Buhârî, Hayz 16, hadis no: 317, Hac 3, hadis no:1518; Müslim, Hac,17 hadis no: (135) 1212; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 309-394; Tirmizî, Hac, 91, hadis no: 934.

[513] Bkz: EK 1: Mekke'nin Mikat ve Harem Sınırı.

[514] Buhârî, Hac 7, hadis no: 1524; Hac 8, hadis no: 1525; Hac 9, hadis no: 1526; Hac 10, hadis no: 1528.

[515] Buhârî, Hac 7, hadis no: 1524; Hac 8, hadis no: 1525; Hac 9, hadis no: 1526; Hac 10, hadis no: 1528.

[516] Buhârî, Hac 7, hadis no: 1524, Hac 9, hadis no: 1526; Hac 10, hadis no: 1528.

[517] Buhârî, Hac 10, hadis no: 1528.

[518] Buhârî, Hac 7, hadis no: 1524; Hac 9, hadis no: 1526; Müslim, Hac 2, hadis no: 11 (1181); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 238.

[519] Buhârî, İ'tisam 17, hadis no: 7344; Ebû Dâvûd, Menâsik 9, hadis no: 1737.

[520] Nesaî, *Sünen*, V, 125; Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, *Sünenü'd-Dârekutni*, II, 236, tahkik: Seyyid Abdullah, Hâşim el-Yemânî el-Medenî, Dâru'l-Mehâsin, 1386/1966, y.y.; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 28.

Iraklılar için Zat-ı Irk ilâve edilmiştir.[521] Eğer yol, bu noktalardan geçmiyorsa buraların hizalarından ihrâma girilir. Hz. Ömer, halka yapmış olduğu bir hutbesinde "*Sizden kim hac için ihrama girmek isterse, mikattan başka yerden girmesin. Hz. Peygamber'in gösterdiği mikatlar ise şunlardır: Medineliler ve oradan geçerek olan yabancılar için 'Zü'l-Huleyfe', Şamlılar ve oradan geçecek gelen yabancılar için 'Cuhfe', Necidliler ve oradan geçerek gelen yabancılar için 'Karn', Yemenliler ve oradan geçerek gelen yabancılar için 'Yelemlem' ve nihayet Iraklılar ve o yolla gelen diğer müslümanlar için 'Zat-ü Irk'tır*"[522] buyurmuştur. Yine bu konuda Buhârî'nin Hz. İbn Ömer'den gelen rivayetin de, Basra ve Kûfe fethedildiği zaman oralarda oturan insanların Hz. Ömer'e gelip, Necidliler için mikat mahalli olan Karn'ın kendilerine uzak olduğunu belirtmeleri üzerine Hz. Ömer'in geliş istikametlerinde bulunan Zât-ü Irk hizasından ihrama girmelerini söylediği bildirilmektedir.[523] Zat-ı Irk, Iraklıların ve Irak üzerinden hacca gidecek olan kimselerin mikatıdır ki Akik vadisine bakan 'Irk' dağından dolayı bu şekilde isimlendirilmiştir. Fûkaha'dan bazıları Akik vadisinde ihrama girmenin daha fazîletli olduğu kanaatindedirler.[524]

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Mikatlardan içeride bulunan kimseler, ihramsız Mekke'ye girebilirler. Fakat hac veya umre için, bulundukları yerden ihrama girerler. Mikat içinde, fakat Mekke dışında bulunan kimseler, bulunduğu yerde; Mekke'nin içinde oturanlar ise, kaldığı evde ihrama girerler. Günümüzde gelinen ülkelere göre mikat yerleri şu şekildedir:

1. Türkiye, Suriye, Mısır, Mağrib ve Avrupa tarafından deniz yoluyla gelenlerin mikatı Cuhfe (Râbiğ)'dir. Cuhfe ile Mekke arası yaklaşık 187 km. dir.[525]

2. Medine'den gelenlerin mikatı Zü'l-Huleyfe (Âbâr-ı Ali) olup, Mekke'ye yaklaşık 464 km'dir. En uzak mikat yeri burasıdır.[526]

---

[521] Müslim, Hac 2, hadis no: 18 (1183); Ebû Dâvûd, Menâsik 9, hadis no: 1739.

[522] Müslim, Hac 2, hadis no: 14 (1182); Tirmizî, Hac 17, hadis no 831; Ebu Hanife, İmam-ı A'zam Numan b. Sabit el-Bağdâdî, *Müsned*, s. 111-112, hadis no: 224-225, tahkik: Safvet es-Sekâ, t.y, y.y. Tirmîzî, bu konuda Hz. İbn Abbâs, Hz. Câbir b. Abdullah, Hz. Abdullah b. Amr'dan da hadis rivâyet edildiğini, konumuz hadisi olan Hz. İbn Ömer hadisinin hasen sahih olduğunu ve ilim adamlarının bu hadisle amel ettiklerini söylemektedir.

[523] Buhârî, Hac, 13 hadis no:1531

[524] Meydânî, Abdülganî b. Talib b. Hammade ed-Dımaşkî el-Hanefî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, , I, 179-180, tahkik: Ahmed Câd, Dâru'l-Hadîs, 1430/2008, Kâhire.

[525] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, (ter: Y. Vehbi Yavuz), s. 387; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VI, 291.

3. Irak, İran ve diğer doğu ülkelerinden gelenlerin mikatı Zât-ı Irk'tır. Bu yer Mekke'ye yaklaşık 94 km'dir.[527]

4. Kuveyt ve Necid yönünden gelenlerin mikatı bugün es-Seyl denilen Karnü'l-Menâzil'dir.[528]

5. Yemen'den gelenlerin mikatı Mekke'nin güneyinde bulunan Yelemlem olup, Mekke'ye 54 km'dir.[529]

Ticarî bir niyetle mikatlardan geçen, fakat Mekke'ye uğrama niyeti olmayan kimsenin ihrama girmesi vacip değildir. Mikatlarla harem arasında bulunan Cidde şehrine, ticari anlaşmalar için giden ve Mekke'ye uğramayı düşünmeyen kimse ihrama girmez.[530]

Hz. İbn-i Ömer, Mekke'den Medine'ye gitmek üzere yola çıkıp Kadid denen bölgeye geldiğinde kendisine Medine'de fitnenin zuhur ettiğine dâir haber ulaşınca Mekke'ye geri dönmüş ve ihrama girmemiştir.[531] Bu haberden dolayı Serahsî, "*Her seferinde ihrama girmek şart kılınsa; bu insanlar için açık bir zarar ve zorluktur*"[532] hükmünü zikreder.

1.5. Mekke'nin Yeryüzünün En Hayırlı ve En Sevimli Olması

Hz. Peygamber'in doğum yeri ve vatanı olan Mekke, Hz. Adem'den itibaren peygamberlerin uğrak yeri, önceki şeraitlerde de haremliği bildirilen ve tüm Müslümanlar tarafından kutsanan ve sevilen bir belde olduğu gibi, Hz. Peygamber'in de, bu şehri çok sevdiği ve her fırsatta bu sevgisini izhar ettiği rivayetlerde bildirilmiştir. Hz. İbn Abbas'tan gelen rivayete göre Hz. Peygamber, hicret esnasında Mekke'ye yönelerek *"Sen ne hoş bir beldesin. Seni ne kadar çok seviyorum! Eğer kavmim beni*

---

[526] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, (ter: Y. Vehbi Yavuz), s. 387; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VI, 291.

[527] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, (ter: Y. Vehbi Yavuz), s. 390.

[528] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, (ter: Y. Vehbi Yavuz), s. 390; Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VI, 291.

[529] Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VI, 291.

[530] Kişi sırf gezmek niyetiyle dahi olsa, Mekke'ye niyet ettiği an, ihram vacip olur. Bu sebeple, Cidde'ye gelen bir kimse, mikatlara geldiğinde, sırf Cidde'ye gitmeye niyet etmelidir. Şayet Mekke'yi görmeye niyet ederse, ihram vacip olur. Bkz: İbnü'l-Hümam, *Fethû'l-Kadir*, II, 132; İbn-i Âbidin, *Reddü'l-Muhtar*, IV, 462.

[531] Mâlik, Muvatta', Hac, 81 hadis no: 248, I, 423.

[532] Serahsî, *Mebsut*, IV, 168.

buradan çıkmaya mecbur etmeseydi, senden başka bir yerde ikamet etmezdim"[533] ve Hz. Adiy b. Hamrâ'dan gelen rivayete göre *"Allah'a yemin olsun ki sen (kabe) yeryüzünün en hayırlısı ve Allah'a en sevimli olansın. Şayet ben senden çıkarılmamış olsaydım çıkmazdım"*[534] buyurmakla şehrin kendisinde ayrı bir yerinin olduğunu haber vermektedir.

Mekke'de yaşamayı ve orada ölmeyi temenni etmenin,[535] orada ölenlerin kıyamet günü emin olacakları, haşirde kolaylık görecekleri, hesaba çekilmeyecekleri hakkında birçok hadis gelmiştir. Hz. Câbir'den gelen bir rivayette *"Kim, Mekke veya Medine'den birinde ölürse emin olarak diriltilir"* buyrulmaktadır.[536] Beyhakî, Hz. Câbir'den geken hadisin isnadının hasen olduğunu zikretmektedir.

Yine Hz. Câbir'den gelen bir başka rivayette ise *"Kim Mekke'nin yolunda ölürse Allah onu kıyamet günü arzetmez ve hesaba çekmez"*[537] buyrulmaktadır.

Hadis benzer ifadelerle Hz. Enes b. Mâlik'ten[538] Hz. Aişe'den[539] Hz. Selman'dan[540] Hz. Zührî'den,[541] Hz. Kays b. Mahreme'den[542] ve Hz. Ömer'den[543] de

---

[533] Tirmizî, Menâkıb 69, hadis no 3926. Tirmizî, rivayete hasen garib hükmünü vermiştir. İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 23, hadis no: 3709; Hâkim, *Müstedrek*, I, 486; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, X, 267, hadis no: 10624, X, 271, hadis no: 10633. Hâkim'in hadisin senedine sahih hükmünü Zehebî de kabul etmektedir.

[534] Tirmizî, Menâkıb, 69, hadis no 3925. Tirmizî, rivayete hasen garib sahih demektedir. İbn Mâce, Menâsik 103, hadis no: 3108; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 305; Nesaî, *Sünenü'l-Kübrâ*, II, 453, hadis no: 4252, 4253; Dârimî, Siyer, 67, hadis no: 2415 Hâkim'in hadisin isnadının Buhârî ve Müslim'in şartı üzere sahih hükmünü Zehebî'de kabul etmektedir.

[535] İbn Teymiyye, Mekke'de mücavir olmanın vacib olmadığını, İmam Mâlik ve Şafiî tarafından orada mücavir olmaya çalışmanın müstehab görüldüğünü; Ebû Hanîfe ve bazıları tarafından ise Mekke'nin kudsiyetine ve hukukuna riayet edilemiyeceği ve halkına eziyet verilebileceğinden dolayı mekruh görüldüğünü söylemektedir. Bkz: İbn Teymiyye, *Mes'eletü fi'l-Murâbıtati bi's-Suğûri Efdalü Emi'l-Mücâvere bi Mekkete Şerrefehü Allahu Teâlâ,* s. 21.

[536] Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, VI, 62, hadis no: 3883; Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat*, VI, 412, hadis no: 5879; İbnü'l-Cevzî, *Mevduat*, II, 600, hadis no: 1171.

[537] Deylemi, Ebû Şüca Şiyreveyh b. Şehrâdâr, *el-Firdevs bi-Me'sûri'l-Hitâb*, III, 504, hadis no: 5560, tahkik: Saîd b. Besyûnî Zaglul, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1985, Beyrut.

[538] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 69, hadis no: 1813; Deylemî, *Firdevs*, III, 504, hadis no:5561.

[539] Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, VI, 14, hadis no: 3804.

[540] Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, VI, 62, hadis no: 3882; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* VI, 240, hadis no: 6104; İbnü'l-Cevzî, *Mevduat*, II, 600, hadis no: 1170. Heysemî, senette bulunan Abdulğafur b. Said'in metruk olduğunu söylemektedir. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, II, 319.

[541] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 68, hadis no: 1810.

[542] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 68, hadis no:1811-1812.

[543] Tayâlisî, Ebû Davud Süleyman b. Davud b. Carud Fârisî, *Müsnedü Ebî Davud et-Tayâlisî*, I, 49, hadis no: 65, tahkik: Muhammed Hasan, Muhammed Hasan İsmail, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Baskı,

gelmektedir. Suyûtî, İbnü'l-Cevzî'nin Mevzuât'ında Hz. Selman ve Hz. Câbir'den gelen hadisi mevzu saymasına itiraz ederek hadisin birçok sahabiden değişik tariklerle geldiğini, Hz. Selman'dan gelen hadis zayıf olsa bile Hz. Câbir'in hadisinin Beyhakî tarafından hasen görüldüğünü ve hadislerin birbirini kuvvetlendirmesi sebebiyle hasen derecesinden düşmeyeceğini söylemektedir.[544]

Ayrıca burada yaşamanın Hz. Peygamber'in şefaatine nail olacağına dair Hz. Abbâd b. Ca'fer'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber, *"Şefaat edeceğim ilk kimseler Medine, Mekke ve Tâif ehlidirler"* buyurmaktadır.[545]

Burada diğer hadislerle beraber düşünüldüğünde Mekke'nin kutsiyeti sadece Hz. Peygamber'in sevmesiyle değil, yeryüzünün en hayırlı beldesi olması, Allah'a en sevimli olması ve dinin neşet etmesi gibi konumları sebebiyle Hz. Peygamber'in de sevgisini kazanması, kısacası mutlak kutsal olan Allah'ı hatırlatması sebebiyledir.

Hadislerin zahirinden Mekke, yeryüzünün en fazîletli yeri ve Hz. Peygamber'e de beldeler içinde en sevimli olan yer olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber, Mekke'yi bu kadar çok sevmesine rağmen Fetih sonrası Medine'ye gidip orada kalması da kendisine en sıkıntılı zamanda kucak açmalarından dolayı genel anlamda ve özellikle Medine'lilere karşı ne kadar derin bir vefa duygusuna sahip olduğunu göstermektedir.

1.6. Mekke'nin Korunmuşluğu

Kur'an'ı Kerîm'de bildirildiği üzere Hz. İbrahim, "…*Ya Rabbî, burayı güvenli bir şehir yap*…"[546] ve "…*Ya Rabbî! Burayı emin bir belde kıl, beni de evlatlarımı da*

1425/2004, Beyrut; Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammâd, *ed-Duafâü'l-Kebîr*, IV, 362, tahkik: Abdülmu'ti Emin Kal'aci, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1984, Beyrut; Şevkani, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî, *el-Fevaidü'l-Mecmua fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa*, s. 117, tahkik: Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî, Mektebetü's-Sünneti'l-Muhammed, 1380/1960, Kahire; Suyûtî, *el-Leali'l-Masnûa fi Ehâdîsi'l-Mevzûa*, II, 129; İbn Hacer, *el-Metâlibü'l-Âliye*, VII, 153, hadis no: 1322; Münziri, Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülkavî, *et-Terğib ve't-Terhîb*, II, 224, ta'lik: Mustafa Muhammed Ammâra, Dâru'l-Fikr, t.y, Beyrut.

544 Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, II, 129. Geniş bilgi için bkz: Gabban, *Fezâilu Mekke*, s. 430-442; İbnü'l-Cevzî, *Mevduat*, II, 601.

545 Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 71, hadis no: 1817; Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat*, II, 491, hadis no: 1848; Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, hadis no: 2831. Suyûtî, hadise sahih demektedir. Heysemî ise senette tanımadığı ravilerin bulunduğunu söylemektedir. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, X, 381; İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifetü's-Sahâbe*, III, 305, tahkik: Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdü'l-Mevcud, III. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1429/2008, Beyrut.

546 Bakara 2/126.

putlara tapmaktan uzak tut…"[547] buyurmakla Mekke'yi emin ve güvenli kılması için Allah'a dua etmiş ve ayet-i kerimede; "*…Oysa tarafımızdan bir rahmet olarak Biz, onları her türlü ürünün getirilip toplandığı, güvenli, dokunulmaz bir yere (Mekke-i Mükerreme'ye) yerleştirmedik mi*?..." buyrulduğu üzere duası kabul edilmiştir.[548] Hz. Peygamber de bazı hadislerinde Mekke'nin dokunulmaz, korunmuş ve saygınlığına dair özelliklerini ifade ederek şehrin kutsiyet kazanan vasıflarını bu şekilde açıkça ortaya koymuştur.

Hz. Enes'ten gelen bir rivayette Hz. Peygamber, şöyle buyurmaktadır: *"Mekke ve Medine hariç Deccal'ın çiğnemeyeceği memleket yoktur. Mekke ve Medine'ye geçit veren yolların her birinde saf tutmuş melekler buraları korumaktadır. (Deccal) es-Sebha adlı mevkiye iner. Sonra Medine ahalisini üç sarsıntı ile sarsar. Bunun üzerine (şehirde bulunan) bütün kâfir ve münafıklar (şehri terkederek Deccal'e) gelirler."*[549]

Deccal'ın ayak basamayacağını haber veren Hz. Haris b. Malik b. Barsâ'dan gelen rivayette Mekke'nin fethi günü Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Bu beldeye bugünden sonra kıyamete kadar savaş açılmayacaktır."*[550] Hadisten de anlaşıldığına göre Mekke'nin fethinden sonra artık bu şehirde kıyamete kadar savaşın olmayacağını Hz. Peygamber haber vermektedir.

Mekke'nin korunmuş, emin belde olması, halkınında güvende olması demektir.[551] Bu güven ve emniyet cahiliye Araplarında dahi bilinmektedir. O dönemde Arabistan'ın hiçbir yerinde güven ve emniyet yokken Mekke'liler için düşman saldırısı ve huzursuzluk söz konusu değildi. Mekke halkı büyük ve küçük topluluklarla ülkenin her tarafında gezinebilir, Kâbe'nin hizmetkârı sıfatıyla hiçbir grup onlara ilişmezdi. Tek başına seyahat eden bir Kureyşli dahi saldıra uğradığı takdirde "Haremliyim" demesiyle

---

[547] İbrahim 14/35.

[548] Kasas 28/57.

[549] Buhârî, Fezâilü'l-Medine 9, hadis no:1881, Fiten 26, hadis no: 7124; Müslim, Fiten 24, hadis no:123 (2943).

[550] Müslim, Cihad ve Siyer, 33, hadis no: 88 (1782); Tirmizî, Siyer 45, hadis no: 1611. Tirmizî, bu babda Hz. İbn Abbas, Süleyman b. Surad ve Mut'ı'den de hadis rivayet edildiğini haber vermekte; ayrıca Haris b. Mâlik'ten gelen bu rivayete hasen sahih hükmünü vermektedir. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 412, IV, 213-243. Ahmed b. Hanbel, Mutı'den gelen rivayeti tahriç etmiştir. Diğer bir rivayet için bkz: Ahmed b. Hanbel, Müsned, V, 46.

[551] İbn Teymiyye, *Mes'eletü fi'l-Murâbıtati bi's-Suğûri Efdalü Emi'l-Mücâvere bi Mekkete Şerrefehü Allahu Teâlâ*, s. 21.

saldırıdan kendisini koruyabilirdi.[552] Kur'an bu gerçeğe de atıf yapıp Mekke halkına (Kureyş) Kâbe sayesinde verilen nimetleri hatırlatarak kendilerini ibadete çağırmaktadır.[553]

1.7. Mekke'de Kılınan Namazın Fazîleti

Konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber, Mescidi Nebevî'de kılınan namazın fazîletini ortaya koyma adına Hz. Ebu Hureyre'den gelen bir rivayette şöyle buyurmaktadır: *"Benim (Medine'deki) bu mescidimde kılınan bir namaz, (Mekke'deki) Mescidi Haram müstesna başka mescidlerde kılınan bin namazdan (sevab bakımından) daha hayırlıdır"*[554] Tirmîzî, hadisin hasen sahih olduğunu ve bu bab'da Hz. Ali, Hz. Meymûne, Hz. Ebu Said, Hz. Cübeyr b. Mut'ım, Hz. Abdullah b. Zübeyr, Hz. İbn Ömer ve Hz. Ebu Zerr'den de rivayet geldiğini belirtmektedir.[555]

Bu hadis Hz. Ebu Hureyre'den tamamı sahih ve sabit olan mütevatir yollarla rivayet olunduğu gibi, Aynî'nin (855/1451) de ifade ettiği gibi aynı hadis mana itibariyle sevap dereceleri farklı olarak yaklaşık onbeş raviden de rivayet edilmiştir.[556] Hadislerin bütün tariklerini teferruatıyla Medine kısmında inceleyeceğiz.

Hadisin muhtelif tariklerinden üç ana sonuç çıkmaktadır.

Birincisi, Mescid-i Haram'da kılınan namaz Medine'nin mescidinde kılınan namazdan sevap bakımından yüz kat daha fazladır.

İkincisi, Mescid-i Haram'da kılınan namaz Medine'nin mescidinde kılınan namazdan sevap bakımından bin kat daha fazladır.

Üçüncüsü ise Mescid-i Haram'da kılınan namaz Medine'nin mescidinde kılınan namazdan sevap bakımından yüzbin kat daha fazladır.

---

[552] Mevdûdî, *Tefsir*, VII, 251. Mekkeliler yazın Şam, kışın Yemen tarafına ticaret kervanları düzenlerlerdi. Kâbe'ye hizmet ettikleri için diğer Araplar onlara saygı duyuyor, onların seferlerini güvenlik içinde yapmalarına yardımcı oluyorlardı. Fil hadisesinden sonra bu güven ve saygı daha da arttı. Bütün bunlar Hz. İbrâhim'in duası, Hz. Muhammed'in bereketi sayesinde olmuştu. Yıldırım, Suat, *Kur'an Meali*, s. 602, Işık Yayınları, 1423/2002, İstanbul.

[553] Kureyş 106/1-4.

[554] Müslim, Hac 94, hadis no: 505, 506 (1394); Tirmizî, Salat, 243, hadis no: 325; Menâkıb 68, hadis no: 3916; İbn Mâce, İkametü's-Salat 195, hadis no: 1404; Dârimî, Salât 131, hadis no: 1390; İmam Mâlik, *Muvatta*, Kıble, 5, hadis no: 9, I, 196; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, III, 246.

[555] Tirmizî, *Sünen*, II, 148.

[556] Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b.Musa el-Hanefî, *Umdetü'l-Kârî Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, III, 684-685, Dâru't-Tabâati'l-Âmire, t.y, y.y.

Üçüncüsüne göre müfessir Nakkaş, Mescid-i Haram'da kılınan bir namazın sevabını hesap etmiş, burada kılınan namazı ikiyüzelli sene altı ay yirmi günlük namazın sevabına karşılık geldiğini hesaplamıştır. İbn Âbidin de hesap yaparak bu bu fazîletin iki Hz. Nuh ömründen fazla olduğunu söylemiştir. Bu fazîletin kesretten kinaye olması da ihtimal dâhilindedir. İbn Âbidin burada kılınan namazın fazîleti hususunda ulemanın, bahsi geçen fazîletin farz ve nafile namazlara kapsaması konusunda ihtilaf edildiğini ifade etmektedir. Mâlikîlerle Hanefî mezhebine göre bu fazîlet yalnız farz namazlara mahsustur. Şâfiî mezhebine göre ise fazîlet farz ve nafile olmak üzere her ikisini de kapsamaktadır.[557]

Fazîletin ifade edildiği mekânın kapsadığı alan hususunda da ihtilâf edilmiştir. Bazıları bundan kastın Kâbe'deki cemaatın bulunduğu alan olduğunu söylemiş, Muhibbüddin Taberî de bu görüşe katılmıştır.[558] Bir kısım ulema ise bu alanın bütün haremi kapsadığını söylemiş, bazıları da sadece Kâbe'ye mahsus olduğunu söylemiştir.[559]

1.8. Mekke'de Kılınan Namaz Dışındaki Diğer İbadetlerin Fazîleti

Konuyla alakalı olarak Hz. İbn Ömer'den gelen bir rivayette *"Mekke'de ramazan orucunu tutmak Mekke dışındaki diğer beldelerdeki bin ramazan orucunu tutmaktan daha fazîletlidir"*[560] buyrulmaktadır. Hz. İbn Abbas'tan gelen rivayette ise *"Kim ramazan ayına Mekke'de kavuşup orucunu tutar ve kolayına geldiği kadar gecesini ibadetle ihya derse Allah ona Mekke dışında yüzbin ramazan ayı orucunu tutma sevabını verir. Allah ona her gün ve her gece karşılığında bir köleyi azad etme sevabını verir. Her gün karşılığında Allah yolunda bir atın düşmana saldırısının sevabını verir. Her gün bir hasene her gece bir hasene sevabı verir"*[561] buyrulmaktadır.

---

[557] İbn-i Âbidin, *Reddü'l-Muhtar*, II, 354.

[558] Muhibbüddin Taberî, Ebu'l-Abbas Muhibbüddin Ahmed b. Abdullah b. Muhammed, *El-Kırâ li Kâsıdi Ümmi'l-Kura*, s. 638- 652, II. Baskı, Mustafa el-Bâbî, 1970, Kahire.

[559] İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtar*, II, 354.

[560] Bezzar, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhalik el-Basri, *el-Bahrü'z-Zehhâr (Müsnedü'l-Bezzâr),* XII, 303, hadis no:6144, tahkik: Mahfuz er-Rahman Zeynullah, 1409/1988, Beyrut; Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, hadis no: 39. Suyûtî, hadisin zayıflığına işaret etmektedir. Heysemî senette bulunan Âsım b. Ömer'in Ahmed ve başkaları tarafından zayıf görüldüğünü, İbn Hıbban'ın ise onu sikalar içerisinde zikrettiğini fakat karıştırdığını söylemektedir. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 145.

[561] İbn Mâce, Menâsik 106, hadis no: 3117; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, V, 296, hadis no: 3455, VI, 45, hadis no: 3853; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, II, 314, hadis no: 1574; Ezrakî *Ahbâru Mekke* I, 522, hadis no: 615; Bûsirî, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail, *İthâfü'l-Hıyereti'l-Mehere bi-*

İbn Ebi Hatim (327/938), bu hadisi babasına sorduğunu, babasının da senedde bulunan ve terk edilen Abdurrahim b. Zeyd el-Ammî'den dolayı münker olduğu cevabını verdiğini aktarmıştır.[562]

İbn Âbidin de Mekke'de tutulan oruçlarla yapılan diğer ibadetlerin sevabının fazla olacağına delâlet eden hadislerin rivayet edildiğini, fakat bu hadislerin orada kılınan namazların fazîletinin fazla olduğunu bildiren hadisler derecesinde sabit olmadığını zikretmiştir.[563] Bu konudaki hadisler zayıf olsa da fedaili a'mal cihetinde amel edilebilir.

1.8. Mekke'deki Duaların Müstecab Olduğu Haber Verilen Mekânlar

Bazı âlimler Mekke'deki bazı mekânlara kutsiyet atfederek buralarda duaların kabul olacağını haber vermiş, konuyla ilgili olarak müstakil çalışmalara yer vermişlerdir. Tabiin'in büyüklerinden Hasan Basrî, Mekke'liler için yazdığı risalede onbeş yerin kutsal olduğunu ve buralarda duanın kabul edildiğini zikretmiştir. Ona göre bu yerler şunlardır: **1.** Tavaf ederken **2.** Mültezem'de **3.** Altın oluğun altında **4.** Kâbe''nin içinde **5.** Zemzem'in başında **6.** Safa Tepesi'nde **7.** Merve Tepesi'nde **8.** Sa'y yaparken (Safa-Merve arası Mes'a mekânı) **9.** Makam-ı İbrahim'in arkasında **10.** Arafat'ta **11.** Müzdelife'de **12.** Mina'da **13-14-15.** Üç cemrenin yanında (küçük, orta ve büyük şeytan taşlama mevkii).[564]

Muhibbiddîn Taberî (694/1295), bu onbeş yerin haricinde Hacerü'l-Esved'in yanında dua etmenin de müstehab olduğunu, Hasan Basrî'ye ilave olarak bu onaltı yerin fazîletli mekânlar olduğunu söylemektedir. Bazı alimler de bu yerlere ilave olarak Kâbe'nin görülmesi esnasında, Hatim'de, Kâbe duvarı'nın kıyısında, Rükun (Hacerü'l-

---

Zevâ'idi'l-Mesanidi'l-Aşere, III, 71, hadis no: 2202, tahkik: Heyet, Dâru'l-Vatan, I. Baskı, 1999/1420, Riyad. Senedde bulunan Abdurrahim b. Zeyd el-Ammi'den dolayı hadis çok zayıf sayılmıştır.

[562] İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *İlelü'l-Hadis,* I, 250, Dârü'l-Ma'rife, 1405/1984, Beyrut.

[563] İbn-i Âbidin, *Reddü'l-Muhtar,* II, 354.

[564] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, II, 291, hadis no: 1545; Sabbağ, Muhammed b. Ahmed b. Salim b. Muhammed, *Tahsîlü'l-Meram fi Ahbâri'l-Beyti'l-Haram ve'l-Meşâiri'l-İzâm ve Mekke ve'l-Harem ve Vülâtihe'l-Fehâm*, s. 586, I. Baskı, tahkik: Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, 2004/1424, Mekke; Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nûri, *el-Ezkaru'n-Neveviyye* (*Hilyetü'l-Ebrar ve Şiaru'l-Ahyâr fi Telhîsi'd-Deavat ve'l-Ezkâri'l-Müstecebe fi'l-Leyli ve'n-Nehâr*), s. 321, tahkik: Muhyiddin Mestu, III. Baskı, Mektebetü Dâri't-Türâs, 1412/1991, Medine. Bu mekânlar hakkında geniş açıklama için bkz: İbn-i Allan, Muhammed b. Ali b. Muhammed Allan el-Bekri es-Sıddîkî, *el-Fütuhatü'r-Rabbâniyye Ale'l-Ezkâri'n-Neveviyye*, IV, 384-387, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, t.y, y.y.

Esved) ve makam arasında (Makam-ı İbrahim), Arafat'ta, Müzdelife'de (Meşair) ve Hz. Peygamber'in vakfe mekânında duaların kabul olunduğunu söylemektedir.[565]

İbn Sehl en-Nisâbûrî, ise Hasan Basrî'nin belirttiği onbeş mekâna ilave olarak Kabe'nin kapılarından Beni Şeybe, İbrahim, Nebi ve Safa kapıları ile minberin civarını da eklemiştir. Mecdüddin Şirâzî ise el-Vasl ve'l-Mina adlı eserinde Mekke'nin Harem sınırının tamamının dua makamı olduğunu belirterek, bunlara Sebir dağı ve Mescid-i Kebş'i ilave etmiş, bazı alimler de bu mekânlara Hayf Mescid'ini ve Mina'nın ortasındaki Minhar mescidini ilave etmiştir. İbnü'l-Cevzî ise bu mekânlara Bey'at Mescidini (Akabe Mescidi), Mürselat mağarasını ve Fetih mağarasını da ekleyerek bunların Sebir dağı bölgesinde olduğunu ifade etmiştir.[566]

Alimlerin ittifakla belittiği bu yerlere Hz. Hatice'nin kabri, Hz. Peygamber'in doğduğu ev, Cennetü'l-Mualla, Zî Tuvâ Mescidi, Hz. Aişe Mescidi (Ten'îm), Mescid-i Cin, Mescid-i Râye, Mescid-i Nemire, Mescid-i Cîrane, Mescid-i Feth, Ebu Kubeys Tepesi, Hira ve Sevr Mağaraları, Handeme Tepesi ve Sebir dağı da ilave edilmektedir.[567] Günümüzde de hac ve umre menasiki zamanında bu yerlere ziyaret amaçlı geziler yapılmaktadır.

Bazı alimler ise bu mekânlarda yapılan duaları belli zamanlara tasrih etmiştir. Bunlardan Nakkaş, Beni Şeybe'nin kapısından girildiği, Cuma gecesi Hz. Hatice'nin evine girildiği, Salı günü güneşin zevali esnasında Hz. Peygamber'in doğduğu eve girildiği, yatsıdan sonra Dâru'l-Erkam'a (Hayzeran) girildiği ve zeval esnasında Arafat'ta durulduğu zaman, Çarşamba günü Mescid-i Şecere'de, öğle vakti Sevr mağaras'ında, Uhud ve Sebir Dağlarında (herhangi bir zaman kayıtlamaksızın) duaların kabul olduğunu söylemektedir. Bazı alimler bu mekânlara Mescid-i Nahr'ı da ilave etmişlerdir.[568] Cin mescidi ve Şecere Mescidi de duaların kabul edildiği mekânlardan sayılmış, ayrıca kaynaklarda Nahl ve Mütteki mescidleri de duaların kabul edildiği makanlardan sayılmış, fakat bu mescidler günümüze ulaşmamıştır.[569]

---

[565] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 586.

[566] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 586.

[567] Bedir, Ahmet, *Tevhidin Yurdu Kur'an-ı Kerim Atlası,* s. 340.

[568] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, s. 587.

[569] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, s. 588; Muhibbüddin Taberî, *El-Kırâ li Kâsıdi Ümmi'l-Kurâ*, s.664-665.

Yine Kuraşî, Nakkaş'dan naklen Mekke'de kırk yerde duanın müstecap olduğunu, bunların bazılarının yukarıda zikredildiğini söyledikten sonra diğerlerini şu şekilde sıralamaktadır: Makam'ın (Makam-ı İbrahim) arkası, seher vakti Mizâb'ın altı (Altınoluk), gece yarısında Mültezem'in yanı, Fecir vaktinde Rükn-ü Yemânî'nin yanı, gündüzün ortasında Hacerü'l-Esved'in yanı, güneşin kaybolması esnasında Zemzem'in yanı, zeval vakti Kâbe'nin içi, ikindi vakti Safa ve Merve arası, Cuma gecesi Hz. Hatice'nin evi, zeval anında Hz. Peygamber'in doğduğu ev, yatsı ile akşam arası Dâru'l-Erkam, dolunay gecesi Mina, güneşin doğuşu esnasında Müzdelife, zeval vaktinde Arafat, öğle vakti Sevr'de yapılan dualar.[570] Ayrıca Ebu Kubeys Dağı'nda ve Hz. Hatice ve bazı büyük Ashab ve tabiinlerin kabirleri başında da yapılan duanın kabul olduğu alimler tarafından zikredilmiştir.[571]

2. MEDİNE'NİN FAZİLETİ/KUTSİYETİ

Medine, İslâm'da iki Harem beldeden biri olan, Hz. Peygamber'in mescit ve kabrinin bulunduğu hicret yurdudur. Şehrin kuzeyinde Uhud, güneyinde Âir dağları, doğusunda Vâkim harresi (volkanik lav akıntısı), batısında da Vebere harresi bulunmaktadır. İki Harem'den (Haremeyn) biri olan Medine, hicret yurdu olması ve halkının herhangi bir zorlamaya maruz kalmaksızın İslâmiyet'i kabul etmesinden dolayı "Kur'an'la fethedilmiş" kabul edilmektedir.[572]

Medine kelimesinin kökeni konusunda iki farklı görüş vardır:

1. D-y-n (Dâne) kökünden gelen kelime "itaat etti" anlamına gelmektedir. Yöneticisine itaat şartıyla oturulduğu için şehre Medine denilmiştir. D-y-n kökünün mâlik/ hâkim olmak anlamı da söz konusudur. Bu takdirde de şehir halkına hâkim olunduğu için bu adı almıştır.

2. M-d-n (Medene) kökünden türeyen kelime "bir yerde yerleşmek, ikamet etmek" anlamında "yerleşilen yer" manasına gelmektedir.[573]

Kur'an'da Medine kelimesi, daha çok peygamber kıssaları içerisinde geçmektedir. Ondört yerde tekil, üç yerde ise medâin biçiminde çoğul olarak yer

---

[570] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram,* s. 588.
[571] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram,* s. 589.
[572] Belâzürî, *Fütûhu'l-Buldân,* s. 8.
[573] Ragıb el-İsfahani, *Müfredât,* s. 705.

almaktadır. Kur'an'da Medine ismi, eski medeniyet merkezleri, Hz. Peygamber'in şehri olan Medine ve Hz. Peygamber'in göç etmesinden sonra Yesrib'in Medine adını alma sürecinde anlatılmaktadır.[574]

Çok sayıda kuyu bulunan bu beldede kuyuların suyu çoğunlukla acı olduğundan içme suları daha çok güneydeki kuyulardan temin edilmeye çalışılmıştır. İbn Şebbe, bunlardan Hz. Peygamber'in su içtiği ve abdest aldığı on dört kuyunun adını zikretmektedir.[575]

Hz. Peygamber, Medine'ye ulaştığında[576] kendisini davet edenleri kırmamak için devesi Kusvâ'nın salıverilmesini ve onun çöktüğü yere en yakın evde konaklayacağını ve mescidini yapacağını söylerken bu sırada Kur'an'da Hz. Nuh'a öğretilen, "*Ya Rabbî, beni güvenli ve kutlu bir yere indir. Çünkü sen konaklatanların en iyisi, en mükemmelisin*"[577] duasını okuduğu rivayet edilmektedir.[578]

İmam Mâlik'in meşhur olan görüşüne göre Medine, Mekke'den daha fazîletlidir. Delili ise, Hz. Ebû Hureyre'nin rivayet ettiği; *"Evimle minberimin arası cennet bahçelerinden bir bahçedir"*[579] hadisi ile Hz. Râfi b. Hadîc'in rivayet ettiği *"Medine Mekke"den daha hayırlıdır"*[580] anlamındaki hadistir.[581] Bu konuyu daha sonra teferruatıyla inceleyeceğiz. Burada şunu söyleyebiliriz ki Hz. Peygamber'in kabri şerifinin bulunduğu kısmın dünya üzerinde en fazîletli bir yer olduğu konusunda

---

[574] Tevbe, 9/101-120; Ahzab, 33/60-63; Münâfıkûn, 63/8.

[575] İbn-i Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe b. Abide Nemeri, *Kitâbü Tarihu'l-Medîneti'l-Münevverati*, l, 152-156-162, tahkik: Fehim Muhammed Şeltut, Dâru'l-İsfahan, 1973, Cidde.

[576] 12 Rebîü'l-Evvel 622 Cuma.

[577] Mü'minûn 23/29. Gemideki bereket ve kutluluk, selâmettir. Karaya çıktıktan sonraki bereket ise neslin çoğalması ve peş peşe gelen hayırlardır. Yıldırım, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, s. 343.

[578] Semhûdî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Abdullah b. Ahmed, *Vefâ'ü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa*, I, 322, (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), 1374/1955, Beyrut.

[579] Buhârî, Mescid-i Mekke 5, hadis no: 1196; Medine 12, hadis no: 1888, Rikak 53, hadis no:6588, İ'tisam 16, hadis no: 7335; Tirmizî, Menâkıb 68, hadis no: 3915; Nesâî, *Sünen* II, 35; İmam Mâlik, *Muvatta*, Kıble 5, hadis no: 10, I, 197; Ahmed b, Hanbel, *Müsned*, III, 4.

[580] Tabârânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* IV, 288 hadis no: 4450; Cenedi, Ebû Saîd el-Mufaddal b. Muhammed b. İbrâhim, *Fezâilü'l-Medîne*, s. 23 hadis no: 12, tahkik: Muhammed Muti' el-Hafız, Dâru'l-Fikr, t.y, Dımeşk. Heysemî Hadisin senedinde bulunan Muhammed b. Abdurrahman b. Davud'un çok zayıf olduğuna işaret etmektedir. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 299; Suyûtî ve Münâvî'de hadisin zayıf olduğunu söylemektedirler. Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, VI, 264.

[581] Zürkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülbaki b. Yusuf, *Şerhu Muvatta el-İmam Mâlik (Ebhecü'l-Mesâlik fî Şerhi Muvatta İmam Mâlik),* II, 170, Matbûatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1961/1381, Kahire.

ulemâda ittifak söz konusu olup Mekke ve Medine'nin fazîlette önceliği hususunda ise ihtilaf mevcuttur.

2.1. Medine'nin İsimleri

Şehrin bilinen en eski adı Yesrib, Kur'an'da Medine'nin adı olarak bir yerde geçmekte[582], hadisde ise Allah'ın Tâbe[583] diye isimlendirdiği bildirilmektedir. Yine Hz. Zeyd b. Eslem'den gelen zayıf bir rivayette *"Medine'nin on ismi vardır: Bunlar Medine, Taybe, Tâbe, Miskîne, Câbire, Mahbûre, Yendedü, Yesrib"*[584] buyrulmaktadır.[585] İbn Kesir ise bu isimlere Mahbûbe, Kâsıma, Azrâ ve Merhûme isimlerini ekledikten sonra Kâbu'l-Ahbâr'ın "*Biz Tevrat'ta Allah Teâlâ'nın Medine'ye ey-Taybe, ey-Tâbe, ey-Miskîne, hazîneler seni kaynatmaz, senin taşlarını diğer kasabaların taşlarının üzerine kaldırırım buyurduğunu gördük*"[586] rivayetini nakletmektedir. Yine kaynaklara göre Tevrat'ta Medine'nin kırk isminin geçtiği bildirilmektedir.[587] İbn Zebâle bu isimleri sıralamaktadır.[588]

Ayrıca İslâmî kaynaklarda, Kur'an'da kullanılan "*Dâr*"[589] (Medine) kelimesinden hareketle Dârü'l-Hicre, Dâru'l-İmân, Dârü's-Sünne, Hz. Peygamber'e nisbetle Medînetü'r-Resûl, Medînetü'n-Nebî, ve el-Medînetü'l-Münevvere gibi isimler de verilmiştir.[590] Çoğunluğu şehrin kutsallığına, hicret yurdu ve başşehir olmasına, hicretten sonra gerçekleşen medenîleşmeye, İslamiyet'in yayılmasına vurgu yapan bu isimlerin doksandört[591], bazıları tarafından da bu sayının doksanyediye kadar ulaştığı

---

[582] Ahzâb 33/13.

[583] Hz. Câbir b. Semure'den gelen rivayete göre bu ismi bizzat Allah Teâlâ vermiştir. Bkz: Müslim, Hac 88, hadis no: 491 (1385).

[584] İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*, I, 162-163; Muvaffık b. Abdullah b. Abdulkadir, *Tahrici ve Diraseti'l-Ehadîsi'l-Merfûa fî Kitâbi Ahbâri'l-Medineti*, s. 240, hadis no:311, (Doktora Tezi), Ümmü'l-Kura Üniversitesi, 1424/2003, Suudi Arabistan. Hadis sened itibarıyla mürsel ve zayıftır. Said er-Rufâî, Salih b. Hamid, *el-Ehâdîsü'l-Vâride fî Fezâili'l-Medîne*, s. 305, Dâru'l-Hudayrî, t.y, y.y.

[585] Berrî, Abdu'l-Fettah Cemil Yahya, *Fedâilü Seyyideti'l-Buldan*, s. 39-40, II. Baskı, Müessesetü Medineti's-Sahâfeti, 1416/1995, Suudi Arabistan.

[586] İbn Kesir, *Tefsir*, VI, 290.

[587] İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*, I, 163; Ahmed Naim, *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, VI, 233.

[588] Salah Abdu'l-Aziz, *Ahbaru'l-Medineti'n-Nebevîyyeti min Târîhi İbn Zebâle*, s. 228, (Mastır Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1421/2000, Mekke.

[589] Haşr 59/9.

[590] Berrî, *Fedâilü Seyyideti'l-Buldân*, s. 41-42.

[591] Rufâî, *Ehâdîsü'l-Vâride fî, Fezâili'l-Medine*, s. 33-39.

aktarılmaktadır.[592] Ayet ve hadislerden anladığımıza göre daha önce de ifade ettiğimiz gibi bir yerin isminin fazlalığının o yerin kutsiyet ve fazîletiyle doğru orantılı olarak artması neticesiyle Müslümanlar için yeryüzünün en kıymetli iki beldesinden biri olan Medine'nin kutsiyetine bağlı olarak birçok isminin olduğu görülmektedir.

2.2. Medine'nin Haremliği İle İlgili Rivayetler

Medine, aşağıda genişce inceleyeceğimiz üzere müslümanların hicret yurdu olması, İslâm'ın oradan yayılması, Mescid-i Nebevî'nin tesis edilerek İslâm devletinin merkezi haline gelmesi, Kur'an nüzulünün on üç yılına sahne olması ve Hz. Peygamber'in de dâr-ı bekâya irtihal edip orada medfûn olması gibi sebeplerden dolayı kutsiyet kazanmış, Müslümanların gönlünde ayrı bir yere sahip olmuştur.[593]

Hicretten sonra Hz. Peygamber, *"Hz. İbrahim Mekke'yi harem kıldığı gibi ben de Medine'yi harem kıldım"* sözleriyle şehri harem ilân etmiştir.[594] Medine vesikasında kayıt altına alınan bu hüküm,[595] Hendek Gazvesi ile Hayber seferinde elde edilen başarı üzerine bütün Arap kabileleri tarafından kabul edilmiştir.[596]

Hz. Peygamber, *"Medîne Ayr dağı ile Sevr dağı arasına kadar haremdir. Kim burada bir bidat ortaya çıkarır veya bir bidata kucak açarsa Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların laneti onun üzerinedir. Kıyamet gününde Allah o kimsenin ne tevbesini, ne de fidyesini veya o kimsenin farz ve nafile ibadetlerini kabul etmeyecektir. Kim babasından başkasına babası olduğunu iddia eder veya bir köle efendisinden başka birini kendi efendisi kabul ederse Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların laneti bu kimseler üzerine olup Allah bu kimselerin de ne farz ne de nafilelerini kabul etmeyecek veya bunlardan tevbe ve fidye de kabul edilmeyecektir. Müslümanların zimmeti yani taahhüt edip koruması altına aldığı konudaki garantisi birdir. En aşağı durumda*

---

[592] İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*, I, 162-165, Rufâî, *Ehadîsü'l-Vâride fî, Fezâili'l-Medîne*, s. 305.

[593] Kâmil Selâme, *El-İ'tidâatu'l-Bâtıniyyetü ala'l-Mukaddesâti'l-İslâmiyyeti*, s.75-77, I. Baskı, Dâru'l-Hicr, 1409/1989, Cidde.

[594] Buhârî, Buyû', 53, hadis no: 2129; Müslim, Hac, 85, hadis no: 454, (1360), 462, (1365); Tirmizî, Menâkıb, 68, hadis no: 3922.

[595] İbn Hişâm, Sîre, II, 145.

[596] Küçükaşçı, Mustafa Sabri, *Cahiliye'den Emeviler'in Sonuna Kadar Haremeyn*, s. 255-256, 2003, İstanbul.

olanları dahi aynı durumdadır"[597] sözüyle Medine'nin harem sınırlarını da tayin etmiştir.

2.2.1. Medine'nin Haremliğiyle İlgili Rivayetlerin Tahrici

Hz. Peygamber'in yukarıda belirtilen Medine'nin haremliğini belirten hadisler, noksan, ziyade ve lafız farklılıklarıyla birçok sahabiden rivayet edilmiştir.

1. Hz. Abdullah b. Zeyd tarikini Buhârî ve Müslim Sahih'lerinde, Ahmed b. Hanbel ve Ebu Avâne Müsned'inde, Tahavi Şerhu Maâni'l-Âsâr ve Müşkili'l-Âsâr'da, Beyhakî, Sünen ve Delail'de[598] tahriç etmiştir.

2. Hz. Sehl b. Huneyf tarikini Müslim Sahih'inde, İbn Ebi Şeybe Musannef'inde, Tahâvî Şerhu Meâni'l-Âsar'da, Beyhakî, Sünen'inde[599] tahriç etmiştir.

3. Hz. Ebu Hureyre tarikini Tahâvî Şerhu Meânil'l-Âsâr'da,[600] tahriç etmiştir.

4. Hz. İbn Abbas tarikini Ahmed b. Hanbel, Müsned'inde, İbn Adiyy, el-Kamil'de,[601] tahriç etmiştir. Hadisin ravilerinden Şehr b. Havşeb[602] hakkında konuşulmasına rağmen rivayetin şahidlerinden dolayı ve Şehr b. Havşeb üzerinde

---

[597] Buhârî, Ferâiz 21, hadis no: 6755; Müslim, Hac 85, hadis no: 467 (1370); Tirmizî, Vela ve Hibe 3, hadis no: 2128; Ebû Dâvûd, Menâsik 99, hadis no: 2034; Tayâlisi, *Müsned*, I, 102, hadis no: 180; Abdurrezzak, *Musannef*, IX, 263, hadis no: 17153; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 81-126; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, I, 228, hadis no: 263; Nesaî, *Sünenü'l-Kübrâ*, II, 486 hadis no: 4277; İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 32, hadis no: 3717; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, IV, 318 hadis no: 7126.

[598] Buhârî, Buyû' 53, hadis no: 2129; Müslim, Hac 85, hadis no: 454 (1360); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 40; Ebû Avâne, Yakub b. İshak b. İbrâhim el-İsferâyinî, *Müsnedü Ebî Avâne*, III, 52, Dâru'l-Ma'rife, t.y, Beyrut; Tahâvî, *Şerhu Maâni'l-Asâr*, IV, 192; *Şerhu Müşkili'l-Âsar*, II, 97-98; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, 5, 197; Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, II, 569-570.

[599] Müslim, Hac 86, hadis no: 479 (1375), İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, XVII, 317, hadis no: 33098, XX, 117, hadis no:37375; Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selamet el-Ezdi, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, IV, 192, tahkik: Muhammed Seyyid Cadülhak, Muhammed Zühri en-Neccâr, Âlemü'l-Kütüb, 1414/1993, Beyrut. Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 198.

[600] Tahâvî, *Şerhu Meânil'l-Asar*, IV, 193.

[601] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 318; İbn-i Adiy, Ebû Ahmed Abdullah b. Adi el-Cürcani, *el-Kamil fî Duafâi'r-Ricâl,* IV, 39, tah: Süheyl Zekkâr, Dârü'l-Fikr, 1409/1988, Beyrut.

[602] Ahmed b. Hanbel ve İbn Main, Uceli, Ya'kub b. Şeybe, Yakub b. Süfyan ve ibnu Şahin onu sıka görmüşlerdir. Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekeriyyâ b. Avn el-Bağdadi, *Yahyâ b. Maîn ve Kitâbühü't-Tarih*, II, 260, isim no: 4031, tahkik: Ahmed Muhammed Nurseyf, I. Baskı, Merkezü'l-Bahsi'l-İlmi ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1399/1979, Mekke; Zehebî, *Kâşif*, I, 491, isim no: 2314; İbn Şahin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman el-Bağdadi, *Târîhu Esmâi's-Sikât mimmen Nukile anhumü'l-İlm*, s. 164, isim no: 512, tahkik ve talik: Abdülmut'î Emin Kal'acî, I. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1987, Beyrut.

zayıflığında ittifak edilmemesinden dolayı Suyuti ve Heysemî'ninde işaret ettiği gibi hadis hasendir.[603]

5. Hz. Enes b. Mâlik'ten gelen tariki Buhârî ve Müslim Sahih'lerinde, Tirmizî Sünen'inde, Ebu Ya'la Müsned'inde[604] tahriç etmiştir.

6. Hz. İbn Abbas'tan gelen diğer bir tariki Ahmed b. Hanbel Müsned'inde, Tahavi Şerhu Meânil'l-Asâr'da, Beyhakî, Sünen'inde,[605] tahriç etmiştir.

7. Hz. Câbir b. Abdullah'tan gelen tariki Müslim, Sahih'inde, Nesaî Sünen'inde, Ebu Ya'la Müsned'inde, Tahâvî Şerhu Meânil'l-Âsâr'da, Beyhaki Sünen'inde[606] tahriç etmiştir.

8. Hz. Ebu Hureyre'den gelen diğer bir tarikini Buhârî ve Müslim Sahih'lerinde, Tirmizî ve Nesai, Sünen'inde, Tahavi, Şerhu Meânil'l-Âsâr'da[607] tahriç etmiştir.

9. Hz. Ebu Hureyre'den gelen başka bir tariki Buhârî Sahih'inde, Ahmed b. Hanbel, Müsned'inde[608] tahriç etmiştir.

10. Hz. Ebu Hureyre'den gelen diğer bir tariki Müslim, Sahih'inde, Ahmed b. Hanbel, Müsned'inde, Abdurrezzak, Musannef'inde, Beyhaki, Sünen'inde[609] tahriç etmiştir.

11. Hz. Ali b. Ebî Talib'den gelen tariki, Buhârî Sahih'inde[610] tahriç etmiştir.

12. Hz. Ebu Said el-Hudri'den gelen tariki Müslim, Sahih'inde, Nesai, Sünen'inde, Beyhakî, Sünen'inde[611] tahriç etmiştir.

---

[603] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 301; Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, hadis no: 7330.

[604] Buhârî, Buyu', 53, hadis no: 2130; Müslim, Hac 85, hadis no: 462 (1365); Tirmizî, Menâkıb 68, hadis no: 3922; Ebu Ya'la, *Müsned*, VI, 370, hadis no: 3702.

[605] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 238; Tahâvî, *Şerhu Meânil'l-Asâr*, IV, 193, Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 197.

[606] Müslim, Hac 85, hadis no: 458 (1362); Nesaî, *Sünenü'l-Kübrâ*, II, 487 hadis no: 4284; Ebû Ya'la, *Müsned*, IV, 113, hadis no: 2151; Tahâvî, *Şerhu Meânil'l-Âsâr*, IV, 192, Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 198.

[607] Buhârî, Fedâilü Medîne 4, hadis no:1873; Müslim, Hac 85, hadis no: 471 (1372); Tirmizî, Menâkıb, 68, hadis no: 3921; Nesaî, *Sünenü'l-Kübrâ*, II, 488, hadis no: 4286; Tahâvî, *Şerhu Meânil'l-Âsâr*, IV, 193.

[608] Buhârî, Fedâilü Medîne 1, hadis no 1869; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 286.

[609] Müslim, Hac 85, hadis no: 473 (1373); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 279, Abdurrezzak, *Musannef*, IX, 260, hadis no: 17145; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 196.

[610] Buhârî, Fedâilü Medîne 1, hadis no 1870, Cizye 17, hadis no: 3179.

13. Hz. Ebu Said el-Hudri'den gelen diğer bir tariki Müslim Sahih'inde, Ebu Ya'la, Müsned'inde, Beyhakî, Sünen'inde,[612] tahriç etmiştir.

Ayrıca Medine hareminin sınırları hakkında da Hz. Sa'd bin Ebî Vakkas, Hz. Râfi', Hz. Ebu Katade,[613] Hz. Şurayh b. Sa'd, Hz. Ya'la b. Abdurrahman, Hz. Abdullah b. Selam, Hz. Ebu Beşir el-Mâzini, Hz. Ka'b b. Mâlik[614] gibi daha pek çok sahabe ve tabiin tarafından da hadis rivayet edilmiştir. Görüleceği üzere başta sahihayn olmak üzere pek çok hadis kitabında benzer rivayetler yer almaktadır. Muhammed Fuâd Abdulbâki, Müslim'in tahkikli neşrini yaparken bu mevzuda geniş açıklama yapmaktadır.[615] Rivayetlerde harem sınırlarıyla alakalı farklı isimlerin zikredilip bazı mübhemliklerin bulunması harem sınırının olduğu gerçeğini değiştirmemektedir. Konuyla ilgili hadis ve şerh kitaplarında yer alan uzun münâkaşa ve tahliller söz konusudur.[616] Her halukârda, Hz. Peygamber'in, Medine'de dört bir yandan kuşatan bir bölgeyi muhafazası ve korunması için emir vermiş olması mühimdir ve bu husus da rivayetlerde bildirildiği üzere sahihtir. Medine'nin haremliğinin kapsadığı fıkhi hükümlerde ise ulema arasında ihtilaf mevcuttur. Fakat Medine'nin haremliğinin fıkhi hükümlerinde olan ihtilaf harem bölgenin mevcudiyetini ortadan kaldırmasa gerektir.

2.2.2. Medine'nin Haremliğiyle İlgili Rivayetlerin Yorumlanması

Medine'nin haramlığı hakkındaki hadislerin bazıları mutlaklığı ifade ederek Medine'nin haram olduğunu[617] ifade ederken bazı rivayetlerde ise bölgenin sınırları belirlenmiştir. Hz. Enes'ten gelen rivayete göre, Hz. Peygamber, Hayber seferinden dönerken, Medine'ye yaklaşınca, şehre işaret ederek: *"Yâ Rabbi! Hz. İbrahim'in Mekke'yi haram kıldığı gibi, ben de Medine'yi haram kıldım. Onun iki kayalığı arası haramdır, ağaçları kesilemez, hayvanları avlanamaz, otu yolunamaz, ağaçlarının*

---

[611] Müslim, Hac 86, hadis no: 475 (1374); Nesaî, *Sünenü'l-Kübrâ*, II, 485, hadis no: 4276, Beyhakî *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 201.

[612] Müslim, Hac 86, hadis no: 475 (1374), Ebu Ya'la, *Müsned*, II, 291, hadis no: 1010, Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 198.

[613] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 309.

[614] Birr, Abdurranman Abdülhamid, *et-Tuhfetü'z-Zekiyye fî Fezâili'l-Medîneti'n-Nebevîyye*, s. 115, Dâru'l-Yakîn, 2000/1421, Medine.

[615] Müslim, Sahih, II, 995-998.

[616] Konuyla ilgi geniş açıklama için bkz: Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ*, I, 89-117.

[617] Buhârî, Buyû' 52, hadis no: 2129; Müslim, Hac 85, hadis no: 454 (1360); Müslim, Hac 86, hadis no: 479 (1375).

yaprağı koparılamaz" buyurmaktadır.[618] Hadisin diğer varyantları çerçevesinde çok daha uzun olmakla beraber, konumuzla alâkalı kısmı, Hz. Peygamber'in, Medine'nin civarında belli bir sahayı haram ilân ederek, hayvanlarını öldürmekten, otunu yolmaktan, ağaçlarını kesmekten ve hattâ yapraklarını koparmaktan Müslümanları men etmiş olmasıdır.

Konumuzla ilgili olarak Medine'nin haremliğini bildiren rivayetlerden Buharî'nin tahriç ettiği hadislerde haram (yasak) ilân edilen bu yerler hususu oldukça mübhemdir. En açık ifâde *"İki siyah kayalık (harrateyn) arası"* tâbiridir. Bu haram bölge, Hz. Ali'den gelen rivayette *"Medine şuraya kadar Âir Dağı arası Harem'dir"*[619] diye tayin edilmektedir. Müslim'in Hz. Ebû Hureyre'den tahriç ettiği diğer bir rivayette Medine'nin etrafındaki oniki millik bir kısmın koruluk (Himâ) kılındığı belirtilmektedir ki,[620] bu rivayet Hz. Adiyy b. Zeyd'in "*Hz. Peygamber, Medine'nin her cihetinden bir berîdlik*[621] *sahayı koruluk (haram) bölge ilân etti*"[622] sözüyle daha da açıklık kazanmış olmaktadır. Bu iki ifâde arasında herhangi bir çelişki yoktur. Çünkü bir fersah üç mildir. Bir berîd de dört fersah olduğuna göre bir berid 12 mil eder ki Hanefî ulemâsından bazıları bu rivayetlerin lâfızlarının arasındaki farka bakarak bu hadislerin arasını uzlaştırmanın mümkün olmadığından hareketle bu hadislerin muzdarib olduğunu söylemişlerdir.[623] Fakat İbn Hacer, bu görüşe itiraz ederek aslında bu ifâdeler arasında bir ayrılık bulunmadığını, her taşlığın yanında bir dağ bulunduğunu düşünmenin haram bölgenin iki dağ arasında bulunduğunu ifâde eden hadisle iki taşlık arasında bulunduğunu ifâde eden hadis arasında bir çelişki olmadığını anlamak için yeterli geleceğini ifade etmektedir.[624]

---

[618] Buhârî, Daavât 36, hadis no: 6363; Müslim, Hac, 85, hadis no: 462 (1365); Tirmizî, Menâkıb 68, hadis no: 3922; Ebu Ya'la, *Müsned*, VI, 370, hadis no: 3702.

[619] Buhârî, Fedâilü Medîne 1, Hadis no: 1870, Cizye 17, hadis no: 3179.

[620] Müslim, Hac 85, hadis no: 472 (1372); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 487.

[621] Bir berîd: Dört fersah; bir fersah dört mil; bir mil dört bin zirâ'dır. Dolayısıyla bir berid altmışdörtbin (64.000) zirâ'dır. Bir zirâ da 50-70 cm uzunluğuna tekabül eden bir ölçü birimidir. Yesûî, *Müncid*, s. 234, 1960, Beyrut.

[622] Ebû Dâvûd, Menâsik 99, hadis no: 2036. Senedde bulunan Süleyman b. Kinâne'nin meçhul oluşundan dolayı hadisin isnadı zayıf kabul edilmiştir. Bkz: Zehebi, *Kâşif*, I, 463, isim no: 2125; Taberânî *Mu'cemü'l-Kebîr*, XVII, 111, hadis no: 272.

[623] İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtar*, II, 352.

[624] İbn Hacer, *Feth'ul-Bârî*, IV, 71.

Hanefîlerden İbn Abidin, Medine'nin hareminin olmadığını söylerken, diğer üç mezhebin imamları Medine'nin haremini kabul etmektedir. Hanefîlerde Medine'nin haremi denilen bölgede avlanmanın helâl oluşu hakkında nassların olduğu, dolayısıyla hakkında haramlığına dair kesin bir delil bulunmadıkça haremliğin olmayacağı görüşü hakimdir. İmam Şâfiî ve meşhur kavline göre İmam Mâlik ile bazı âlimlere göre ise Medine'nin avını vurana ve ağacını kesene Mekke'nin haremi gibi herhangi bir ceza sözkonusu değildir.[625]

2.2.3. Medine'nin Harem Sınırları

Medine'nin harem sınırıyla alakalı tartışmaları gereksiz kılacak rivâyetler bu bölgenin ana sınırlarını belirtecek açıklıktadır. Medine, kuzeyde Sevr,[626] güneyde Ayr[627] dağları ile doğu'da Lâbetu Şarkiyye (Harratu Vâkım),[628] batı'da Lâbetu Garbiyye[629] (Harratü'l-Vebere) dağları ile sınırlanmaktadır.[630]

Hz. Ebu Hureyre, Medine'nin haremliğinden dolayı hayvanlarını rahatsız etmeyeceğini[631] ve bu haremliğin on iki mil olduğunu[632] ifade etmiştir. Medine'nin haremini kabul edenlere göre Medine Haremi'nin sınırları güneydeki Ayr'dan kuzeydeki küçük Sevr'e kadar uzanmakta ve buna göre Uhud dağı Harem dâhilinde kalmaktadır. Doğu ve batı yönlerindeki sınırları ise harre (lâbe) diye anılan iki kara taşlık mevkidir.[633] Bunlardan doğudaki Harretü Vâkım, batıdaki ise Harretü'l-Vebre diye anılır. Böylece Medine Haremi, yarıçapı yaklaşık 22 km. olan bir daireden ibarettir.[634]

---

[625] İbn-i Abidin, *Reddü'l-Muhtar*, II, 352.

[626] Bkz: EK 5: Medine'nin Harem Sınırı (Ayr Dağı-Sevr Dağı-Doğu Batı Volkanları).

[627] Bkz: EK 5: Medine'nin Harem Sınırı (Ayr Dağı-Sevr Dağı-Doğu Batı Volkanları).

[628] Bkz: EK 5: Medine'nin Harem Sınırı (Ayr Dağı-Sevr Dağı-Doğu Batı Volkanları).

[629] Bkz: EK 5: Medine'nin Harem Sınırı (Ayr Dağı-Sevr Dağı-Doğu Batı Volkanları).

[630] Bkz: EK 4: Medine'nin Harem Sınırı.

[631] Buhârî, Fedâilül Medine 4, hadis no: 1873; Tirmizî, Menâkıb 68, hadis no: 3921. Bu konuda, Hz. Said, Hz. Abdullah b. Zeyd, Hz. Enes, Hz. Ebu Eyyub, Hz. Zeyd b. Sâbit, Hz. Rafi' b. Hadic, Hz. Sehl b. Huneyf ve Hz. Câbir'den de hadis rivayet edildiği, konumuz hadisinin hasen sahih olduğu söylemektedir. İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 67, hadis no: 3751; İmam Mâlik, *Muvatta*, Câmi' 3, hadis no: 11, II, 889.

[632]; Müslim, Hac 85, hadis no: 472 (1372); Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 196.

[633] Müslim, Hac 85, hadis no: 456 (1361).

[634] Medine hakkında geniş bilgi için bkz: Bozkurt, Nebi, Küçükaşcı, Mustafa Sabri, "Medine" maddesi, DİA, XXVIII, 305-311, 2003, Ankara.

Muhtelif rivâyetlerde, haram kılınan bölgenin hududlarını tesbit maksadıyla, çok sayıda yer isimleri zikredilmektedir. Bunlardan bir kısmı sarih ve mâlum yerlerdir. Bir kısmı Lâbiteyhâ, Me'zemeyhâ, Cebeleyhâ gibi mübhem, bir kısmı da münâkaşalıdır. Rivayetlerde geçen Sevr dağı için bâzı âlimler, Medine civârında bu isimde bir yer olmadığını, Sevr'in hicret sırasında Hz. Peygamber'in sığındığı mağaranın bulunduğu dağ olduğunu, bu dağın ise Mekke yakınlarında bulunduğunu söylemiştir. Fakat başta İbn Hacer olmak üzere meseleyi araştıran âlimler, Medine'de Uhud dağının gerisinde, küçük, yuvarlak bir dağın Sevr olarak bilindiğini ve Medine halkınca da mâruf olduğunu söylemektedirler.[635]

Hz. Peygamber'in, harem bölgesine ait bu yasağın ciddiyet ve ehemmiyetini belirtmek için, onu ihlâl edenlere karşı vicdânî ve amelî olmak üzere bazı müeyyideler getirdiği de rivayetlerde görülmektedir.[636]

Hadislerde Medine'nin harem sınırları, bu sınırların mesafesi ve keyfiyeti ile ilgili birçok değişik rivayet gelse de her biri birbirini açıklayıcı ve tamamlayıcı mahiyette olup, netice itibariyle Medine'nin de bir harem sınırının olduğu ve sınırla alakalı olarak belli müeyyidelerin varlığı anlaşılmaktadır.

2.2.4. Medine'nin Harem Sınırları ve Hükümleri

Süfyan es-Sevri, Abdullah b. Mübarek ve Hanefî mezhebine göre Medîne-i Münevvere'nin özel hükümler gerektiren bir haremi bulunmamaktadır.[637] Buna delil olarak Hz. Peygamber'in, yavru kuşla oynarken gördüğü Ebu Umeyr adlı çocuğu bundan men etmediğini[638] bildiren rivayet zikredilmektedir.[639] Dolayısıyla Medine'nin haremi olsaydı bu haremin sınırları içinde avlanmak yasaklanır, Hz. Peygamber de o kuşun alıkonulmasına izin vermezdi[640] şeklinde görüş belirtmektedirler. Bu hükme Şafi mezhebi ve Medine'nin haremini savunan alimler, bu hadisin tahrimden önce olması

---

[635] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 453-454.

[636] Buhârî, Fedailü'l-Medine, 1, hadis no:1870, Ferâiz 21, hadis no: 6755; Müslim, Hac 85, hadis no: 467 (1370).

[637] Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VII, 162.

[638] Buhârî, Edeb 112, hadis no: 6203; Müslim, Âdâb 5, hadis no: 30 (2150); İbn Mâce, Edeb, 24, hadis no: 3720; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, IV, 194, 195.

[639] Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, IV, 194. Bu hadisi Tahâvî, dört tarikten rivayet etmiştir.

[640] Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, IV, 195.

veya bu olayın Medine'nin harem dışındaki bölgesinde vuku bulması ihtimalleriyle cevap vermişlerdir.[641]

Yine Hanefî fakih ve muhaddislerinden Tahâvî (321/933), Hz. Peygamber'in, *"Onlar Medine'nin süsüdür"*[642] diyerek kalelerin yıkılmasını yasakladığı bildirilen hadisi Medine'nin haremi bulunduğuna delil saymayıp Hz. Peygamber'in bu sözünü sadece şehrin tabii güzelliğinin korunmasını amaçlayan bir ifade olarak görmüştür.[643] Hz. Peygamberin Medine ve civarında belli mekânları övmesi, o gün için bir anlamda yerleşim alanları oluşturulacak bölgelerin tayini manasına gelmektedir. Kuba Mescidi'nin ve orayı ziyaret etmenin övülmesi, Uhud Dağı'nın övülmesi bu anlamda üzerinde düşünülmesi gereken hususlardır. Bir kısım insanlara kendi bölgelerinde kalmalarını tavsiye etmesi, güvenlik ve tedbir açısından olduğu kadar, sadece belli bölgelerde toplanılmasına ve nüfusun oralarda yoğunlaşmasının önüne geçilmesi bakımından da üzerinde durulması gereken bir konudur.

Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre ise Medine'nin de Mekke gibi belli sınırları ve özel hükümleri olan bir haremi vardır. Çünkü Hz. Peygamber, *"İbrahim Mekke'yi haram kıldığı gibi ben de Medine'yi haram kıldım"*[644] buyurmaktadır. Yine Hz. Câbir'den gelen rivayette ise Medine Haremi'nde de ağaçların kesilmesi ve av hayvanlarının avlanması yasaklanmaktadır.[645]

Nevevî, Medine'nin haremliğini bildiren hadislerin tamamının İmam Şâfiî ve İmam Mâlik için delil olduğunu, bu iki imamın Medine'nin avını ve ağacını haram kıldıklarını söylemelerine de uygun deliller olduğunu söylemektedir.[646]

Hz. Zeyd b. Eslem'in bildirdiğine göre Hz. Peygamber, *"Korudan (Medine'nin harem bölgesi) bir şey keseni görürseniz, onu dövün ve elindekileri alın"* buyurmuştur. Bûsirî, bu hadisi Müsedded'e dayandırmaktadır.[647] İbn Hacer, hadisi herhangi bir

---

[641] Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, V, 152, Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, XII, 537.
[642] Tahavi, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, IV, 194, hadis no: 6324.
[643] Tahâvî, Şerhu Meâni'l-Âsâr, IV, 193-194.
[644] Müslim, Hac, 85, hadis no: 456 (1361).
[645] Müslim, Hac, 85, hadis no: 458 (1362).
[646] Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, V, 152.
[647] Bûsirî, *İthâfü'l-Hıyere*, III, 256, hadis no: 2688=2.

kimseye nispet etmeden zikretmiş,[648] eserin muhakkiki Sa'd b. Nâsır, rivayetin isnadındaki ravilerinin sika olup rivayetin mürsel olduğunu söylemektedir.

Konuyla alakalı bir başka rivayette Hz. Peygamber *"Medine'nin haremindeki ağaçları kesen birini yakalayacak olursanız onun malı sizindir. Oranın ağacı kesilip biçilemez"* buyurdu. Hz. Sa'd b. Ebi Vakkâs, oranın ağaçlarını kesmekte olan bir takım köleleri görünce onların üzerlerindeki mallarını ellerinden aldı. Bunun üzerine köleler sahiblerine varıp onlara Hz. Sa'd'ı şikayet edince kölelerin sahipleri Hz. Sa'd'a gelerek: "*Ey Ebû İshak, senin çocukların ya da kölelerin bizim kölelerin mallarını ellerinden almışlar*" deyince Hz. Sa'd da kendisinin aldığını belirterek Hz. Peygamber'in *"Haremin ağacını keserken yakaladığınız bir kimsenin elinde bulunan mal sizindir"* sözünü aktararak o malları kendilerine veremeyeceğini, fakat isterlerse kendi malından verebileceğini söylemiştir.[649] Rivayet zayıftır. Hadisin senedinde bulunan Hz. Sa'd'ın kölesinin kimliği bilinmediği gibi diğer râvi Tevem'in kölesinin de güvenilir bir kimse olup olmadığı ihtilaflıdır.

Müslim ve Ebu Davud'un tahric ettiği aynı olayın değişik bir varyantında Hz. Sa'd'ın kölesinden rivayet olunduğuna göre Hz. Sa'd, Medine'nin kölelerinden bazılarını Medine ağaçlarından bir kısmını keserlerken bulup ellerindeki eşyalarını almış ve onların sahiblerine: Ben Hz. Peygamber'i Medine'nin ağaçlarından birini kesmeyi yasakladığını ve "*Kim onlardan birini keserse onun malı yakalayanındır"* buyurduğunu söylemiştir.[650] Hadisin bu varyantı sahihtir.

Yine İbrahim et-Teymî'nin naklettiğine göre Hz. Sa'd b. Ebî Vakkâs, Âsiye'yi[651], Harem'in korusunu (ağaçlarını) keserken yakalayıp baltasını ve abasını almış, adam da ona karşı Hz. Ömer'den yardım isteyince Hz. Ömer, Sa'd'dan adamın balta ve abasını geri vermesini istemiştir. Hz. Sa'd: "*Vallahi ben Hz. Peygamber'in bana helal gördüğü bir ganimeti geri vermem*" diyerek reddetmiş, sonra bu baltadan bıçkı yapıp vefat edene kadar da kullanmıştır.[652] İbn Hacer, bu hadisi Müslim ve

---

[648] İbn Hacer, *Metâlibü'l-Âliye*, VII, 142, hadis no: 1314.

[649] Beyhakî, *Sünen*, V, 199.

[650] Müslim, Hac 85, hadis no: 461 (1364); Ebû Dâvûd, Menâsik, 99 hadis no: 2038

[651] Asıl adı Âsiyetüs-Sülemî olan bu kişi, tabiinden olup, Hz. Ömer'in hilafeti döneminde yaşadığı belirtilmektedir. İbn Hacer, *İsâbe*, III, 84, isim no: 6281.

[652] İbn Hacer, *Metâlibü'l-Âliye*, VII, 139, hadis no: 1313; Bûsirî, *İthâfü'l-Hıyare*, III, 256, hadis no: 2688. İbn Hacer ve Bûsirî, bu hadisi İshak b. Râhuveyh'e dayandırmaktadır.

başkalarının[653], başka tariklerden farklı lafız ve siyakla rivayet ettiklerini bildirmektedir. Bu hadiste diğer rivayetlerden farklı olarak kişinin Hz. Sa'd'a karşı yardım istemesi ve Hz. Ömer'in Sa'd'ın tavrını benimsemesi yer almıştır.[654] Senedde adı geçen Muhammed b. İbrahim, Sa'd'dan hadis işitmemiş, Tirmizî, onun Hz. Sa'd'dan, onun da babasından naklettiği bir hadisini rivayet etmiştir.[655] Senedde inkıta bulunmasına rağmen şahid hadislerin varlığı rivayeti hasen derecesinden düşürmemektedir.

Konu hakkında Hz. Ali'den gelen rivayette ise Hz. Peygamber, *"Medîne Ayr dağı ile Sevr dağı arasına kadar Harem sayılır; Kim burada bir bidat ortaya çıkarır veya bir bidata kucak açarsa Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların laneti onun üzerinedir. Kıyamet gününde Allah o kimsenin ne tevbesini ne de fidyesini veya o kimsenin farz ve nafile ibadetlerini kabul etmeyecektir"*[656] buyurmuştur. Yine Hz. Enes b. Mâlik: "*Hz. Peygamber, Medine'yi dokunulmaz kıldı mı*?" sorusuna: "*Evet, Medine'nin şura ve şura arasını dokunulmaz kıldı*" cevabını verdikten sonra Hz. Peygamber'den: *"Bu pek şiddetlidir. Kim orada Kur'an ve Sünnet'e aykırı bir iş yaparsa Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun. Allah, kıyamet gününde o kimsenin Farz ve nafile (tevbe-fidye[657]) ibadet adına hiçbir şeyini kabul etmez"*[658] buyurmasıyla Medine'nin haremine uymayanlar için Allah'ın, Meleklerin ve tüm insanların lanetinin o kişi üzerinde olacağını haber vermiştir.

Kâdî Iyâz, hadîsdeki lanet hususunda lanetin ancak büyük günah karşısında yapılacağını söyleyerek Medine'nin harеminde işlenen suçların büyük günahlardan sayılacağına bu hadisi delil kabul etmiştir. Hadiste Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lanette bulunmalarının o kimsenin rahmet-i ilâhîyyeden uzaklaştırıldığını mübalâğalı bir şekilde ifade etmek olduğunu zikreder. Ulemâ buradaki "lâ'n"dan kastın

---

[653] Müslim, Hac 85, hadis no: 461 (1364); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 168; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, IV, 191; Hâkim, *Müstedrek*, I, 487.

[654] İbn Hacer, *İsâbe*, III, 84.

[655] İbn Hacer, *Metâlibü'l-Âliye*, VII, 139.

[656] Buhârî, Fedailü'l-Medine 1, hadis no: 3179; Müslim, Hac 85, hadis no: 467 (1370), 469 (1371); Tirmizî, Vela ve Hibe, 3, hadis no: 2127; Ebû Dâvûd, Menâsik 99, hadis no: 2034; Tayâlisi, *Müsned*, I, 102, hadis no: 180; Abdurrezzak, *Musannef*, IX, 263, hadis no: 17153; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 81-126; Ebu Ya'la, *Müsned*, I, 228 hadis no: 263; Nesaî, *Sünenü'l-Kübrâ*, II, 486, hadis no: 4277; İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 32, hadis no: 3717; Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, IV, 318 hadis no: 7126.

[657] Esmai, rivayette geçen "Sarf" kelimesini tevbe, "adl" kelimesini fidye olarak şerhederken, Kâdı Iyaz, bu kelimeleri farz ve nafile olarak şerhetmektedir. Bkz: Müslim, *Sahih*, II, 994.

[658] Müslim, Hac 85, hadis no: 464 (1366)

azâb ve Cennet'e ilk girenler arasından koğulmak mânâsının kastedildiğini de söylemiştir. Fakat bu lanetin küffârın rahmet-i ilâhîyyeden ebediyyen uzaklaştırıldıklarını bildiren lanet cinsinden olmadığı da dile getirilmiştir.[659] İbn Hacer, hadisden yola çıkarak fesad ve masiyet ehline lanet etmenin caizliğinin sözkonusu olduğunu ifade etmektedir.[660]

Medine'nin haremliğini bildiren hadislerde geçen Ayr ile Sevr dağları Medine civarında bulunan iki dağdır. Âir de denilen Ayr dağı, Medine'nin Güney'inde ve takriben iki saatlik mesafedeki büyük bir dağdır. Sevr ise Uhud'un kuzeyinde kızıl renk-te küçük bir dağdır. Kuzey ve güney taraflarından Medine'nin harem sınırları bunlardır.[661]

Kadî Iyâz, Buhârî'nin ekseri râvîlerinin Ayr'ı zikredip, Sevr ile ilgili olarak bâzılarının ona kinaye lâfzîyle işaret ettiğini, bazılarının da yerini açık bıraktıklarını ifade etmektedir. Mus'ab b. Zübeyr ile Ebû Ubeyd, Medine'de Ayr ve Sevr nâmında iki dağ bulunduğunu kabul etmeyerek müttefekun aleyh bir hadise muhalefet etmişlerdir. Bunlardan Mus'ab, Ayr'ın Mekke'de olduğunu söylemiş, Ebû Ubeyd ise, "*Medine'nin haramı Ayr'dan Sevr'e kadar…*", rivayetinin Iraklı1ara âid olduğunu, Medîneliler'in kendi beldelerinde Sevr adı verilen bir dağ bilmediklerini, dolayısıyla Sevr dağının Mekke'de olduğu iddiasında bulunmuştur. Bu sebeple haklarında şiddetli sözler söylenmiştir.[662] Bazıları Sevr ve Ayr'ın Medine'de bir dağ olmadığını, Sevr'in, Mekke'de, Ayr dağının ise Medine yakınlarında bir dağ olduğunu zikretmektedir.[663] Ulemadan bazıları da bu hususta araştırmaya lüzum görmeden iki dağın bulunduğunu kabul etmeyenlere tâbi olmuştur. Hâlbuki bu dağların Medîne'de bulunduğu sabit bir hakikattir. Mekke'de Sevr isminde bir dağın bulunması Medîne'de de aynı ismi taşıyan bir dağın bulunmasına mâni olmayıp Medine'de Ayr isminde bir dağ bulunduğunu inkârın mânâsı yoktur; çünkü bu dağ bilinmektedir.[664]

---

[659] Kâdı Iyaz, *İkmalü'l-Mu'lim*, IV, 486-488.

[660] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 101.

[661] Kâdı Iyaz, *İkmalü'l-Mu'lim*, IV, 486.

[662] Kâdı Iyaz, *İkmalü'l-Mu'lim*, IV, 489; Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, IX, 143.

[663] Übbî, Ebu Abdullah Muhammed b. Hılfe b. Ömer, *İkmâlü İkmâli'l-Mu'lim*, III, 464, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y, Beyrut; İbnü'l-Esir, Ebu's-Saadat Mecdüddin Mübarek b. Muhammed, *Câmiu'l-Usûl min Ehâdîsi'r-Resûl*, VIII, 28, hadis no: 5863, tahkik: Abdu'l-Kâdir el-Arnavut, II. Baskı, Dâru'l-Fikr, 1403/1983, Beyrut.

[664] Kâdı Iyaz, *İkmalü'l-Mu'lim*, IV, 489; Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, IX, 143.

Nitekim bu konuda Muhibbüddin Taberî (694/1295) güvenilir bir âlim olan Ebû Muhammed Abdüsselâm Basrî'nin kendisine Uhud'un hizasında ve solundan biraz arkaya kalan küçük dağ'ın Sevr olduğunu haber verdiğini, ve Ebû Muhammed'in bu dağı o mekânları bilen birçok Arap kabilelerine tekrar tekrar sorup Sevr cevabını aldığını aktarmaktadır. Bâzı büyük âlimlerin bu dağı bilmemesinin sebebi olarak dağın meşhur olmadığını, onların da konu hakkında araştırma yapmadıklarını ifade etmektedir.[665]

Medine Haremi'nin Mekke Haremi'nden farklılık arz eden başlıca hükümleri şunlardır: Bütün fakihlere göre Medine'ye ihramla girilmesi şart olmadığı gibi lüzumu halinde geçici bir süre için Gayr'i-Müslim'lerin girişine izin verilmesi de caizdir. Medine Haremi'ne has bir ibadet veya kurban yoktur. Medine Haremi'nin ağaçlarını ihtiyaç duyulan eşyanın yapımında kullanmak, otunu da hayvanlara yedirmek caizdir. Ulemânın çoğunluğuna göre Medine'nin ağacını kesmenin, otunu yolmanın ve hayvanını avlamanın da herhangi bir cezası yoktur.[666] Şafiî'nin önceki görüşü ile Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivayete göre ise bunlara ceza uygulanır. Medine haremi dışında avlanan kimsenin avını harem alanına sokmasında da bir sakınca görülmemiştir.[667] Nitekim Hz. Seleme b. Ekvâ'dan gelen hadiste Hz. Seleme'nin av hayvanı vurarak Hz. Peygamber'e hediye olarak getirdiği bildirilmektedir.[668] Ancak Mâlikîler'e göre bu ruhsat sadece Medineli avcılar için geçerlidir.[669]

İbn Abdilber (463/1071), Medine'nin haremliğini bildiren bu hadislerin Medine'nin fazîletini beyan ettiğini ve Medine'nin ancak razı olanlardan başkalarının vatan edinemediği mübarek bir belde olduğunu söylemektedir. Nitekim Medine'nin mübarekliği Hz. Peygamber'in orayı vatan edindiği günden itibarendir. Hz. Peygamber, vefat edince kabrinin ve mescidinin fazîleti devam etmiştir. Bundan dolayı Medine'nin fazîleti inkâr edilemez. Medine, insanların kötü ahlaklarını ve rezaletlerini ortadan kaldırır ve kişide güzellikten başka hiç bir şey bırakmaz. Hz. Peygamber, yaşadığı

---

[665] Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 868.

[666] Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VII, 162, 163.

[667] Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VII, 162.

[668] Tahâvî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, IV, 195. Tahavi, bu hadisin üç tarikini tahriç etmektedir. Hadis no: 6331, 6332, 6333.

[669] Öğüt, Salim, "Harem" maddesi, DİA, XVI, 132.

vakitte Medineyi, pisliği izale eden ve güzellikten başka bir şey bırakmayan bir mekân olarak vasıflandırmıştır.[670]

Konu hakkında varid olan birçok sahih ve hasen rivayetlerden anlaşıldığına göre Medine'nin bir bölgesinin harem ilan edidiği ortadadır. Buranın fıkhi hüküm boyutu ayrı bir konu olmakla birlikte şehri ziyaret eden kimselerin bu bölgede daha hassas ve dikkatli davranmaları büyük önem arzetmekte ve oraya olan saygının da bir gereği olmaktadır.

2.3. Medine'nin Bereketi

Hz. Peygamber, çok sevmiş olduğu Medine şehri için bereket duasında bulunmuştur. Hz. Enes'ten gelen rivayette *"Allahım! Mekke'ye verdiğin bereketi iki katıyla Medine'ye de ver!"*[671] buyrulmaktadır. Bazı âlimlere göre zahiren bakıldığında bu hadis Medine'nin Mekke'den daha fazla fazîletli olacağını ifade etmektedir. Ancak diğer hadisler de göz önüne alınırsa, bu bereket ve üstünlüğün dünyevî berekete yönelik olduğu, uhrevî amellerde ise Mekke'nin üstünlüğünün esas olduğu görülmektedir. Nitekim Medine'nin bir yönden fazîletli olmasının her yönden Mekke'den fazîletli olmasını gerektirmemektedir.

Konuyla ilgili olarak Hz. Ali'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber*: "Allah'ım! İbrahim senin kulun ve dostun idi, Mekke halkı için sana bereket duâsında bulundu. Ben de senin kulun ve Peygamberinim. Medîne halkı için, sana duâ ediyorum. Medîne halkının ölçeklerini Mekke halkına bereketli kıldığının iki misli bereketli kıl. Her bereketle birlikte iki bereket kıl"*[672] buyurmaktadır. Aynı hadisin benzer lafız ve farklı tariklerle gelen varyantları şu şekildedir:

---

[670] İbn-i Abdilber, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî en-Nemeri, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-Meâni*, XII, 229-230, tahkik: Saîd Ahmed A'rab, Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1991/1411, Titvan.

[671] Buhârî, Buyû' 53, hadis no: 2130, Kefâret 5, hadis no:6714, İ'tisâm 16, hadis no; 7331; Müslim, Hac 85, 466 (1369); İmam Mâlik, *Muvatta*, Câmi' 1, hadis no: 1, II, 884-885; İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 60, hadis no: 3745.

[672] Tirmizî, Menâkıb 68, hadis no: 3914. Tirmizî, hadisin hasen olduğunu söylemektedir. Nesaî, *Sünenü'l-Kübrâ,* II, 484 hadis no: 4270, Ahmed b. Hanbel, *Müsned* I, 115, İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 61, hadis no: 3746.

1. Hz. Ebu Hureyre'den gelen tarikini Müslim ve İbn Hıbban Sahih'lerinde, Tirmizî Sünen'inde tahric etmiştir.[673]

2. Hz. Ebu Said el-Hudrî'den, gelen tarikini Müslim ve İbn Hıbban Sahih'lerinde, Ahmed b. Hanbel, Müsned'inde, İmam Mâlik, Muvatta'da[674] tahric etmiştir.

3. Hz. İbn Ömer'den gelen tarikini Ahmed b. Hanbel Müsned'inde[675] tahric etmiştir.

4. Hz. İbn Abbas'tan gelen tarikini Taberânî Mu'cemü'l-Kebîr'de[676] tahric etmiştir.

Hz. Peygamber'in Medine'nin haremliğini ifade ettiği rivayetlerde Medinelilerin müd[677] ve sâ'larının[678] bereketli olması,[679] hatta Mekke'ninkinin iki katı bereketinde olması için dua ettiği görülmektedir.[680]

2.4. Hz. Peygamber'in Medine'ye Olan Sevgisi

Hz. Peygamber'in Medine'ye olan özel sevgisi hakkında da rivayetler gelmiştir. konu hakkında Hz. Enes'ten gelen bir rivayette "*Hz. Peygamber, bir seferden dönünce, Medine'nin duvarlarına bakar, develerini hızlandırırdı. Eğer bir bineğin üzerinde ise, onu tahrik ederdi. Bu davranışı Medine'ye olan sevgisinden ileri gelirdi*"[681] şeklinde bildirilmektedir. Yine Hz. Peygamber, konuyla alakalı olarak Hz. Ebu Hureyre'den

---

673 Müslim, Hac 85, hadis no: 473 (1373); Tirmizî, Daavât 54, hadis no: 3454; İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 61, hadis no: 3744.

674 Müslim, Hac 86, hadis no: 486 (1374); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 35; İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 61, hadis no: 3743, İmam Mâlik, Muvatta, Câmi' 1, hadis no: 2, II, 885.

675 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 124-126.

676 Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* XII, 84, hadis no: 12553.

677 Sâ, 2,751 kg'a denk bir ağırlık ölçüsüdür. Beğavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, IV, 477.

678 Müd, 687 grama denk bir ağırlık ölçüsü birimidir. Beğavî, *Mesâbîhu's-Sünne*, IV, 477. Eski bir hacim ölçüsü olan Müd, çoğunlukla hububat ve bakliyat gibi kuru besinlerin ölçümünde kullanılan ölçeğe denmektedir. Bir müd çeyrek sâa denk gelmektedir. Geniş bilgi için bkz: Kallek, Cengiz, "Müd" maddesi, DİA, XXXI, 457-458, 2006, İstanbul.

679 Müslim, Hac 85, hadis no: 462 (1365), 473, (1373), Hac 86, 480, (1376); Tirmizî, Menâkıb, 68, hadis no: 3914, Daavat 54, hadis no: 3454, İmam Mâlik, Muvatta, Câmi' 1, hadis no: 2, II, 885, Cami'4, hadis no: 14, II, 891.

680 Buhârî, Buyû' 53, hadis no: 2129; Müslim, Hac, 85 hadis no: 454 (1360), Muvatta, Câmi' 1, hadis no: 1, II, 884, 885.

681 Buhârî, Umre 17, hadis no:1802, Fezâilü'l-Medine 10, hadis no:1886; Tirmizî, Da'avat 43, hadis no: 3441; İbn Hıbban, *Sahih*, VI, 427, hadis no:2710; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 159.

gelen rivayette *"Medine İslam'ın kubbesi, iman ve hicret yurdu, helal ve haramın bildirdiği yerdir"*[682] buyurmaktadır.

Hz. Peygamber, Medine'ye olan sevgisini yukardaki rivayetlerde ortaya koyduğu gibi, Medine'de yaşayan halka olan sevgisini de rivayetlerde ızhar etmektedir. Konu hakkında Hz. Câbir'den gelen rivayette: *"Medine ahâlisini korkutan kimse, beni korkutmuş olur"*[683] buyrulmaktadır. İbn Hacer el-Heytemî, Ahmed b. Hanbel'in tahriç ettiği bu hadisi Sahih sened ile rivayet ettiğini söylerken,[684] Suyûtî, hadise hasen hükmünü vermiştir.[685] Bu konuda Sâib b. Hallad'dan da hadis gelmiştir.[686] Hadiste "Mecâz-ı mukabele" sanatı vardır. Hz. Peygamber'i korkutmak, aradaki vuslatı, bağı kesmek manasına gelir. Çünkü korkutmanın sonu, düşmanlığın başlaması, aranın açılmasıdır. Bunların karşılığı da, korku, rezalet ve azâbtır. [687]

Hz. Ubbâde b. Sâmid'den gelen bir rivayette de Hz. Peygamber, *"Allah'ım, Medine ahâlisine zulmeden ve onları korkutan kimseyi Sen korkut. Allah'ım, meleklerin Ve bütün insanların laneti onun üzerine olsun. Onun, farz ve nafileden hiç bir ibadeti kabul olmaz"*[688] buyurmuştur. Heysemî, hadisin ricallerinin sahihin ricali olduğunu söylemektedir.[689]

Konu hakkında Hz. Ebu Hureyre'den gelen rivayette *"Her kim şu belde halkına bir kötülük etmek isterse Allah onu tuzun suda eridiği gibi eritir"*[690] buyrulmaktadır.

---

[682] Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat*, VI, 287, hadis no: 5614; Deylemî, *Firdevs*, IV, 225, hadis no: 6678. Suyûtî, hadisin hasen olduğunu söylemektedir. Suyûtî, *Câmiu's-Sağir*, hadis no: 9186. Münzirî de hadisi hasen görerek isnadında beis olmadığını söylemektedir. Münzirî, *Terğîb ve't-Terhîb*, II, 228. Heysemî, Senedde hadisleri hasen olan İsa b. Meymun'dan başka diğerlerinin sika ricaller olduğunu söylemektedir. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 298. Elbânî'nin hadis hakkındaki zayıf hükmünü vermesi genel kanaati değiştirmemektedir. Görüldüğü üzere hadis hasendir. Münavî, *Feyzu'l-Kadir*, VI, 265.

[683] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 354-393; İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 55, hadis no: 3738.

[684] Heytemi, *Zevâcir*, I, 206.

[685] Suyûtî, *Câmiu's-Sağir*, hadis no: 8348.

[686] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 55; Taberâni, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VII, 144 hadis no: 6637.

[687] Heytemî, *Zevâcir*, I, 206.

[688] Taberâni, *Mu'cemu'l-Evsat*, IV, 360, hadis no: 3613.

[689] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 306.

[690] Müslim, Hac 89, hadis no: 492, 493 (1386), 494, 495 (1387); İbn Mâce, Menâsik 104, hadis no: 3114; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* II, 330; İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 54, hadis no: 3737.

Rivayetin Hz. Sa'd b. Ebi Vakkas'tan gelen tarikinde ise *"Kalayın ateşte eridiği gibi eritir"* lafzı vardır.[691]

Kâdı Iyâz, Hz. Sa'd'ın hadisinde ifade edilen "ateş" sözünün bu kelimenin bulunmadığı rivayetleri açıkladığını belirtmektedir. Yani Medine halkına bir kötülük yapmak isteyen kimseleri Allah, ahirette kalayın ateşte eridiği veya tuzun suda eridiği gibi cehennem ateşinde yakıp eritir. Hadisi "*Dünyada kim Medine halkına kötülük yapmak isterse Allah ona fırsat vermez, amacına kavuşamaz, kısa zamanda mahvolur*" şeklinde yorumlayanlar da bulunmaktadır.[692]

İbn Hacer el-Heytemî, Medine halkını korkutmak, onlar hakkında kötülük düşünmek, Medine'de bir kötülük ihdas etmek, Medine'de kötülük çıkarana yardımcı olmak, Medine'de kötülük yapacaklara gerekli hazırlığı yapmak, Medine'nin ağaç ve bitkilerini kesmek şeklinde altı hasleti büyük günahlardan saymıştır.[693]

2.5. Medine'de İkametin Fazîleti

Hz. Peygamber, Medine'de ikamete teşvik etmektedir. Yani bir kısım sıkıntılara katlanarak Medine'de kalmak büyük bir fazîlet kaynağıdır.[694] Nitekim Hz. Peygamber, Hz. Süfyan'dan gelen bir rivayette "*Yemen fethedilecek ve bir kavim sökün ederek gelecek; aileleri ve kendilerini dinleyenlerle (oraya) taşınacaklardır. Hâlbuki bilmiş olsalar Medine onlar için daha hayırlıdır. Sonra Şam fethedilecek, yine bir kavim sökün ederek gelecek; aileleri ve kendilerini dinleyenlerle (oraya) taşınacaklardır. Hâlbuki bilmiş olsalar Medine onlar için daha hayırlıdır. Sonra Irak fethedilecek ve yine bir kavim sökün ederek gelecek; aileleri ve kendilerini dinleyenlerle (oraya) taşınacaklardır. Halbuki bilmiş olsalar Medine onlar için daha hayırlıdır"*[695] sözüyle orada oturanların da Medine'den ayrılmamaları tavsiyesinde bulunmaktadır.

Hadis, Hz. Peygamber'in bir mûcizesidir ki Şam, Yemen ve Irak'ın feth edileceğini ve halkın Medîne'yi bırakıp oralara gideceklerini haber vermiş, zikredilen memleketler hadisde bildirildiği tertip üzere fethedilmiş, halk da Medine'den ayrılıp

---

[691] Müslim Hac 85, hadis no: 460 (1363).

[692] Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, IX, 138.

[693] Heytemi, *Zevâcir*, I, 206.

[694] Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, XII, 538.

[695] Buhârî, Fezâilü'l-Medine 5 hadis no:1875; Müslim, Hac 90, hadis no: 496, (1388); Muvatta, el-Câmi' 2, hadis no: 7, II, 887, 888.

oralara göç etmişlerdir. Fakat yorumculara göre insanlar Medine'de yaşamanın fazîletini bilmiş olsalar bunu yapmazlardı. Çünkü Medîne Hz. Peygamber'in haremi, vahyin mahalli ve bereketlerin bol olduğu bir yerdir. Dünyanın üç mescidinden biri olan Mescid-i Nebevî oradadır. Medine'de yaşayanlar bu sevabı başka yerde bulamazlar. Ticaret ve cihad gibi bir sebeple Medine'den çıkanlar bu hadîsin mânâsına dâhil değildir. Hadis, Medîne'yi beğenmeyerek terk edenler hakkındadır. Bu hadis Medîne'de yaşamanın ve orada maişet sıkıntılarına katlanmanın fazîletine delildir.[696]

Hz. Peygamber, ayrıca Hz. Ali ve Hz. Ebu Hureyre'den gelen *"Medine'yi, taşıdığı yüce hayra rağmen terkedecekler. Onu rızık arayanlar yani kuşlar ve kurtlar istila edecek. Oraya en son gelecek iki çoban bu maksadla Müzeyne'den çıkıp koyunlarını azarlayacaklar. Fakat Medine'yi vahşi hayvanlarla dolmuş bulacaklar. Seniyyetü'l-Vedâ'ya ulaştıkları vakit yüzüstü düşerek ölecekler"*[697] hadisiyle Medine'nin içerisinde birçok hayrı barındırdığını da ifade etmektedir.

Kâdı Iyâz'ın beyanına göre mucize olan bu hadisin haber verdiği hakikat daha o zaman vuku bulmuştur. Medine-i Münevvere, hilâfet merkezi olmuş, bu suretle herkes oraya can atmış ve dünyanın en mamur yerlerinden biri haline gelmiştir. Sonra hilâfet Şam'a, daha sonra Irak'a taşınınca Medîne'yi bedeviler istilâ etmiş, fitnelerle şehir harap olmuştur. Neticede orada vahşî hayvanlarla yırtıcı kuşlar gezinmiştir. Bazı tarihçiler fitneler dolayısıyle Medine'nin boşaltıldığını ve mahsulâtının kurtlara kuşlara kaldığını kaydetmektedir. Sonra halk yine Medine'ye dönmüştür. Medine'nin boş kaldığı bu dönemde Mescid-i Nebevî'de köpeklerin dolaştığı rivayet edilir. Kâdı Iyâz, bütün bu hadiselerin birinci asırda olup bittiğini, dolayısıyla bu haberin, Hz. Peygamber'in mucizelerinden olduğunu ifade etmektedir.[698]

Nevevî'ye göre ise Medine'nin terk edilmesi âhir zamanda kıyamete yakın vuku bulacaktır. Ona göre bu hadis Medine'nin kıyamete kadar mesken olarak kalacağına delildir.[699]

---

[696] Nevevî, *Şerhi Sahihi'l-Müslim*, IX, s. 159.

[697] Buhârî, Fezâilü'l-Medine 5 hadis no:1874, Müslim, Hac 91, 498 (1389); Muvatta, Câmi' 2, hadis no: 8, II, 888.

[698] Kâdı Iyâz, *İkmalü'l-Mu'lim*, IV, 507; Bâcî, Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî, *el-Münteka*, VII, 191, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, III. Baskı, 1403/1983, Beyrut.

[699] Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, IX, 160.

Hz. Peygamber, çeşitli hadislerde en son harap olacak şehrin Medine olduğunu[700] haber vermiş, İman'ın Medine'ye çekileceğini[701] bildirerek Medine'nin fazîlet ve kutsiyetini ortaya koymuştur.

Hz. Amr b. Avf'dan gelen bir hadiste *"Gerçekte din bürünüp dürülerek süratle Hicaz'a (Mekke ve Medîne) sığınacaktır; tehlikeye maruz kalan yılanın süratle deliğine sığındığı gibi; andolsun din süratle Hicaz'a (Mekke ve Medîne) tutunacaktır; dağ keçisinin dağın zirvesine süratle sığınıp gizlendiği gibi. Gerçekte din, beğenilip parmakla gösterilen ğarîb olarak peydâ oldu. Gerçekte peydâ ve neş'et olunması haline dönecektir. İş böyle olunca mutluluk o ğarîblere olsun ki, insanların benden sonra sünnetimden ifsad ettikleri hükümleri, itikad, ibadet ve fiilî tâatle ıslah ederler"*[702] buyrulmaktadır.

Aynı konuda Hz. Ebu Hureyre'den gelen hadiste *"Muhakkak iman, yılanın deliğine çekildiği gibi Medine'ye çekilecektir"*[703]buyrulmakta, Hz. İbn Ömer'den gelen rivayette ise *"İslâm garib başladı ve (günün birinde) tekrar başladığı gibi garib olacak, yılanın deliğine çekildiği gibi iki mescidin arasına çekilecektir"*[704]buyrulmaktadır.

Benzer rivayetler Hz. Abdullah b. Vehb'den[705] ve zayıf senedlerle Hz. Abdurrahman b. Senne'den,[706] Hz. Aişe'den de[707] gelmiştir.

---

[700] Tirmizî, Menâkıb, 68, hadis no: 3919. Tirmizî, hadise hasen garib demektedir.

[701] "İman tıpkı yılanın deliğine çekilmesi gibi Medine'ye çekilecek." Buhârî, Fezâilü'l-Medine 6, hadis no:1876; Müslim, İman 65, hadis no: 233 (147); İbn Mâce, Menâsik 104, hadis no: 3111, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 286-422; İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 46 hadis no: 3727-3728; Bezzar, *Müsned*, hadis no: 1182. Konuyla ilgili bir başka rivayet de şu şekildedir: "İslam garip/ azınlık olarak başladı ve başladığı gibi garip olarak (ilk çıktığı topraklara) geri dönecek, o gariplere ne mutlu!" Denildi ki: 'Ey Allah'ın Rasulü! Bu garipler kimlerdir?' "Onlar, insanlar bozulduğu zaman ıslah etmeye çalışanlardır. Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin ederim ki (bu dönemde) selin aktığı gibi İslam süratle Medine'ye akacak, dönecek, Nefsimin gücünü elinde tutan Allah'a yemin ederim ki tıpkı bir yılanın yuvasında sıkıştığı gibi, İslam da şu iki mescid arasına hapsolacak, sıkışıp kalacaktır." Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 74.

[702] Tirmizî, İman 13, (2630), Tirmizî hadisin hasen sahih olduğunu söylemiştir. Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, XVII, 16, hadis no: 11.

[703] Buhârî, Fedâilü'l-Medîne 6, hadis no: 1876; Müslim, İman 65, hadis no: 233 (147), İbn Mâce, Menasik 104, hadis no: 3111; İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 46, hadis no: 3728.

[704] Müslim, İman 65, hadis no: (146)

[705] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 184, Ebu Ya'la, *Müsned*, II, 99, hadis no: 756. Heysemî, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Ya'la'nın ricallerinin sahih olduğunu söylemektedir. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid* VII, 277.

[706] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 73. Heysemî, senedde bulunan İshak b. Abdullah b. Ebî Fevre'nin terk edildiğini söylemektedir. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, VII, 278.

[707] İbn Ebî Hâtim, *İlelü'l-Hadîs*, I, 299.

Aliyyü'l-Kârî, bu konudaki hadisleri şöyle yorumlamaktadır: "*İman ehli, imanlarını orada korumak için Medine'ye imanlarıyla iltica ederler. Çünkü Hicaz, imanın asli vatanıdır; orada zuhur etmiş, orada kuvvetlenmiştir. Bu hadis kıyamete yakın İslam'ın zayıflayacağını bildirmektedir*."[708]

"İman tıpkı yılanın deliğine çekilmesi gibi Medine'ye çekilecek" hadisiyle alakalı olarak aynı zamanda şu açıklamalar da yapılmaktadır: "*Yılan kendi maişetini temin için nasıl yuvasından çıkıp dışarıya yayılır ve bir şey onu korkuttuğu zaman yuvasına dönerse, bunun gibi, imân da Medîne-i Münevvere'den etrafa yayılmış ve bununla beraber her mü'min Hz. Peygamber'e olan muhabbet ve aşkından dolayı gönlü dâima Medîne-i Münevvere'ye bağlanmıştır ve oraya dönmeyi ister*." Bu durum asr-ı saâdetten bu güne kadar devam ettiği gibi bundan sonra da devam edecektir. Çünkü Hz. Peygamber, hayatta iken mü'minler O'ndan feyiz ve ilim almak için Medine'de toplanmış, O'ndan sonra sahâbe, tabiin ve bunları görenlerin devirlerinde de müslümanlar onlardan bilgi almak ve izlerini tâkib etmek için yine Medîne yolunu tutmuşlardır. Bu devirlerden sonra da müslümanlar Hz. Peygamber'in Ravza'sını ziyaret etmek, Mescid-i Nebevî'de namaz kılmak, gerek O'ndan kalma ve gerekse sahâbîlerden kalma eserleri müşâhede etmek için Medîne-i Münevvere yoluna koyulmaktadırlar.[709]

Dâvûdî, hadiste bahsi geçen bu durumun Asr-ı Saadet, sahâbîler ile tabiînler ve onları görenlerin devrine mahsus olduğunu söylemektedir. Kurtubî, bu hadîsin, Medine halkının mezhebinin sıhhatına, onların bid'atlardan uzak olduklarına ve uygulamalarının delil olduğuna delâlet ettiğini bildirmekle birlikte İmam Mâlik'in, bu belde'nin tatbikatını delil saydığını hatırlatmaktadır. İbn Hacer, Kurtubî'nin söylediği bu hususun Hz. Peygamber ile râşid halifeler devrine mahsus olduğunu aktarmakta, Sahâbenin diğer memleketlere dağıldıktan ve fitneler meydana çıktıktan sonra özellikle hicrî II. yüzyılın sonları ve bunu tâkib eden dönemlerde görüldüğü gibi durumun böyle olmadığını zikretmektedir.[710]

---

[708] Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih*, I, 476.

[709] Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, XIV, 550.

[710] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 81.

Buhârî şarihlerinden İbn Hacer ve Aynî, gerçek mü'minden başkasının Medîne'ye sığınmayacağını, Mü'minin kalbindeki imanı ve Hz. Peygamber'e olan sevgisinin, kişiyi Medîne'ye ve Mescid-i Nebevî'de namaz kılmaya sevk ettiğini bildirmektedir. Böylelikle sanki önceden imanın Medîne'den çıktığı gibi Medîne'ye dönmüş olacağını ve yine sahabe ve tabiin'in Medîne'den yeryüzüne dağılıp İslâm'ı tebliğ ettikleri şekilde yılanın sür'atle deliğine sığındığı gibi müminlerin tekrar Medîne'ye döneceklerini söylemektedirler."[711]

2.5.1. Medine'de İkamet Hakkında Görüşler

Hz. Peygamber, Medine'de ikameti haber verirken bir taraftan da orada hayırlıların kalacağını, demirci körüğünün pisliği attığı gibi Medine'nin de şerli insanları dışarı atacağını haber vermektedir.[712] Hz. Ebu Hureyre'den gelen rivayette Hz. Peygamber, *"Ben bir beldeye (hicret edip konaklamakla) emr olundum ki, o belde, diğer beldeleri yer (yâni onun ahâlîsi diğer beldelerin halkını yener). O beldeye Yesrib diyorlar. Hâlbuki o el-Medîne'dir (tam ve kâmil bir medeniyet merkezidir). O, şerli insanları, demirci körüğünün demirin kirini giderdiği gibi, sürüp dışarıya atar"*[713] buyurmuştur.

Şarihlere göre hadiste kinaye söz konusudur. Medinelilerin diğer beldelere üstünlüğü kastedilmiştir. Nevevî'ye göre hadiste geçen "Yeme"den kasıt Medine'nin İslam ordularının merkezi olması, diğer şehirlerin oradan fethedilmesi veya Medine'lilerin fethettikleri yerlerin ganimetlerini almaları ve yemeleridir. İmam Mâlik, rivayetin anlamının Medine'lilerin başka beldeleri fethetmek anlamına geldiğini söylemiştir.[714] Mühelleb (83/702) bu hadisin Medine'nin fazîletinin Mekke'den daha üstün olduğunu söyleyenlerin delili olduğunu ifade etmektedir.[715]

Nevevî, hadislerde, Medine'de yaşamanın ve oranın sıkıntısına, maişet darlığına katlanmanın fazîletine açık delâletler bulunduğunu, bu fazîletin kıyamet gününe kadar devam edeceğini söylemektedir.

---

[711] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, IV, 81; Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, V, 148.

[712] Müslim, Hac 88, hadis no: 487 (1381).

[713] Buhârî, Fedailü'l-Medine, 2 hadis no:1871; İmam Mâlik, *Muvatta*, Câmi', 2, hadis no: 4, II, 886; Müslim, Hac 88, hadis no: 488 (1382); Cenedi, *Fedâilu'l-Medîne,* s. 25, hadis no:19.

[714] Davutoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VII, 175.

[715] Davutoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VII, 176.

Ulemâ Mekke ile Medîne'de mücavir kalmanın caiz olup olmadığında ihtilâf etmiş, Ebû Hanîfe ve bir grup Mekke'de mücavir kalmanın mekruh olduğunu; Ahmed b. Hanbel ile bir grup ise Mekruh olmayıp bilakis müstehab olduğuna hükmetmiştir.[716] Bunu mekruh görenler bıkma, alışkanlık dolayısıyle hürmetsizlik gösterme ve günaha girme gibi birtakım sebeplerden dolayı mekruh saymışlardır. Çünkü orada işlenen günah başka yerlerde işlenen günahtan daha çirkindir. Nitekim orada işlenen hayrın sevabı da başka yerlerde işlenen hayırdan daha çoktur. Mekke'de mücâvir kalmanın müstehab olduğunu söyleyenler ise orada yapılan ibâdetlere, kılınan namazlara ve işlenen hayırlara kat kat sevâb verilmesini delil göstermektedirler. Kabul edilen görüşe göre Mekke ile Medine'nin her ikisinde mücavir kalmak müstehabtır. Ancak orada günah işleme ihtimâli fazla ise mücavir kalmak doğru değildir. Ümmetin halef ve selefinden birçok imam her ikisinde de mücavir kalmışlardır. Mücavir kimsenin haram olan şeylerden ve bunların sebeplerinden sakınmaya ve o mekânların fazîlet ve kutsiyetine özen göstermeleri gerekmektedir.[717]

2.6. Medine'de Sıkıntı ve Meşakkate Sabır Gösterme ve Orada Ölmenin Fazîleti

Hz. Peygamber, bir çok hadisinde Medine'de ikameti teşvik etmekte, ikamet esnasında başa gelebilecek çeşitli sıkıntı ve meşakkatlere sabır gösterilmesini istemektedir. Konu hakkında Hz. Ebu Hureyre'den *gelen "Medine'nin sıkıntı ve meşakkatlerine ümmetimden sabır gösteren herkese, kıyamet günü şefaatçi ve (hayır ameline) şâhid olacağım"*[718] hadisinde de ifade edildiği üzere sabır gösterenlere de şefaat edeceğini müjdelemektedir.

Hz. Peygamber'in yukarıdaki rivayette de geçtiği üzere Medine'nin sıkıntı ve meşakkatine sabır gösterenler için şefaatçi olacağına dair hadisindeki şefaat hakkında şunlar söylenmektedir: Bu şefaat, Resûlüllah'ın kıyamette bütün âlemlere ve

---

[716] İbn-i Teymiyye, *Mes'eletü fi'l-Murâbıtati bi's-Suğûri Efdalü Emi'l-Mücâvere bi Mekkete ŞerrefehAllahu Teâlâ,* s. 21.

[717] Nevevî, *Şerhu Sahîhi'l-Müslim*, IX, s. 159, Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, XII, 538.

[718] Müslim, Hac 86, hadis no: 484, (1378); Tirmizî, Menâkıb, 68, 3924; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 113-119-133; II, 287-288-343-397; III, 29-58-69; Buhârî, *Tarihu'l-Kebîr*, VIII, 335; Ebu Ya'la, *Müsned*, X, 166 hadis no: 5789-5790; Abdurrezzak, *Musannef*, IX, 266, hadis no: 17163; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, IV, 183, hadis no: 3985. Heysemî, Taberâni'nin senedindeki ricallerin sika olduğunu söylemektedir. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid,* III, 300. Münzirî'de Taberâni'nin isnâdının ceyyid, ricallerinin ise sika olduğunu zikretmektedir. Münzirî, *Terğîb ve't-Terhîb*, II, 223.

günahkârlara yapacağı şefaat ve şahadetten başka bir hususiyet arz etmektedir. Hz. Peygamber, Uhud şehitleri hakkında da: *"Ben bunlara şahit olacağım"* buyurmuştur. Dolayısıyla bu gibi tahsisler o zevat için derece ve mertebe ziyâdeliği ifâde etmektedir. Medinelilerin bu şefaatla imtiyazı, ya derecelerini yükseltmek ya da hesaplarını hafifletmek veya kıyamet gününde Allah'ın arşının gölgesinde sığındırmak, minberler üzerinde neşretmek, Cennet'e acele kavuşturmak gibi çeşitli kerametlerle onlara ikramda bulunmaktır.[719]

Hz. Peygamber, Medine'de ikameti teşvik etmiş, hatta Hz. İbn Ömer'den gelen rivayette "*Medine'de ölmeye muktedir olan orada ölsün. Zira ben, orada ölene şefaat ederim"*[720] sözüyle orada ölmeyi tavsiye etmiştir.[721] Orada oturanlara ikram olarak Hz. Peygamber bütün ümmetine yapacağı umumi şefaatinden ayrı olarak hususi bir şefaatte bulunacağını bildirmiştir.[722] Aynı hadis İbn Mâce'nin rivayetinde ise "*…Şehadet ederim*" lafzıyla gelmiştir.[723]

Hadiste Hz. Peygamber'in "*Medine'de ölmeye muktedir olan orada ölsün*" ifadesini Tıybî, şu şekilde yorumlamaktadır: "*Mü'min kişiye Medine'de ölmek emri verilmiştir. Hâlbuki ölmek mü'minin elinde olmayıp, Allah'ın takdirine bağlıdır. Mü'min'in gücü dışında kalan bu emirden maksad, ölünceye kadar orada ikâmet*

---

[719] Şâmî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Yusuf b. Ali, *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşad fî Sîreti Hayri'l-Ibâd*, III, 308-309, tahkik ve ta'lik: Adil Ahmed Abdü'l-Mevcud, Ali Muhammed Muavvız, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/1993, Beyrut.

[720] Tirmizî, Menâkıb 68, hadis no: 3917. Tirmizî, bu konuda Sübeya binti el-Haris'den de hadis geldiğini söyleyerek konumuz hadisinin hasen garip olduğunu söylemektedir. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 74; Begavî, Ebû Muhammed Muhyi's-Sünne Hüseyin b. Mesud, *Şerhü's-Sünne*, VII, 324, hadis no: 2020, tahkik, ta'lik ve tahriç: Şuayb el-Arnaut, Muhammed Züheyr eş-Şaviş, el-Mektebü'l-İslâmî, II, baskı, 1403/1983, Beyrut., İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 57-58, hadis no: 3741-3742; Tabarâni, *Mu'cemü'l-Kebîr*, XXIV, 294, hadis no: 747, XXIV, 331, hadis no: 824; Nesaî, *Sünenü'l-Kübrâ*, II, 488, hadis no: 5285; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, III, 498, hadis no: 4184; Heysemî, *Mecmâu-z-Zevâid*, III, 336.

[721] Bu ve benzeri rivayetlerin Hz. Abdullah b. Zübeyr yönetimindeki Mekke ve Medine halkına karşı Şam merkezli Emevî yönetiminin boykotu sebebiyle buralardan göç neticesinde merkezi yönetime karşı bir zâfiyetin doğmasının engellenmesine matuf söylemler olduğuna dair yorumlar için bkz: Ünal, İsmail Hakkı, "Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler ve 'Hayru'l-Buldân' Risâlesi", s. 70-72, AÜİFD, C. XLI, S. I, 2000, Ankara.

[722] Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, XIV, 542.

[723] İbn Mâce, Menasik, 104, hadis no: 3112.

etmektir. Bu itibarla hadis, Medine-i Münevvere'de ikâmet etmeyi teşvik mahiyetindedir."[724]

Hz. Yahya b. Said'den gelen bir rivayette ifade edildiğine göre, Hz. Peygamber Medine'de otururken yanında bir mezar kazılıyordu. Adamın biri bu kabre bakarak, "*Mü'min için ne fena bir yer*!" deyince Hz. Peygamber, "*İyi söylemedin!"* buyurdu. Adam, "*Mezarı kasdetmedim ya Resûlallah! Allah yolunda şehit olmanın burada yatmaktan daha iyi olacağını kasdetmiştim*" demesi üzerine Hz. Peygamber, üç defa, *"Allah yolunda şehitliğin benzeri yoktur. Yeryüzünde kabrimin olmasını en çok istediğim başka bir yer yoktur"* buyurarak Medine'yi övdü.[725] İbn Abdilber, bu hadisi, müsned olarak bilmediğini, İmam Mâlik ve başkalarından, bu manada rivayetler geldiğini[726] söylemektedir.

Nevevî ölümün kutsal bir beldede olması için dua etmenin müstehab olduğunu söyleyerek buna delil olarak da Hz. Ömer'in *"Ya Rabbi ölümümü Rasûlullah'ın şehrinde eyle"*[727] diyerek dua etmesini göstermiştir.[728]

Rivayetlerden de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber, çok sevdiği Medine'nin sıkıntısına katlanılıp sabır gösterilmesini istemekte, sabredildiği takdirde buranın yaşanacak ve ölünecek bir belde olduğunu ifade etmektedir. Nitekim muhacirler de Medine'ye hicret ettikleri vakit havasına alışamayıp sıkıntı çekmiş, fakat sabrederek şehre yaşanılır bir cennet havasını katmışlardır. Burada ölenlere şefaatin vaat edilmesi dolayısıyla Müslümanlar son nefeslerini orda vermeyi arzu etmekte, günümüze kadar birçok insan Medine'ye gidip mücavir kalmış ve kalmaktadır.

2.7. Medine'de Ölme, İkamet ve Meşakkate Sabretmeyle İlgili Rivayetlerin Tahrici

Medine'de ikamet etme, orada ölme ve oranın meşakkatine sabır gösterme konusunda varid olan rivayetlerin farklı lafız ve tarikleri şu şekildedir:

---

[724] Tıybî, Şerâfeddin Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah, *el-Kâşif an Hakâiki's-Sünen (Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih)*, tahkik: Abdu'l-Ğaffâr Muhibbullah, İdâretü'l-Kur'âni'l-Ulûmi'l-İslâmiyyeti, I. Baskı, 1413/1992, Pakistan; V, 382; Aliyyül-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih*, V, 629-630.

[725] Muvatta, Cihad, II, 462

[726] Zürkânî, *Şerhu'l-Muvatta*, III, 330.

[727] Buhâri, Fedâilü'l-Medîne, 12, hadis no: 1890; Nevevî, *Ezkar*, s. 240, hadis no: 368.

[728] Nevevî, *Ezkar*, s. 240.

1. Hz. Ebu Hureyre tarikini Müslim ve İbn Hıbban, Sahih'lerinde, Tirmizî, Sünen'inde, Ahmed b. Hanbel, Ebu Ya'la ve Humeydî, Müsned'lerinde, Beğavî, Şerhu's-Sünne'de[729] tahriç etmiştir.

2. Hz. Abdullah b. Müslim'den gelen tariki Ahmed b. Hanbel, Müsned'inde, Nesaî Sünenü'l-Kübra'da va Taberânî Mu'cemü'l-Kebîr'de[730] tahriç etmiştir. Hadisin senedi zayıf olsa bile birçok sahabiden benzer lafızlarla şahidleri geldiğinden dolayı hadis hasen derecesinden düşmemektedir.[731]

3. Hz. Ömer'den gelen rivayeti Bezzar Müsned'inde tahric etmektedir.[732] Hadisin bir bölümünü İbn Mâce Sünen'inde de rivayet etmiştir.[733] Hadisin senedinde bulunan Amr b. Dinan el-Kahraman'dan dolayı bazıları hadisi zayıf görse bile[734] Münzirî, Bezzar'ın tahric ettiği hadisin isnadını ceyyid,[735] Heysemî ise bir kısmını İbn Mâce'ninde tahric ettiği bu hadisi Bezzar'ın tahric ettiğini ve hadisin senedinin sahihin ricali olduğunu söylemektedir.[736]

4. Hz. Urve bin Zübeyr'den gelen tariki Abdurrezzak Musannef'inde[737] tahriç etmiştir. Hadis mürseldir fakat senedi sahihtir.[738]

5. Hz. Abdullah bin Ömer'den gelen tariki Müslim, Sahih'inde, Tirmizî, Sünen'inde, İmam Mâlik, Muvatta'da, Ahmed b. Hanbel ve Ebu Ya'la, Müsned'inde,[739] tahriç etmiştir. Tirmizî hadisin hasen sahih oldğunu söylemektedir.

---

[729] Müslim, Hac 86, hadis no: 484, hadis no: 1378; Tirmizî, Menâkıb 68, hadis no: 3924; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 287-288-343-397; Ebu Ya'la, *Müsned*, XI, 372 hadis no: 6487, İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 56, hadis no: 3740; Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, VII, 324 hadis no: 2019; Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. Zübeyr b. İsa, *el-Müsned,* II, 492, hadis no: 1167, tahkik, Ta'lik: Habiburrahman A'zami, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409/1988, Beyrut.

[730] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 369-370, Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* XXIV, 141, hadis no: 373.

[731] Rufâî, *Ehâdisü'l-Vârida fî Fezâili'l-Medîne*, s. 211.

[732] Bezzar, *Müsned*, I, 240, hadis no: 127.

[733] İbn Mâce, Et'ıme 2, hadis no: 3255.

[734] Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî alâ Süneni İbn Mâce*, IV, 7.

[735] Münzirî, *Terğîb ve't-Terhîb,* II, 222.

[736] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 305.

[737] Abdurrezzak, *Musannef,* IX, 266, hadis no: 17163.

[738] Rufâî, *Ehâdisü'l-Vârida fî Fezâili'l-Medîne*, s. 213.

[739] Müslim, Hac 86, hadis no: 481, 482, (1377); Tirmizî, 68, hadis no: 3918; İmam Mâlik, Muvatta, Cami' 2, hadis no: 3, II, 885-886; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 113-119-133; Ebu Ya'la, *Müsned*, X, 166, hadis no: 5790.

6. Hz. Sa'd b. Ebu Vakkas'tan gelen tariki Müslim, Sahih'inde, Ebu Ya'la, Müsned'inde, Tahâvî, Şerhu Meânil'l-Âsâr'da tahriç etmiştir.[740]

7. Hz. Ebu Said el-Mühri'den gelen tariki Müslim Sahih'inde tahric etmiştir.[741]

8. Hz. Abdullah b. Müslim'den gelen tariki Ahmed b. Hanbel, Müsned'inde ve Taberânî, Mu'cem'ul-Kebîr'de tahriç etmiştir[742]

9. Hz. İbn Ömer'den gelen tariki Tirmizî ve İbn Mâce Sünen'inde, Ahmed b. Hanbel, Müsned'inde, Beğavi, Şerhu's-Sünne'de, İbn Hıbban, Sahih'inde[743] tahriç etmiştir.

10. Hz. Sümeyye'den gelen tariki İbn Hıbban Sahih'inde, Taberânî, Mu'cemü'l-Kebîr'de, Nesaî, Sünen'inde,[744] tahriç etmiştir.

11. Hz. Sebia binti Haris'ten gelen tariki Tabarâni Mu'cemü'l-Kebîr'de, Beyhaki, Şuabu'l-İmân'da[745] tahriç etmiştir. Heysemî, hadisin senedinde bulunan Abdullah b. İkrime'nin haricinde senedin sahih olduğunu söylemektedir.[746]

12. Hz. Enes b. Mâlik'ten gelen tariki Beyhakî, Şuabu'l-İman'da[747] tahriç etmiştir.

13. Hz. Câbir b. Abdullah'tan gelen tariki Taberânî, Mu'cemü'l-Evsat ve Mu'cemü's-Sağir'de, Beyhakî, Şuabu'l-İman'da tahriç etmişlerdir. İbnü'l-Cevzî, bu hadisi Mevzuat'ta, zikrederek hadise mevzû demiştir.[748] Heysemî, Tabarâni'nin senedinde İbn Hıbban'ın sikalardan saydığı Musa bin Abdurrahman el-Mesruki ve yine

---

[740] Müslim, Hac 85, hadis no: 459 (1363); Ebu Ya'la, *Müsned*, II, 58, hadis no: 699, Tahâvî, *Şerhu Meânil'l-Âsâr*, IV, 191.

[741] Müslim, Hac 86, hadis no: 477 (1374).

[742] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 369-370, Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, XXIV, 141 hadis no: 373.

[743] Tirmizî, Menâkıb,68, hadis no: 3917; İbn Mâce, Menasik 104, hadis no: 3112; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 74; Beğavi, *Şerhu's-Sünne*, VII, 324, hadis no: 2020, İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 57, hadis no: 3741.

[744] İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 58, hadis no: 3742, Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, XXIV, 331, hadis no: 824, Nesaî, *Sünenü'l-Kübrâ*, II, 488, hadis no: 5285.

[745] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, XXIV, 294, hadis no: 747, Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, III, 498, hadis no: 4184.

[746] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 306.

[747] Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, hadis no: 4158.

[748] Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat*, VI, 412, hadis no: 5879, Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lehmî, *el-Mu'cemü's-Sağîr*, II, 22, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1982, Beyrut; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, hadis no: 4181; İbnü'l-Cevzî, *Mevduat*, II, 600, hadis no: 1171.

İbn Hıbban'ın sikalardan saydığı fakat Ahmed b. Hanbel ve diğerlerinin zayıf kabul ettiği Abdullah b. el-Müemmil'in bulunduğunu ve hadisin isnadının hasen olduğunu söylemektedir.[749] Suyuti ve Şevkani'de İbnü'l-Cevzî'nin hadisi mevzû saymasına itiraz ederek hadisin çeşitli yollarla gelişinden ve diğer tariklerinden dolayı hasen olduğunu söylemektedir.[750]

2.6. Medine'nin Toprağının Şifa Olması

Hz. Peygamber, Medine'nin fazîletlerinden bahsederken Medine'nin tozunun ve toprağının da şifa olduğunu bildirmiştir.[751]

Hz. Sa'd b. Ebu Vakkas'dan gelen rivayete göre Hz. Peygamber, Tebük'ten dönünce, sefere katılmayıp Medine'de bulunup savaştan geride kalanlardan bazıları kendisini karşıladıkları esnada toz kaldırdılar. Bunun üzerine beraberinde bulunanlardan bazıları burunlarını sardı. Hz. Peygamber ise yüzündeki sargıyı çıkararak şöyle buyurdu: *"Nefsim kudret elinde tutan zâta yemin olsun. Medine'nin tozu, her hastalığa şifadır!"*[752] Rivayeti aktaran Hz. Sa'd b. Ebî Vakkas, Hz. Peygamber'in hadisinin devamında Medine'nin tozunun Cüzzam ve Baras hastalığına da şifa olduğunu saydığını ifade etmektedir.[753] Bu hadisler sened itibarıyla zayıf görülmüştür. Fakat Hz. Aişe'den gelen bir rivayette bir yerinin ağrımasından şikayet edene veya yaralanana karşı Hz. Peygamber'in *"Allah'ın ismiyle şifa dilerim. Şu bazımızın tükrüğü ile karışık yurdumuzun toprağıdır. Rabbimizin izniyle hastamızın şifalanması içindir"*[754] duasını yaptığı görülmektedir. Nevevî, bu hadisi açıklarken bir görüşe göre hadiste yer alan

---

[749] Heysemî, *Mecmâuz-Zevâid*, II, 319.

[750] Suyûtî, *El-Leâlîi'l-Masnûa*, II, 129; Şevkânî, *Fevâidü'l-Mecmûa*, s. 115.

[751] İbn Zebâle, Muhammed b. el-Hasan, (199/814) , *Ahbâru'l-Medine*, s. 198-199, I. Baskı, 1424/2003, Medine; Deylemî, *Firdevs*, III, 101, hadis no: 4281; İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-Usûl*, IX, 334, hadis no: 6962; Semhûdi, *Vefâu'l-Vefa*; I, 153; Münzirî, *Terğîb ve't-Terhîb*, II, 228; Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, IV, 400. Münavi, bu hadisi, İbn-ü Neccar, İbnü'l-Cevzî ve İbnü Zebale ve bazı kimselerin tahriç ettiğini söyleyerek hadisin zayıflığına işaret etmektedir. Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, IV, 400. Gümüşhanevi ise bu hadisi Râfiî'nin ve Ebû Sa'd'ın "Meşîha" kitabında tahriç ettiğini söylemektedir. Gümüşhânevî, Ahmed Ziyaeddin Nakşibendi, *Levâmiu'l-Ukûl (Şerhu Râmuzü'l-ehâdîs)*, III, 476-477, Matbaatü'l-Âmire, t.y, y.y.; Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 78. Hadisin değişik varyantları için bkz: Rufâî, *Ehâdîsü'l-Vârida fî Fedâili'l-Medîne*, s. 634-642; Salah Abdu'l-Aziz, *Ahbaru'l-Medineti'n-Nebevîyye,* s. 241-242.

[752] İbnü'l-Esîr, *Câmiu'l-Usûl,* IX, 334, hadis no: 6962; Münzirî, *Terğîb ve't-Terhîb*, II, 228.

[753] Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, IV, 400.

[754] Müslim, Selam, 21, hadis no: 54 (2194); İbn Mâce, Tıb, 36, hadis no: 3521.

toprağın mutlak olarak Medine toprağının kastedildiğini ve bu beldenin özel bir bereketinin olduğunu söylemektedir.[755]

Tıybî de hadisin terkibine dayanarak ifade buyrulan bu şifanın her toprakta ve her müslümanın tükrüğünde bulunmayıp sadece Medine gibi mukaddes beldelerin toprağı ile Hz. Peygamber ve salih kimselerin tükrüğünde bulunabileceğini söylemektedir.[756]

Konu hakkında Hz. Sabit b. Kays'dan gelen bir rivayete göre ise; Hz. Peygamber bir gün kendisinin yanına girmiş ve Ahmed b. Salih, o sırada Hz. Sâbit'in hasta olduğunu söylemiş ve Hz. Peygamber: *"Ey insanların Rabbi, bu hastalığı Sabit b. Kays b. Şemmâs'dan gider"* diye dua ettikten sonra Medine'deki Bathâ denilen vadiden toprak alıp onu birazcık su ile birlikte karıştırıp üflemiş ve bu suyla karışık toprağı Hz. Sâbit'in üzerine dökmüştür.[757]

2.8. Medine'nin Deccal ve Veba'dan Korunmuşluğu

Hz. Peygamber, Medine'nin yukarda saymış olduğumuz bir çok özelliğini belirtmesinin yanında Medine'ye has olarak şehrin salgın hastalıklardan korunacağını ve kıyamete yakın Deccal'in fitnesinden de emin olacağını hadislerde bildirmiştir. Konu hakkında Hz. Ebu Hureyre'den gelen bir hadisinde *"Medine kapılarında melekler vardır. Oraya veba salgını ve Deccal giremez"*[758] buyurarak Medine'ye veba ve Deccal'ın korkusunun dahi bulaşamayacağını[759] haber vermektedir. Rivayetin Müslim'den gelen tarikinde ise şu ziyade vardır: *"Mesih Deccal, doğu tarafından gelir. Kasdı Medine'dir. Uhud'un arka tarafına iner. Derken (Medine'yi bekleyen) melekler, onun yüzünü Şam tarafına çevirirler ve orada helak olur."*[760] İbn Hacer, hadisin zahiri

---

[755] Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim,* XIV, 184.

[756] Tıybî, Kâşif, III, 293.

[757] Ebû Dâvûd, Tıb, 18 hadis no: 3885; İbn Hıbban, *Sahih,* XIII, 433, hadis no: 6069; Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr,* VIII, 377; Tabarâni, *Mu'cemu'l-Evsat,* X, 54, hadis no: 9114.

[758] Buhârî, Fedailü'l-Medine 9, hadis no: 1880, Tıb 30, hadis no: 5731; Müslim, Hac, 87 hadis no:485 (1379), İmam Mâlik, *Muvatta*, Câmi' 4, hadis no: 16, II, 892.

[759] Buhârî, Fedailü'l-Medine 9, hadis no: 1879, Fiten 26, hadis no: 7126; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 237-375; Aynı konuda Hz. Enes'ten gelen rivayet için bkz: Buhârî, Fedâilü'l-Medine 9, hadis no:1880, Fiten 26, hadis no: 7124; Ebu Ya'la, *Müsned*, V, 390, hadis no: 3051.

[760] Müslim, Hac 87, hadis no: 486 (1380).

anlamı üzerinde durarak Deccal'in ve askerlerinin Mekke ve Medine'ye asla giremeyeceğini dile getirmektedir.[761]

Deccal'ın değil kendisi korkusunun dahi Medine'ye giremeyeceğini haber veren Hz. Peygamber, *"Deccal gelecek, fakat kendisine Medine'nin yollarına girmek haram edilecektir. Binâenaleyh Medine'nin dışındaki bazı işlenmedik tarlalara kadar gelecektir. Müteakiben kendisine o günün en hayırlı insanı yahut en hayırlı insanlarından bir adam çıkacak ve ona: 'Şehadet ederim ki, bize Resûlüllah'ın sözünü ettiği deccal sensin' diyecek. Deccal da: 'Ne dersiniz, ben bu adamı öldürsem, sonra diriltsem, bu işte şüphe eder misiniz?' dediğinde (Oradakiler) Hayır! cevabını vereceklerdir. Bunun üzerine deccal onu öldürecek, sonra diriltecek. Dirilttiği anda o adam: 'Vallahi senin hakkında hiç bir zaman şimdikinden daha basiretli olmamışımdır' diyecektir. Deccal onu tekrar öldürmek isteyecek, fakat ona musallat edilmeyecektir"*[762] hadisiyle de Deccal'ın ancak Medine'nin dışındaki çorak topraklara kadar gelebileceğini ve halkı aldatamayacağını haber vermektedir.

Deccal'in Medine'ye giremeyeceği, oranın melekler tarafından korunduğuna dair rivayetler birçok sahabe tarafından rivayet edilmiştir:

1. Hz. Enes b. Mâlik'ten gelen tariki Buhârî, Müslim ve ibn Hıbban Sahih'lerinde tahric etmiştir.[763]

2. Hz. Ebu Said el-Hudri'den gelen rivayeti Buhârî ve Müslim Sahih'lerinde tahric etmiştir.[764]

3. Hz. Ebu Bekrete'den gelen tariki Buhârî ve İbn Hıbban Sahih'lerinde, Hâkim Müstedrek'te, Abdurrezak, Musannef'inde, Ahmed b. Hanbel Müsned'de[765] tahric etmiştir.

---

[761] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* IV, 115.

[762] Müslim*, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa*, 21, hadis no: 112 (2938).

[763] Buhârî, Fedâilü'l-Medine 9, hadis no: 1881, Fiten, 26, hadis no: 7124, Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa 24, hadis no: 123 (2943); İbn Hıbban, *Sahih,* VIII, 284 hadis no: 6765.

[764] Buhârî, Fiten 27, hadis no: 7132, Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa 21, hadis no: 112 (2938).

[765] Buhârî, Fedailü'l-Medine 9, hadis no: 1879, Fiten, 26, hadis no: 7125-7126; İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 48, hadis no: 3731; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 542; Abdurrezak, *Musannef*, hadis no: 20823; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 41-46.

4. Hz. Ebu Bekrete'den gelen diğer bir tariki Abdurrezzak Musannef'inde, Ahmed b. Hanbel Müsned'inde ve Hâkim Müstedrek'de tahric etmiştir.[766] Hâkim, hadisin senedinin Müslim ve Buhârî'nin şartı üzere sahih olduğunu söylemektedir.

5. Hz. Fatıme binti Kays'dan gelen tariki Müslim Sahih'inde, Tirmizî ve İbn Mâce Sünen'lerinde uzun olarak İbn Hıbban Sahih'inde kısa olarak tahric etmiştir.[767]

6. Hz. Ebu Said el-Hudri'den gelen tariki Müslim Sahih'inde Ahmed b. Hanbel Müsned'inde, Tirmizî Sünen'inde tahric etmiştir.[768]

7. Hz. Ebu Hureyre'den gelen rivayeti Müslim ve İbn Hıbban Sahih'lerinde, Tirmizî Sünen'inde, Ahmed b. Hanbel ve Ebu Ya'la Müsned'lerinde tahric etmiştir.[769]

8. Hz. Câbir b. Abdullah'tan gelen tariki Ebû Dâvûd Sünen'inde ve Ebu Ya'la Müsned'inde tahric etmiştir.[770]

9. Hz. Câbir b. Abdullah'tan gelen benzer bir tariki Ahmed b. Hanbel Müsned'inde, Hâkim Müstedrek'te tahric etmiştir.[771] Heysemî, Ahmed b. Hanbel'in bu hadisi iki senedle tahric ettiğini, senetlerden birisinin ricalinin sahihin ricali olduğunu söylemektedir.[772]

10. Hz. Aişe'den gelen tariki Ahmed b. Hanbel Müsned'inde ve İbn Hıbban Sahih'inde tahric etmiştir.[773] Heysemî, Ahmed b. Hanbel'in senedinin ricallerinin sika olan Hadremi b. Lahık'ten başkasının sahih'in ricalleri olduğunu söylemektedir.[774] Hadis sahihtir.

---

[766] Abdurrezzak, *Musannef,* XI, 392, hadis no: 20823; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 41-46-47; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 541

[767] Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa 24, hadis no: 119 (2942); Tirmizî, Fiten 66, hadis no: 2253; İbn Mâce, Fiten 33, hadis no: 4074; İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 48, hadis no: 3730.

[768] Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa 19, hadis no: 91 (2927); Tirmizî Fiten 63, hadis no: 2246; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 26-43-79-97.

[769] Müslim, Hac 87, hadis no: 486 (1380); Tirmizî Fiten 61, hadis no: 2243; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 397-407; Ebu Ya'la, *Müsned*, XI, 346, hadis no: 6459; İbn Hıbban, *Sahih*, VIII, 285, hadis no: 6771.

[770] Ebû Dâvûd, Melâhim 15, hadis no: 4328; Ebu Ya'la, *Müsned*, IV, 142, hadis no: 2200. Ebu Ya'la'nın Muhakkiki, Hüseyin Selim Esed hadisin isnadının sahih olduğunu söylemektedir.

[771] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 367; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 530.

[772] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, VII, 344.

[773] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 75; İbn Hıbban, *Sahih*, VIII, 290 hadis no: 6783.

[774] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, VII, 338.

11. Hz. Mihcan b. El-Edrâ'dan gelen tariki Ahmed b. Hanbel Müsned'inde, Hâkim Müstedrek'te tahric etmiştir.[775] Hâkim'in rivayetin isnadının sahih olduğuna hükmetmesini Zehebi'de kabul etmektedir. Heysemî de Ahmed b. Hanbel'in ricallerinin sahihin ricalleri olduğunu söylemektedir.[776]

12. Hz. Reca' b. Ebi Reca el-Bâhilî'den gelen tariki Ahmed b. Hanbel Müsned'inde, İbn Şebbe Târîhu'l-Medine'de, Buhârî Edeb'ul-Müfred'de, Tabarâni Mu'cem'ul-Kebîr'de tahric etmiştir.[777]

Medine'nin Veba ve Taun'dan korunduğuna dair rivayetler ise farklı lafız ve tariklerle şu şekilde gelmektedir:

1. Hz. Ebu Hureyre'den gelen rivayeti Buhârî ve Müslim Sahih'lerinde, Ahmed b. Hanbel Müsned'inde, İmam Mâlik Muvatta'da tahric etmiştir.[778]

2. Hz. Enes b. Malik'ten gelen rivayeti Buhârî Sahih'inde, Tirmizî Sünen'inde, Ahmed b. Hanbel ve Ebu Ya'la Müsned'inde tahric etmiştir.[779]

3. Hz. Ebu Hureyre'den gelen diğer bir rivayeti Ahmed b. Hanbel Müsned'inde tahric etmiştir.[780] Heysemî, hadisin sened ricalinin sika olduğunu söylemektedir.[781]

4. Hz. Sa'd b. Ebi Vakkas ve Hz. Ebu Hureyre'den gelen rivayeti Ahmed b. Hanbel Müsned'inde tahric etmiştir.[782]

4. Hz. Ömer'den gelen rivayeti İbn Hacer Metalib'ul-Aliye'de tahric etmiştir.[783] Bûsirî, hadisi Haris b. Muhammed'in "Buğye" adlı kitabında tahric ettiğini ve ricalinin sika olduğunu söylemektedir.[784]

---

[775] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 338; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 543.

[776] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 308.

[777] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 338; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîneti'l-Münevvere*, I, 273; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* XX, 297, hadis no: 705; Cilânî, Fazlullah, *Fazlullahi's-Samed fî Tavzîhi'l-Edebi'l-Müfred, (Buhârî, Edebü'l-Müfred)*, I, 423, hadis no: 341, II. Baskı, Matbaatü's-Selefiyye, 1388/1968, Kâhire.

[778] Buhârî, Fedâilu'l-Medine 9, hadis no: 1880, Fiten 27, hadis no: 7133; Müslim, Hac 87, hadis no: 485 (1379); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 237-375; İmam Mâlik, Muvatta, Cami' 4, hadis no: 16, II, 892.

[779] Buhârî Fiten 27, hadis no: 7134, Tevhid, 31 hadis no: 7473; Tirmizî Fiten 61, hadis no: 2242; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 123-202-277; Ebu Ya'la *Müsned*, V, 390, hadis no: 3051, VI, 13, hadis no: 3234.

[780] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 483; Cenedi, *Fedâilu'l-Medîne,* s. 25, hadis no:15-16.

[781] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 309.

[782] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 183-184, II, 331; Cenedi, *Fedâilü'l-Medîne,* s. 24, hadis no:14.

2.9. Medine'nin Kutsiyet ve Fazîletini İfade Eden Hadisler Hakkında Genel Bir Değerlendirme

Medine'nin fazîleti hakkında zikrettiğimiz rivayetler iki kısımda incelenmiştir. Birinci kısım, Medine'nin haremliğini ve fazîletini mutlak olarak bildiren hadislerdir. Bu hadisler herhangi bir zamanla kayıtlanmamıştır. Medine'nin haremliği, Deccal ve Taun'dan Medine'nin korunması, Mescid-i Nebi ve Kuba'da kılınan namazların fazîleti gibi hadisler bu kısımdadır.

İkinci kısım hadislerde geçen Medine'nin fazîletinin devamlılığı hakkında ihtilaf edilmiştir. Medine'nin pislikleri atması, oradan çıkmamanın çıkmaktan daha hayırlı olması gibi hadisler ise bu kısımdandır. İbn Abdilber ve Kâdı Iyâz gibi bazı âlimler bu tür hadislerin hükmünün sadece Hz. Peygamber'in zamanına has olduğunu söylemiştir.[785]

Nitekim İbn Abdilber, *"Medine, körüğün demirin pasını attığı gibi insanları atar"* hadisinde geçen "insanları atar" sözünün her nekadar umum gözükse de manasının hususi olduğunu söylemektedir. Çünkü ona göre Medine, Hz. Peygamber zamanında kendini onun sohbetine, yardımına ve bizatihi kendini ona feda eden insanların arasından imanı olmayan ve hayrı bilinmeyen kimselerden başkasını atmamıştır. Buna delil olarak da ashabın büyüklerinin Hz. Peygamber'in vefatından sonra islamı öğretmek için Irak ve Şam gibi İslam beldelerine seyahat etmeleri, Humus Dımeşk, Kûfe ve Basra gibi şehirlere yerleşmelerini göstermektedir.[786]

Kâdı Iyâz'a göre de bu tür hadisler açıkça Hz. Peygamber'in zamanına hastır. Çünkü Hz. Peygamber zamanında imanı tam olanlardan başkası Medine'ye hareket etmeye güç yetirememiş, orada ikamet etmeye sabredememiş, dolayısıyla münafıklar ve Arapların cahilleri, Medine'nin şiddetine dayanamayarak buradaki sevaptan mahrum kalmışlardır.[787]

---

[783] İbn Hacer, *Metâlibü'l-Âliye*, VII, 147, hadis no: 1318.

[784] Bûsirî, *İthâfü'l-Hıyere*, III, 254, hadis no: 2685.

[785] Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VII, 176; Ahmed Naim, *Sahîhi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, VI, 235-236.

[786] İbn Abdilber, *el-İstizkar*, XXVI, 25, hadis no: 38558.

[787] Kâdı Iyâz, *İkmalü'l-Mulim*, IV, 500. Geniş bilgi için bkz: Senûsî, Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Yusuf, *Mükemmelü İkmâli'l-İkmâl*, (Übbî, İkmâlü İkmâli'l-Mu'lim içerisinde), III, 470-471, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y, Beyrut.

Nevevî ise Kâdı Iyâz'ın bu sözüne itiraz ederek zahir olduğu söylenen şeyin açık olmadığını ifade eder ve Hz. Peygamber'den *"Körük demirin pasını nasıl atarsa Medine'de kötülerini atmadan kıyamet kopmayacaktır"*[788] hadisini ve sahih hadislerde gelen Deccal'in Medine'ye giremeyeceği, kıyamete yakın Medine'nin üç sarsılışla sarsılacağı ve bu sarsılmayla beraber ondan her kâfir ve münafığın çıkacağı[789] hadislerini delil getirerek bu olayın deccal zamanına mahsus olmasının muhtemel olması gibi, olayın başka zamanlarda da vuku bulmasının ihtimal dâhilinde olduğunu ifade etmiştir.[790]

İbn Hacer ise Nevevî ve Kâdı Iyâz'ın görüşlerini naklettikten sonra hadisten muradın her iki zamanda da (Hz. Peygamber'in zamanında ve Deccal'in zamanında) bu olayın vuku bulmasının muhtemel olduğunu, fakat hadisin bu ikisi arasındaki zamana delaletinin olmadığını söylemektedir.[791]

Yine İbn Hacer, bazı ulemanın bu konudaki hadisleri sadece Deccal'in çıkış zamanına hasrettiklerini, bu manadaki sahih hadislerin bazı zamanlara ve bazı insanlara has olmasında da bir engelin olmadığını ifade ettikten sonra hadisde geçen lafzın zahiri anlamları zikredilen atmak eyleminin Hz. Peygamber'in hayatında vuku bulduğu gibi vefatından sonra da söz konusu olacağını, Deccal zamanında Medine'nin üç sarsılışla sarsılması ile nefyin yani atma işinin tamamlanacağını söylemektedir. Hz. Peygamber zamanına gelince buna delâlet eden hadisler de gelmiştir. Hz. Câbirden gelen bir rivayette, Hz. Peygamber'e bir bedevi gelerek biatımı kes demiştir.[792] Yani Müslüman olduğuna dair verdiği sözü kaldırıp vatanına dönmek istemiştir.[793] Hz. Peygamber zamanında Medineli münafıklar'ın da varlığı akla gelmektedir. Bunlar orada yaşamış ve orada ölmüş ve Medine kendilerini dışarı atmamıştır? Sorusuna ise cevaben şu söylenebilir: Medine, münafıkların asli yurtları idi. İslâmiyet sebebiyle başka yerlerden gelip hicret etmemiş, orada doğup orada büyümüşlerdir. Hadisten murad ise yerli olan

---

[788] Müslim, Hac 88, hadis no: 487 (1381).

[789] Buhârî, Fedâilü'l-Medine 9, hadis no: 1881; Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa 24, hadis no: 123 (2943).

[790] Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim,* IX, 154.

[791] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* IV, 88.

[792] Buhâri, Ahkâm, 45, hadis no: 7209; Tirmîzi, Menâkıb, 68 hadis no: 3920; Cenedi, *Fedâilü'l-Medîne,* s. 26, hadis no: 23-24.

[793] İbn Hacer, *Fethu'l-Bari,* IV, 96.

halk olmayıp İslamiyet namına oraya hicret edip sonradan kalplerine fesat bulaşanlardır.[794]

Yine Hz. Peygamber, Urayne kabilesine Deve çobanıyla beraber yola çıkmalarını emretniş, onlar da yolda çobanı öldürerek deveye el koymuş, bunun üzerine Hz. Peygamber, onların öldürülmelerini emretmiştir.[795] İbn Hacer, bu olayın hadiste geçen *"Medine şerlileri atar"* sözünü tasdik ettiğine delil olarak zikretmektedir.[796]

Yine Uhud savaşından kaçan münafıklar hakkında ashab, öldürülüp öldürülmemesi hakkında tartışmaya girdiklerinde Hz. Peygamber, "*Medine temizdir kirini atar"* demiştir.[797]

O dönem için bazı vakitlerde bazı kimseler için hüküm nasıl farklı oluyorsa Medine'nin sarsılacağı güne kadar da hüküm bu şekildedir. Bundan dolayı İmam Malik'in aktardığına göre Ömer b. Abdülaziz, Medine'den çıktığı vakit oraya dönerek ağlamış, kölesinin sorusu üzerine de "*Medine'nin kendisini attığı kimselerden olmaktan korkuyorum*" demiştir.[798] İmam Malik'in bu kıssayı zikretmesi hadislerin sadece Hz. Peygamber'in ve Deccal'in zamanına has olmadığını, umum anlamda olduğuna da işaret etmektedir.

Nitekim Medine'den çıkan sahabeler de Medine'den yüz çevirmek için değil, bilakis, Medine'nin ve orada oturmanın fazîletini kabul ettikleri halde cihad, fetih, tebliğ ve ilim gibi güzel maksatları amaçlayarak çıkmışlardır. Bu yüzden de hiçbir şekilde hiçbir âlim tarafından sahabe Medine'nin attığı kimselerden sayılmamış, bu yönde de herhangi bir görüş belirtilmemiştir.[799] Hz. Ebu Hureyre'den gelen *"Kim ki Medine'den orayı beğenmeyerek çıkarsa yerine Allah ondan daha hayırlısını getirir"*[800] hadisinin hükmü de böyledir.

İbn Abdilber, "*Bize göre bu hadisin hükmü Hz. Peygambe'rin zamanıyla kayıtlıdır. O'nun vefatından sonra ise Medine'den çıkan sahabiler onlardan daha*

---

[794] Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VII, 178.
[795] Buhârî, Vudû', 66, hadis no: 233; Müslim, Kasâme 2, hadis no: 9, 10 (1671).
[796] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 338.
[797] Buhârî, Tefsir, 15, hadis no: 4589.
[798] İmam Mâlik, *Muvatta*, Câmi', 2, hadis no: 9, II, 889.
[799] Rufâî, *Ehadîsü'l-Vâride fî, Fezâili'l-Medine*, s. 31.
[800] Müslim, Hac 88, hadis no: 487 (1381).

iyisiyle değiştirilmemişlerdir"[801] demektedir. Daha önce de zikrettiğimiz gibi sahabe oradan beğenmediği için ayrılmamıştır.

Bütün bu tartışmalardan dolayı Kâdı Iyâz, "*Bu konuda ihtilaf vardır. Bu hadislerin hükmü Hz. Peygamber'in hayatına hastır*"[802] demektedir. Diğer âlimler ise hadisin hükmünün ebedi olduğunu söylemektedir. Bu görüş daha doğrudur.[803] Biz de hadislerde yer alan bu hükümlerin kıyamete kadar ki süre içerisinde gerçekleşeceği görüşünün daha isabetli olduğunu düşünmekteyiz.

2.10. Haremeynin Taş ve Toprağının Alınması

Mescid-i Haram, Meş'ar-i Haram, Arafat ile Mescid-i Nebevî başta olmak üzere Mekke ve Medine hac ile ilgili rükün ve şartların ifa edildiği yerler olması bakımından Müslümanların gönlünde belli bir kutsallığa sahiptir. Bu kutsallık, o bölgelerin; taşına, toprağına, bitkisine ve hayvanına değil; bizzat mekânların kendisine yöneliktir. Böyle olduğu içindir ki, haremin taşı ve toprağından hem harem bölgesinde hem de harem dışında yararlanmak caizdir. Âlimlerin bir kısmına göre Hicaz'dan teberrük amacıyla toprak veya taş getirmenin herhangi bir dayanağı yoktur.[804]

İbn Âbidîn ise Harem'den taş ve toprak çıkarmakta herhangi bir beisin olmadığını, az olmak şartıyla Beyt-i Muazzam'ın toprağından yerin düzenini bozmayacak şekilde teberrük için alınabileceğini söylemekte, fakat "*çok kişinin aldığı az, çok olur*" kaidesince cahillerin ona musallat olup da Beytullah'ın harabına sebebiyet verebilecekleri kaygısını da dile getirmektedir.[805]

Âlimlerin büyük çoğunluğu teberrük amacıyla haremden taş, toprak cinsi maddeleri almayı doğru bulmamış, hatta bir kısmı bunun haram veya mekruh olduğuna hükmetmiştir.[806] İbn-i Vehban da, Beyt-i Şerif'in toprağını almanın caiz olmadığına kanaat getirmiştir.[807] Ezrakî ve Fâkihî de de bir kimsenin Harem'in taş ve toprağını

---

[801] İbn Abdilber, *el-İstizkâr,* XXVI, 26, hadis no: 38562.

[802] Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, IX, 137.

[803] Rufâî, *Ehâdîsü'l-Vâride fî, Fezâili'l-Medine*, s. 32.

[804] Serahsî, *Mebsut,* XXX, 161; Kâmil Selâme, *El-İ'tidâatu'l-Bâtıniyyetü ala'l-Mukaddesâti'l-İslâmiyyeti*, s. 83.

[805] İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtar*, II, 352.

[806] Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nûri, *el-Mecmu' Şerhi'l-Mühezzeb*, VII, 454-459, Dârü'l-Fikr, t.y, y.y.

[807] İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtar*, II, 352.

dışarıya çıkarma veya harem dışındaki taş ve toprağı hareme sokmasının çirkin görüldüğü nakledilmektedir.[808] Ezrakî, aynı zamanda zayıf bir senedle Hz. Abdullah b. Zübeyr'in de harem toprağını diğer yerlerin topraklarıyla karıştırılmasını nehyettiğine dair rivayeti zikretmektedir.[809]

Semhûdi ise Medine toprağını başka bir yere götürmenin toprağın hürmetinin korunması ve Peygamber'in hareminin orada olması sebebiyle caiz olmadığını, ama Hz. Hamza'nın kabrinin toprağının bundan istisna edildiğini, Zira Hz. Hamza'nın kabrinin toprağının tedavi amaçlı alınmasında bir sakıncanın olmaması hususunda alimlerin ittifakı olduğunu söylemektedir.[810]

2.11. Bölüm Değerlendirmesi/Mekke ile Medine'nin Fazîlette Önceliği

Mekke ile Medine'nin fazîlette önceliği konusu da ulema arasında tartışılmıştır.[811] Bu iki şehrin yeryüzündeki bütün yeryüzündeki bütün mekânlardan daha fazîletli olduğu hakkında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. İmam Şâfiî, "*Hiç şüpesiz ki Mekke, Medine'den daha fazîletlidir*" demekte, Nevevî de, Şerhu'l-Mühezzeb adlı eserinde Mekke ve Kûfe âlimleri başta olmak üzere, İbn-i Vehb, İbn Habib, Mâliki uleması ve cumhurun Şafii'nin görüşünü benimsediklerini zikretmektedir. Ahmed b. Hanbel'den rivayet edilen iki görüşten sahih olanı da bu yöndedir.[812] İbn Hazm da sahabeden Hz. Câbir, Hz. İbn Ömer, Hz. Ebu Hureyre, Hz. İbn Zübeyr, Hz. Abdullah b. Udeys, Hz. Ali, Hz. İbn Mes'ud, Hz. Ebu'd-Derda ve başkalarının da aynı görüşte olduğunu söylemektedir.[813] İmam-ı Âzam da Mekke'nin Medîne'den daha fazîletli olduğu görüşündedir.[814] Bu konuda Hz. Peygamber'den son derece sahîh senedlerle rivayetlerin geldiği ifade edilmektedir. Bütün sahabi ve cumhûrun görüşleri de bu şekildedir. İbn Hazm, Medine'nin daha fazîletli olmadığının delili olarak Hz. Peygamber'in vefatından sonra Hz. Muâz, Hz. Ebû Ubeyde, Hz. İbn Mes'ud ve daha

---

[808] Ezrakî *Ahbâru Mekke*, II, 725, hadis no: 881; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, III, 390, hadis no: 2275.

[809] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, II, 725, hadis no: 882.

[810] Semhûdi, *Vefâü'l-Vefa*, I, 155.

[811] Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Hucacü'l-Mübeyyinetü fî't-Tefdîli Beyne Mekkete ve'l-Medîneti*, s. 37-48 arası özet, tah: Abdullah Muhammed ed-Derviş, I. Baskı, Matbaatü'l-Yemame, 1405/1985, Beyrut.

[812] Nevevî*, Mecmu',* VII, 469-470.

[813] İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd Zahiri, *el-Muhallâ*, V, 325-339, tah: Abdu'l-Ğaffâr Süleyman el-Bağdâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1987, Beyrut.

[814] Nevevî, *Şerhu Sahihi Müslim*, IX, s. 159.

birçok Sahabi'nin daha sonra Hz. Ali, Hz. Talha, Hz. Zübeyr, Hz. Ammâr ve başkalarının Medine'den çıktıklarını ifade etmektedir.[815]

Mekke'nin fazîletini savunanlar Hz. Abdullah b. Adî'nin *"Allah'a yemin olsun ki sen Allah'ın arzının en hayırlısısın ve Allah'ın arzlarından Allah'a en sevimli olanısın. Şayet senden çıkarılmasaydım çıkmazdım"*[816], Hz. İbn Abbas'ın *"Beldelerden en güzel olanı ve bana en sevimli olanısın. Şayet kavmim beni çıkarmasaydı, senden başka yerde oturmazdım"*[817] ve Hz. Abdullah b. Zübeyr'in *"Bu mescidimde namaz, Mescid-i Haram dışındaki diğer mescidlerdeki bin namazdan daha fazîletlidir. Mescid-i Haram'da namaz ise bu mescidimdeki yüz namazdan daha fazîletlidir"*[818] rivayetleri ve benzeri hadislerle Mekke'nin fazîletine delil getirmektedirler. Yine Mekke'nin daha fazîletli olduğunu savunanlar Mekke'de hac ibadetlerinin ifa edilmesiyle ve Hacerü'l-Esved, Makam-ı İbrahim, Safa ve Merve gibi kutsal sembollerin orada bulunmasıyla, hiç kimsenin ihramsız olarak oraya girememesiyle, Allah'ın insanları def-i hacet anında oraya yüzüyle yahut arkasıyla dönmeyi yasaklamasıyla, namaz esnasında oraya yönelmenin farz olmasıyla, oraya girmek için gusul etmenin sünnet olmasıyla, kâfirlerin oraya girmelerinin yasaklanmasıyla,[819] birçok nebi ve rasülün orada yaşaması veya oraya uğramasıyla, Hz. Peygamber'in orada daha çok ikamet etmesiyle, cahiliyye devrinde bile oraya sığınana eman verilmesiyle, Allah'ın yeri ve göğü yarattığı günden beri haram kılınmasıyla, Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in gönderildiği yer olmasıyla, Allah'ın çeşitli ayet-i kerîmelerde Beyti Muazzama'yı övmesi gibi örneklerle delil getirmişlerdir. İmam Kuşeyrî, bu fazîletler olmasa dahi Mekke'nin vahyin beşiği olması, bütün mahlûkatın en şereflisinin doğum yeri olması, Kur'an'ın orada inmesi, imanın orada başlamasının şeref olarak yeteceğini söylemektedir.[820]

---

[815] İbn Hazm, *Muhallâ*, V, 325-339.

[816] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 305; Nesaî, *Sünenü'l-Kübrâ*, II, 479, hadis no: 4252, 4253; Tirmizî, Menâkıb, 69, hadis no 3925; Tirmizî, hasen sahih garib demiştir. İbn Mâce, Menâsik, 103, hadis no 3108; Dârimî, Siyer, 67, hadis no: 2415.

[817] Tirmizî, Menâkıb 69, hadis no 3926. Tirmizî, rivayete hasen garib hükmünü vermiştir. İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 23, hadis no: 3709; Hâkim, *Müstedrek*, I, 486; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* X, 267, hadis no: 10624, X, 271, hadis no: 10633 Hâkim'in hadisin isnadına sahih hükmünü vermesini Zehebi'de kabul etmektedir.

[818] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 5, Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, II, 94, İbn Hıbban, *Sahih*, IV, 499, hadis no: 1620; Bezzar, *Müsned*, hadis no: 425; Tahâvî, *Şerhu Meânil'l-Âsâr*, I, 245; Tayâlisî, *Müsned*, hadis no: 1367.

[819] Tevbe 9/28.

[820] Suyûtî, *el-Hucacü'l-Mübeyyinetü fi't-Tefdîi Beyne Mekkete ve'l-Medineti*, s. 37-48.

İmam Mâlik ve bir cemaat ise Medine'nin daha fazîletli olduğunu söylemektedir. Medinenin fazîletini savunanlar *"Allahım sen beni bana en sevimli olan mekândan çıkarttın. Sana en sevimli olan mekâna beni yerleştir"*[821] hadisiyle delil getirmektedirler. Ancak ekser ulema bu hadisin zayıf olduğunu ifade etmektedir. İbn AbdilBerr de ehli ilmin bu hadise münker ve mevzu dediklerini söylemektedir.[822] İzzeddin b. Abdisselam, bu hadis sahih ise "*Dünyada bana en sevimli gelen yerden beni çıkardın, öyleyse ahirette sana en sevimli gelen yerde beni iskanlandır*" manasına geldiğini söylemektedir. Yine Medine'nin fazîletini savunanların Taberânî'nin *"Medine, Mekke'den daha hayırlıdır"*[823] hadisiyle delil getirdikleri rivayeti İbn Abdilberr zayıf kabul etmektedir. Fakat Allah'ın İsra 17/80 ayetiyle ve *"Beytim ile minberim arasındaki yer cennet bahçelerinden bir bahçedir"*[824] hadisiyle, Uhud'un fazîleti hakkındaki *"Uhud öyle bir dağdır ki biz onu severiz, o da bizi sever"*[825] hadisiyle, Kuba mescidinin fazîleti hakkındaki "*Hz. Peygamber'in her cumartesi kuba mescidine yürüyerek ve binerek gelirdi*"[826] hadisiyle, imanın en son Medine'ye sığınmasının fazîleti hakkındaki *"Yılan kendi yuvasına toplandığı gibi, îmân (ehli de muhakkak) Medine'ye toplanacaktır"*[827] gibi hadislerle, Medine'nin pis ve kötü olanı dışarıya atmasının fazîleti hakkındaki hadisiyle[828] ve buna benzer daha birçok hadisle delil getirmektedirler.[829]

---

[821] Hâkim, *Müstedrek*, III, 3, İbn Kesîr, el-*Bidâye ve'n-Nihâye*, III, 205

[822] Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dürerü'l-Müntesire fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehire*, s. 98, hadis no: 81, tahriç: Muhammed Abdurrahim, Dâru'l-Fikr, 1415/1995, Beyrut.

[823] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* IV, 288 hadis no:4450; Cenedî, *Fedâilu'l-Medîne,* s. 23 hadis no: 12; Heysemî, hadisin senedinde bulunan Muhammed b. Abdurrahman b. Davud'un çok zayıf olduğuna işaret etmektedir. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 299. Suyûtî ve Münâvî'de hadisin zayıf olduğunu söylemektedirler. Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, VI, 264.

[824] Buhârî, Fadlu's-Salat, 5, hadis no: 1195, Fedailü'l-Medine, 12, hadis no: 1888; Rikak 53 hadis no: 6588, Tirmizî, Menâkıb 68 hadis no: 3915; Nesâî, *Sünen*, II, 35; İmam Mâlik, *Muvatta*, Kıble 5, hadis no: 10, I, 197; Ahmed b, Hanbel, *Müsned*, III, 4.

[825] Buhârî, Meğâzi 27, hadis no: 4083, Müslim Hac 93, hadis no: 504 (1393), İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 42, hadis no: 3725, İmam Mâlik, *Muvatta*, Câmi' 2, hadis no: 10, II, 889; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 140.

[826] Buhârî, Fazlu's-Salât 3, 4, hadis no: 1193, 1194, İ'tisam 16 hadis no:7326; Müslim, Hac 97, hadis no: 516 (1399); Nesaî, *Sünen*, II, 37; Ebû Dâvûd, Menâsik 99, hadis no: 2040; İmam Mâlik, *Muvatta*, Kasru's-Salât fi's-Sefer, 23, hadis no: 71, I, 167; İbn Hıbban, *Sahih*, IV, 510, hadis no: 1632.

[827] Buhârî, Fedâilü'l-Medîne 6, hadis no: 1876; Müslim, İman 65, hadis no: 233 (147), İbn Mâce, Menasik 104, hadis no: 3111; İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 46, hadis no: 3728.

[828] Buhârî, Fedâilü'l-Medine, 2 hadis no:1871; İmam Mâlik, *Muvatta*, Câmi', 2, hadis no: 4, II, 886; Müslim, Hac 88, hadis no: 488 (1382).

[829] Suyûtî, *el-Hucacü'l-Mübeyyinetü fi't-Tefdîi Beyne Mekkete ve'l-Medineti*, s. 37-48.

Âlimlerin ittifakıyla Hz. Peygamber'in kabrinin bulunduğu yer, dünyanın bütün yerlerinden, semadan, arştan, Kâbe'den ve hatta Mekke ve Medine'den daha fazîletlidir. Asıl ihtilaf ise belde olarak Medine ve Mekke'den hangisinin daha fazîletli olduğu üzerindedir. Suyuti sözlerine devam ederek hiç şüphesiz ki Hz. Peygamber'in mübarek bedeninin bulunduğu yerin diğer bütün yerlerden daha fazîletli olmasının tartışmasız Medine'nin Mekke'den daha fazîletli olmasını gerektirdiğini, çünkü Medine'nin en hayırlı bir şerefle şereflenmiş bir yer olduğunu, dolayısıyla âlimler arasında ihtilaf düşünülemeyeceğini söyleyerek Medine'nin hicretten ve oraya ikame edildikten sonra fazîlette Mekke'ye üstün geldiğini ifade ederek "*Mekânın şerefi oturanladır*" demektedir. Suyûtî, tercih edilen görüş hakkındaki delillerin çatışması sebebiyle bu konuda en uygun görüşün tavakkuf olduğunu, fakat kendisinin Medine'nin daha fazîletli olduğuna meylettiğini söylemektedir.[830]

Nitekim bu konu fıkıh uleması arasında da tartışılmıştır. Sonuç olarak İbn Âbidîn, Mekke ile Medine'nin memleketlerin en fazîletlisi olduğunu, bu ikisinden de hangisinin efdal olduğunda ihtilâf edildiğini, bazı alimlerin Mekke'nin efdal olduğunu söylediğini ve üç mezhebin de bu görüşte olduğunu aktarmaktadır. Bazı âlimlerin de Medine'nin efdal olduğunu söylediğini, bazı Mâlikîler ile Şâfiîlerin görüşünün bu olduğunu ifade etmektedir. İbn Âbidîn, bu durumun Hz. Peygamber'in hayatına mahsus veya Mekke'den hicret edenlere nisbetle olabileceğini söyledikten sonra Mekke ile Medine'nin fazîletçe eşit olduklarını söyleyenlerin de varlığından bahseder. Fakat bu görüşün dayanağının olmadığını söylemektedir.[831]

Kabul edilen görüşe göre Mekke, Medine'den daha fazîletlidir. Bundan yalnız Hz. Peygamber'in mübarek naşının bulunduğu yer müstesnadır. Orası mutlak surette efdaldir. Hatta Kâbe'den de fazîletli olduğu beyan edilmektedir. İbn Âbidîn, bu görüş hakkında Hz. Peygamber'in kabrinin bulunduğu mekânın dünya üzerindeki en fazîletli yer olduğunu söylemektedir. Meydâni ise tartışmanın Kabr-i Şerif ve Hz. Peygamber'in mübarek uzuvlarının bulunduğu yerden başka yerler hakkında olduğunu, Kabr-i Şerif'in alimlerin ittifakıyla dünyanın en fazîletli yeri sayıldığını belirtmektedir. Kâbe, Medine'den de efdaldir. Yalnız Kâdı Iyâz ve bazı alimler, Kabr-i Şerif'in Kâbe'den de fazîletli olduğunda icmanın vuku bulduğunu nakletmişlerdir. Hanbelîlerden İbn Ukayl'e

---

[830] Suyûtî, *el-Hucacü'l-Mübeyyinetü fi't-Tefdîi Beyne Mekkete ve'l-Medineti*, s. 37-48.

[831] İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtar*, II, 352.

göre de Kabr-i Şerif'in bulunduğu yer arş'tan da efdaldir. Bazılarına göre de yeryüzü göklerden daha efdal olup, Kabr-i Şerif kâinattaki en kutsal mekân olmaktadır. Delil olarak da peygamberlerin topraktan yaratılıp toprağa defnedilmeleri zikredilmektedir. Nevevî ise Cumhur'a göre gökyüzünün yeryüzünden daha fazîletli olduğunu, ûlemanın sözlerinin arasını bulmak için bundan peygamberlerin uzuvlarının bulunduğu yerleri istisna etmek gerektiğini belirtmektedir.[832]

Ulema arasında tartışılan bu konu hakkındaki görüşlerden mekân olarak Kabr-i Şerif'in en fazîletli yer olması, belde olarak ise Mekke'nin Medine'den fazîletli olduğu görüşü daha isabetlidir.

[832] İbn Âbidin, *Reddü'l Muhtar*, II, 352.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HARAMEYN BÖLGESİNDE YER ALAN MESCİD/MABED VE DİĞER MEKÂNLARININ FAZİLETİ/KUTSİYETİ

1. MESCİDLERİN FAZİLETİ

"*Allah dilediğini yaratır ve seçer*"[833] âyetinde belirtildiği üzere Allah, yeryüzünün bazı bölgelerini fazîletli ve kutsal ilan etmiştir. Hz. Peygamber'in kabri şerifi, Ka'be, Mekke ve Medine gibi mekânlar kutsal yerlerden en önemlileridir.

Yeryüzünün fazîletli mekânlarından birisi de camiler, camilerin de en fazîletlileri Mescid-i Haram, Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Aksâ'dır. Bu üç camide kılınan namazların diğer camilerde kılınan namazlardan çok daha fazla sevaplı olduğu hadisi şeriflerde bildirilmiştir.

İslam'ın sembolü olan mescidlerden yeryüzünde ilk yapılanı Kâbe'dir. Hz. Peygamber, Medine'ye hicretinde ilk yaptığı iş mescid bina etmek olmuş ve Kuba'da İslâm'ın Medine döneminin ilk mescidini yapmıştır. Allah'ın en çok sevdiği mekânlar olan mescidler[834], tarih boyunca Müslümanların birlik, dirlik ve kardeşlik gibi en önemli sosyolojik ilişkilerinin temellerini oluşturduğu gibi, bu ilişkilerini pekiştirmede de önemli bir rol üstlenmiştir. Hz. Peygamber, cennette bir köşk mükâfatı müjdeleyerek mescid inşasına teşvikte bulunmuş,[835] her bölgede ve mahallede bir mescid yapılmasını ve bunların temiz tutulmasını istemiştir.[836]

Hz. İbn Abbas, mescidlerin önemi hakkında yıldızların yeryüzü halkını aydınlatması gibi, mescidlerin de gökyüzü halkını aydınlatan Allah'ın evleri olduğunu,[837] mescidlerin Allah'ın evi, Mü'minlerin de Allah'ın ziyeretçileri olduklarını, dolayısıyla ziyaret edilenin de kendisini ziyaret edene ikram etmesinin tabii bir hak olduğunu zikretmektedir.[838]

---

[833] Kasas 28/68.

[834] Müslim, Mesâcid 52, hadis no: 288 (671); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 236, 238.

[835] Müslim, Mesâcid 4, hadis no: 24 (533).

[836] Ebû Dâvûd Salât, 13 hadis no: 455; Tirmizî, Salât 417, hadis no: 594-595.

[837] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, X, 262, hadis no:10608; Beyhakî, *Şuabü'l-İmân*, IV, 380, hadis no: 2687; Heysemî, senedindeki râvilerin sika olduklarını belirtmektedir. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, II, 7.

[838] Deylemî, *Firdevs*, IV, 216, hadis no: 6654. Bu anlamı destekleyen şâhid rivayetler ise şunlardır: Hz. Câbir'den gelen rivayet için bkz: Deylemî, *Firdevs*, IV, 2I6, hadis no: 6653. Amr b. Meymun el-

Mescidlerin birçok fazîletinin yanında hadislerde ibadet kasdı ve sevap kazanma niyetiyle ziyaret edilebilecek üç mescid, ve buralarda kılınan namaz ve diğer ibadetlerin başka mescidlerdekinden daha fazîletli olduğu bildirilerek zikredilen üç mescide ziyaret teşvik edilmiştir. Konumuz açısından önemli olan ve İslam'ın fazîletli kıldığı bu üç kutsal mekân ve daha başka rivayerlerden tespit edebildiğimiz mescid ve bazı yerler hakkında ayet ve hadisler bağlamında inceleyerek islamın kutsal mekân algısını ortaya koymaya çalışacağız.

1.1. Yolculuğa Çıkmak (Şeddü'r-Rihal) Hadisinin Anlaşılması

Hz. Peygamber, ibadet kastıyla üç mescide ziyaret yapılabileceğini *"(İbadet için) sadece (şu) üç mescide yolculuk yapılır: Mescid-i Haram, Mescid-i Rasül ve Mescid-i Aksa*" hadisiyle ifade etmektedir.[839] Bu üç mescidin diğerlerine olan üstünlüğüne değinen Aynî, her birisinin bir peygamber eliyle yapıldığını, bununla birlikte Mescid-i Haram'ın bütün Müslümanların kıblesi, Hz. Peygamber'in mescidi olan Mescid-i Nebevî'nin ayetten iktibasla[840] takva üzerine kurulu olan mescid, Mescid-i Aksâ'nın ise geçmiş ümmetlerin kıblesi olduğunu ve Kâbe'ye uzaklığından dolayı "Mescidü'l-Aksâ/En Uzak Mescid" olarak isimlendirildiğini dile getirmektedir.[841]

Hadiste geçen "Lâ tüşeddü" kelimesinin başında bulunan "lâ" harfi "nehy" anlamında kullanılmış bir olumsuzluk edatıdır. Bu siğanın kullanılmasındaki nükteyi Aynî şöyle açıklamaktadır: "*Bu anlatım tarzında muhatabı üç mescidin ziyaretine en beliğ bir şekilde teşvik, bunların dışındaki mescidlere gitmekten lâtif bir şekilde men ve tahzîr vardır.*"[842]

Hz. Ebû Saîd el-Hudrî'den gelen rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: *"Eşi veya bir mahremi kendisiyle beraber bulunmayan kadın, iki günlük mesafeye*

Ezdî'den gelen rivayet için bkz: Abdurrezzak, *Musannef,* XI, 296, hadis no: 20584; Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, IV, 378, hadis no: 2682; Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, IV, 149.

839 Buhârî, Fadlu's-Salat, 1, hadis no:1189; Sayd 26 hadis no: 1864; Savm, 68 hadis no:1995; Müslim, Hac 74 hadis no: 415 (827); Hac 95, hadis no: 511 (1397); 512 (1397); Ebû Dâvûd, Menasik 98, hadis no: 2033; Tirmizî, Salât 243, hadis no:326; Nasaî, Mesacid 10; Dârimî, Salât 132, hadis no; 1393; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, II, 54, hadis no: 579; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 234, 238, 278, 501; III, 7, 34, 45, 51, 53, 64, 71, 75, 78, 93, VI, 7.

840 Tevbe, 9/108.

841 Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, III, 682.

842 Ayni, *Umdetü'l-Kârî*, III, 681.

yolculuk yapmasın. Ramazan bayramının ilk günü ile Kurbân bayramının dört gününden ibaret olan Ramazan ve Kurbân bayramı günlerinde oruç tutmak yoktur. İki namazdan sonra da namaz yoktur ki bunlardan biri sabah namazından sonra güneş doğup yükselinceye kadar, diğeri ise ikindi namazından sonra güneş batıncaya kadardır. Namaz kılmak için Harem Mescidi, Aksa Mescidi ve benim mescidim olan şu üç mescidden başka hiçbir mescide yolculuk yapılmaz.[843] Hadis kısa olarak *"Namaz ve ibadet için hiçbir mescide sefer edilmesi doğru değildir. Yalnız şu üç mescide sefer edilir. Mescid-i Haram, Mescid-i Rasul ve Mescid-i Aksa…"* şeklinde de gelmiştir.

Hadiste geçen "Şeddu'r-Rihal" deyimi deveye yük bağlamak manasındadır ve sefer/yolculuk yapmaktan kinaye olduğu için hadise bu şekilde mana verilmiştir.[844]

Bu rivayet hadis ve fıkıh âlimlerinin üzerinde en çok durdukları hadislerden birisidir. Kuşattığı ahkâm itibarıyla ilk bakışta sade ve basit görülmesiyle beraber, hakikatte değişik cihetlerden incelenmiş ve kapsadığı birçok fıkhi hüküm ve ictihadlardan dolayı şerh ve ahkâm kitablarında müstakil olarak incelenme gereği duyulmuştur.

1.2. Yolculuğa Çıkmak (Şeddü'r-Rihal) Hadisinin Tahrici

Hadis başta Müslim ve Buhârî olmak üzere birçok hadis kitabında değişik tarik ve sahabelerden rivayet edilmiştir.

1. Hz. Ebu Said el-Hudrî'den gelen tarikini, Buhârî ve İbn Hıbban Sahih'lerinde, İbn Mâce Sünen'inde, Tahâvî, Şerhu Müşkili'l-Âsâr'da[845] tahriç etmiştir.

2. Hz. Ebû Hureyre'den gelen tarikini Buhârî ve Müslim Sahih'lerinde, Ebû Dâvûd, Nesaî, ve İbn Mâce Sünen'inde, Ahmed b. Hanbel Müsned'inde tahriç etmiştir.[846]

---

[843] Buhârî, Fadlu's-Salat,6, hadis no: 1197.

[844] Ahmed Naim, *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, IV, 165.

[845] Buhârî, Fadlu's-Salat 6, hadis no: 1197, Cezau's-Sayd, 21 hadis no: 1864, Savm, 67, hadis no: 1995; İbn Hıbban, *Sahih*, IV, 496, hadis no: 1617; İbn Mâce, İkametü's-Salât, 196, hadis no: 1409, Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, II, 53, hadis no: 577, 578.

[846] Buhârî, Fadlu's-Salat, 1, hadis no: 1189; Müslim Hac 95, hadis no: 512 (1397), Ebû Dâvûd, Menasik, 98, hadis no: 2033; Nesaî, *Sünen*, II, 37; İbn Mâce, İkametu's-Salât, 196, hadis no:1409; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 134.

3. Hz. Abdullah b. Amr b. el-As'dan gelen tarikini İbn Mâce Sünen'inde, Tahâvî Şerhu Müşkili'l-Âsâr'da ve Fâkihî Ahbâru Mekke'de[847] tahriç etmiştir.

4. Hz. Basrate b. Basrate'l-Ğıfari'den gelen tarikini, Tahâvî Şerhu Müşkili'l-Âsâr'da [848] tahriç etmiştir.

5. Hz. Ali'den gelen tarikini Tabarâni Me'cemü'l-Evsat ve Mu'cemü's-Sağîr'de[849] tahriç etmiştir. Heysemî, senedde bulunan İbrahim b. İsmail b. Yahya el-Küheyli'den dolayı hadise zayıf hükmünü vermiştir.[850]

6. Hz. Ömer'den gelen tarikini Bezzar Müsned'inde[851] tahriç etmiştir.

7. Hz. İbn Ömer'den gelen tarikini Tabârani Mu'cemü'l-Evsat'ta, Buhârî, Târîhu'l-Kebîr'de ve Abdurrezzak Musannef'inde [852] tahriç etmiştir.

8. Hz. Mikdam b. Ma'di Kerib'den gelen tarikini Ebu Nuaym Hilyetü'l-Evliyâ'da[853] tahriç etmiştir.

9. Hz. Ebu'l-Ca'd ed-Demri'den gelen tarikini Tabarâni Mu'cemü'l-Kebîr'de[854] tahric etmiştir. Heysemî, rivayetin ricalinin sahih olduğunu söylemektedir.[855]

10. Hz. Vâsilete b. El-Eskâ'dan gelen rivayeti Makdisî Fezâilü Beyti'l-Makdis'de[856] tahric etmiştir.

1.3. Yolculuğa Çıkmak (Şeddü'r-Rihal) Hadisinden Çıkarılan Hükümler

Konuyla ilgili hadislerin zahirinden Mescid-i Haram, Mescid-i Resul ve Mescid-i Aksâ'nın diğer mescidlere üstünlüğü anlaşılmaktadır. Bu konuda ulemamızın ittifakı vardır. Yine Mescid-i Nebi'nin Mescid-i Aksa'ya fazîleti rivayetlerden

---

[847] İbn Mâce, İkametü's-Salât, 196, hadis no:1410; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, II, 54, hadis no: 579, Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, II, 99, hadis no:1207.

[848] Tahavi, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, II, 54, hadis no: 580.

[849] Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat*, IV, 383, hadis no: 3651, *Mu'cemü's-Sağîr*, I, 173.

[850] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, IV, 4.

[851] Bezzar, *Müsned*, I, 291, hadis no: 187.

[852] Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat*, X, 191, hadis no: 9415; Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr,* VII, 204; Abdurrezzak, *Musannef*, V, 135 hadis no: 9171.

[853] Ebu Nuaym, *Hılyetü'l-Evliyâ*, IX, 308.

[854] Tabârânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* XXII, 366, hadis no: 919.

[855] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, IV, 4.

[856] Makdisî, Ebû Abdullah Ziyaüddin Muhammed Ziyaeddin, *Fezâilü Beyti'l-Makdis*, s. 43 tahkik: Muhammed Muti' el-Hafız, I. Baskı, Dârü'l-Fikr, 1405/1985, Dımaşk; Rufâî, *Ehâdisü'l-Vâride fî Fezâili'l-Medine*, s. 455, hadis no: 232.

anlaşılmaktadır. Mescid-i Nebî ile Mescid-i Haram arasındaki fazîlet önceliğine gelince bu konuda üç görüş mevcuttur:

1. Mescid-i Nebî ile Mescid-i Haram eşit seviyededir.

2. Mescid-i Haram, Mescid-i Nebî'den daha fazîletlidir.

3. Mescid-i Nebî, Mescid-i Haram'dan daha fazîletlidir.

İbn Battal, hadisdeki istisnadan bu üç ihtimalin anlaşıldığını, fakat birinci görüşün tercihe şayan olduğunu belirtmektedir. Eşit olması durumunda fazîlet için delile lüzum olmadığını, diğer görüşlerde fazîletin miktarı cinsinden tayin için delile gerek duyulduğunu zikretmektedir.[857] Bazı ulema ise konu hakkındaki rivayetin bazı tariklerinde yer alan *"Mescid-i Haram'da kılınan bir namazın Mescid-i Nebî'deki bin namazdan daha fazîletlidir"* ifadesinden Mescid-i Haram'ın daha fazîletli olduğunu söylemişlerdir.[858]

Üç mescidin diğer mescidlere üstünlüğü, hadîsin sarahatinin gereği olduğundan bu konuda ittifak söz konusudur. Yalnız bu üç mescidin kendi aralarındaki derece farkları vardır ki, bu da cumhura göre hadîsteki tertîbe göredir. Mescid-i Haram, mescidlerin en efdali, bunu takîben Mescid-i Nebevî, daha sonra da Mescid-i Aksâ'dır.[859]

Yine hadis-i şeriften bu üç mescide sefer edilmesinin meşru olması ve bu seferin fazîleti anlaşılmaktadır. Ulemamız arasında bu konuda da ihtilaf yoktur.[860]

Hadisin zahirinden bu üç mescid dışında hiçbir mescide ibâdet maksadıyla yolculuk yapılamayacağı da anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret konusu ise, bazı âlimlerce tartışma konusu yapılmıştır. Halef ve seleften ulemânın büyük çoğunluğuna göre cihâd, ilim tahsili ve ticâret gibi dünyevî maksatlarla yolculuk yapmak meşru olduğuna göre Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret maksadıyla yolculuk yapmanın da evleviyetle meşru olması gerekir. Nitekim Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmenin meşru olduğuna dâir icmâ vardır. Aynı zamanda bu ziyareti teşvik eden

---

[857] Ahmed Naim, *Sahîhi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, IV, 203.
[858] Ahmed Naim, *Sahîhi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, IV, 204.
[859] Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, III, 682.
[860] Ahmed Naim, *Sahîhi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, IV, 166.

birçok hadis-i şerifler mevcuttur.[861] Hz. Peygamber'in Kabr-i Şerif'ini ziyaret konusu genişce incelenecektir.

Hadisin şerhiyle alakalı olarak İbn Hacer şunları söylemektedir: Hadiste yer alan 'müstesna minh' (kendisinden istisna edilen kelime) mahzuftur. Burada umumi bir lafız takdir edilirse hadisin anlamı "*Hiçbir mekân için yolculuk yapılmaz ancak üç mescid için yola çıkılır*" şeklinde olur. Hususi anlamda bir şey takdir edilirse ki umumi bir takdir yapmak mümkün değildir. Bu takdirde hadisten, "*Ticaret, sılay-ı rahim ve ilim tahsili gibi mühim meseleler için yolculuk yapılamayacağı*" gibi bir mana anlaşılır ki bu da doğru değildir. Öyleyse daha hususi bir kelime takdir edilmelidir. Takdir ederken de elbette ki mana ile münasebeti en fazla olan kelime seçilmelidir. Bu durumda mana şöyle olmalıdır: "*Hiçbir mescid için yola çıkılmaz ancak üç mescid için yola çıkılır*". Öyleyse, Hz. Peygamber'in kabri şerifini ya da salihlerin kabirlerini ziyaret için yola çıkmayı menedenlerin fikirlerinin batıl olduğu ortaya çıkmaktadır. Hadisle ilgili olarak Subkî de şöyle demektedir: Bazıları bu hadisi yanlış anlayarak bu üç mescid dışında her hangi bir yeri ziyaret için yola çıkmanın yasak olduğunu zannetmişlerdir. Bu açık bir hatadır. İstisna edilen, kendisinden istisna edilen şey ile aynı cinsten olmalıdır. Bu durumda hadisin manası şudur: Herhangi bir mescid için, ya da herhangi bir mekân – sadece o mekânın kendisi hedeflenerek- için yola çıkılmaz. Sadece üç mescid için yola çıkılır. Herhangi bir mekân için yola çıkılmaz. Çünkü birisini ziyaret ya da ilim tahsili için yapılan ziyaretler mekân için değil mekânda bulunan kişiler içindir."[862]

Şafiî ulemâsından Cüveynî'ye göre sözü geçen üç mescidin dışında herhangi bir yere ibâdet maksadıyla yolculuk yapmak haramdır. Kâdı Iyâz da bu görüştedir. Bu

---

[861] Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ*, V, 7-29; Çetin, İsmail, *Mesâfü'l-Ulemâi'l-Etkıyâi'l-Ahbâri'l-Ahbâri fi't-Tevhîdî ve't-Tevekküli ve't-Tevessüli bi'l-Enbiyâi ve'l-Evliyâi'l-Ebrâr*, s. 354-372, Dilara Yayınları, I. Baskı, 2010, Isparta. Konu hakkında yazılmış olan müstakil eserler ve bu bahiste gelen bütün hadislerin tarikleri, sıhhat dereceleri, hadisten çıkarılan fıkhi hükümler hakkında geniş bilgi için bkz: Ebu'l-Hasan Takıyyüddin Ali b. Abdilkafi b. Ali Ensari Hazreci Şafiî es-Subkî, *Şifâu's-Sekam fî Ziyareti Hayri'l-Enâm*, tah: Hüseyin Muhammed Ali Şükri, I. Baskı, Dâru Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2008; Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Abdülhadi es-Salihi ed-Dımaşki İbn Abdülhadi, *es-Sârimü'l-Münekki fi'r-red ale's-Sübki,* Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1405/1985. Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Heytemi, *Kitabü'l-Cevherü'l-Munazzam fî Ziyâreti'l-Kabri'ş-Şerîfi'n-Nebevî'l-Mükerrem*, tahkik: Muhammed Zeynühüm ve Muhammed Azib, I. Baskı, Mektebetü Medbûlî, 2000, Kâhire. İbn-i Asakir, Ebu'l-Yümn Abdüssamed b. Abdülvehhab b. Hasan ed-Dımaşkî İ*thafü'z-Zâir ve Etrâfü'l-Mukîm li's-Sâir fî Ziyareti'n-Nebi Sallallâhü Aleyhi Vesellem*, ta'lik Hüseyin Muhammed Ali Şükri, Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, t.y, Beyrut; Salih el-Ğanim es-Sedlân, *Âdâbu ve Ahkâmu Ziyâreti'l-Medineti'l-Münevvere*, Dâru Balensiya, 1419/1998, Riyad.

[862] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* III, 66.

görüşte olan ulemâya göre hadis-i şerifte yasağa konu teşkil eden mahzûf müstesna minh, bütün yeryüzüne şâmil olan genel bir mânâdır. Binâenaleyh Hz. Peygamber'in kabri de bu yasağın sınırı içerisine girmektedir. Ulemânın büyük çoğunluğuna göre ise, bu görüş doğru değildir.[863] Çünkü cihad, ilim talebi, ticâret gibi maksatlarla yolculuk yapmanın caiz olduğunda ittifak vardır ve hadis-i şerifte yasağa konu olan müstesna minh bütün yeryüzüne şâmil genel bir mânâ olmayıp istisna edilen mescidler nev'inden ve onların özelliğini taşıyan yerlerdir. Binaenaleyh Hz. Peygamber'in kabri bu özellikleri taşımadığından hâdis-i şerifteki yasağın kapsamına dâhil olmamaktadır.[864]

Aynî, Şeyhi Zeynuddîn'den naklettiğine göre bu hadise verilecek en güzel mânâ mezkûr üç mescidin hükmüdür. Namaz maksadıyla sair mescidlere sefer edilemez. Ama ilim tahsili, ticâret, gezi, sulaha, ihvan ve meşhur yerleri ziyaret vb. buradaki nehye dâhil değildir. Nitekim hadisin bazı tariklerinde bu cihet açıklanmıştır.[865]

Konuya farklı bir açıdan yaklaşan Şah Veliyyulah ise şunları söylemektedir: Câhiliye devrinde câhil kavimler kendilerince ta'zîme lâyık görülen yerleri ziyaret için yükler bağlayarak bu ziyaret ettikleri mekânlarla teberrük kastederlerdi. Bu durum Allah'tan başka bir fânîye vesiledir ve dînin şeâirini tahrîftir. Hz. Peygamber, dînin şeâirinden olmayan bu çeşit ziyaretlerin, dînin şeâirine karışmaması için bu kapıyı kapamıştır. Buna göre hak olan velîlerden herhangi bir velînin ibâdet yerini ve kabrini ziyaret, Turu Sînâ gibi yerler için ibadet kastıyla yolculuk yapmak tamamen nefyedilmiştir.[866]

Konuyla ilgili hadisler hakkında ihtilaflar söz konu olsa da rivayetlerin zahirinden anlaşıldığına göre üç mescid içerisinde Mescid-i Haram'ın diğer iki mescidden daha fazîletli olduğu anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber'in kabri şerifini ziyaret ise, Mescidlerle ilgili rivayetteki nehye söz konusu olmayıp, kabri şerifi ziyaret etmenin fazîletini bildiren hadisler de göz önünde bulundurularak Mescidler dışında ziyareti fazîlet bakımından son derece ehemmiyetli ve O'na bağlılığın ayrı bir göstergesidir. Kaldı ki Hz. Peygamber, kendi sağlığında da kabir ziyaretlerinde bulunmuştur.

---

[863] Ahmed Naim, *Sahîhi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, IV, 174

[864] Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, III, 683.

[865] Aynîi, *Umdetü'l-Kârî*, III, 684.

[866] Şah Veliyyullah, Ebu Abdilaziz Kutbüddin Ahmed b. Abdirrahim b. Vecihiddin Dihlevi, *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, I, 153, Dâru'l-Ma'rife, t.y, Beyrut.

1.4. Yolculuğa Çıkmak (Şeddü'r-Rihal) Hadisinin Yorumlanması

"*İbadet kasdıyla ancak üç mescide ziyaret yapılır. Mescid-i Haram, Mescid-i Nebi ve Mescid-i Aksa*" hadisinde "illa/ancak" kelimesi kesinlikle istisna içindir. Bu istisnanın bir de istisna edileni vardır. Ama o cümlede zikredilmemiş ve kaideye göre gizli tutulmalıdır.[867] burada istisna edilen iki şekilde değerlendirilebilir:

1- "*La tuşeddu'r-rihâle* ***ila mescidi minel mesacidi*** *illa selasetu mesacide…*"

2- "*La tuşeddu'r-rihâle* ***ila mekâne minel emkineti*** *illa ile's-selaseti mesacide…*"

Yukarıdaki ifadedelerden birinci görüşe göre hadis, zikredilen üç mescid dışındaki hiç bir mescide yolculuğun caiz olmadığını ifade etmektedir. Yasak mescid cinsinden olduğundan Hz. Peygamber'in, imamların ve salih kişilerin ziyareti için yolculuğa çıkma durumu bu hadisteki yasağının kapsamına girmemektedir. Yukarıda ifade edilen ikinci görüşe göre hadisdeki nehiy rivayette belirtilen üç nokta dışında kalan tüm manevî yolculukları da kapsamaktadır. Bu durumda yolculuk gerek mescid ve gerekse diğer yerler için olsun farketmemektedir. Konu hakkındaki diğer rivayetler, bu üç mescid dışında bazı yerlerin ziyaretiyle alakalı rivayetler de ele alındığında ibadet kastıyla bu üç mescid dışında herhangi bir mescide ziyaretin yasaklandığı, hadiste ifade edilen gerçeğin birinci görüş olduğu anlaşılmaktadır.

Hadisi irab yönünden incelersek şu ihtimaller ortaya çıkmaktadır:

a) Hadiste müstesna edilen üç mesciddir. İstisna, muttasıl istisna olduğu için,[868] mutlaka istisna edilen "*mescid*" cinsi olup, "*mekân*" cinsi olmamalıdır.[869]

b) Hadiste kastedilen yasağa tüm manevî seyahatlerin kapsaması durumunda ziyaretin üç mescide has kılınması doğru olmamaktadır. Hac amenasikinde insan, Arafat, Meş'ar ve Mina vb. yerler için yolculuk hazırlığı yapıp sefere çıkmaktadır.

---

[867] Nahvi bir kaide olarak istisna çeşitlerinden İstisnâ-i Müferrağ'da istisna edilenin cümleden gizli tutulması gerekir. Meylani, Muhammed b. Abdürrahim b. el-Hüseyin el-Ömer, *Kitâbu Şerhu'l-Mugni fi'n-Nahv*, s. 28, Salah Bilici Kitabevi, t.y, İstanbul.

[868] İstisnâ-i Muttasıl: Müstesnâ minh ile müstesnâ aynı cinsten ise bu tür istisnâya muttasıl istisnâ denir. Muhammed Muhyiddin Abdülhamid, *Sebilü'l-Hüda ale Şerhi Katrü'n-Nedâ ve Bellü's-Sadâ*, 361-366, Dâru'l-Fecr, III, baskı, 1422/2001, Dımeşk; Meylânî, *Şerhu'l-Mugnî*, s. 26.

[869] Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Ukûdü'z-Zeberced fi İ'râbi'l-Hadîsi'n-Nebevîyye*, II, 519, tahkik: Selman Kudat, Dâru'l-Cil, 1994/1414, Beyrut. İstisnai Müferrağa kaidesi gereği takdir edilen lafzın müstesnaya nev'i ve vad'î olarak uyan en umum lafız olması gerekir.

c) Cihat etmek, ilim öğrenmek, akrabaları ve ebeveyni ziyaret etmek gibi sebeplerle yolculuğa çıkmak, ayetlerde ve hadislerde tavsiye edilen yolculuklardandır.[870]

Bu konu, üç mescidin dışındaki yerlere seyahati caiz görmeyen hadislere de ters düşmemektedir. Zira o hadislerdeki konu mescidlerdir. Diğer mescidler fazîlet bakımından eşit olduğu için, onlara seyahatin caiz olmadığı söylenmiştir. Eğer mescidleri bir kenara bırakırsak, evliya ve enbiyanın kabirlerini ziyaretin fazîleti vardır.[871]

Hz. Peygamber'in üç mescidin dışındakilere seyahat yapılamayacağını söylemesi, onların dışındakilere seyahat etmenin haram olduğunu gerektirmemektedir. İnsanın zahmet ve eziyetlere katlanıp bu üç mescid dışındaki diğer mescidleri ziyaret etmesine gerek olmadığıdır. Çünkü bu üç mescidin dışındaki mescitlerin, derece bakımından birbirine gözle görülür bir üstünlüğü yoktur. Büyük camiler, mahalle mescitleri ve kabile mescitlerinin tümü sevap bakımından eşittir. Kişinin, yakınlarda bir cami varken uzaktaki bir camiye gitmek için yolculuk yapmasına gerek yoktur. Kişi böyle bir iş için yolculuğa çıkarsa yolculuğunun haram ve günah olacağı anlamına da gelmemektedir. Hz. Peygamber ve sahabenin, Cumartesi günleri Kuba mescidine gelip o mukaddes mekânda namaz kıldıklarına dair hadisler mevcuttur. Mescidde namaz kılmak müstehap olduğuna göre, onun mukaddimesi sayılan seyahat da aynı kategoride değerlendirilmelidir.[872]

Hadiste ifade buyrulan yasağın konusu, üç mescidin dışındaki mescidlere sefer etme noktasıdır. Manevî ve ziyaret amacıyla yapılan yolculuklar hadiste belirtilen yasağın kapsamına girmemektedir.

2. MESCİDLER

2.1. Kâbe/Mescid-i Haram

Müslümanların kıblesi ve yeryüzünde inşa edilen ilk ev[873], mescid[874], olan Kâbe, Hz. İbrahim tarafından inşa edildiği; "*İbrâhim ile İsmâil Beytullah'ın temellerini*

---

[870] Suyûtî, *Ukûdü'z-Zeberced*, II, 519-520.

[871] Zebîdî, *İthaf*, IV, 284-287.

[872] Suyûtî, *Ukûdü'z-Zeberced fi İ'râbi'l-Hadîsi'n-Nebevîyye*, II, 519-520.

[873] A-i İmran, 3/96. İbn Ebî Hatim, bu âyet hakkında Hz. Ali'nin "Kâbe'den önce de evler vardı; fakat o,

yükseltirken şöyle dua ediyorlardı: 'Ey bizim Kerîm Rabbimiz! Yaptığımız bu işi kabul buyur bizden! Hakkıyla işiten ve bilen ancak Sen'sin",[875] ayetiyle bildirilen, yine "*Orada apaçık alametler ve deliller, İbrâhim'in makamı vardır. Kim Beytullah'a girerse korkudan emin olur. Ziyarete gücü yeten herkese Beytullah'ı ziyaret etmek, Allah'ın onun üzerindeki hakkıdır. Nankörlük edip bu hakkı tanımayana Allah'ın hiçbir ihtiyacı yoktur, o bütün âlemlerden müstağnidir*"[876] ayetiyle kendisine bir yol bulup güç yetirenlerin ziyaret etmesi farz kılınan, Mescid-i Haram'ın ortasında[877] aslı itibariyle dikdörtgen (şu an itibariyle kare/küp görünümünde) tarzdaki mukaddes[878] yapıdır.[879]

Kâbe'nin isimleri olarak kaynaklarda şu adlar geçmektedir: Dörtgen yapısından dolayı, Kâbe,[880] mutlak olarak Beyt,[881] ayette zikredilen[882] "Tahhir Beytiye"

Allah'a ibadet için kurulan ilk evdir" rivayetine yer vermektedir. Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, s. 36.

[874] Buhârî, Enbiyâ. 10 hadis no:3366.

[875] Bakara 2/127. Konuyla ilgili diğer ayetler için bkz: Bakara 2/125-127; Âl-i İmrân 3/96; Hac 22/26, 27, 29. Ayetlerden anlaşıldığına göre Kâbe, Hz. İbrahim'den önce de var olup, daha sonra çeşitli sebeplerle yıkılarak uzun zaman yerinin kaybolduğu ve Hz. İbrahim tarafından bulunarak yeniden temelklerinden yapıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü ayette geçen "beytin kaidelerinin yükseltilmesi" temellerin önceden var olduğunu, ayrıca Kur'an'daki "beyt-i atik" (eski ev) ifadesinin eski dönemlerde de varlığına işaret etmektedir.

[876] Âl-i İmran 3/97. Ayet bu ziyaretin Allah'ın insanlar üzerindeki bir hakkı olduğunu açıklamaktadır.

[877] Yaklaşık 1,5 m genişliğindeki temeller üzerine inşa edilmiş, dıştan dışa 10,70 x 12 m. ölçüsünde ve 15 m. yüksekliğinde olan duvarlar 1,25 m kalınlığındadır. Abdüsselâm Ahmed Nazîf, *Dirâsât fi'l-İmâreti'l-İslâmiyye*, s. 170, 1989, Kahire.

[878] Mekke'nin çevresindeki dağlardan getirilmiş bazalt parçalarıyla yapılan duvarların dış yüzlerinde değişik boyutlarda 1614 taş yer almaktadır. Kâbe'nin doğu yönünü gösteren köşeye Rüknü'l-Haceri'l-Esved, güneyi gösteren köşeye Rüknü'l-Yemânî, batıyı gösteren köşeye Rüknü'l-Garbî/ Rüknüşşâmî, kuzeyi gösteren köşeye de Rüknü-Irâki denilir. Doğu köşesinde yerden 1,5 m. yükseklikte, gümüşten bir mahfaza içinde tavafın başlangıç ve bitiş noktasını belli eden "Hacerü'l-Esved" bulunmaktadır. Kuzeydoğu duvarında Hacerü'l-Esved'e 2 m mesafede ve yerden 1,92 m. yükseklikte Kâ'be kapısı, kuzeybatı duvarının önünde iki ucu Rüknüşşâmî ile Rüknü Irâki'den 2 m kadar mesafede olan ve "hatîm" denilen yarım daire şeklinde, 1,31 m yüksekliğindeki duvarla çevrili "hıcr" yer almaktadır. Hacerü'l-Esved ile Kâbe kapısı arasında kalan 2 metrelik kısma "mültezem", Rüknü Yemânî ile batı duvarı üzerindeki Haccâc tarafından kapatılan kapı arasında kalan kısma da müstecâr denilir. Tavafın yapıldığı yer üzerinde ve Kâbe kapısının sağ tarafında, yaklaşık doğu duvarının ortasına yakın bir yerde "mi'cen" adı verilen bir çukur vardı. Bu çukur, hacıların tavaf sırasında düşerek sakatlanmalarına yol açması sebebiyle 20 Şubat 1958 tarihinde kapatılmış ve üzerine mermer döşenmiştir. İçi dört köşe bir oda görünümünde olan Kâbe'nin Rüknü Irâki köşesinde dama çıkılan merdiven ve önünde "tövbe kapısı" denilen bir kapı yer alır. Taban mermer döşeli, duvarlar 2 m. yüksekliğe kadar mermer kaplamalıdır. Bkz: Ünal, Sadettin, "Kâbe" maddesi, DİA, XIV, 14-15, 2001, İstanbul.

[879] Ali el-Kuraşî, Cemaleddin Muhammed Carullah b. Muhammed Nureddin İbn Ebî Bekr, *el-Câmiu'l-Latif fî Fadli Mekkete ve ehlihâ ve Binâi'ş-Şerif*, s.16, I. Baskı, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1340/1921, Mısır.

[880] Mâide 5/95-97.

[881] Bakara 2/ 125-127-158; Âl-i İmrân 3/96-97; Enfâl, 8/35; Hac 22/26; Kureyş, 106/3. Kur'an'da ifade buyrulan Beyt kelimesi hakkında geniş bilgi için bkz: Açıkel, *Kur'an ve Hadisler Işığında Geçmişten Günümüze Ehl-i Beyt*, s. 52-54.

[882] Hac 22/26.

cümlesinden dolayı Beytullah, ayette[883] bizatihi bildirilen Beytü'l-Atik,[884] yine ayette[885] bildirildiğinden dolayı Beytü'l-Haram, Mescidü'l-Harâm,[886] Beytü'l-Ma'mûr,[887] Benine, kendisiyle alay edenleri perişan ettiği için Hâtime, isimleri verildiği gibi kaynaklarda Kâdis, Nâzır, Karye-i Kadîme gibi isimler de verilmektedir. Bu isimlerin bazıları Mekke'nin isimleri ile birleşmekte, her ikisi içinde müşterek olarak kulanılmaktadır.[888]

Kâbe'ye adının yücelmesi, yeryüzündeki evlerin en şerefli ve fazîletli olması sebebiyle bu ismi (Kâbe) aldığı öne sürülmektedir. Kâbenin bu şekli, bütün biçimler içerisinde en ideal formdur. Küp şekli, bütün değişkenlik ve hareketin bozulmaz bir denge haline dönüştürüldüğünü göstermesi bakımından bir dengeyi, ruha sükûnet veren bir ezeli ve ebedilik fikrini simgelemektedir.[889]

Kâbe'nin harem özelliğine dikkat çeken A. Wensinck Kâbe hakkında şunları söylemektedir: "*Kâbe bir mabede has olan bütün evsâfı ziyadesiyle hâizdir. Evvela Kâbe kendi civarında bulunan bütün mıntıkayı mukaddes topraklar haline getirmiştir. Şehrin etrafında taşlarla işaret edilmiş mukaddes bir mıntıka (harem) vardır. Harem de İlâhî sulh ve masûniyet hâkimdir. Kâbe bir iltica yeridir. Buraya iltica eden herkes emniyette olur. Ayrıca Kâbe'nin gördüğü hürmet bina ile alakalı her şeye teşmil edilmektedir. Bunlar arasında Haceru'l-Esved, Mizâb, Mültezem ve Zemzem vardır*."[890]

2.1.1. Kâbe'nin İnşâsı

Kâbe'nin inşasıyla alakalı kaynaklarda birçok bilgi mevcuttur. Bazı tarihçiler Kâbe'nin inşasını Hz. Âdem'e kadar götürmekte[891] hatta Katâde'den gelen bir rivayette

---

[883] Hac 22/29-33.

[884] Ali el-Kuraşî, *el-Câmiu'l-Latîf fî Fadli Mekkete ve ehlihâ ve Binâi'ş-Şerif*, s. 28-29.

[885] Mâide 5/2, 97.

[886] Bakara 2/144-149-150; Mâide 5/2; Tevbe 9/7-19-28.

[887] Tûr 52/4.

[888] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, (çev: Y. Vehvi Yavuz), s. 22-26.

[889] Kılıç, *Kur'an'da Sembolik Dil*, s. 69, 1995, İstanbul.

[890] Wensinck, A. J, "Kâbe" maddesi, İ.A, VI, 9-15, 1925, İstanbul.

[891] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, (çev: Y. Vehvi Yavuz), s. 32; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I, 92; Taberî, *Tarih*, I, 223; İbn İshak, *Sîre*, 72. Kâbe'nin milattan 2000 yıl kadar önce (Hicretten yaklaşık 2793 yıl kadar önce) yapıldığına dair bkz: Mahmut Esad, Seydişehrî, *Tarih-i Din-i İslâm*, II, 7, Matbaa-i Hayriye, 1328/1910, İstanbul.

Kâbe'nin Hz. Âdem döneminde gökten indirildiği ifade edilmektedir.[892] Kaynaklar, Hz. Âdem'in Hint bölgesine, Hz. Havvâ'nın da Mekke toprağındaki Cidde'ye indirildiğini, buluştukları yere Arafat dendiğini, Hz. Havvâ'nın O'na orada yaklaşmış olduğu için Müzdelife adı verildiğini içeren rivâyetleri verdikten sonra rivayetlerin zayıflığına dikkat çekmektedir.[893] Kaynaklar genişce Hz. Âdem'in Mekke'ye geldiğini, meleğin ona Kâbe'nin yapımını tamamlamasından sonra bütün hac amellerini öğrettiğini, Hz. Âdem'in de Kâbe'yi tavaf ettiğini nakleden haberlere yer vermektedir.[894] Yine kaynaklarda Kâbe'nin yerinin Hz. Âdem zamanında mevcut olduğunu, onu meleklerin ve bazı peygamberlerin tavaf ettiğini ifâde eden rivâyetlere yer verilmektedir.[895]

Hz. İbn Ömer'den gelen bir rivayette de Hz. Âdem'in Kâbe'yi tavaf için Hint'ten geldiği, hac amellerini gerçekleştirip dönmek üzereyken Müzdelife ile Arafat arasında meleklerin Ona, haccının kabul olması için duâ ettikleri, diğer bir rivâyette Beytin tek bir taş halinde gökten indirildiği, Tûfan zamanı göğe kaldırıldığı ve kalan yerine de Hz. İbrahim'in Kâbe'yi inşâ ettiği belirtilmektedir.[896] Gökten indiğine yer veren rivâyetlerde Hz. Âdem ile beraber Haceru'l-Esved'in de indirildiği bildirilmektedir.[897]

Bazı rivayetlerde Kâbe'yi meleklerin yardımıyla Hz. Âdem'in yaptığı belirtilmekte, Hz. Âdem'in Tûr-u Sina, Tur-u Zeytun, Lübnan ve Cudi dağlarından getirdiği taşlarla Kâbe'yi yaptığı, temel taşlarını da Hira dağından aldığı bildirilmektedir.[898] Bu tip rivayetler tarih kitaplarında çok geniş ve teferruatlı bir şekilde, sened itibariyle çok zayıf ve üzerinde tartışma götürecek türden nakillerdir. Bizim için önemli olan Hz. Âdem'den itibaren Kâbe'nin kutsal kabul edildiği tartışma götürmez bir gerçektir.

---

[892] Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*, I, 160, I. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1986, Beyrut.

[893] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, IV, 312; İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *el-Kâmil fi't-Târih*, , I, 37, tah: Dâru Sâdır, 1402/1981, Beyrut..

[894] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, (çev: Y. Vehvi Yavuz), s. 32-41; Taberî, *Tarih*, I, 121.

[895] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, (çev: Y. Vehvi Yavuz), s. 29-31; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I, 63

[896] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, (çev: Y. Vehvi Yavuz), s. 48. İbn Kesir, *el Bidaye ven Nihâye*, I, 156.

[897] Taberî, *Tarih*, I,160.

[898] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, (çev: Y. Vehvi Yavuz), s. 36; Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I, 131.

2.1.2. Kâbe İle İlgili Hükümler

Kâbe'nin kutsiyetinden dolayı kendisi ve çevresiyle alakalı bazı hükümler ortaya konmuş, bu hükümlerin uygulanmasına yönelik müeyyideler bildirilmiştir. Konumuzun anlaşılması açısından burada bu hükümlere yer vermeyi uygun bulduk.

Müşriklerin Mescid-i Haram'a giremeyeceğinin bildirilmesine,[899] binaen Hz. Peygamber, müşriklerin harem sınırlarından çıkarılmasını istemesi de Kâbe'nin değerini ortaya koymaktadır.[900]

Müşriklerin Mescid-i Haram'a girmelerini yasaklayan ayetle ilgili olarak mezhep imamlarından İmam Mâlik, müşriklerin hiç bir mescide giremeyeceklerini, İmam Şafiî, Mescid-i Haram'dan içeri girmekten yasaklandıklarını, Ebû Hanîfe de hac ve umre için giremeyecekleri şeklinde kanaat belirtmişlerdir.[901] Bu yasağın sebebini Suat Yıldırım şu şekilde açıklamaktadır: "*Müşrikler bedenleri itibariyle, maddî varlıklar yönünden değil batıl inançları, ahlâkî telakki ve davranışları bakımından necis sayılmaktadırlar. Mescid-i Haram'a girmeleri bundan dolayı yasaklanmıştır*."[902]

Allah'ın Mescid-i Haram ve çevresini haram kılması, bir saldırıya uğramadıkça Mescid-i Harâm'da silâhlı çatışmaya girişmeyi yasaklaması,[903] Hz. İbrahim'in dua ve talep ettiği şekilde onu emniyetli bir şehir[904] yaparak oraya sığınan herkesin güvende oluşu, bir bakıma Allah'ın Beytullah'a insanların kalplerini meylettirmesi, saygı ve hürmet duygusu yerleştirmesiyle tahakkuk etmiştir.

Bazı rivayetlerde Kâbe'ye giren kimsenin günahları bağışlanmış bir şekilde çıkacağı[905], Hz. Peygamber'in Hz. Üsâme b. Zeyd, Hz. Bilâl ve Hz. Osman b. Talha ile

---

[899] "Ey iman edenler! Müşrikler bir pislikten ibarettir. Onun için, bu yıldan sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan endişe ederseniz, Allah dilerse, sizi lütfundan zenginleştirir. Çünkü Allah alîmdir, hakîmdir (her şeyi bilir, tam hüküm ve hikmet sahibidir)." Tevbe 9/28.

[900] Mescid'i-Haram tâbiri, tüm Mekke'yi kapsamaktadır. Hattâ sahih kavle göre bütün Harem mıntıkasını (Mikat) kapsamaktadır. Mübarekfûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahim, *Tuhfetü'l-Ahvezî bi-Şerhi Câmii't-Tirmizî*, II, 281, tashih: Abdulvahab Abdullâtîf, Müessesetü Kurtuba, 1406/1985, Kahire; Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih*, II, 366-370.

[901] Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, IV, 2502.

[902] Yıldırım, *Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meali*, s. 190.

[903] Bakara 2/191.

[904] Ankebut 29/67.

[905] Tabârânî, *Mucemü'l-Kebîr*, XI, 142, hadis no: 11414; XI, 160, 161, hadis no: 11490; Beyhakî, *Sünen*, V, 158. Suyûtî hadisi hasen görmüştür. Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, hadis no: 8660.

birlikte Kâbe'nin içine girip namaz kıldığı,[906] Hz. Peygamber'in Kâbe'ye girerek Allah'a hamd ve senada bulunduğu, Kâbe'nin duvarlarına alnını ve yanağını sürdüğü, dua ve istiğfar ettiği, her köşesine giderek tekbir, tehlil ve tesbihte bulunduktan sonra Kâbe'nin ön tarafında iki rekât namaz kıldığı ve "*Bu kıbledir*" dediği nakledilmektedir. Hz. Peygamber'in, Kâbe'nin damının da aralarında bulunduğu yedi yerde namaz kılmayı yasakladığına dair rivayetin[907] sıhhati hakkında görüş ayrılığına düşen fukaha Kâbe'nin üstünde kılınan namazın hükmü konusunda da ihtilafa düşmüştür.[908] Hıcr mevkii'nde kılınan namazın Kâbe'de kılınmış sayıldığı da rivayetlerde ifade edilmektedir.[909]

Kâbe'ye girecek kişi bu mekânın kutsiyetiyle ilgili bazı hususları yerine getirmelidir. Girmeden önce gusül abdesti alma, ayakkabıları ve varsa mestleri çıkarma, Kâbe'nin içinde sükûnet ve huşu içerisinde dua, istiğfar, teşbih, tehlil ve tekbirle meşgul olma, mecbur kalmadıkça konuşmama, başkalarını rahatsız etmemeye özen gösterme, izdihama sebep olmama ve gözyaşı dökmeye çalışma Kâbe'ye girmenin âdabı arasında yer almaktadır.[910]

---

[906] Buhârî, Salât, 81, hadis no: 468; Hac 51, hadis no:1598; Müslim, Hac, 68, hadis no: 388, 389 (1329); Ebû Dâvûd, Menâsik, 93, hadis no: 2023; Nesâî, *Sünen*, II, 33, 63, V, 217.

[907] İbn Mâce, Mesâcid, 4, hadis no: 746; Tirmizî, Salât, 258, hadis no:346. Hadiste yasaklanan yerler şunlardır: Zibillik-çöplük, mezarlık, yol kavşakları, güzergâhlar, hamamlar, hayvan ağılları ve Kâbe'nin üstüdür. Tirmîzî şunları söylemektedir: Bu konuda Hz. Ebû Mersed, Hz. Câbir ve Hz. Enes'den de hadis rivâyet edilmiştir. Ebû Mersed'in ismi Kennaz b. Husayn'dir. Hz. İbn Ömer hadisinin senedi bu şekilde pek sağlam değildir. Hadisin râvilerinden Zeyd b. Cabir, hafızası yönünden tenkid edilmiştir. Zeyd b. Cübeyr el Kûfî daha sağlam ve daha yaşlıdır ve Hz. İbn Ömer'den hadis işitmiştir. Leys b. Sa'd, bu hadisi, Abdullah b. Ömer el Umerî'den, Hz. Nafi'den, Hz. İbn Ömer ve Hz. Ömer yoluyla benzeri şekilde rivâyet etmiştir. Dâvûd'un Nafi' ve Hz. İbn Ömer yoluyla rivâyet ettiği hadis Leys b. Sa'd'ın hadisinden daha sahih ve sağlamdır. Abdullah b. Ömer el Umerî bazı hadisçiler tarafından hafızası yönüyle tenkit edilmiş olup Yahya b. Saîd el Kattan bunlardandır.

[908] Kâbe'nin üzerinde farz veya nafile namaz kılmanın caiz olduğuna hükmetmekle birlikte, bunu Kâbe'ye saygısızlık görerek mekruh sayılmıştır. Şâfiîler, Kâbe'nin üzerinde farz veya nafile namaz kılınmasını caiz görmekle birlikte namaz kılan kişinin kıbleye yönelmiş sayılabilmesi için tam kenarda değil önünde Kâbe'den bir kısım kalacak şekilde damın iç kısmında durma şartını koşmuştur. Mâlikîler, Kâbe'nin üstünde kılınan farz ve müekked sünnetlerin geçersiz olduğuna hükmetmiş, Hanbelîler'de kuvvetli görüşe göre Kâbe'nin üstünde sadece nâfile namaz kılınabileceğini ifade etmiştir. Bkz: Yaşaroğlu, Kamil, "Kâbe" maddesi, DİA, XXIV, 21-22, İstanbul 2001.

[909] Hz. Âişe, Kâbe'ye girip namaz kılmak istediğini söylediğinde Allah Resûlü onu elinden tutarak hıcr'a sokup Kâbe'ye girmek istersen burada namaz kıl, çünkü burası Kâbe'den bir parçadır" demiştir. (Tirmizî, Hac, 48, hadis no: 876; Nesâî, *Sünenü'l-Kübrâ*, II, 394, hadis no: 3895.

[910] Yaşaroğlu, "Kâbe" maddesi, DİA, XXIV, 21-22.

2.1.3. Kâbe'de Yapılan İbadetler

Kâbe'nin mukaddesliği sebebiyle orada yapılan ibadetlerin sevap miktarının diğer yerlere oranla daha üstün olduğu hadislerde ifade edilmiştir. Bu hususta alimler arasında görüş birliği söz konusudur. Kâbe'de yapılacak ibadetlerin fazîletiyle alakalı olarak birçok rivayet mevcuttur. Biz konumuzla alakalı olarak belli başlı rivayetler bağlamında burada yapılan ibadetin sevap ve fazîletinin üstünlüğünü ortaya koymaya çalışacağız.

İbn Abbâs'tan gelen bir rivayette *"Allah, bir gün ve bir gecede bu Beyt üzerine yüzyirmi rahmet indirir. Altmışı bu Beyt'i tavaf edenler; kırkı da bu Beyt'te namaz kılanlar içindir. Yirmisi de bu Beyt'e bakanlar içindir"*[911] buyrulmuştur. Râvilerinden Yûsuf b. es-Sefer sebebiyle isnadının oldukça zayıf görüldüğü rivayetin bu ravisi hakkında Dârekutnî, hadis uydurduğunu söylerken, İbn Hıbbân da kendisiyle ihticac etmenin doğru olmadığını, Nesaî ise metruk olduğunu zikretmektedir.[912] İbn Hacer el-Heytemî, Münziri'den naklen bu hadisi Beyhakî'nin de hasen sened ile rivayet ettiğini söylemektedir.[913]

Kâbe'ye bakmanın fazîletine dair sened itibariyle zayıf hadisler de rivayet edilmiştir. Hz. Aişe'den gelen rivayette *"Kâbe'ye bakmak ibadettir"* buyrulmaktadır.[914] Suyûtî bu hadisi Ebu'ş-Şeyh'in Kitabu's-Sevab'ında tahric ettiğini söyledikten sonra hadise zayıf demiş,[915] Münâvî ise senedde bulunan Zafir b. Süleyman'ın zayıflığından bahsetmiştir.[916] Hadisin Hz. Abdullah b. Mes'ud'dan gelen tarikini ise ise Beyhakî tahriç etmiştir.[917]

Konumuzla alakalı Mekhul'den gelen mürsel bir hadiste Hz. Peygember beş şeyin ibadet olduğunu bunlardan birisinde Kâbe'ye bakmak olduğunu söylemektedir.[918]

---

[911] Taberânî *Mu'cemü'l-Kebîr,* XI, 102, hadis no: 11248, XI, 156, hadis no: 11475; Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, hadis no: 1943.

[912] Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, II, 318.

[913] Heytemî, *Zevâcir*, I, 201.

[914] Deylemî, *Firdevs*, IV, 293, hadis no: 6864.

[915] Suyûtî, *Câmiu's-Sağir*, hadis no: 299.

[916] Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, VI, 299.

[917] Beyhakî, *Şuabu'l-İman,* X, 267, hadis no: 7476.

[918] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, I, 200, hadis no: 328.

Senedinde bulunan İshak b. İbrahim et-Taberî çok zayıftır.[919] Rivayetin Hz. İbn Abbas'tan gelen tarikinde *"Kâbe'ye bakmak sırf imandır"*[920] buyrulmaktadır. Said b. Müseyyeb'den gelen rivayette ise *"Kim Allah'a inandığı için Kâbe'ye bakarsa anasından doğduğu gibi günahlarından sıyrılır"*[921] buyrulmaktadır.

Rivayetlerde Kâbe'yi tavaf etmenin sevab ve fazîleti hakkında da haberler mevcuttur. Konuyla alakalı Hz. İbn Abbas'tan gelen bir rivayette kişinin Beyt'i elli kez tavaf etmesinin annesinden doğduğu günkü gibi tertemiz kılacağı haber verilmektedir.[922]

Kâbe'de yapılan tavaf ibadetiyle alakalı olarak Hz. İbn Ömer'den gelen rivayette *"Kim ki Kâbe'yi yedi kez tavaf eder ve sonrasında iki rekât namaz kılarsa bir köle azad etmiş gibidir"*[923] buyrulmaktadır. Benzer rivayetler Hz. Muhammed b. Münkedir,[924] Hz. Câbir[925] ve Hz. Ebu Said el-Hudri'den de[926] gelmektedir. Hz. Aişe'den gelen rivayette kendisinde boş söz olmayan yedi tavafın köle azad etmeye eşit olduğu ifade edilmektedir.[927]

2.1.4. Rüknü Yemânî

Kâbe'nin Yemen tarafına bakan köşesi olan bu yer,[928] Hz. Peygamber'in Kâbe'nin kıble edinilmesinin emredilmesinden önce hem Kâbe'yi hem de Mescid-i

---

[919] İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed, *Lisânü'l-Mîzân*, I, 456, tah: Adil Ahmed Abdu'l-Mevcud, Ali Muhammed Muavvız, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995, Beyrut.

[920] Ezrakî *Ahbâru Mekke*, I, 500 hadis no: 563 rivayetin isnadı zayıftır.

[921] Ezrakî *Ahbâru Mekke*, I, 501 hadis no: 564. Senedde bulunan Yasin b. Muaz'dan dolayı hadisin isnadı zayıftır.

[922] Tirmizî Hac 41, hadis no:866; Abdurrezzak, *Musannef*, V, 500, hadis no: 9809; Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, hadis no: 8834. Tirmîzî, Bu konuda Hz. Enes ve Hz. İbn Ömer'den de hadis rivâyet edildiğini konumuz hadisinin garib olduğunu söylemektedir. Tirmizî, bu hadisi Buhârî'ye sorduğunu ve hadis hakkında Buharî'nin bu sözün İbn Abbâs'ın kendi sözü olarak rivâyet edildiğini söylediğini zikretmektedir.

[923] Fâkihî *Ahbâru Mekke*, I, 188 hadis no:296.

[924] Buhârî *Târîhu'l-Kebîr,* VIII, 35; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* XX, 260, hadis no: 845; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, I, 188, hadis no:296. Heysemî, senedin ricallerinin sika olduğunu söylemektedir. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 245.

[925] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, I, 187, hadis no: 294.

[926] Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 85.

[927] Abdurrezzak, *Musannef*, V, 18, hadis no: 8833; Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, hadis no: 5284. Senedde bulunan Abdullah b. Muharrir'den dolayı hadis zayıftır. İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed b. Ali, *Tehzibü't-Tehzîb*, V, 340, Dâru'l-Fikr, 1404/1983, Beyrut.

[928] Bkz: EK 2: Kâbe'nin Kısımları.

Aksa'yı önüne alarak Namaz kıldığı bölümdür.[929] Konumuzla alakalı olarak bu köşenin fazîletine dair hadis kitablarımızda yer alan rivayetleri inceleyeceğiz:

Konuyla ilgili olarak Ezrakî'nin Hz. Aişe'den tahriç ettiği bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: *"Ne zaman Rüknü Yemani'ye uğrasam, Cebrail'i orada kaim (bekler) bulurum."*[930] Senedde bulunan Muaz ez-Ziyad'tan dolayı İbn Main ve başkaları rivayeti zayıf görmüşlerdir.[931]

Ata'dan gelen bir rivayette ise Hz. Peygamber'e "*Ey Allah'ın Rasulü! Seni Rüknü Yemani'ye çokca istilam ederken (selam verirken) görüyoruz*" denildiği; Hz. Peygamber'in de *"Ben her ne zaman Rüknü Yemani'ye gitsem Cebrail'in kaim bir şekilde orayı istilam edenler için istiğfar ettiğini bulurum"* cevabını verdiği bildirilmektedir.[932] Senedde bulunan Osman b. Sâc'ın Ata ile hiç görüşmediği, bu yüzden rivayetin zayıf olduğu ifade edilmiştir.[933]

Mücahid'den de şöyle rivayet edilmektedir: *"Rüknü Yemani'ye elini koyup dua eden hiçbir insan yok ki duası kabul edilmemiş olsun."*[934] Konu hakkında gelen diğer bir rivayette, *"Rüknü Yemânî ve Hacerü'l-Evsed'in arasında Allah'ın beyti yarattığı günden beri orda olup da ayrılmayan yetmiş bin melek bulunmaktadır"*[935] buyrulmuştur. Ezrakî'nin muhakkiki Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş rivayetin Hasen Liğayrihi olduğunu belirtmektedir.[936]

Konuyla ilgili bir başka rivayette ise şöyle söylenmektedir: *"Rüknü Yemânî'de Allah'ın göğü ve yeri yarattığı günden beri vazifeli bir melek vardır ki, orada rabbena duasını okuyan kimseye amin demektedir."*[937]

---

[929] Geniş bilgi için bkz: Ahmed Naim, *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, VI, 19.

[930] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 338; Mekkî, *İfâdetü'l-Enâm*, I, 547.

[931] Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, IX, 312, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1271/1854, Beyrut.

[932] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 338; Mekkî, *İfâdetü'l-Enâm*, I, 547..

[933] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 338.

[934] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 339; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, I, 139, hadis no: 153; Mekkî, *İfâdetü'l-Enâm*, I, 547.

[935] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 339; Mekkî, *İfâdetü'l-Enâm*, I, 547.

[936] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 339

[937] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, I, 138, hadis no: 152; Tabarâni, *Mu'cemü'l-Evsat*, IX, 183, hadis no: 8395.

Konu hakkında Salim b. Abdullah'ın babasından naklettiği rivayette *"Rüknü Yemani'nin üzerinde oraya gelerek dua edenlerin duasına âmin demekle görevli iki melek vardır." Hacerü'l-Evsed'in üzerinde ise (bu melekler) sayılamayacak kadardır"*[938] buyrulmaktadır. Rivayetin isnadı sahihtir.[939]

İbn Mâce'nin Ebu Hureyre'den tahriç ettiği bir rivayette ise şöyle buyrulmaktadır: *"Rüknü Yemânî'nin üzerinde görevli yetmiş melek, 'Allahım senden dünya ve ahirette afv ve afiyet istiyorum. Rabbimiz bize dünya ve ahirette iyilikler nasib eyle, bizi cehennem azabından koru (Rabbena duasını)' diyen kimselerin duasına âmin demekle görevlidir."*[940] Senedde bulunan Humeyd adlı ravinin Humeyd b. Ebi Seviyye veya Humeyd b. Ebi Suveyd olduğunda ihtilaf edilmiştir. Humeyd b. Ebi Suveyd, mechul olup hadisleri terk edilmiştir.[941] Seneddeki bu karışıklıktan dolayı Dümeyrî hadisin mahfuz olmadığını söylemektedir[942] Bundan dolayı Fâkihî'nin muhakkiki olan Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, rivayete zayıf demektedir.[943]

Hz. İbn Ömer'den konu hakkında gelen rivayet şöyledir: *"Hacerü'l-Esved ve Rüknü Yemânî'yi meshetmek (dokunmak) hataları (günahları) siler."*[944]

Görüleceği üzere Rüknü Yemânî'nin fazîleti hakkında sahih ve zayıf birçok rivayet gelmiş, zayıf rivayetler birbirini desteklemektedir. Fezâil konusunda bu rivayetlerle amel edilmesinde bir beis yoktur.

2.1.5. Mültezem

Mültezem[945], sözlükte sarılmak, bir yere yapışıp oradan ayrılmamak anlamında iltizam masdarından mekân ismi olan kelimedir.[946] Mültezem Kâbe'nin kısımlarından bir yerin adıdır. Hz. Abdullah b. Abbas'tan nakledilen *"Rükün'le (Hacerü'l-Esved)*

---

[938] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 341; Mekkî, *İfâdetü'l-Enâm*, I, 547.

[939] Geniş bilgi için bkz: Fâsî, Ebü't-Tayyib Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali, *Şifaü'l-Garam bi-Ahbâri'l-Beledi'l-Haram*, I, 328, tahkik: Ömer Abdü's-Selam Tedmûrî, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985, Beyrut.

[940] İbn Mâce, Menâsik 32, hadis no: 2957.

[941] Zehebî, *Kâşif*, I, 353, isim no: 1250.

[942] Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî alâ Sünen-i İbn Mâce*, III, 440.

[943] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, I, 138, hadis no: 152.

[944] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 89; İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 11 hadis no:3698.

[945] Bkz: EK 2: Kâbe'nin Kısımları.

[946] Şener, Mehmet, "Mültezem" maddesi, DİA, XXXI, 552, 2006 İstanbul.

Kâbe kapısının arası, Mültezem'dir"[947] sözünden dolayı ulema Hacerü'l-Esved rüknü ile Kâbe kapısı arasında bulunan mekânın adına Mültezem ismini vermişlerdir. Mültezem'e varınca ağlayıp, yalvararak kollarının birini kapı tarafına diğerini de Hacerü'l-Esved tarafına sererek karnını ve göğsünü Kâbe'nin duvarına yapıştırmak ve yüzünü duvara sürmek, dünya ve âhiret saadeti için duada bulunmak, ilim adamları tarafından müstehab görülmüş,[948] ve orada yapılan duaya icabet edileceği bildirilmiştir.[949]

Mültezem Allah'tan günahların affedilmesini dilemek amacıyla içten gelen bir duygu ile yapılan dualaların kabul olduğu yer manasında Med'â ve bütün kötülüklerin şerrinden sığınılan yer anlamında Müteavvaz isimleriyle de bilinmektedir.[950]

Konu hakkında Amr b. Şuayb'ın babasından rivayeti şu şekildedir: "*Abdullah b. Amr b. Âs ile tavaf ederken Kâbe'nin arkasına gelince niçin istiazede de bulunmadığını sordum. Bana (Amr b. As) 'Ateşten Allah'a sığınırım' dedi ve sonra Hacerü'l-Esved'e istilam etti. Hacerü'l-Esved ile Kâbe kapısı arasında (Mültezem) durdu, göğsünü yüzünü dirseklerini ve avuçlarını yayarak oraya koydu ve sonra 'Hz. Peygamber'in böyle yaptığını gördüm' dedi*."[951]

Yine Salih b. Abdullah'tan gelen mürsel bir rivayette Hz. Peygamber'in Mültezem'de dua ettiği bildirilmektedir.[952] Hz. Peygamber ile sahabe ve tabiinden birçok kimsenin burada dua ettiği kaynaklarda zikredilmektedir.[953] Nitekim Hz. İbn Abbas'tan gelen zayıf bir rivayette *"Rükn ve kapı arası Mültezem'dir. İhtiyaç sahibi, sıkıntı veya gam sahibi her kim, onun önünde Allah'a dua ederse kabul edilir"*[954]

---

[947] İmam Mâlik, *Muvatta*, Hac 81, hadis no: 251, I, 424; Fâkihî *Ahbaru Mekke*, I, 160, hadis no: 215-216, Abdurrezzak, *Musannef*, V, 76.

[948] Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, IV, 385.

[949] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, II, 291, hadis no: 1545; Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, s. 586; Nevevî, *Ezkâr*, s. 321.

[950] Şener, "Mültezem" maddesi, DİA, XXXI, 552.

[951] Ebû Dâvûd, Menâsik 55, hadis no:1899. İbn Mâce Menâsik 35, hadis no: 2962, Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 164, Fâkihî, *Ahbaru Mekke*, I, 161, hadis no: 221. Hadis sened itibariyle zayıf olsa bile Fedail konusında zayıf hadisle amel edilebileceğinden dolayı hadisle amel edilmesinde bir beisin olmadığını düşünmekteyiz.

[952] Fâkihî, *Ahbaru Mekke*, I, 162, hadis no: 222.

[953] Fâkihî, *Ahbaru Mekke*, I, 161-169.

[954] İbn Adiyy, *Kamil*, IV, 335, Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* XI, 254, hadis no: 11873; Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, hadis no: 3172.

buyrulmaktadır. Suyûtî hadisi hasen görse bile senedinde terk edilen Abbad b. Kesir el-Sekafî'den dolayı hadis zayıftır.[955]

Konumuzla ilgili Hz. İbn Abbas'tan gelen başka bir hadiste de *"Kim bu mültezemde bir şey için dua ederse mutlaka duasına icabet olunur"*[956]buyrulmakta, yine Hz. İbn Abbas'tan gelen diğer bir rivayette de *"Rükun ve makam arasında mültezem denen bir yer vardır. Afete uğrayan bir kimse orda dua ederse muhakkak ki afetten kurtulur"*[957] buyrulmaktadır.

Hadisler, Rükn ile kapı arasında durarak göğsün, yüzün, kolların ve avuçların konularak Mültezem'i istilâm etmenin ve bu kısma yüzlerin sürülmesinin meşru olduğuna delâlet etmektedir. Bilindiği üzere Mültezem, Kâbe'nin kapısı ile Hacer-ü'l-Esved arasında kalan duvardır. Rivayette yer alan "*Kâbe'nin arkasına geldiğimiz zaman*" sözünden maksadın, "*Tavaf bittikten sonra tavaf namazı kılmak üzere Makam-ı İbrahim'in*[958] *arkasına geldiğimiz zaman*" demek olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim hadisin İbn Mâce rivayetinde; "*Yedi turu tamamladığımız zaman Kâbe'nin gerisinde iki rekat tavaf namazı kıldık*" lafzıyla rivayet edilmiştir. [959]

Abdurrahman b. Safvân'dan rivayetle kendisi şöyle demektedir: "*Hz. Peygamber, Mekke'yi fethedince (kendi kendime), elbisemi giyeceğim -evim de yol üzerinde idi- Resûlullah'ın nasıl hareket edeceğini göreceğim dedim ve bunun üzerine yola düşüp kendisini buldum. Hz. Peygamber'i, yanaklarını Beyt'in (duvarları) üzerine koyarak Kâbe kapısından Hatime kadar Beyt'i selamlamakta olan ashabıyla birlikte Kâbe'den çıkarken gördüm. Hz. Peygamber, onların arasında bulunuyordu*."[960]

---

[955] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 246.

[956] Deylemi, *Firdevs*, IV, 94, hadis no: 6292; Mekkî, *İfâdetü'l-Enâm*, I, 552.

[957] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, XI, 254, hadis no: 11873.

[958] "Orada apaçık alametler ve deliller, İbrâhim'in makamı vardır. Kim Beytullaha girerse korkudan emin olur. Ziyarete gücü yeten herkese Beytullah'ı ziyaret etmek, Allah'ın onun üzerindeki hakkıdır. Nankörlük edip bu hakkı tanımayana Allah'ın hiçbir ihtiyacı yoktur, o bütün âlemlerden müstağnidir" Al-i İmran 3/97. "Biz Beytullâh'ı insanlara sevap kazanmaları için toplantı ve güven yeri kıldık. Siz de Makam-ı İbrâhim'i namazgâh edininiz! İbrâhim ile İsmâil'e de: "Tavaf edenler, itikâfa girenler, rükû ve secde edenler için bu Evimi tertemiz bulundurun!" diye emretmiştik." Bakara 2/125. Bu iki ayette Makam-ı İbrahim'in fazîleti açıkça ortaya konmaktadır. Makam-ı İbrahim'in fazîleti hakkında geniş bilgi için bkz: Yemânî, Abdurrahman b. Yahya, *Makamu İbrahim*, tahkik: Ali b. Hüseyin b. Ali b. Abdulhamid, I. Baskı, Dâru'r-Râye, 1417/1996, Riyad.

[959] İbn Mâce, Menâsik 35, hadis no: 2962.

[960] Ebû Dâvûd, Menâsik 55, hadis no: 1898.

Konu hakkında Hz. Câbir'den gelen rivayette Hz. Peygamber, "*Rükun ve makam, veya kapı ve makam arasında bir adamın 'Ya Rabbi falan kimseyi affet' dediğini duyunca Hz. Peygamber, adama durumunu sordu. Kişi 'Ey Allah'ın Resulü, falanca kimse bana burada kendisi için dua etmemi söyledi' deyince Hz. Peygamber, 'Dön haber ver Allah senin arkadaşını affetti'* buyurdu"[961] Senedinde bulunan Hâris b. İmran'dan dolayı hadis zayıftır. Rivayete ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

Hz. Peygamber'in hangi yer daha hayırlıdır diye sorduğu Hz. Aişe'nin cevaben makamla rükun (Makam-ı İbrahim - Hacerü'l-Esved) arasını kendisinin çok sevdiğini ve burasını kastettiğini söylemesi üzerine Hz. Peygamber'in doğru söylediğini ifade edip Hz. Aişe'ye şöyle söylediği rivayet edilmektedir: *"Mekânların en hayırlısı ve en temizi Allah'a en yakını makamla rükun arasındaki yerdir. Orası cennet bahçelerinden bir yerdir. Kim orda dört rekât namaz kılarsa arşın ortasında ona şöyle nida edilir: Ey kul senin önceki günahların bağışlandı. Ameline yeniden başla."*[962] Fakihî'nin muhakkiki olan Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, Fâkihî'nin şeyhi olan Ahmed b. Salih'i kimliğini tespit edemediğini, rivayetin geri kalan ricalinin ise sika olduğunu söylemektedir.[963]

Bu anlamda Hz. Ömer'den gelen rivayette burada kılınan namazın ilk rekatta Yasin, ikincisinde Mülk, üçüncü rekatta Secde ve dördüncüsünde de Duhan suresi okuyan kimse için "*Meleğin kanatlarını o kişinin omuzlarına koyup kafanı kaldır sana mağfiret olundu*" diye hitab edeceği söylenmektedir.[964] Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, senedde yer alan Şa'bi'nin, Hz. Ömer'den hadis iştimediğinden dolayı hadisin Munkatı' olduğunu söylemektedir.[965]

İbn Abdilber, Rükun ve makam arasında namaz, zikir ve duaya teşvik eden birçok hadisin rivayet edildiğini bildirmektedir.[966]

Nevevî, Mültezem'in fazîletine dair gelen hadislerin genel itibarıyla zayıf olduklarını, ancak amellerin fazîletine dair zayıf hadisler hakkında ulemanın musafaha

---

[961] Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ*, V, 12, 744-748, t.y, y.y. Kahire.

[962] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, I, 468-469 hadis no: 1032.

[963] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, I, 468-469.

[964] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, I, 468 hadis no: 1031.

[965] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, I, 468.

[966] İbn-i Abdilber, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî en-Nemerî, *el-İstizkar*, XIII, 358, tahkik: Abdülmu'ti Emin Kal'acı, I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, 1414, Kahire.

gösterdiğini belirtip[967] Mültezem'de dua etmenin müstehab olduğunu söyleyerek burada yapılabilecek bu duaların bir örneğini kitabında zikretmektedir.[968] Biz de Nevevî'nin bu görüşüne katılarak Fezâil konusunda zayıf hadisle amel edilebilmesi ve rivayetlerin birbirini desteklemesi sonucu, varid olan hadislerden buranın fazîletli bir mekân olduğu ve burada dua edilip mekânın fazîletinden istifade edilebileceğini düşünüyoruz.

2.1.6. Hacerü'l-Esved

Hacerü'l-Esved,[969] Kâbe'nin Güneydoğu köşesinde yerden bir buçuk metre yüksekte yer alan ve tavafa başlama noktasında yer alan siyah bir taştır. Hadislerde bu taşın kaynağı, hususiyetleri ve ona karşı adabı ve ahkâmı hakkında bir çok rivayet gelmiştir.[970] Kâbe'yi tavaf edenlerin geçişlerinde öptükleri ve selamladıkları bu taşın kaynağı hakkında rivayetlerde gökten indirildiği,[971] cennetten indirildiği,[972] Ebu Kubeys Tepesi'nden getirildiği gibi bilgiler mevcuttur.[973] Kutsiyet ve fazîletine dair kaynaklarımızda oldukça fazla bilgi bulunan bu taşın bulunduğu mekân Kâbe olunca ayrı bir değer kazanmıştır.[974] Çalışmamız sahasına giren bu taş hakkında varid olan hadisler ışığında fazîlet ve kutsiyetini tespit etmeye çalışacağız.

Konumuzla alakalı olarak Hz. İbn Abbâs'tan gelen bir rivayet şu şekildedir: *"Hacerü'l-Esved, Cennet'ten inmiştir"*[975] Hadisin bazı tariklerinde ise *"O, indiğinde, sütten daha beyazdı. Âdemoğlunun hataları (günahları) onu kararttı"*,[976] ziyadesi gelmiştir.

---

[967] Nevevî, *Mecmu',* VIII, 260-261.

[968] Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nûri, *el-Ezkâr Tercemesi (Peygamber Efendimiz'in Mübarek Sözlerinden Seçilmiş Zikirler),* s. 241, (ter: Abdulhâlık Duran), İslami Neşriyat Yayınevi, 1973, Konya.

[969] Bkz: EK 2: Kâbe'nin Kısımları.

[970] Heyet (Ümmü'l-Kura Üniversitesi Usuli'd-Dîn Fakültesi), *el-Beledü'l-Haram Fedâilü ve Ahkâmü*, s. 58, Dâru Âlemi'l-Fevâid, 1423/2002, Mekke.

[971] Taberî, *Tarih*, I,160.

[972] Nesâî, *Sünen*, V, 226.

[973] Ali el-Kuraşî, *el-Câmiu'l-Latif fî Fadli Mekkete ve ehlihâ ve Binâi'ş-Şerif*, s. 19

[974] Ali el-Kuraşî, *el-Câmiu'l-Latif fî Fadli Mekkete ve ehlihâ ve Binâi'ş-Şerif*, s. 32-33

[975] Nesâî, *Sünen*, V, 226.

[976] Tirmizî, Hac 49, hadis no: 877; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 307, 373, 329.

Tirmizî, isnadın hasen sahîh olduğunu söylemektedir. Muhakkik Muhammed Fuad Abdulbaki, buradaki ziyadenin Tirmizî dışında Kütüb-i Sitte müellifleri tarafından tahriç edilmediğini ifade etmektedir.[977]

Hz. İbn Amr b. As'tan gelen rivayet'te ise *"Rukün ile Makam, (Hacerü'l-Esved ile Makam-ı İbrahim) Cennet yakutlarından iki yakut idi. Allah onların nurunu almıştır. Şayet onların nurlarını almasaydı meşrik ile mağrib (doğu-batı) arasını aydınlatırdı"*[978] buyrulmaktadır. Tirmizî hadisin garip olduğunu söylemektedir.[979] Aynı hadis Abdullah b. Amr'dan mevkuf olarak da rivayet edilmiştir.[980]

Hz. İbn Amr b. As'tan gelen konu hakkındaki diğer bir rivayette *"Kıyamet gününde Rükün, bir dili ve iki dudağı olduğu halde Ebû Kubeys dağından daha büyük olarak gelecektir"* buyrulmaktadır.[981] Rivayetin senedinde bulunan Abdullah sebebiyle isnadı hasen sayılmıştır.[982]

Yine aynı şekilde konu hakkında Hz. Abdullah b. Amr b. As'tan gelen bir başka rivayette Hacerü'l-Esved'in semadan indiği, Ebû Kubeys dağına beyaz bir billur taşı gibi konduğu, Kırk sene orada kaldıktan sonra Hz. İbrahim'in temelleri üzerine yerleştirildiği ve kendisini hak ile istilâm eden için tanıklık edeceği haber verilmektedir.[983]

Hz. İbn Abbas *"Yeryüzünde cennete ait varlıklardan yalnız Hacerü'l-Esved ile Makam-ı İbrahim bulunmaktadır. Şayet bunlara müşrik eli dokunmasaydı onlara dokunan kimselere mutlaka Allah şifa verecekti"*[984] derken; Hz. Abdullah b. Amr b. As ise "*Cahiliye devrinin pislikleri Hacerü'l-Esved'e dokunmasaydı, ona dokunan hastalar mutlaka iyi olurdu. Hacerü'l-Esved ilk indiğinde gümüşten daha beyaz bir durumda idi*"[985] demektedir.

---

[977] Tirmizî, *Sünen*, III, 226.

[978] Tirmizî, Hac 49, hadis no: 878; Hâkim, *Müstedrek*, I, 456; İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 24, hadis no: 3710; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 75.

[979] Tirmizî, Hac 49, hadis no: 878.

[980] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, I, 440, hadis no: 960, 961, 962; Abdurrezzak, *Musannef*, V, 39, hadis no: 8921.

[981] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 211; Hâkim, *Müstedrek*, I, 457.

[982] Münzirî, *Tergîb ve'-Terhîb*, II, 194.

[983] Ahmed b.Hanbel *Müsned* II, 211, Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat*, I, 337, hadis no567; Hâkim, *Müstedrek*, I, 627; Münzirî, *Tergîb ve't-Terhîb*, II, 194. İsnadı sahîhtir.

[984] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 443 hadis no: 410; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, I, 443, hadis no: 968

[985] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 443 hadis no: 411; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, I, 89, hadis no: 19.

Nitekim Hacerül-Esved'in iki gözü ve dili olduğu halde, haşir meydanına gelip kendisini hakkıyla istilâm edenlere şahadet ederek şefaat etmesi, Hacerül-Esved'in kendisine selam veren kişinin baktığı iki gözü ve dili olarak kişiye şehadet edeceği"[986] hakkında sahih ve zayıf birçok hadis gelmiştir. [987]

Hz. Enes'ten gelen bir rivayette ise *"Hacerü'l-Esved, Allah'ın yeryüzündeki yeminidir. Kim elini hacere sürerse Allah'a ona isyan etmemek üzere ona biat etmiştir"*[988] buyrulmakta, Hz. Câbir'den gelen rivayette "*Hacerü'l-Esved Allah'ın kullarını kendisiyle musafaha ettiği yeryüzündeki yeminidir"* buyrulmaktadır.[989] Ezrakî ise benzer rivayeti Hz. İkrime'den mevkuf olarak rivayet etmektedir.[990]

Konumuzla ilgili olarak Hz. İbn Abbas'tan gelen rivayette *"Hacerü'l-Esved Allah'ın yeryüzündeki yeminidir. Kim Hz. Peygamber'in beyatına yetişemeyip de Hacerü'l-Esved'e istilam ederse Allah'a ve Resûlü'ne biat etmiştir"*[991] buyrulmaktadır.

Yine kaynaklarda Ahd-ü Mîsâkın içinde yazılmış olduğu vesikanın Haceru'l-Esved'de gizlenmesine dair rivayetler de vârid olmuştur.[992]

Hz. Ömer, Hacerü'l-Esved'e yönelip "*Senin zarar ve menfaat vermeyen bir taş olduğunu gerçekte biliyorum. Rasûlullah'ın seni öptüğünü görmeseydim, ben de seni öpmezdim*"[993] diyerek Hacerü'l-Esved'i öpmüştür. Hz. Ali de kendisine Hacerü'l-Esved'in zarar da fayda da vereceğini söylemesi üzerine Hz. Ömer, bu sözü neye

---

[986] İbn Mâce, Menâsik 27, hadis no: 2944; Tirmizî, Hac 113, hadis no: 961. Tirmizî, rivayete hasen demektedir. Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* XII, 49, hadis no: 12479; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ,* V, 75; İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 26, hadis no: 3712.

[987] Şa'rani, Ebû Abdurrahman Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali el-Mısri, el-*Yevakit ve'l-Cevâhir fî Beyâni Akaidi'l-Ekâbir, el-Kibritü'l-Ahmer fî Beyâni Ulûmi'ş-Şeyhi'l-Ekber,* s. 115 -177, Matbaatü Mustafa el-Bâbi el-Halebî, 1378/1959, Mısır. Cemel, Süleyman b. Ömer b. Mansur el- Ezheri, *el-Fütuhatü'l-İlâhiyye bi-Tavzîhi Tefsîri'l-Celâleyn*, II, 208-209, Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebi, t.y, Mısır. Cemel, bu konuyu, Şa'rânî'nin *el-Kavâid-ul-Keşfiyye fis'Sıfât-il-İlâhiyye* adlı kitabından nakletmektedir. Ayrıca bkz: *Hâşiyet-ul-Allâmet-is-Sâvî alâ Tefsîr-il-Celâleyn* II, 106, 107, 108.

[988] Deylemi, *Firdevs*, II, 159, hadis no: 2807, Hindî, *Kenzu'l-Ummâl*, XII, 215, hadis no: 24730; Suyûtî *Câmiu's-Sağîr*, hadis no: 3805. Hadisin senedinde bulunan Ali b. Ömer el-Askeri zayıftır. Münavî, *Feyzu'l-Kadir*, III, 410.

[989] İbn Manzur, *Muhtasaru Târîhi Dımeşk,* XXII, 65; Deylemî, *Firdevs*, II, 159, hadis no: 2808; İbn Adiyy, *Kamil*, I, 342

[990] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, (çev: Y. Vehvi Yavuz), s. 217.

[991] Abdurrezzak, *Musannef*, V, 39, hadis no: 8919; Fâkihî, *Ahbaru Mekke*, I, 88, hadis no: 17. Hadisin geniş tahrici için bakınız. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ,* I, 349 hadis no: 1109.

[992] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 446 hadis no: 418.

[993] Buhârî Hac 50, hadis no:1597, Hac, 57, hadis no:1605, Müslim Hac 41, hadis no: 248-249-250-251 (1270), İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 130-131, hadis no: 3821-3822; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 54.

dayanarak söylediğini sormuş, Hz. Ali de ayetten[994] iktibasla Allah Âdem'i yarattı, sırtını okşadı. Kendi Rubûbiyeti'ni ve onların da kul olduklarını kendilerine ikrâr ettirdi, ahidler ve vesikalar aldı. Sonra onu bir parça deride yazdırdı. O zamanda şu Haceretu'l-Esved'in iki gözü ve dili var idi. Allah ona aç ağzını buyurdu. Hacerü'l-Esved ağzını açınca, üzerinde yazı olan deri parçasını ağzına attı ve Hacerü'l-Esved'e: "*Dünyada sana vefâdarlık yapanlara, sen de ahirette onlara şahidlik yap*" buyurdu. Ben şahadet ederim ki, Hz. Peygamber'den şöyle işittim: "*Kıyamet gününde açık seçik dili olduğu halde Hacerü'l-Esved getirilir. O da Tevhîdle birlikte kendisini istilâm eden kimsenin lehine şahadet eder*" deyip Hacerü'l-Esved'in, zarar da fayda da verdiğini söylemesi üzerine Hz. Ömer, Hz. Ali'ye yönelerek "*Senin içinde bulunmadığın bir kavim içerisinde yaşamamdan Allah'a sığınırım*" demiştir.[995] Zehebî, Senedde bulunan Ebû Hârun el-Abdî'nin zayıf olduğunu söylemektedir.[996] Suyûtî, bu hadisi Hâkim'in Müstedreki'nde, ve Beyhakî'nin Şuabu'l-İman'da Ebû Saîd el-Hudrî'den zayıf bir senedle tahriç ettiklerini söylemektedir.[997] İbn Hacer, Senedde bulunan Ebû Hârûn el-Abdî el-Basrî'nin zayıf olduğunu söylemektedir.[998] Rivayete ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.

Hacerü'l-Esved gibi cansız gördüğümüz şeylerin konuşmalarına dair de hadisler varid olmuştur. Aynî, yukarda vermiş olduğumuz rivayetteki Hz. Ömer'in sözünü, cansızların konuşmalarının mümkünlüğüne, keseklerin (toprak parçası) tesbîhine, Hacerü'l-Esved'in konuşmasına, dili ve gözlerinin var olduğuna delâlet ettiğini söylemektedir. Ancak Hacerü'l-Esved'de dil ve gözler, şimdi var mı, yoksa kıyamet gününde mi var olacağı, bilinmeyip, her iki ihtimalin de olabileceği söylenmektedir. Yukarıda naklettiğimiz Hz. Ali'nin sözünün Hacerü'l-Esved'in iki gözü ve dilinin tâ Ahd-i Elest zamanından beri mevcud olmasına delâlet ettiğini ve hakkını îfâ etmiş olduğu halde kendisini istilâm edenin lehine şahadet edeceği anlaşılmaktadır. [999]

Beyhakî, Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivayet ettiği bu rivayetin sahîh olması

---

[994] A'raf 7/172.

[995] Hâkim, *Müstedrek,* I, 457; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 446 hadis no: 418. Zeylaî, *Nasbu'r-Râye*, III, 39; Hindî, *Kenz-ul-Ummâl*, V, 177-178, hadis no: 12521.

[996] Zehebî, *Kâşif,* II. 149.

[997] Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *ed-Dürrü'l-Mensur fi't-Tefsîri'l-Me'sûr,* III, 605, Dârü'l-Fikr, 1403/1982, Beyrut.

[998] İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VII, 361.

[999] Aynî, *Umdetul-Kârî*, IV, 608.

durumunda Hz. Ömer'in sözünün manasının şu olacağını söylemektedir: Hz. Ömer, Hacerü'l-Esved'in karşısına gelince, Cahiliyye devrinde Allah'tan başkasına taptığını hatırlamasıyla korkuya kapılıp Allah'tan başkasına ibadet etmekten teberrî ederek bizâtihi Hacerü'l-Esved'in taş olmaklığı sebebiyle zarar ve menfaat vermeyeceğini, ilan edip Hz. Peygamber'in sünnetine uyarak öpmüştür. Hz. Ali'nin, Hz. Ömer'e sözünün manası da Allah'ın Hacerü'l-Esved'e şefaat için izin vermesi ve taş olması sebebiyle değil Allah'ın izniyle zarar ve menfaat vereceğini ifade etmektir.[1000]

Fıkıh âlimleri, bu uygulamalara dayanarak tavaf sırasında Hacerü'l-Esved'i sünnete uygun şekilde ziyaret etmenin (istilâm) ona el ile dokunup öpmenin sünnet olduğu konusunda görüş birliği içindedirler.[1001] Hacerü'l-Esved'i istilâm ederken tekbir getirilmesi de aynı gerekçe ile müstehap sayılmıştır.[1002]

Tavaf esnasında Hacerü'l-Esved'e dokunulması ve onun öpülmesi yönündeki rivayetlerden, bu taşın kutsallığı sonucunu çıkararak bu uygulamayı bizzat Hacerü'l-Esved'e karşı bir saygı ifadesi olarak görmek doğru değildir. Hac ibadetindeki birçok şekil ve merasim gibi bunun da Hz. İbrahim ve Hz. Peygamber'in hâtırasını canlandırma, haccı önemsemeyi ve Allah'ın bu konudaki emrine boyun eğmeyi vurgulama, kulluk ve itaat gibi ruhî ve derunî halleri, zahirî bazı davranışlarla ifade etme gibi sembolik ve taabbüdî bir anlam taşımaktadır.

2.1.7. Zemzem

Zemzem çıktığı mekân itibariyle metaf alanını ihtiva ettiği için, metaf alanı da kabenin tavaf edildiği mekân olması hasebiyle Kâbe ve diğer rükünları gibi kendisinde bir fazîlet barındırmakta, ayrıca zemzemin buradan çıkması kıymetini daha da artırmaktadır. Hadislerde Zemzem'in çeşitli özelliklerinden bahsedilmektedir. Kaynaklarda zemzemin isimleri şu şekilde geçmektedir: Bereket, Seyyide, Nâfia, Madnûne, Avne, Büşrâ, Sâfiye, Berre, İsmet, Sâlime, Meymûne, Mübâreke, Kâfiye, Âfiye, Tâhire, Haramiyye, Merviyye, Şifâü's-Sakam.[1003]

[1000] Çetin, İsmail, *Tahkim-i Sâdât Şerh-i Mişkât*, III, 1056-vd, Dilara Yayınları, 1996, Isparta.

[1001] İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesıd*, I, 340, Mısır, 1975; Cezîrî, Abdurrahman b. Muhammed b. Iyaz, *el-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erbaa*, I, 580-582, Mektebetü't-Ticâreti'l-Kübrâ, 1970, Mısır.

[1002] Buhârî, Hac, 62 hadis no:1613.

[1003] Fâkihi, *Ahbâru Mekke*, II, 68.

Hz. İbn Abbâs'ın *"Resûlullah'a zemzem suyu verdim, ayakta içti"*[1004] sözünden zemzemin ayakta içileceği anlaşılmakta, günümüzde de bu uygulama devam etmektedir.

Hz. İbn Abbâs'tan gelen diğer bir rivayet de şöyledir: *"Biz ona (zemzeme) doyurucu derdik. Onu biz çoluk çocuk için en güzel yardım olarak bulurduk."*[1005] Konu hakkında Hz. İbn Abbas'tan gelen başka bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: *"Münafıklarla aramızdaki alâmet (fark), onların zemzemden kana kana içememeleridir."*[1006]

Hz. Câbir b. Abdullah'dan gelen konuyla ilgili bir başka hadiste ise "*Zemzem suyu ne maksatla içilirse onun için yararlıdır"*[1007] buyrulmaktadır. Sindî, hadisin senedinde bulunan Abdullah b. Müemmil'den dolayı hadisi zayıf görmüş ise de,[1008] Hâkim, hadisin isnadının sahih olduğunu,[1009] Suyûtî ise bu hadisin lafzının diller üzerinde çok meşhur olduğunu söylemektedir. Hadis hafızları hadisin derecesi üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Bazılarına göre hadis sahih, bir kısmına göre hasen, bir kısmına göre ise zayıftır. Fakat kuvvetli olanın ilk görüş olduğu zikredilmektedir.[1010]

Yine Hz. İbn Abbas'tan gelen bir başka hadiste de şöyle buyrulmaktadır: "*Yeryüzünün en hayırlı suyu zemzemdir. Çünkü onda tadın tadı, hastanın şifası vardır. Yeryüzündeki en kötü su, Hâremütta mevkiinde bir delikten akan Berhûd vadisindeki sudur. Çekirge bacağına benzer, sabahleyin fışkırır, akşamleyin hiç suyu kalmaz."*[1011] Heysemî, senedin ravilerini sika görmektedir.[1012]

[1004] Buhârî, Hac 76 hadis no:1637, Eşribe 16 hadis no:5617; Müslim, Eşribe 15, hadis no: 117 (2027); Tirmizî, Eşribe 12, 1882. Tirmizî, bu konuda Hz. Ali, Hz. Sa'd, Hz. Abdullah b. Amr'dan da rivayetler geldiğini söylemektedir.

[1005] Abdurrezzak, *Musannnef*, V, 117, hadis no 9120; Fâkihî *Ahbâru Mekke*, II, 36, hadis no: 1094. Hadisin ricali sikadır. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 286.

[1006] İbn Mâce, Menâsik 78, hadis no: 3061; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, II, 28, hadis no: 1079, Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 147, Sindî, isnadın sahîh, ricalin de sika olduğunu söylemiştir. Sindî, *Haşiyetü Sindî alâ Süneni İbn Mâce*, III, 490.

[1007] İbn Mâce, Menâsik 78, hadis no: 3062.

[1008] Sindî, *Haşiyetü Sindî alâ Süneni İbn Mâce,* III, 490.

[1009] Hâkim, *Müstedrek,* I, 472.

[1010] Hatiboğlu, Haydar, *Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi*, VIII, 342, Kahraman Yayınları, 1982, İstanbul.

[1011] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* XI, 98, hadis no: 11167; *Mu'cemü'l-Evsat*, IV, 542, hadis no: 3924. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 286.

[1012] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 286.

İbn Abbas'tan gelen yine konuyla alakalı bir başka hadiste ise *"Zemzem suyu ne için içilirse onun içindir. Eğer onu şifa dileyerek içersen, Allah sana şifa verir. Eğer onu sığınarak içersen Allah seni sığındırır. Eğer onu susuzluğunu kesmek için içersen susuzluğunu giderir"* buyrulmaktadır.[1013]

Sindî, Zemzem suyunun açlığı ve susuzluğu gidermek, bir hastalıktan kurtulmak gibi ne niyetle içilirse Allah'ın lütfuyla o niyete uygun sonuç alınacağını söyleyerek, bu durumun tecrübelerle sabit olduğunu ifade etmektedir.[1014] Nitekim Hz. Ebu Zer, uzun bir rivayette Mekke'ye ilk geldiğinde orada otuz gün kaldığını zemzem suyundan başka bir şey yiyip içmediğini ama karnında açlık zafiyetini hissetmediğini, bilakis semizlendiğini anlatmaktadır.[1015]

Hz. İbn Ebî Huseyn'den gelen bir hadiste Hz. Peygamber'in Süheyl b. Amr'dan zemzem suyu istediği[1016] ve bu konuda acele etmesi hakkında mektub yazdığı görülmektedir.[1017] Bu rivayet zemzemin fazîletine delâlet ettiği gibi, hacıların, hac veya umre dönüşü, beraberlerinde zemzem suyu getirme âdetinin Nebevî bir sünnet olduğunu da göstermektedir. Zemzem suyunun diğer sulardan farklı bir hususiyetleri olduğu hadislerden anlaşılmaktadır.

2.1.8. Hıcr

Sözlükte bir şeyden bir parça ayırmak manasına gelen Hıcr,[1018] Kâbe'den ayrılmış olmakla birlikte onun bir parçası kabul edilen yere verilen isimdir.[1019] Kâbe'nin kuzeybatı duvarının karşısında, zeminden bir metre kadar yüksek, 1,5 metre kalınlığında yarım daire şeklinde bir duvar vardır. Bu duvara Hatim, bu duvarla Beytullah arasındaki boşluğa Hıcr ismi verilmektedir. Bu bölüm, Hz. İbrahim'in inşa etmiş olduğu Kâbe'nin içerisine dâhil olmakla birlikte Hz. Peygamber'in nübüvvetten önceki döneminde yapılan bir tamir sırasında, inşaat malzemesi yetmediği için dışarıda bırakılmıştır.[1020]

[1013] Hâkim, *Müstedrek*, I, 473. Hâkim, isnadın sahih olduğunu söylemektedir.
[1014] Sindî, *Haşiyetü Sindî alâ Süneni İbn Mâce,* III, 490.
[1015] Müslim, Fedailü's-Sahâbe 28, hadis no: 132 (2473).
[1016] Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* II, 561 hadis no: 663; Fâkihî, *Ahbâru Mekke,* II, 48 hadis no: 1123.
[1017] Abdurrezzak, *Musannef*, V, 119; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, II, 561, hadis no: 664.
[1018] Bkz: EK 2: Kâbe'nin Kısımları.
[1019] Günel, Fuat, "Hicr" maddesi, DİA, XVII, 455. 1998, İstanbul.
[1020] Müslim, Hac 70, hadis no: 405 (1333).

Hasan Basrî, Kâbe'nin bir bölümünden sayılan Hıcr'i duaların kabul edildiği yerlerden saymaktadır.[1021]

Konuyla ilgili olarak Hz. Aişe'den gelen bir rivayette, kendisi şöyle söylemektedir: Ben Kâbe'nin içine girip orada namaz kılmayı çok arzuluyordum. Bunun üzerine Hz. Peygamber, elimden tutup beni Hıcr'e getirdi ve: "*Kâbe'ye girmek istediğin zaman Hicr-i İsmail'de namaz kıl. Çünkü Hicr-i İsmail, Kâbe'den bir parçadır. Senin kavmin Kâbe'yi (tekrar) bina ettikleri zaman daraltıp Hicr'i ondan çıkardılar"*[1022] demiştir**.** Hadis benzer lafızlarla Buhârî, Müslim ve Ebu Davud'da da nakledilmektedir.**[1023]**

Hıcr'in Kâbe'den bir parça olduğu kesindir. Bundan dolayı bütün mezheblere göre Tavaf esnasında hicrin dışından dolaşmak şarttır. [1024]

Hıcr üzerinde bâzı ihtilâflar mevcuttur. Bazı rivayetlere göre bu sahanın tamamı Kâbe'dendir. Hz. İbn Abbas, Şafii, İbn Salah ve Nevevî bu görüştedirler.[1025] Yukarıda zikrettiğimiz hadisler Hıcr'ın bir kısmının Beytullah'a dahil olduğunu te'yid etmekte, ancak bir kısmının Beytullah'tan olmadığını da göstermektedir. Bu mânada gelmiş olan başka rivayetleri de nazar-ı dikkate alan Râfiî, Begâvî gibi bir kısım âlimler Hıcr'ın Kâbe'ye muttasıl altı zira'lık yani yaklaşık üç metrelik kısmının Beytullah'a dâhil olduğunu, geri kalan kısmın Kâbe'den hariç olduğunu söylemişlerdir.[1026]

2.1.9. Hatim

Kâbe'nin kuzeybatı duvarının (Rükn-ü Irâkî ile Rükn-ü Şamî arası) karşısında zeminden bir metre kadar yüksek yarım daire şeklinde bir duvar vardır ki, buraya

---

[1021] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, II, 291, hadis no: 1545; Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, s. 586; Nevevî, Ezkâr, s. 321.

[1022] İbn Mâce, Menasik 31, hadis no: 2955; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 92; Tahâvî, *Şerhu Meânil'l-Âsâr*, I, 392.

[1023] Buhârî Hac 42, hadis no:1584; Müslim Hac 69, hadis no: 398-399-400-401 (1333); Ebû Dâvûd, Menâsik 48, hadis no: 1875.

[1024] Hatiboğlu, *Sünen-i İbn-i Mace Tercemesi ve Şerhi*, VIII, 169.

[1025] Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VII, 64; Hatiboğlu, *Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi*, VIII, 169; Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte,* IV, 383.

[1026] Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VII, 64; Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte,* IV, 383.

"hatîm",[1027] bu duvar ile Beyt-i Şerif arasındaki boşluğa ise daha önce de belirttiğimiz gibi "Hıcr" (Hıcr-ı Kâbe, Hıcr-ı İsmail) denmektedir.

Kaynaklarda hatimin sınırıyla alakalı sekiz farklı görüş mevcuttur:

1. Harecü'l-Esved, Makam-ı İbrahim, Zemzem Kuyusu ve Hıcr arasıdır.

2. Harecü'l-Esved ile Kâbe kapısı ve Makam-ı İbrahim arasıdır.

3. Makam-ı İbrahim ile Kâbe kapısı arasıdır.

4. Rükün ve Kâbe kapısı arasıdır.

5. Mizabın olduğu yerdir.

6. Kâbenin alt tarafını çevreleyen Şazravan'dır.

7. Hz. Peygamber, mirac yolculuğuna başladığı yer olduğu için Hıcr'dır.

8. Hıcr'ı çevreleyen yarım daire şeklindeki duvardır. Bu görüşlerden birincisi ile son iki görüşün daha meşhur olduğu söylenmektedir.[1028] Günümüzde de 8. madde olan Hıcr'ı çevreleyen duvar olduğu görüşü ağırlıktadır.

Kaynaklarda buranın hatim olarak isimlendirilme sebebinin cahiliye devrinde halkın burada yemini çok yapması olduğu vurgulanmakta,[1029] burada yapılan dualaların makbul olduğu ifade edilmektedir.[1030]

Hadislerden anlaşıldığına göre Kâbe'nin içine girmek caizdir. Bununla beraber Kâbe'ye girmek hac menasikinden değildir. Yine rivayetlere nazaran Teberrük maksadıyla Kâbe'nin duvarlarını istilâm etmek ve oraya yüz sürmek müstehabtır.

Kâbenin önemli yerlerinden biri olan Mültezem'e varınca ağlayıp, yalvararak kolların birini kapı tarafına diğerini de Hacerü'l-Esved tarafına gererek karnını ve göğsünü Kâbe'nin duvarına yapıştırmak ve yüzünü duvara sürmek, dünya ve âhiret saadeti için duada bulunmak hadislerden anlaşıldığına göre müstehabtır.

[1027] Bkz: EK 2: Kâbe'nin Kısımları.

[1028] Gabban, *Fezâilü Mekke el-Vâride fi's-Sünne*, s. 745.

[1029] Günel, "Hicr" maddesi, DİA, XVII, 456.

[1030] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, s. 586.

2.2. Mescid-i Nebevî

İslam'daki iki haram beldeden biri olan Medine şehrine ayrı bir fazîlet kazandıran Kabr-i Şerif'in de içinde bulunduğu, inşatında bizzat Hz. Peygamber'in olduğu, İslam'ın üç kutsal mescidinden biri olan Mescid-i Nebevî, hem şehir açısından hemde Müslümanlar tarafından ayrı bir kıymeti haizdir. Mescid-i Nebevî'nin fazîleti hakkında bir çok rivayet gelmekle birlikte konumuz açısından önemli olan rivayetler ışığında mescidin kutsiyet ve fazîleti ortaya koymaya çalışılcaktır.

Hz. Peygamber, mescidinde kılınan namazların Kâbe hariç diğer mescidlerde kılınan namazlardan çok daha fazîletli olduğunu *"Benim (Medine'deki) bu mescidimde kılınan bir namaz, (Mekke'deki) Mescid-i Haram müstesna başka mescidlerde kılınan bin namazdan (sevab bakımından) daha hayırlıdır"*[1031] sözüyle ifade ederek Mescid-i Nebevî'nin önemini ve fazîletini açıkça ortaya koymaktadır.

Hz. Enes'ten gelen konu hakkındaki bir rivayette *"Kim benim mescidimde hiç kaçırmadan kırk vakit namaz kılarsa ona ateşten beraat ve azabdan kurtuluş yazılır. Nifaktanda uzak olur"* buyrulmuştur.[1032] Hadisin Taberânî'de geçen rivayetinde "*Nifaktanda uzak olur*" kısmı geçmemektedir. Bu hadis, Nubeyt b. Ömer (veya Amr) isimli râvisi sebebiyle tenkide maruz kalmıştır. Ancak, İbn Hıbbân, bu râviyi sika/güvenilir râviler arasında saymıştır.[1033] İbn Hacer de, İbn Hıbbân'ın bu râviyi sika râviler arasında zikredişini dile getirmektedir.[1034] Heysemî, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde, Taberânî'nin de Mu'cemu'l-Evsat'ında bu hadisi naklettiğini ve ravilerin sika olduğunu söyleyerek, hadisin bir bölümünü Tirmizî'de de[1035] nakledildiğini belirtir.[1036] Münzirî de, Heysemî'nin verdiği bilgileri ifade ederek râvilerinin sahih

---

[1031] Müslim, Hac 94, hadis no: 505, 506, 507 (1394); Tirmizî, Salat, 243, hadis no: 325; Menâkıb 68, hadis no: 3916; Tirmîzî, hadisin hasen sahih olduğunu ve bu bab'da Hz. Ali, Hz. Meymune, Hz. Ebu Said, Hz. Cübeyr b. Mut'ım, Hz. Abdullah b. Zübeyr, Hz. İbn Ömer ve Hz. Ebu Zerr'den de rivayet geldiğini belirtmektedir. Tirmizî, *Sünen*, II, 148. Nesaî, *Sünen*, II, 33; Dârimî, Salât, 131, hadis no: 1390; İmam Mâlik, *Muvatta*, Kıble 5, hadis no: 9, I, 196; İbn Mâce, İkametü's-Salât 195, hadis no: 1404; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, III, 246.

[1032] Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat*, VI, 211, hadis no: 5440; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 155.

[1033] İbn Hıbban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, *Kitâbü's-Sikât*, V, 48, I. Baskı, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfeti, (Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmaniyye), 1400/1980, Haydarâbad.

[1034] İbn-i Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed, (852/1449), *Ta'cilü'l-Menfaa bi-Zevâidi Ricali'l-Eimmeti'l-Erbaa*, II, 304, tahkik: İkramullah İmdadülhak, I. Baskı, Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1996/1416, Beyrut.

[1035] Tirmizî, Salât, 64, hadis no: 241

[1036] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevaid*, IV, 8.

râviler olduğunu belirtir.[1037] Kastallânî (923/1517) de isnaddaki ravilerin tamamının Sahih'in ravileri olduğunu belirtmektedir.[1038] Görüleceği üzere hadis hasen derecesinden aşağıya düşmemekte, ulema hadisle amel edilebileceğini, belirtmketedir. Günümüzde de hac menasiki yerine getirilirken çoğu kimse hadisde bildirilen fazîlete erişebilmek için Mescid-i Nebevî'de kırk vakit namazı tamamlamak için cemaatle kılmaya özen göstermektedir.

Ayet-i kerimede bildirilen[1039] Takva mescidinin bu mescid olduğu da rivayetlerde bildirilmektedir. Nitekim rivayette bildirildiğine göre Hadre oğullarından bir kimse ile Amr b. Avf oğullarından biri temelleri takva üzerine atılan mescid konusunda o mescidin Merscid-i Nebevî veya Mescid-i Kuba olduğu hakkında münakaşa edip durumu Hz. Peygamber'e sormaları üzerine O da kendi mescidini kastederek *"o mescid burasıdır ve burada çok hayırlar vardır"* buyurmuştur. Rivayetten anlaşıldığı üzere takva mescidi Mescid-i Nebevî'dir.[1040] Nitekim İbn Kesîr, Mescid-i Nebevî'nin âyette sözü edilen sıfata daha lâyık olduğunu ifade etmektedir.[1041]

Cumhura göre Mekke, Medine'den fazîletli olduğu gibi, Kâbe de Mescid-i Nebevî'den daha fazîletlidir. İmam Mâlik ile bir takım ulemaya göre bilakis Medine, Mekke'den, Mescid-i Nebevî de Kâbe'den fazîletlidir.[1042] Kâdı Iyâz, Hz. Peygamber'in kabrinin bulunduğu yerin dünyanın en fazîletli yeri olduğunu, Mekke ve Medine'nin yeryüzünün en fazîletli mahalleri bulunduğunda ittifak edildiğini, yalnız Kabr-i Şerif'in yerinden sonra bu iki beldenin hangisinin fazîletli olduğunda ihtilâf edildiğini dile getirmektedir.[1043] Bu yerlerde kılınacak namazdan muradın ne olduğu konusu da tartışılmıştır. Hanefîlerden Aynî, Keşmirî ve Tahâvî'ye göre hadislerde ifade edilen

---

[1037] Münzirî, *Terğîb ve't-Terhîb* II, 215.

[1038] Kastallânî, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, II, 329, Matbaatü'l-Meymeniyye, 1891, Bulak.

[1039] Tevbe 9/108.

[1040] Tirmizî, Salât 241, hadis no: 323. Hadisin benzer varyantları için bkz: Müslim, Hac 96, hadis no: 514 (1398); Tirmizî, Tefsir, 10, hadis no: 3099; Nesaî, *Sünen*, II, 36; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 8, 91; Hâkim, *Müstedrek*, II, 334.

[1041] İbn Kesîr, el-*Bidâye ve'n-Nihâye*, III, 218.

[1042] Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, IX, 163-166. Mekke ve Medine'nin hangisinin daha fazîletli olduğuna dair geniş çaplı bilgi için bkz: Bennûrî, Muhammed Yusuf, *Meârifü's-Sünen Şerhu Süneni't-Tirmizi*, III, 323-329, el-Mektebetü'l-Bennûrîyye, t.y, Pakistan.

[1043] Kâdı Iyaz, *İkmâlü'l-Mu'lim,* IV, 511; Tahâvî, Şerhu *Meâni'l-Âsâr*, III, 128.

namazdan murâd farz namazlardır. Şâfiî ve Mâlikîlerden bazılarına göre ise farz veya nafile bütün namazlardır.[1044]

Çoğu fukahaya göre Kâbe'de kılınan namaz Mescid-i Nebevî'de kılınan namazdan daha fazîletlidir. Bu konuda gelen hadîslerin zahiri de bunu göstermektedir. Hattâ Hz. Ömer'in minber üzerinde *"Mescid-i Haram'da kılman bir namaz, başka mescidlerde kılınan namazdan yüzbin derece daha fazîletlidir"*[1045] dediği ve orada bulunanlardan buna kimsenin itiraz etmediği rivayet olunmaktadır.[1046]

Nevevî, Hz. Peygamber'in Mescidinde namaz kılmaya düşkün olan kimsenin o zamandaki mescid kısmında (Hz. Peygamber'den sonra ilâve edilen kısımda değil) namaz kılması gerektiğini de ayrıca ifade eder. Nevevî'ye göre Hulefâ-i Râşidîn zamanında yapılan ilâvelerde kılınan namaz için bu derece sevab yoktur. Çünkü fazîletin bin kat artışı Hz. Peygamber'in mescidi hakkında vârid olmuştur. Hz. Peygamber, bu mânâyı "*...bu mescidimde...*" buyruğuyla ayrıca te'yid etmiştir. Fakat Mescid-i Haram'ın bu şekilde olmadığını, ona sonradan yapılan ilâvelerde kılınan namazın hükmünün içinde kılınan namaz gibi olduğunu da Nevevî söylemektedir. [1047]

Bu konuda İbn Hacer, Nevevî'nin yukarıda naklettiğimiz Hz. Peygamber zamanındaki mescit kısmında namaz kılmanın daha fazîletli olduğu yönündeki görüşünü zikrederek bu görüşe katılıp katılmadığı hususunda sükût etmiştir. Aliyyü'l-Kâri, Subkî ve başkaları, Nevevî'nin bu görüşüne katılmışlardır. İbn Teymiye ise bu görüşe karşı çıkarak bâzı eserleri delîl göstermiştir. İmâm Mâlik'e bu husus sorulmuş ve fazîletin Hz. Peygamber zamanındaki mescid semtine münhasır olmadığını savunarak Mescid-i Nebevî'ye yapılan ilâvenin bu fazîleti barındırmaması durumunda Râşid halîfelerin birçok sahâbi'nin huzurunda ilâve (yapılan ilâveye kimse karşı çıkmamış)

[1044] Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, IX, 163-166; Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, III, 85, Keşmirî, Muhammed Enver Şah b. Muazzam Şah, *Feyzü'l-Bârî alâ Sahihi'l-Buhârî*, II, 434, Dâru'l-Ma'rife, t.y, Beyrut; İbn Hacer, Fethu'l-Bârî, III, 55.

[1045] Humeydî, *Müsned,* hadis no: 941; Tahâvî, *Şerhu Müşkîli'l-Âsâr*, II, 61; İbn Hacer, *Metâlibü'l-Âliye*, VII, 169, hadis no: 1329; Fâkihi, *Ahbâru Mekke*, II, 96, hadis no: 1199.

[1046] Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, III, 686.

[1047] Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, IX, 163-166. Hz. Peygamber'in kendi sağlığında genişletmede bulunduğunu bilmekteyiz. Sade ve son derece fonksiyonel olan Mescid-i Nebevî, müslümanların sayısının artmasıyla ihtiyaca cevap veremeyince h. 7. yılda (628) Hayber dönüşü yeni ilâvelerle genişletildi. Hz. Osman, Hz. Peygamber'in teşvikiyle Mescid-i Nebevî'ye bitişik bazı yerleri buraya dâhil etmek amacıyla satın almıştır. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 70; Dârekutnî, *Sünen*, IV, 195; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ,* VI, 167;Tabârânî, *Mu'cemü'1-Kebîr*, I, 196. Hadis no: 521.

yapmayı caiz görmemesi gerektiğini zikretmiştir. Diğer taraftan rivayete göre Hz. Ömer, Mescid-i Nebevî'ye ilâve işi bitince şöyle söylemiştir: *"Eğer mescid Cebâne'ye kadar, bir rivayete göre Zülhüleyfe'ye kadar uzasaydı hepsi Resûlullah'ın mescidi olurdu"*[1048] buyurmaktadır.[1049]

Konu hakkında Hz. Ebû Hureyre'den rivayet edilen bir hadiste de Hz. Peygamber'in "*Eğer bu mescid San'a'ya kadar genişletilseydi mescidim olacaktı*"[1050] mealindeki hadis bu gerçeği ortaya koymaktadır. Bir başka rivayette de *"Bu mescide ne ilâve yapılsa, hepsi benim mescidim olurdu"* buyrulmaktadır. [1051] Mübârekfûrî, (1353/1935), Hz. Ebû Hureyre'nin hadisinin sahih olması durumunda ihtilaf ortadan kalkacağını, hadisin delil olup olamayacağını bilemeyeceğini ve hadisin senedine ulaşamadığını söylemektedir.[1052] Suyuti, bu hadisi zikrederek Zübeyr b. Bekkar'ın, Ahbâru Mekke adlı kitabında tahric ettiğini söyleyerek hadisin sıhhati hakkında sukut etmektedir.[1053] Münâvî'de hadisin sıhhati üzerinde konuşmazken, Azîzi (1070/1659) Suyûtî'nin hadisi hasen gördüğünü söylemektedir.[1054] Görüleceği üzere Mescid-i Nebevî'ye ilave yapıldığı bildirilen hadisler zayıftır.[1055] Fakat günümüzde İmam Malik'in konu hakkındaki görüşü ağırlık kazanmakta ve Mescid'i Nebevî'nin ilavelerle birlikte tamamı mecidden sayılmaktadır. Bize göre de günümüzde Müslümanların sayısının artması sebebiyle Hz. Peygamber zamanındaki mescid kısmında ibadetin çok büyük meşakkat ve izdihama sebebiyet vereceği de göz önüne alınırsa İmam Mâlik'in bu konudaki görüşü daha isabetlidir.

[1048] Semhûdi, *Vefâu'l-Vefa*, II, 242

[1049] Mübarekfûri, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, II, 281; Aliyyü'l-Kâri, *Mirkâtü'l-Mefâtih*, II, 392-396.

[1050] Deylemi, *Firdevs*, III, 378 hadis no: 5152; Semhûdi, *Vefâu'l-Vefa*, II, 242; Hindî, Alauddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han Müttaki, *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akval ve'l-Ef'âl*, XII, 337, hadis no: 34832, tashih: Saffet es-Saka, Müessesetü'r-Risâle, 1399/1979, Beyrut.

[1051] İbn Hacer el-Heytemî, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed, *Kitabü'l-Cevherü'l-Munazzam fî Ziyâreti'l-Kabri'ş-Şerîfi'n-Nebevî'l-Mükerrem, s.* 121-122 tahkik: Muhammed Zeynühüm ve Muhammed Azib, I. Baskı, Mektebetü Medbûlî, 2000, Kâhire.

[1052] Mübarekfûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahim, *Tuhfetü'l-Ahvezi bi-şerhi Câmii't-Tirmizî*, II, 282, tashih: Abdu'l-Vahab Abdu'l-Lâtîf, Müessesetü Kurtuba, 1406/1985, Kahire.

[1053] Suyûti, *Câmiu's-Sağîr* hadis no: 7431

[1054] Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, V, 314; Azîzî, *Sirâcu'l-Münîr*, III, 194

[1055] Aclûnî'nin rivayet hakkındaki geniş açıklaması için bkz: Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 27, hadis no: 1605

2.2.1. Mescid-i Nebevî'de Kılınan Namazların Fazîletiyle İlgili Rivayetlerin Tahrici

Buhârî şârihi Aynî, Hz. Ebu Hureyre'den rivayet edilen *"Benim (Medine'deki) bu mescidimde kılınan bir namaz, (Mekke'deki) Mescid-i Haram müstesna başka mescidlerde kılınan bin namazdan (sevab bakımından) daha hayırlıdır"*[1056] hadisinin birçok sahabiden değişik lafızlarla geldiğini söyledikten sonra, rivayetin diğer ravi ve tariklerini şöyle sıralamaktadır:

1. Hz. Alî ve Hz. Ebu Hureyre'den gelen rivayeti Bezzâr Müsned'inde *"Benim mescidimde kılınan namaz, Mescid-i Haram hariç diğer mescidlerdeki bin namazdan daha fazîletlidir"* şeklinde tahric etmiştir. Aynî, hadisin senedinde bulunan Seleme b. Verdan'ın zayıf olduğunu ve Hz. Ali'den işitmediğini nakletmektedir. [1057]

2. Hz. Meymûne'den gelen rivayeti Müslim Sahih'inde, Nesâî Sünen'inde [1058] *"Mescidimde kılınan namaz Kâbe mescidi haricinde diğer mescidlerdeki bin namazdan daha fazîletlidir"* lafzıyla tahriç etmiştir.

3. Hz. Ebû Saîd'den gelen rivayeti Ebû Ya'lâ, Müsned'inde[1059] tahriç etmiştir. Ebu Ya'la'nın tahriç ettiği hadiste fazîlet miktarı yüz namaz olarak ifade edilmektedir. Hadisin manası şu şekildedir: "Bir kere Rasûlullah, birisi ile vedâlaştı, sonra da ona: *"Nereye gidiyorsun?"* diye sordu. O kişi de: "Beytü'l-Makdis'e gitmek istiyorum" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah: *"Benim şu mescidimde kılınan bir namaz, Harem Mescidi müstesna olmak üzere, başka mescidlerde kılınan yüz namazdan efdaldir"* buyurdu. Hadîsin isnadı sahîhdir.

4. Hz. Cübeyr b. Mut'im'den gelen rivayeti Ahmed b. Hanbel, Bezzar ve Ebu Ya'lâ, Müsned'lerinde, Taberânî de Mu'cemü'l-Kebîr'de,[1060] tahric etmiştir. Ayni,

---

[1056] Buhârî, Fadlu's-Salat 1, hadis no: 1190; Müslim, Hac, 94, hadis no: 505, 506, 507 (1394); Tirmizî, Salat, 243, hadis no: 325, Menâkıb 68, hadis no: 3916; Nesaî, *Sünen* II, 33; Dârimi, Salat, 131, hadis no: 1390; İmam Mâlik, *Muvatta*, Kıble 5, hadis no: 9, I, 196; İbn Mâce, İkametü's-Salât 195, hadis no: 1404; Tahâvî, *Şerhu Meânil'l-Âsâr*, III, 126; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, III, 246.

[1057] Aynî, *Umdetü'l-Kârî,* III, 684-685.

[1058] Müslim, Hac 94, hadis no: 510 (1396); Nesaî, *Sünenü'l-Kübrâ*, I, 256, hadis no: 770.

[1059] Ebu Ya'lâ, *Müsned*, II, 293, hadis no: 1165. Heysemî, Ebu Ya'lâ'nın ricalinin sahih olduğunu söylemektedir. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevaid*, IV, 6.

[1060] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 80; Ebu Ya'lâ, *Müsned*, XIII, 408, hadis no: 7412; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, II, 151, hadis no: 1606; İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, V, 162, hadis no: 7594; Tahâvî,

senedde bulunan Muhabbed b. Talha'nın, diğer ravi Cübeyr'den işitmediğini söylemektedir.[1061]

5. Hz. Abdullah b. Zübeyr'den gelen rivayeti Ahmed b. Hanbel, Müsned'inde, Taberânî, Mu'cemü'l-Kebîr'de, İbn Hıbbân Sahih'inde[1062] tahric etmiştir. Hadisin lafzı *"Benim bu mescidimde kılınan namaz Mescid-i Haram dışındaki diğer mescidlerdeki namazdan daha efdaldir Mescidi Haram'daki namaz ise buradaki yüz namazdan daha efdaldir"* şeklindedir. Heysemî, Ahmed b. Hanbel ve Bezzar'ın sened ricalinin sahih olduğunu söylemektedir.[1063]

6. Hz. İbn Ömer'den gelen rivayeti Müslim, Sahih'inde, İbn Mace de Sünen'inde [1064] tahriç etmiştir.

7. Hz. Ebû Zer'den gelen rivayeti Taberânî, Mu'cemü'l-Evsât'ta[1065] tahriç etmiştir. Taberânî'nin tahriç ettiği bu hadiste ise fazîlet miktarı bin yerine dörtyüz namaz olarak geçmektedir. Rivayet şu şekildedir: "Biz, Rasûlullah'ın huzurunda bunların hangisi efdaldir, Resûlullah'ın Mescidi mi yoksa Beytü'l-Makdis mi? diye müzâkere etmiştik. Rasûlullah, *"Benim şu mescidimde kılınan bir namaz, Beytu'l-Makdis Mescidi'nde kılınan dört yüz namazdan efdaldir. Benim mescidim ne güzel namaz kılınacak yerdir!"* buyurdu.

8. Hz. Erkam b. Ebu'l-Erkam'dan gelen rivayeti Ahmed b. Hanbel, Müsned'inde, Tabârânî, Mu'cemü'l-Kebîr'de[1066] tahriç etmiştir. Hadisin lafzı şöyledir: Bir adam Hz. Peygamber'e geldi. Hz. Peygamber nereye gidiyorsun diye sorunca adam Beyti Makdis tarafına eliyle işaret ederek O tarafa ya Rasulallah dedi. Hz. Peygamber "*Ticaret yapmaya mı gidiyorsun*?" diye sorunca adam, hayır namaz kılmak için

---

Şerhu Müşkili'l-Âsâr, II, 61, hadis no: 600; Tayalisî, *Müsned*, hadis no: 992; Bezzar, *Müsned*, hadis no: 423.

[1061] Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, III, 684-685.

[1062] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 5, Buhârî, *Târihu'l-Kebîr*, II, 94, İbn Hıbban, *Sahih*, IV, 499, hadis no: 1620; Bezzar, *Müsned*, hadis no: 425; Tahâvî, *Şerhu Meânil'l-Âsâr*, I, 245; Tayâlisî, *Müsned*, hadis no: 1367.

[1063] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, IV, 4.

[1064] Müslim, Hac 94, hadis no: 509 (1395); İbn Mâce, İkametü's-Salat, 195, hadis no: 1405; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 246; Tayâlisî, *Müsned*, II, 389, hadis no: 1936, Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, I, 303; Tahâvî, *Şerhu Meânil'l-Asar*, III, 126; Nesaî, *Sünen*, V, 213; Abdurrezzak, *Musannef*, V, 121, hadis no: 9136; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 163, hadis no: 7595.

[1065] Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsât*, VII, 495, hadis no: 6979; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 509; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, II, 67, hadis no: 608.

[1066] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* I, 307, hadis no: 907; Hâkim, *Müstedrek*, III, 504.

gidiyorum dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber *"Medine'ye işaret ederek buradaki namaz –Şam tarafını işaret ederek- oradaki namazdan bin kat fazîletlidir"* buyurmuştur.[1067]

9. Hz. Enes'den gelen rivayeti Bezzâr, Müsned'inde, Tabârânî, Mu'cemü'l-Evsat'ta[1068] tahric etmiştir. Hadisin lafzı *"Benim bu mescidimdeki namaz Mescid-i Haram haricindeki diğer mescidlerdeki bin namazdan daha efdaldir"* şeklindedir. Heysemî, senedde bulunan Ebu Bahr el-Bekravî'nin bir cemaat tarafından zayıf sayılsada Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd'un, onu sika saydığını söylemektedir. [1069]

10. Hz. Enes'ten gelen sevap derecesi ellibin namaz olarak bildirilen bir başka rivayeti İbn Mâce, Sünen'inde[1070] tahric etmiştir. Hz. Enes'ten gelen rivayette şöyle buyrulmaktadır: "*Bir adamın kendi evinde kıldığı namaza bir namaz sevabı verilir. Oturduğu beldenin sakinlerinin devam ettikleri camide kıldığı namaza yirmi beş kat sevap verilir. Cuma namazının kılındığı camide kıldığı namaza beş yüz kat sevap verilir. Mescidi Aksa'da kıldığı namaza elli bin kat sevap verilir. Benim camimde kıldığı namaza da elli bin kat sevap verilir. Mescidi Haram'da kıldığı namaza ise yüz bin kat sevap verilir."* Hadisin bazı tariklerinde Mescid-i Aksa'da kılınan namazın sevap derecesi beşbin olarak geçmektedir.[1071]

Bûsirî, hadisin senedinin zayıf olduğunu söyleyerek senedde bulunan Ebu'l-Hattab ed-Dımeşkî'nin halinin bilinmediğini, yine seneddeki Zureyk hakkında da konuşuduğunu söylemektedir. Ebu Zur'a, Zureyk'in rivayetinde bir beisin olmadığını söylemektedir. İbn Hıbban'da onu hem sikalar[1072] hem zayıflar[1073] arasında zikrederek, tek başına bazı şeyleri rivayet ettiğini ve sikaların hadislerine benzemediğini,

---

[1067] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, IV, 5; Heysemî Taberânî'nin isnadının sahih olduğunu söylemektedir.

[1068] Tabârânî, *Mu'cemü'l-Evsat*, IV, 541, hadis no: 3920.

[1069] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, IV, 6.

[1070] İbn Mâce, Salat 198, hadis no: 1413; Tabârânî, *Mu'cemü'l-Evsat*, VII, I12, hadis no: 7008; İbn Adiyy, *Kamil*, VI, 327.

[1071] İbn Manzur, *Muhtasaru Târîhi Dımeşk*, I, 257; Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, hadis no: 5079.

[1072] İbn Hıbban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hıbban b. Ahmed et-Temîmî, *Kitâbü's-Sikat*, IV, 239, I. Baskı, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfeti, (Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmaniyye), 1400/1980, Haydarâbad.

[1073] İbn Hıbban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hıbban b. Ahmed Büstî, *Kitâbü'l-Mecruhîn mine'l-Muhaddisin ve'd-Duafâi ve'l-Metrukîn*, I, 301, tahkik: Mahmud İbrahim Zâyid, Dâru'l-Bâz, t.y, Mekke.

dolayısıyla Sika zatların hadislerine uygun olmadıkça rivayetiyle delil alınamayacağını söylemektedir.[1074]

Suyûtî hadisin diğer şahidlerinden dolayı hadis için sahih hükmünü vermiştir. Fakat Münâvî, bu görüşe katılmayıp İbnü'l-Cevzî'nin hadisin sahih olmadığını söylediğini, İbn Hacer de senedinin zayıf olduğunu söylemektedir.[1075]

11. Hz. Câbir b. Abdullah'tan gelen rivayeti İbn Mâce, Sünen'inde[1076] tahric etmiştir. Hadisin lafzı *"Benim mescidimdeki namaz Mescid-i Haram hariç diğer mescidlerdeki bin namazdan daha efdaldir. Mescid-i Haram'daki namaz ise diğer mescidlerdeki namazdan yüzbin kat daha efdaldir"* şeklindedir. Bûsirî, hadisin isnadının sahih ricallerinin ise sika olduğunu söylemektedir.[1077]

12. Hz. Sâd b. Ebî Vakkâs'tan gelen rivayeti Ahmed b. Hanbel, Bezzâr ve Ebû Ya'lâ Müsned'lerinde[1078] tahric etmiştir. Hadisin lafzı *"Benim mescidimde namaz, Mescid-i Haram müstesna diğer mescidlerdeki bin namazdan daha hayırlıdır"* şeklindedir. Heysemî, Ahmed b. Hanbel ve Ebu Ya'la'nın senedinde bulunan Abdurrahman bin Ebi'z-Zinad'ın zayıf olduğunu söylemektedir.[1079]

13. Hz. Ebû'd-Derdâ'dan gelen rivayeti Bezzar, Müsned'inde,[1080] tahric etmiştir. Hadisin lafzı *"Mescid-i Haram yüzbin namaz, benim mescidimdeki namaz bin namaz, Mescidi Aksa'daki namaz ise beşyüz namaz yerindedir"* şeklindedir. Münzirî, Bezzar'ın isnadının hasen olduğunu söylemektedir. [1081]

14. Hz. Âişe'den gelen rivayeti İbn Ebî Şeybe, Musannef'inde ve Tirmizî, İlel'inde rivayet etmiştir.[1082] Hadisin lafzı *"Mescidimdeki namaz diğer yerlerdeki*

[1074] Bûsirî, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail, *Misbâhu'Z-Zücâceti, fî Zevâidi İbn Mâce*, II, 835, hadis no: 503, tahkik: Avd b. Ahmed eş-Şehrî, Câmiatü'l-İslâmiyye, 1424, Medine.

[1075] Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, hadis no: 5079; Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, IV, 289.

[1076] İbn Mâce, İkametü's-Salat 195, hadis no: 1406; Tahavi, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, II, 62, hadis no: 599, *Şerhu Meânil'l-Âsâr,* III, 127; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 343-397.

[1077] Bûsirî, *Misbâhu'z-Zücâce*, II, 829 hadis no: 500.

[1078] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 184; Ebu Ya'la, *Müsned,* II, 112, hadis no: 174, Tahâvî, *Şerhu Meânil'l-Âsâr*, III, 126.

[1079] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevaid*, IV, 5.

[1080] Bezzar, *Müsned*, hadis no: 4142; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, II, 69, hadis no: 609; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, hadis no: 4145.

[1081] Münzirî, *Terğîb ve't-Terhîb*, II, 216.

[1082] İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 164, hadis no: 7597.

namazdan bin kat daha efdaldir" şeklindedir.[1083] Bu hadîslerin çoğunluğu mânâ itibariyle Hz. Ebu Hureyre'nin hadîsleri gibidir. Görüleceği üzere bazılarında sevâb derecesi farklılık arzetmektedir.

2.2.2. Mescid-i Nebevî'de Kılınan Namazların Fazîletiyle İlgili Rivayetlerin Yorumlanması

Yukarıda zikrettiğimiz konu hakkındaki Hz. Ebu Hureyre'nin hadisi ve benzer tariklerle gelen diğer hadisler, Mescid-i Nebevî'de kılınan namazın fazîletini Mescid-i Harâm'daki namazın fazîletininden hâriç tutmuştur. Mescid-i Harâm'ın istisnâ edilmesi çeşitli mânâlara muhtemeldir. Beyan edilen ihtimalleri Mübarekfûrî, şöyle sıralamaktadır:

a) İstisnanın mânâsı şöyledir: Benim mescidimdeki bir namaz, Mescid-i Haram'da kılınan bin namazdan üstün değil, daha az sayıda üstündür.

b) Mescid-i Haram'da kılınan namaz, benim mescidimde kılınan namazdan daha üstündür.

c) Her iki mescide kılınan namazın fazîleti eşittir. İhtimalleri sıraladıktan sonra Mübarekfûrî, Mescid-i Nebevî'de kılınan namazların daha fazîletli olduğunu söyleyen kişilerin Mescid-i Haram'da kılınan namazların Mescid-i Nebî'de kılınan namazlardan daha fazîletli olduğuna delalet eden hadisleri dikkate almadıklarını dile getirerek ihtimalleri sıralayanları eleştirerek Mescid-i Haram'ın daha fazîletli olduğuna dair hadisleri sıralamaktadır.[1084]

Mâlikîler'den Ebû Bekir Abdûllah b. Nâfi'ye göre bu istisnanın mânâsı, Mescid-i Nebevî'de kılınan namaz diğer mescidlerde kılınan namazdan bin kat, Kâbe'de kılınan namazdan ise bin kattan biraz aşağı olmak üzere fazîletlidir demektir. Mâliki ulemasından bir cemaatın görüşleri de bu şekildedir. Hattâ bazıları bu görüşü İmam Mâlik'den de rivayet etmişlerdir. Diğer âlimlere göre Kâbe'de kılınan namaz Mescid-i Nebevî'de kılınan namazdan daha fazîletlidir. Hadîslerin zahiri de bunu göstermektedir. Hz. Abdullah b. Zübeyr'den Hz. Ömer'in minber üzerinde, *"Mescid-i Haram'da kılınan bir namaz diğer mescitlerde kılman yüz bin namazdan daha fazîletlidir"* derken

---

[1083] Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, III, 684-685.

[1084] Mübarekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, II, 282-283.

işittiğini aktarmaktadır. Süfyan, Ashabın Mescid-i Haram'da kılınan namazı Hz. Peygamber'in mescidi hariç diğer mescidlerde kılınan yüz bin namazdan daha fazîletli gördüklerini söylemektedir. Mescid-i Haram'ın ona fazîleti yüz namaz kadardır.[1085] Bûsîrî, bu hadisin ravilerinin güvenilir olduklarını belirtmiştir.[1086] İbn Hacer, Süleyman b. Atik'in İbnü'z-Zübeyr'den, onun da Hz. Ömer'den rivayetini kaynak göstermeden zikretmiştir. Atâ'nın İbnü'z-Zübeyr'in kendisinden rivayetini ise[1087] Abdürrezzâk'a nisbet ederek zikretmiştir. Yine İbnü'z-Zübeyr'den merfû olarak nakledilen bir rivayeti de Ahmed b. Hanbel'e nispet etmiş ve İbn Abdilber'den İbnü'z-Zübeyr'den nakledilen rivayetin merfû veya mevkuf olduğu konusunda ihtilaf edildiğini, merfû olarak nakledenlerin daha sağlam ve hafızaları daha güçlü olduğunu söylemektedir. İbn Hacer "*Mescid-i Haram'da kılınan bir namaz yüz bin namazdan daha fazîletlidir*" cümlesinin Hz. Ömer'e ait olduğunu söylemiştir.[1088] Aslında Ulemânın bu babdaki tartışmaları Mekke ile Medine'nin fazîletleri hakkındaki ihtilâfdan dolayıdır.

2.2.3. Hz. Peygamber'in Kabrini Ziyaret

Şüphesiz ki Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmek, ibâdetlerin en yücesi ve en kıymetlisidir. Allah katında peygamberlerin en hayırlısı olan Hz.Muhammed'i bağrına basmış toprak parçasının kendine mahsus kutsallığı, şerefi ve meziyeti vardır. Kabirleri ziyaret etmenin en sağlıklı ve en doğru maksadı, ibret alıp âhireti hatırlamaktır. Nitekim kabir ziyaretine izin veren hadîslerde de bu hususa değinilmiştir. Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmek, basiret sahibi insanların gönüllerinde, diğer ibâdetlere nisbetle çok daha muazzam bir tesir meydana getirir.[1089]

Başta Hz. Peygamber olmak üzere bütün peygamberlerin, kabirlerinde diri oldukları sahih hadislerle sabittir. Hz. Ebû Hureyre'den gelen rivayette Hz. Peygamber, *"Birisi bana selâm verdiği zaman ona karşılık vermem için Allah ruhumu bana iade eder"* buyurmaktadır.[1090]

Rivayetlerde peygamberlerin mübarek bedenlerinin çürümediği bildirilmiştir.

[1085] Humeydî, *Müsned,* II, 420, hadis no: 941.

[1086] Bûsirî, *İthafü'l-Hıyere*, II, 19, hadis no: 950

[1087] Tahavi, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, II, 61, Hadis no: 597.

[1088] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 44; Âlûsî, *Rûhu'l-Meanî*, IX, 371.

[1089] Cezîrî, *el-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erbaa,* I, 711.

[1090] Ebû Dâvûd, Menâsık, 100, hadis no: 2041; Ahmed b. Hanbel, Müsned, ll, 527; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 245.

Şeddâd bin Evs'ten rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber, *"Şüphesiz Cuma günü en fazîletli günlerinizdendir. Âdem onda yaratılmıştır. Nefha (ikinci sûr üfürülmesi) ondadır. Ve sa'ka (birinci sûr üfürülmesi) ondadır. Artık onda benim üzerime bol bol salavât getiriniz. Çünkü (o günkü) salavâtınız bana sunulur"* buyurunca bir adam: Ya Resûlallah, senin bedenin yer tarafından yenmişken (ravi Şeddâd çürümüşken açıklaması yapmaktadır) bizim salâvatımız nasıl sana sunulur? diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "*Allah, Peygamberlerin cesetlerini yemesini yere yasak etmiştir"* buyurmuştur.[1091]

Üç mescid'e yolculuk yapılabileceğini bildiren hadislerin Mescid-i Nebevî ile ilgili açıklamalarında Hz. Peygamber'in kabrini ziyaretin dini boyutundan da mutlaka bahsedilmektedir. Kabr-i Şerifi ziyaret etmenin hükmü, selef, halef ve cumhura göre mendubdur ve bu konuda icma vardır. Ulema tarafından Hz. Peygamber'in Kabr-i Şerifi'ni ziyaret ibadetlerin fazîletlilerinden ve kişiyi Allah'a yaklaştıran büyük amellerden görülmüştür.[1092] Hanefîler, Hz. Peygamber'in insanları kabrini ziyarete teşvik etmesi ve ısrarla davette bulunması sebebiyle mali gücü yerinde olanların Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmenin mendub ve müstehabların en fazîletlisi, hatta vacibe yakın derecede bir amel olduğunu söylemektedir.[1093] Bazı Mâlikilere göre ise Kabr-i Şerif'i ziyaret vaciptir.[1094]

Hz. Peygamberin Kabr-i Şerifi'ni ziyaret hakkındaki Hz. İbn Ömer'den gelen hadis birçok tarikle zayıf senetlerle ve benzer lafızlarla gelmiştir.

Bu konudaki rivayeti "*Kim ölümümden sonra beni ziyaret ederse sağken beni ziyaret etmiş gibidir"* lafzıyla[1095] Taberânî tahriç etmiştir. Heysemî, hadisin senedinde

---

[1091] Ebu Davud, Salat, 207, hadis no: 1047; Nesaî, *Sünen*, III, 91, İbn Mâce, İkametu's-Salat. 79, hadis no: 1085; İbn Hıbban, *Sahih*, III, 191, hadis no: 910; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, III, 248; Dârimî, *Sünen*, I, 393, hadis no: 1535; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 8; Hâkim, *Müstedrek*, I, 278. Hâkimin rivayete sahih hükmünü Zehebî de kabul etmektedir.

[1092] Ahmed Naim, *Sahîhi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, IV, 175.

[1093] Mevsılî, *İhtiyar*, I, 178; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtar*, I, 353-354.

[1094] Aliyyü'l-Kârî, Şerhu'ş-*Şifa*, II, 85; İbn Hacer el-Heytemî, *Cevherü'l-Munazzam*, s. 35.

[1095] Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat*, I, 201, hadis no: 289, IV, 223, hadis no: 3400; Darekutnî, *Sünen*, II, 278, hadis no: 192, 194; Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, IV, 2; Şevkânî, *Fevâidü'l-Mecmûa*, s. 117-118; Leknevî, *er-Ref'u ve't-Tekmil*, 249.

Aişe binti Yusuf'un bulunduğunu ve onun hakkında bilgi sahibi olmadığını zikretmektedir.[1096]

Yine Hz. İbn Ömer'den rivayetle *"Kim kabrimi ziyaret ederse şefaatim ona vacib olur"* lafzıyla Darekutnî, Beyhakî, İbn Adiyy ve Ukaylî tahriç etmiştir.[1097] Leknevî, senedde bulunan Musa b. Hilal el-Abdi'nin mechul olduğunu söylemektedir.[1098] Hadis sened itibarıyla zayıftır.

Hz. İbn Ömer'den gelen bir başka rivayette "*Kim kabrimi ziyaret ederse şefaatim ona helal olu*r" lafzıyla Bezzar ve Semhûdî tahric etmiştir.[1099] Heysemî, Bezzar'ın tahric ettiği bu hadisin senedinde bulunan Abdullah b. İbrahim el-Ğıfârî hakkında zayıf demektedir.[1100]

Konu hakkında Hz. İbn Ömer'den gelen başka bir tarikte "*Kim beni ziyaret etmekten başka ihtiyaca meyletmeksizin beni ziyaret etmeye gelirse kıyamet gününde ona şefaatçi olmam onun için bir hakk olur"* lafzıyla Taberânî tahric etmiştir.[1101] Heysemî, hadisin senedinde bulunan Müslime b. Sâlim hakkında zayıf hükmünü vermektedir.[1102]

Hz. İbn Ömer'den gelen konu hakkındaki başka bir rivayet de *"Kim hacceder ve vefatımdan sonra benim kabrimi ziyaret ederse hayatımda beni ziyaret etmiş kimse gibi olur"* şeklindedir. Bu rivayeti Beyhakî, Dârekutnî, Taberânî, Fakihî ve İbn Adiyy tahriç etmiştir.[1103] Heysemî, senedde bulunan Hafs b. Ebî Dâvûd el-Mukriî'nin, Ahmed b. Hanbel tarafından sika, bir cemaat tarafından ise zayıf görüldüğünü bildirmektedir.[1104]

Konumuzla alakalı Hz. İbn Ömer'den gelen başka bir tarik *"Kim hacceder ve beni ziyaret etmezse muhakkakki bana eziyet vermiştir"* lafzıyla gelmiştir. Bu rivayeti

---

[1096] Heysemî, *Mecmuu'z-Zevâid*, IV, 2.

[1097] Darekutni, *Sünen* II, 278; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, VI, 51, hadis no: 3862, 3863; İbn Adiyy, *Kamil*, VI, 351, Ukaylî, *Duafâ*, IV, 170.

[1098] Leknevî, *er-Ref'u ve't-Tekmîl*. 249.

[1099] Heysemî, *Keşf'ul-Estar*, II, 57 hadis no: 1198, Semhûdî, *Vefâu'l-Vefa*, VI, 51 hadis no: 3862.

[1100] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevaid*, IV, 2.

[1101] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* XII, 225, hadis no: 13149, *Mu'cemü'l-Evsat*, V, 276, hadis no: 4543; Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ*, V, 14.

[1102] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevaid*, IV, 2.

[1103] Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 246; *Şuabu'l-İman*, VI, 48, hadis no: 3857; Darekutnî, *Sünen*, II, 278; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* XII, 310, hadis no: 13497; Fakihî, *Ahbâru Mekke*, I, 435, hadis no: 949; İbn Adiy, *el-Kamil*, II, 790.

[1104] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevaid*, IV, 2.

İbn Hıbban, İbn Adiyy ve İbnü'l-Cevzî tahric etmiştir.[1105] Senedde bulunan Nu'man b. Şibl'den dolayı İbnü'l-Cevzî hadisi Mevzuat'ında zikretmiş, fakat Ahmed Naim'in de dediği gibi İbn Adiy'in senedi âlimlerce hasen görülmüştür. Aliyyü'l-Kârî, Kabr-i Şerif'i ziyaret etmeyle ilgili olarak birçok rivayet gelmekle birlikte İbn Adiyy'in hasen bir senedle rivayet ettiği bu hadisin ziyaretin vacip olduğuna kail olan ulemanın delili olduğunu söylemektedir.[1106]

Konu hakkında vârid olan rivayetler üzerine uzun tartışmalardan sonra Zafer Ahmed Osmânî, değişik tariklerinin birleşmesinden dolayı hadisin hasen ve sahih olduğunu, İbn Seken, Abdu'l-Hakk ve İbn Subkî'nin de bu görüşte olduğunu söylemektedir.[1107]

Bu konudaki Hz. Ömer'den gelen benzer bir hadisi Tayâlisî, Müsned'inde tahriç etmektedir.[1108] Bûsirî, hadisi Tayalisi'nin tahric ettiğini senedinde bulunan Tabiin'in cehaletinden dolayı zayıf görüldüğünü, Bezzar'ında bazı ziyadelerle bu hadisi tahriç ettiğini, Beyhakî'nin de tahric ederek isnadının mechul olduğunu söyledikten sonra hadisin Sabiate el-Eslemî'den de tahric ettiği *"Sizden kim Medine'de ölmeye güç yetirirse orada ölsün. Orada ölen kimseye ben kıyamet günü mutlaka şefaatçi ve şahid olurum"*[1109] lafzıyla ve sahih senedle şahidi bulunduğunu söylemektedir.[1110]

Ayrıca hadis yine benzer lafızla Hz. Ömer ehlinden bir adamdan *"*Beni ziyaret kastıyla *ziyaretime gelen kimse kıyamet gününde etrafımda olur. Haremeyn'den birinde (Mekke-Medine) vefat eden kimseyi Allah Kıyamet günü emin kimseler arasında diriltir"* lafzıyla[1111] Beyhakî Sünen'inde, Abdurrezzak ise Musannef'inde tahriç etmiştir. Hadisin senedinde bulunan Harun b. Kaz'ate'nin zayıf, şeyhinin ise

---

[1105] İbn Hıbban, *Mecruhin* III, 73; İbn Adiy, *el-Kamil,* VII, 14; İbnü'l-Cevzî, *Mevzûat*, II, 597, hadis no: 1168.

[1106] Ahmed Naim, *Sahîhi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, IV, 176.

[1107] Zafer Ahmed Osmânî, *İ'lâü's-Sünen*, X, 493.

[1108] Tayâlisî, *Müsned,* I, 49, hadis no: 65; Ukaylî, Duafâ, IV, 362; Şevkânî, *Fevâidü'l-Mecmûa*, s.117; Suyûtî, *el-Lealii'l-Masnûa,* II, 129; İbn Hacer, *Metalibü'l-Aliye*, VII, 153, hadis no: 1322; Münzirî, *Terğîb ve't-Terhîb* II, 224.

[1109] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* XXIV, 294, hadis no: 747.

[1110] Bûsirî, *İthaf'ul-Hıyere*, III, 258, hadis no: 2691.

[1111] Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 245; Abdurrezzak *Musannef,* IX, 267, hadis no: 17166; Münzirî, *Terğîb ve't-Terhîb*, II, 224; Sübkî, Ebu'l-Hasan Takıyyüddin Ali b. Abdilkafi b. Ali Ensari Hazreci Şafiî, *Şifaü's-Sekam fi Ziyareti Hayri'l-Enam*, s. 134, tah: Hüseyin Muhammed Ali Şükri, I. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1429/2008, Beyrut; İbn Hacer, *Lisanü'l-Mîzân*, VI, 180; Darakutnî, *Sünen*, II, 278; Semhûdî, *Vefâu'l-Vefa,* V, 20.

meçhullerden olduğu için hadis zayıf sayılmış, senedde bulunan Harun'u İbn Hıbban Sikat'ında zikrederek hadislerinin mürsel olduğunu söylemektedir.[1112] Ayrıca bu hadisler Hz. Ali, Hz. Abdullah b. Mes'ud, Hz. Ebu Hureyre, Hz. Enes b. Malik, Hz. İbn Abbas'tan da çok zayıf senetlerle ve benzer manalarla gelmiştir.[1113]

Zehebî, bu konuda gelen bütün hadislerin tüm tariklerinin leyyin olduğunu, bu tariklerdeki ravilerin tamamının kizble itham edildiklerini, fakat hadislerin birbirini desteklediğini söyleyerek hadisi hasen gördüğüne işaret etmektedir.[1114]

İbn Teymiyye, vesile ve tevessülü inkar etmesinin neticesi olarak Menasik'inde ibadet niyetiyle üç mescide ziyaret edilebileceğini bildiren hadise dayanarak, Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmenin caiz olmadığını, Kabr-i Şerif'i ziyaret hususunda herhangi bir bilginin nakledilmediğini, nakledilen rivayetlerin zayıf veya mevzu olduğunu, âlimlerce bu zayıf hadislerle amel edilmediğini söylemektedir.[1115]

İbn Hacer, Subkî ve başkaları, İbn Teymiyye'nin bu görüşüne karşı birçok reddiye (risâleler) yazmıştır. İbn Teymiyye, mesele hakkındaki görüşünü İmam Mâlik'in "*Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret ettim, demek kerihtir*" sözüne dayandırmaktadır. En kuvvetli dayanağı da budur. Fakat Mâlikî uleması bu sözü reddederek İmam Mâlik'in, sadece kabir kelimesinin Peygamber'e izafe edilmesini kerih gördüğünü belirtmişlerdir. Çünkü icmâ' ile de sabit olarak Hz. Peygamber'in Ravzası'nı ziyaret etmek, amellerin en üstünü, kişiyi Allah'a yaklaştırıcı vesilelerin de en yücesidir.[1116]

İbn Teymiyye'nin(728/1327), bu hadislerin tamamının mevzu olduğunu, ulemanın bu hadislerle delil getirmediğini söylemesi uç görüştür.[1117] Nitekim İbn Teymiyye'den önce yaşamış olan büyük muhaddislerden Beyhakî, Sünen'inde bu

---

[1112] İbn Hıbban, *Sikat*, VII, 580.

[1113] Rufâî, *Ehâdîsü'l-Vâride fî Fezâili'l-Medîne*, s. 589-593, Ahmed Naim, *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, IV, 176.

[1114] Hafâcî, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer, *Nesimü'r-Riyad fî Şerhi Şifai'l-Kâdı Iyâz*, III, 559, t.y, y.y; Aliyyü'l-Kârî, *Esraru'l-Merfûa*, s. 331, hadis no: 489; Suyûtî, *Düreru'l-Müntesire*, s. 255, hadis no: 413.

[1115] Ahmed Naim, *Sahîhi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, IV, 176; İbn-i Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, *Minhâcü's-Sünneti'n-Nebevîyye*, II, 441, tahkik: Muhammed Reşad Salim, II. Baskı, Mektebetü İbn Teymiyye, 1409/1989, Kahire.

[1116] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 53-54.

[1117] İbn Hacer el-Heytemî, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed, *Tuhfetü'z-Züvvar ila Kabri'n-Nebiyyi'l-Muhtar*, s.18 tahkik: es-Seyyid Ebû Ömer, Darü's-Sahâbe li't-Türâs, 1412/1992, Tanta.

konuda "*Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret*" adıyla müstakil bab açmış,[1118] yine Hanbeliler'den İbn Kudame (620),[1119] Hanefîler'den İbnü'l-Hümam (681),[1120] Abdullah b. Mahmud b. Merdud el-Mevsılî (683),[1121] bu hadislerle delil getirmişlerdir. İbn Teymiyenin muasırı olan Zeynüddin Iraki, ve ondan sonra gelen ulemalardan Zafer Ahmed Osmanî (1394) gibi bir çok alim bu hadisi delil olarak zikretmiş ve bu konudaki hadislerin bütün tariklerinden dolayı hasen veya sahih görmüşlerdir.[1122] İbn Hacer, İbn Teymiyye'nin bu konudaki görüşünün çirkin görüldüğünü dile getirmekte,[1123] Ayni, İbn Teymiyye'nin mensubu olduğu mezhep imamı İmam Ahmed b. Hanbel'e "*Hz. Peygamber'in kabri ve minberini öpmekten*" sorulup, Ahmed b. Hanbel'in cevaben bunda bir beisin olmadığını söylediğini aktararak İbn Teymiyye'yi reddetmektedir.[1124] Bu konuda geniş bilgi ve tartışmalar kaynaklarımızda mevcuttur.[1125]

İbn Hacer el-Heytemî, Kabr-i Şerif'i ziyaretin meşruluğuna *"Biz hiç bir peygamberi, Allah'ın izni ile kendisine itaat olunmaktan başka bir gaye ile göndermedik. Eğer onlar kendilerine zulmettikleri vakit sana gelip de Allah'tan af dileseler, sen de Rasul olarak onların affedilmelerini isteseydin, elbette Allah'ı tövbeleri kabul eden, pek merhametli bulacaklardı"*[1126] ayetiyle delil getirmiştir. Bu ayetin Hz. Peygamber'in hayatındaki ziyarete delil olduğunu söyleyen bazı ulema ise bu ayeti delil olarak kabul etmemiştir.[1127] Cumhur, yukarıda zikrettiğimiz hadislerle delil getirerek ziyaretin mendubluğuna veya vacibliğine hükmetmiştir. Kâdı Iyaz'da, İshak b. Rahuveyh'e dayandırdığı bir sözünde öteden beri Hac eden kimselerin Kabr-i Şerif'i

---

[1118] Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 245, 246.

[1119] İbn Kudame, *el-Muğni*, 3, 599.

[1120] İbnü'l-Hümam, *Fethu'l-Kadir*, II, 366.

[1121] Mevsılî, Ebu'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud, *el-İhtiyar li-Ta'lili'l-Muhtar*, II, 175, talik: Mahmud Ebu Dakika, III. Baskı, Dâru'l-Marife, 1395/1975, Beyrut.

[1122] Münavî, *Feyzu'l-Kadir*, VI, 140.

[1123] İbn Teymiyye'nin bu konudaki görüşleri için bkz: İbn Teymiyye, *Mes'eletü fi'l-Murabıtati bi's-Suğûri Efdalü Emi'l-Mücavere bi Mekketi Şerrefehallahu Teâlâ*, s. 59-65.

[1124] Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, IV, 607-608; Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, IV, 375.

[1125] Aliyyü'l-Kârî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed, *Şerhu'ş-Şifa*, II, 149, t.y, y.y; Hafâcî, *Nesimü'r-Riyad*, III, 559; İbn Âbidin, *Reddü'l-Muhtar*, II, 353; Nevevî, *el-Mecmu*, VIII, 272-274. Rufâî, *Ehâdîsü'l-Vâride*, s. 583-595; Semhûdî, Vefâü'l-Vefâ, V, 7-29; Aclûnî, Keşfü'l-Hafâ, II, 251; İbn Hacer, *Telhisu'l-Habir*, II, 286.

[1126] Nisa 4/64.

[1127] Ahmed Naim, *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, IV, 177.

ziyaretlerinin sünnet olduğunu haber vererek,[1128] Hz. Peygamber, hayattayken nasıl ziyaret ediliyor ise vefatından sonra da aynı ta'zim ve huşu içerisinde Kabr-i Şerif'in ziyaret edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.[1129]

Kastallânî, İbn Teymiyye'nin görüşlerinin en isabetsiz olanının Hz. Peygamber'in Kabr-i Şerif'ini ziyaret etmeyi men ettiği görüşü olduğunu söylemektedir.[1130] Kevserî de Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etme hakkında bir çok hadisin olduğunu, bu hadisleri Hafız Selahattin El-Alâ'i'nin bir kitapta topladığını söyledikten sonra Aliyyü'l-Kârî'nin şu sözünü aktarmaktadır. "*İbn Teymiyye bu konuda aşırı giderek Peygamber Efendimizin kabrini ziyaret etmenin haram olduğunu iddia etmiştir Bazı âlimler bu ziyaretin dinimizde bilinmesi gereken konulardan bir tanesi olduğundan dolayı bunu inkâr eden kimsenin kâfir olacağını bildirmiştir*" Kevseri, sözüne devamla bu görüşün doğru olduğunu, âlimlerin icma'ı ile müstahap olan bir şeyi tahrif etmenin kesinlikle doğru olmadığını ve bunun küfür sayılabileceğini söylemektedir.[1131]

Âlimler arasında Kabr-i Şerif'i ziyaretin hacdan önce veya sonra olması hakkında da ihtilaf söz konusudur. Ebu Hanife'ye göre yapılan hac farz hac ise ziyaretin fazîletli olanı hac sonrası olandır, fakat tersi de caizdir. Caiz olması da Medine'ye yol uğrağı olmayanlar içindir. Yol güzergâhında olan Suriye ve Şam önce Kabr-i Şerifi ziyaret etmelidir. Tersi durumunda bu kişiler için katı yürekli olduklarına hükmedilir.[1132]

Ayrıca Hanefîlerden İbnü'l-Hümam Kabri Şerif için ayrıca niyet edilmesi gerektiğine işaret ederek evlâ olanın, Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret için ayrı niyet etmek olduğunu, daha sonra mescidi ziyarete geldiğinde veya başka bir amel için Mescide girdiğinde kişinin tekrar niyet etmesi gerektiğini belirtmektedir. Bu görüşünü

[1128] Ahmed Naim, *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, IV, 178.

[1129] Ahmed Naim, *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, IV, 189.

[1130] Kastallânî, Ahmed b. Muhammed, *İrşâdü's-Sâri*, II, 330, Matbaatü'l-Meymene, Mısır, 130.

[1131] Sübkî, Ebu'l-Hasan Takıyyüddin Ali b. Abdilkâfi b. Ali, *es-Seyfü's-Sakîl fi'r-Red alâ İbn Zefil*, s. 158, I. Baskı, Matbaatü's-Saâde, 1356/1937, Mısır.

[1132] Ahmed Naim, *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, IV, 178.

"Kim beni ziyaretten başka bir amacı olmaksızın beni ziyaret ederse, kıyamet günü ona şefaatçi olurum"[1133] hadisiyle delillendirir.[1134]

Hanefîler, Kabr-i Şerif'i ziyaretin kadınları da kapsadığını, kadınların Kabr-i Şerif'i ziyaretinin ulemanın açıkladığı şartlarla kerahetsiz caiz olduğunu, kabirleri ziyaret hakkındaki ruhsatın erkek ve kadınları kapsadığını, bu konuda gelen rivayetlerin mutlak zikredilmiş olup tahsise gidilmediğinden dolayı bu konuda ihtilaf olmadığını, Ashab-ı Kiramdan da bu konuda rivayetler geldiğini ve kadınların da Kabr-i Şerif'i ziyaretlerinin müstehab olduğunu söylemektedir. [1135]

Hz. Peygamber'in kabrine ve minberine musafaha etmek ve yüz sürmeye de alimlerimiz tarafından cevaz verilmiştir. Bu konuda gelen bir rivayette Ebu Salih şöyle demektedir: "*Mervan b. el-Hakem bir gün Hz. Peygamber'in kabrine geldiğinde, bir adamın yüzünü kabre koyduğunu gördü. "Ne yaptığını biliyor musun?" diye sorduğunda baktı ki bu adam Hz. Ebu Eyyûb el-Ensarî'dir. Hz. Ebu Eyyûb el-Ensârî şöyle cevap verdi:* "*Ben taşa değil Rasûlullâh'a geldim*."[1136]

Ulema Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmenin fazîleti, ziyaret esnasındaki edepler, ziyaret esnasında okunacak dualar, ondan yardım dilemenin hükmü, onun şefaati ve sınırları, salâvat getirmenin hükmü hakkında ciltler dolusu müstakil kitaplar yazmıştır.[1137] Ayrıca hac menâsiki hakkında yazılan kitaplarda da bu konuda yeterli bilgiler verilmiştir.[1138]

Sonuç olarak diyebiliriz ki Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret konusundaki rivayetler birbirini destekleyerek hasen seviyesine çıkmakta, rivayetlerde ziyaretin önemi ve fazîleti açıkça ortaya konmakta, sağlığında Hz. Peygamber'in Cennetü'l-

---

[1133] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* XII, 225, hadis no: 13149, *Mu'cemü'l-Evsat*, V, 276, hadis no: 4543; Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ,* V, 14

[1134] İbnü'l-Hümam, *Feth'ul-Kadir*, II, 337, İbn Abidin, *Reddu'l-Muhtar*, I, 353.

[1135] İbn Abidin, *Reddu'l-Muhtar*, I, 353; Ahmed Naim, *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, IV, 179.

[1136] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 422; Hâkim, Müstedrek, IV, 515. Hâkimin hadisin senedine sahih hükmünü vermesine Zehebi'de katılmaktadır. Suyuti, hadisin sahih olduğuna işaret etmiştir. Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, hadis no: 9728.

[1137] Bu eserlerin meşhurlarından ikisi İbn Hacer el-Mekki'nin, "*El-Cevherü'l-Munzam*" adlı eseri ile Sübkî'nin, "*Şifau's-Sekam fi Ziyâreti Hayri'l-Enam*" adlı çalışmasıdır. Konuyla ilgili geniş bilgi ve konu hadislerinin tahriçleri ve tartışmalar için bu kitaplara bakılabilir.

[1138] Hatiboğlu, *Sünen-i İbn-i Mace Tercemesi ve Şerhi*, IV, 228.

Mualla ve Cennetü'l-Bâki'yi ziyaret ettiği de bilinmekte olup kabri şerifi ziyaretin vücubiyeti açıkca ortaya çıkmaktadır.

2.2.4. Ravza-i Mutahhara

Ravza, bahçe ve cennet anlamlarına gelir. Ravza-i Mutahhara geniş anlamıyla, Hz. Peygamber'in medfun bulunduğu yer ve Mescid-i Nebi demek ise de, özel manasıyla Mescid-i Nebevî'nin içinde Hz. Peygamber'in Kabr-i Saadetleri ile Minber-i Şerif arasında kalan kısımdır. Bu yer on metre genişliğinde ve yirmi metre uzunluğunda ikiyüz metrekarelik bir sahadır. Bu alanın fazîleti ile ilgili olarak Hz. Peygamber şöyle buyurur: *"Evimle minberim arası, Cennet bahçelerinden bir bahçedir."* [1139]

Konuyla ilgili gelen hadisler değişik senetler ve birbirinden farklı metinlerle biçok sahabiden nakledilmişlerdir. Bu konuda Buhârî, sahihinde özel bir bab açmıştır.[1140] *"Evim ve minberim arasındaki yer cennet bahçelerinden bir bahçedir"* hadisi benzer lafız ve farklı tariklerle şu şekilde gelmiştir:

1. Hz. Abdullah b. Zeyd el-Mâzinî'den gelen rivayeti Buhârî ve Müslim Sahih'lerinde, Nesaî Sünen'inde, İmam Mâlik Muvatta'da, Tahâvî Şerhu Müşkili'l-Âsâr'da, Ahmed b. Hanbel Müsned'inde, Beyhakî Sünen'inde tahriç etmiştir.[1141]

2. Hz. Ebu Hureyre'den gelen tarikinde *"Minberim havzımın üzerindedir"* ziyadesi vardır. Bu tariki Buhârî, Müslim ve İbn Hıbban Sahih'lerinde, Tirmizî Sünen'inde, Ahmed b. Hanbel de Müsned'inde[1142] tahriç etmiştir.

3. Hz. Ebu Hureyre'den gelen diğer tarik'de *"Minberim cennet bahçelerinden bir bahçe üstündedir. Minberim ile hücrem arasındaki yer cennet bahçelerinden bir bahçedir"* buyrulmaktadır. Rivayeti, Ahmed b. Hanbel Müsned'inde, Taberânî Mu'cemü's-Sağîr'de tahriç etmiştir.[1143]

[1139] Ahmed Naim, *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, IV, 215.

[1140] Buhârî, Fadlu's-Salât 5, s. 333. "Bâbu Fadli mâ Beyne'l-Kabri ve'l-Minberi" başlıklı bu babda 1195 ve 1196 nolu iki adet hadis yer almaktadır.

[1141] Buhârî, Fadlu's-Salat 5, hadis no: 1195; Müslim, Hac 92, hadis no: 500, 501 (1390); Nesaî, *Sünen*, II, 35; Tahâvî, *Şerhu Müşki'l-Âsâr*, VII, 320, hadis no: 2882; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 39; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 247.

[1142] Buhârî, Fadlu's-Salat 5, hadis no: 1196, Fedailu'l-Medine 12, hadis no:1888, Rikak, 53, hadis no: 6588; Müslim, Hac 92, hadis no: 502 (1391), Tirmizî, Menâkıb 68, hadis no: 3916; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 236; İbn Hıbban, *Sahih*, XIV, 65, hadis no: 3750.

[1143] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 412-534; Taberânî, *Mu'cemü's-Sağir*, II, 122; *Mu'cemü'l-Evsat*, I, 101, hadis no: 98.

4. Hz. Ümmü Seleme'den gelen tarikin lafzı ise *"Evimle minberim arasındaki yer cennet bahçelerinden bir bahçedir. Minberimi ayakta tutan direkler cennetteki mertebelerdir"* buyrulmaktadır. Rivayeti İbn Hıbban Sahih'inde, Humeydî Müsned'inde, Nesaî Sünen'inde, Tahâvî Şerhu Müşkili'l-Âsâr'da, Taberânî Mu'cemü'l-Kebîr'de tahriç etmiştir.[1144]

5. Hz. Sehl b.Sa'd'dan gelen rivayeti Beyhakî Sünen'inde, Ahmed b. Hanbel Müsned'inde ve Tahâvî Şerhu Müşki'l-Âsâr[1145]'da tahriç etmiştir.

6. Hz. Câbir b. Abdullah'dan gelen rivayeti Ahmed b. Hanbel ve Ebu Ya'lâ Müsned'inde, Tahâvî Şerhu Müşki'l-Âsâr'da[1146] tahriç etmiştir. Heysemî, hadisin senedinde tenkid edilen Ali b. Zeyd'in bulunduğunu söylemektedir.[1147]

7. Hz. Ebû Said el-Hudrî'den gelen rivayeti Ebu Ya'la, Ahmed b. Hanbel Müsned'inde, Tahâvî Şerhu Müşkili'l-Âsâr'da[1148] tahriç etmiştir.

8. Hz. İbn Ömer'den gelen rivayeti Ebu Nuaym Hilyetü'l-Evliyâ'da, Tahâvî Şerhu Müşkili'l-Âsâr'da[1149] tahriç etmiştir.

9. Hz. Sa'd b. Ebî Vakkas'tan gelen rivayeti Taberânî Mu'cemü'l-Kebîr'de tahriç etmiştir. Hadis şu şekildedir: *"Beytim ve Musallam (Mescid-i Ğamame) arası cennet bahçelerinden bir bahçedir."*[1150] Heysemî, ricalinin sika olduğunu söylemektedir. [1151] Bu hadisten Allah'ın Hz. Peygamberin ravzasını Bayram namazını kıldırdığı mescide kadar genişlettiği (Mescid-i Ğamame), ve bunun Allah'ın bir fazlı ve nimeti olduğu anlaşılmaktadır.

[1144] İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 64, hadis no: 3749; Humeydi, *Müsned*, I, 139 hadis no: 290; Nesaî, *Sünen*, II, 35; Tahâvî, *Şerhu Müşki'l-Âsâr*, VII, 315, hadis no: 2872; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* XXIII, 255, hadis no: 526; Ebu Nuaym, *Hılyetü'l-Evliyâ*, VII, 248.

[1145] Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 247; Ahmed b. Hanbel, *Müsned* V, 335, 339; Tahâvî, *Şerhu Müşki'l-Âsâr,* VII, 322, hadis no: 2884.

[1146] Ahmed b. Hanbel, *Müsned* III, 389; Tahâvî, *Şerhu Müşki'l-Âsâr,* VII, 321, hadis no: 2883; Ebu Ya'la *Müsned*, III, 319, hadis no: 1784.

[1147] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, IV, 8.

[1148] Ebu Ya'la, *Müsned*, hadis no: 1341, Ahmed b. Hanbel, *Müsned* III, 64, Tahâvî, *Şerhu Müşki'l-Âsâr*, VII, 319, hadis no: 2879.

[1149] Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, IX, 324; Tahâvî, *Şerhu Müşki'l-Âsâr*, VII, 316, hadis no: 2874.

[1150] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* I, 147, hadis no: 332; İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medine*, I, 138. Hadisde geçen Musalla'dan kastın Hz. Peygamber'in Mescid-i Nebi'deki namaz kıldığı yer olduğunu söyleyenler de vardır. Hadisle ilgili tahriç ve tartışma için bkz: Semhûdî, *Vefau'l-Vefa*, III, 130.

[1151] Heysemî, *Mecmâuz-Zevaid*, IV, 9.

Hadîs-i şeriflerin manası hakkında çeşitli görüşler öne sürülmüştür. İmam Nevevî, bu hadislerin manası hakkında âlimlerin görüşlerini şu şekilde özetlemektedir: Birincisi, bu mekânın hadisin zahirinde kastedildiği gibi aynıyla cennete naklonulmasıdır. İkincisi ise orada yapılan ibadetin cennete götüreceği olmak üzere iki görüş bildirdiklerini söylemektedir.[1152] Hz. Peygamber'in zikir halkasında, ilim meclisinde bulunanları *"Cennet bahçelerinde yaşayınız, istifade ediniz"*[1153] hadisinde teşvik etmesi kabilinden konu hadislerimizde de Hz. Peygamber'i ziyarete, mescid'i saadetinde ve bilhassa Kabr-i Saâdetle Minberi arasındaki Ravza-i Mübareke'de namaz kılmaya teşvik ve terğib vardır.[1154]

Üçüncü görüşe göre ise Hz. Peygamber'in *"Cennet kılıçların gölgesi altındadır"*[1155] hadisinde cihad kendisi için cennete kavuşturucu olan bir haslet olduğundan dolayı mecaz sanatı uygulandığı gibi konu hadislerimizde de "İnsanlar orada imanı, Kur'an'ı ve dini öğrenmek için bulunması sebebiyle sevabın çokca kazanılmasıyla cennet bahçelerinden bir yere benzetildiğinden, Ravza-i Mutahhara'yı ziyaret edenlerin cennete kavuşacakları manasında mecaz yapılmıştır.[1156] Bu mecaz anlatım arap dilinde çokca kullanılan bir kalıptır.

Dördüncü bir görüşe göre ise hadislerde teşbih sanatı vardır ve teşbih edatı mahzuftur. Bu durumda hadisin manası "*Kabri şerifim insanlar, cinler ve melekler tarafından devamlı olarak ziyaret edilmesi sebebiyle bu yer mübarek cennet gibidir*" şeklindedir.[1157] Konu hadisleri şayet edatsız teşbih kabilinden olduğu zaman hadisin manası "*Rahmetin kendisine inmesi ve saadetin kendisinde hâsıl olmasında özellikle de Hz. Peygamber döneminde cennet bahçelerinden bir bahçe gibidir*" şeklinde olmaktadır.[1158]

Hz. Peygamber'in Kabr-i Şerif'i hücresinde olduğu için bu babdaki rivayetler mânâ itibariyle birdirler. Hz. Peygamber'in sınırladığı mübarek yere bahçe denilmesi

---

[1152] Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, 9, 161-162.

[1153] Ahmed b. Hanbel, *Müsned* III, 150, Tirmizî, Daavât 83, hadis no: 3510, Ebu Ya'la, *Müsned*, VI, 255, hadis no: 3432.

[1154] Ahmed Naim, *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi,* IV, 214.

[1155] Buhârî, Cihad, 22 hadis no: 2818.

[1156] Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, V, 433.

[1157] Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, V, 433; Ahmed Naim, *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, IV, 214.

[1158] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* IV, 85.

Kabr-i Şerif'ini ziyarete gelen ins, cin ve meleklerin orada ibâdet ve zikirde bulunmalarındandır. Bu yerden başka dünyada aynen cennetten olduğu bildirilen hiç bir yer yoktur. Bundan dolayıdır ki, Hattâbî, bu hadîsin Medine'nin en fazîletli yer olduğunu bildirdiğini ifade etmektedir. Konu hadislerindeki Havz'dan murâd, Hz. Peygamber'in Havz-ı Kevser'idir. Ulemânın çoğunluğuna göre Allah, Hz. Peygamber'in dünyadaki minberini Havz-ı Kevser'inin üzerine kuracaktır. Kadî lyâz, bu hadîsten anlaşılan en açık mânânın bu olduğunu belirtmiştir. Havz konusunda İbn Abdilber'in mütalâası şudur: Havz-ı Kevser'e îman etmek ulemâya göre farzdır. Havzla ilgili hadisler mütevatir düzeyindedir. Bid'at ve dalâlet fırkalarından haricîler ile Mutezile havz, şefaat ve Deccâl'e inanmamaktadırlar. Bu hadisler aynı zamanda Medine'de yaşamayı da teşvik etmektedir.[1159]

Hadislerde "*Kabrimle minberim arası*" ifadesi, bazı rivayetlerde ise "*Beytim ve minberim arası*" olarak gelmiştir. Ulema iki sebebden dolayı kabir lafzının zayıf olduğunu söylemektedir. Bununla ilgili olarak ta şu görüşler öne sürülmüştür:

1. Rivayetlerden çoğuna muhalif olarak kabir ifadesi manen rivayet edilmiştir.

2. Şayet Kabir lafzı sahih olması durumunda sahabe Hz. Peygamber'in defin yerini bilirdi. Ve bu konuda tartışma yaşanmazdı. Bundan dolayı hadislerin bazı tariklerinde gelen "*Kabir*" lafzı ravinin sehv veya hatası olmalıdır.

Nitekim, İbn Hacer, İbn Asâkir'in tahriç ettiği beyt yerine kabir ifadesinin hata olduğunu söylemektedir. Hz. Sad b. Ebî Vakkas'tan kabir lafzıyla gelen rivayetin Bezzar'a göre ricali sahihtir. Tabarâni'nin Hz. İbn Ömer'den tahricinde de rivayette kabir lafzı mevcuttur. Aslında hadislerde Hz. Peygamber'in "Beyt" ifadesini kullanması bütün evlerini değil sadece tek bir evini ifade eder ki o da kabrinin bulunduğu Hz. Aişe'nin evidir. Bu gerçek de Hz. Ebû Saîd Hudrî'den gelen *"Minberim ile Hz. Aişe'nin evi cennet bahçelerinden bir bahçedir."*[1160] rivayetiyle açıkça belli olmaktadır.[1161]

Bu mekân için kesin olarak ulemanın ittifakıyla zahiri bir fazîlet söz konusudur. Bundan dolayı bir müslümanın orada ibadet etmeye hırs göstermesi gerekir. Önemli

---

[1159] Kâdı Iyâz, *İkmalü'l-Mu'lim*, IV, 509; Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, IX, 160-161; Aynî, *Umdetü'l-Kârî*, III, 693; İbn Abdilber, *İstizkâr*, VII, 238.

[1160] Tebarânî, *Mu'cemü'l-Evsat*, IV, 96, hadis no: 3136.

[1161] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* IV, 85.

olan kişinin orada Allah korkusu bilinciyle ibadet etmesidir. Cennete giriş sebebi de budur. Yoksa ister Ravza isterse herhangi bir mekânda Allah korkusundan yoksun bir ibadet cennete girmeye vesile olamaz. Bu mekânın fazîletinin yüceliğine gelince bu durum Allah'ın dilemesi sebebiyledir.

2.2.5. Medine'de ve Mescid-i Nebevî'de Namaz Dışında Yapılan Diğer İbadetler

Mescid-i Nebevî'de namaz kılma ibadeti dışında başka amellerin de fazîletli olduğuna dair hadisler de rivayet edilmiştir. Fakat bu rivayetlerin çoğu sened itibariyle zayıftır.[1162]

Medine'de Ramazan orucunu tutmak veya orada Cuma namazını kılmanın fazîleti hakkında Hz. İbn Ömer'den gelen rivayette *"Benim mescidimde kılınan bir namaz Mescid-i Haram hariç diğer yerlerdeki kılınan bin namaz gibidir. Medine'de ramazan orucunu tutmak diğer yerlerdeki bin ay ramazan orucunu tutmak gibidir. Medine'de Cuma namazı kılmak diğer yerlerde kılınan bin Cuma namazı gibidir"* buyrulmaktadır.[1163] Rivayeti tahriç eden Beyhakî, hadisin zayıf olduğunu söylemektedir. Suyûtî, hadisin hasen olduğunu söylemiş, fakat Münâvî, buna itiraz ederek rivayetin zayıf olduğuna hükmetmiştir.[1164]

Mescid-i Nebevî'de ilim öğrenmenin fazîleti hakkında da müstakil rivayetlerde gelmiştir. Konu hakkında Hz. Ebû Hureyre'den gelen bir rivayette şöyle buyrulmaktadır: *"Hayırlı bîr şeyi öğrenmek veya öğretmekten başka hiç bir maksadı olmayarak benim mescidime gelen kimse, Allah yolunda savaşan mücâhidin mertebesindedir. Bundan başka bir niyetle (mescidime) gelen kimse de başkasına âit bir eşyaya bakan kimse mesabesindedir."*[1165] Aynı konuda Mescid-i Nebevî'de ilim öğrenmenin sevabının mücahidlerin cihad yapması sevabı kadar olduğu hakkında Hz. Sehl b. Sa'd'dan "*Kim hayrı öğrenmek veya öğretmek amacıyla bu mescidime gelen*

[1162] Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ*, I, 170; Rufâî, *Ehâdîsü'l-Vâride fî Fezâili'l-Medine*, s. 328.

[1163] Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, VI, 44 hadis no: 3852; Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, hadis no: 5108; Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, IV, 227; İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, (597/1201), *Ebvâbu Zikri Medinetü'r-Resul*, s. 54, tahkik: Merzuk Ali İbrahim, 1414/1993, Medine.

[1164] Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, VI, 44, hadis no: 3852; Suyûtî, Câmiu's-Sağîr, hadis no: 5108; Münâvî *Feyzu'l-Kadir*, IV, 227.

[1165] İbn Mâce, Mukaddime 17, hadis no: 227; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 350-418-527; İbn Hıbban, *Sahih*, I, 288, hadis no: 87; Hâkim, *Müstedrek*, I, 91; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, XI, 359, hadis no: 6472. Bûsirî hadisin isnadının sahih olduğunu söylemektedir.

kimse Allah yolunda mücahit mesabesindedir. Kim de bunun dışında insanların bidatlerinden olan başka bir amaçla mescidime gelirse başkasına âit eşyaya hayranlıkla bakan kimse durumundadır" lafzıyla[1166] ve orada ilim öğrenmenin sevabının hac sevabı kadar olacağı hakkında Hz. Ebû Ümâme el-Bâhilî'den *"Kim bir hayrı öğrenmek veya öğretmekten başka bir şey dilemeksizin mescide giderse, kendisine haccı tamam olan bir hacının ecri nasip olur"* lafzıyla[1167] hadisler rivayet edilmiştir.

Hadiste sözü edilen mescid, Medine'deki Mescid-i Nebevî'dir. Sindî, hadiste ifade edilen tahsisin Mescid-i Nebevî'ye ait olmasını, belirtilen fazîletin sadece buraya mahsus olması veya hadisin buyrulduğu konuşmanın bu mescidde vuku bulması sebebiyledir ki bu takdirde de diğer mescidlerin hükmünün de bu tahsisin içine gireceğini ifade etmektedir. Yine Sindî, hadisin konusunun Mescid-i Nebevî'ye namaz için gelenlerin dışında kalan kimseleri kapsadığını da ifade etmektedir. Çünkü mescidlerin kuruluşunun asıl gayesi namazdır. İlim öğrenimi ve öğretimi ile meşgul olmanın cihada benzetilmesinin sebebi ise ilmî çalışmalarda dinin ihyası, şeytanın mağlubiyeti, nefsin terbiye edilmesi ve şehvâni arzuların kırılması gayretinden dolayıdır. Bu nedenledir ki *"Bununla beraber müminlerin hepsinin topyekün sefere çıkmaları uygun değildir. Öyleyse her topluluktan büyük kısmı savaşa çıkarken, bir takım da din hususunda sağlam bilgi sahibi olmak, dinî hükümleri öğrenmek için çalışmalı ve savaşa çıkanlar geri döndüklerinde kötülüklerden sakınmaları ümidiyle, onları uyarmalıdır"*[1168] ayetinde de belirtildiği üzere bir cemâatin ilmî çalışmayı sürdürmek için savaştan geri kalmaları îslâmi bir emir mahiyetindedir.[1169]

[1166] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* VI, 215, hadis no: 5911; Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, III, 254. Heysemî, hadisin senedinde Buhârî ve İbn Hıbban'ın sikalardan gördüğü, Nesaî ve bir cemaatin ise zaif gördüğü Ya'kub b. Humeyd'in bulunduğunu söylemektedir. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, I, 123.

[1167] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* VIII, 94, hadis no: 7473; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, VI, 97; Hâkim, *Müstedrek*, I, 91, hadis no: 311. Hâkim'in *Müstedrek*'ine yaptığı zeylinde Zehebî, bu hadisin Buhârî'nin şartları üzerine sahih olduğunu söylemektedir. Münzirî hadisin isnadında beis olmayıp rivayetin hasen olduğunu ifade etmektedir. Münzirî, *Terğîb ve't-Terhîb*, I, 104.

[1168] Tevbe 9/122.

[1169] Sindî, *Haşiyetü's-Sindî alâ Sünen-i İbn Mâce*, I, 149-150.

Bu âyet, dini iyi öğrenme ve öğretilmesi hususunun son derece gerekli olduğunu ortaya koymaktadır. Dünya ve ahiret mutluluğunun kazanılması, Allah'ın hidâyetinin, kurtarıcı prensip ve ölçülerinin kısacası İslâm'ın doğru bilinmesine bağlıdır.[1170]

Namazın dışında kalan maksadlar arasında ilmî çalışma için mescidlere ve benzerî yerlere gidenlerin sevabı belirtildikten sonra hadisin son kısmında başka maksadlarla bu kutsal yerlere gidenler, başka şahıslara âit eşyaya bakıp duran kişiye benzetiliyor. Çarşıya gidip her hangi bir alış-veriş yapmayıp sırf mağazalarda ve pazarda bulunan ticâret eşyasına bakmakla yetinen kimse nasıl bir kazanç sağlamıyorsa, camilere başka maksadlarla giden kişi de bir fayda elde edemez. Hadis gerek Hz. Peygamber'in mescidi ve gerekse diğer mescidlerin ilim alışveriş yerleri olduğunu, din eğitim ve öğretimi yönünden de mâbedlerden istifâde edilmesinin uygunluğunu ortaya koymaktadır.[1171]

2.3. Mescid-i Kuba

Hz. Peygamber'in hicreti esnasında Medine'ye ulaşmadan önceki son durağı olan Kuba köyünde kendisinin de inşasında çalıştığı,[1172] İslam'ın ilk mescidi,[1173] bazı müfessirlerce Kur'an'da takva üzere kurulu olduğu belirtilen[1174] bu mescid, Müslümanlarca fazîletli kabul edilen mekânlardan sayılmıştır. Mescid'in bulunduğu mahal Amr b. Avf oğullarına ait bir hurma kurutma yeri olduğundan dolayı bu mescid Mescid-i Benî Amr b. Avf olarak ta anılmaktadır.[1175]

Rivayete göre Kuba'lılar, Hz. Peygamber'den mescid yapmasını istediklerinde Hz. Peygamber orada bulunan sahabeden birinin devesine binmesini istemiş, önce Hz.

[1170] Yıldırım, *Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meali*, s. 205.

[1171] Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî alâ Sünen-i İbn Mâce*, I, 149-150.

[1172] İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zührî, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, III, 87; IV, 311, Dâru's-Sâdır, t.y, Beyrut. Abdullah b. Revâha'nın, "Mescidin inşasına katılanlar, ayakta olsun oturarak olsun Kur'an okuyanlar, geceleri uykuyla geçirmeyenler kurtuluşa erdiler" diye şiirler okuduğu, her beytin son kelimesinin Resûlullah tarafından tekrarlandığı rivayet edilmektedir. İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medineti'l-Münevvere*, I, 52.

[1173] Mescidin Ammâr b. Yâsir tarafından tamamlandığı ve bu sebeple onun İslâm'da ilk mescidi bina eden kişi olarak anıldığı söylenir. Halebî, Ebu'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrâhim b. Ahmed, (1044/1635), *es-Sîretü'l-Halebiyye*, (İnsanü'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emini'l-Me'mûn), II, 236, Dârü'l-Ma'rife, t.y, Beyrut.

Geniş bilgi için bkz: Algül, Hüseyin, "Mescid-i Kuba", maddesi, DİA, XXIX, 279, Ankara 2004.

[1174] Tevbe 9/108. "O Mescid-i dırarda hiç bir zaman namaz kılma! Ta ilk günden, temeli takvâ üzere kurulan mescitte namaza durman daha münasiptir. Orada, maddî ve manevî kirlerden arınmayı seven kimseler vardır. Allah da temizlenenleri sever."

[1175] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 10.

Ebû Bekir binmiş, deve kalkmamış, ardından Hz. Ömer binmiş deve yine kalkmamış, bu sırada Kuba'ya ulaşmış olan Hz. Ali binince deve kalkıp yürümüş, Allah Resulü de Hz. Ali'ye devenin yularını serbest bırakmasını söylemiş ve mescidin devenin etrafında dolaştığı arsaya yapılmasını istemiştir.[1176]

Hz. Peygamber, Kubâ'da on geceden fazla[1177] veya ondört gece[1178] kalmış, Mescid-i Kubâ bu sırada yapılmıştır. Temele ilk taşı bizzat Hz. Peygamber koymuş, ardından sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve diğerlerinin taşlarını koymalarını istemiştir.[1179] Hz. Peygamber, muhtemelen kıblenin Kâbe'ye çevrilmesinden sonra Kubâ Mescidi'ni yeniden inşa etmiştir.[1180]

Kuba mescidiyle alakalı olarak Evliyâ Çelebi, Kuba'nın iki yüz haneli bahçeli bir köy olup, Medinelilerin mesirelik yeri olduğunu, mescidinin avlusunda Hz. Peygamber'in diktiği hurma ağacının bulunduğunu, mescidin sol köşesinde Hz. Peygamber'in sürekli ibadet ettiği küçük bir mihrabın ve bu mihrapta Hz. Peygamber'in Mekke hasretini oradan bakarak dindirdiği bir deliğin bulunduğunu aktarmaktadır.[1181]

2.3.1. Kur'an'da Zikredilen Takva Mescidi Hakkındaki Görüşler

Temeli takva üzerine kurulan mescidin[1182] hangisi olduğu hususunda farklı görüşler öne sürülmüştür. Hasan Basrî, Said b. Cübeyr, Katade, Urve, Dahhak ve Mukatil, Takva Mescidi'nin Kuba olduğu görüşünde olan kimselerdir.[1183] Kuba Mescidini kabul edenler ayette geçen "*İlk gününden*" ifadesini delil olarak alıp, Kubâ Mescidi'nin Medine'deki ilk günde (Kuba Mescid'inin Mescid-i Nebi'den önce inşa edilmesi) temelinin atıldığını söylerler. Sahabeden Hz. Ebû Eyyûb el-Ensârî de bu görüşte olanlardandır.[1184]

[1176] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, II, 246, hadis no: 2033.

[1177] Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 45, hadis no:3936

[1178] Buhârî, Menâkıbü'l-Ensâr, 45, hadis no:3932.

[1179] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, II, 339, hadis no: 2418. Bu uygulama devlet başkanlarının ilmî, dinî ve millî nitelikli yapıların temeline ilk harcı koyma geleneğinin başlangıcı olarak görülmektedir. Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-İdâriyye*, II, 301.

[1180] Semhûdî, *Vefâ'ü'I-Vefâ,* II, 16.

[1181] Evliyâ Çelebi, *Seyehatnâme*, IX, 236.

[1182] Tevbe 9/108.

[1183] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, III, 501; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, VIII, 259.

[1184] İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 244.

Hz. Abdullah b. Ömer, Hz. Zeyd b. Sabit, Hz. Ebu Said el-Hudri ve Said b. Müseyyeb, Takva Mescidi'nin Mescid-i Nebevî olduğunu savunan kimselerdendir. Tirmizî'nin, sahih olduğunu belirttiği Hz. Ebu Said el-Hudri'den tahriç ettiği rivayet de takva mescidinin Medine mescidi olduğunu ortaya koymaktadır.[1185]

Takva mescidinin Kuba Mescid-i olması daha isabetlidir. Şa'bî, kastedilen mescidin Kuba mescidi olduğunu zikrederek Allah'ın ayette kastettiği halkın Kubâ Mescidi ehli olduğunu zikretmektedir. Katade, konuyla ilgili ayetin nüzulünden sonra Hz. Peygamber'in Kuba'lılara şu şekilde seslendiğini söylemektedir: *"Şanı yüce Allah temizlenmek hususunda sizden güzel bir şekilde övgüyle söz etti. Siz ne yapıyorsunuz?" Onlar, "biz önden ve arkadan çıkan pisliğin izlerini su ile yıkıyoruz"*[1186] cevabını verdiler."[1187]

Hz. Câbir b. Abdullah ve Hz. Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivayette Hz. Peygamber'in *"Orada tertemiz olmayı arzu eden erkekler vardır. Allah da temizlenenleri sever"*[1188] âyeti hakkında şöyle buyurduğunu naklederler: *"Ey Ensar topluluğu! Allah temizlenmek hususunda sizden övgü ve hayırla söz etti. Sizin bu temizlenmeniz nasıldır?"* Onlar, "E*y Allah'ın Rasûlü, biz namaz için abdest alır, cünüblükten dolayı da guslederiz"* demeleri üzerine Hz. Peygamber, *"Bununla birlikte başka bir şey de yapıyor musunuz?"* diye sordu. Onlar: "*Hayır, şu kadar var ki bizden herhangi bir kimse tuvaletten çıktıktan sonra yine de su ile istinca yapmayı hoş ve güzel görür*" cevabını veince Hz. Peygamber: *"İşte bu övgüye sebeb odur. Siz buna devam ediniz"*[1189] buyurmuştur. Bu hadis, âyet-i kerimede sözü geçen mescidin Kubâ Mescidi olmasını gerektirmektedir. Fakat Hz. Ebu Said el-Hudrî'nin hadisinde Hz. Peygamber, bu mescidin kendi mescidi olduğunu ifade etmiştir. O halde buna rağmen herhangi bir tartışmaya gerek yoktur. Salih bin Hayyan'dan rivayette *"Allah'ın yücelmesine ve içlerinde adının anılmasına izin verdiği evlerde...*[1190] ayeti hakkında bunlar dört mesciddir ki dördünü de Peygamberden başka kimse bina etmiş değildir. Kâbe'yi, Hz.

[1185] Tîrmizî, Tefsir, 9, Mesâcid 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 8-23-89-91.

[1186] Ebû Dâvûd, Tahâre 23, hadis no: 44. Hadisin farklı varyantları için bkz: Tirmizî, Tefsir, 10, hadis no: 3100; İbn Mâce, Tahâre, 28, hadis no: 355; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 6.

[1187] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 422.

[1188] Tevbe 9/108.

[1189] Dârekutnî, *Sünen*, I, 62 ve III, 60.

[1190] Nur, 24/36.

İbrahim ve Hz. İsmail, Beytü'l-Makdis'i, Hz. Dâvûd ve Hz. Süleyman bina etmişlerdir. Diğerleri ise Medine Mescidi ile Kubâ Mescidi'dir ki, bunların ikisini de Hz. Peygamber inşa etmiş olup takva üzere tesis olunmuşlardır[1191] denmektedir.

Takva mescidinden kastın Mescidi Nebevî olduğu görüşünde olanlara göre ayette geçen "*İçinde durmana elbette daha layıktır*" ifadesindeki (فِيهِ) "*İçinde*" zamiri Mescid-i Nebevî'ye ait olmaktadır. Ayetteki "*Orada temizlenmeyi seven erkekler vardır*" ifadesindeki zamir de (فِيهِ) aynı şekilde Mescid-i Nebevî'de bulunanlara ait olmaktadır. Buradaki mescidden kasıt Kubâ Mescidi'dir, diyenlerin görüşüne göre ise görüş ayrılıklarına uygun olarak her iki ifadedeki zamir Kubâ Mescidi'ne ait olmaktadır.[1192]

Bazı müfessirlere göre ise böyle bir ayrıma girmeye gerek yoktur. Her iki mescidinde, ayetin muhtevasına girmesinde bir sakınca bulunmamaktadır. Ayette Allah'ın "*Temeli takva üzerine tesis edilen mescid*" buyurması, tıpkı bir kimsenin, "*Salih kimselerle oturup kalkman daha uygundur*" demesine benzer. Dolayısıyla bu sözün, o salih kimselerden birisine hasredilemeyeceği gibi ayetin muhtevasına her iki mescide girmektedir.[1193] Her iki mescidin de fazîletine ve takva mescidi olduğuna dair ayrı ayrı rivayetlerin bulunmasından dolayı ayette bahsedilen takva üzere tesis edilmiş mescdiin muhtevasına Mescid-i Nebevî ve Mescid-i Kuba'nın dâhil olması daha doğru bir yaklaşımdır.

2.3.2. Kuba Mescidi'nin Fazîleti

İslam'ın ilk inşa edilen mescidi olması, Hz. Peygamber'in zaman zaman mescide ziyaretlerde bulunması ve bu mescidin fazîletine dair birçok hadisin varid olması buranın Müslümanlar tarafından kutsanıp fazîlet addedilmesine sebeb olmuştur. Kuba Mescidi'nin fazîletini ortaya koyan rivayetlerden bazıları şunlardır.

Hz. Aişe b. Sa'd'ın babasından naklettiği bir haberde *"Allah'a yemin olsun ki, bana Kuba mescidinde iki rekât namaz kılmam Beyt-i Mukaddes'e iki defa gitmemden daha sevimlidir. Şayet oradaki fazîleti (Kuba Mescidi) insanlar bilseydi, develerini*

[1191] Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkami'l-Kur'an*, VIII, 259.

[1192] Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkami'l-Kur'an*, VIII, 259-260.

[1193] Fahreddin er-Râzî , *Mefâtîhu'l-Ğayb*, IV, 741.

süratle oraya sürerlerdi"[1194] ifadesi yer almaktadır. Hâkim, rivayetin Buhârî ve Müslim şartı üzere sahih olduğunu söylemekte, Zehebî de bu görüşe katılmaktadır.[1195]

Konu hakkında Âsım b. Süfyan es-Sekafî'den gelen bir rivayette dört mescidde namaz kılanın günahlarının bağışlanacağı bildirilmektedir.[1196] İbn Hıbban, kutsiyeti rivayette ifade edilen bu dört mescidin Mescid-i Haram, Mescid-i Nebi, Mescid-i Aksâ ve Mescid-i Kuba olduğunu söylemektedir.[1197] Şarihlerden Sindî de dördüncü mescidin Kuba Mescidi olduğunu kabul etmektedir.[1198] Hadiste bildirilen namazdan maksadın farz namazlar olduğu, bazı âlimlerin bununla farz namazların kastedildiğini bildirdikleri ifade edilmektedir.[1199]

Medine'de bulunan bu mescide Hz. Peygamber, her Cumartesi, binekli veya yaya olarak ziyaret edip iki rekât namaz kılmış,[1200] *"Kim evinden çıkıp Kuba mescidine gelir ve orada iki rek'at namaz kılarsa bu ona bir umreye bedel olur"*[1201] sözüyle burada namaz kılmanın umre sevabı kazandırdığını haber vermiştir.

Bazı rivayetlerde Hz. Peygamber'in Medine'de bulunduğu zamanlar cumartesi, bazen pazartesi günleri ve ramazanın onyedinci günü Mescid-i Kuba'ya giderek namaz kıldığı bildirilmektedir.[1202]

Hanefîlere göre Cumartesi günleri Kubâ mescidine gitmek müstehabdır. Hz. Peygamber de bu günlerde o mescidi ziyarete gittiği hadislerde bildirilmiştir. Orada şöyle duâ edilir. "*Ey feryad edip yardım dileyenlerin ve ey imdat dileyenlerin imdadına koşan, ey dara düşmüşleri genişliğe kavuşturan, ey sıkıntıda kalanların duasına icabet eden! Muhammed'i ve ailesini yüceltip şereflendir. Bu makamda Rasûlünün sıkıntısını ve hüznünü giderdiğin gibi, benim de sıkıntımı ve hüznümü gider. Ey lûtfu ve şefkati bol*

[1194] Hâkim, *Müstedrek*, III, 12.

[1195] Hâkim, *Müstedrek*, III, 12.

[1196] İbn Mâce, İkâme 192, hadis no: 1396; Nesaî, *Sünen*, I, 90, 91; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 423; İbn Hıbban, *Sahih*, III, 318, hadis no: 1042.

[1197] İbn Hıbban, *Sahih*, III, 318.

[1198] Sindî, *Haşiyetü's-Sindî alâ Süneni İbn Mâce*, II, 164.

[1199] Hatiboğlu, *Süneni İbn Mace Tercemesi ve Şerhi*, IV, 205.

[1200] Buhârî, Fazlu's-Salât 3, 4, hadis no: 1193, 1194, İ'tisam 16 hadis no:7326; Müslim, Hac 97, hadis no: 516 (1399); Nesaî, *Sünen*, II, 37; Ebû Dâvûd, Menasik 99, hadis no: 2040; İmam Mâlik, Muvatta, Kasru's-Salât fi's-Sefer, 23, hadis no: 71, I, 167; İbn Hıbban, *Sahih*, IV, 510, hadis no: 1632.

[1201] Nesaî, *Sünen* II, 37; Tirmizî, Salât 242, hadis no: 324; İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 197, hadis no: 1411.

[1202] Müslim, Hayız, 21, Hadis no: 80 (343).

ve ey iyiliği çok olan, ey ihsanı dâim ve merhamet edicilerin en çok merhametlisi olan Allah'ım."[1203]

2.3.3. Kuba Mescidi'nde Kılınan Namazların Fazîletiyle İlgili Rivayetlerin Tahrici

Kuba mescidinde kılınacak namazın fazîletiyle ilgili birçok hadis rivayet edilmiştir.[1204] Bu rivayetlerden Useyd b. Züheyr el-Ensari'den gelen tarikte *"Kuba mescidinde kılınan bir namaz bir umre gibi fazîletlidir"*[1205] buyrulmaktadır. Hadis benzer manalarda, değişik tariklerle başka sahabelerden de rivayet edilmiştir.

1. Hz. İbn Ömer'den gelen rivayette *"Kim orda namaz kılarsa umre yapmış gibidir"*[1206] ifadesi yer almaktadır.

2. Hz. Sehl b. Huneyf'ten gelen rivayette *"Evinde abdest aldıktan sonra Kuba Mescidi'ne gelerek içinde namaz kılan kişi için bir umrenin ecri gibi ecir vardır"*[1207] buyrulmaktadır. Hâkim, Sehl b.Huneyf'ten gelen bu rivayetin isnadının sahih olduğunu söylemektedir.[1208]

3. Hz. İbn Ebî Şeybe'den gelen rivayette ise *"Kim dört rekat namaz kılarsa"* ziyadesi vardır.[1209] Bûsirî, hadisin senedinde bulunan Musa b.Ubeyd er-Rebzi'den dolayı hadisin senedinin zayıf olduğunu, fakat Hz. Ömer'den Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde[1210] Nesâî[1211] ve İbn Mâce'nin de Sünen'inde bu hadisi muhtasar olarak

---

[1203] Mevsılî, *İhtiyar*, I, 178; Cezîrî, *el-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erbaa*, I, 715.

[1204] Hatır, Halil İbrâhim Molla, *Muhtasaru Fezâili'l-Medîneti'n-Nebevîyye*, s. 62, Dâru'-Matbuati'l-Hâdise, 1409/1989, Cidde; Dımeşki, Muhammed b. Abdullah b. Ebî'l-Beka, *Câmiu'l-Asâr fi's-Siyeri ve Mevlidi'l-Muhtar*, V, 276-280, tahkik: Ebû Ya'kûb Neş'et Kemal, I. Baskı, Dâru'l-Felah, 1431/2010, y.y.

[1205] Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, II, 47; Tirmizî, Salat 242, hadis no: 324; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* I, 179, hadis no: 570; Hâkim, *Müstedrek*, I, 487 Tirmîzî, bu konuda Sehl b. Huneyf'den de hadis rivâyet edildiğini, Useyd'in hadisinin hasen garib olduğunu, Useyd b. Zuheyr'in, bu hadisi dışında sahih bir rivâyetinin bilinmedğini söylemektedir.

[1206] İbn Hıbban, *Sahih*, IV, 507, hadis no: 1627.

[1207] İbn Mâce, İkâmetü's-Salât 197, hadis no: 1412; Nesaî, *Sünen*, II, 37; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 487; Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, I, 96; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* VI, 90, hadis no: 5558-5559; Hâkim, *Müstedrek*, III, 12.

[1208] Hâkim, *Müstedrek*, III, 12.

[1209] İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, V, 173, hadis no: 7611; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* VI, 75, hadis no: 5561; Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, VIII, 379; İbn Hacer, *Metalibü'l-Âliye*, VII, 161, hadis no: 1325.

[1210] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 487.

[1211] Nesaî, *Sünen*, II, 37.

naklettiklerini, Buhârî ve Müslim'in Sahih'lerinde[1212] de hadisin aslının olduğunu söylemektedir.[1213]

4. Hz. Ka'b b. Ucre'den gelen rivayette ise *"Kim güzelce abdest alır başka bir amaçla değil sadece namaz kılmak için Kuba'ya gelir de orada dört rekat namaz kılar her rekatında da Ümmü'l-Kur'an'ı (Fatiha) okursa onun için Allah'ın evini tavaf edip kazandığı umre gibi ecir vardır"* buyrulmaktadır.[1214] Heysemî, hadisin senedinde zayıf olan Yezid b. Abdulmelik en-Nevfel'in olduğunu ve yine senedde geçen İshak b. Ka'b'ın mechul olduğunu söylemektedir.[1215]

2.3.4. Kuba Mescidi'nde Kılınan Namazların Fazîletiyle İlgili Rivayetlerin Yorumlanması

Sindî, bahsi geçen hadislerde ifade edilen "*Evinde abdest alınması*"nın hikmetinin Kuba Mescidi'ne evi yakın olan ve evinde aldığı abdestle bu namaza yetişebilenlerin gitmelerinin istendiğine işaret edildiğini söylemektedir. Sindî, uzak beldelerden Kuba Mescidi'nde namaz kılmak için seyahat edilemeyeceğini söyleyerek yukarıda zikredilen üç mescidden başka mescidlere seyahet edilemiyeceği hakkındaki hadisleri delil olarak sunmaktadır.[1216]

Bazı âlimler ise bu tartışmaya gerek olmadığını söyleyerek Kuba'nın Medine'ye yakın olmasından üç mescit hadisinde zikredilmesine gerek olmadığı yönünde cevab vermişlerdir.[1217]

İbn Hacer, Müsedded'e dayandırarak Velîd b. Kesîr'in bir adamdan aktardığı rivayette Hz. Ömer'in, Kubâ mescidine gelerek Ebû Leylâ'ya o bölgedeki Hurma özüne yakın dallara dokunmamasını ve mescidi bir hurma dalıyla süpürmesini emrettiğini/ istediğini, daha sonra da Hz. Ömer'in "*Eğer bu mescid uzak bölgelerden (ufuklardan)*

[1212] Buhârî, Fadlu's-Salât 1193, hadis no: 1193; Müslim, Hac 97, hadis no: 516 (1399).

[1213] Bûsirî, *İthaf'ul-Hıyere*, II, 26, hadis no: 964, III, 263, hadis no: 2707.

[1214] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* XIX, 146, hadis no: 319. Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ*, III, 142.

[1215] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, IV, 11.

[1216] Sindî, *Hâşiyetü's- Sindî alâ Süneni İbni Mâce*, II, 175.

[1217] Emin Mahmud Hattab, *Fethu'l-Meliki'l-Ma'bud Tekmiletü'l-Menheli'l-Azbi'l-Mevrûd*, II, 249, el-Mektebetü'l-İslamiyyeti, Riyad, 1394/1974.

bir bölgede veya (uzak) beldelerden bir beldede olması durumunda dahi mutlaka ona gitmemiz gerekirdi" dediği ifade edilmektedir.[1218]

Eyyüb es-Sahtiyânî, Nâfi'nin şöyle dediğini aktarmaktadır: Hz. İbn Ömer, yalnız şu iki gün müstesna Duhâ vakti namaz kılmazdı. Birisi Mekke'ye geldiği gündür ki Hz. İbn Ömer, Mekke'ye kuşluk vakti gelir, Beyt'i tavaf eder, sonra da Makam-ı İbrahim'in arkasında iki rek'at namaz kılardı. Diğeri de Kubâ Mescidi'ne geldiği gündür ki Hz. İbn Ömer, her Cumartesi günü Kubâ Mescidi'ni ziyaret ederdi. Mescide girince, oradan namaz kılmadan çıkmayı çirkin görür ve nihayet mescidde namaz kılardı. Nâfi' Hz. İbn Ömer'in, Hz. Peygamber'in (cumartesi günleri) bu Kubâ Mescidi'ni binekli veyahut yaya olarak Kuba Mescid'ini ziyaret ettiğini aktarmaktadır.[1219]

Hadise uyarak Cumartesi günü Kubâ mescidini ziyaret etmek ve orada namaz kılmak müstehabdır. Ziyaretin Cumartesi gününe tahsis edilmesinin hikmeti hususunda birçok ihtimaller ortaya atılmıştır. Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretten sonra ilk bina ettiği mescid bu olmuş, sonra Medîne'deki mescidi inşa etmiştir. Bazı alimler, Cuma namazı için etraftaki bütün halk Medine'ye indiği için Cuma günü Kubâ mescidi boş kalmış, bu yüzden Cumartesi günü Hz. Peygamber, bu boşluğu telâfi için Kuba'ya gittiğini söylerken, bazı alimler de Hz. Peygamber'in Kubâ mescidine gitmesinin Cuma namazında Mescid-i Nebevî'ye gelen Kubâ'lı1ara mükâfat için olduğunu söylemiştir. Bir ihtimale göre de Hz. Peygamber, o gün başka işlerle meşgul olmayıp serbest kaldığı için ashabını ve mübarek yerleri ziyarete gitmiştir. [1220]

Ulema "*İbadet için ancak üç mescide ziyaret yapılır*" anlamındaki hadisten hareketle bir kimsenin Mescid-i Haram'a gitmeyi nezretmesi durumunda o kimsenin hac ve umre için Mescid-i Haram'a gitmesinin vâcib olduğu konusunda ittifak etmiş, diğer iki mescidden birine gidip orada namaz kılmayı veya başka bir ibâdette bulunmayı nazretme durumunda Şafiî'den gitmenin müstehab ve vacip olduğu şeklinde iki görüş ortaya konmuştur. Ulemânın ekserisi de diğer iki mescid için de vacip olduğu görüşündedir. Bu üç mescidin dışındaki mescidlere gelince, buralarda ibâdet yapmak

---

[1218] İbn Hacer, *Metâlibü'l-Âliye*, VII, 165. Senedde bulunan Hz. Ömer'den nakleden zatın ismi verilmemiştir. Benzeri rivayet Ebû Ğaziyye yoluyla Hz. Ömer'den nakledilmiştir. Semhûdî, *Vefaü'l-Vefa*, II, 20.

[1219] Buhârî, Fadlu's-Salat 2, hadis no: 1191.

[1220] Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, VII, 206-207.

için akdedilen nezrin ifasının gerekmediği noktasında ittifak vardır. Çünkü diğer mescidlerin birbirinin üzerine üstünlüğü yoktur.[1221]

Ancak Malikî ulemâsından Muhammed b. Mesleme'ye göre Kubâ Mescidi'ne gitmek için yapılan nezrin ifâsı gerekmektedir. Çünkü Hz. Peygamber, her cumartesi günü binitli veya yaya olarak bu mescide gelmiştir. Ulemâdan Leys b. Sa'd'a göre hangi mescide gitmekle ilgili olursa olsun o nezri ifâ etmek gerekir. Ahmed b. Hanbel'e göre de böyle bir nezr mün'akid değilse de yerine getirilmediği takdirde, yemin keffâreti lâzım gelir.[1222] Selefden bazılarına göre dahi i'tikaf yalnız bu üç mescidde sahihtir.[1223]

Yorumlar ışığında Hz. Peygamber'in Kubâ Mescidi'ni Cumartesi günü yapmasının gerekçesi olarak, Kubâ halkının cuma namazı için Medine'ye gelmesi ve dolayısıyla İslâm'ın bu ilk mescidi olan Kuba Mescid'inin, garîb kalması sebebiyle Hz. Peygamber'in bir vefa gereği ziyaret edip halkın gönlünü alması muhtemeldir. Hadislerde bazen binekli bazen de yaya gitmesinin bildirilmesi ise, Hz. Peygamber'in kolayına gelen fiili uygulamasından kaynaklandığı düşünülebilir. Hz. Peygamber'in vefa gereği de olsa sık sık ziyeret etmesi ve ashabın da bu sünnete titizlik göstermesi bu mescid'in fazîletini ortaya koyan durumlardan birisidir.

2.4. Mescid-i Hayf

Konumuz açısından önemli mekânlardan birisi olan bu mescidin İslam tarihinde önemli bir yeri vardır. Harem sınırları içerisindeki Mina bölgesinde Hz. Peygamber'in Veda haccında çadır kurup cemaatle namaz kılmış olduğu mekânda yapılan mescid,[1224] hac ibadetinin yapıldığı önemli mekânlardan olan cemerat mevkisinin (şeytan taşlama yeri) yakınındadır. Hz. Musa'nın da bulunduğu yetmiş nebînin mescidin inşa edildiği yerde namaz kıldığı,[1225] yetmiş peygamberin kabrinin burada bulunduğu rivayet

---

[1221] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, III, 54-55; Beğavî, *Şerhu's-Sünne,* VI, 403; Davudoğlu, *Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi*, VII, 200.

[1222] Nevevî, *Şerhu Sahihi Müslim*, IX, 106.

[1223] Irâkî, *Tarhu't-Tesrib*, VI, 42.

[1224] Bkz: EK 3: Mescid-i Hayf (Mekke).

[1225] Tabârânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, XI, 358, hadis no: 11283; Hâkim, *Müstedrek,* XI, 653; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, IV, 266, hadis no: 2593; Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 221, 297. Senedi hasendir, fakat rivayet mevkuftur.

edilmektedir.[1226] İbn Abbas'tan hasen bir isnadla gelen rivayete göre Hz. Âdem de burada medfundur.[1227]

Konumuz açısından önemli noktalarından biri Hz. Peygamber'in, ibadet kastıyla üç mescide[1228] ziyaret yapılabileceğini ifade ettiği hadisin bir rivayetinde bunlardan biri olarak Mescid-i Aksa yerine üçüncü mescid olarak Mescid-i Hayf zikredilmiştir.[1229] Buhâri senedde bulunan Huseym'in Ebu Hureyre'den işittiğinin bilinmediğini, dolayısıyla hadiste inkıta olduğunu söyleyerek rivayeti tenkit etmiştir.[1230] Heysemî, Taberânî'nin senedinde bulunan Huseym b. Mervan'ın zayıf olduğunu söylemiştir.[1231] İbn Hıbban, bu kişiyi sikalardan saymış, Ezdî ve diğerleri ise zayıf görmüşlerdir. [1232] Irakî, hadisin senet cihetiyle zayıf olduğunu ve diğer zikredilen sahih hadislere muhalefetinden dolayı şazz olduğunu, fakat Mescid-i Hayf'a nisbetle hükmün sahih olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Gazâli'den de Mescid-i Hayf'ın Mescid-i Haram hükmünde olduğunu aktarmaktadır. Hanefîlere göre bir kimse Mescid-i Hayf, Safa, Merve, Mina, Müzdelife, Makam-ı İbrahim, Zemzem gibi yerlere gideceğini nezretse Beytullah'ı nezretmesi gibidir.[1233]

Mücahid'den gelen mürsel bir rivayette Mescid-i Hayf ile alakalı olarak Hz. Peygamber *"Kâbe'yi yetmiş Peygamber tavaf etti. Hepsi de Kâbe'yi tavaf ettikten sonra Mescid-i Hayf'ta namaz kıldılar. Orada bulundukça namazı kaçırmayın"*

[1226] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, IV, 266; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, IV, 266, hadis no: 2594; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, XII, 316, hadis no: 13525; Heysemî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *Keşfü'l-Estâr*, II, 48-49, tahkik: Habiburrahman A'zamî, I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, 1399/1979, Beyrut; Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 297. Heysemî, İsnadı'nın sahih olduğunu bildirmiştir. Keşfü'l-Estâr'da: "Hayf mescidine yetmiş peygamber defnedilmiştir" şeklinde geçmiştir. Bezzâr, İbn Ömer'den nakledilen senedden daha iyi bir senet bilmediğini söylemektedir. İthâfu'l-Hıyere'de ise ".... yetmiş peygamberin kabri bulunmaktadır" şeklindedir. Bûsîrî, hadisi Ebû Ya'lâ ve Bezzâr'ın sahih bir senetle rivayet ettiğini bildirmektedir. Bûsirî, *İthafü'l-Hıyere*, II, 26, hadis no: 965.

[1227] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, IV, 268, hadis no: 2600; Dârekutnî, *Sünen*, II, 70.

[1228] Buhârî, Buhârî, Fadlu's-Salat, 1, hadis no:1189; Sayd 26 hadis no: 1864; Savm, 68 hadis no:1995; Müslim, Hac 74, hadis no: 415 (827); Hac 95, hadis no: 511, 512 (1397), Ebû Dâvûd, Menasik 98, hadis no: 2033; Tirmizî, Salât 243, hadis no: 326; Dârimî, Salât 132, hadis no: 1393; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 234-238-278-501; III, 7-34-45-51-53-64-71-75-78-93, VI, 7.

[1229] Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat*, VI, 51, hadis no: 5106.

[1230] Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, III, 210.

[1231] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, IV, 4,

[1232] İbn Hıbban, *Sikat*, IV, 212; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mîzân*, II, 454

[1233] Irâkî, *Tarhu't-Tesrib*, VI, 45.

buyurmaktadır.[1234] Muhakkik Abdülmelik b. Abdullah b. Düheyş, hadisin isnadının hasen olduğunu söylemektedir.[1235]

Birçok peygamberin bu mekânda ibadet ettiğine dair rivayetler buranın eskiden beri bir ibadet yeri olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Hz. Peygamber de bu yerde namaz kıldıktan sonra insanlara hitap etmiştir. Hz. Peygamber'in namaz kıldığı bu mekânın çevresi sonradan duvarla çevrilip mescid haline getirilmiştir.

İlk dönemlerden itibaren müslümanlar Mescid-i Hayf'a büyük değer vermişlerdir. Mescid'in önemli bir yer olduğunu ve kutsiyetini sahabeden bazılarının sözlerinden de anlamaktayız. Hz. Ebu Hureyre, Mekke'de ikamet edecek olursa her cumartesi burasını ziyaret edip iki rek'at namaz kılacağını,[1236] Hz. Sa'd b. Ebî Vakkas da kendisinin burada iki rek'at namaz kılmayı Beytülmakdis'i iki defa ziyaret edip orada namaz kılmaya tercih edeceğini söylemiştir.[1237] Bazı âlimler tarafından Mekke'de duaların kabul edileceği yerlerden biri olarak Mescid-i Hayf zikredilmiştir.[1238] Hz. Peygamber'in uygulaması ve kutsiyetiyle alakalı zikrettiğimiz mevkuf haberler, sahabe ve tabiinden bazılarının söylem ve bilfiil yapmış olduğu fiiller sebebiyle fıkıh âlimleri de Mescid-i Hayfta cemaatle namaz kılmanın müstehaplığına hükmetmişlerdir.[1239] Rivayetlerden de anlaşıldığı üzere Mescid-i Hayf'ın olduğu bu mekân, fazîlet ve kutsiyeti olan Müslümanların ziyaret edebileceği bir yerdir.

2.5. Hz. Peygamber Zamanında Mevcut Diğer Mescitler

Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde sahabe, kendisini çok dikkatli izlemiş, bütün fiillerini kayıt altına almaya çalışmıştır. Bu gerçekten hareketle sahabe Hz. Peygamber'in, Mekke,[1240] Medine[1241] ve ikisi dışındaki hangi yerlerde,[1242] gazvelere[1243]

[1234] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, IV, 268, hadis no: 2599.

[1235] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, IV, 268.

[1236] İsnadı sahih olan bu rivayeti Ezrakî aktarmaktadır. Ezrakî, Ahbar'u-Mekke, IV, 267, hadis no: 2595.

[1237] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, IV, 267, 271; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, IV, 267, hadis no: 2596.

[1238] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 586.

[1239] İbn Kudâme, *Muğnî*, V, 333-334.

[1240] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, IV, 5-36.

[1241] Hz. Peygamber'in namaz kıldığı bazı mescitler şunlardır: Mescid-i Feth, Mescid-i Beni Saide, Mescid-i Cüheyne, Mescid-i Muarras, Mescid-i Zü'l-Huleyfe vb. Konu hakkında geniş bilgi ve diğer mescitlerin isimleri için bkz: İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medineti'l-Münevvere*, I, 57-75. Mescitler hakkındaki gelen rivayetlerin tahriç ve sıhhat dereceleri için bkz: Latife b. Abdülmelik, *Tahrici ve Diraseti'l-Ehadîsi'l-Merfûa fî Kitâbi Ahbâri'l-Medineti*, s. 102, 155, (Doktora Tezi), Ümmü'l-Kurâ

giderken nerelerde[1244] namaz kılmış, hangi mekânlarda dua etmiş,[1245] nerelerde istirahatta bulunmuş,[1246] hangi kuyulardan su içmiş,[1247] hangi mekânları (evler) ziyaret ettiğine[1248] varıncaya kadar tespit etmeye çalışmış, bu mekânların anısını yaşatma, sünnetini uygulama amacıyla özenle korumaya gayret göstermişlerdir. Yine hassasiyetle daha sonraki müellifler ise siyer, tarih, hadis ve tefsir kitaplarında bu kayıtları tek tek veya müstakil olarak toplamış ve günümüze kadar aktarmaya gayret göstermişlerdir. Nitekim Hz. Hüseyin'in oğlı Zeynelâbidîn'in şu sözü bu konudaki hassasiyeti açıklamaktadır: "*Biz Hz. Peygamber'in meğâzi ve siyerini Kur'an'dan bir sure gibi öğrenirdik*."[1249]

Çalışmamızda bizatihi kutsiyet atfedilen mekânları ele almaktayız. Buradaki mekânlara bizatihi kutsiyet atfedilemeyeceğinden dolayı konu hakkında belli başlı bilgiler sunlup geniş bilgi kaynaklara havale edilmnektedir.

2.6.1. Mekke'deki Fazîletli Mescid ve Kabirler

Mekke'de ziyaret edilmesi gereken fazîletli mekânları İbn Teymiyye ve bazı âlimler aşağıdaki gibi sıralamaktadırlar:

1. Kâbe ve Çevresi.

2. Mescitler ve Hz. Peygamber'in zamanındaki oturduğu ve namaz kıldığı mekânlar.

2.1. Mescid-i Râye: Hz. Peygamber'in burada namaz kıldığı,[1250] bu namazın akşam namazı olduğu ve Mekke'nin fethi gününde bayrağını buraya diktiği rivayet edilmektedir.[1251]

Üniversitesi, 1424, Suudi Arabistan; Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ*, III, 167, 213; Dârekutnî, *Sünen*, II, 85. Dârekutnî, burada dokuz mescid saymaktadır.

[1242] Semhudi, *Vefâü'l-Vefâ*, III, 420, 451.

[1243] Meğâzî rivayetleri hakkında değerlendirme için bkz: Çın, Dursun, *Hadis'te 'Kitabü'l-Meğazî' Literatürünün Erken Dönem Kaynaklarının Tespiti ve Değerlendirilmesi: İmam Buhari Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), OMÜSBE, 2013, Samsun.

[1244] Semhudi, *Vefâü'l-Vefâ*, III, 460, 476.

[1245] İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medineti'l-Münevvere*, I, 59-68.

[1246] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 523.

[1247] Semhûdi, *Vefâü'l-Vefâ*, III, 339, 402; İbn Şebbe, *Tarihu'l-Medineti'l-Münevvere*, I, 152-162.

[1248] Semhûdî, *Vefaü'l-Vefa*, IV, 256.

[1249] İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, III, 242.

[1250] Ezrakî, *Ahbâru Mekke* (Y. Vehbi Yavuz), s. 426.

2.2. Mescid-i Cin: Bu mescide Mescid-i Bey'a ve Mescidü'l-Haras da denilmektedir.[1252] Bu mekânda Hz. Peygamber'in cinlere tebliğde bulunduğu ve onlardan beyat aldığı rivayet edilmektedir.[1253]

2.3. Mescid-i İcâbe: Hz. Peygamber'in burada namaz kıldığı,[1254] bu namazın akşam namazı olduğu bildirilmektedir.[1255]

2.4. Hz. Ebubekir Mescidi: Bu mescidin bulunduğu mekâna Dâru'l-Hicret de denilmektedir. Hz. Ebubekir'in evinin bulunduğu bu mekânda Hz. Peygamber'in hicret için deveye bindiği zikredilmektedir.[1256]

2.5. Mescid-i Akabe: Hz. Peygamber'in Ensar'dan beyat aldığı bu yere İbn Teymiyye, Hz. Peygamber ve sahabenin hac yaptığında uğradığını kaydetmektedir.[1257]

2.6. Mescid-i Şecere: Hars Mescidi adı da verilen bu mekân duanın kabul edildiği yerleden kabul edilmiş[1258] ve Hz. Peygamber'in, akşam namazını kıldığı rivayet edilmiştir.[1259]

2.7. Zî Tuvâ Mescidi: Hz. Peygamber'in, hac ve umre için burada bulunan ağacın altında sabah namazını kılıncaya kadar beklediği bildirilmiştir.[1260] Günümüzde o ağacın bulunduğu mekâna bir mescit yapılmıştır. Melekler'in Hz. Âdem'in gelmesini bin sene orada bekledikleri, Hz. Adem'in de Kâbe'ye gideceği zaman ayakkabılarını

[1251] Ced'î, Nasır b. Abdurrahman b. Muhammed, *et-Teberrük Envâuhu ve Ahkâmühü*, s. 426, V. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, 1412/2000, y.y; Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, I, 200.

[1252] Ezrakî, *Ahbâru Mekke* (Y. Vehbi Yavuz), s. 426.

[1253] Ced'î, *Teberrük*, s. 430. Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, IV, 23.

[1254] Ced'î, *Teberrük*, s. 430; Fâsî, Ebu't-Tayyib Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali, *el-Ikdü's-Semîn fî Târîhi'l-Beledi'l-Emîn*, I, 95, tahkik: Muhammed Hamid el-Feykî, II. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, 1406/1986, Beyrut.

[1255] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 520.

[1256] Ced'î, *Teberrük*, s. 430. Hz. Ebubekir'in evinin bulunduğu yerde o dönemde bir mescidin olduğu rivayetten anlaşılmaktadır. Hz. Urve İbn Zübeyr'den gelen bir rivayette Hz. Aişe şöyle demektedir: "Aklım yetti yeteli anne ve babam müslümandır. Hz. Peygamber, sabah akşam bize gelirdi. Derken Ebu Bekir'in aklına bir fikir geldi ve evinin avlusuna bir mescid inşa etti. Orada namaz kılıp Kur'an okuyordu. Müşriklerin kadın ve çocukları başına toplanıp, hayran hayran ona bakıyorlardı. Çünkü Ebu Bekir hisli bir insandı. Kur'an okuduğu zaman göz yaşlarına hakim olamazdı. Onun bu hali, Kureyşli müşrikleri endişelendirmişti." Buhâri, Salât, 86 hadis no: 476.

[1257] Ced'î, *Teberrük*, s. 430.

[1258] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 517.

[1259] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 518. Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, IV, 34.

[1260] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 522.

orada çıkardığı, İsrailoğullarından bin nebinin burada bineklerini bağlayıp guslettikleri de rivayetlerde geçmektedir.[1261]

2.8. Mescid-i Ecyad: Hz. Peygamber'in dinlenmek için burada bir yere dayandığından dolayı Mütteki Mescidi olarak da isimlendirilmiştir.[1262] Ezrakî, bu rivayeti kabul etmemektedir.[1263]

2.9. Ebu Kubeys Mescidi:[1264]

2.10. Mescid-i Kebş: Duanın kabul olduğu yerlerden sayılan bu mekân [1265] iki cemre arasında bulunup, burada Hz. İbrahim'in oğlu İsmail'i kesme girişiminde bulunduğu[1266] ve oğlu yerine koçu kurban ettiği bildirilmektedir.[1267]

2.11. Mina Mescidi: İlk ve orta cemrenin arasında bulunan bu mescidin olduğu yerde Hz. Peygamber Veda Haccı'nda altmışüç kurbanı kesmiş, Hz. Ali'ye yüze tamamlamasını emretmiştir.[1268] Kaynaklarda burada Hz. Peygamber'in Duha Namazı kıldığı da bildirilmektedir.[1269]

2.12. Mescid-i Hayf: Fazîletiyle meşhur olan bu mekânda Hz. Peygamber Veda Haccı'nda sabah namazını kılmıştır.[1270] Rivayetlerde aralarında Hz. Musa'nın da bulunduğu yetmiş nebi'nin namaz kıldığı ve yetmiş nebinin kabrinin de[1271] burada bulunduğu zikredilmiştir.[1272] Kâbe'yi tavaftan sonra yetmişbeş nebinin burada namaz kıldığı, gücü yetenin burada namaz kılması gerektiği de ifade edilmiştir.[1273] Hz. Ebu Hureyre'nin de Mekke ehlinden olması durumunda her cumartesi oraya gideceğini söylediği bildirilmektedir. Yine bir rivayete göre Hz. Cebrail Hz. Âdem'in cenaze

---

[1261] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 523.

[1262] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 523.

[1263] Ezrakî, *Ahbâru Mekke* (Y. Vehbi Yavuz), s. 428.

[1264] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 524.

[1265] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 586.

[1266] Fâsî, *Ikdü's-Semîn*, I, 96.

[1267] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 525. Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, IV, 18.

[1268] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 529-530. Hedy kurbanı kestiğine dair bkz: Fâsî, *Ikdü's-Semîn*, I, 95.

[1269] Fâsî, *Ikdü's-Semîn*, I, 95.

[1270] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 530.

[1271] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 297.

[1272] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 533. Fâsî, *Ikdü's-Semîn*, I, 96.

[1273] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 533; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, IV, 268, hadis no: 2599. Fâsî, *Şifâu'l-Garam*, I, 500.

namazını Kâbe'nin kapısında kıldıktan sonra oraya defnetmiştir.[1274] Ziyaret edilmesi gereken üç mescidden birisinin bu mescid olduğuna dair bir rivayet te gelmiştir.[1275]

2.13. Mürselat Mescidi:[1276]

2.14. Mescid-i Ten'îm:[1277] Mescid-i Aişe ismi de verilen bu mekân [1278] Hz. Peygamber'in Hz. Aişe'ye umre yapmasını emrettiği yerdir.[1279]

2.15. Mescid-i Feth: Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethi günü namaz kıldığı yerdir.[1280]

2.16. Mescid-i Cîrâne: Rivayetlerde üçyüz nebinin burada umre için ihrama girdikleri zikredilmektedir.[1281] Maliki, Şafi ve bazı Hanbeli âlimlerine göre Mekke ehli için en fazîletli mikat mahalli burasıdır. Şafilere göre Cîrâne'den sonra Ten'îm mahalli daha fazîletli, Şafi'lerden Gazali'ye göre ise Tenim daha fazîletlidir. Mâliki alimlerine göre ise Cîrâne ile Hudeybiye arasında fazîlet bakımından bir fark bulunmamaktadır.[1282]

3. Cennetü'l-Mualla: Mekke'deki kabristanlıktır. Hz. İbn Abbas'tan gelen bir rivayette Hz. Peygamber "*Bu kabir ne güzeldir*"[1283] buyurmuştur. İbn Cüreyc, bu kabristanlığın Mekke kabristanlığı olduğunu söylemektedir.[1284]

[1274] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram,* I, 534. Fâkihî, *Ahbâru Mekke,* IV, 268.

[1275] Fâsî, *Ikdü's-Semîn*, I, 96.

[1276] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram,* I, 535.

[1277] Fâsî, *Ikdü's-Semîn*, I, 96. Fâkihî, *Ahbâru Mekke,* V, 56.

[1278] Aliyyü'l-Kârî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed, *Ziyâretü'l-Kabri'l-Mükerrem ve'l-Mahalli'l-Muazzam*, varak no: 21, Yazma Nüsha, 76 varak, Sırt no: 6129. Mektebetü Câmiatü'l-Meliki's-Suûd, 1957, Suudi Arabistan.

[1279] Ezrakî, *Ahbâru Mekke* (Y. Vehbi Yavuz), s. 429.

[1280] Fâsî, *Ikdü's-Semîn*, I, 96.

[1281] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V, 62, hadis no: 2841. Muhakkik, hadisin isnadının sahih olduğunu söylemektedir.

[1282] Fâsî, *Ikdü's-Semîn*, I, 105. Hz. Peygamber'in burada yaptığı umrelerle ilgili rivayetler için bkz: Fâkihî, *Ahbâru Mekke* V, 62-69.

[1283] Ahmed b. Hanbel, *Müsned* I, 367; Abdurrezzak, *Musannef*, III, 579, hadis no: 6734; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr* XI, 111, hadis no: 11282; Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, I, 284, Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, II, 879 hadis no: 1040, Fâkihî, *Ahbaru Mekke,* IV, 50 hadis no: 2369.

[1284] Fâkihî, *Ahbaru Mekke,* IV, 50 hadis no: 2369.

2.6.2. Medine'deki Fazîletli Mescid ve Kabirler

İbn Teymiyye, Medine'de birçok mescidin bulunduğunu, hatta her kabilenin bir mescidinin var olduğunu, fakat Kuba Mescid-i dışında diğerlerine kutsiyet atfedilemeyeceğini söylemektedir.[1285]

Diğer alimler ise Medine'deki ziyareti meşru olan yerleri şöyle sıralanmaktadır: Mescid-i Nebi, Kuba, Kabr-i Şerif, Baki Kabristanlığı, Uhud Şehidliğidir. Bunlardan kaynaklarda geçen meşhur mescidler şunlardır:

1. Mescidi Cuma: Hz. Peygamber'in ilk Cuma namazını kıldığı mekânda bulunan mesciddir.[1286]

2. Mescid-i Kıbleteyn: Kaynaklarda ilk adı Benî Selime mescidi iken kıblenin değiştiğini haber veren ayetin nazil olduğu esnada Hz. Peygamber'in öğle namazını kıldırdığı esnada kıblesini Mescid-i Aksa'dan Kâbe'ye çevirmesi nedeniyle bu adı almıştır:[1287]

3. Mescidi İcâbe: Bu mescide Benî Muaviye Mescidi de denmektedir. Rivayetlerde Hz. Peygamber'in ashabından bir grupla birlikte bu mescide uğrayıp iki rekât namaz kıldığı, akabinde uzunca bir süre dua ettikten sonra orada bulunanlara *"Rabbimden üç şey istedim. Bana ikisini verdi, birini vermedi. Rabbimden ümmetimi kıtlıkla helak etmemesini istedim, onu bana verdi. Ondan ümmetimi suda boğarak helak etmemesini diledim, onu da verdi. Felaketlerini kendi aralarında vermemesini (tefrikaya düşmemelerini) diledim, bunu bana vermedi"*[1288] buyurduğu ve duasının Cenab-ı Hak tarafından kabul edildiği bildirilmektedir. Bu olaydan dolayı burası Mescid-i İcabe diye de anılmıştır.

4. Fetih Mescidi ve etrafındakiler: Fetih mescidi, Medine'nin batısında bir tepe üzerinde olan mescidin adıdır. Bu mescide Mescid-i Ahzab ve Mescid-i A'lâ da

---

[1285] Ced'î, *Teberrük*, s. 441.

[1286] Latife b. Abdülmelik, *Tahrici ve Diraseti'l-Ehadîsi'l-Merfûa fî Kitâbi Ahbâri'l-Medineti*, s. 122. Konuyla alakalı rivayetler için bkz: İbn Hacer el-Askalani, Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed, *Telhisü'l-Habir fi Tahric-i ehadisi'r-Rafiiyyi'l-Kebîr*, II, 54, tahkik ve ta'lik: Şaban Muhammed İsmail, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1299/1979, Kahire; Cemaleddin Muhammed b. Ahmed, *et-Ta'rifü bimâ enseti'l-Hicreti min Meâlimi Dari'l-Hicreti*, s. 133, tahkik: Süleyman er-Ruhaylî, Dâru'l-Meliki Abdu'l-Aziz, 1426/2005, Riyad.

[1287] Ced'î, *Teberrük*, s. 441-442; İbn Sa'd, *Tabakat*, I, 241; Cemaleddin Muhammed, *Ta'rifü bimâ Enseti'l-Hicreti min Meâlimi Dâri'l-Hicreti*, s. 142.

[1288] Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 5, hadis no: 20 (2890); Cenedi, *Fedâilu'l-Medîne,* s. 42, hadis no:59.

denilmektedir.[1289] Rivayetlere göre Hz. Peygamber bu mescidde Pazartesi Salı ve Çarşamba günleri dua etmiş; Çarşamba iki namaz vakti arasında duası kabul olunmuştur. [1290] Bu duanın öğleyle ikindi vakti arasında yapılmış olduğu da rivayetlerde bildirilmektedir.[1291] Medine'nin müşrikler tarafından kuşatıldığı Hendek Savaşı sırasında Hz. Peygamber, bu mescidde düşmanların helak ve perişan olmaları için dua etmiş ve duası kabul olunarak gece şiddetli bir rüzgârın esmesiyle müşriklerin çadırları darmadağın olmuş, ateşleri sönmüş, toprak ve kum fırtınası üzerlerine çökmüş ve böylece perişan bir halde o gece kaçarak geri dönmüştür.[1292]

5. Mescid-i Musallâ: Ğamame mescidi diye de anılan bu mescid, Hz. Peygamber'in bayram namazı kıldırdığı yerdeki mesciddir.[1293] Ayrıca kaynaklarda Medine'de bulunan ve Hz. Bilal Habeşî'nin Mescid-i Nebi'den okuduğu ezanla yetinen dokuz Mescit'ten de bahsedilmektedir.[1294]

6. Cennetü'l-Baki: Hz. Peygamber tarafından mezarlık olarak tayin edilmeden önce Baki Garkad adı verilen bir tür çalılıklarla kaplı bir yerdir. Hz. Peygamber tarafından mezarlık olarak kararlaştırıldıktan sonra Muhacirlerden buraya ilk defnedilen Hz. Osman b. Maz'ûn, Ensar'dan ise Hz. Es'ad b. Zürare'dir.[1295]

Medine'nin fazîletlerinden birisi de orada bulunan Cennetü'l-Baki hakkında varid olan rivayetlerdir. Hz. Peygamber'in geceleri bu kabristana giderek oradakilere istiğfar ve dua ettiği bildirilmektedir.

Konu hakkında Hz. Aişe'den gelen uzun bir rivayette Hz. Peygamber'in bu kabristana gelerek dua ve istiğfarda bulunduğu, buraya geldiğinde Hz. Aişe'ye "*Selâm mü'min ve Müslümanlardan bu diyarda yatanlara! Allah, bizim geçmişlerimize de, geleceklerimize de rahmet eylesin. Bizler de in-şaallah sizlere katılacağız"* şeklinde dua etmesini söylediği belirtilmektedir.[1296] Bu rivayet Hz. Peygamber'in Kabristan'da dua

---

[1289] Cemaleddin Muhammed, *Ta'rifü bimâ Enseti'l-Hicreti min Meâlimi Dari'l-Hicreti*, s. 140.

[1290] Buhârî, *Edebü'l-Müfred*, hadis no: 704. İbn Teymiyye rivayette bulunan Kesir b. Zeyd'i cerh etmektedir. İbn Main kendisini bir rivayette sika diğerinde zayıf görmüştür. Ced'î, *Teberrük*, s. 442.

[1291] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 332.

[1292] Yavuz, Ali Fikri, *Ahlak Hadisleri*, II, 53, Alperen Yayınları, I. Baskı, 2002, Ankara.

[1293] Ced'î, *Teberrük*, s. 443.

[1294] Dârekutnî, *Sünen*, II, 85.

[1295] Fayda, Mustafa, "Cennetü'l-Bâki" maddesi, DİA, VII, 387, 1993, İstanbul.

[1296] Müslim, Cenâiz 35, hadis no: 103 (974).

etmesinden dolayı Cennet'ul-Baki'nin fazîletini açığa çıkarmakta, ayrıca kabirde dua etme ve kabir ziyaretinin meşruluğunu ortaya koymaktadır.

Rivayetlerde bildirildiğine göre Cennetü'l-Baki de yatan kişiler Hz. Peygamber, Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer'den sonra ilk haşrolacak kimselerdir. Hz. Abdullah b. Ömer'den gelen bir rivayette *"Ben arzın kendisine yarılacağı ilk kimseyim. Benden sonra Ebubekir sonra da Ömer vardır. Daha sonra Baki ehli gelir ve benimle beraber haşrolunurlar sonra Mekke ehlini beklerim daha sonra haremeynin arasından haşrolunurum"*[1297] buyrulmaktadır. Hâkim, hadisin isnadının sahih olduğunu söylemektedir.[1298]

Cennetü'l-Bâki'de yatanların fazîletine dair Hz. Ümmü Kays b. Mihsan'dan gelen rivayete göre Hz. Peygamber (cennetül bakiyi göstererek) *"Bu kabri görüyor musunuz. Allah kıyamet günü yetmiş bin kişiyi dolunay gecesi ay suretinde hesapsız bir şekilde cennete girecek oldukları halde haşreder"*[1299] buyurmuştur.

Konu hakkında Hüseyin b. Ali'den gelen rivayete göre Hz. Peygamber, her cuma gününde amcası Hz. Hamza'nın kabrini ziyaret edip onun yanında namaz kılar ve sonra oturup ağlardı.[1300] Hâkim'in bu hadise sahih demesine Zehebî, ravilerden Süleyman b. Davud el-Medeni hakkında konuşulduğunu söyleyerek itiraz etmektedir.

Hz. Ebû Hureyre'den gelen bir rivayette şöyle buyrulmaktadır: "*Hz. Peygamber, şehidlerin mezarına gelirdi. Şehidliğin (Uhud Şehitliği) girişine vardığında şöyle derdi: 'Sabretmenize karşılık size selam olsun. Burası dünyanın en güzel bir sonucudur.' Sonra Ebû Bekir de gelip aynı fiili işlerdi. Hz. Ebû Bekir'den sonra Hz. Ömer de gelip şehidliği ziyaret ederdi. Hz. Ömer'den sonra Hz. Osman da gelip aynı şekilde Uhud şehidlerini ziyaret ederdi*."[1301] Vakidî'nin naklettiği bir haberde Hz. Peygamber'in, Uhud şehidlerini her sene ziyaret ettiği bildirilmektedir.[1302]

Hanefîlere göre Hz. Peygamber'in Kabr-i Şerifi'ni ziyaretten sonra Bakî

[1297] Tirmizî, Menâkıb 18, hadis no: 3692; Hâkim *Müstedrek*, III, 68.

[1298] Hâkim *Müstedrek*, III, 68.

[1299] Tayâlisî, *Müsned*, II, 286, hadis no: 1740, Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* XXV, 181, hadis no: 445. Senette bulunan Âsım b. Sa'd b. Ziyad'dan dolayı hadis zayıftır.

[1300] Hâkim, *Müstedrek,* I, 377, II, 28; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, IV, 78; Beyhakî, *Delailü'n-Nübüvve*, III, 309; Abdurrezzak, *Musannef*, III, 572, hadis no: 6713; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, IV, 45.

[1301] Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, III, 306; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, IV, 45.

[1302] İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihâye*, IV, 45.

mezarlığına gelip Bakî mezarlığında medfun kişileri ziyaret ederek selam ve duada bulunmak ve diğer ziyaret yerlerine uğramak müstehabtır. Hanefîlere göre aynı zamanda Perşembe günü Uhud şehidlerinin, özellikle de Hz. Hamza'nın mezarının ziyaret edilmesi ve "*Sabrettiğiniz için selâm olsun. Ahiret saadeti ne güzeldir!.. Ey mü'minler kavminin yurdu, size selâm olsun. İnşâallah bizler de size kavuşacağız*" duası ve daha sonra da Âyete'l-Kürsî ve İhlâs Sûresinin okunması müstehab görülmüştür.[1303] Günümüzde bu kabirlerin kaldırılıp düzleştirilmesi o mekâna ziyerete ve fazîletinden istifade etmeye engel değildir.

Rivayetlerden anlaşıldığına göre Cennetü'l-Bâki'nin fazîlet ve kutsiyeti mevcuttur. Hz. Peygamber'in burada defnolunanlar için dua etmesi de Medine'nin ve buranın fazîletine ayrıca değer katmaktadır. Ayrıca konu hakkındaki hadislerden kabristanlık ve şehidliğe gidip orada dua etmenin müstehab olduğu görülmektedir.

3. DAĞLAR

3.1. Arafat Meydanı/Dağı

Mekke'nin doğusunda yer alan, İslam'ın şartlarından hac farizasının olmazsa olmazı olan Vakfe'nin yapıldığı mekânı bulunan dağ Arafat dağıdır. Cebel-i Rahme'yi de kapsayan Arafat Meydanı (vakfe alanı) en uç noktaları arasında doğudan batıya altıbuçuk km, kuzeyden güneye de onbir-oniki km uzunlukta olan bu sahanın tamamı yaklaşık ondört kilometrekaredir.[1304] Hz. Âdem ile Havva'nın buluştuğu mekân olduğu söylenmektedir. Günahların kendisinde itiraf edildiği, duaların kabul olduğu,[1305] Hz. Cebrail ile Hz. İbrahim'in orada tanıştığı zikredilmektedir.[1306]

Arafat meydanının tamamı harem sınırının dışında kalmakta, fakat Harem sınırının bittiği yerde Arafat sınırı başlamayıp arada Urene vadisi bulunmaktadır. Günümüzde Harem sınırının bittiği noktalar levhalarla işaretlenmiş durumda olup Arafat sınırı büyük sınır taşlarıyla belirlenmiş durumdadır. Hz. Peygamber'in *"Hac Arafat'tır"* buyurmasından dolayı Müslümanlar için kutsal ve fazîletli olan bu mekân ve burada

---

[1303] Mevsılî, *İhtiyar,* I, 177-178; Cezîrî, *el-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erbaa,* I, 714-715.

[1304] Geniş bilgi için bkz: Boks Abdullah, "Arafat" Maddesi, DİA, III, 261, 1991, İstanbul.

[1305] Nevevî, arefe günü Arafat'ta yapılan duanın dua için senenin en fazîletli günü olduğunu, hatta oranın haccın en büyük kısmı ve gayesi olduğunu, söyleyerek o günde okunması gereken dualardan örnekler vermektedir. Nevevî, *Ezkâr Tercümesi*, s. 246.

[1306] Fâsî, *Ikdu's-Semin*, I, 109. Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 510.

bulunan dağın fazîletine yönelik kaynaklarda rivayetler mevcuttur. İslam alimleri tarafından duanın kabul edildiği yerlerden sayılan Arafat'ın[1307] fazîletine yönelik rivayetleri ele almaya çalışacağız.

Konuyla ilgili Hz. İbn Abbâs'tan rivayet edilen bir hadiste *"Hac, Arafat(ta vakfe)tan ibarettir. Umre de tavaftan ibarettir"* buyrulmaktadır. Bûsîrî, hadisi Müsedded'in mevkuf olarak tahric ettiğini ve hadisin ravilerinin güvenilir kimseler olduğunu söylemektedir.[1308] Hadisin ilk cümlesi Abdurrahman ed-Deylî'den rivayetle Kütüb-i Sitte'de geçmektedir.[1309] Arafat'ın tamamı vakfe mahallidir.[1310]

İbn Rabî'a el-Kureşî, babasından şöyle dediğini nakletmiştir: "Ben, Câhiliye döneminde Hz. Peygamber'in Arafat'ta müşriklerle birlikte vakfe yaptığına tanık oldum. İslam döneminde de aynı yerde vakfe yaptığını gördüm. Anladım ki ona orada vakfe yaptıran Allah'tı.[1311] Bu rivayeti Hasan b. Süfyan, Beğavî ve başkaları Cerîr''in, Atâ b. es-Sâib'den rivayeti şeklinde nakletmişlerdir ki, bu hadis Atâ'dan yaşlandığında dinlenmiştir. Aynı hadisi Taberânî de Rabîa b. Abbâd'ın babasından rivayeti olarak nakletmiştir.[1312] Fakat Heysemî'nin belirttiğine göre onun senedinde de yine Âtâ yer almıştır. [1313]

Hz. İbn Ömer'den gelen konu hakkındaki bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır*: "Arafat'ta vakfeye yetişen, hacca yetişmiştir. Arafat'ta vakfeyi kaçıran haccı kaçırmıştır."*[1314] Bûsirî, hadisi Müsedded'e nisbet ederek hadisin sahîh ve mevkuf olduğunu söylemiştir.[1315]

Hz. Abdullah b, Amr'dan gelen rivayette de Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: *"Cebrail, Hz. İbrahim'e gelip, onu Mina'ya götürdü. Orada ona bütün*

[1307] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, II, 291, hadis no: 1545; Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, s. 586; Nevevî, Ezkâr, s. 321

[1308] Bûsirî, *İthâfü'l-Hıyere*, III, 210, hadis no: 2572; İbn Hacer, *Metalibü'l-Âliye*, VII, 5, hadis no: 1232.

[1309] Ebû Dâvûd, Menasık 68, hadis no: 1949; Tirmizî, Hac 57; hadis no: 889; Nesaî, *Sünen*, V, 256; İbn Mâce, Menasik, 57, hadis no: 3015; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 309-310.

[1310] Müslim, Hac, 20; hadis no 149 (1218).

[1311] Bûsirî, *İthaf'ul-Hıyere*, III, 211, hadis no: 2575; İbn Hacer, Metalibü'l-Âliye, VII, 8, hadis no: 1234. Bu hadisi Bûsirî İshak b. Rahuveyh'e nisbet ederek tahric etmiştir.

[1312] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, V, 63, hadis no: 4592.

[1313] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 251.

[1314] İbn Hacer, *Metalibü'l-Âliye*, VII, 7, hadis no: 1233; Beyhakî, Hz. İbn Ömer'den hadisin benzerini uzun olarak tahric etmiştir. Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 174.

[1315] Bûsirî, *İthafü'l-Hıyere*, III, 212 hadis no: 2580

namazları kıldırdı. Sonra sabah namazını kıldırdı. Sonra onu alıp Arafat'a götürdü. İnsanların konakladığı yerde konaklattı. Sonra ona iki namazı cem ederek kıldırdı. Sonra vakfe yerine getirdi. İnsanlardan bir kimsenin akşam namazım en erken kıldığı bir vakitte (Arafat'tan) hareket etti. Onu Müzdelife'ye getirdi. Orada geceledi. İnsanlardan bir kimsenin sabah namazını en erken kıldığı bir vakitte ona sabah namazını kıldırdı. Sonra ona vakfe yaptırdı. İnsanlardan bir kimsenin namazı en geç kıldığı bir vakitte oradan Mina'ya hareket etti. Cemreye taş attı. Sonra kurban kesip tıraş oldu. Sonra oradan hareket etti. Sonra Allah, Peygamber'ine "Muvahhid olarak İbrahim'in dinine tâbi ol" diye vahyetti.[1316] Bûsirî senedde yer alan Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ'nın zayıf olduğunu söylemiştir.[1317]

İbn Ebî Müleyke'den nakledildiğine göre ise Kureyş'ten bir zat Abdullah b. Amr'a "*Ben, aile ve binek bakımından güçsüzüm. Tek ineğimiz şu (yavaş) hareket eden eşeklerdir. Müzdelife'den geceden hareket edeyim mi*?" diye sordu. O da şöyle cevap verdi: "*Hz. İbrahim akşamlardı. Sabah olup da güneşin yayı ortaya çıkınca Arafat'a doğru yürürdü. Orada bir yerde konaklar, sonra öğleden sonra gidip vakfe yerinde vakfe yapardı. Güneş batınca oradan hareket ederdi. Müzdelife'ye geldiğinde bir yerde konaklar ve geceyi orada geçirirdi. Sabah namazının erken kılınan vaktinde yapardı. Ortalık iyice aydınlanınca da oradan hareket ederdi. İşte Hz. İbrahim'in dini budur. Sizin Peygamber'inize, ona tâbi olması emredilmiştir*."[1318] Heysemî'nin belirttiğine göre ravileri sahîh'in ravileridir. [1319]

Abdülazîz b. Hâlid b. Useyd'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber, *"Arefe günü, insanların Arafat'a gittikleri gündür"* buyurmuştur. [1320]

Habîb b. Hamâşe el-Cühenî'den şöyle dediği nakledilmiştir: Arafat'ta Urane (Muhassir vadisi dışında) vadisi dışında Arafat'ın her yeri vakfe yeridir.[1321] Hadis

---

[1316] İbn Hacer, *Metalibü'l-Âliye*, VII, 11, hadis no: 1236.

[1317] Bûsirî, *İthafü'l-Hıyere*, III, 208 hadis no: 2567.

[1318] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 131.

[1319] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 251.

[1320] Darekutnî, *Sünen* II, 223-224; İbn Hacer, *Metâlibü'l-Âliye*, VII, 14, hadis no: 1237. Hadis mürsel ve ceyyid isnadla gelmiştir.

[1321] Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-Sahabe*, s. 831, hadis no: 2179; İbn Hacer, *Metalibü'l-Âliye*, VII, 15, hadis no: 1238; Bûsirî, *İthafü'l-Hıyere*, III, 208, hadis no: 2567. Senedinde yer alan Vâkıdî'yi, Bûsîrî zayıf saymıştır.

zayıftır. Fakat hadisin Hz. Cübeyr b. Mut'ım'den[1322] ve Hz. İbn Abbas'tan[1323] şahidleri olduğundan dolayı hadisle amel edilebilir.

3.1.1. Arefe Günü Arafat'ta Dua Etmek

Hac menasikinin en önemli rüknü olan Arafat'ta vakfeye durulan mekânın fazîleti söz konusu olduğu gibi aynı zamanda vakfe yapılan zamanın ve o zamanda yapılan duanın da bir makbuliyeti söz konusudur.

Konuyla alakalı Hz. Ali'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber, *"Ben ve benden önceki peygamberler Arafat'ta genellikle şöyle dua ederiz: Allah'tan başka ilah yoktur. O tektir, ortağı yoktur. Mülk/Asıl hükümranlık yalnız O'na ittir. Hamd yalnız O'na aittir. Allah'ın, İşitme duyumu aydınlat, görme duyumu aydınlat, kalbimi aydınlat. Allah'ım, göğsümü ferahlat ve işimi kolaylaştır. Göğüslerdeki vesveselerden ve işlerin dağınıklığından sana sığınırım. Allah'ım, gece içerisinde saklananların şerrinden, gündüz içerisinde saklananların şerrinden, rüzgârların savurduklarının şerrinden ve zamanın felaketlerinden sana sığınırım"*[1324] buyurmaktadır. Beyhakî, hadisin zayıflığına işaret etmektedir.[1325]

Hz. Câbir'in naklettiğine göre Hz. Peygamber, *"Allah katından Zilhicce'nin on gününden daha fazîletli gün yoktur"* buyurdu. Hz. Câbir demiştir ki: Bir adam: "*Ya Resûlallah!" O günler mi daha fazîletli, yoksa onların sayısınca Allah yolunda cihat etmek mi*?" diye sordu. Allah Resulü *"Bu günler, onlar sayısınca Allah yolunda cihat etmekten daha fazîletlidir. Ancak yüzünü toprağa sürten müstesna"* diye cevap vererek şöyle devam etti: *"Allah katında Arefe gününden daha fazîletli gün yoktur; o gün (Allah) dünya semasına tecelli ederek: "Bakın şu kullarıma! Güneşin alnında saçları başları dağınık bir halde, elleri yüzleri toz toprak içinde bütün uzak bölgelerden geldiler. Daha benim rahmetimi ya da azabımı görmediler. Arefe günü gibi, insanları cehennem ateşinden azat edecek bir gün görınedim*[1326] buyurmaktadır. Heysemî, rivayetin senedinde yer alan Muhammed b. Mervan el-Ukaylî'yi, İbn Main ve İbn

---

[1322] İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 166, hadis no: 3854; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 82; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 295.

[1323] Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsar*, III, 229, hadis no: 1194.

[1324] İbn Hacer, *Metâlibü'l-Âliye*, VII, 17, hadis no: 1239.

[1325] Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 117.

[1326] İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 164, hadis no: 3853; Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, VII, 418, hadis no: 2973; Beğavi, *Şerhu's-Sünne*, hadis no: 1931; İbn Hacer, *Metalibü'l-Aliye*, VII, 19, hadis no: 1240.

Hibbân'ın güvenilir kabul etmekle birlikte hakkında bazı tenkitlerin bulunduğunu söylediğini, hadisin geri kalan ravilerinin ise sahih hadis ravileri olduğunu haber vermektedir.[1327]

Hz. Ümmü'1-Fadl, Hz. İbn Mes'ûd'u Hz. Peygamber'den şöyle naklederken işittiğini söylemektedir: "*Her kim Arefe gecesi şu on kelimeyi bin kere okursa, sıla-i rahmi (akrabalık bağlarını) kesmedikçe veya günah işlemedikçe Allah'tan ne dilerse, verir. Denizde yol var eden (Allah)ı (noksan sıfatlardan) tenzih ederim, gücünü ateşte gösteren (Allah)ı tenzih ederim. Rahmetini cennete saklayan (Allah)ı tenzih ederim. Kabirlere hükmeden (Allah)ı tenzih ederim. Havada nimet var eden (Allah)ı tenzih ederim. Göğü yükselten Allah'ı tenzih ederim. Yerleri alçaltan/yaratan (Allah)ı tenzih ederim. Kendisinden başka kurtuluş makamı bulunmayan (Allah)ı tenzih ederim*."[1328] Heysemî, senedde yer alan Uzre b. Kays'ı İbn Maîn'in zayıf gördüğünü belirtmektedir.[1329] Hadis isnad cihetiyle zayıf, fakat Fezâil cihetiyle amel edilebilir.

Tâlib b. Sülemî'nin dedesinden rivayet ettiğine göre, Arefe günü Hz. Peygamber, şöyle buyurmuştur: *"Muhakkak ki Allah şu topluluğa bakıp salihlerini(n dualarını) kabul etti, yine salihlerine facirlerîne şefaat etme hakkı tanıdı. Böylece hepsini bağışlamış oldu."*[1330] Heysemî, rivayetin senedinde tanımadığı birinin olduğunu belirtmektedir.[1331]

3.1.2. Mekke'deki Diğer Dağlar

Bazı müellifler Hz. Peygamber'in çıktığı, beklediği, namaz kıldığı dağlara fazîlet atfetmişlerdir. Bazıları da buralara ziyaretin olabileceğini fakat bunun sünnet olmadığını zikretmişlerdir.[1332] Mekke'de bulunan bu dağların en meşhurları şunlardır:

1. Hira: Hz. Peygamber'in nübüvvetten önce ibadet ettiği, ilk vahyin nazil olduğu[1333] mekândır.[1334] Vahyin geldiği mağaranın bulunduğu dağdır.[1335] Kâbe'nin

---

[1327] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 253.
[1328] Ebu Ya'la, *Müsned*, IX, 364, hadis no: 5385.
[1329] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 252.
[1330] Ebû Ya'lâ, *Müsned*, XII, 218, hadis no: 6833.
[1331] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 253.
[1332] Ced'î, *Teberrük*, s. 431.
[1333] Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldan*, II, 233; Fâsi, *Şifaü'l-Garam*, II, 280; Fâsî, *Ikdu's-Semin*, I, 100.
[1334] Ced'î, *Teberrük*, s. 431.

kendisinden görülmesi ve Kâbe'ye bakmanın sevap olmasından dolayı Hz. Peygamber bu dağa tahassün etmiş, bu dağda ibadet etmiştir.[1336] Hz. Peygamber'in kalbinin yarılması hadisesi de bu dağda vuku bulmuştur.[1337] Risalet kerametleri burada vuku bulmuştur.[1338]

2. Sevr: *"...Hani kâfirler onu Mekke'den çıkardıklarında, iki kişiden biri olarak mağarada iken arkadaşına: "Sen hiç tasalanma, zira Allah bizimle beraberdir..."*[1339] ayetinde bahsedilen olayının yaşandığı mağaradır.[1340] Hz. Peygamber'in hicret esnasında oraya sığınması dolayısıyla bir bereketinin olmasından dolayı insanlar tarafından günümüzde de ziyaret edilmektedir.[1341]

3. Ebu Kubeys: Mekke'nin en meşhur dağı olarak ifade edilen[1342] cahiliye devrinde dahi önemli olan, emin kabul edilen,[1343] yeryüzünde ilk yaratılan dağ olduğu bildirilen,[1344] bir rivayette Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın kabirlerinin bulunduğu,[1345] bir başka rivayette Hz. Şit'in de kabrinin bulunduğu,[1346] Nuh tufanında Hacerü'l-Evsedin muhafaza edildiği yer olduğu söylenmektedir.[1347] Nakkaş, cennet dağlarından bir dağ olduğunu, ayın yarılma hadisesinin burada gerçekleştiğini ifade etmektedir.[1348] Hz. İbrahim, bu dağdan çağrıda bulunmuştur.[1349] Bu dağda yapılan dua makbuldür.[1350] Ad kavminin duasının burada kabul olduğu bildirilmektedir.[1351]

[1335] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 502.

[1336] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 505.

[1337] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, s. I, 507.

[1338] Fâsî, *Ikdu's-Semin*, I, 100.

[1339] Tevbe 9/40. Ayet Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir ile hicret ettiği sırada, Mekke'nin güneyindeki Sevr mağarasında kaldıkları üç güne işaret etmektedir. Yıldırım, *Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meali*, s. 192.

[1340] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 509.

[1341] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 510; Fâsî, *Ikdu's-Semîn*, I, 101.

[1342] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 499.

[1343] Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* II, 266; Fâkihî, *Ahbâru Mekke,* IV, 47; Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 499.

[1344] Fâsî, *Şifâü'l-Garam*, I, 279; Gabban, *Fedâilü Mekke el Vâridetü fi's-Sünne*, s. 935; Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 499.

[1345] Ced'î, *Teberrük*, s. 434. Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 502; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, I, 98; Hz. Âdem'in kabrinin mescidi hayf civarında olduğu bilgisi için bkz: Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 502.

[1346] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 502; Fâsî, *Ikdu's-Semin*, I, 99.

[1347] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 499.

[1348] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 499. Hadisenin Mekke, Mina ve Hira da da olduğu kaydedilmektedir. Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 502.

[1349] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 502.

5. Sebir: Mina yakınlarındaki bu dağ, Hz. İbrahim'in oğlunu kurban etmek istediğinde koçun indirildiği mekândır.[1352] Hz. Peygamber, nübüvvet öncesi ve risaletin ilk yıllarında ibadet için burada bulunmuştur.[1353] Bu dağda bulunan Mürselat mağarasının bulunduğu mescidi ziyaretin müstehab olduğu bildirilmektedir.[1354] Duanın müstecap olduğu mekânlardandır.[1355]

6. Handema dağı: Ebu Kubeys'in arkasında bulunan dağda, Hz. ibn Abbas'tan gelen rivayete göre yetmiş peygamber'in kabri bulunmaktadır.[1356]

7. Hayf Dağı: Hayf mescidinin ve Mürselat mağarasının bulunduğu dağdır.[1357]

3.2. Uhud Dağı

Mescid-i Nebevî'ye 5 kilometre uzaklıktaki meydanda yer alan bu dağın etrafı, aynı zamanda Uhud savaşının yapıldığı mekândır. Uhud dağının fazîletiyle ilgili kaynaklarda birçok rivayet varid olmuştur.

Hz. Enes'den gelen bir hadiste Hz. Peygamber, şöyle buyurmaktadır: *"Uhud öyle bir dağdır ki biz onu severiz, o da bizi sever."*[1358] Aynı rivayet benzer lafız ve çeşitli tariklerle birçok sahabeden de nakledilmektedir:

1. Hz. Ebû Humeyd es-Sâidi'den gelen rivayeti Buhârî, Müslim ve İbn Hıbban Sahih'lerinde, Ahmed b. Hanbel Müsned'inde[1359] tahriç etmiştir.

2. Hz. Ebû Hureyre'den gelen rivayeti Ahmed b. Hanbel Müsned'inde[1360] tahriç etmiştir. Heysemî, Ahmed b. Hanbel'in tahriç ettiği rivayetin isnadının hasen olduğunu söylemektedir.[1361]

[1350] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V, 536. Fâsî, *Ikdu's-Semin*, I, 99.

[1351] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 502; Ali el-Kuraşî, *el-Câmiu'l-Latif fî Fadli Mekkete ve ehlihâ ve Binâi'ş-Şerif*, s.19.

[1352] Ced'î, *Teberrük*, s. 434; Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 512.

[1353] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 512.

[1354] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 514.

[1355] Fâsî, *Ikdu's-Semin*, I, 101.

[1356] Sabbağ, *Tahsîlü'l-Meram*, I, 512; Fâsî, *Ikdu's-Semin*, I, 99.

[1357] Fâsî, *Ikdu's-Semin*, I, 101.

[1358] Buhârî, Meğâzi 27, hadis no: 4083, Müslim Hac 93, hadis no: 504 (1393); İbn Hıbban, *Sahih*, IX, 42, hadis no: 3725, İmam Mâlik, *Muvatta*, Câmi' 2, hadis no: 10, II, 889; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 140; Cenedi, *Fedâilu'l-Medîne*, s.21 hadis no:9-10-11-12.

[1359] Buhârî, Zekat 54, hadis no: 1481, Meğâzi 81, hadis no; 4422, Müslim Hac 93 hadis no: 503 (1392); İbn Hıbban, *Sahih*, X, 255, hadis no: 4503; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 424-425.

3. Hz. Süveyd el-Ensari'den gelen rivayeti Ahmed b. Hanbel Müsned'inde, Buhârî Târîhu'l-Kebîr'de ve Taberânî Mu'cemü'l-Kebîr'de[1362] tahriç etmiştir. Heysemî, Ahmed b. Hanbel ve Taberânî'nin tahriç ettikleri rivayeti İbn Ebi Hatim'in de zikrettiğini, fakat cerh edecek bir söz söylemediğini, rivayetin senedindeki ravilerin sahih olduğunu zikretmiştir. [1363]

4. Hz. Zübeyr b. Avvâm'dan gelen rivayeti ise Abdurrezzak Musannef'inde[1364] tahriç etmiştir.

5. Hz. Sehl b. Sa'd'dan gelen rivayette ise şöyle buyrulmaktadır: "*Uhud, cennet rükünlarından bir rükundur*."[1365] İbnü'l-Cevzî, hadisi Mevzuat'ında zikretmiştir.[1366] Heysemî, senedde bulunan Abdullah b. Ca'fer'in zayıf olduğunu söylemektedir.[1367] Suyuti ve Şevkani'de Abdullah'ın üzerinde vaz'ın tamamlanmadığını, hadisin Hz. Enes'ten ve Hz. İbn Abbas'tan şahitlerinin bulunduğunu söylemektedir.[1368] Hadis şahidlerinden dolayı mevzu değildir.

6. Hz. Abs b. Cebr el-Harisi'den zayıf bir senetle gelen Tabarâ'nin Mu'cemü'l-Evsat'ta tahriç ettiği rivayette ise *"Uhud öyle bir dağdır ki biz onu severiz, o da bizi sever. Uhud, cennet kapılarından bir kapıdır. Şu Ayr dağı ki o bize buğzeder biz de ona buğzederiz. O cehennem kapılarından bir kapıdır"* ziyadesi vardır.[1369]

7. Hz. Ebu Leylâ'nın rivayet ettiği Abdurrezzak'ın Musannef'inde tahriç ettiği hadis de şu şekildedir: *"Uhud, Cennet vadilerinden/kapılarından bir vadidir. Ayr dağı ise Cehennem'in rükunlarından bir rükundur."*[1370]

[1360] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 337-387.

[1361] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, IV, 13.

[1362] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 443; Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, IV, 141; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* VII, 90, hadis no: 6469.

[1363] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, III, 14.

[1364] Rufâî, *Ehadisü'l-Vârida fi Fezâilü'l-Medine*, s. 566, hadis no: 295.

[1365] Ebu Ya'la, *Müsned*, XIII, 508, hadis no: 7516; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, VI, 186, hadis no: 5813.

[1366] İbnü'l-Cevzî, *Mevduat*, I, 221, hadis no: 306.

[1367] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, IV, 13.

[1368] Suyûtî, *el-Leali'l-Masnûa*, I, 93; Şevkânî, *Fevâidü'l-Mecmûa*, s. 466.

[1369] Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat*, VII, 161, hadis no: 6501; Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, hadis no: 241. Suyûtî, hadisin zayıf olduğunu söylemektedir.

[1370] Abdurrezzak, *Musannef*, IX, 268, hadis no: 17171.

Hıfni, müşriklerin Uhud savaşı sonrası Ayr dağı civarında toplanması sebebiyle rivayette bu nehyin geldiğini söylemektedir.[1371] Bu hadisin yorumu hakkında şarihler, Uhud savaşında hazır bulunan kimselerin dini ayakta tutmalarından dolayı Allah'ın cennetlik kılması gibi Uhud dağını da çok sevimli kılıp, Uhud'dan dönen Übey b. Selül'ün ve cahiller ordusunun Mescid-i Dırar cihetinde olan Ayr dağına yönelip gitmeleri sebebiyle Ayr dağı da cehennem dağı kılınmış, orada bulunanların da cehennemlik kılındığı ifade edilmiştir.[1372]

Hz. Peygamber'in Uhud savaşında bulunan müminleri sevmesi ve cennetlik olarak vasıflaması, Uhud dağının etrafında toplanmalarıyla Uhud'u da cennetlik olarak vasıflamış, savaştan vazgeçen münafıkların da Ayr dağına kaçmaları sebebiyle Hz. Peygamber, onlarla beraber Ayr dağına da buğzetmiş ve cehennem dağı olarak vasfetmiştir.[1373]

"Uhud bizi sever, biz Uhud'u severiz" hadisi hakkında ulema üç görüş ortaya koymuştur:

1. Uhud'dan kastın dağa komşu olmalarından dolayı Uhud halkı/Medine halkı olan Ensar olduğu zikredilmektedir.[1374]

2. Lisanı hal olan bir durumdur ki Hz. Peygamber, Medine'ye yaklaşıp Uhud'u görünce onu müjdelemiştir. Bu tutum ise seven bir kimsenin fiilidir.

3. Bazı âlimlere göre ise iki taraf açısından da bu sevgi hakikidir. Hz. Dâvûd ile dağın tesbih etmesi gibi,[1375] ayet-i kerimede *"...Öyle taşlar var ki, Allah korkusundan yuvarlanır..."*[1376] buyrulmasıyla Allah'ın haşyetinin taşlara konulduğunun işaret edilmesi gibi, yine ayette *"...kafirin ölümünde arz ve semanın ağlamadığı..."*[1377]

[1371] Hifni, Ebu'l-Mekarim Şemseddin Muhammed b. Salim b. Ahmed, *Hâşiye ala Şerhi'l-Aziz ale Câmii's-Sagir li's-Suyûtî*, I, 57, Matbaa-i Âmire, Bulak, 1873.

[1372] Münavi, *Feyzu'l-Kadir*, I, 186. Azizi, Ali b. Ahmed el-Bulaki, *es-Siracü'l-Münir bi-şerhi'l-Câmii's-Sagir*, I, 57, Matbaatü'l-Hayriyye, 1070/1659, Kahire.

[1373] Dağın bu özelliğinden dolayı kötü bir isimle anılmış münafıklar gibi dağ da alçaltılmıştır. Ayr ismi ahlak ve cehalet yönüyle zemmedilmiş eşek demektir. Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ*, III, 319.

[1374] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VI, 87.

[1375] Enbiyâ 21/79. "…Dağları ve kuşları Davud'un emrine verdik. Onunla beraber takdis ve ibadet ederlerdi. Biz dilediğimiz her şeyi yapma kudretine sahibiz."

[1376] Bakara 2/74.

[1377] Duhan 44/29.

denildiği gibi, Allah'ın Tur'a tecelli etmesi gibi,[1378] Uhud'a da bir idrak verilmiş ve Hz. Peygamber'e karşı bir sevgi konulmuştur. Nevevî, üçüncü görüşün daha doğru olduğunu ifade etmektedir.[1379]

İbn Hacer'de, Hz. Dâvûd ile dağın tesbih etmesi'nin caiz olması gibi Uhud'un dağ olma açısından sevmesine bir maninin olmadığını, cansız olan varlıkların da sevgisinin olabileceğini söyleyerek, bu görüşüne delil olarak Hz. Peygamber'in de akıllı olan bir kimseye hitap eder gibi Uhud Dağına *"sakin ol uhud"*[1380] diye hitap etmesini göstermektedir.[1381]

Münzirî de Hattâbî'den nakille hadisin zahirine hamlederek camid (cansız) olan varlıkların enbiyayı ve muttaki kimseleri sevme vasıflarının inkâr edilemeyeceğini, nitekim hurma kütüğünün Hz. Peygamber'e olan sevgisinden dolayı ayrı kalması sebebiyle ağlayıp orada bulunan topluluğun da ağlamayı işitmesi, vahiy öncesi Hz. Peygamber'e taşların selam vermesi gibi durumlardan dolayı Uhud dağı ve Medine'nin Hz. Peygamber ile karşılaşmak uğruna ağlaması ve O'nu sevmesinin inkâr edilemeyeceğini zikretmektedir.[1382]

Süheylî, Hz. Peygamber'in de dağa olan sevgisini lâfzen ve manen Uhud'a ifade ettiğini ve fazîlet olarak onu diğer dağlardan ayırdığını ifade etmektedir.[1383] Uhud Dağı'na yönelik Hz. Peygamber'in bu hitabının sebebi olarak zahiren bir sevgi bağını göstermekle birlikte Uhud savaşında meydana gelen ilk bozgun olayından dolayı dağa karşı bir antipatinin oluşmasını engelleme gayesinin de anlaşılabileceği ifade edilmektedir.[1384]

Yine Hz. Peygamber de, Uhud'da şehid olanlar için kendisinin şahid olduğunu, şehidlerin kıyamete kadar kendilerine verilen selama karşılık vereceklerini, kendileri için kıyamet günü ashabı olduklarına şahidlik edeceğini bildirmiş ve Hz. Ebubekir'in kendisine "*Biz senin ashabın değil miyiz*?" demesi üzerine "*Evet, fakat benden sonra*

[1378] Araf 7/143. "…Derken Rabbi dağa tecelli eder etmez onu un ufak ediverdi."

[1379] Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ*, III, 317.

[1380] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, VII, 53.

[1381] Semhûdî, *Vefâü'l-Vefâ*, III, 318.

[1382] Münzirî, *et-Terğib ve't-Terhib*, II, 229.

[1383] İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* VII, 378.

[1384] Çın, *Hadis'te 'Kitabü'l-Meğazî' Literatürünün Erken Dönem Kaynaklarının Tespiti ve Değerlendirilmesi: İmam Buhari Örneği*, s. 68.

nasıl olacağınızı bilemiyorum, onlar benden önce dünyadan ayrıldılar" buyurmuştur.[1385]

3.2.1. Uhud Dağı ve Bazı Dağların Cennet Dağlarından Olduğuna Dair Zayıf Hadisler

Uhud dağı haricinde bazı dağların da fazîletli olduğuna dair birçok zayıf veya mevzû hadisler gelmiştir. Bu rivayetler içerisinde en sağlamı Amr b. Avf el-Müzenî'den gelen rivayettir. Bu rivayette Hz. Peygamber *"Dört dağ cennet dağlarındandır. Bunlardan Uhud dağı ki biz onu severiz o bizi sever, o cennet dağlarındandır. Vurkan cennet dağlarından bir dağ, Lübnan cennet dağlarından bir dağ, Tur cennet dağlarından bir dağdır"*[1386] buyurmaktadır.

Heysemî Senedde bulunan Kesir b. Abdullah'ın zayıf olduğunu söylemekte,[1387] İbnü'l-Cevzî de senedde bulunan Kesir b. Abdullah'dan dolayı hadisi Mevzuat'ında zikretmektedir.[1388] Ayrıca hadisi Amr b. Şebe, Târîhi Medîne'de, İbn Neccar da Zeylu Tarihi Bağdat'ta tahriç etmişlerdir.[1389]

Kesîr b. Abdullah hakkında Ebû Nuaym, Ali el-Medînî, Sâcî, Ya'kûb b. Süfyan, İbni'l-Berkî, İbn Abdilberr, "zayıf", Şâfiî ve Ebû Dâvûd, "yalancı", Ahmed b. Hanbel, "hadisleri münker", İbn Seken, "hakkında şüphe var" demiştir. Tirmizî, Buhârî'ye Kesîr bin Abdullah'ın, babasından, dedesinden, Cumâ'nın icabet saati hakkında rivayet ettiği hadîsi sormuş, Buhârî de "hadisleri hasendir" demiştir. Yahya bin Saîd el-Ensârî, "Kesîr bin Abdullah'tan, babasından, dedesinden" diye hadis rivayet ettiği halde, Ahmed b. Hanbel onu zayıf görerek şiddetle onu tenkid etmiştir.[1390]

İbn Hacer, Kesîr b. Abdullah'ın, babasından, Muhammed b. Ka'b el-Kurezî'den, İbn Ömer'in azadlısı Nâfi'den, Rubeyh b. Abdurrahman. Ebu Saîd el-Hudrî'den, Bukeyr b. Abdurrahman el-Müzenî ve daha bir cemaatten hadis rivayet ettiği gibi, kendisinden de Yahya bin Saîd el-Ensârî, Ebû Uveys, Zeyd bin Habbâb ve daha bir

---

[1385] Semhûdî, *Vefaü'l-Vefa*, III, 321.

[1386] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* XVII, 18, hadis no: 19; İbn Adiyy, *Kamil,* VI, 59; s.145, Muvaffık b. Abdullah b. Abdulkadir, *Tahrici ve Diraseti'l-Ehadîsi'l-Merfûa fî Kitâbi Ahbâri'l-Medineti*, s. 145 hadis no:186.

[1387] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, IV, 14.

[1388] İbnü'l-Cevzî, *Mevduat*, I, 222, hadis no: 307.

[1389] Said er-Rufâî, *Ehâdîsü'l-Vârida fî Fedâili'l-Medîne*, s.572.

[1390] İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 377.

cemaatin hadis rivayet ettiğini söylemektedir. Ukaylî, Kesîr b. Abdullah b. Amr b. Avf el-Müzenî'nin zayıf olduğunu Ahmed b. Hanbel'den nakletmektedir. İbn Adîy, Ahmed b. Hanbel'in Kesîr bin Abdullah'ı Müsned'inde zikretmediğini, Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Main'in, Kesir'in hadislerini münker sayıp yazılamayacağı görüşünde olduğunu zikretmektedir.[1391]

İbn Hıbban, Kesîr b. Abdullah'ın hadislerinin münker olduğunu, babasından, dedesinden birtakım mevzû' hadisleri rivayet ettiğni, İbret cihetiyle olmaksızın hadislerini rivayet etmenin caiz olmadığını, Yahya b. Maîn, Kesir'in dedesinin sahabi olduğunu fakat Kesîr'in zayıf olduğunu söylemektedir.[1392]

Yine İbn Hacer, Kesîr bin Abdullah'ın aleyhinde ulemânın sözünü naklettikten sonra Ebû Nuaym, Ali el-Medînî, İbn Sa'd, Hâkim, Sâcî ve Ya'kûb b. Süleyman ve İbnü'l-Berkî'nin de Kesîr için zayıf dediklerini, hatta İbn Abdilber'in Kesîr'in zayıf olması hususunda hadis ulemâsının ittifak ettiği sözünü aktarmaktadır.[1393]

Nûreddîn Itır, Kesîr'in aleyhinde ulemânın sözlerini naklettikten sonra şöyle demektedir: "Birtakım ulemâdan, Kesîr'in ta'dîli de nakledilmektedir. Nitekim Yahya bin Saîd el-Ensârî ondan rivayet etmektedir ki Yahya, çok ihtiyatlı imamlardan biri olup kesinlikle herkesten rivayette bulunmayan bir kimsedir. Kesîr b. Abdullah hakkında Buhârî'nin Tirmizî'ye cevabı, Kesîr'i âdil gördüğünün bir kanıtıdır. İbn Huzeyme, Sahîh'inde onun sikalığına hükmetmektedir.[1394] Nitekim Suyûtî'de Kesîr b. Abdullah'ın üzerindeki kizbin tam olarak kesinleşmediğini, hadisin şahidlerinden dolayı hadisle amel edilebileceğini söylemektedir.[1395]

[1391] İbn Adiyy, *el-Kâmil fi'd-Duafâ*, VI, 57, 59, isim no:1599.

[1392] İbn Hıbban, *Mecrûhîn*, II, 221-222; *Duafâu'l-Kebîr*, IV, 4, İsim no: 1555; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VIII, 377, isim no: 753.

[1393] İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, VIII, 377, 378, isim no: 753; Heysemî, *Keşfü'l-Estâr*, s. 87, Zehebî, *Kâşif*, II, 145, isim no: 4637; Hazrecî, Ahmed b. Abdullah, *Hulasatu Tezhibi Tehzibi'l-Kemal fi Esmai'r-Ricâl*, s. 320; tah: Abdulfettah Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbuâti'l-İslamiyye, IV. baskı, Beyrut, 1411.

[1394] Itr, Nureddîn, *el-İmam et-Tirmizî*, s. 239, 243 - 245, 252, 253, Müessesetü'r-Risale, II, baskı, Beyrut, 1408/1988.

[1395] Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa*, I, 93-94.

Konu hakkında İshak b. Yahya b. Talha'dan gelen bir rivayete *"Uhud, Verikân*[1396]*, Kudüs ve Radva*[1397] *Cennet dağlarından bir dağdır"*[1398] buyrulmaktadır. Hadisi Amr b. Şebe, Tarihu'l-Medine'de tahric etmiştir. Hadisin senedinde bulunan İshak b. Yahya'nın hadislerinin terk edildiğini Ahmed b. Hanbel ve Nesaî söylemektedir.[1399]

Daha başka dağların fazîletleriyle ilgili çok zayıf ve mevzû rivayetler gelmiştir. Fakat bu hadisler amel etmek veya hüküm çıkarmak için yeterli olmamaktadır. Hz. Enes b. Mâlik'den gelen bir rivayette şöyle söylenmektedir: "*Allah dağa tecelli edince azametinden dolayı altı dağa ayrıldı. Bunlardan üçü Mekke'de, üçü de Medine'dedir. Medine'dekiler Uhud, Verikan ve Rudva, Mekke'dekiler ise Hira, Sebir ve Sevr'dir.*[1400] İbn Kesîr, hadisin münker olduğunu söylemektedir.[1401].

Konu hakkında Hz. İbn Abbas'tan gelen rivayette ise: "*Allah Hz. Musa'ya tecelli edince, yedi dağ ortaya çıktı, beşi Hicaz'da ikiside Yemen'de ortaya çıktı. Hicazdakiler Uhud, Sevr, Verikan, Hira, ve Sebir, Yemendekiler ise, Hasur ve Sebir dağlarıdır.*"[1402] Bazı hadis kitaplarında bu tip birçok rivayet geçse de bu rivayetler delil almak, amel etmek veya fazîletinden bahsetmek için yeterli değildir.

4. VADİLER

4.1. Vecc Vadisi

Vecc vadisi[1403] Taif'te bulunan bir mekândır.[1404] Vecc Vadisi,[1405] yarım daire seklinde Tâif'i çevrelemektedir.[1406]

[1396] Hamevî, *Mucemu'l-Buldân*, V, 428. Medine'den Mekkeye gidiş yolunda sağda siyah bir dağdır. Azizi, *Siracül Münir*, II, 374. Medineden Tihame'ye doğru çıkan birinin karşılaşacağı ilk dağ büyük siyah bir dağ olan Verikan dağıdır. Hamevi, *Mucemü'l-Buldan*, V, 428.

[1397] Hamevi, *Mucemu'l-Buldan*, III, 58. Medinede bir dağdır. Medineye 7 konak mesafede. Dağa yakın bir yerde Buvat Harbi'ne katıldı. Düşmanla karşılaşmadı. İbn Hişam, *Sire*, II, 248.

[1398] Muvaffık b. Abdullah b. Abdulkadir, *Tahrici ve Dirâseti'l-Ehadîsi'l-Merfûa fî Kitâbi Ahbâri'l-Medineti*, s. 150 hadis no:197

[1399] İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, I, 222.

[1400] Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya*, VI, 314; İbnü'l-Cevzî, *Mevzuat*, I, 173, hadis no: 256.

[1401] İbn Kesir, *Tefsir*, II, 245.

[1402] Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat*, VIII, 158, hadis no: 8263; İbnü'l-Cevzî, *Mevzûat*, I, 174, hadis no: 257.

[1403] Vecc vadisi hakkında geniş bilgi için bkz: Uceymî, Hasan b. Ali b. Yahya, *İhdâü't-Tâif min Ahbâru't-Tâif,* s. 27, vd, tahkik: Ali Muhammed Ömer, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1417/1996, Kahire; İbn Ebi Bekir, Ahmed b. Ali, *Behçetü'l-Mühec fi Buğdi Fedailü't-Tâif ve Vec*, tahkik: İbrahim Muhammed, Matbaatu Nâdi Ettaifü'l-Edebi, I. Baskı, Taif, 1404/1984.

Konumuzla ilgili olarak Hz. Zübeyr'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber, *"Vecc (vadisin)in avı ve ağaçları haramdır. Allah için haram kılınmıştır"*[1407] buyurmaktadır. Ebû Hâtim, senedde bulunan Muhammed b. Abdullah b. İnsan'ın kavi olmadığını, Buhârî ise babasının bilinmediğini, İbn Hıbban, hadisinin sahih olmadığını, Ahmed b. Hanbel de zayıf olduğunu söylemekte, Fakat İmam Şâfiî hadisini sahih görüp delil almıştır.[1408] Beğavî'de hadisi hasen hadisler arasında zikretmiştir.[1409] Kabul Ahbar da Vecc vadisinin muhakkak kutsal olduğunu söylemektedir.[1410]

Rivayetlere göre Sakîf kabilesinden bazı kimseler Tâif savaşından sonra îslâmiyeti kabul ettikten sonra Medine'ye Hz. Peygamber'in yanına geldiler. Mescid'in bir köşesinde onlar için bir çadır kuruldu. Bu sırada Hz. Peygamber ile Sakîf kabilesi arasında elçilik görevini Halid b. Said b. el-As üstlenmişti ve aralarında hazırladıkları bir hükmün metnini kaleme alan da yine Hâlid idi. Bu hükmün metni şöyledir: "*Bismillahirrahmanirrahim, Allah'ın Resulü ve Nebisi Muhammed'den Müminlere Vecc (denilen yer)in İdah (denilen ağacı) ve avı haramdır, kesilemez (ve avlanamaz). Bunu yapan kimsenin elbisesi soyularak kendisine sopa vurulur. Tekrar ederse, tutulup Hz. Peygambere getirilir. Bu Allah'ın Resulü ve Peygamberi olan Muhammed'in emridir. Allah'ın Resulü Muhammed b. Abdullah'ın bu emrini Hâlid b. Said yazmıştır. Bu emri kimse çiğneyemez. Yoksa nefsine zulmetmiş olur."*[1411]

Tâif'teki Vecc sahasının avlarını avlamak ve ağaçlarını kesmek Şâfiî ulemasından bazılarına göre haramdır. İmam Şafiî'ye göre ise, buranın avlarını avlamak

---

[1404] Hamevi, *Mu'cemü'l-Buldan*, V, 416, hadis no:12406.

[1405] Bkz: EK 7: Vecc Vadisi (Mekke).

[1406] Muhammed Hamidullah, *Vesaik*, s. 594.

[1407] Ebû Dâvûd, Menasik 97, (2032). Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 165; Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, I, 140; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ,* V, 200; Beğavi, *Şerhu's-Sünne*, VII, 312, hadis no: 805; Humeydi, *Müsned*, I, 34, hadis no: 63; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, V, 99, hadis no: 2907. Beğavî, hadisi hasen görmüştür. Beğavî, *Mesâbih'us-Sünne*, II, 303, hadis no: 2010.

[1408] Emin Mahmud Hattab, *Fethu'l-Melekü'l-Mabud*, II, 233; İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, IX, 221; İbnü'l-Acemi, Ebu'l-Vefa Burhaneddin İbrâhim b. Muhammed Sıbt, el-*Kaşif fî Ma'rifeti Men Lehü Rivâye fi'l-Kütübi's-Sitte (Haşiye),* II, 184, isim no: 4938, tahkik: Ahmed Muhammed Nemr Hatîb, Muhammed Avvame, Dâru'l-Kıble ve Müesseseti Ulûmi'l-Kur'an, 1413/1992, Cidde; İbn Kesîr, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, V, 34.

[1409] Beğavi, *Mesabihu's-Sünne*, II, 303, hadis no: 2010.

[1410] Humeydi, *Müsned*, I, 161, hadis no: 335; İbn Hacer, *Metâlibü'l-Âliye*, VII, 172, hadis no: 1330. Bûsirî, hadisin mevkuf olduğunu söyleyerek sened hakkında sükût etmektedir. Bûsirî, *İthâfü'l-Hıyere*, III, 264, hadis no: 2711.

[1411] İbn Sa'd, *Tabakât*, I, 285; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, V, 34; İbn Ebî Bekir, *Behçetü'l-Mühec*, s. 42.

veya ağaçlarını kesmek tahrimen mekruhtur.[1412] Binaenaleyh bu yasağı çiğneyen bir kimse günahkâr olur. Fakat bu yasağı çiğneyen kimseye bu suçundan dolayı herhangi bir tazminat cezası verilemez. Çünkü bu konuda dinî bir dayanak yoktur ve asıl olan beraet-i zimmettir. Şafiî ulemâsından bazılarına göre ise, buranın ağaçlarını kesmenin ve avlarını avlamanın tazminatı Mekke ve Medine'deki ağaçları kesmenin ve avlarını avlamanın tazminatı gibidir. Hanefî ulemâsıyla Ahmed b. Hanbel, İmam Mâlik ve Cumhura göre ise, sözü geçen sahanın ağaçlarını kesmek ya da avlarını avlamakta herhangi bir sakınca söz konusu değildir.[1413]

Şafiî ulemâsından Hattabî de bu konuda görüşünü açıklarken şunları söylemektedir: Ben Resûl-ü Ekrem'in bu sahanın ağaçlarını ve avlarını haram kılması için herhangi bir sebeb göremiyorum. Ancak bu olsa olsa müslümanların menfaati için geçici olarak koru mahiyetinde kılınmış bir yasaktır, sonradan da neshedilmiştir. Ebû Dâvûd'un tahriç ettiği hadisin sonunda bu hâdise Hz. Peygamber'in Taif'e inmesinden ve (oradaki) Sakîf kabilesini kuşatmasından önceydi demesi de bunu göstermektedir.[1414] Ayrıca Hz. Peygamber'in Taif'e gelip te Sakîf kabilesini muhasara ettiği zaman askerlerin Tâif'in ağaçlarındaki meyveleri almaları ve avlarını yakalamaları da bunu göstermektedir."[1415]

Şevkânî ise hadisin sözü geçen bölgenin ağaç ve avlarının haram kılındığına bir delil olduğunu belirterek bu hükmün neshedildiğini iddia edenlerin iddialarının asılsız olduğunu ifade etmektedir. Çünkü neshedildiğine dâir bir delil bulunmadıkça neshin bulunmadığına hükmetmek asıldır. Hadisin zahirinden bu bölgenin haramlılığın ebedi olduğunun anlaşıldığını ifade etmektedir. Avı ve kesilen ağacının tazminine gelince Mekke'ninki gibidir. Fakat asl olan berâet-i zimmet olduğundan av yapıp ağacını kesen için tazminat gerekmez. Bir başka görüşe göre de bu vadi de Mekke ağaçları kesmenin ve avlarını avlamanın tazminatı gibidir ve tazmini gerekir.[1416]

[1412] Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, VII, 312. Şâfi ashabının tamamı vadinin avının haram olduğunu, İmam Şafiî'nin kerahatle maksadının tahrimi kerahat/haram olduğunu ileri sürmüştür. Emin Mahmud Hattab, *Fethu'l-Melekü'l-Mâbûd*, II, 233

[1413] Emin Mahmud Hattab, *Fethu'l-Melekü'l-Mâbûd*, II, 233.

[1414] Ebû Dâvûd, *Sünen*, II, 868.

[1415] Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, VII, 312; Emin Mahmud Hattab, *Fethu'l-Melekü'l-Mâbûd*, II, 233.

[1416] Emin Mahmud Hattab, *Fethu'l-Melekü'l-Mabud*, II, 233.

Ulemânın büyük çoğunluğuna göre söz konusu sahadaki ağaçları kesmenin ve avlamanın haram olduğunu ifâde eden bu hadis zayıftır. Binaenaleyh bir şeyin haram veya helâl kılınması konusunda bu hadis delil olamaz. Çünkü bu hadisin senedinde bulunan Muhammed b. Abdullah ve babası Abdullah b. İnsan'ın zayıf olduğu ifade edilmektedir.[1417]

Konu hakkındaki tartışmalar ışığında Vecc vadisinin haremliğinin neshedildiğine dair görüşün neshine dair bir rivayetin bulunmaması sebebiyle isabetli olmadığı, aynı zamanda bu vadinin Mekke'nin haremi gibi belli müeyyideleri gerektiren bir haramlığının bulunduğunu da söylemeyiz.

Kaynaklarda Vecc vadisinin dışında Mekke'ye dört mil uzaklıkta bulunan[1418] ve oraya uğrayan kimse için duasına icabet edileceği, üzerine rahmet ineceği[1419] ifade edilen Sürer[1420] ile birlikte Hz. Peygamber'in, "*Hz. Musa'yı gür sesiyle telbiye getirirken görüyor gibiyim*" dediği mekân olan Ezrak[1421] vadisinin bazı özellilerinden bahsedilmektedir. Mekke'de bulunan bu iki vadi'nin fazîletinden bahsedemesek de bu rivayetler enbiya ve salih kimselerin bulunduğu yerlerin ve oturdukları mekânların bereketine bir delil sayılabilir.[1422]

[1417] Emin Mahmud Hattab, *Fethu'l-Melekü'l-Mabud*, II, 233; Seherenfûrî, Halil b. Ahmed b. Mecid, *Bezlü'l-Mechud fî halli Ebî Dâvûd*, IX, 379, ta'lik, Muhammed Zekeriyyâ b. Yahya el-Kahdehlevi, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1393/1973, Kahire.

[1418] Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, III, 338.

[1419] Bâcî, *Müntekâ*, III, 81.

[1420] Hz. Abdullah b. Ömer'den gelen rivayette Hz. Peygamber "Mina'nın iki küçük dağı arasında bulunursan (eliyle doğuya doğru işaret etti) orada adına Sürer denilen bir vadi vardır ki, o vadide altında yetmiş peygamberin yaşamış olduğu gizli bir şerha (ağaç) vardır" buyurmaktadır. İmam Mâlik, Muvatta, Hac 81, hadis no: 249, I, 423; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 183; Nesâî, *Sünen*, V, 248, 249; Beyhakî *Sünenü'l-Kübrâ,* V, 139.

[1421] Hz. İbn Abbas'tan gelen rivayet şu şekildedir: Hz. Peygamber Mekke ile Medine arasındaki Ezrak vadisine uğradı. *"Bu vadi hangi vadidir?"* diye sordu. "Ezrak vadisidir" dediler. Hz. Peygamber, şöyle buyurdu: *"Ben Musa Aleyhisselam'ı gür sesi ile Allah'ı telbiye ederek tepeden aşağıya inerken görüyor gibiyim."* Sonra Herşâ tepesine gelerek: *"Bu tepe hangi tepedir?"* diye sordu: Ashâb: "Herşâ tepesidir" cevabını verdiler. Bunun üzerine Hz. Peygaber: *"Ben, Yunus bin Mettâ Aleyhisselam' ı derli toplu, kırmızı bir dişi deve üstünde, yünden bir cübbe giymiş, devesinin yuları hurma lifinden örülü olduğu halde telbiye ederken görüyor gibiyim"* buyurdu. Müslim, İmân 74, hadis no. 268 (166); İbn Mâce, Menasik 4, hadis no. 2891; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 215; Ebû Ya'lâ, *Müsned*, IV, 417, hadis no: 2542; Hâkim, *Müstedrek*, II, 343; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 42.

[1422] İbn Abdilber, *İstizkâr*, XIII, 355.

4.2. Akik Vadisi

Akik, Arapçada "*Vadi, dere yatağı, ırmak*" mânalarında kullanılan bir kelimedir.[1423] Konu hakkında Hz. İbn Ömer'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber'e, Zü'l-huleyfe'de, vadinin içinde istirahatgâhında[1424] iken yanına gelip kendisine: "*Sen mübarek Bathâ'dasın*!" denilmiştir.[1425]

Hz. İbn Ömer'den gelen diğer bir rivayette Mübarek Bathâ'nın Akik Vadi'si[1426] olduğu tasrih edilerek *"Sen mübarek bir vadidesin veya mübarek Batha'dasın!"*[1427] denmiştir. Hadiste geçen Hz. Peygamber'in yanına gelerek "Sen mübarek Batha'dasın" diyen kimsenin Allah'tan gelen bir elçi olduğu ve bu vadinin Akik Vadisi Hz. Aişe'den gelen hadiste Hz. Peygamber'in akik vadisinde olduğu bir sırada Allah'tan bir elçi gelerek "*Sen mübarek bir vadi olan akik vadisi'ndesin*"[1428] rivayetiyle açıklık kazanmakta, bu elçinin de Hz. Cebrail olduğu, Hz. Ömer'den gelen "*Hz. Peygamber'in Akik vadisinde olduğu sırada şöyle buyurduğunu işittim: Bana Rabbimden bir elçi geldi ve dedi ki "Bu vadide namaz kıl ve Hac için de Umre'ye niyet ediyorum de*!"[1429] rivayetinden anlaşılmaktadır.

Hz. Aişe'den gelen diğer bir rivayette *"Buthan Vadisi Cennet vadilerinden/kanallarından bir vadidir"* buyrulmaktadır.[1430] Heysemî, hadisin senedine

---

[1423] Zebîdî, *Tâcu'l-Arûs*, "akeke" maddesi, XIII, 338.

[1424] Hadiste bu istirahatgah mahallinin el-Muarras olduğu ifade edilmektedir. Buranın Medine'den Mekke'ye giden yolun üzerinde olup, Medine'ye altı mil mesafededir. Akik Vadisi ise Medine'ye dört günlük mesafededir. Davudoğlu, Ahmed, *Sahihi Müslim Tercüme ve Şerhi*, VII, 102.

[1425] Musa İbn Ukbe der ki: "Salim, Abdullah'ın devesini ıhdırdığı mescidin yanına bizim de devemizi ıhdırırdı. Hz. Abdullah İbn Ömer orada Resûlullah'ın istirahat ettiği yeri araştırmak gayesiyle devesini ıhtırırdı. Orası, vadinin dibindeki mescidin aşağısında, mescidle kıble arasında orta bir yerdir." Buhârî, Hac 16, hadis no:1535; Müslim, Hac 77, hadis no: 434, (1346); Nesaî, *Sünen*, V, 126, 127.

[1426] Ek 6: Akik Vadisi (Medine).

[1427] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, XII, 368, hadis no: 13368.

[1428] Heysemî, *Keşfü'l-Estar*, II, 58, hadis no: 1501, Münzirî hadisin senedinin ceyyid, Heysemî ise hadisin ricallerinin sahihin ricalleri olduğunu söylemektedir. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, IV, 14; Münzirî, *et-Terğib ve't-Terhib*, II, 151.

[1429] Buhârî, Hac, 16, hadis no: 1534; Ebû Dâvûd, Menasik, 24, hadis no: 1800; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 24, İbn Mâce, Menasik 40, hadis no: 2976; Tahâvî, *Şerhu Meânil'l-Âsar*, II, 146; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 14.

[1430] Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, II, 51; Semhûdî, *Vefaü'l-Vefa*, IV, 54; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medineti'l-Münevvere*, I, 168; Ubeyd, Muhammed b. Abdü'lkerim, *Tahrîcü'l-Ehâdîsü'l-Merfûati'l-Mesnedeti fî Kitâbi't-Târîhi'l-Kebîr*, I, 773, hadis no: 535, I. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1999, Riyad.

vakıf olamadığını söylediği halde[1431] Suyûtî aynı hadisi Bezzar'a nisbet ederek zayıf demiştir.[1432] Elbânî hadisin isnadının hasen olduğunu söylemektedir.[1433]

Rivayetlere göre Hz. Cebrail, Hz. Peygamber'e uyku halinde iken gelmiş ve mübarek bir beldede bulunduğunu söylemiş, bundan dolayıdır ki, Hz. Peygamber, teberrüken orada namaz kılar, Mekke'den dönerken dahi orada geceleyip, sabahleyin Medine'ye giriş yapmaya çalışırdı. Bu sebeple İmam Mâlik şöyle demektedir: "*Medine'ye giden hiç kimseye, en az iki rek'at namaz kılmadan Muarras'ı geçmesi uygun olmaz. Çünkü bana ulaştığına göre, Hz. Peygamber orada gecelemiştir*."[1434] Günümüzdede Medinelilerin mikat mahalli akik vadisinde bulunan Zulhuleyfe'dedir.[1435] Uhud Dagı ve Akik Vadisi hadislerde bildirilen Medine'nin harem bölgesi dahilindedir.[1436]

İmam Mâlik ile diğer ulemâya göre burada namaz kılmak müstehab ve güzeldir. Fakat haccın sünnetlerinden veya terkinden dolayı fidye lâzım gelen vâcib fiillerden değildir. Hz. İbn Ömer, müstesna olmak üzere bütün ulemâya göre orada namaz kılmak güzel bir haslettir. Hz. İbn Ömer ise bunu sünnetten saymıştır. Nevevî'nin beyânına göre Şafiî ulemâsı orada namaz kılmayan bir kimsenin fazîletten mahrum kaldığını fakat günaha girmiş sayılmayacağını söylemişlerdir.[1437]

Konumuzla alakalı olarak Hz. Peygamber'den merfu olarak Hz. Aişe tarikiyle nakledilen *"Akik yüzük edinin/takının, Çünkü o mübarektir"*[1438] ve Hz. Enes'ten rivayet edilen *"Gerçekte akik fakirliği yok eder"*[1439] hadisinden dolayı İslam ümmetinde akik yüzük kullanmanın sünnet olduğu telakkisi ortaya çıkmıştır. İsnadında birçok

---

[1431] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevaid*, IV, 14

[1432] Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, hadis no: 3145.

[1433] Elbânî, Muhammed Nâsırüddin, *Silsiletü'l-Ehâdîsü's-Sahîha*, .II, 411, hadis no: 769, Mektebetü'l-Meârif, 1415/1995, Riyad.

[1434] Ebû Dâvûd, Menâsik 100, hadis no: 2045; İmam Mâlik, *Muvatta*', Hac, I, 405, hadis no: 206.

[1435] Bostan, İdris, "Akik" maddesi, DİA, II, 263, İstanbul, 1989.

[1436] Hamidullah, Muhammed, *Vesaik*, s. 594.

[1437] Nevevî, *Şerhu Sahihi Müslim*, IX, 115; Zürkani, *Şerhu Muvatta,* III, 220.

[1438] Deylemî, *Firdevs*, II, 57, hadis no: 2323; İbn Manzur, *Muhtasaru Târîhi Dımeşk*, VII, 52; Ukaylî, *Duafâ*, IV, 448, İbn Adiy, *el-Kamil*, VII, 146, İbn Hıbban, *Mecruhîn*, III, 138, Şevkânî, *Fevaid*, s. 194, İbnü'l-Cevzî, *Mevduat*, III, 236 hadis no: 1463.

[1439] İbn Manzur, *Muhtasaru Târîhi Dımeşk*, XX, 82. İbn Atâye, Üsâme b. Osman, *El-Ehâdîsü'l-Mevdûa elletî Tünâfî Tevhîdi'l-Ibâdeti*, II, 141, hadis no: 123, I. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, 1428/2007, Riyad.

sıkıntının[1440] bulunduğu bilinen rivayetin aynı zamanda metin yönünden de yanlış aktarıldığı ortaya çıkmaktadır. Arapça lafız olarak "*tehattemü*" lafzının yanlışlıkla "*tehayyemü*"[1441] lafzı yerine kullanıldığı görülmektedir.[1442] Hadis bu lafızla ifade edildiği zaman "Akik (Vadisinde) oturun/çadır kurun" anlamına gelmektedir. Rivayetin bazı varyantlarında gelen "*o mübarektir*", "*mübarek bir vadidir*"[1443] ifadeleri de bir mekânı anlatmaktadır ki orası da Medine'nin kuzeybatısından Güneybatı istikametine uzanan Akik vadisidir.[1444]

Akik Vadisi hakkında varid olan sahih rivayetlerden anlaşıldığına göre orada namaz kımanın sünnet olması kuvvetle muhtemel olup en azından Hz. Peygamber'in hatırasını yaşatma adına imkan dahilinde ziyaret etmek güzel hasletlerden olsa gerektir.

Harameyn bölgesinin mescid, dağ, kabristan ve vâdilerinin fazîletini incelededi̇ğimiz bu ikinci bölümde teferruatıyla incelemiş olduğumuz sevap kazanmak için ziyaret edilmesi gereken üç mescidin ifade edildiği hadisin sahihliği ortadadır. Bu bölümde ele aldığımız Kâbe ve Mescid-i Nebevî'nin kutsiyet ve fazîleti ortaya çıkmaktadır. Bu iki mescide bizatihi ziyeret için yolculuk yapmak kuşkusuz pekçok sevabı da beraberinde getirecektir. İslam'da ilk inşa edilmiş olan Kuba Mescidi de rivayetlerden anlaşıldığına göre belli bir fazîleti barındırmaktadır. Hac, umre veya sırf Mescid-i Nebevî'yi ziyaret amaçlı Medine'ye gelindiğinde Kuba Mescid'ine de ziyarette bulunmak hadislerde belirtilen sevap ve müjdeyi kazandıracaktır. Mekke'de bulunan Mescid-i Hayf'ın fazîleti hakkında da rivayetleri görmekteyiz. Mekke'de bulunulduğu zaman Hz. Peygamber'in anısını yâdetme, sahabenin bu mekân hakkındaki

---

[1440] Hadis değişik lafız ve senedlerle gelmesine rağmen hadis delil olmamaktadır. Hadisteki zayıflığın sebebi zabt ve hıfzın zayıflığından kaynaklanmış ise, yolların çokluğu hadisi kuvvetlendirir. Ancak bu konuda gelen rivayetlerin geneli yalan ile itham edilmiş ravilerden gelmektedir. Ayrıca lafızların arasında şiddetli çelişki görülmektedir. Rivayet hakkında geniş tartışmalar için bkz: Acluni, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 300-301.

[1441] Askerî, Ebû Ahmed el-Hasan b. Abdullah b. Saîd, *Tashîfâtü'l-Muhaddisîn*, I, 360, tahkik: Mahmûd Ahmed Mîra, I. Baskı, Matbaatü'l-Arabiyyeti'l-Hadîse, 1402/1982, Kâhire.

[1442] Rivayetin Akik yüzük takmayla alakasının olmayıp Akik vadisinde çadır kurma, orada oturma anlamında olduğu, dolayısıyla hadisin yanlış anlaşılıp rivayet edildiği delilleriyle açıklanmaktadır. Bkz: Paksoy, Abdülkadir, *Peygamberlik Mührü-Hatemü'n-Nübüvve-*, s. 30-32, ŞİFVY, I. Baskı, 2009, Şanlıurfa; Paksoy, Abdülkadir, "Efendimizin Yüzüğü ve Mührü", s. 74, *Yeni Ümit Dergisi*, Y. XVIII, Ekim-Kasım-Aralık 2006, İstanbul. Paksoy, Abdülkadir, Hz. Peygamber'in Yüzüğü ve Mührü, s. 109-110, *Bilimname*, S.VII, 2005/1.

[1443] Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, I, 300-301.

[1444] İskerârî, İsmail b. Abdullah, *Terğîbü ehli'l-Meveddeti ve'l-Vefâ fî Süknâ Dari'l-Habibi'l-Mustafâ*, s. 149-150, tahkik: Adil Abdu'l-Mün'ım ebu'l-Abbas, Mektebetü's-Sekâfeti, t.y, Medine.

övgüsüne mazhar olma adına bu mescid ziyaret edilebilir. Haccın en önemli rüknü olan vekfenin yapıldığı Arafat meydanının da belli bir kutsiyet ve fazîleti söz konusudur. Duaların kabul edildiği mekânlardan olduğu vugulanan bu meydana Hac sonrası da dua amaçlı ziyaret yapılabilir. Medine'de bulunan Uhud Dağı'nın fazîleti hakkında varid olan rivayetlerden bu dağın diğer dağlardan kutsiyet ve fazîlet bakımından öne çıktığı görülmektedir. Hz. Peygamber'in övgüsüne mazhar olmuş bu dağ, Hz. Peygamber ve ashabın anısını yaşatma adına ziyaret edilebilir. Mekke'de bulunan Vecc Vadisi'nin de harem olduğuna dair rivayetin bulunması ve bu rivayetin neshine dair bir bilginin bulunmaması, bu vadiye, bitki ötüsüne karşı hassas davranmak gerektiğini göstermektedir. Buradaki haremin ise Mekke ve Medine haremi gibi harem şartlarına uyulmadığı takdirde cezai bir müeyyide gerektirmediğini de belirtmemiz gerekmektedir. Medine'deki Akik Vadisi'nde de rivayetlerden hareketle orayı ziyaret edip namaz kılmanın sünnet olması kuvvetle muhtemeldir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUDÜS, MESCİD-İ AKSA VE ŞAM BÖLGESİ'NİN FAZİLETİ/KUTSİYETİ

1. Kudüsün Fazîleti

Üç ilâhî dinde de kutsal sayılan Kudüs, birçok peygamber'in uğrak yeri ve mabed olarak kullandıkları mekânların bulunduğu bir şehirdir.[1445] Hakkında birçok eser yazılan Kudüs'e Müslümanlar, çeşitli isimler vermiş olup bunların başında "*Bereket, mübarek olmak*" anlamına gelen Kudüs yer almaktadır. Medînetü's-Selâm, Yebûs, İlîyâ, Beyt-i Makdis/ Mukaddes ve Kudsü'ş-Şerîf,[1446] olarak meşhur olan Kudüs şehri ilâhî dinlerin gözbebeğidir.

Şehre Yahudiler ise şu isimleri vermektedir: Yebus, Siyon, Medinet-ü Dâvûd, Ariel, Adalet Yurdu, İnananlar Şehri, Barış Şehri, Doğruluk Şehri, Orduların Rabbinin Şehri, Tanrının Şehri, Mukaddes Şehir, Yeruşalaym.[1447]

Kudüs'e en eski sakinleri olan Kenanlılar tarafından Ursalim,[1448] ismi verildiği, ilk dönemlerde ayrıca Medinetü Yebusî, diye isimlendirildiği, Hz. Dâvûd'un hakimiyetine aldıktan sonra Medinetü Davud ismini aldığı, Müslümanların Hz. Ömer zamanında şehri fethinden sonra, şehre Beytü'l-Makdis, Beytü'l-Mukaddes, Kuds-ü Şerif, Medinetü'l-Mukaddese gibi isimlerin verildiği de ifade edilmektedir.[1449]

Kudüs, Hz. İbrahim'den itibaren pek çok peygamberin yaşadığı, mukaddes olarak da tanımlanan bir bölgede bulunması, Hz. Süleyman'ın inşa ettiği Beytü'l-Makdis'i barındırması, İsrâiloğulları'nın ve onlara gönderilen peygamberlerin mücadelelerine mekân olması açısından semavî dinler geleneğinde önemli bir yere sahip olmuştur.[1450]

[1445] Kudüs ile ilgili geniş bilgi için bkz: Harman, Ömer Faruk, "Kudüs" maddesi, DİA, XXVI, 327.

[1446] Diğer isimler için bkz: İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* II, 64; Şurrab, Muhammed Hasan, *Beytü'l-Makdis ve'l-Mescidü'l-Aksâ,* s. 33-37, Dâru'l-Kalem, 1994, Dımaşk.

[1447] Bedir, *Tevhidin Yurdu Kur'an-ı Kerim Atlası,* 277.

[1448] İbranice olan bu kelime Yahudi kırallarından birine atfen Yerusalayim olarak kullanılmaktadır. Hamevî, *Mucemü'l-Buldan,* I, 3.

[1449] Ay, Rahmi, *Kudüs Şehri Siyasi Tarihi (Başlangıcından M.S. 135'e Kadar ve Üç Kutsal Dindeki Önemi)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Y.Y.Ü.S.B.E, 1997, Van.

[1450] İbnü'l-Cevzî, *Fezâilü'l-Kudüs,* s. 63-147.

Kudüs, kutsallığı sebebiyle Yahudilik'te de diğer şehirlerden farklı bir konumda değerlendirilerek, bazı kurallar Kudüs'e uygulanmamaktadır. Tanrı tarafından seçilen bir yer kabul edildiği için[1451] Kudüs Mabedi sadece kurbanların takdim edildiği bir mekân olmayıp hac ibadetinin de hedefi olmuş ve yılda üç kez (Pesah, Şavuot ve Sukkot bayramlarında) her erkek kurban takdimi için Rabbin huzurunda (mâbedde) bulunmakla yükümlü tutulmuştur.[1452] Hac mekânı olduğu için Yahudiler burada belli bir süre ikamet etmek durumunda kalmış, bu durum mabedin ayakta olduğu dönemde halkın kültür hayatını şekillendiren en önemli özelliğini oluşturmuştur. Yahudilikte bütün ülke kutsaldır, ancak Kudüs şehri en kutsaldır. Yeryüzündeki en kutsal yer olan ve "kutsallar kutsalı" denilen mekân Kudüs'teki mâbedde bulunmaktadır.[1453]

Tevrat'ta kudüse ilk yerleşen halkın Nuh'un oğullarından olan Ham'dan dünya gelen çocuklardan Kenanın şehrin kurucusu olduğu bildirilmekte ve Kenan oğullarının ülke sınırları "Sayda'dan Gerar'e giderken Gaza'ya, Sodom'a, Gomorra'ya, Adma'ya ve Tiseboim'e giderken Laşe'ye kadar" şeklinde çizilmektedir.[1454]

Yahudilikte olduğu gibi Hıristiyanlıkta da en önemli ziyaret yerlerinden birisi Kudüs'tür.[1455] Nitekim Yeni Ahid'de haccın önemi ve anlamı pek açık olmasa bile Luka'ya göre Hz. İsa on iki yaşında iken ebeveyniyle birlikte Kudüs'e mabedi ziyarete gitmiş, Yuhanna İncili'ne göre Hz. İsa'nın hac merasimlerine düzenli olarak katıldığı anlaşılmaktadır.[1456]

Şehrin adı da İslam'daki yerine ve kudsiyetine işaret etmektedir. Müslümanların ilk kıblesi olan Mescidi Aksa'yı bağrında barındırması ve Hz. Peygamber'in İsrâ ve Mirac mucizesine şâhid olması fazîletinin sebeplerinin başında gelir.

[1451] Krallar. 21/4; Mezmur, 132/13.

[1452] Çıkış, 23/17; Tesniye, 16/16-17.

[1453] Neusner, Jacob, The Halakhah, V, 15-16, An Encyclopaedia of the L aw of Judaism, Lelden 2000.

[1454] Tekvin, 10/1-20. Tevratın çizdiği bu sınırların Filistin toprakları olduğu görülmektedir. Yahudi tarihi Hz. İbrahim, İshak ve Yakub'dan başladığına göre İsrailoğullarının Kudüs'ün kurulmasında herhangi bir katkısı bulunmamaktadır. Hz. İbrahim'den önce Kenanlılar tarafından kurulduğunu Tevrat söylemektedir. Tevrattaki şu ifade de bu bilgiyi teyit etmektedir: "Ve vaki olacak ki Allah'ın rab senin bina etmediğin büyük ve iyi şehirleri, senin doldurmadığın bütün iyi şeylerle dolu evleri, senin kazmadığın kazılmış sarnıçları, senin dikmediğin bağları ve zeytinleri sana vermek üzere İbrahim'e İshak'a ve Yakub'a and ettiği diyara seni getireceği ve doyuracağı zaman sakın seni Mısır diyarından kölelik evinden çıkaran Rabbi unutma." Tesniye, 6/10.

[1455] Sarıkçıoğlu, *Din Fenomenolojisi,* s. 96-97.

[1456] Matta, 21/1-11, 15-17.

Kudüs, İslâmî kaynaklarda "İliyâ" şeklinde de geçmekte olup İliyâ veya Beytü'l-Makdis (Beytü'l-Mukaddes) olarak adlandırılmaktadır.[1457] Müfessirler, Kur'an'daki "el-Mescidü'l-Aksâ[1458] "Mübevvee Sıdk"[1459] ve "el-Arzu'l-Mukaddese"[1460] gibi tabirlerle ya Kudüsteki Beytü'l-Mukaddes'in ya da genellikle söz konusu şehrin de içinde bulunduğu Filistin topraklarının kastedildiğini belirtmişlerdir.[1461] Müfessirler, Mescidü'l-Aksâ'nın Beytü'l-Makdis, mübarek kılındığı haber verilen çevresinin de Kudüs ve civarı olduğunu söylemektedir.[1462]

Ayette geçen Mescid-i Aksa'nın ve etrafı mübarek kılınan yerin bir kısmının Mescid-i Aksa ve Kubbetü's-Sahrayı da içine alan Harem-i Şerif mıntıkası olduğu, bu alanın kuzeydan 321, güneyden 283, doğudan 474 ve batıdan 490 metrelik bir alanı kapsadığı da zikredilmektedir.[1463]

Bugün yapısı değişmiş ve çatışmalara sahne olan Kudüs[1464], Kur'an'da doğrudan geçmemekle birlikte Mescidü'1-Aksâ'nın mübarek kılınan çevresi,[1465] bulunduğu bölge "mukaddes toprak"[1466], "iyi ve güzel bir yer[1467] olarak geçmektedir. Hicretten önce iki veya üç yıl süreyle Hz. Peygamber'in Kâbe'yi de önüne almak suretiyle Kudüs'e

---

[1457] İbn Kesîr, *Tefsir,* VIII, 373.

[1458] İsrâ 17/l.

[1459] Yûnus 10/93.

[1460] Mâide 5/21. Bu mukaddes arazinin neresi olduğu hakkında dört görüş vardır. Birinci görüşe göre orası İliya adı verilen Beyti Makdis arazisidir, İkinci görüşe göre Tur dağı ve çevresidir, Üçüncü görüşe göre Dımeşk, Filisitin ve Ürdün'ün bir bölümüdür, Dördüncü görüşe göre ise Şam bölgesinin tamamıdır. Bkz: İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, II, 323.

[1461] Fahreddin er- Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, III, 398.

[1462] Elmalı'lı, *Hak Dini Kur'an Dili,* IV, 3144-3145.

[1463] Bedir, *Tevhidin Yurdu Kur'an-ı Kerim Atlası,* 102.

[1464] Kudüs 1917'den itibaren giderek yerli nüfusun büyük çoğunluğu olan müslüman ve hıristiyan Araplar'ın yerine yeni gelen yahudilerin yerleştirilmesiyle İslâmî karakterini yitirmeye başlamıştır. Kudüs 1917-1920 yılları arasında İngiliz askerî yönetiminin yoğun yahudi göçüne izin vermesiyle Kudüs ve Filistin çatışmalara sahne olmaya başlamış ve 1948 Arap- İsrail savaşında İsrail Batı Kudüs'ü işgal etmiştir. İsrail, Ocak 1950'de Birleşmiş Milletler kararlarına aykırı olarak Batı Kudüs'ü başşehir ilân etmiştir. 1967 Arap-İsrail savaşında şehrin tamamını işgal eden İsrail, bazan aşırı güç de kullanarak şehri yahudileştirme çalışmalarına hız vermiş ve 21 Ağustos 1980'de doğusu ve batısıyla birleşik Kudüs'ün İsrail'in ebedî başşehri olduğunu ilân etmiştir. Tarihî mekânların yıkılması, Arap gayrimenkullerine el konulması, çeşitli sebeplerle Araplar'ın şehri terketmesinin sağlanması gibi politikalar sonucu Kudüs'teki yahudi mülkleri birkaç kat artmıştır. Geniş bilgi için bkz: Aselî, Kâmil Cemil, "Kudüs" maddesi, DİA, XXVI, 338, Ankara 2002.

[1465] İsrâ 17/1.

[1466] Mâide 5/21.

[1467] Yûnus 10/ 93.

yönelerek namaz kıldığı[1468] Medine döneminde on altı veya on yedi ay bu uygulamanın devam ettiği, daha sonra kıblenin Kâbe'ye çevrildiği bilinmektedir.[1469] Hz. Peygamber'in sağlığında belli bir dönem için Kudüs'ün kıble olarak tercih edilmesi, İsra ve Miraç mucizesinde Mescid-i Aksa'ya[1470] gitmesi gibi durumlar müslümanların bu şehri dinî bir merkez olarak görmelerinin en büyük sebeplerinden birini teşkil etmiştir.[1471]

Bazı araştırmacılar, Mescidü'l-Aksâ'nın Beytü'l-Makdis olmayıp semalarda bulunan, meleklerin sürekli Allah'a ibadet ettikleri bir mescid olduğunu ileri sürmüştür.[1472] Fakat bu görüş çok zayıf görülmüş, ulemanın geneli tarafından itibara alınmamıştır. Ziyaret edilen en uzak Mescid[1473] olarak anlaşılan Mescid-i Aksa'nın, hadislerin açık delalet ve birçok müfessirin beyanına göre Kudüs'deki Mescid-i Aksâ olduğunda ittifak vardır.[1474]

1.2. Mescid-i Aksa

Mescid-i Harâm'dan sonra içinde insanların Allah'a ibadet etmesi maksadıyla yapılan en eski ikinci mâbed,[1475] dua evi,[1476] olan Mescid-i Aksa,[1477] ilk olarak Hz. Süleyman tarafından inşa edilmiş,[1478] daha sonraki dönemlerde de çeşitli tamiratlar geçirmiştir.

[1468] İbn Sa'd, *Tabakat,* I, 243; Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân,* II, 150; Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb,* IV, 110.

[1469] Buhârî, Salât, 31, hadis no: 399; Müslim, Mesâcid, 2, hadis no: 11-12 (525).

[1470] Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb,* V, 540-541.

[1471] Ali el-Kuraşî, *el-Câmiu'l-Latif fî Fadli Mekkete ve ehlihâ ve Binâi'ş-Şerif,* s.22,23.

[1472] Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi,* I, 150-151.

[1473] Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an* VII, 16.

[1474] Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb,* V, 541.

[1475] Buhârî, Enbiyâ, 10, hadis no: 3366, Enbiyâ 40, hadis no: 3425; Müslim, Mesâcid, hadis no: 1, 2 (520).

[1476] Hz. İsa'nın Kudüs'e geldiğinde mabedin pazar yerine çevrilmiş olduğunu görüp bunu engellemeye çalışarak Ahd-i Atîk'te mabedin yapılış amacının bütün milletler için dua evi olduğunu ifade etmesi o dönemde Yahudi'lerin mabede gereken saygıyı göstermediklerini ortaya koymaktadır. İşaya, 56/7.

[1477] Bkz: EK 9: Mescid-i Aksa.

[1478] II. Samuel, 7/1-13; I. Tarihler, 17/1-2. Mâbed için gerekli taş ve kerestenin Lübnan dağlarından getirildiği, bu malzemelerin Sûr Kralı Hiram tarafından hazırlattırılıp bunları Kudüs'e gönderildiği zikredilmektedir. Mabedin yapımı sırasında ne keser ne de çekiç sesinin duyulduğu belirtilmektedir. (Krallar, 5/13-18; 6/7) Mescid-i Aksa hakkında geniş bilgi için bkz: Bozkurt, Nebi, "Mescid-i Aksa" Maddesi, DİA, XXIX, 268-271, Ankara 2004.

Hz. Ömer, Kudüs'ün anahtarını teslim aldığında kendisi de bizzat çalışarak Mescid-i Aksâ'nın (Süleyman Mabedi) Hıristiyanlık döneminde molozlar altında kalmış olan yerini temizletip Sahra'nın güneyindeki düzlükte cemaate namaz kıldırmış, daha sonra da buraya bir mescid yaptırmıştır.[1479] Bugün mevcut durumdaki Mescid-i Aksa Kubbetü's-Sahrâ'nın batısında birkaç basamak aşağıda kalmaktadır.[1480]

İslam dini'nin ilk kıblesi ve hadislerde bildirildiği üzere üç kutsal mescidden biri olan Mescid-i Aksa, Allah'ın yeryüzündeki ilâhî âyetlerinden bir âyet olup[1481], İslam âlimlerinin ittifakıyla ayette geçen "*Çevresini mübarek kıldığımız*"[1482] ifadesindeki mekânın olduğu yerdir. Bu bereket bazıları tarafından o bölgede meyveler ve çiçeklerin yetişmesi şeklinde tefsir edildiği gibi; bazıları tarafından da o bölgenin peygamberler durağı, meleklerin iniş noktası olması şeklinde açıklanmıştır. Ayette kastedilen mescidin Mescid-i Aksa olmadığı yolundaki iddialar, İslam müfessirleri arasında itibar görmemiş, tanınmış bütün müfessirler burada kastedilen mescidin Kudüs'teki Mescid-i Aksa olduğu üzerinde ittifak etmişlerdir. Ancak o zaman Kudüs'te bugünkü gibi bir mescidin olmadığı, bazı ayetlerde "*Mabed*" diye söz edilen binanın Beytü'l-Makdis olduğu ve kalıntılarının bulunduğu daha doğrudur. Ayetteki Mescid-i Aksa ifadesi, Hz, Peygamber'in bu Mescid'e kadar ulaştığına delalet eder. Ama o Mescid'e girip girmemesi hususuna dair, ayetin zahirinde bir delalet yoktur Hz. Peygamber'in ziyaret ettiği mekânın Beytü'l-Makdis olduğu birçok müfessir tarafından dile getirilmiştir.[1483]

Müfessirlerce iki belli yer arasındaki bu yolculuğun bir tarafını Mescid-i Aksa'nın teşkil ettiği, bu mescidin ise mukaddes toprakların kalbi sayılan bir yer olup Allah'ın İsrailoğullarını bir müddet buraya yerleştirip çıkardığı belirilmektedir. Mehmed Vehbi Efendi, Mescid-i Aksa'dan murâdın, Beytü'l-Mukaddes olduğu, Mekke'ye uzaklığından dolayı aksa denildiğini zikretmektedir. Mevdûdî, kastedilen

---

[1479] Taberî, *Târih,* II, 450.

[1480] Bedir, *Tevhidin Yurdu Kur'an-ı Kerim Atlası,* s. 356.

[1481] İsrâ, 17/1.

[1482] İsrâ, 17/1.

[1483] Kâdı Beyzâvî'nin tefsirinde "Mescid-i Aksa" ibaresinin Beyt-i Makdis olduğu, o zaman orada bir mescidin mevcut olmadığı ifade edilmektedir. Bu açıklama Nesefi ve Hazin tefsirinde de aynen geçmektedir. Elmalılı, ayette geçen Mescidi Aksa'nın Kudüs'teki Beyti Makdis olduğunu, Nitekim İsra hadisinde de "Burak'a bindim. Beytü'l-Makdis'e vardım" şeklinde geçtiğini, bunun etrafının da Kudüs ve civarı olduğunu ifade etmektedir. Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, (Mecmâu't-Tefasir içerisinde*), IV, *2-3*, Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb,* V, 541. İsra hadisleri için bkz: Buhârî, Bed'u'l-Halk, 6, hadis no: 3207; Müslim, İman, 74, hadis no: 259 (162), 264 (164); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 148, IV, 208, V, 387, 392, 394.

mabedin Kudüs'teki Mescid-i Aksa olduğunu ifade etmektedir. Görüldüğü üzere birçok tefsir kaynağında aynı açıklamayla karşılaşılmaktadır. Bu yüzden ayette kastedilen Mescid-i Aksa'nın Kudüs'teki Beytü'l-Makdis dışında başka bir mabed olduğu iddiasında bulunanların görüşleri tefsir ve hadis kaynaklarına uymamaktadır.[1484]

1.2.1. Mescid-i Aksa'nın Özellikleri

İslam uleması tarafından Mescid-i Aksa'nın fazîlet/kutsiyetine dair birçok özellik zikredilmiştir. Biz burada bu özelliklerden belli başlılarına değinerek Mescid'in Müslümanlar nazarındaki değeri ve İslamdaki konumunu tespit etmeye çalışacağız.[1485]

1. Ayette Mescid-i Aksâ'nın kendisi ve çevresinin mübarek ve bereketli olarak vasfedilmesi, Müslümanların nazarında Mescid-i Aksa'ya'nın kutsiyet kazanmasında başlıca sebep olmuştur. Nitekim ayette şöyle buyrulmaktadır: "*Bir gece, kendisine bazı delillerimizi gösterelim diye kulu Muhammedi, Mescid-i Haramdan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren O zatın şanı ne yücedir! Bütün eksikliklerden uzaktır O! Gerçekten, herşeyi işiten, her şeyi gören O'dur*."[1486] Mescid-i Aksâ'nın fazîleti hakkında bu ayetten başka bir delil olmasa dahi Mescid-i Aksa'nın fazîletini ortaya koyma açısından yeterlidir. Nitekim daha önce de ifade ettiğimiz gibi bir yerin bereketli kılınması ve mübarek olarak vasıflanması fazîlette devamlılığı[1487] göstermektedir. Bu fazîlet ve mübarekliğinin bir sonucu olarak hadislerde de belirtildiği üzere Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebevî'den sonra Müslümanlar için kutsiyet ifade eden mescid olup birçok fazîleti sebebiyle diğer mescidlerden üstün kılınmıştır.

2. Mescid-i Aksâ, İslam'ın ilk kıblesi olduğundan dolayı Müslümanların nezdinde kutsaldır. Hz. Berâ b. Âzib'den gelen rivayette şöyle buyrulmaktadır: "*Hz. Peygamber, onaltı veya onyedi ay Beytü'l-Makdis'e yönelerek namaz kıldı. Hz. Peygamber, Kâbe'ye doğru döndürülmeyi istiyordu. Bunun üzerine Allah, (Biz senin çok defa yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu görüyoruz)*"[1488] *ayetini indirdi ve Hz.*

[1484] Vehbi, Mehmed, *Hulasatu'l-Beyan*, IV, 3145, t.y, y.y.

[1485] Mescid-i Aksa'nın fazîleti ve oraya mahsus hükümleri hakkında geniş açıklama için bkz: Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid bi-Ahkâmi'l-Mesacid*, s. 286-298.

[1486] İsra 17/1.

[1487] Günay, Yahudi, Hıristiyan ve İslam Dinlerinde Bereket, s. 68.

[1488] Bakara 2/144.

Prygamber, Kâbe'ye doğru yöneldi."[1489] Kıblenin Mescid-i Aksâ'dan Mescid-i Haram'a döndürülmesi Mescid-i Aksâ'nın değerini ortadan kaldırmamış, bilakis onun yüce değeri İslamda ve Müslümanların kalbinde günümüze kadar yaşamaya devam etmiştir.[1490]

3. Mescid-i Aksâ, Mescid-i Haram'dan sonra yeryüzünde inşa edilen ikinci mescid olması hasebiye Müslümanlar nezdinde kutsiyeti haizdir. Hz. Ebu Zerr'den nakledilen bir rivayette şöyle buyrulmaktadır: " (Hz. Ebû Zer) *Ey Allah'ın Rasulü! Yeryüzünde ilk inşa edilen mescid hangisidir*?" dedim. Hz. Peygamber, "*Mescid-i Haram*" buyurdu. "*Sonra hangisi*?" dedim. "*Mescid-i Aksâ*" buyurdu. "*İkisi arasındaki süre ne kadardır*?" dedim. "*Kırk yıl*" buyurdu. Sonra "*Bütün yeryüzü senin için mesciddir. Nerede namaz vaktine girersen orada kıl*"[1491] buyurdu.

4. Mescid-i Aksâ, Hz. Âdem'den Hz. Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin aynı anda bulunduğu yeryüzündeki tek kutsal mekândır. Bu mekân tarihteki en büyük toplantıya tanıklık etmiştir.[1492] Hz. Peygamber, Miraç'ta tüm peygamberlere orada namaz kıldırmakla, Mescid-i Aksa'nın İslâmî bir hüviyetini, kendisinin önderliğini ve önceki peygamberlerin kutsal değerlerini miras aldığını, İslam Dini'nin bu kutsal değerleri de kapsadığını ve kendinden önceki dinlerin tamamlayıcısı olduğunu bir nevi ilan etmiştir.

İbn Kesir, rivayetlerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber'in Mirac'dan sonra Beytü'l-Makdis'e inip onunla beraber peygamberlerin de indiği ve namaz vakti gelince Hz. Peygamber'in orada peygamberlere namaz kıldırdığının anlaşıldığını ve bu namazın o günün sabah namazı olmasının muhtemel olduğunu söyleyerek bazı ulemanın Hz. Peygamber'in peygamberlere gökte imamlık ettiğini iddia ettiklerini; fakat bu konuda gelen rivayetlerin açık ifâdesine göre, Hz. Peygamber'in Beytü'l-Makdis'te namaz kıldırdığını söylemektedir.[1493]

Yine bu imametliğin miraç'tan önce veya sonralığı ulema tarafından tartışılmış, bazıları, Hz. Peygamber'in Beytü'l-Makdis'e ilk girdiğinde namaz kıldırdığını söylese

---

[1489] Buhârî, Salat 31, hadis no: 399.
[1490] İbnü'l-Cevzî, *Fezâilü'l-Kuds*, s. 114-115.
[1491] Buhârî, Enbiya 10, hadis no: 3366.
[1492] Müslim, İman 75, hadis no: 278 (172).
[1493] İbn Kesîr, *Tefsir*, V, 40.

de[1494] rivayetlerde de açıkça anlaşıldığına göre bu namaz Hz. Peygamber'in Beytü'l-Makdis'e dönüşünde vuku bulmuştur. Miraç hadislerinde Hz. Peygamber'in, miraç esnasında peygamberlerin bulundukları makamda onlarla karşılaştıkça, teker teker Hz. Cebrail'e onların kim olduğunu sorduğu ve Hz. Cebrail'in kendisine bilgi verdiği görülmektedir. Hz. Peygamber, ilk olarak yüce huzura çağrılmış, kendisine ve ümmetine Allah'ın dilediği emirler farz kılınmış, daha sonra kendisi ve diğer kardeşi olan peygamberler toplanmışlar ve o imamlığa geçirilerek diğer peygamberlere olan üstünlüğü ve fazîleti ortaya konmuştur.[1495]

5. Hz. Peygamber'in İsra gecesi peygamberleri görmesi olayı birisi Kudüs'teki Mescid-i Aksa'da, diğeri ise göklerde olmak üzere iki defa vaki olmuştur. Âlimlere göre Hz. Peygamber'in diğer peygamberlere kıldırdığı namazın hangi namaz olduğu da tartışma konusu olmuş, bu namazın Tahiyyetü'l-Mescid veya Miraç namazı olduğu söylenmiştir.[1496] Taberî, Hz. Peygamber'in gece yolculuğunun hem rûhî hem de bedeni olduğunu, bunun dışında görüş belirtenleri anlamlı bulmadığını kaydetmektedir.[1497]

6. Mescid-i Aksâ'nın miraç gecesi Hz. Peygamber'in yürütüldüğü mescid olmasından dolayı kutsiyeti haizdir. Hz. Peygamber, o gece yeryüzünde ilk inşa edilen mescitten yeryüzünde ikinci inşa edilen mescide yürütülmüş, dolayısıyla her iki mescidin de fazîletine ve şerefine nâil olup iki kıbleyi de görmüş olmaktadır.

7. Hadislerde bildirildiği üzere Mescid-i Aksa'nın en büyük özelliklerinden birisi de dünya üzerinde Deccal'in giremeyeceği mekânlardan birisi olmasıdır.[1498] Konu hakkındaki rivayetlerden biri şu şekildedir: "*Deccal'in alâmeti yeryüzünde kırk sabah kalır ve yetkisi her yere ulaşır. Ancak şu dört mescide gelemez: Kâbe, Mescidü'r-Rasul (Mescid-i Nebevî), Mecid-i Aksâ ve Mescid-i Tur*."[1499] Ayrıca Deccal'in Beyt-i

[1494] Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, II, 125.
[1495] İbn Kesîr, *Tefsir*, V, 40; Zerkeşî, *İ'lâmü's-Sâcid bi-Ahkâmi'l-Mesacid*, s. 284-285.
[1496] Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, II, 125.
[1497] Taberî, *Câmiu'l-Beyan fî Tefsîri'l-Kur'an*, XV, 16.
[1498] Makdisî, *Fezâilü Beyti'l-Makdis*, s. 59, hadis no: 33.
[1499] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 434-435.

Mukaddes'e giremiyeceği hakkında Hz. Abdullah b. Amr'dan,[1500] Hz. Semure b. Cündüb'den,[1501] ve Mücahid'den de[1502] hadisler rivayet edilmiştir.

8. Mescid-i Aksa'nın en büyük fazîletlerinden birisi de ibadet kastıyla ziyaret edilmesi tavsiye edilen üç mescitten biri olmasıdır. Hz. Peygamber, bir hadislerinde Hz. Zührî tarikiyle Hz. Ebû Hureyre'den gelen rivayette *"(İbâdet için) şu üç mescidden başkasına yolculuk edilmez: Mescidü'l-Haram, Mescidü'r-Rasûl ve Mescidü'l-Aksâ*" buyurmuştur. Bu hadis Tirmizî hariç Kütüb-i Sitte'nin tamamında geçmektedir.[1503] Aynı hadisi senedde Hz. Zührî (İbn Şihab ez-Zührî) olmaksızın yine Hz. Ebû Hureyre tarikiyle Buhârî de tahriç etmiştir.[1504]

Bugün Kudüs ve Mescid-i Aksâ hakkında eser kaleme alan birçok oryantalistin temel kaynağı olan Ignac Goldziher (1850-1921), Mescid-i Aksâ'nın fazîleti ve kutsallığı hakkında varid olan hadisler hakkında ilk şüphe uyandıranlardan birisidir. Goldziher, Abdülmelik b. Mervan'ın (86/705) Hz. Abdullah b. Zübeyr'in kabeyi hakimiyetine aldığı ve hilafetini ilan ettiği dönemde[1505] insanları hacca gitmekten alıkoyduğunu, insanların Kâbe yerine tavaf etmeleri için Kubbetu's-Sahra'yı inşa ettiğini öne sürmüştür**.** Goldziher sözlerine devamla Abdülmelik b. Mervan'ın insanların Kubbetu's-Sahra'yı haccetmelerini istediğini ve İslam Ümmeti içinde şöhret sahibi olan İbn Şihab ez-Zühri'ye (124/742)[1506] "*Ancak üç mescide ibadet amacıyla yolculuğa çıkılır*" hadisi gibi bu yönde hadisler uydurmasını sağladığını,[1507] Mescid-i Aksâ'nın fazîletiyle ilgili hadislerin sadece İbn Şihab ez-Zühri tarafından rivayet edildiğini iddia etmiştir.[1508]

[1500] Makdisî, *Fezâilü Beyti'l-Makdis*, s. 59, hadis no: 34.

[1501] İbn Hıbban, *Sahih*, VII, 101, hadis no: 2856; Hâkim, Müstedrek, I, 330-331; Makdisî, *Fezâilü Beyti'l-Makdis*, s. 60, hadis no: 35.

[1502] Makdisî, *Fezâilü Beyti'l-Makdis*, s. 62, hadis no: 36.

[1503] Buhârî, Fadlu's-Salat, 1, hadis no: 1189; Müslim Hac 95, hadis no: 512 (1397), Ebû Dâvûd, Menasik, 98, hadis no: 2033; Nesaî, *Sünen*, II, 37; İbn Mâce, İkametu's-Salât, 196, hadis no:1409; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 134.

[1504] Buhârî, Cezau's-Sayd, 26, hadis no: 1864.

[1505] Konuyla ilgili geniş açıklama için bkz: İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, VIII, 232-238.

[1506] Ebu Bekir Muhammed b. Müslim b. Ubeydillah b. Abdillah b. Şihab El-Kureşi Ez-Zuhri. İmam Hafız ve huccettir. Geniş bilgi için bakınız: Koçyiğit, Talat, "İbn Şihâb ez-Zührî", s. 80, *AÜİFD*, XXI, S. I, 1973, Ankara.

[1507] Koçyiğit, "İbn Şihâb ez-Zührî", s. 80.

[1508] Sıbâî, Mustafa, Es-Sünnetü ve Mekânetühâ fi't-Teşrîi'l-İslâmi, s. 239-246, II. Baskı, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1368/1949, Kâhire; Ebu Şehbe, Muhammed, *Sünnet Müdafaası*, II, 59, (çev: Mehmet

İlk olarak Yakubi (292/905)[1509] tarafından öne sürülen bu görüş, müsteşrikler tarafından tartışma konusu olmuştur. Yakubî'nin görüşü, İbn el-Batrik (328/940), Eutychius gibi bazı tarihçilerin yanı sıra, Ignaz Goldziher, W. Caskel, Charles Mathews vs. gibi bazı oryantalistler tarafından kabul görmesine karşılık, M. H. Shurrab, S. D. Goitein, Oleg Grabar ve J. Horovitz gibi müsteşrikler tarafından da reddedilmiştir.[1510]

Bazı oryantalistlerin yanı sıra Ebu Reyye gibi bazı çağdaş araştırmacıların İbn Şihâb ez-Zührî'nin Emeviler adına hadis uydurduğu şeklindeki görüşleri kabul edilemez.[1511] Konu hakkında makalesi bulunan Talat Koçyiğit, bu iddianın tarihi gerçeklerle uyuşmadığını isbatladığı gibi[1512] Ebu Şehbe, Goldziher'in buradaki asıl amacının, rivayet ilminin üzerine kurulduğu temel direkleri yıkmak olup, bu temel direğin de hadis ilminde raviler ve sened olduğunu söylemektedir. Goldziher ve onun fikrini benimseyenlere göre raviler halife ve idarecilerin emirlerine tâbi şahsiyetlerdir. Büyük hadis hafızı ve hadislerin yazım ve yayımında çok büyük emeği geçen Zührî'nin durumu bu şekilde olursa ilim ve mertebe bakımından Zührî'nin altında kalan ravilerin hali ne olacaktır? Oryantalistlerin, Zührî'ye dil uzatmakla, özelde, onun konumunu zedelemekle birlikte asıl gayelerinin bütün ravilere gölge düşürerek dinin kaynağı olan sened ilmini[1513] ortadan kaldırmak olduğu anlaşılmaktadır.[1514]

Ebu Reyye, Goldziher'in görüşüne ilave olarak sahih hadisin önceleri Mescid-i Haram'ı ve Mescid-i Nebevî'yi içerdiğini, ancak Kubbetu's-Sahra'nın inşasından sonra bunun ve Mescid-i Aksa'nın fazîleti hakkında hadislerin ortaya çıktığını iddia ederek "*Üç mescid hadisinde*" Mescid-i Aksa'ya yer verilmesini uydurulan bir israiliyat olarak görür.[1515]

Gerek Mescid-i Aksa ve gerekse Şam'ın fazîleti veya diğer bazı şehirlerin

---

Görmez, M. Emin Özafşar), I. Baskı, Rehber Yayıncılık, 1990, Ankara; Ensari, Cemaleddin Ebu Muhammed Abdullah, *Tahsilu'l-Üns li Zâiri'l-Kuds*, s. 58, tahkik: Kaddûmî, Halid Nevasire, Dirasetü't-Tevsıkiyye, 1431/2010, Kuveyt.

[1509] Yâkubî, İbn Vazıh Ahmed b. İshak b. Ca'fer, *Târîhi Yakûbî*, II, 261, Dâru's-Sadr, 1995, Beyrut.

[1510] Khatip, Abdullah, "Kuranda Kuds", s. 118, (çev: Ramazan Işık), *FÜİFD,* IX/1, 2004, Elazığ.

[1511] Ensari, *Tahsilu'l-Üns li Zâiri'l-Kuds*, s. 40-49; Khatip, "Kuranda Kuds", s. 113.

[1512] Koçyiğit, "İbn Şihab ez-Zühri", s. 80-85.

[1513] Bu konuda geniş bilgi için bkz: Ebu Gudde, Abdulfettah, *el-İsnad mine'd-din; Safha Müşrika min Tarihi Semai'l-Hadis inde'l-Muhaddisin*, I. Baskı, Dâru'l-Kalem, 1412/1993, Beyrut.

[1514] Ebu Şehbe, *Sünnet Müdafaası*, II, 83.

[1515] Ebû Reyye, Muhammed, *Edvaû ale's-Sünneti'l-Muhammediyye*, s. 140-143, VI. Baskı, Dâru'l-Meârif, t.y, Kahire.

fazîleti hakkında sened itibariyle sahih olan hadislerin yanında birçok hadis ve haberin uydurulduğu da inkâr edilemez. İbnu'l-Cevzî'nin Kitâbu'l-Mevduât'ı, Suyûti'nin el-Leâli'l-Masnûa'sı ve İbnu'l-Arrak'ın Tenzîhu'ş-Şerîa'sı başta olmak üzere zayıf ve mevzu hadisler hakkında yazılmış eserler incelenirse müelliflerinin şahıs, bölge, millet ve şehirlerin fazîleti ile ilgili hadisler, bu hadislerin hükümleri konusunda titiz davrandıkları ve müstakil başlıklar açtıkları görülecektir. Suyûtî'nin adı geçen kitabında, fazîletlere dâir zikredilen mevzû haberler yüz sayfadan fazla yer teşkil etmektedir.[1516]

Fakat bu konuda gelen her hadisin israiliyat sayılıp inkâr edilmesi hatalı bir davranıştır. Beytü'l-Makdis'in fazîleti sahih hadislerle birlikte ayetle de sabittir. Mescid-i Aksa'nın fazîlet yönünden diğer iki mescitten daha düşük olsa da onlarla beraber aynı hadiste yer verilmesi akla uzak gözükmemektedir. Hadiste, üç mescid- bizim de çalışmamızın daha önceki sayfalarında yer verdiğimiz gibi- Allah'ın bazı peygamberlerinin yüce hatıralarını taşıyan birer eser oldukları için beraber zikredilmiştir.[1517]

Çalışmamızda daha önce genişce tahriçlerini verdiğimiz gibi bu hadis, Hz. Abdullah b. Ömer, Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Mikdam, Hz. Vâsıle, Hz. Ebu Ca'd ed-Demrî, Hz. Ebû Saîd el-Hudrî, Hz. Ebu Humeyd ve Hz. Basrate gibi sahabelerden de benzer lafız ve farklı tariklerle nakledilmiştir ki senedde geçen Hz. Zührî, bu senedlerin bazı tariklerinin ravisidir. Bu durum, Hz. Zührî'den önce de bu hadisin bilindiğini açık bir şekilde göstermektedir. Bu sebeple, müsteşriklerden Horovitz, hadisin doğruluğu konusunda kim ne düşünürse düşünsün, gerçekten Hz. Zühri'nin bu hadisi kendisinden önceki ravi Hz. Said b. Müseyyeb'in kendi ağzından işitmiş olduğu düşüncesindedir.[1518] İslam'da Kudüs'ün önemi ve fazîleti sadece bu hadisle sınırlı olmadığından Goldziher, Ebu Reyye ve onun peşinden gidenlerin bu tip itirazları hadis usûlü ve rivayet kültürüne son derece aykırıdır.

"(İbâdet için) şu üç mescidden başkasına yolculuk edilmez: Mescidü'l-Haram, Mescidü'r-Rasûl ve Mescidü'l-Aksâ" hadisinden anlaşılan dünyada hiçbir mescid bağlamında mekânın Hz. Peygamber'in tayin ve takdiriyle belirlenen bu üç yerin

[1516] Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaası*, II, 35.
[1517] Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaası*, I, 158.
[1518] Khatip, "Kuranda Kuds", s. 113-114.

kıymetinde olamayacağıdır. Konuyla ilgili diğer hadisler de göz önüne alındığında bunların içinde Mescid-i Haram'ın derece olarak daha üstün olduğu görülmektedir.[1519]

1.2.2. Mescid-i Aksa'da Kılınan Namazın Fazîleti ve İlgili Hadislerin Tahrici

Hz. Peygamber, sürekli hak üzere hareket edecek ve düşmanlarına üstün gelecek ümmetinden bir grubun Beytü'l-Makdis civarında olacağını,[1520] bildirdikten sonra Hz. Süleyman'ın Mescid-i Aksa'ya sadece namaz kılma niyetiyle gelenlerin günahlarının bağışlanması için Allah'a dua ettiğini de şu rivayette haber vermektedir: "*Davud Oğlu Süleyman, Beyt-i Makdis'i yapınca Allah'tan üç şey istedi: Doğru ve isabetli hüküm verme yeteneğinin kendisine verilmesini istedi ki bu kendisine verildi. Kendisinden sonra kimseye nasip olmayacak bir saltanat verilmesini istedi, bu da kendisine verildi. Mescidin inşaatını bitirdikten sonra bu mescide sadece namaz kılmak için gelen bir kimseyi annesinden yeni doğmuş gibi oradan çıkarmasını niyaz etmişti. Üçüncüsünün de kabul edilmiş olmasını ümit ederim*."[1521] Hadiste yer alan "*Üçüncüsünün de kabul edilmiş olmasını ümit ederim*" sözü bu mescidde ibadet eden Müslümanların günahlarının bağışlanacağına dair bir tekiddir.[1522]

Hadis-i şeriflerde Mescid-i Aksa'da kılınan namazın sevabının miktarı hakkında çeşitli hadisler varid olmuştur. Bu rivayetlerde ortaya konan ana gerçek Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebi'den sonra Mescid-i Aksa'da kılınan namazların dünya üzerindeki diğer mescidlerde kılınan namazlardan kat kat fazîletli olduğudur.[1523] Bu rivayetlerde bildirilen fazîletin miktarları başlıca dört grupta incelenebilir.

[1519] Gülen, *Kalb İbresi,* s. 215-216.

[1520] "Ümmetimden bir grup sürekli hak üzere hareket edecek, düşmanlarına üstün geleceklerdir. Allah'ın emri gelinceye kadar (onların bu cihadları devam eder), kendilerine muhalefet edenlerin muhalefetleri onlara bir zarar vermez." Onlar nerededirler ya Resulullah? diye soruldu. O'da şöyle buyurdu: "Beyt-i Makdis'de (Kudüs'te) ve Beyti Makdis'in çevresindeki bölgelerde." Tabarâni, *Mu'cemü'l-Kebîr*, XX, 317, hadis no: 754; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 104; Elbânî, *Silsiletü'l-Ehâdîsü's-Sahîha,* IV, 603, hadis no: 1961.

[1521] Nesaî, *Sünen*, II, 34; Nesaî, *Sünenü'l-Kübrâ*, I, 256, hadis no: 772; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 176; İbn Mâce, İkâme, 196, hadis no: 1408; İbn Hıbbân, *Sahih*, IV, 511-512, hadis no:1633.

[1522] Abdullah, Muhammed Ali, *Beytü'l-Mukaddes Fi'l-Kitâbi Ve's-Sünneti,* s. 62, (Yüksek Lisans Tezi), Camiatü'n-Necâh, 2007, Filistin.

[1523] Kureşî, Abdurrahim b. Ali b. İshak, b. Şis, *Miftâhu'l-Mekâsıd ve Misbâhu'l-Merâsid fî Ziyâreti Beyti'l-Mukaddes*, s. 180-18, tahkik: Hatim Abdullatif, Davud, (Yüksek Lisans Tezi), Camiatü'n-Necah, 2008, Filistin.

1. Mescid-i Aksa'da kılınan namaz Mescid-i Haram hariç Mescid-i Nebi ile birlikte diğer mescidlerde kılınan namazdan elli bin kat daha fazîletlidir. Hz. Enes'ten gelen bir rivayette de şöyle buyrulmaktadır: "*Bir adamın kendi evinde kıldığı namaza bir namaz sevabı verilir. Oturduğu beldenin sakinlerinin devam ettikleri camide kıldığı namaza yirmi beş kat sevap verilir. Cuma namazının kılındığı camide kıldığı namaza beş yüz kat sevap verilir. Mescid-i Aksa'da kıldığı namaza elli bin kat sevap verilir. Benim camimde kıldığı namaza da elli bin kat sevap verilir. Mescid-i Haram'da kıldığı namaza ise yüz bin kat sevap verilir*."[1524] Hadisin bazı tariklerinde Mescid-i Aksa'da kılınan namazın sevap derecesi beşbin olarak geçmektedir.[1525] Bûsirî, hadisin senedinin zayıf olduğunu söylemektedir. Senedde bulunan Ebu'l-Hattab ed-Dımeşk'in hali bilinmemektedir. Seneddeki diğer bir ravi olan Zureyk hakkında da da konuşulmuştur. Ebu Zur'a, Zureyk'in rivayetinde beis olmadığını söylemekte, İbn Hıbban da onu hem sikalar hem de zayıflar arasında sayarak, onun sikalarınkine benzemeyen tek kaldığı bazı rivayetlerinin delil gösterilemeyeceğini ifade etmektedir. Suyûtî, rivayetin diğer şahidlerinden dolayı hadis için sahih hükmünü vermiştir. Fakat Münâvî bu görüşe katılmayıp İbnü'l-Cevzî'nin hadisin sahih olmadığını, İbn Hacer'in de senedin zayıf olduğunu söylediğini ifade eder.[1526]

2. Mescid-i Aksa'da kılınan namaz Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebi hariç diğer mescidlerde kılınan namazdan bin kat daha fazîletlidir. Hz. Meymûne'den gelen bir rivayette ise Mescid-i Aksa ile ilgili olarak Hz. Peygamber, oraya gidip namaz kılınmasının fazîletini bildirmekte, aynı zamanda orada kılınan namazın diğer mescidlerde (Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebi hariç) kılınan namazlardan bin kat daha sevap olduğunu söylemektedir.[1527] Heysemî, bu hadisin bir kısmını Ebû Dâvûd'un da tahric ettiğini fakat hadisin tamamını Ebu Ya'lâ'nın tahriç ettiğini ve senedinin sika olduğunu söylemektedir.[1528]

[1524] İbn Mâce, İkame, 198, hadis no: 1413; Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat*, VIII, 7, hadis no: 7004; İbn Adiyy, *Kamil*, VI, 327; İbnü'l-Cevzî, *Fedâilü'l-Kuds*, s. 89.

[1525] İbn Manzur, *Muhtasaru Tarihi Dımeşk,* I, 257; Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr,* hadis no: 5079.

[1526] Bûsirî, *Misbahu'z-Zücace*, II, 835, hadis no: 503; İbn Hıbban, *Sikat*, IV, 239, İbn Hıbban, *Duafa*, I, 301; Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr,* hadis no: 5079; Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, IV, 289.

[1527] İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 196, hadis no: 1407; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 363 Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l*-Âsâr, II, 70 hadis no: 612 Ebu Ya'la *Müsned*, XII, 523, hadis no: 7088.

[1528] Heysemi, *Mecmâu'z-Zevâid* IV, 6.

3. Mescid-i Aksa'da kılınan namaz Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebi hariç diğer mescidlerde kılınan namazdan beşyüz kat daha fazîletlidir. Hz. Ebu'd-Derdâ'dan gelen rivayette "*Mescid-i Haramda kılınan namaz diğer yerlerde kılınan namazlardan yüzbin kat, benim mescidimde kılınan namaz bin kat, Beyt-i Makdis'te kılınan namaz beşyüz kat daha fazîletlidir*"[1529] buyrulmaktadır. Hadisin senedinde bulunan Said b. Beşir'den dolayı hadisi zayıf görenler varsa da şahidlerinden dolayı Münzirî, hadisin senedinin hasen olduğunu söylemektedir.[1530]

4. Mescid-i Aksa'da kılınan namaz Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebi hariç diğer mescidlerde kılınan namazdan ikiyüz elli kat daha fazîletlidir. Hz. Ebu Zer'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber, "*Benim mescidimde kılınan namaz orada kılınan dört namaz fazîletindedir. O (Mescid-i Aksâ) ne güzel bir musalladır. Yakında bir gün gelecek ki, insanın Beytu'l-Makdis'i görebileceği atını bağladığı ip (şatan) kadar bir toprağının olması onun için tüm dünyadan veya içindekilerden daha hayırlı olacaktır*" buyurmuştur. [1531] Mescid-i Nebi'de kılınan namaz Mescid-i Haram hariç diğer yerlerden bin kat daha fazîletli olduğu hadisde bildirilmiştir. Mescid-i Nebi'de kılınan namaz Mescid-i Aksa'dan dört namaz daha fazîletli olduğu bildirildiğine göre Mescid-i Aksa'da kılınan namaz (Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebi hariç) diğer mescidlerde kılınan namazdan ikiyüz elli kat daha fazîletli olduğu ortaya çıkmaktadır.

Rivayetlerde Mescid-i Aksa'da kılınan namazının fazîlet miktarı değişiklik göstersede temel gerçek, bu mescidde yapılan ibadetlerin (Mescid-i Haram ve Mescid-i Nebi hariç) diğer mescidlere oranla daha fazîletli olduğu açıkça görülmektedir.

1.2.3. Mescid-i Aksa'da Yapılan Diğer İbadetlerin Önemi

Mescid-i Aksa'nın Allah katındaki fazîleti, kıymeti, orayı ziyaret etmenin, oranın imarı için çalışmanın ve orada namaz ibadeti dışında da diğer ibadetleri yapmanın fazîleti hakkında da rivayetler gelmiştir.[1532]

[1529] Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr,* II, 69 hadis no: 609.

[1530] Münzirî, *Terğîb ve't-Terhîb* II, 216.

[1531] Hâkim, *Müstedrek*, IV, 509. Hâkim, isnadın sahih olduğunu söylemektedir.

[1532] Şurrab, Muhammed Hasan, *Beytü'l-Makdis ve'l-Mescidü'l-Aksâ*, s. 62.

Tabiinin büyüklerinden Hasan Basrî, Beyt-i Mukaddes'te sadaka vermenin fazîletinden bahsederek bu fiilin insanı cehennemden kurtaracak amellerden sayıldığını nakletmektedir.[1533]

Mukâtil b. Süleyman ise Beyt-i Mukaddes'te ramazan orucunu tutmanın kişiye cehennemden kurtuluş için beraat kazandıracağını söylemektedir.[1534]

Hz. Meymune'den gelen rivayette Hz. Peygamber, "*Oraya (Mescidi Aksa'ya) gidin ve içinde namaz kılın. Eğer oraya gidemez ve içinde namaz kılamazsanız kandillerinde yakılmak üzere oraya zeytinyağı gönderin*" sözüyle Mescid-i Aksa'ya gidilememe veya namaz kılınamama durumunda ise mescidin aydınlatılmasında kullanılmak üzere zeytinyağı gönderilmesini tavsiye etmektedir.[1535]

Konu hakkında Hz. Ümmü Seleme'den gelen bir rivayette ise Hz. Peygamber, "*Kim, Mescid-i Aksâ'dan (Mescid-i Harâm'a hareketle) umre veya hac yapmaya niyet ederek telbiye getirirse geçmiş ve gelecek günahları bağışlanır (veya cennet ona vacib olur)*" buyurmaktadır.[1536] Bu konuda Hz. Ümmü Hakîm binti Âmine, Hz. İbn Ömer, Hz. Muaz ve Hz. Kabu'l-Ahbar'dan da rivayetler geldiği bildirilmektedir.[1537]

Nitekim İmam Mâlik'in kendi nazarında güvenilir sika bir kimseden naklettiğine göre hadisde belirtilen sevaba nail olmak için Hz. Abdullah b. Ömer, İliya'da (Mescid-i Aksa) hac için ihrama girmiştir.[1538]

2. Şam Bölgesi'nin Fazîleti

Kaynaklarda Şam bölgesinin fazîleti ile ilgili birçok hadis rivayet edilmiş ve bu bölgenin kutsiyet ve fazîleti hakkında müstakil eserler yazılmıştır. Hadis ve Siyer kaynaklarında yer alan Şam ifadesinden büyük bir bölgeyi anlamamız gerekmektedir. Çünkü günümüzde Şam deyince sadece Suriye'nin başşehri olan Şam akla gelmektedir.

[1533] Kureşî, *Miftâhu'l-Mekâsıd*, s. 169.

[1534] Kureşî, *Miftâhu'l-Mekâsıd,* 196.

[1535] Ebû Dâvûd, Salât, 14, hadis no: 414.

[1536] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 299, hadis no: 26437; Ebû Dâvûd, Menâsik, 8, hadis no: 1741; Dârekutnî, *Sünen,* II, 283; Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat,* VI, 319, hadis no: 6515; Ebû Ya'lâ, *Müsned,* XII, 359, 441, hadis no: 6927, 7009; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ*, V, 30. Beğavî, Hadisi hasen görmektedir. Beğavi, *Mesabihu's-Sünne,* II, 231, hadis no: 1827.

[1537] Zerkeşi, *İ'lâmü's-Sâcid bi-Ahkâmi'l-Mesacid,* s. 289; Kureşî, *Miftâhu'l-Mekâsıd*, s.195.

[1538] İmam Mâlik, *Muvatta,* Hac 8, hadis no: 26, I, 331.

Hâlbuki İslami kaynaklarında bu şehrin adı Dımeşk'tir. Kaynaklarda Şam bölgesinin[1539] sınırı Fırat'tan başlatılıp Mısır diyarındaki el-Ariş'e kadar, kıble cihetinden Tayy dağları ile Rum denizi arası olarak çizilmektedir. Başlıca şehirleri Menbec, Haleb, Hama, Humus, Dımeşk, el-Beytu'l-Makdis, Antakya, Trablus sayılmakta, belli başlı bölgeleri olarak da Kınnesrîn, Dımeşk, Ürdün, Filistin, Humus zikredilmektedir. Bu açıklamaya göre, İslami kaynaklardaki Şam ifadesi, sadece bugünkü Suriye bölgesini değil, Filistin, Ürdün, Lübnan topraklarını da içine alan geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır.[1540]

Kaynaklarda Şam'ın Filistin, Havran, Guta, Humus ve Kanserin (Halep Antakya civarı) olmak üzere beş bölgeye ayrıldığı[1541] ve en meşhur şehirlerinin, Askalan, Gazze, Remle, Ürdün, Humus, Antakya, Berze ve Kanserin olduğu zikredilmektedir.[1542]

Konumuzla ilgili olarak Hz. Abdullah b. Amr'dan gelen bir rivayette "*Hayır on kısma bölündü. Bunun onda dokuzu Şam'a, onda biri arzın diğer yerlerine; Şer de on kısma taksim edilip bunun da onda biri Şam'a, onda dokuzu arzın diğer yerlerine verildi*"[1543] buyrulmaktadır. Hadisin senedindeki Mekhul ile Hz. Abdullah b. Amr arasında inkıta' olduğundan dolayı hadis zayıftır. Zebidî, rivayetin Hatib'in "*el-Müttefik ve'l-Müfterik*" adlı kitabında tahriç edildiğini, bu hadisin İhya ve Kûtu'l-Kulüb'de de geçtiğini, hadisi Ebu Halil ed-Dımeşki'nin, Vaddîn b. Ata'dan rivayet ettiğini, Vaddin hakkında da Ahmed b. Hanbel'in beis görmediğini, fakat bazı âlimlerin onu leyyin gördüğünü söylemektedir.[1544] Taberânî, hadisin benzerini Mu'cemu'l-Kebîr'de tahriç etmektedir.[1545] Heysemî, hadisin senedinde geçen Abdullah b. Dırar'ın zayıf olduğunu söylemektedir.[1546]

Rivayetin sıhhati şüpheli olsa da Şam hakkındaki yaygın kanaati aksettirmesi bakımından rivayet önem taşımaktadır. Hayat hikâyeleri Kur'an'da geçen birçok peygamberlerin bu bölgeden gelip geçmeleri, bu bölgenin manevi bir berekete mazhar

---

[1539] Bkz: EK 10: Şam Bölgesi.

[1540] Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân,* III, 354, 355, Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, XIII, 24.

[1541] İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, *Müsirü'l-Garâmi's-Sakin ila Eşrefi'l-Emakin*, s. 84-85, tahkik: Merzuk Ali İbrahim, I. Baskı, Dâru'r-Râye, 1415/1995, Riyad.

[1542] İbnü'l-Cevzî, *Müsirü'l-Garâm,* s. 120-127.

[1543] İbn Manzur, *Muhtasaru Târîhi Dımeşk* I, 69, Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân*, III, 355; Sem'âni, *Fedâilu'ş-Şam*, 37, hadis no: 7.

[1544] Zebîdi, *İthâfu Saddeti'l-Müttakin*, IX, 671.

[1545] Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, IX, 177, hadis no: 8881.

[1546] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid* X, 60.

olduğunu göstermektedir. Ayrıca medeniyetin bu bölgelerde doğup her tarafa buradan geçtiği de ciddi bir teori olarak benimsenmiştir. Muhammed b. Amr b. Yezid es-Sağânî, şunu söylemektedir: "*Kitaplarda Şam isminin o kadar çok zikrine rastladım ki, bende, Cenab-ı Hakk'ın arzı yaratmaktan maksadı sanki Şam'ı yaratmakmış gibi bir düşünce hasıl oldu*."[1547] Yakut el-Hamevî, Hz. Peygamber'e nisbetle şu rivayeti kaydeder: "*Şam, Allah'ın beldeleri arasında Safvetullahtır (yani en temiz yeri). Kullarından temiz olanları da orayı seçer. Ey Yemenliler, size Şam'ı tavsiye ederim. Çünkü arzda Safvetulallah Şam'dır. İmtina eden kişi bilsin ki Allah, Şam'ı bana tekeffül etmiştir*."[1548] Suyûtî, hadise hasen hükmünü vermiştir. Hâkim, rivayetin Müslim ve Buhârî'nin şartı üzere sahihtir demesine rağmen Zehebî, Heysemî ve Münavî senette geçen Afîr b. Ma'den'den dolayı hadisin zayıf olduğunu söylemektedir.[1549] Görüleceği üzere hadis zayıftır.

2.1. Şam Bölgesi'nin Fazîletine Dair Ayet-i Kerimeler

Müfessirlere göre Kur'an'da Şam'ın mübarek bir yer olduğuna işaret eden birçok ayet vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

1-"*Horlanan, ezilen milleti de, bereketlerle donattığımız o ülkenin doğularına ve batılarına (yani tamamına) vâris kıldık. Böylece sabretmelerine mükâfat olarak İsrail oğullarına, senin Rabbinin yaptığı güzel vaad tamamen gerçekleşti. Firavun ile kavminin yaptıkları binaları ve yetiştirdikleri bahçeleri ise imha ettik.*"[1550] Hasan Basrî ve Katâde'den gelen rivayete göre ayette yer alan "*…bereketlerle donattığımız o ülkenin doğularına ve batılarına...*" ifadesinden kastın Şam olduğu söylenmektedir.[1551] Ayette zikredilen mübarek kılınan toprakları yorumlayan Taberî, Kurtubî, Vahidî ve Râzî gibi müfessirler de bu ayeti Bilâdü'ş-Şam'a bir referans olarak yorumlamaktadırlar.[1552] Taberî, bahsi geçen ayette yer alan kutsal toprak kavramının Kudüs ve onun çevresi ile Irak'tan Mısır'a ve Mekke'ye kadar uzanan toprakları ihtiva eden Şam bölgesinin, tamamının kutsal toprak olduğuna dair birçok rivayeti zikrederek

---

[1547] Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân,* III, 355.

[1548] Hâkim *Müstedrek*, IV, 509; Taberânî, *Mu'cem'ul-Kebîr*, VIII, 171, hadis no: 7718; Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân,* III, 355, Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr,* hadis no: 4924.

[1549] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, X, 59; Münavî, *Feyzu'l-Kadir*, IV, 171.

[1550] A'raf 7/137.

[1551] İbn Kesîr, *Tefsir*, III, 464.

[1552] Khatip, "Kuranda Kuds" s. 125.

bu bölgeye bazı müfessirlerce Mekke'nin de katılmasına itiraz eder ve burada işaret etilen toprakların Şam, özellikle de Kudüs ve civarı olması gerektiğini söylemektedir.[1553]

2. "*Bir gece, kendisine bazı delillerimizi gösterelim diye kulu Muhammedi, Mescid-i Haram'dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya götüren O zatın şanı ne yücedir! Bütün eksikliklerden uzaktır O! Gerçekten, herşeyi işiten, her şeyi gören O'dur.*"[1554]

Bu ayetin Kudüs'e işaret ettiği konusunda bütün Müslüman tefsirciler hem fikirdirler. Fahreddin er-Râzî bu ayetin yorumunda büyük müfessirlerin burada zikri geçen Mescid-i Aksa'nın – gökyüzündeki Beyti Mâmur değil[1555]- Kudüs'teki kutsal mabet anlamına geldiği görüşünde olduklarını ifade eder.[1556]

3. "*Onu Lût ile beraber kurtarıp, bütün insanlar için kutlu ve feyizli kıldığımız diyara ulaştırdık.*"[1557] Ayette ifade edilen bereketli ülke (*kutlu ve feyizli kıldığımız diyara*) Şam (Filistin) diyarıdır. Birçok peygamber orada neşet etmiş ve tebliğ faaliyetlerini oradan yaymışlardır.[1558]

4. "*Süleyman'a da şiddetli rüzgârı âmade kıldık. Rüzgâr, onun emriyle kutlu beldeye doğru eserdi. Çünkü herşeyin gerçek mahiyetini Biz biliriz*."[1559] Taberî, Kurtubî ve Maverdî burada kastedilen kutsal toprağın Bilâdü'ş-Şam'a işaret ettiğini kabul etmektedir. Hz. İbn Abbas'tan rivayet edildiğine göre, Hz. Süleyman, Kudüs'ten İstakhr'a kadar rüzgârla seyahat eder ve aynı gün Kudüs'te uyumak için geri dönerdi. Hasan Basrî'ye göre de Hz. Süleyman Şam'dan İstakhr'a seyahat ederdi. Bu iki ayetteki referanslarla ilgili yorumlar, Kudüs'ün Hz. Süleyman'ın ana karargâhı ve onun geniş krallığının başkenti olması sebebiyle, Kudüs'e işaret etmesi daha mantıklı

[1553] Taberî, *Câmiu'l-Beyan fî Tefsîri'l-Kur'an*, IX, 27-28.

[1554] İsra 17/1.

[1555] Konu hakkındaki geniş tartışmalar için bkz:Ençakar, Orhan, "Merhum Muhammed Hamidullah Hocanın 'İslam Peygamberi' İsimli Değerli Eseri Üzerine Bazı Mülahazalar", s. 22-24, *Rıhle Dergisi*, Y. IV, S. XVI, 2013, İstanbul.

[1556] Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-Ğayb*, V, 540.

[1557] Enbiya 21/71.

[1558] Yıldırım, *Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meali*, s. 326.

[1559] Enbiya 21/81.

görünmektedir.[1560] Bu konuda "Ard" (yeryüzü) kelimesini kullanan ve müfessirler tarafından Bilâdü'ş-Şam'a ve özellikle de Kudüs'e işaret ettiği ifade edilen beş ayetin[1561] daha olduğu belirtilmektedir.[1562]

5. "*Onların diyarlarıyla, feyz ve bereket verdiğimiz kutlu beldeler arasında sırt sırta vermiş, biri birinden görülebilen nice kasabalar var ettik ve bunlar arasında düzenli ulaşım imkânları sağladık. Oralarda geceler ve gündüzler boyunca, güven içinde gezin dolaşın!" dedik*"[1563] ayetinde belirtilen mekânların birbirine yakınlığı, ülkenin refah ve bereketini göstermektedir. Feyz ve bereket verilen şehirler ise Şam şehirleridir.[1564]

Mücâhid, Hasan Basrî, Saîd b. Cübeyr ve Zeyd b. Eslem, Mâlik, Katâde, Dahhâk, Süddî ve İbn Zeyd, bu ayette ifade buyrulan berekekli kasabaların Şam'ın çevresindeki şehirler olduğunu bildirmektedir. Ayetin anlamının o kimselerin Yemen'den Şam'a kadar açık ve birbirine bağlı kasabalardan geçip gittikleri demek olduğu da ifade edilmektedir. Hz. İbn Abbâs, ayetteki mübarek kılınan kasabadan maksad'ın, Beytü'l-Makdis olduğunu söylemektedir. Yine Avf b. Abbâs'tan nakledilen habere göre bu kasabalar, Medine ile Şâm arasında bulunan Arap kasabalarıdır.[1565]

6. "*İncir ve zeytine, Sina dağına, Bu emin beldeye yemin olsun ki*"[1566] ayetinde geçen incir ve zeytinin işaret ettiği kutsal yerler konusunda tefsirciler arasında birçok tartışma vardır. Bu konuda üç farklı görüş ileri sürülmektedir:

1. İncir ve zeytin iki dağa işaret eder ki bunlar, Şam'daki İncir Dağı ve Kudüs'teki Zeytin Dağıdır.

2. İncir ve Zeytin iki camiye işaret ederki, İncir'in Şam'daki camiye işaret etmesine karşılık Zeytin, Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya işaret etmektedir. Bu yerler, incir ve zeytin ağaçları ile meşhurdur. Bundan başka, bu iki cami yeryüzünde Allah'a

---

[1560] Taberi, *Câmiu'l-Beyan fî Tefsîri'l-Kur'an*, XVII, 37.

[1561] A'raf 7/128, A'raf 7/129, İsra 17/4, İsra 17/104, Kasas 28/5–6.

[1562] Khatip, "Kuranda Kuds", s. 126.

[1563] Sebe 34/18.

[1564] Yıldırım, *Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meali*, s. 429.

[1565] İbn Kesîr, *Tefsir*, VI, 499.

[1566] Tin 95/1-3. İlk üç ayette Hz. Musâ, Hz. Îsâ, Hz. Muhammed (aleyhimü's-selam) gibi ülülazm peygamberlere vahiy gelen kutlu yerlere dikkat çekilmiştir. Yıldırım, *Kur'an-ı Hakim ve Açıklamalı Meali*, s. 596.

ibadete adanmış en iyi yerlerin bazılarını temsil ettikleri için, bu iki cami ile Allah yemin etmiştir.

3. İncir ve zeytin iki şehre veya yere işaret eder ki, İncir Şam'a veya Bilâdü'-ş-Şam'a, Zeytin ise Beytü'l-Makdis'e veya Filistin'e işaret eder[1567]

Ayette geçen "*Sînâ Dağı*" ise Kâ'bu'l-Ahbâr ve başkalarına göre, Allah'ın Hz. Mûsâ ile konuştuğu kutsal dağdır. Ayette geçen "*emin belde*"den kasıt, Hz. İbn Abbâs, Mücâhid, İkrime, Hasan, İbrahim en-Nehaî, İbn Zeyd, Kâ'b el-Ahbâr'a göre Mekke şehridir. Bu ayetlerde söz konusu edilen, kutsal mekânlarda birçok peygamberin yaşadığı ve yine bu mekânlara Allah'ın Ulü'1-Azm peygamberlerden bir peygamberi gönderdiği mahallerdir ki bunlardan incir ve zeytin mahalli, Hz. İsa'nın peygamber olarak gönderildiği mukaddes Şam bölgesi, Tûr-u Sînâ Allah'ın Hz. Mûsâ ile konuştuğu dağ, emin belde de kendisine gelenlerin emîn oldukları Mekke'dir.[1568]

7. "*Biz İsrailoğullarını güzel bir yerde yerleştirdik, onlara helâl hoş rızıklar verdik.*"[1569] Müfessirlere göre ayette ifade edilen "güzel/mukaddes yer" ve "*Ey kavmim! Haydi Allah'ın size nasib ettiği kutsal ülkeye girin, sakın geri dönüp kaçmayın. Yoksa hüsrana düşerek perişan olursunuz*" ayetinde yer alan "*kutsal ülke*"den kastın Beytü'l-Makdîs ve çevresi ile civarındaki Mısır ve Şam ülkeleri olduğu ifade edilmektedir.[1570]

8- "*Musa dedi: Ey halkım, Allah'ın size tahsis ettiği Kutsal Toprağa girin*"[1571] ayetini Taberî, Ebu el-Leys es-Semerkandî, Nesefî, Kurtubî, İbnü'l-Cevzî başta olmak üzere müfessirlerin çoğunluğu bu ayetteki ve onu takip eden ayetlerdeki[1572] kutsal toprağı Kudüs olarak yorumlamaktadırlar.[1573]

[1567] İbnü'l-Cevzî, *Fedâilü Kuds*, s. 70-71.

[1568] İbn Kesîr, *Tefsir*, VIII, 457.

[1569] Yunus 10/93.

[1570] Taberî, *Câmiu'l-Beyan fî Tefsîri'l-Kur'an*, XI, 166.

[1571] Mâide 5/21.

[1572] Mâide 5/22–24, 26.

[1573] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 21; Kurtubî, *el-Câmiu li Ahkâmi'l-Kur'ân*, V, 125; Semerkandî, Ebu'l-Leys İmamülhüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed, *Tefsiru's-Semerkandî, (Bahru'l-Ulûm),* I, 427, tahkik: Adil Ahmed Abdülmevcud ve diğerleri, I. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993, Beyrut. Vahidi, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en- Nisâbûrî, el-*Vasit fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecid*, I, 172, tahkik: Adil Ahmed Abdülmevcud ve diğerleri, I. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994, Beyrut.

Bununla beraber, yukarıda zikredilen tefsirciler bu ayette zikredilen Kutsal Toprağı tarif ederken farklı görüşler nakletmektedirler. Onların görüşleri aşağıdaki şekilde özetlenebilir: 'Kutsal toprak, ya mutlak olarak Şam,[1574] ya Filistin, Dımeşk ve Ürdün'ün bir bölümü[1575] veya Eriha[1576] veyahut da et-Tur (Sina Dağı)[1577] anlamına gelmektedir. Taberî'nin de söylediği gibi, kesinlikle ayette işaret edilen bölgenin Irak'taki Fırat'tan Mısır'daki el-Arişe kadar uzandığını biliyoruz. Netice itibariyle, Makdisî'nin yanı sıra, Kurtubî, Razi, İbn Kesir, Kudüs'ü ve onu çevreleyen bölgeyi kutsal toprak olarak yorumlamayı tercih etmektedirler. Kurtubî, Râzî, İbn Kesîr ve Makdisî, ayette ifade edilen bu bölgenin herhangi bir yerden daha ziyade Kudüs ve onu çevreleyen bölgelerin kutsal toprak olmasının daha makul bir görüş olduğunu söylemektedirler.[1578]

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Kur'an'da sadece tek bir ayet (17/1) Kudüs'teki Mescid-i Aksa (En Uzak Cami) ya açık bir referansı ihtiva etmesine ve şehrin adı Kuran'da açık bir şekilde zikredilmemesine rağmen, Kuran'da Kudüs'e referansın kesin olup kapsadığı mekânın muhtemel veya müphem olduğu benzer referanslar vardır. Yaklaşık 70 ayet, bu iki kategoriden ikincisine girmektedir. Ayetlerden hareketle "*Kutsal Toprak*" terminolojisinin kesin olarak Kudüs'e işaret ettiği söylenemese de bunların, Şam ve bölgesinin tamamına işaret ettikleri belirtilmektedir. Bu konu ayrıca araştırılıp her ayetin siyak-sibak bağlamı ve ayetleri açıklayan sahih hadislerle karşılaştırılması gerekmektedir.[1579]

2.2. Şam Bölgesi'nin Fazîletlerine Dair Hadis-i Şerifler

Şam bölgesinin faziletlerine dair hadis kitaplarında birçok rivayet mevcuttur. Varid olan rivayetlerden Şam bölgesinin fazîletine, kutsiyetine ve bazı hususiyetlerine dair hadisler ışığında bu bölgenin özellikleri ele alınmaya çalışılacaktır.

[1574] Vâhidi, *Vasît*, I, 172; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 323. Bu görüş Katade'ue nisbet edilmektedir.

[1575] Vâhidi, *Vasît*, I, 172; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 323. Bu görüş Ebu Salih yoluyla Hz. İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Zeccac'da bu görüştedir.

[1576] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 323. Bu görüş İkrime yoluyla Hz. İbn Abbas'tan nakledilmiştir. Süddî ve îbn Zeyd'de bu görüştedirler. Erîha'nın neresi olduğu hakkında da müfessirler tarafından farklı görüşler ileri sürülmüştür Süddî, Erîha'nın Beytü'l-Mukaddes toprakları olduğunu söylerken Dahhak İliyâ ve Beytü'l-Mukaddes arasındaki topraklar olduğunu söylemektedir.

[1577] İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr*, II, 323. Bu görüş Mücahid yoluyla Hz. İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

[1578] Khatip, "Kuranda Kuds", s. 124.

[1579] Khatip, "Kuranda Kuds", s. 143.

Konumuzla alakalı olarak Hz. İbn Amr b. As'dan gelen rivayette, Hz. Peygamber "*Bir hicretten sonra bir hicret daha olacak. Arz ehlinin hayırlılarına Hz. İbrahim'in hicret ettiği yer (Şam) gereklidir. Arzda, ahalisinin şerlileri kalır. Arzları, onları (öbür dünyaya) atar. Allah da onlardan hoşlanmaz. Onları ateş, maymunlar ve hınzırlarla birlikte haşreder*"[1580] buyrulmaktadır. Senedinde bulunan Şehr b. Havşeb'den dolayı hadis zayıf sayılmıştır. Şehr b. Havşeb'in üzerinde çokca konuşulsa da Müslim'inde ricalinden olan,[1581] Şehr b. Havşeb'i Ahmed b. Hanbel, İbn Main,[1582] Ucelî, Ya'kub b. Şeybe, Yakub b. Süfyan ve İbn Şahin sika görmüşlerdir.[1583] Heysemî de Şehr bin Havşeb'in kendisinde bir zaafiyet bulunsa da güvenilen zatlardan olduğunu söylemektedir.[1584] Görüleceği üzere bu ravi hakkındaki bilgilerden hareketle (ravinin hadis uydurmacılıkla ithamı kesinleşmemiştir) hadisin hasen olduğunu söyleyebiliriz.

Hz. Ebû'd-Derdâ'dan gelen konumuzla alakalı bir başka rivayette Hz. Peygamber, "*Gûta'daki savaş sırasında Müslümanların sığınağı, Şam şehirlerinin en hayırlısı olan Dımeşk denen şehrin yakınındadır*"[1585] buyurmaktadır. Cübeyr b. Nufeyr'den gelen benzer bir rivayette "*Size Şam'ın fethi nasip olacak orada yerleşmek istediğinizde adına Dımaşk denilen bir şehre yerleşin. Şüphesiz o, savaşlarda müslümanların kalesidir*" buyrulmaktadır.[1586] Hadisi Anmed b. Hanbel rivayet etmiş olup isnaddaki Ebû Bekir İbn Ebî Meryem zayıftır.[1587]

Seherenfûrî (1346/1927)'nin beyânına göre, Mekke ve Medine'nin fazîletiyle ilgili hadis-i şerifler kıyamete kadar bütün zamanlar için geçerli olduğunu, buradaki konumuzla alakalı olarak Şam'ın Müslümanların en emin sığınağı haline geleceğini ifade eden hadislerin ise belli bir dönemle (yani Mehdi'nin çıktığı dönemle) kayıtlı olduğunu ifade etmektedir.[1588]

[1580] Ebû Dâvûd, Cihad 3, (2482); Hâkim, *Müstedrek*, IV, 487; Münzirî, *Terğîb ve't-Terhîb*, IV, 61.

[1581] İbn Mencuveyh, Ebû Bekr Ahmed b. Ali Muhmamed el-İsfahani, *Ricalü Sahihi Müslim*, I, 312 isim no: 677, tahkik: Abdullah Leysi, I. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, 1407/1987, Beyrut.

[1582] İbn Main, *Tarih*, II, 260, isim no: 4031.

[1583] Zehebî, Kâşif, I, 491, isim no: 2314, İbn Şâhin, *Târîhu Esmâi's-Sikat*, 164, isim no: 512.

[1584] Heysemî, *Mecmâu-z-Zevâid*, I, 54.

[1585] Ebû Dâvud, Melâhim 6, Hadis no: 4298, Sünet 9, Hadis no: 4639.

[1586] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 160.

[1587] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, X, 57.

[1588] Seherenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd*, XI. 378-379.

Yukarıda bahsedilen hadisler, Dımeşk'in yani bugünkü Şam şehrinin fazîletini ifade etmektedir. Ecdad'da, Hz. Peygamber'den gelen bu çeşit övgüler sebebiyle, bu şehri Şam-ı Şerîf diye yâdetmiştir. Hadisler, kıyamete yakın Dımeşk'te yaşayanların fazîletini de ifade etmektedir. Ayrıca Dımeşk şehrinin kıyamete yakın fitnelerden uzak kalacağına da işaret edilmektedir.

Bu tip hadisleri şerh eden ulema, Dımeşk'in fazîletleri olarak o bölgeye Hz. Peygamber'i gören on bin civarındaki sahabenin ayak bastığını, Hz. Peygamber'in nübüvvet öncesi ticarî maksadlarla ve peygamberliği sonrasında Tebük seferi ve Miraç'da ziyerete gittiği nadir mekânlardan biri olduğunu zikretmektedir.[1589] Ayrıca ulema bu bölgenin fazîletine dair müstakil kitaplar yazdıkları gibi Şam'ın fazîletine dair müstakil başlıklar açmıştır.

İbn Teymiye Şam bölgesinin fazîletleri olarak hadislerden iktibasla Mescid-i Aksa'nın burada bulunmasını, Peygamberlerin haşir esnasında bu bölgede diriltileceğini, Hz. İbrahim'in hicret yurdu olduğunu, İsra'nın bu bölgede bulunan Mescid-i Aksa'ya gerçekleştiğini, Miraç yolculuğunun buradan başladığını, dinin direğinin o bölgede olduğunu, kıyamete kadar Allah yolunda cihad edecek olan bir taifenin (Taife-i Mensura) bu bölgede bulunduğunu, mahşer bölgesi olup İslam'ın başlangıcının Mekke, dönüşün ve dinin kemalinin ise Şam bölgesi olacağını ve Mehdi'nin bu bölgede ortaya çıkacağını söylemektedir.[1590]

Şam bölgesi ve orada ikametin fazîletine yönelik değerlendirmesinde İbn Teymiyye, Şam ehlinin İslam'ın ilk yıllarından itibaren hristiyanlarla mücadeleyi hiç bırakmaması, İslam'ın galip gelmesi adına Ehl-i Kitap'la sürekli mücadele halinde olmasından dolayı Şam'ın askerlerinin fazîletine yönelik hadislerin[1591] söz konusu olduğunu, bununla birlikte rivayetlerde geçen Şam'ın askerleriyle birlikte Yemen ve Irak askerlerinin de aynı şekilde fazîletinin söz konusu olduğunu ifade etmektedir.[1592]

[1589] Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i* Sitte, XIII, 27.

[1590] Abdullah, *Beytü'l-Mukaddes, fi'l-Kitâbi ve's-Sünneti*, s. 38.

[1591] Ebû Dâvûd, Cihad 3, hadis no: 2483; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 110, V, 33-34; İbn Hıbban, *Sahih*, XVI, 295, hadis no: 7306.

[1592] Ebu'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim İbn Teymiyye, *Mes'eletü fi'l-Murabıtati bi's-Suğûri Efdalü Emi'l-Mücavere bi Mekketi Şerrefehallahu Teâlâ,* s. 51, tahkik ve ta'lik: Ebû Muhammed Eşref b. Abdülmaksud, Mektebetu Edvâi's-Selef, 1422/2002, Riyad.

Konumuzla ilgili olarak rivayette bildirildiğine göre Hz. Musa, ölüm meleği ile karşılaştığında Allah'ın kendisini Arz-ı Mukaddes'e yaklaştırılmasını dilemiş ve bu duası kabul olmuştur.[1593] Şarihler, kutsal mekânlara ve salihlerin yakınlarına defnedilmenin müstehab olduğunu söyledikten sonra bu hadisi şu şekilde yorumlamaktadır: Hz. Musa, Kudüs'ü alamadığı için hiç olmazsa Kudüs'den sayılacak yakın bîr yerde ölmesini istemiştir. Nitekim kabrinin Beytü'l- Makdis civarında olduğuna dair genel kanaat söz konusudur. Aynı zamanda bu isteğinin sebebi olarak Beytü'l-Makdis civarında birçok enbiya ve salihlerin kabirlerinin bulunması,[1594] bu zevatla hayatta olduğu gibi vefatından sonra da mücavir olmak istediği ve fazîletli yerleri ziyaret edip duada bulunanların daha çok olması zikredilmektedir.[1595]

Günümüzde de Şam'da bulunan önemli ziyaret yerlerinin başında Hz. Yahya'nın kabri gelmektedir. Hz. Yahya'nın başınının bulunduğu mekân Emeviye Cami'inin içerisinde yer almaktadır. Cami'de ayrıca Hz. Hud'un makamı, Selahaddin Eyyubî'nin kabri, Hz. Hüseyin'in başınının bulunduğu kabir mevcuttur. Bu ziyaret yerlerinin dışında Hz. Musa'nın kabri, Hz. Hüseyin'e yakın olan bazı şahısların kabirlerinin bulunduğu Makbara, Hz. Bilal-i Habeşî ve Hz. Cafer-i Tayyar'ın makam kabri, Hz. Eyyüb'un oğlu olan Hz. Zülküf'ün kabri ve birçok İslam büyüğünün kabri bulunmaktadır.[1596]

2.3. Şam Bölgesi'nin Seçilmiş Bir Belde Olması/Hz. Peygamber'in O bölge İçin Duası

Şam bölgesinin en önemli fazîletlerinden birisi de hadislerde bildirildiğine göre Hz. Peygamber'in o bölgeyi seçilmiş özel bir bölge olarak tanımlaması ve o bölge için dua etmesidir. Konumuzla alakalı olarak Hz. Ebu Umâme'den gelen bir rivayette "*Şam, Allah'ın beldelerinden seçilmişidir. Kullarından oraya seçtiklerini yerleştirir. Kim, Şam'dan başka yere giderse, gazabla beraberdir. Başkasını bırakıb oraya girerse, rah-*

[1593] Buhârî, Cenaiz, 69, hadis no: 1339; Müslim, Fedâil, 43, hadis no: 157 (2372).

[1594] Rib'î, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, *Fedâilü'ş-Şam ve Dımeşk*, s. 49-50, hadis no: 110; tah: Salehaddin el-Müncid, Matbaatü'l-Mecmaü'l-İlmiyyi'l-Arabî, 1369/1950, Dımeşk.

[1595] Davudoğlu, *Sahihi Müslim Tercüme ve Şerhi*, X, 178.

[1596] Bedir, *Tevhidin Yurdu, Kur'ân-ı Kerîm Atlası*, s. 502-503.

metledir[1597] buyrulmaktadır. Heysemî, hadisin isnadında yer alan Ufeyr b. Ma'den'in zayıf bir ravi olduğunu söylemektedir.[1598] Senedeki raviden dolayı hadis zayıftır.

Konumuz hadislerinden Hz. Hureym b. Fâtık el-Esedî'den gelen bir rivayette ise "*Şam ehli Allah'ın yeryüzündeki kamçısıdır. Onları kullanarak dilediğinden intikam alır*"[1599] buyrulmaktadır. Heysemî, Taberânî ve Ahmed b. Hanbel'in mevkuf olarak bu rivayeti Hureym'den tahriç ettiklerini ve ricallerinin sika olduğunu söylemektedir.[1600]

Yine hadis-i şerifde Hz. Peygamber'in Şam ehlinden kötülük ve belaların kaldırılması ve Şam bölgesine bereket verilmesi için dua ettiği de görülmektedir. Hz. İbn Ömer'den gelen rivâyete göre, Hz. Peygamber "*Allah'ım bize Şam'ımızı mübarek kıl, Yemen'imizi mübarek kıl*" buyurdu. Bunun üzerine Ashabın bir kısmı "*Necid'imizi de söyle*" dediler. Hz. Peygamber, "*Allah'ım bize Şam'ımızı mübarek kıl, Yemen'imizi mübarek kıl*" buyurdu. Ashabın bir kısmı yine, "*Necid'imizi de söyle*" dediler. Hz. Peygamber, "*Sarsıntılar ve fitneler oradadır. Şeytanın boynuzu da orada veya oradan çıkacaktır*."[1601]

Konu hakkında yer verdiğimiz hadislerde Hz. Peygamber'in Şam bölgesine dua etmesi, o bölgeye ayrı bir hususiyet verdiğini göstermektedir.

2.4. Şam Bölge Halkından Bir Kısmının Kıyamete Kadar Hak Üzere Olması

Şam bölgesinin fazîletine yönelik rivayetlerde bir grup insanın kıyamete kadar dini ayakta tutma gayretinde olacağı ifade edilmektedir. Hz. Muaviye'den gelen bir rivayette "*Ümmetimden Allah'ın şeriatını dimdik ayakta tutan bir cemaat her zaman vardır. Kınayanlar ve muhalifler onlara zarar veremez. Taki onlar bu haldeyken kıyamet kopar*" buyrulmuştur. Sahabenin büyüklerinden Hz. Muaz'a göre bu hadisde

---

[1597] Taberânî *Mu'cemü'l-Kebîr*, VIII, 171, hadis no: 7718; Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyub el-Lehmî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, II, 280, hadis no: 1341, II. Baskı, tahkik ve tahriç: Hamdi Abdülmecid es-Selefî, Müessesetü'r-Risale, 1417/1996, Beyrut..

[1598] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, X, 59.

[1599] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 499; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr,* IV, 209, hadis no: 4163; İbn Hıbban, *Sikat,* IV, 28.

[1600] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, X, 60.

[1601] Buhârî, Fiten 16, hadis no: 7094, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 90; Tirmizî, Menâkıb 75; hadis no: 3953, İbn Hıbban, *Sahih,* 16290, hadis no: 7301.

müjdelenen grup Şam bölgesindedir.[1602] Bu hadis birçok tariklerle ve benzer lafızlarla birçok sahabeden de gelmektedir. Rivayetin Hz. Sevban'dan gelen tarikinde Şam ziyadesi yoktur. [1603]

Ebu Reyye, kitabında "*Şam'ın Fazîleti Konusunda Yahudi Eli*" başlığı altında bu hadisi zikreder.[1604] Şam ve diğer İslâm beldeleri hakkında vatan taassubu gibi çeşitli sebeblerden dolayı bir çok hadisin uydurulduğunu kimse inkar edemez. Hadis alimleri bu hadisleri titizlikle inceleyip sahih ve mevzu olanları ayırmışlardır. Yazar her hangi bir araştırma yapmadan zan ile veya hadis hakkında yapılan sahabenin bir yorumundan hareketle Buhârî'nin tahriç ettiği sened itibariyle sahih olan hadisi mevzu görmektedir. Sıbâi'nin vurguladığı gibi Yahudilerin bundan sağlayacakları bir fayda da bulunmamaktadır.[1605]

Dikkat edilmesi gereken bir husus yazarın işaret ettiği gibi Hz. Muaz'ın sözünün merfu olan hadisten olmadığıdır. Merfu olan haberde bu fazlalık yoktur. "Şam" ifadesi Hz. Muaz'ın hadise aktardığı bir yorumdur. Aynî de bu hususa dikkat çekerek ravi Malik b. Yuhammir'in Hz. Muaz'dan naklettiği bu sözün merfu olmadığını söylemektedir.[1606] Beğavi, hadisi zikrettikten sonra rivayetin sıhhati üzerinde ulemanın ittifakı olduğunu söyleyerek hadiste geçen taife hakkında çeşitli görüşler zikreder. Beğavi, bazılarının bu taifeyi ilim ehli, bazılarının da bu taifeyi hadis ehli olarak tefsir ettiğini, bu görüşün Ahmed b. Hanbel'den de rivayet edildiğini söylemektedir.[1607] Sahabeden bu güne kadar, şarihlerin bu taifeyi tayin hususunda çeşitli görüşler ileri sürdüğünü de görmekteyiz.[1608] Buharî'nin de hadisin anlaşılmasında Hz. Muaz gibi büyük bir sahabenin rivayetine yer vermesi, sahih bir hadise dil uzatmaya ve onu yahudilerin desisesi saymaya delil teşkil etmez.[1609] Nitekim Kastallânî, Hz. Muaz'ın sözünün açıklaması olarak bu konuda Hz. Ebû Hureyre'den gelen merfu hadisi delil

---

[1602] Buhârî, Menâkıb 28, hadis no: 3641, Tevhid, 29, hadis no: 7460; Müslim İmâre, 52, hadis no: 174 (1037); Ebu Ya'lâ, *Müsned*, XIII, 375, hadis no: 7383; Ebu Nuaym, *Hılyetü'l-Evliya,* V, 159; İbn Hazm, *el-ihkam,* IV, 527; Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, I, 315, hadis no: 554.

[1603] Müslim, İmâre 53, hadis no: 170 (1920).

[1604] Ebû Reyye, *Edvaû ale's-Sünneti'l-Muhammediyye,* s. 143.

[1605] Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaası,* I, 161.

[1606] Aynî, *Umdetu'l-Kâri*, VII, 579.

[1607] Beğavî, *Şerhu's-Sünne*, XIV, 212.

[1608] Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, XIII, 68.

[1609] Ebû Şehbe, *Sünnet Müdafaası,* I, 162.

getirmiştir.[1610] Bu hadise göre Hz. Peygamber, şöyle buyurmaktadır: ‘‘*Ümmetimden bir grup Şam kapılarında ve çevresinde, Beytü'l-Makdis kapılarında ve çevresinde savaşmaya devam edecektir. Onları bırakıp gidenler onlara zarar veremeyeceklerdir. Onlar kıyamete kadar hak üzere bulunacaklardır*.”[1611] Bûsirî, hadisin senedi hakkında sukut ederken,[1612] Heysemî ravilerinin sika olduğunu söylemektedir.[1613] Yine Hz. Ebû Hureyre'den gelen diğer bir rivayette, “Bu ümmet nereye yönelirse yönelsin Allah'ın emri gelinceye kadar (Kıyamete kadar) yardımcı olan bir taifeden ayrılmaz. Onlara yardım etmeyenler onlara zarar da veremezler. Onların çoğu Şam ehlindendir”[1614] buyrulmuştur. Elbanî, hadisin senedinin sahih olduğunu söylemektedir.[1615] Bu konuda birçok sahabiden birçok tariklerle benzer rivayetler gelmektedir. Nitekim yine Hz. Enes'ten hasen bir senedle gelen bir rivayette Hz. Peygamber'in eliyle Şam'ı işaret ederek ümmetinden bir taifenin kıyamet gününe kadar galip olmaya devam edeceğini söylediği aktarılmaktadır.[1616]

Konu hakkında Hz. Ebu Ümame'den gelen bir hadiste de Hz. Peygamber'in ümmetinden bir taifenin kendilerine düşmanlık yapanlara karşı hak üzere galip olmaya devam edeceklerini ve bu taifenin Beytül-Makdis civarında olacağını söylediği bildirilmektedir.[1617] Aynı rivayet Hz. Murrete'l-Behzi'den de gelmektedir.[1618] Heysemî, Hz. Mürre'nin rivayeti hakkında hadisin senedinde tanımadığı bir grub cemaatin olduğunu söylemektedir.[1619]

Konumuzla ilgili Hz. Zeyd b. Erkam'dan gelen bir başka rivayette “Ümmetimden bir taife hak üzere galip olmaya devam edecekler ve ben onların Şam

---

[1610] Kastallânî, *İrşâdü's-Sâri*, XI, 73.

[1611] Ebu Ya'la, *Müsned*, XI, 302, hadis no: 6417; İbn Hacer, *Metalibü'l-Âliye,* XVII, 158, hadis no: 4197.

[1612] Bûsirî*, İthâfü'l-Hıyere* VIII, 38, hadis no 7433.

[1613] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, X, 61.

[1614] İbn Manzur, *Muhtasaru Târîhi Dımeşk*, I, 104; Rib'i, *Fadâilü'ş-Şam ve Dımeşk*, s. 10, hadis no:17.

[1615] Elbânî, Muhammed Nâsırüddin, *Tahrîcü Ehâdîsi Fedâili'ş-Şam ve Dımeşk*, s. 19, hadis no: 5, I. Baskı, Mektebetü'l-Meârif, 1420/2000, Riyad.

[1616] Sem'âni, *Fedâilu'ş-Şam*, s. 37, hadis no: 6.

[1617] Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 145, hadis no: 7643; Taberânî, *Müsnedu'ş-Şâmiyyîn*, II, 27, hadis no: 860; Elbâni, *Silsiletu Ehâdisu's-Sahîha*, IV, 599.

[1618] Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, XX, 318, hadis no: 754.

[1619] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevaid*, XII, 289.

ahalisi olduğunu zannediyorum" buyrulmuştur.[1620] Busirî, bu hadisi Tayalisi ve Ahmed b. Hanbel'in zayıf bir senedle tahriç ettiğini, senedde bulunan bazı ravilerin cehaletleriyle tanındıklarını ifade etmektedir.[1621]

Konu hakkında Hz. Muâviye'den gelen diğer bir hadiste **"***Şam ehli bozulduğu zaman sizde hayır yoktur. Ümmetimden bir grup kıyamet kopana kadar daima muzaffer olacaktır. Kınayanlar onlara zarar veremez"* buyrulmaktadır.[1622]

Hz. Nevvâs b. Sem'ân'dan gelen konumuz hakkındaki bir rivayette Hz. Nevvas şöyle söylemektedir: Hz. Peygamber'e, bir yerin fethi nasip olunca onun yanına vardım ve şöyle dedim: "*Yâ Resûlallah! Atlar serbest bırakılıp kılıçlar indirildi. Savaşın zorlukları da bitti. Bu nedenle Artık savaş yok diyorlar.*" Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "*İşte şimdi savaş geldi. Allah Teâlâ savaşan kimselerin kalplerini yüceltmeye devam edecektir. Öyle ki Allah onları rızıklandıracaktır Kün emri gelinceye kadar bu böyle devam edecektir. O zaman mü'minin merkezi Şam olacaktır.*"[1623]

Aynı konuda Hz. Seleme b. Nüfeyl el Kindî'de şunu demektedir: Hz. Peygamber'in yanında oturuyordum. Bir adam: "*Ey Allah'ın Rasûlü! İnsanlar atlarını salıverdiler, silahlarını da bıraktılar ve şöyle diyorlar*: '*Cihad yok, harb ağırlıklarını bıraktı*' dedi. Hz. Peygamber yüzünü o kimseye çevirerek şöyle buyurdu: "*Yalan söylüyorlar asıl savaş şimdi başladı. Ümmetim içinden öyle bir cemaat olacak ki hak yolunda savaşacaklar. Allah ta bir kısım insanların kalplerini onlara meylettirecek ve onlar yüzünden diğerlerine rızık verecektir. Kıyamet kopup Allah'ın vadi yerine gelinceye kadar bu böylece devam edip gidecektir. Kıyamete kadar atların alınlarında hayır vardır. Rabbim bana vahyederek bildirdi ki çok geçmeden ruhum kabzolunacak.*

[1620] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 165; Tayâlisî, *Müsned*, I, 375 hadis no:724; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, V, 165, hadis no: 4967; Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, VII, 287.

[1621] Bûsirî, *İthâfu'l-Hıyere*, VIII, 38 hadis no: 7431.

[1622] Tirmizî, Fiten 27, hadis no: 2192. Tirmizî, hadisin hasen sahih olduğunu olduğunu söylemektedir. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 436, V, 34-35; İbn Hıbban, *Sahih*, XVI, 292, hadis no: 7302-7303; Tayâlisî, *Müsned*, hadis no: 1076; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* XIX, 27, hadis no: 56; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliya,* VII, 230.

[1623] İbn Hıbban, *Sahih,* XVI, 297, hadis no: 7307; İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 527.

Sizler benim yoluma uyacaksınız, bir kısmınız da bir kısmınızın boynunu vuracak, mü'minlerin esas yurdu da Şam olacaktır."[1624]

Ulemanın büyük bir kısmı Şam'ı ve Şam halkını öven bu konudaki hadislere bakarak, kıyamete kadar hak üzerinde olan bir taifenin Şam bölgesinde bulunacağını ve kıyamete yakın Allah yolunda savaşıp kâfirlere karşı üstün zaferler kazanacak olan bir cemaatin Şam halkından olacağını söylemektedirler. Seherenfûrî, bu yoruma, bu topluluğun Şam cihetinden gelecek olan bir topluluk olacağını söylemenin daha isabetli olacağını, meseleye bu şekilde yaklaşınca, Şam cihetinde bulunan ve tarihte Allah yolunda cihadın en güzel örneklerini veren müslüman Türk halkının[1625] da bu hadisin şümulü içerisine girmiş olacağını ifâde ederek[1626] bu konuya değişik bir açıdan yaklaşarak güzel bir yorum getirmektedir. Nitekim Hz. Sa'd b. Ebi Vakkas'tan gelen bir hadis'te "*Garp ehli kıyamet kopuncaya kadar hakka yardıma devam edecektir*"[1627] buyrularak kıyamete kadar Allah için savaşacak bu topluluğun çerçevesi daha da geniş tutulmuştur.

Konu hakkındaki hadisleri incelediğimizde birçok rivayette arab bölgesinin fazîletinden, yine birçok rivayette Şam (Dımeşk) ve bölgesinin fazîletinden bahsedilmektedir. Hadisler arasında bir tenakuz bulunmamaktadır. Antakya civarından başlayan Şam bölgesi, Yemen ve bölgesini de içine alarak en uçta Umman da dahil olmak üzere Arabistan yarımadası da diyebileceğimiz bu bölgeler günümüzde de Müslümanların yaşadığı en kalabalık ve merkezi bölgelerdir. Bu bölgelerin kutsiyetine dair birçok sahih, hasen ve zayıf hadisler gelmiş, bu bölgelerin veya bu bölgelerde bulunan şehirlerin kutsiyeti hakkında çalışmalar yapan ulema konu hakkında müstakil eserler yazmış, bu konudaki sahih, hasen, zayıf ve mevzû rivayetleri de tespit etmişlerdir. Bu hadislerin tamamından bu bölgelerde kıyamete kadar Hak yolunda mücahede eden müslümanların bulunacağı ve kıyametin kopmasına kadar cihada devam edecekleri anlaşılmaktadır. Günümüzde de müşahede ettiğimiz üzere İslam

---

[1624] Nesaî, *Sünen*, VI, 214, Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VII, 52, hadis no: 6357-6358-6360; Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn,* I, 57, hadis no: 57; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 104; İbn Sa'd, *Tabakât*, VII, 427, 428.

[1625] Hadislerdeki Türk mefhûmu ve çağrışdırdıkları anlamlar için bkz: Sakallı, Talat, "Hadislerde 'Türk' Mefhûmu ve Rivayetlerdeki Çağrıştırdığı Zihniyetin Analizi", Uluslararası Türk Dünyasının İslâmiyete Katkıları Sempozyumu, 31 Mayıs-1 Haziran, 2007, Isparta.

[1626] Seherenfûrî, *Bezlu'l-Mechûd*, XI, 381.

[1627] Müslim, İmâre, 53, Hadis no: 177 (1925).

beldelerindeki bir yerde savaş, cihad ve cidal sona erse bile bir başka bölgede yeni bir kargaşa çıkmakta bu durumun kıyamete kadar gideceği anlaşılmaktadır.

2.5. Şam Bölgesi'nin İman ve İslam Bölgesi Olması

Hadis-i şeriflerde kıyamete yakın fitne zamanlarında Şam ve bölgesinin iman ve İslam bölgeleri olacağı da bildirilmiştir. Hz. Abdullah b. Havâle anlatmaktadır: Hz. Peygamber, "*Bu iş, sizin bir kısım toplu gruplara ayrılmanıza neden olacak: Şam'da bir grup, Yemen'de bir grup, Irak'ta bir grup*!" buyurdu. Ben: "*Ey Allah'ın Resûlü! O güne erdiğim takdirde (bunlardan en hayırlısı hangisi ise şimdiden) bana seçiverin*!" dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "*Sana Şam'ı tavsiye ederim! Çünkü orası, Allah'ın, arzında mümtaz kıldığı yerdir. Allah kulları arasında seçkin olanları oraya tahsis eder. Ancak (oraya gitmekten) imtina ederseniz, size Yemen'inizi tavsiye eder, (oradaki) havuzlarınızdan için derim. Zira Allah, Şam ve ahalisini (fitnelerden koruma hususunda) bana garanti verdi*"[1628] buyurdu.

Yine konumuzla alakalı hadislerde kıyamete yakın kopacak fitnelerde Şam bölgesinin Müslümanlar için bir sığınak vazifesi göreceği, imkânı olanların o bölgelere fitnelerden korunmak için sığınması da bildirilmiştir. Bu konudaki rivayetlerden biri şu şekildedir: "*Şimdi savaş zanmanı, ümmetimden bir taife insanlara galip olacaktır. Allah onlarla savaşan kavimlerin kalplerini saptırır. Kıyamet kopana kadar Allah bu taifeyi rızıklandırır ve onlar bu hal üzerede cihad halindedirler, dikkat edin mümin diyarının ortası Şam'dır.*"[1629] Konuyla ilgili olarak Hz. Abdullah b. Amr'ın bildirdiğine göre Hz. Peygamber, şöyle buyurmaktadır: "*Altımdan minderim çekildi; gözlerim o minderimi izledi, baktım ki Şam'a doğru yönelen bir nura dönüştü. Şunu iyi bilin ki, fitneler çıktığında iman Şam'da olacaktır.*"[1630] Bûsîrî, aynı rivayeti Taberânî'nin Mucemü'l-Kebîr ve Mucemu'l-Evsat'ta tahriç ettiğini söyleyerek Hâkim'in, rivayeti Hz. Abdullah b. Amr hadisi olarak rivayet edip sahih gördüğünü haber vermektedir.[1631] Heysemî,

---

[1628] Ebû Dâvûd, Cihad 3, hadis no: 2483; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 110, Hâkim, *Müstedrek*, IV, 510. Hâkim, rivateye sahih demektedir.

[1629] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 104; Nesaî, *Sünen*, VI, 214; Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr,* IV, 70; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, VII, 52-53, hadis no: 6357-6358; Tahâvî, *Şerhu Meânil'l-Âsâr,* III, 275. Hadis sahihtir.

[1630] Hâkim, *Müstedrek,* IV, 50. Hâkim'in, Müslim ve Buhârînin şartı üzerine hadisin sahih olduğuna hükmetmesine Zehebî de katılmaktadır. Ebu Nuaym, *Hilyetu'l-Evliya,* V, 252; Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 170, hadis no: 7714; Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, I, 180, hadis no 309.

[1631] Bûsirî, *İthâfü'l-Hıyere,* VII, 359, hadis no: 7060.

hadisi Taberânî'nin birkaç isnâdla rivayet ettiğini, isnadlardan senedinde İbn Lehîa'nın bulunduğu hadisin hasen, senedeki diğer ravilerin sika olduğunu söylemektedir.[1632] Hadisin benzeri manasında Hz. Amr b. Âs[1633] ve Ebû'd-Derdâ'dan[1634] da rivayet gelmiştir.

Bu rivayetlerde anlatılan olayların Emevî-Hz. Ali, Emevî-Abbâsi döneminin taraftarlığı, o dönemin siyasi kargaşasında taraftar toplama gayesini yansıtma ihtimalini de göz önünde tutmak gerekmektedir.

2.6. Hz. İsa'nın Şam Bölgesi'ne İnmesi

Müslim ve Buhârî başta olmak üzere Kütüb-i Sitte'nin tamamı ve diğer hadis külliyatında Nuzûli Îsa hakkında birçok rivayet gelmiştir.[1635] Çalışmamızla alakalı olarak Hz. İsa'nın Şam Bölgesi'ne ineceğine dair rivayetler bağlamında konuyu ele alacağız.

Kütüb-i Sitte müelliflerinden Müslim'in sahih bir senedle Hz. Nev'as b. Sem'an'dan tahriç ettiği çok uzun bir rivayette şöyle buyrulmaktadır: "*Allah, Mesih b. Meryem'i gönderecektir. Mesih, Dımeşk'in doğusundaki Ak Minare'ye inecektir*."[1636]

Konu hakkında Hz. Evs b. Evs'ten gelen rivayette de Hz. İsa'nın Dımeşk'in doğusundaki Ak Minare'ye ineceği bildirilmektedir.[1637] Heysemî, hadisin ricallerinin sika olduğunu söylerken,[1638] Elbanî de hadisin senedinin sahih olduğunu söylemektedir.[1639] Bu konuda yine ricali sika olan[1640] Keysan'dan[1641] ve Nâfi' b. Keysan'dan[1642] da sahih senedlerle hadisler gelmektedir.

[1632] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, X, 58.

[1633] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 198. Heysemî, hadisin senedinde zayıf olan Abdulaziz b. Ubeydullah'ın bulunduğunu söylemektedir. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid,* X, 57.

[1634] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 199; Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, II, 207, hadis no: 1198; Ebû Nuaym, *Hılyetu'l-Evliya*, VI, 98. Heysemî, hadisi Ahmed b. Hanbel ve Taberânî'nin tahric ettiğini, Ahmed b. Hanbel'in ricalinin sahih olduğunu söylemektedir. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, X, 57.

[1635] Bârûdî, Muhammed b. Saîd Reşîd, *Bilâdu'ş-Şam Ardu Ribâti ve Cihâdi ilê Yevmi'l-Kıyâmeti*, s. 74-77, I. Baskı, Dâru Ammâr, 1261/1999, Umman.

[1636] Müslim, Fiten ve Eşrâtu's-Sâa, 20, hadis no: 110 (2937); Rib'î, *Fedâilü'ş-Şam ve Dımeşk*, s. 75, hadis no: 110.

[1637] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* I, 590, hadis no: 590.

[1638] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevaid*, VIII, 205.

[1639] Elbânî, Muhammed Nâsırüddin, *Tahrîcü Ehâdîsi Fedâili'ş-Şam ve Dımeşk*, 58-59, I. Baskı, Mektebetü'l-Meârif, 1420/2000, Riyad

Rivayetlerde Hz. İsa'nın Şam'da bulunan bir köprüye ya da daha çok kabul gören bir rivayete göre, Emeviye Camii'ndeki Ak Minareye (el-Minaratu'l-Beyda) ineceğine dair ifadeler yer almaktadır.[1643]

İbn Kesîr, Hz. İsa'nın, Şam'ın doğusundaki beyaz minareye ineceğini bildiren en meşhur hadis'in Hz. Nevvas'dan rivayet edilen Müslim hadisi olduğunu söyleyerek hadisin şerhi bağlamında şunları ifade etmektedir: "Bazı kitaplarda okuduğuma göre Hz. İsa Şam'daki Emevî Camii'nin doğusundaki Beyaz Minare'ye inecektir. Bu konuda hıfz edilen hadis belki de sadece budur. Hadisin ravisi bunu kendi anlayışına göre yorumlamıştır. Şam'da, Emevî Camii'nin doğu minaresinden başka bir doğu minaresinin var olduğu bilinmemektedir. Bu konuda en lâyık ve en münasip olan manâlandırma da bu şekildedir. Mezkûr minare (h. 741) senesinde beyaz taşlarla yeniden yapılmıştır. Bu, yerindeki eski minareyi yakan hristiyanların parasıyla yeni minarenin inşa edilmesi, belki de Hz. Peygamber'in peygamberliğin apaçık delillerinden biridir. Şöyleki, Cenab-ı Allah bu minareyi yaptırmada hristiyanların parasını sarfettirmiştir ki; Hz. İsâ, bu minarenin üzerine insin de, domuzu öldürsün, haçı kırsın, onların verecekleri cizyeyi kabul etmesin. Onlardan İslam'a girecek olanların İslâmiyetini kabul edecek, İslam'a girmeyenleri öldürecektir. O gün yeryüzündeki diğer kâfirlere de aynı hüküm uygulanacaktır. Bu, Hz. Mesih hakkında verilen haberlerdendir. O'nun şeriati bunu emredecektir. O, bizim tertemiz şeriatimizin ahkâmını tatbik edecektir. Bazı rivayetlere göre o Kudüs'e, başka bir rivayete göre Ürdün'e, başka bir rivayete göre de Müslümanların askerlerinin toplandığı merkeze inecektir. Daha önce de ifade etiğimiz gibi Müslim'in rivayeti sahihtir.[1644]

Keşmirî, (1352/1933) Hz. İsa'nın nüzulüyle ilgili hadislerin manevi tevatür derecesine ulaşmasından dolayı Hz. İsa'nın nüzulünü inkâr etmenin kişiyi küfre

---

[1640] Gumari, *İkametu'l-Burhan ala Nuzuli isa fi Ahir'iz-Zeman*, 62; Elbânî, Muhammed Nâsırüddin, *Tahrîcü Ehâdîsi Fedâili'ş-Şam ve Dımeşk*, s. 58-59.

[1641] Taberâni, Mu'cemu'l-Kebîr, 19/196 hadis no: 440; Buhâri, *Tarîhu Kebîr*, VII, 234; İbnu Hacer, *İsâbe*, III, 309; Elbânî, Muhammed Nâsırüddin, *Tahrîcü Ehâdîsi Fedâili'ş-Şam ve Dımeşk*, s. 58-59

[1642] Deylemî, *Firdevs*, V, 522, hadis no: 8960; Gumârî, *İkametu'l-Burhan ala Nuzuli isa fi Ahir'iz-Zeman*, s. 61.

[1643] Hz. İsa'nın Şam'da ineceği yerler ve rivayetlerde Şam şehrinin öne çıkmasının sebepleri için bkz: Tuğlu, Nuri, "Hegel'in Refleksiyonlu Tarih Yazıcılığı Teorisi Bağlamında Bazı Hadis Rivayetlerinin Analizi", s. 85-87, *SDÜİFD*, S. XVII, Y. 2006/2, Isparta.

[1644] İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İmadü'd-Dîn İsmail b. Ömer, *Kitâbü'n-Nihâye (el-Fiten ve'l-Melâhim),* s. 145, tahkik: Muhammed Taha Zeyni, I. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-Hâdise, t.y, y.y.

sokabileceğinden korkulacağını ifade etmektedir.[1645] Kevserî (1371/1952) ise bu konuda mutekaddîmun'un hadis ve fıkıh âlimleri arasında ihtilaf olmadığını, Hz. İsa'nın inişi hakkında icma ettiklerini ifade ederek görüşlerini teker teker sıralamaktatır.[1646]

Aralarında Taberî (310/922), İbn Atıyye (542/1148), İbn Rüşd (595/1129), İbn Kesîr (774/1372), İbn Hacer (852/1448), Şemsüddîn es-Seffârînî (1188/1774), Şevkânî (1250/1834), Âlûsî (1270/1854), Muhammed b. Ca'fer el-Kettânî (1927), Kevserî (1952), gibi isimlerin bulunduğu ulema, Nüzûl-i İsa konusundaki rivayetlerin mütevatir olduğunu açıkça belirtmişlerdir.[1647]

Elbânî, sadece Hz. İsa'nın nüzûlünden bahseden rivayetlerin ondört sahabeden geldiğini söylerken,[1648] Suyûtî, bu konuda 69 rivayete yer vermiş,[1649] Keşmîrî, "et-Tasrîh bimâ Tevâtera fî Nuzûli'l-Mesîh" adlı eserinde -ki konuyla ilgili çalışmalarından sadece birisidir- 66'sı merfû olmak üzere toplam 103 hadis zikretmiştir. Keşmîrî'nin zikrettiği hadislerden 4'ünün sened itibariyle mevzû olduğunu tesbit eden mezkur eserin muhakkiki Ebu Gudde, onun zikrettiği rivayetlere 10 hadis daha eklemiştir ki, böylece konu ile ilgili merfû hadislerin sayısı -mevzû olan 4 rivayeti ayırarak söylersek- sadece bu risalede 72'yi bulmaktadır. Ebu Ğudde, Keşmîrî'nin zikrettiği 37 eser'e (mevkûf veya maktu) 10 eser daha eklemiştir. Böylece konu hakkında Sahabe'den ve daha sonraki nesillerden nakledilen rivayetlerin sayısı 47'ye çıkmış olmaktadır.[1650]

Hayri Kırbaşoğlu, bu konudaki rivayetlere yer veren hadis kaynaklarını araştırarak ihtiva ettikleri rivayet sayısını şöyle sıralamıştır: el-Buhârî, es-Sahih, (2), Müslim, es-Sahih, (10), Ahmed b. Hanbel, el-Musned, (21) el-Hâkim en-Neysaburi, el-Müstedrek, (15), İbn Asakir, Tarihu Dımeşk, (13), et- Taberânî, el-Mu'cemu'l-Evsat, (11), İbn Ebi Şeybe, el-Musannef, (10), et-Taberî, Camiu'l-Beyan, (7), İbn Mace, es-Sünen, (7), et-Tirmizî, es-Sünen, (5), Ebu Davud, es-Sünen, (5), Ebu Nu'aym,

---

[1645] Keşmirî, Muhammed Enver Şah b. Muazzam Şah, *et-Tasrih bima Tevâtere fî Nüzûli'l-Mesih*, s. 56-60, tahkik: Abdülfettah Ebû Gudde, V. baskı, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, 1412/1992, Beyrut.

[1646] Kevserî, Muhammed Zahid b. Hasan b. Ali Zahid, *Nazra Âbire fî Meraim min Yünkir Nüzûli Îsa Aleyhisselam Kable'l-Âhir*, s. 119-120, 1987/1408, Kâhire.

[1647] Nüzûl-i Îsa konusunda geniş bilgi için bkz: Keşmîri, *et-Tasrih*, *s.* 56-60.

[1648] Elbani *Kissatu'l-Mesihi'd-Deccal ve Nuzuli İsa*, 28.

[1649] Suyûtî,-*Nuzulu Isa b. Meryem*, 35-59

[1650] Geniş bilgi için bkz: Keşmiri, Muhammed Enver Şah b. Muazzam Şah, *et-Tasrih bima Tevâtere fî Nüzûli'l-Mesih*, tahkik: Abdülfettah Ebû Gudde, V. baskı, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, 1412/1992, Beyrut.

Ahbaru'l-Mehdi, (5), en-Nesa'i, es-Sünen, (4), İbn Hibban, es-Sahih, (4), Nu'aym b. Hammad, Kitabu'l-Fiten, (4), el-Hakîm et-Tirmizî, Nevadiru'l-Usul, (3), Ebu Ya'la, el-Musned, (3), İbn Huzeyme, es-Sahih, (3), ez-Ziya el-Makdisî, el-Muhtara, (3), Abd b. Humeyd, el-Müsned, (2) el-Buhârî, et-Tarihu'l-Kebîr, (2) el-Buhârî, Halku Ef'ali'l-İbad, (1), el-Beyhaki, es-Sünen, (2), Ebu Nu'aym, Hilyetu'l-Evliya, (2), ed-Darekutni, el-Efrad, (2), İbn Ebi Hatim, et-Tefsîr, (2), ed-Deylemi, Firdevsu'l-Ahbar, (2), Ebu Amr ed-Dani, es-Sünen, (2), el-Beyhaki, el-Esma' ve's-Sıfat, (1), el-Beyhaki, el-Ba'su ve'n-Nuşur, (1), el-Hakim en-Neysaburi, Tarihu Neysabur, (1), et- Taberânî, Kitabu'z-Zühd, (1), İbnu'l-Munzir, et-Tefsîr, (1), et-Tahavi, Şerhu Ma'ani'l-Âsâr, (1), Sa'id b. Mansur, es-Sünen, (1), el-Bezzar, el-Müsned, (1), et-Tayalisi, el-Müsned, (1), el-Hatib el-Bağdadi, Tarihu Bağdad, (1), İbnu'n-Neccar, Tarihu Bağdad Zeyli, (1), el-Mustağfiri, Delailu'n-Nubuvve, (1), Ebu'ş-Şeyh, Kitabu'l-Fiten, (1), el-Berzenci, el-İşa'a li Eşrati's-Sa'a, (1), Ebu Sa'id en-Nakkaş, Feva'idu'l-'İrakıyyin, (1), İbn Ebi Hatim, el-Cerhu ve't-Ta'dil, (1), el-Kalabazi, Ma'ani'l-Ahbar, (1), es-Suheyli, er-Ravdu'l-Unuf, (1), İbn Kesîr, et-Tefsîr, (1), Razin el-Abderi, (1), Ma'mer b. Raşid, el-Cami', (1), el-Mişkat, Kitabu'l-Vefa', Tahkiku'n-Nuşra, el-Muntazam, (1), İshak b. Bişr, (1)[1651] Konu hakkındaki müstakil makalesinde rivayetlerin geçtiği kaynakları bu şekilde tespit eden yazar, buradaki hadisleri kaynak metodolojisi, iç tenkit, dış tenkit ve epistemolojik açıdan değerlendirdiğini söyleyerek, itirazlarda bulunmaktadır.[1652]

Nüzûl-i İsa ile ilgili olarak Kütüb-i Sitte başta olmak üzere, daha birçok kaynakta hadislerin yer aldığı görülmektedir Bu kadar sahih rivayetlerle bu meselenin nakledilmesi Hz. İsa'nın nüzûlü konusunun gayet önemli ve bir o kadar da hassas olduğunu göstermektedir.[1653]

[1651] Kırbaşoğlu, M. Hayri, "Hz. İsa'yı (a.s) Gökten İndiren Hadislerin Tenkidi", s. 147-168, *İslâmiyât*, III, S. IV, 2000, Ankara.

[1652] Yazar tenkit gerekçeleri olarak şunları söylemektedir: Kaynak metodolojisi açısından Hz. İsa'nın nüzûlü hakkındaki rivayetlerin yer aldığı kaynakların tamamen güvenilir olmadığı, dış tenkit açısından bu rivayetlerin mütevatir olmadıkları, iç tenkit açısından bu rivayetlerin İslam öncesi kaynaklardan beslenmeleri ve bilgi teorisi açısından da bu rivayetlerin tedavüle konulduğu dönemin insanlarının zihniyeti, bakış açısı ve yabancı kültürlerin etkisini yansıttığını söylemektedir. Kırbaşoğlu, "Hz. İsa'yı (a.s) Gökten İndiren Hadislerin Tenkidi", s. 147-168. Konu hakkında benzer bir itiraz da Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde "İsa" maddesinin yazarlarından olan İlyas Çelebi'den gelmektedir. Yazar, tedvin döneminde Hıristiyan kültürüyle karşılaşmanın bir sonucu olarak Nüzûl-i İsa inancının İslam akaidine girmiş olmasının kuvvetle muhtemel olduğunu söylemektedir. Blz: Çelebi, İlyas, "İsa" maddesi, DİA, XXII, 472, 2000, İstanbul.

[1653] Altay, Ali, *Kur'an'a Göre Hz. İsa ve Nüzulü Problemi*, s. 52, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), YÜSBE, 2005, Van.

Mesîh ve Mehdî konusunda ve gerekse daha farklı meselelerde rivayetleri tenkide tabi tutanların sığındığı noktalardan biri bu tür rivayetlerin İslâm'a dışarıdan girdiği iddiasıdır. Böyle bir durumun gerçekleşebilmesi için sosyal, siyasal ve kültürel şartların elverişli olması gerekir. Müslümanların herhangi bir inanç unsurunu dışarıdan aldığını söyleyebilmek için, olağanüstü bir dinî ve toplumsal zaaf içinde bulunmuş olmaları gerekmektedir. Ancak böyle bir durumda İslâm ümmetinin hâkim milletlerin dinî inançlarından ve kültürlerinden etkilendiğini söylemek inandırıcı olabilir. Mesîh ve Mehdî ile ilgili rivayetlerin yer aldığı hadis kitaplarının ve itikadî metinlerin vücuda getirildiği zaman dilimine baktığımızda İslâm bütün izzet ve ihtişamıyla bölgesinin ve hatta dünyanın her bakımdan en güçlü devletidir. Yahudi ve Hıristiyanlar ancak "*zimmî*" statüsüyle İslâm devletinde yaşayabilmektedir. Müslümanların hâkim, diğerlerinin mahkûm olduğu bir zaman diliminde derlenen eserlere herhangi bir yabancı unsurun, üstelik de itikadî bir kabul olarak girmesinin mümkün olamayacağı açıktır.[1654]

Nüzul-i İsa inancının Hıristiyan kültürünün etkisiyle İslam akaidine girmiş olduğunu iddia etmek aynı zamanda bir konuda yüzden fazla uydurma sözün İslam'ın en güvenilir kaynakları arasında sayılan hadis kitaplarının içerisine girmesinin mümkün olduğu sonucunu doğurmaktadır.

Hadisleri direk inkâr etmek yerine akla, mantığa, teklif sırrına ve sünnetullaha zahiren uymadığı görülen rivayetler hakkında hüküm verirken te'vil etmenin[1655] veya tevakkuf yoluna gidilmesinin daha isabetli olacağı kanaatindeyiz.

2.7. Şam Bölgesi'nde Abdalların Bulunması

Ebdâl, "*bedel*" kelimesinin çoğulu olup, dilimizde "*abdal*" şeklinde kullanılır. Kelime'nin ıstılahi manası hakkında şu açıklama yapılmaktadır: "*Bunlar evliyalar ve abidlerdir, bedelin cem'idir. Ebdal diye isimlenmişlerdir. Çünkü her ne vakit bunlardan biri ölecek olursa, bir başkası onun yerini alır.*"[1656]

[1654] Sifil, Ebubekir, "Kıyamet Alametleri: Mesih, Mehdi" *Semerkand Dergisi,* 2006, İstanbul. (http://semerkanddergisi.com/kiyamet-alametleri-mesih-mehdi/)

[1655] Altay, *Kur'an'a Göre Hz. İsa ve Nüzulü Problemi*, s. 49-52.

[1656] İbnü'l-Esir, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, *en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser*, I, 107, tahkik: Tahir Ahmet ez-Zâvi, Mahmut Muhammed et-Tıbahi, Mektebetü'l-İslâmiye t.y, Riyad.

Konu hakkında Hz. Ümmü Seleme'den gelen rivayette Hz. Peygamber, "Bir *halifenin ölümü anında (ehl-i hal ve akd arasında) ihtilaf olacak. (O zaman) Medine ahalisinden bir adam (Mehdî) kaçarak Mekke'ye gidecek. Mekke halkından bir kısmı ona gelecek ve (fitne çıkar korkusuyla) istemediği halde onu (evinden) çıkaracaklar. Rükn ile Makam arasında ona biat edecekler. Onları (ortadan kaldırmak için) Şam'dan bir ordu gönderilecek. Ordu Mekke-Medine arasındaki el-Beyda'da yere batırılacak. İnsanlar bu (kerameti) görünce Şam'ın ebdalı ve Irak ahalisinin velileri ona gelip biat ederler. Sonra Kureyş'ten dayıları Kelb kabilesinden olan bir adam zuhur eder ve (Mehdî ve adamlarına) karşı bir ordu gönderir. Ama onlar bu orduya galebe çalarlar. Bu ordu, Kelbî'nin (ihtirasıyla çıkarılmış) bir ordudur. Bu Kelbî'nin ganimetine iştirak edemeyen zarara uğramıştır. (Mehdî, malı taksim eder. Halk arasında peygamberlerinin sünnetini (ihya eder ve onun) ile amel eder. İslam yeryüzünde yerleşir. Yedi yıl hayatta kalır. -Bazı raviler dokuz yıl demiştir.- Sonra ölür ve Müslümanlar cenaze namazını kılarlar*" buyurmaktadır.[1657] Heysemî, Taberânî'nin tahriç ettiği rivayetin ricalinin sikaların ricali olduğunu söylemektedir.[1658] Doktora tezinde bu konuya geniş yer veren Ahmed Yıldırım, Suyuti'den naklen Kütüb'i Sitte'de Ebû Dâvûd'un bu rivayetinden başka Abdal'dan bahseden hiçbir hadisin olmadığını, Azimâbâdî'nin bu tür hadislerin mutemed olduğunu söylediğini, hadisin bir kısmının Müslim'de de rivayet edildiğini söylemektedir.[1659]

İbn Hacer el-Heytemî de Abdallar hakkında kimisi sahih kimisi gayr-i sahih olmak üzere birçok hadisin geldiğini ifade etmektedir. [1660]

Konu hakkında Hz. Abdullah b. Safvan'dan gelen bir rivayette Sıffin savaşında bir adamın Şamlılara beddua etmesi üzerine Hz. Ali'nin o kişiye üç defa Şam halkının tamamına beddua etmemesini söyleyerek orada Abdalların olduğunu bildirmiştir.[1661]

[1657] Ebu Davud, Mehdî, 1, hadis no: 4286, 4287, 4288; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 316; İbn Hıbban, *Sahih*, XV, 159, hadis no: 6757; Ebu Ya'lâ, *Müsned,* XII, 369, hadis no: 6940; Tabarâni, *Mu'cemu'l-Kebîr,* XXIII, 290, hadis no: 931; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat*, II, 90, hadis no: 1175.

[1658] Heysemi, *Mecmâu'z-Zevâid*, VII, 3185.

[1659] Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s. 170, I. Baskı, TDV Yayınları, 2000, Ankara.

[1660] İbn Hacer el-Heytemî, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed, *Fetavâi'l-Hadisiyye*, s. 323-324, Dâru'l-Marife, t.y, Beyrut.

[1661] Abdurrezzak, *Musannef*, XI, 249, hadis no: 20455. Beyhakî, *Delâilü'n-Nübüvve*, VI, 449; Sem'ânî, Ebu Sa'd Abdü'l-Kerim b. Muhammed Mansur b. Abdü'l-Cebbâr, (562/1166), *Kitâbü Fedâili'ş-Şâm,*

Hz. Şureyh b. Ubeyd konuyla alakalı şunları söylemektedir: "*Hz. Ali, Irak'ta iken yanında Şam ehlinden bahsedilerek onlara lanet okuması istendiğinde Hz. Ali: Hayır ben Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu işittim "Abdallar Şam'da bulunurlar. Onlar kırk kişidirler. Onlardan biri ölürse Allah onun yerine bir başkasını getirir. Onların duaları sebebiyle yağmura kavuşulur ve düşmana karşı yardım gelir. Şam ehlinden azap olanların duaları sebebi azapları kaldırılır*." Hz. Şureyh'in bir diğer rivayetinde hadisdeki son kısım, "*Yer ehlinden bela ve boğulma onların duaları sebebiyle kaldırılır*" şeklindedir.[1662] Heysemî, Ahmed b. Hanbel'in isnadının Şureyh b. Ubeyd dışında Buhârî ve Müslimin ricalinden olduğunu belirtmiştir.[1663] Şureyh b. Ubeyd, Hz. Ali'den işitmediğinden dolayı hadisde inkıta olduğu söylense de (sıhhatine itiraz edilse de) hadisin tüm ravileri Heysemî'nin de dediği gibi Şureyh b. Ubeyd hariç Buhârî ve Müslimin ricalindendir. Nitekim İbn Âbidîn, Sehâvî'den hadisin senedinin Şureyh'den başka sahihin ricali olduğunu, Şureyhin ise sika olduğunu nakletmektedir.[1664] Üçüncü tabaka ravilerden sayılan tam künyesi Şureyh b. Ubeyd b. Şureyh b. Abd b. Arîb'i,[1665] İbn Hıbban, Nesaî, Duheym, Ucelî, Muhammed b. Avf sikalardan saymıştır.[1666] Hadis usulünde kaide olduğu üzere şayet rivayet mürsel ve mürselin ricali sika ise (ilk üç tabakada bulunanlar için) bu mürsel Ebu Hanife ve İmam Malik'e göre huccet sayılır.[1667] Bundan dolayı Suyuti, hadisi hasen kabul ederken[1668] Aliyyü'l-Müttekî ve Gümüşhanevî, hadisin senedinin sahih olduğunu söylemektedirler.[1669] Ahmed b. Hanbel'in müsnedini tahkik eden Ahmed Muhammed

---

s. 53, hadis no: 23, tahkik ve ta'lik: Amr Ali Ömer, I. Baskı, Dâru's-Sekâfeti'l-Arabîyyeti, 1412/1992, Dımeşk.

[1662] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 112.

[1663] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, X, 62.

[1664] İbn Abidin, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşki, *Mecmûatü Resâili İbn Abidin*, II, 272, Şirketi Sahâfiyei Osmâniye Matbaası, 1320/1902, İstanbul.

[1665] İbn Manzur, *Muhtasarı Tarihi Dımeşk*, X, 303.

[1666] İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib*, IV, 289; İbn Hıbban, *Sikat*, IV, 353, Cemmaz, Ali Muhammed, *et-Ta'rif bi Ruvâti Müsnedi'ş-Şâmiyyîn,* s. 195, isim no: 348, I. Baskı, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfeti, 1409/1979, Beyrut.

[1667] Suyûti, *Tedribü'r-Ravi*, I, 198.

[1668] Suyuti, *Camiu's-Sağîr*, hadis no: 30035.

[1669] Hindî, *Kenzü'l-Ummal*, XII, 189, hadis no: 34607; Gümüşhanevi, *Levamiu'l-Ukûl*, II, 318; İbn Hacer, Fetavayil hadisiyye, s. 323-324.

Şakir ve bazılarının hadisi zayıf görmesi isabetli değildir.[1670] Nitekim Suyûtî, "*Sadece bir yolla tek kalması sebebiyle hüccet olmayan münferid hadisle -mürsel hadîsin başka bir yolda müsned olarak vârid olması yahud başka bir mürsele vakıf olarak vârid olması gibi- başka senedlerde bulunuşu sebebiyle ihticacda zarar yoktur. Böylece irsal, tedlis, râvîsinin bilinmemesi gibi illetlerden dolayı zayıf sayılan hadis, başka senedlerle gelirse hasen lizâtihi derecesine yükselir*"[1671] demektedir.

Konu hadisininde hem merfu hem mevkuf olarak şahidleri vardır. Benzer bir rivayeti Taberânî, Hz. Ali den merfu olarak tahriç etmektedir.[1672] Heysemî, Taberânî'nin tahriç ettiği bu hadisin senedinde hadisleri leyyin olan İbn Lehia hariç senedin ricalinin sahihin ricali olduğunu söylemektedir.[1673] İbni Adiy de İbn Lehîa'nın hadislerinin hasen olduğunu, zâfiyetin, kendisinden nakledenlerde olduğunu söyleyerek hadislerinin delil alınacağını söylemektedir.[1674] Hz. Abdullah b. Zureyr el-Ğâfiki tarikiyle Hz. Ali'den merfu olarak gelen konu hakkındaki benzer bir hadiste Hz. Peygamber "*Şamlılara lanet okumayınız. Çünkü içlerinde Abdal vardır. Sadece zulümlerine lanet okuyunuz"* buyurmaktadır.[1675] Bu hadisin senedinde İbn Lehîa yoktur ve Hâkim'in bu hadisin senedine sahih hükmünü vermesine Zehebi ve İbn Haldun'da katılmaktadır.[1676]

Hz. Ali'den merfu ve mevkuf olarak benzer manalarda gelen hadislerin tüm yolları incelendiğinde İbn Haldun'un da söylediği gibi şahidleriyle beraber hadisin sahih olduğu ortaya çıkmaktadır.[1677]

Yukarıda söylediğimiz sahih veya hasen hadislerden başka Şam'da bulunan abdallar hakkında zayıf rivayetler de gelmiştir.

[1670] Ahmed b. Hanbel, Müsned, I, 550, hadis no: 896, tahkik, Ahmed Muhammed Şakir, I. Baskı, Dârul hadis, 1416/1995, Beyrut.

[1671] Suyuti, Tedrîbü'r-Râvî, I, 160, 177.

[1672] Taberânî, *Mu'cemü'l-Evsat,* IV, 538, hadis no: 3917.

[1673] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid,* VII, 317.

[1674] İbn Adiyy, *Kâmil,* IV, 148, 154.

[1675] Hâkim, *Müstedrek*, , IV, 553.

[1676] İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, *Târîhu İbn Haldun,* I, 266, Müessesetü'l-A'lamî, 1391/1971, Beyrut; İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, *Mukaddimetu İbn Haldun,* II, 800-802, tahkik: Ali Abdülvahid Vafi, III. Baskı, Dâru Nehdati, t.y, Kahire.

[1677] İbn Haldun, *Tarih,* I, 266; İbn Haldun, *Mukaddime,* II, 800-802.

Hz. Şehr b. Havşeb'den gelen rivayete göre Mısır fethedilince, Mısırlılar Şam ehline sövdüler. Bunun üzerine Avf b. Mâlik, kaftanından başını çıkararak şöyle dedi: Ey Mısır ehli! Şam ehline sövmeyiniz. Çünkü Hz. Peygamber "*Onların içlerinde Abdallar vardır. Onların sebebiyle yardım olunur ve rızklanırsınız*"[1678] buyurdu. Hadisin senedinde bulunan Amr b. Vakıd'dan dolayı hadis zayıf görülmüştür.[1679]

Hz. Huzeyfe'den gelen konu hakkındaki bir başka rivayette şöyle buyrulmaktadır: "*Abdallar Şam'dadır ve Hz. İbrahim'in yolu üzerinde otuz kişidirler. İçlerinden biri vefat edince Allah onun yerine başkasını geçirir. Onların son yirmisi İsa b. Meryemin yolu üzerindedir. Ayrıca onların yirmisine Dâvûd ailesinin mizmarları verilmiştir.*"[1680]

Konu hakkında birçok sahabe ve tabiinden de söz nakledilmektedir. Fudayl b. Fudâle "Abdallar Şam'dadır. Yirmibeşi Humus'ta, onüçü Dımeşk'te ikisi Beysan'da bulunur"[1681] demektedir. Ebû'z-Zahiriyye de Abdalların Şam'da bulunan otuz adam olduğunu ve onlar vesilesiyle rızklandığımızı söylemektedir. İbn Şevzeb ise Abdalların yetmiş kişi olduğunu, altmışının Şam'da, onunun diğer yerlerde bulunduğunu söylemektedir. Hasan b. Yahya da Dımeşk'te abdallardan onyedi, Beysan'da ise dört kişinin bulunduğunu söylemektedir.[1682] Sahabe ve tabiinden nakledilen bu sözlere son derece ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.

Abdallar hakkında hadislerin belli başlıları, bu esrarengiz insanların Suriye ve Irak ahalisinden olduklarını belirtmektedir. Abdalların bu suretle bir iki ülkede veya bir ülkenin değişik şehirlerinde gösterilmesi, bu bölge halkı için bir şeref sebebi sayılmış, bu yüzden diğer bazı ülkelere de böyle bir şeref kazandırabilmek için tasavvufi kaynaklarda abdalların dışında başka fazîletli ve manevî nüfuz sahibi kimselerin de bulunduğundan söz edilmiştir. Fakat bu rivayetler açıkça mevzudur. Mevzu olan bu rivayetlere göre abdalların Suriye'de ikamet etmesine karşılık, nukabâ Mağrib'de, nücebâ Mısır'da veya Yemen'de, ahyâr Irak'ta, gavs (kutb) da Yemen veya Mekke'de

---

[1678] Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebîr*, XVIII, 65, hadis no: 120; İbn Manzur, *Muhtasaru Târîhi Dımeşk*, I, 113

[1679] Heysemi, *Mecmâu'z-Zevâid*, X, 63.

[1680] Hakîm Tirmizî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasan, *Nevadirü'l-Usul fî Ma'rifeti Ehâdîsi'r-Resûl,* I, 166, tahkik ve tahriç: Abdurrahman Umeyre, Dâru'l-Cîl, 1412/1991, Beyrut.

[1681] İbn Manzur, *Muhtasarı Târîhi Dımeşk*, I, 115; Rib'î, *Fedâilü'ş-Şam ve Dımeşk*, s. 45, hadis no: 77

[1682] İbn Manzur, *Muhtasarı Târîhi Dımeşk*, I, 115.

bulunmaktadır. Sülemî'nin Tabakatında[1683] yer alan başka bir rivayete göre ise abdallar Şam'da, nücebâ Yemen'de, ahyâr da Irak'ta bulunur.[1684]

Konuyla ilgili doktora çalışmasında yer veren Ahmet Yıldırım, bu konuyu "Ricalü'l-Gayb" başlığı altında inceleyip konu hakkındaki rivayetlere ve bunların tahricine genişçe yer verip uzun açıklamalarda bulunmaktadır.[1685]

İbn Teymiyye ve talebesi İbnü'l-Cevzî, Abdal hadislerinin hepsinin isnadının batıl olduğunu bu hususta sahihe en yakın rivayetin Hz. Şureyh b. Ubeyd kanalıyla Ahmed b. Hanbel'in rivayet ettiğini belirtirken, İbn Hacer el-Heytemi, Abdal hakkında birçok hadisin varid olduğunu bunların içinde sahih olanlar olduğu gibi sahih olmayanlarında bulunduğunu, Sehavi ise abdal hadislerinin muhtelif lafızlarla çok tariklerinin bulunduğunu ve hepsinin zayıf olduğunu, ancak hadislerin ulema arasında yayılmasından dolayı kuvvet kazandığını söylemektedir. Acluni ise bu hadislerin tariklerinin çok olması sebebiyle kuvvet kazandığını ve bunların mevzu olmadığını söylerken[1686] Suyûtî, Abdal hadislerinin merfu ve mevkuf olarak Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Huzeyfe, Hz. Ubâde b. Sâmid, Hz. İbn Abbas, Hz. İbn Ömer, Hz. İbn Mes'ud, Hz. Avf b. Mâlik, Hz. Muaz b. Cebel, Hz. Vâsilete b. Esku', Hz. Ebû Saîdi'l-Hudri, Hz. Ebû Hureyre, Hz. Ebû'd-Derdâ ve Hz. Ümmü Seleme'den geldiklerini, ayrıca başta Hasan Basrî olmak üzere tabiinden birçok eser nakledildiğini söylerken,[1687] Münavi ise bu hadislerin tamamı zayıf olsa bile tariklerin ve bu hadisleri tahriç edenlerin çokluğundan dolayı hadisleri ancak cahil veya ön yargılı olanların inkar edebileceğini,[1688] İbn Abidin ise Suyûtî'den naklen Abdal hadislerinin manevi tevatür derecesinde olduğundan dolayı inkar edilemiyeceğini[1689] söylemektedir.

Yukarıda zikredilen bilgiler ışığında Abdal hadislerinin konumuz gereği Şam bölgesi ile bağlantılı olan hadislerini incelediğimizde hadislerin uydurma olarak değerlendirilip atılamayacağı, zayıf olan hadislerin birbirini desteklediği ve hasen

---

[1683] Sülemi, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin, *Tabakâtü's-Sûfiyye*, s. 243, tahkik: Nureddin Şureybe, Mektebetü'l-Hancı, III. Baskı, 1406/1986, Kahire.

[1684] Uludağ, Süleyman, "Abdal" Maddesi, DİA, I, 60, 1988, İstanbul.

[1685] Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, s. 151-176.

[1686] Yıldırım, *Tasavvufun Temel öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları,* 175; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa,* I, 25.

[1687] Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, II, 455, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, t.y, Beyrut.

[1688] Münavi, *Feyzu'l-Kadir*, III, 170.

[1689] İbn Âbidîn, *Mecmuatu Resailü ibn Abidin,* II, 272.

hadislerin de varid olduğu görülmektedir. Bundan dolayı bu kimselerle ilgili olarak Allah'ın Şam bölgesinde bazı zevatın bulunduğuna dair hasen rivayetlerde göz önüne alınarak abdalların bu kimselerden bir kısmı olabileceği veya varlığı kesin olmakla birlikte tasavvufçuların anladığı manadan sarfı nazarla keyfiyetini bilemediğimiz bir gerçek olduğu düşünülebilir.

2.8. Şam Bölgesi'ne Rahman'ın Meleklerinin Kanatlarını Yayması ve Şam Bölgesi'nin Mahşer Yeri Olması

Şam'ın fazîletine yönelik rivayetlerde Şam'a Rahmanın meleklerinin kanatlarını üzerine serdiğine dair ifadeler de mevcuttur.

Konu hakkında Hz. Zeyd b. Sabit'ten gelen rivayette şöyle anlatılmaktadır: "*Biz bir gün Hz. Peygamber'in yanındaydık. Parçalar üzerinde Kur'an (ayetlerini) tanzim ediyorduk. Hz. Peygamber: "Şam'a ne mutlu!" buyurdular. Biz, "Bu mutluluk nereden geliyor ey Allah'ın Resûlü?" diye sorduk. Bunun üzerine Hz. Peygamber, Çünkü, Rahman'ın melekleri kanatlarını Şam'ın üzerine germişlerdir*"[1690] buyurdu.

Meleklerin kanat germesini, ulema Şam ahalisinin küfürden korunması olarak anlamıştır. Bazı rivayetlerde "*Melaiketu'r-Rahman*" ifadesi bu meleklerin rahmet melekleri olduğu hususuna açıklık getirmektedir. Münavî, ise bunu "*bereket ve rahmetin inmesi, bela ve ezanın önlenmesi*" olarak yorumlamaktadır.[1691]

Şam'ın fazîletine yönelik rivayetlerde Şam bölgesinin Mahşer yeri olduğu da haber verilmektedir. Konu hakkında Hz. Meymune'den gelen rivayette Hz. Peygamber, kendisine Beytü'l-Mukaddes hakkında sorulan bir soruya "*Orası mahşer yeridir*" cevabını vermiştir.[1692] Hz. Ebu Zer'den gelen konuyla ilgili diğer bir rivayette ise "*Şam mahşer yeridir"* buyrulmaktadır.[1693]

[1690] Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 184-185; Tirmizî, Menâkıb 75, hadis no: 3954. Tirmizî, hadise hasen hasen garib demekte ve rivayetin Yahya b. Eyyûb tarikiyle bilindiğini söylemektedir. İbn Hıbban, *Sahih*, XVI, 293, hadis no: 7304; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, V, 158, hadis no: 4933. Elbani hadisin sahih olduğunu söylemektedir. Elbânî, *Tahrîcü Ehâdîsi Fedâili'ş-Şam ve Dımeşk*, s. 9, hadis no: 1; Hâkim, *Müstedrek*, II, 229.

[1691] Münavî, *Feyzu'l-Kadir,* IV, 274.

[1692] İbn Mâce, İkâmetu's-Salat, 196, hadis no: 1407. Bûsirî, İbn Mâce'nin bu hadisinin sahih, ricallerinin de sika olduğunu söylemektedir. Sindî, *Haşiyetü's-Sindi alâ Süneni İbn Mâce,* II, 173.

[1693] Rib'î, *Fedâilu'-Şam ve Dımeşk*, 9, hadis no: 13; Elbâni, *Tahrîcü Ehâdîsi Fedâili'ş-Şam ve Dımeşk,* s. 14. Suyûtî, Rib'î'nin bu hadisi tahric ettiğini ve isnadının hasen olduğunu söylemektedir. Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr*, hadis no: 4925.

Buradaki rivayetlerde ifade edilen Şam Bölgesi'nin mahşer yeri olmasının hakiki manasından ziyade işari mana anlamak gerekmektedir. Hz. Adem'den bugüne kadar tüm insanların toplanacağı mahşer zamanı burasının bu kadar insanı içerisinde barındıramayacağı ortadadır. Bununla kastedileninden gerçek mahşer meydanında toplanmadan ziyade işâri bir anlatım, başka bir toplanma, bölge halkı bazında bir araya gelme gibi değişik zamanlarda dünya hayatında vuku bulmuş veya bulacak hadisleri anlamak daha doğru olsa gerektir.

Yine konumuzla alakalı olarak Hz. Behz b. Hakîm'in babasından, onun da dedesinden naklettiği bir rivayette Hz. Peygamber, "*Ya Rasûlullah bize nereyi emredersiniz" sorusuna Şam tarafını göstererek "Siz yürüyerek, bineklerle veya yüzünüz üzere sürünerek haşrolunacaksınız*" buyurmuştur.[1694]

Hadislerde görüldüğü gibi Beytü'l-Mukaddes ve civarını (Şam bölgesini) Allah'ın yeryüzünde haşr ve mahşer yeri olarak seçmesi buranın O'nun katında en hayırlı yerlerden biri olduğunu gösteren delillerden birisi olarak alimler tarafından zikredilmektedir.[1695]

Hadislerde Hz. Peygamber, insanları ahir zamanda çıkacak ateşten kurtulmaları için Şam'a sığınmayı tavsiye etmiş ve Rahmet meleklerinin orayı korumakla görevli olduğunu bildirmiştir. Bu koruma insanları ateş ve fitnelerin şerrinden emin kılan bir güvence yeri olduğunu göstermektedir.[1696] Nitekim Hz. İbn Ömer'den gelen bir hadiste Hz. Peygamber "*Kıyametten önce, Hadramevt'ten -veya Hadramevt denizinden- bir ateş çıkacak, insanları toplayacak" buyurdu. (Orada bulunanlar): "Ey Allah'ın Resulü (o güne ulaşırsak) ne yapmamızı emredersiniz?" diye sordular. "Size Şam'ı tavsiye ederim*" buyurdu.[1697]

Iz b. Abdusselam rivayetin yorumunda ateşin çıkması esnasında Hz. Peygamber'in insanları Şam'a yönlendirmesinin oranın diğer beldelerinden daha

---

[1694] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* XIX, 409, hadis no: 975; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 3; Hâkim, *Müstedrek*, IV, 564; Sem'âni, *Fedâilu'ş-Şam,* 36, hadis no: 5; Elbâni, *Tahrîcu Ehâdisi Fedâili'ş-Şam*, s. 36. Hâkimin sahih görmesini Zehebî de kabul etmektedir.

[1695] Kureşi, Abdurrahim b. Ali b. İshak, *Miftâhu'l-Mekâsıd ve Misbâhu'l-Merâsid fî Ziyâreti Beyti'l-Mukaddes*, s. 202; Bârûdî, *Bilâdu'ş-Şam Ardu Ribâti ve Cihâdi ilê Yevmi'l-Kıyâmeti*, s. 15-17.

[1696] Abdullah, *Beytu'l-Mukaddes*, s. 41-42.

[1697] Tirmizî, Fiten 42, hadis no: 2217. Tirmizî, bu konuda Hz. Huzeyfe b. Esîd, Hz. Enes, Hz. Ebû Hureyre ve Hz. Ebû Zerr'den de hadis rivâyet edildiğini kaydetmektedir. Bu hadise İbn Ömer rivâyeti olarak hasen garib sahih hükmünü vermektedir.

fazîletli olmasına işaret ettiğini ve bu konudaki hadislerden Şam, Beytü'l-Makdis ve Filistin'in mahşer yeri olması ve Mahşer yerinde özellikle Beytü'l-Makdis'te namaz kılmayı övdüğü sonuçlarını çıkarmaktadır.[1698]

Kurtubî, mahşerin toplanmak anlamına geldiğini, bu toplanmada ikisi dünyada ikisi de ahirette olmak üzere dört haşrin olduğunu söylemektedir. Dünyadakilere gelince, birincisinin Haşır süresinin ikinci ayetinde "*O, o zât-ı akdesdir ki ehli kitaptan kâfir olanları ilk sürgün için yurtlarından çıkardı*"[1699] ayetinde zikredildiğini, ikincisinin kıyametin şartları hakkında zikedilmiş olan haşirin "*Kıyamet kopmazdan önce Hadremevt veya Hadramevt yakınlarından bir ateş çıkacak ve insanları çevresinde toplayacaktır...*"[1700] hadisinde bildirildiğini, ahirette olanlara gelince, birincisinin dünya koptuktan sonra bütün insanların kabirlerinden kalkıp mevkıfe doğru taplanmalarını, ikincisinin ise insanların cennete yahut cehenneme doğru toplanmaları olduğunu söylemektedir.[1701]

2.9. Kur'an-ı Kerîm'de Zikredilen Mukaddes Tuva Vadisi'nin Şam Bölgesinde Olması

Konuyla alakalı olarak ayette "*Haberin olsun: Senin Rabbin Benim!" denildi. "Çıkar pabuçlarını hemen! Çünkü kutsal vâdidesin sen! (Evet evet) Tuvâdasın sen*!"[1702] buyrulmuştur.

Hz. Ali, Hz. Ebû Zerr, Hz. Ebû Eyyûb ve Seleften bazıları ayette geçen Tuva Vadisi'ndeki[1703] ayakkabıların çıkarılma sebebi olarak ayakkabıların ölmüş eşek derisinden olduğunu zikretmektedir. Bununla birlikte bulunduğu mekânın kutsiyeti ve yere ta'zîm için pabuçların çıkarılmasının emredildiği de gerekçe olarak söylenmiştir.[1704]

Nitekim, Hasan Basrî ve Mücahid'e göre buradaki yasağın sebebi ayakkabıların,

---

[1698] Abdullah, Muhammed Ali, *Beytu'l-Mukaddes*, s. 41-42.

[1699] Hz. İbn Abbas ve Hz. İkrime, Mahşer'in Şam'da olacağından yana şüphe eden kimsenin bu âyeti okuması gerektiğini söylemektedir. İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, VIII, 2074.

[1700] Tirmizî, Fiten 42, hadis no: 2218.

[1701] Eyyûb, Ahmed b. Süleyman, *es-Semüvvüi ile'l-Anâni bi Zikri Fedâili'l-Buldân*, s. 181, takdim: Muhammed Safvet Nureddin, el-Fâzikü'l-Hadîsiyye, 1422/2001, y.y.

[1702] Tâha 20/12.

[1703] Bkz: EK 8: Sina Dağı/Tuva Vadisi.

[1704] İbn Kesîr, *Tefsîr*, V, 271.

murdar bir hayvan derisinden yapılma ihtimali olmayıp, Allah'ın Hz. Musa'nın ayaklarını mukaddes topraklara çıplak olarak basmasını istemesidir. Kabe'ye girildiğinde de ayakkabılar çıkarılmaktadır. Hz. Saîd b. Cübeyr şunu söylemektedir: "*Kişi nasıl Kâbe'ye girmek istediği zaman pabuçlarını çıkarmakla emrolunduysa aynı şekilde Hz. Musa'ya da mukaddes arazîye pabuçsuz olarak, yalınayak basması için pabuçlarını çıkarması emrolunmuştur*." Taberî, bu görüşü tercih etmiş ve delil olarak ta ayet-i kerime'nin sonundaki "*Çünkü sen, mukaddes vadi Tuvâ'dasın"* buyurulmasını göstermiştir.[1705]

2.10. Mescidü'l-Aşşâr'ın Şam Bölgesinde Bulunması

Yeryüzündeki Allah'ın evi olarak kabul edilen mescidler, bulundukları ortama ayrı bir atmosfer katmakta orada yapılan ibadetlerin sevabı kat kat artmaktadır. Şam bölgesinin fazîletine yönelik rivayetlerden birinde incelenmesi gerektiğini düşündüğümüz Mescidü'l-Aşşar'dan bahsedilmektedir.

Konumuzla alakalı olarak İbrahim b. Salih b. Dirhem, babasından şu olayı nakletmektedir: "Hac yapmak niyetiyle gelmiştik. Bir adamla karşılaştık. Bize 'Size yakın Übülle[1706] denen bir karye var değil mi?' dedi. Biz 'Evet!' deyince karşılaştığımız kişi 'Sizden kim, oradaki Mescidü'l-Aşşâr'da benim adıma iki veya dört rekât namaz kılıp 'Bu Ebû Hureyre içindir!' deme hususunda bana garanti verebilir' dedi ve açıkladı: Ben Halilim Ebû'l-Kâsım'dan işittim O, şöyle demişti: *'Allah, kıyamet günü Aşşâr mescidinde öyle şehidler diriltecek ki, Bedir şehidleriyle onlardan başkası kalkamaz!*"[1707]

Metinden anlaşıldığına göre, bir hac yolculuğu esnasında Medine ile Mekke arasında yol alırken Hz. Ebû Hureyre, yanındaki Basralılara, onların yakınında Übülle diye bir köyün olup olmadığını sormuş "evet" cevabını alınca da birisinin oradaki Aşşar mescidinde kendisi adına iki veya dört rek'at namaz kılmasını istemiş, bu isteğine sebep olarak da Hz. Peygamber'in, Aşşar mescidinde Allah'ın şehitler dirilteceğini ve bunların Bedir şehidleri ile birlikte olacaklarını haber verdiğini söylemiştir.

[1705] Taberî, *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, XVI, 95; İbn Kesîr, *Tefsîr*, V, 271.

[1706] Übülle: Dicle kenarında, Basra körfezinin Basra'ya gelen istikametinde bir yerdir. Basra'dan daha eskidir. Yukarıda işaret edildiği üzere Basra Hz. Ömer devrinde inşa edildiği halde, Übülle mevcut bir yerdi. Siyaktan da anlaşıldığına göre, Aşşar mescidi bu köyde olsa gerek. Hamevi, *Mu'cemü'l-Buldan*, I, 99.

[1707] Ebû Dâvûd, Melâhim 10, hadis no: 4308; Beyhakî, *Şuabü'l-İman*, VI, 23, hadis no: 3820.

Bu hadisin ravilerinden İbrahim b. Salih b. Dirhem ve babası Ebu Muhammed Salih b. Dirhem el-Basrî'den Kütüb-i Sitte müelliflerinden sadece Ebû Dâvûd hadis almıştır. Bu iki ravi hakkında epeyce konuşulmuştur. Ravi İbrahim hakkında Buhârî, peşinden gidilemeyeceğini, Ukaylî, İbrahim ve babasının meşhur olmadığını, Darekutni, İbrahim'in zayıf olduğunu söylemiş, İbn Hıbban ise İbrahim'i ve babasını sikalardan saymıştır.[1708] İbrahim'in babası Salih b. Dirhem'den Yahya b. Said el-Kattân'ın rivayette bulunduğunu İbn Ebî Hâtim bildirmektedir. Dârekutnî, İbrahim b. Salih'in babasının sika olduğunu belirtmiştir.[1709] Sened hakkındaki bu bilgiler ışığında hadisin hasen olduğu[1710] ve hadisle Fezâil konusunda amel edilebileği ortaya çıkmaktadır.

Seherenfûrî, bu hadisin bedeni ibadetlerin ecirlerinin başkasına gönderilebileceğinin delili olduğunu söylemektedir. Şafi'lerden bunun Şami de caiz olduğunu tasrih etmiştir. Yine aynı şekilde bu hadis evliyanın kabirlerinin ziyaret edilebileceğini ve onlardan bereketlenilebileceğinin delilidir. Seherenfûrî, Mescidi Aşşar'ın kendisinde namaz kılmanın mübarek olduğu meşhur bir mescid olduğunu, Übülle'nin Fırat nehri kenarında olduğunu söylemektedir.[1711]

Bu hal âlimlerin dikkatini çekmiştir. Namaz bedenî bir ibadettir. Bedenî ibadetlerde niyabet caiz değildir. O halde Hz. Ebû Hureyre niçin böyle bir istekte bulunmuştur? Bu soruya iki türlü cevap verilmiştir:

a) Hz. Ebû Hureyre'nin görüşü, bedenî ibadetlerde de niyabetin caiz olduğu istikamette olabilir.

b) "*Bu, Ebu Hureyre içindir*" sözünden maksat, bu namazın sevabı Ebu Hureyre'nindir olabilir. Çünkü Tıybî'nin bildirdiğine göre bazı âlimler bunu caiz görmüşlerdir.

Aliyyü'l-Kârî'de konu hakkında şunları söylemektedir: "*Ulemamız, başkası adına haccetmenin caiz olduğunu söylediler. İnsan hac, namaz, oruç, sadaka, Kuran tilaveti ve zikir gibi, ibadetlerinin sevabını başkasına bağışlayabilir. Bu başkası diri veya ölü olabilir. Bir kimse böyle bir amel işler ve sevabını başka birisine bağışlarsa*

[1708] Zehebî, *Kâşif*, I, 213; İbn Hıbban, *Sikat*, VI, 15. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzib*, I, 111, Münzirî, *Muhtasaru Süneni Ebû Dâvûd*, VI, 170.

[1709] Zehebî, *Kâşif*, I, 494.

[1710] Beğavî, *Mesâbih*, III, 487, hadis no: 4193.

[1711] Seherenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd*, XVII, 225.

ehl-i sünnete göre caizdir, sevabı, bağışlanan kişiye ulaşır. Bu haber, yapılan bir ibadetin sevabının, diriye de hediye edilebileceğini gösterir. Şamî de bunun cevazını açıkça bildirmiştir. Hz. Peygamber'in ümmeti için kurbanlar kesmesi de buna delalet etmektedir."[1712]

İmam Nevevî, duanın dua edilen şahsa fayda vereceğinde icmâ olduğunu, Kur'an okumanın sevabının kendisi için okunulan şahsa varıp varmayacağında ise ihtilaf edildiğini söylemektedir. Bezlü'l-Mechûd'un talikinde bildirildiğine göre, İmam Şâfiî'nin meşhur görüşüne göre Kur'an tilavetinin sevabı okunan kişiye ulaşmaz. Ahmed b. Hanbel'e göre ise bu sevap okunan kimseye ulaşmaktadır. Hanefîlerin meşhur kitaplarından olan Bedâiü's-Sanâî'de de insanın tüm ibadetlerinin sevabını başkasına bağışlayabileceği ifade edilmiştir[1713]

3. Yemen ve Bölgesi'nin Fazîletlerine Dâir Rivayetler

Hadislerde Şam bölgesi dışında Yemen ve bölgesi'nin fazîleti[1714] hakkında da birçok hadis gelmiştir. Konu hakkındaki hadislerden Hz. Ebû Hüreyre'den gelen bir hadiste Hz. Peygaber: "*Size Yemenliler geldi. Onlar, ince ruhlu ve yufka yürekli insanlardır. İman Yemen'dir, hikmet de Yemenlidir*"[1715] buyurmaktadır.

Yine konumuzla alakalı Hz. Ebu Hureyre'den gelen rivayet şu şekildedir: "*İmân Yemen'dir. Küfür şark tarafında, vakar koyun sahiplerinde, kendini beğenme ve riya da yaygaracılarda at ve deve sahiplerindedir.*"[1716] Hz. Ebû Hureyre'den gelen bazı rivayetlerde "*Ben, Rabbinizin nefesini Yemen tarafından buluyorum*"[1717] ilavesi vardır.

[1712] Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih*, IX, 325-327.

[1713] Aliyyü'l-Kârî, *Mirkâtü'l-Mefâtih*, IX, 326; Seherenfûrî, *Bezlü'l-Mechûd*, XVII, 224-225.

[1714] İbnü'd-Deyba', Ebû Muhammed Vecihüddin Abdurrahman b. Ali, *Tuhfetü'z-Zemen fî Fezâili Ehli'l-Yemen*, tah. Seyyid Kisrevi Hasan, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992, Beyrut; Hüseyni, Muhammed b. Ali el-Ehdeli el-Yemenî, *Nesrü'd-Düreri'l-Meknûn min Fezâili'l-Yemeni'l-Meymun*, Matbaatü'z-Zehran, t.y, Yemen.

[1715] Buharî, Menâkıb 1, hadis no: 3499, Megâzî, 74, hadis no: 4388; Müslim, İman 21, hadis no 84 (52); Tirmizî, Fiten 61, hadis no: 2243. "Vakar koyun sahiblerinde, övünmek ve büyüklenmek yaygaracı bedevilerde, güneşin doğduğu taraftadır" ziyadesiyle Müslim, İman, 21, hadis no: 89 (52). "Küfrün başı şark tarafındadır" ziyadesiyle Müslim, İman, 90.

[1716] Müslim, İman, 21, hadis no: 86 (52).

[1717] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 541; Taberânî, Müsnedü'ş-Şâmiyyîn, II, 149, hadis no: 1083. Heysemî, hadisin senedinde sika sayılan Şebib'in bulunduğunu, hadisin geri kalan ricallerinin ise sahihin ricalleri olduğunu söylemektedir. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, X, 55.

Beyhakî, bu ilavenin manasını şu şekilde açıklamaktadır: Hz. Peygamber, bu hadisle, ben huzur ve rahatlığı Yemen tarafından buluyorum demek istemektedir.[1718]

Bu hadis Hz. Ebû Hureyre'den on üç tarikle gelmektedir, hadis hakikatte bir hadisin muhtelif rivayetleridir. Hadis müttefekun aleyhdir.[1719]

Aynı hadis benzer lafızlarla Şebîb Ebî Ruh'tan[1720] Urve b. Ruveym kanalıyla Hz. Enes'den[1721] ve Ebû Kebşe el-Enmârî'den[1722] de gelmektedir.

Bu hadislerde Hz. Peygamber, Yemenlileri ince ruhlu ve yufka yürekli olmakla övmektedir. Bu onların şehirleşmiş, yerleşik hayata geçmiş olmalarının bir neticesidir. Yemen eski bir medeniyet kültürüne sahiptir. Nitekim Kur'anda zikri geçen Sebe kavmi Yemen'de yaşamakta idi. Hz. Süleyman'la Sebe Melikesi Belkıs'ın macerası, orada gelişen ziraat hayatı, yaptıkları su bentlerinin (baraj) yıkılmasıyla hasıl olan Arim seli ve bunun getirdiği çölleşme Kur'an-ı Kerim'de anlatılmaktadır.[1723] Bu gelişen medeniyet ve yerleşik hayat elbette beşerî münasebetlerde nezaket, kalplerde inceliği beraberinde getirmiştir. Nitekim hadisin bir tarikinde Hz. Peygamber, kalp yönüyle kabalık, anlayış yönüyle kıtlığın deve besleyenlerde, yani bedevilerde olduğunu söylemektedir. Deve besleyenlerden maksad bedevilerdir. Bunların sabit bir merkezleri yoktur. Mevsime göre değişen otlakları takip ederler. Bunlar, görgü ve beşerî münasebetler yönüyle şehirleşmiş, yerleşmiş olanlara nazaran henüz yeterince incelmemiş ve kabadırlar. Onların hakikatı anlamada çektikleri zorluğa Kur'an-ı Kerim yer vermiş, imandan çabuk dönecek bir kavrayışsızlığa sahip olduklarına dikkat çekmiştir.[1724] Nitekim, Hz. Peygamber'in vefatından sonra "namaz kılarız, zekât vermeyiz" diyerek isyan edenler, bu kaba, sert, anlayışsız bedeviler olmuştur.[1725]

[1718] Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *el-Esma' ve's-Sıfat*, II, 392, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1308, Beyrut.

[1719] Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I, 290.

[1720] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 541.

[1721] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 224; Taberânî, Müsnedü'ş-Şâmiyyîn, I, 297, hadis no: 518. Heysemî, hadisin ricalinin sahihin ricali olduğunu söylemektedir. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid,* X, 55.

[1722] Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn,* I, 299, hadis no: 522. Heysemî, rivayetin ricalinin sahihin ricali olduğunu söylemektedir. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, X, 55.

[1723] Sebe 34/16.

[1724] Tevbe 9/97, Fetih 48/11, Hucurât 49/14.

[1725] Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, XII, 21.

Konu hakkında Hz. Cübeyr b. Mut'im'den gelen rivayette Hz. Peygamber'in başını semaya kaldırarak "Yeryüzünün en hayırlıları olan Yemen ehli kesik bulutlar gibi size geliyor" buyurduğu ifade edilmektedir.[1726] Hz. İbn Ömer'den gelen konu hakkındaki bir rivayette ise Hz. Peygamber, "Allah'ım bize Şam'ımızı mübarek kıl, Yemen'imizi mübarek kıl" buyurmaktadır.[1727]

Hz. Muaz b. Cebel anlatmaktadır: Hz. Peygamber beni Yemen'e gönderirken şöyle buyurdu: "*Umulur ki bir sonraki gelişinde benim kabrime ve benim mescidime uğrarsın. Ben seni kalbleri yumuşak olan bir kavme gönderiyorum. İki kere hak için savaşmışlardır. Sana itaat edenleri yanına alarak sana isyan edenlerle savaş. Sonra kadın kocasından evlat babasından kardeş kardeşten kaçıncaya (yüz çevirinceye) kadar insanlar İslama meyleder*.[1728]

Hz. İbn Abbas'tan gelen rivayette Hz. Peygamber "*Allahu Ekber Allahu Ekber Allah'ın yardımı geldi. Yemen ehli geldi ki onların kalbleri ince, taatleri yumuşaktır. İman yemendir, Fıkıh yemendir, Hikmet Yemenlidir*" buyurmaktadır.[1729] Heysemî, senedde bulunan Huseyin b. İsa b. Müslim el-Hanefî'nin cumhur tarafından zayıf görüldüğünü, İbn Hıbban'ın sika gördüğünü, senedde geri kalan ricallerin ise sika olduğunu söylemektedir.[1730] Fakat İbn Hacer'in de söylediği gibi[1731] hadis zayıftır.

Konu hakkında gelen rivayetlerden bazılarında kıyamet gününde Yemenlilerin fazîletinden bahsedilmektedir. Hz. Sevban'dan gelen rivayette "Ben havzımın kenarında Yemenliler için insanları kovacağım"[1732] buyrulmaktadır. Şarihler, burada kastedilenin başka insanları kovarak Yemenlilerin gelmesine yol açmak olduğunu, Yemenlilere

---

[1726] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 82; Ebu Ya'la, *Müsned*, XIII, 398, hadis no: 7401; Bezzâr, *Müsned*, VIII, 251, hadis no: 3428; Tayâlisî, *Müsned*, I, 504, hadis no: 987; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, II, 129, hadis no: 1549, Heysemî, Bezzar ve Ebû Ya'la'nın ricallerinin sahihin ricali olduğunu söylemektedir. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, X, 55.

[1727] Buhârî, fiten 26, hadis no: 7094; Tirmizî, Menâkıb, 75, hadi no: 3953. Tirmizî'ye göre bu hadis bu şekliyle İbn Avn rivâyeti olarak hasen sahih garibtir.

[1728] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 335, Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ,* IX, 22; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, XX, 89, hadis no: 171; Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, II, 97, hadis no: 983. Heysemî Taberânî ve Ahmed b. Hanbel'in ricallerinin sika olduğunu fakat senedde bulunan Yezid b. Kuteyb'in Muaz'dan işitmediğini söylemektedir. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, X, 55.

[1729] İbn Hıbban, *Sahih,* XVI, 287, hadis no: 7298; Dârimî, Mukaddime, 14, hadis no: 79.

[1730] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, X, 55.

[1731] Zübeyrî, Velid b. Ahmed el-Hüseyin, *Mevsûâti el-Hâfız İbni Hacer el-Askalani el-Hadîsiyye*, III, 622, hadis no: 779, Silsiletü'l-İstârâti'l-Hikmet, t.y, y.y.

[1732] Müslim, Fedâil, 9, hadis no: 37 (2301)

gösterilecek bu ikram ve mükâfatın sebebinin ise ilk müslümanlardan oluşları, güzel harekette bulunmaları ve ensârın esas itibariyle Yemenli olmaları olduğunu söylemişlerdir.[1733]

İmanın hadiste Yemen'e nisbeti, onun Yemenli olduğunun beyanı, şarihleri farklı yorumlara sevketmiştir. İman Mekke'de doğdu. Mekke, Medine'ye nazaran Yemenli sayılır. Medine de Yemen'e nisbet edilebilir. Çünkü Şam'a nisbetle Mekke'de Medine de Yemen'li sayılabilir. Bu söz Hz. Peygamber'den Tebük'te sadır olmuştur. Öyle ise bu nisbet doğrudur. Nitekim Hz. Câbir'in bir rivayetinde "*İman Hicaz ehlindedir*"[1734] buyrulmuştur.

Bir başka görüşe göre Ensar aslen Yemenlidir. Dolayısıyla bu hadisteki "Yemen" sözüyle Ensâr kastedilmiştir. Hz. Peygamber'e yardım ve desteklerinden dolayı İmanın onlara nisbeti caizdir. İbn Salah, bu tevilleri tenkid ederek, hadisi zahirine göre anlamaya bir mani olmadığını söyler. Ona göre, burada Resûlullah Yemenlileri tafdil etmekte, övmektedir. Sebebi de onların imanı zahmetsizce, kalpten kavrayıp benimsemeleridir. İslam'ı kabulde ciddi bir problem çıkarmamışlardır. Yine İbn Salah'a göre, hadisin bazı vecihlerinde gelen tasrihattan anlaşılıyor ki, Hz. Peygamber, belirli bir beldeyi kasdetmemiş, onları temsilen gelen heyet mensuplarını, zatlarını kasdetmiştir. İbn Salah bu görüşüne delil olarak, hadisin "Size Yemenliler geldi. Onlar ince ruhlu ve yufka yürekli insanlardır. İman Yemenlidir, hikmet de Yemenlidir..." tarikini örnek olarak göstermektedir. Hakîm Tirmizî, Bu hadiste bir tek şahsın kastedildiğini, onun da Veysel Karânî olduğunu söylemektedir. Fakat bu görüş ulema arasında kabul görmemiştir.[1735]

Hz. Ebû Hureyre'den gelen rivâyete göre, Hz. Peygamber: "*Devlet başkanlığı Kureyş'te, Kadılık Ensâr'da, Müezzinlik Habeşlilerde, Emanet de Ezd'dedir, yani Yemenlilerdedir*"[1736] buyurmaktadır. Heysemî, Ahmed b. Hanbel'in tahriç ettiği bu

---

[1733] Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, X, 82.

[1734] Müslim, İman 21, hadis no: 92 (53); İbn Hıbban, *Sahih*, XVI, 285, hadis no: 7296; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 335.

[1735] Kâdı Iyâz, *İkmalü'l-Mu'lim*, I, 300-301, Nevevî, *Şerhu Sahîhi Müslim*, II, 32-33; Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, XIII, 22.

[1736] Tirmizî, Menâkıb 72, hadis no: 3936; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 364 Tirmizî, Muhammed b. Beşşâr, Abdurrahman b. Mehdî vasıtasıyla Muaviye b. Salih'den, Ebû Meryem el Ensarî'den ve Ebû Hüreyre'den bu hadisin bir benzerini merfu olmaksızın rivâyet ettiklerini söylemektedir. Bu rivâyetin Zeyd b. Hubab'ın rivâyetinden daha sağlam olduğunu ifade etmektedir.

rivayetin sened ricalinin sahih olduğunu söylemektedir.[1737] Suyûtî ise hadisin sahih olduğunu söylemektedir.[1738]

Hz. Peygamber, Ensar'ın gönlünü hoş etmek için kaza işlerinin onlar vasıtasıyla yürüyeceğini ifade etmiştir. Ensar, İslam'ın savunucusu olduklarından bu çeşit teşriflere layıktır. Himaye ve fedakarlıkları neticesinde sayıca az ve zayıf olan ilk müslümanlar, zalim ve insafsız Kureyş müşrikleri karşısında yok olmamıştır. Ensar'ın sahip çıkması İslam meşalesinin yanıp güçlenmesine, gönülleri aydınlatıp, insanlığa ilâhî hidayetin ulaşmasına vesile olmuştur. Bazı âlimler, hadiste "*Kaza Ensar'dadır*" ifadesini nâkiblik işlerinin Ensar'ın elinde olmasını kastettiğini söylemektedir. Kaza ile mahkemelerde dava çözme işinin kastedildiğini söyleyenler de olmuştur. Nitekim Hz. Muaz, kadı olarak Yemen'e gönderilmiştir ki Aliyyü'l-Kârî, bu görüşün daha uygun olduğunu söylemektedir. Ezanın Habeşlilere ait olması, Hz. Peygamber'in baş müezzininin Bilal-i Habeşi olmasından ileri gelen bir keyfiyettir. Emanetin Ezd'e nisbeti ise Ezd'le Yemen'in kastedilmiş olmasıdır.[1739]

Görüleceği üzere hadislerde daha çok Yemen'de yaşayan insanların kalblerinin yumuşak, gönüllerinin daha nâzik, fıtratlarının zayıf olması gibi hasletlerle Yemen civarında yaşayan insanların özellikleri ön plana çıkarılmış ve hadislerde orada yaşayan insanların özelliklerinden bahsedilmiştir. Bu rivayetler Yemen bölgesine mekân olarak kutsal bir değer atfetmek için yeterli gelmemektedir.

4. Bazı Belderin Fazîletlerine Dair Rivayetler

Bazı kitaplarda İskenderiye, Askalan, Kazvin, Abadan, Kûfe, Basra, Sind Bahreyn, Gazze, Humus gibi şehirler hakkında çok zayıf veya mevzû haberler gelmiş, bu tip hadisler ulema tarafından reddedilmiştir. Gümüşhanevî, böyle rivayetlerin oraları yüceltmek ve oralarda iskâna teşvik için övgü olduğunu, dolayısıyla uydurma olduğunu söylemektedir.[1740] Bu tip hadislerle alakalı olarak bu belde veya bölgelere bir kutsiyet veya fazîlet atfetmek sözkonusu değildir. Hadis külliyatı içerisinde belli başlı şehirler ve buraların fazîletinden bahseden hadislerle konuyu ele almaya çalışacağız.

[1737] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, X, 55.
[1738] Suyûtî, *Câmiu's-Sağîr,* hadis no: 9235.
[1739] Canan, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, XIII, 106-108.
[1740] Gümüşhânevî, *Levâmiu'l-Ukûl,* V, 317.

Kaynaklarda Umman şehrinden ve ahalisinin güzel hasletinden bahsedilmektedir. Konuyla alakalı Hz. Ebû Berze'den gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber, Arab kabilelerinden birine bir adam göndermiş ve kabile halkı kendilerine gönderilen adamı dövmüşler. Bu hadise üzerine Hz. Peygamber, dövülen kişiye "*Sen Umman ehline gitseydin, sana sövmezler ve seni dövmezlerdi*" buyurmuştur.[1741] Rivayette görüleceği üzere mekân olarak umman memleketine bir fazîlet atfetme söz konusu olmayıp orada meskun kimselerin fazîleti, güzel hasleti ön plana çıkmaktadır.

Konu hakkında Ebu Lebîd'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber, "Ben Umman adı verilen nahiyelerini denizin suladığı bir yer biliyorum ki Orda araplardan bir kabile vardır. Şayet benim bir elçim oraya gitse ona karşı ok veya taşla mukabele etmezler"[1742] buyurmaktadır.

Umman beldesinin fazîleti hakkında varid olan bir rivayette Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "*Ben Umman adı verilen nahiyelerini denizin suladığı bir yer biliyorum ki oradan hacca gelmek diğer yerlerden gelinen iki hacdan daha fazîletlidir*."[1743] Talha b. Dâvûd'dan gelen rivayette "*Umman Ehli ne güzeldir*" [1744] buyrulmaktadır.

Uman, Bahreyn'de bir şehirdir. Senûsi, bu hadisle de Hz. Peygamber'in Umman halkının iffetli, bilgili ve tahkik sahibi insanlar olduğunu anlatmak istediğini söylemektedir. Umman'ın da Yemen'den sonra gelen bölge olduğu muhtemeldir.[1745]

Hadislerde Kazvin şehrinin fazîletinden de bahsedilmektedir. Hz. Ömer zamanında Hz. Berâ b. Âzib tarafından bir süre kuşatıldıktan sonra sulh yoluyla ele

---

[1741] Müslim, Fedâilü's-Sahâbe 57, hadis no: 228 (2544); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 420; İbn Hıbban, *Sahih*, XVI, 300, hadis no: 7310. Hadis sahihtir.

[1742] Ebu Ya'lâ, *Müsned*, I, 102, hadis no: 106; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 44. Heysemî, sika olan Mâzze b. Zibar'dan başka diğer ravilerin sahihin ravileri olduğunu söylemektedir. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid,* X, 52.

[1743] Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 30; Beyhakî, *Sünenü'l-Kübrâ,* IV, 335. Heysemî, hadisi Ahmed b. Hanbel'in tahric ettiğini ve ricalinin sika olduğunu söylemektedir. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid* III, 217.

[1744] Abdurrezzak, *Musannef,* VII, 485, hadis no: 13987; Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr,* VIII, 312, hadis no: 8134. Heysemî, senedde tanımadığı Talha b. Davud'un kölesinden başka hadisin sened ricalinin sika olduğunu söylemektedir. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, X, 50.

[1745] Davudoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi,* X, 472; Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, IV, 169-170; Ebû Halil, Şevki, *Atlasu'l-Hadisi'n-Nebevîyyi*, s. 276, Dâru'l-Fikr, V. Baskı, 1430/2009, Suriye.

geçirilen Kazvin,[1746] hakkında kudsiyetine dair hadisler uydurulmuş şehirlerden biridir. Bu konuda müstakil eserler dahi kaleme alınmıştır. Kazvin'e dair hadisler umumiyetle bu tür kitaplarda mervî olup İbn Mâce ve İbn Hanbel'in zayıf addolunan rivayetlerinin Kütüb-i Sitte dışında muteber hadis mecmualarında yer bulamamıştır.

Konumuzu ilgilendiren rivayetlerden birinde "*Cennetin kapılarından dört kapı vardır ki dünyada açılır. Bu kapıların ilki iskenderiyye, Askalan, Kazvin ve Abedan'dır. Cidde'nin bunlara fazîleti Beytullah'ın diğer evlere fazîleti gibidir*"[1747] buyrulmaktadır.

Konu hakkında Hz. İbn Abbas'tan gelen bir rivayette ise şöyle denmektedir: "*Mekke şerefin alametidir. Medine dinin madenidir. Kufe İslam'ın evidir. Basra abidlerin övünç kaynağıdır. Şam ebrarların madenidir ve Mısır iblisin yuvası, mağarası ve karar kıldığı yerdir.*"[1748]

Hz. Ömer'den gelen konumuzla alakalı bir rivayette de "*Allah üç karyeyi yeşil zebercede tebdil eder ve onları zifafa giren gelinler gibi tebasına kavuşturur. Bu üç karye Kazvin, Askalan ve İskenderiyye'dir*"[1749] denmektedir. Hadisin mevzû olduğu açıktır.

Kazvin ile alakalı Hz. Enes'ten gelen rivayet "*Dünyanın etrafını fethetmek siz Müslümanlara nasib kılınacak ve Kazvin denilen belde siz Müslümanlarca fethedilecektir. Kim o beldede kırk gün veya kırk gece düşmana karşı beklerse o kimse için cennette üstünde yeşil bir zeberced taşı bulunan altından mamul bir sütun üzerine kurulu ve kırmızı yakut taşlarından yapılan bir köşk vardır. O kubbenin altından yapılmış yetmişbin kapı kanadı vardır. Her kapı kanadının başında "Hûru'l-Iyn" denilen bir zevce vardır*"[1750] şeklindedir. Bu rivayeti Kütüb-i Sitte müelliflerinden İbn Mâce tahriç etmiştir.

[1746] Bazın, Marcel, "Kazvin" Maddesi, XXV, 154, DİA, 2002, Ankara.

[1747] Deylemî, *Firdevs* I, 379 hadis no: 1526; İbn Hıbban, *Mecruhin*, II, 133, Kinânî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Muhammed b. Ali İbn Arrak, *Tenzihü'ş-şeriati'l-merfua ani'l-ahbari'ş-Şeniati'l-Mevzua*, II, 46, tahkik: Abdülvehhab Abdüllatif, Abdullah Muhammed es-Sıddık, II. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1401/1981, Beyrut; İbnü'l-Cevzî, *Mevduat*, II, 311, hadis no: 876.

[1748] İbn Manzur, *Muhtasaru Târîhi Dımeşk*, I, 114.

[1749] Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, VIII, 237; Ebu'ş-Şeyh, Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân, *Tabakâtü'l-Muhaddisîn bi-İsbahân ve'l-Vâridine aleyhâ*, II, 22, tahkik: Abdu'l-Ğafûr Abdu'l-Hak Hüseyin El-Belûşî, II. Baskı, 1412/1992, Beyrut.

[1750] İbn Mâce, Cihad 11, hadis no: 2780.

Bûsirî, senedde bulunan Yezid b. Ebân er-Rebi' b. Sabi' ve Dâvud b. Muhabber'in zayıf olmaları sebebi ile isnadının zayıf olduğunu söylemektedir. Busîri, hadisin müteselsil zayıf ravilerden rivayet olunduğunu söylerken, İbnü'l-Cevzî ise, bu hadisi Mevzûât'ında zikretmiş ve bu hadisin mevzu olduğunda şüphenin olmadığını asıl şaşılacak olanın İbn Mâce'nin Sünen'inde mevzu olduğunu bile bile bu hadisi hiçbir kayıt düşmeden nakletmesi olduğunu söylemektedir. İbnü'l-Cevzî, ayrıca ravilerden Dâvud'un, hadis uydurmakla itham olunduğunu, senedde bulunan Rebi'nin zayıf olduğunu, diğer bir ravi olan Yezid'in ise metruk olduğunu söylemektedir. İbnü'l-Cevzî, "*Avamın, bu hadis sahih olmasaydı İbn Mâce gibi bir alim onu nakletmezdi, diyeceklerini ve onunla amel edeceklerini de mi bilmiyor? Anlaşılıyor ki İbn Mâce, belde ve vatan taassubunun verdiği hevaya mağlub olmuştur*" diyerek İbn Mâce'yi eleştirmektedir.[1751] Suyutî de bu hadisi Râfiî'nin Tarih'inde nakettiğini ve meşhur olduğunu söylemektedir. Suyuti, Davud b. Muhabber'den de bir topluluğun bunu rivayet ettiğini, İbn Mâce'inin de bu topluluktan olduğunu kaydettikten sonra, hadis hafızlarının İbn Mâce'nin Sünen'ini Ebu Dâvud ve Nesaî'nin Sünen'lerine yakın bulduklarını söyleyerek İbn Mâce'nin hadislerini delil alıp Ebu Dâvud, Ahmed b. Hanbel vb. kişileri zayıf ravilerin hadislerini naklediyor diyerek eleştirisini sunup İbn Mâce'ye sitem etmiştir.[1752]

Konuyla alakalı Hz. Ali'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber'in "*Allah, Kazvin'deki kardeşlerime merhamet etsin*" dediği ve kendisine Kazvin'in neresi olduğu sorulduğunda "*Orada şehîd olanlar Allah katında Bedir şehidlerine denktir*"[1753] buyurduğu ifade edilmiştir.

Görüleceği üzere Kazvin'in fazîletine dair varid olan rivayetlerden en sağlamı gözüken İbn Mâce'nin hadisi dahi ciddi tenkide uğramış ve mevzû olduğuna hükmedilmiştir.

[1751] İbnü'l-Cevzî, *Mevdûat*, II, 317, hadis no: 884.

[1752] Sindî, *Hâşiyetü's-Sindî alâ Sünen-i İbn Mâce,* III, 350, 351.

[1753] Hindî, *Kenzu'l-Ummâl,* XII, 294, hadis no: 35096. Hadisi, Ebu Alâ el-Attar'ın "*Fedâilü Kazvîn*" adlı eserinde ve Râfiî'nin Ali'den tahric ettiği bildirilmektedir.

Hadislerde Mısır diyarının fazîletinden[1754] de bahsedilmektedir. Kur'an'da geçen "ard"dan[1755] maksadın firavun ve kavminin helak edildiği bölge olan Mısır olduğu ifade edilmektedir.[1756] Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem, Kur'an'da belirtilen[1757] Hz. Meryem ve Hz. İsa'nın ilk yerleştikleri yerin Mısır olduğunu ileri sürmüştür. Kur'an'da açık bir şekilde medhedilen iki yerden birinin Mekke, diğerinin ise Mısır olduğu söylenmektedir.[1758]

Konumuzla alakalı olarak Ebû Hâni Humeyd b. Hâni el-Havlânî, aktarmaktadır: Hz. Peygamber Mısır ahalisini kastederek şöyle buyurdu: "*Siz öyle bir kavimle karşılaşacaksınız ki saçları kıvırcıktır. Onlara iyi davranınız. Onlar sizin için bir kuvvettir ve Allah'ın izniyle düşmanlarınıza karşı önde yürüyenlerinizdir*."[1759] Heysemî rivayetin sened ricali'nin sika olduğunu söylemektedir.[1760]

Konuyla ilgili bir başka rivayette ise şöyle buyrulmaktadır: "*Siz kîrâtın kullanıldığı Mısır'ı fethedeceksiniz. Oranın halkına iyi davranmanızı tavsiye ediyorum; vasiyetimi tutunuz. Zira onlara bir ahid ve eman görevimiz, onlarla bir de akrabalık bağımız vardır.*"[1761]

Nevevî bu hadisle alakalı şu açıklamayı yapmaktadır: "*Ulemanın belirttiğine göre, hadiste sözü edilen akrabalık bağı, Hz. İsmâil'in annesi Hz. Hâcer'in Mısır'lı olmasından dolayıdır. Hısımlık bağı ise Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'i dünyaya getiren Hz. Mâriye'nin onlardan olması sebebiyledir*."

Mısır bölgesinin fazîletlerine dair ulema şu özellikleri saymaktadır:

1. Orada Allah'ın tecelli ettiği bir dağ vardır.

[1754] Kindi, Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf b. Yakub, *Fezâilu Mısri'l-Mahrûsa*, tah. Ali Muhammed Ömer, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme, Kahire, 1997; İbn Zâhire, *el-Fezâilu'l-Bâhire fî Mehâsini Mısr ve'l-Kâhire*, tah. Mustafa Sakka, Merkezu Tahkiki Türas, 1969, Mısır.

[1755] Firavun: "Bu adam," dedi, "sizi yerinizden yurdunuzdan etmek peşinde! Görüşünüz nedir bu konuda?" Araf 7/110. Ard kelimesinin Mısır'ı ifade eden ayetler için bkz: Kasas 28/4, 6, 39; Mümin 40/26; Ankebut 29/39; Yusuf 12/55, 80.

[1756] Taberi, *Câmiu'l-Beyan fî Tefsîri'l-Kur'an*, I, 27.

[1757] "Meryem'in oğlunu ve annesini birer ibret vesilesi kıldık ve onları pınarları akan ve yerleşmeye elverişli yüksekçe bir yere yerleştirdik." Müminun, 23/50.

[1758] Hamevî, *Mu'cemü'l-Buldân,* V, 160, 161.

[1759] İbn Hıbban, *Sahih*, XV, 69, hadis no: 6677; Ebu Ya'lâ, *Müsned*, III, 51, hadis no: 1473; İbn Hacer, *Metalibu'l-Aliyye*, XVII, 152, hadis no: 4195.

[1760] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid,* X, 64.

[1761] Müslim, *Fezâilü's-Sahâbe*, 56, hadis no: 226-227 (2543).

2. Ayette belirtilen "Biz İsrailoğulları'nı güzel bir yerde yerleştirdik, onlara helâl hoş rızıklar verdik…" güzel yerden kasıt[1762] Dehhak'a göre Mısır'dır.[1763]

3. Kaynağı'nın cennet olduğu bildirilen Nil Nehri oradan geçmektedir.

4. Seleften gelen bazı rivayetlere göre Hz. İsa ve Hz. Meryem'in yerleştirildiği,[1764] iskâna elverişli suyu bulunan tepe Mısır'dadır.

5. Hz. Musa'nın denizi asasıyla yarma hadisesi orada gerçekleşmiştir.

6. İbn Lehîa'dan gelen bir rivayette Hz. Amr b. As "Mısırın tamamının vilayeti/yönetimi hilafete denktir"[1765] demektedir. Bu sözle birlikte Hz. Amr b. As, Mısır'ı bir kefeye, diğer İslam beldelerini de diğer kefeye koymuştur.[1766]

Hadis kaynaklarında fazîletinden bahsedilen şehirler arasında Basra ve Kûfe de bulunmaktadır. Hz. Ahnef b. Kays konumuzla alakalı olarak şöyle anlatmaktadır: Hz. Osman halife olduğu dönemde Medine'ye geldim. Sakalları sık bir adam onları kınıyor ve sert davranıyordu. Bunun ardından onlar dağıldılar. Ben: "Ey Allah'ın kulu! Neden böyle kötü davrandın?" dedim. O: "Bu kimseler yağcılardır. Sen beni tanımıyor musun?" dedi. Ben: "Hayır" dedim. O: "Ben Ebû Zer'im, sen kimlerdensin?" dedi. Ben: "Basralılardanım" dedim. Ebû Zer: "Sana Resûlullah'tan işittiğim bir hadisi söyleyeyim mi?" dedi: Hz. Peygamber Irak ve Kûfe ile ilgili bir şeyler söyledi ve: "Basra halkı, şehirler arasında kıblesi en düzgün olanıdır. Müezzinleri en çok olanıdır ve Allah onlardan hoşlanmadıkları şeyleri defeder" buyurdu ve bunu üç kez tekrarladı.[1767] Yine konu hakkında Ebû Zer'den gelen rivayet şu şekildedir: "*Hz. Peygamber, Kûfe halkını zikretti ve şöyle dedi: "Onların başına üç büyük şey gelecektir." Sonra Basra halkını zikretti ve "Onlar, müezzinleri en çok olan, şehirler arasında kıblesi en fazîletli olan ve istemedikleri şeyler kendilerinden defedilen kimselerdir.*"[1768]

Rivayetlerde Askalan şehrinin fazîleti hakkında da haberler gelmiştir. konu hakkında Hz. İbn Abbas'tan gelen rivayette şöyle buyrulmaktadır: "*Bu işin en başı nübüvvet ve rahmettir. Sonra hilafet ve rahmet, daha sonra mülk ve rahmet, daha sonra*

[1762] Yunus 10/93.

[1763] Alûsi, *Rûhu'l-Meânî*, XI, 189.

[1764] Mü'minun 23/50.

[1765] Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Hüsnü'l-Muhadara fî Ahbâri Mısr ve'l-Kâhire*, I, 21, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997, Beyrut.

[1766] Şerif, Muhammed Mûsâ, *Fedâilü Mısır ve Mezâyâ Ehlihe*, s. 5, t.y, y.y.

[1767] Ebu Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, VI, 249; İbn Hacer, *Metâlibü'l-Aliye*, XVII, 146, hadis no 4193.

[1768] Deylemî, *Firdevs*, II, 321, hadis no: 3458; İbn Hacer; *Metâlibü'l-Aliye*, XVII, 149, hadis no: 4194.

da imare (emirlik) ve rahmet olur. Bu iş üzerine sonra eşeklerin ısırdığı gibi ısırma dönemi olur. O zaman size cihad gerek. Sizin cihadınızın en hayrılısı atlılar, atlıların en hayırlısı da Askalanlılardır."[1769] Askalan hakkında bir çok zayıf ve mevzu hadis gelmekle birlikte Askalan'ın fazîleti hakkında bulabildiğimiz senet itibariyle sahih olan tek rivayet budur.

Askalan'daki kabirlere Hz. Peygamber'in dua etmesi hakkında da rivayetler gelmiş, fakat bu rivayetler sened itibarıyla çok zayıf veya mevzudur.

Konu hakkında Hz. Ali b. Abdillah b. Buhayne'nin babasından rivayeti şöyledir: Hz. Peygamber ashâbıyla birlikte otururken bir kabir için dua etti ve bu duasını üç kez tekrarladı. Hangi mezar için dua ettiğini kimse ona sormadı. Bazı sahabiler Hz. Peygamber'in hanımlarının yanına gittiler. Herhalde Hz. Âişe idi. Ona, "*Hz. Peygamber kabristanda bulunan bazı kimseleri zikretti ve onlara dua etti; fakat hangi kabristanda olduğunu bize söylemedi*" dediler. Sonra Hz. Peygamber, o hanımının yanma girdi, hanımı da ona sordu. Hz. Peygamber, "*O, Askalân kabristanıdır*" buyurdu.[1770] Bûsîrî, bu hadisi Ebû Ya'lâ'nın rivayet ettiğini ve zayıf olduğunu, Fesevî'nin de Târih'inde bu rivayeti zikrettiğini söylemektedir.[1771] Heysemî, rivayeti Bezzar'ın ve Ebû Yâlâ'nın tahriç ettiğini, Ebû Ya'lâ'nın tahriç ettiği rivayetin senedinde bulunan Ali b. Abdillah b. Buhayne ile Bezzâr'ın isnadında bulunan Mâlik b. Abdullah b. Buhayne'yi tanımadığını söylemektedir. İki rivayetin kalan diğer ricalinin bazılarında ihtilaf olsa da sika olduklarını söylemektedir.[1772]

Konumuzla alakalı benzer bir rivayeti Hz. Ömer aktarmaktadır: Hz. Peygamber'in bir gün bir kabristan halkını zikredip onlara bol bol dua ettiğini işittim. O kabir halkının hangisi olduğu sorulunca Hz. Peygamber, "*Askalân kabristanındakilerdir. Onlar gelinin güveye süslendiği gibi cennet için süsleniyorlardı*"

[1769] Taberânî, *Mu'cemü'l-Kebîr*, XI, 73, hadis no: 11138. Heysemî, hadisin senedinin sika olduğunu söylemektedir. Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, VII, 190. Elbani de hadisin Huzeyfeden şahidinin bulunduğunu söyleyerek hadisi sahih görmektedir. Elbânî, *Silsiletu Ehadisu's-Sahiha*, VII, 802, hadis no: 3270.

[1770] Ebu Ya'lâ, *Müsned,* II, 216, hadis no: 913; İbn Hacer, *Metâlibü'l-Âliye*, XVII, 141, hadis no: 4191; Şevkani, *Fevaid*, s. 30; Heysemi, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, *el-Maksadü'l-alâ fi Zevâidi Ebî Yâ'lâ,* III, 259, hadis no:1491, tahkik: Seyyid Küsrevî Hasan, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993, Beyrut.

[1771] Bûsirî*, İthâfü'l-Hıyere* VII, 356, hadis no 7053.

[1772] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, X, 62.

buyurdu.[1773] Bûsîrî, rivayetin senedinde bulunan Beşîr b. Meymûn el-Horasânî'den dolayı zayıf olduğunu söylerken[1774] Heysemî, senedde bulunan Beşîr b. Meymûn'un metruk olduğunu söylemektedir.[1775]

Bazı beldelerin fazîletleri hakkında burada ele aldığımız rivayetlerden anlaşıldığına göre bazı şehirlerin fazîletine yönelik rivayetlerden bazılarında şehirlerin aşırı derecde övüldüğü, belde halkının övgüye mazhar olduğu, bazı rivayetlerde kabristanlıkların ön plana çıktığı görülmektedir. Sened itibariyle en sağlam olan rivayette dahi zayıf veya metruk raviler bulunmaktadır. Dolayısıyla bu tür hadislerden herhangi bir yerin kutsiyet veya fazîletine dair bir hüküm çıkarılamamakla birlikte Fezâil konusunda dahi son derece ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir.

[1773] Ebu Ya'lâ, *Müsned,* I, 160, hadis no: 175; İbn Hacer, *Metâlibü'l-Âliye,* XVII, 144, hadis no 419; Heysemî, *Maksadu'l-Ala fî Zevâidi Ebî Yâ'lâ*, III, 259, hadis no: 1490.

[1774] Bûsirî, *İthâfü'l-Hıyere* VII, 356, hadis no 7052.

[1775] Heysemî, *Mecmâu'z-Zevâid*, X, 61.

SONUÇ

İnsan fıtratı itibariyle gizeme, aşkın bir varlığa ve bu varlıkla iletişime geçebildiği bir mekâna, zamana ve nesnelere karşı her zaman ilgi duymuştur. İnsan, aşkın bir varlıkla/kutsalla sürekli iç içe olma duygusuna ve bu duygunun bir yansıması olarak kendini kutsalla ilişkilendirme tavrını sürekli canlı tutmaktadır. İlahi kökenli veya beşerî dinlerin tamamında kutsallık algısının olduğu görülmektedir. İlahi dinlerdeki kutsiyetin kaynağı aynı şekilde ilâhî kökenli olup, diğer ilâhî kökenli olmayan beşerî dinlerdeki kutsallardan bu yönleriyle ayrılmaktadır. Kökeni insanlık tarihi kadar eski olan kutsallık algısı ve bu algının mekân boyutu bağlamında kutsal mekân algısı/anlayışının dinî bir tutum olduğu görülmektedir.

Kutsal ve mekân kavramlarının dilbilimsel analizi, kutsal kavramının ihtiva ettiği anlamlar göz önüne alındığında kutsalın çağrıştırdığı mananın hemen hemen tüm dillerde mevcudiyeti sözkonusudur. Kutsal mekân, fert ve toplum hayatında çok önemli bir unsurdur. Zîrâ dinin vazgeçilmez unsurlarından biri olduğu görülen kutsal mekân algısı, bir dinin, inancın, fikrin, ibadetlerin vb. yaşanması, yaşatılması ve ilerlemesi için zorunluluk arzeder.

İslam öncesi ilahi ve beşerî dinlerde de görülen kutsal mekân algısının evrensel bir boyutunun olduğu da bir gerçektir. En ilkel kabilelerde dahi dağa, taşa, çeşitli nesnelere kutsiyet atfetme anlayışı söz konusudur. Toplumların inanç sistemlerinde büyük ölçüde etkili olduğu anlaşılan kutsal mekân faktörünün insanoğlunun bulunduğu yerde ondan ayrılmaz bir algı olarak günümüze kadar varola geldiği anlaşılmaktadır.

Mekke'nin fazîleti, bereketi ve haremliği gibi hususların ayetlerle sabit olup, bununla birlikte birçok sahih hadis de bu gerçeği ortaya koymuştur. Mekke'nin bizzat Allah tarafından harem kılınması, bu konudaki birçok sahih hadis ve Hz. Peygamber'in vefat etmeden önce Yahudi ve Hıristiyanların Arap yarımadasından çıkarılmasını istemesi, Harem bölgeye Müşrik ve Gayr-i Müslim'lerin girmelerinin yasaklanmasının sebepleri arasındadır.

Kaynaklarda harem bölgesinin sınırları ile ilgili bilgiler, yönleri ve mesafeleri ile birlikte zikredilmektedir. Kaynaklarda sınırlar arasında bazı küçük farkların bulunması belli dönemlerde yeni yolların açılmasıyla bazı noktalardaki yolların mesafesinde kısalmanın olabileceği ihtimalini akla getirmektedir.

Mekke'nin harem bölgesinde belli başlı saygı ve tazimi gerektiren hususi özellikleri vardır ve bu bölgede harem bölgesinin yasaklarına riayet etmemek cezai müeyyideleri gerektirmektedir. Cezalar üzerinde farklı görüşler olsa da harem bölgenin korunmuşluğu ve belli hükümleri barındırdığında ihtilaf yoktur.

Rivayetlerde Medine şehrinin haremliğinden de bahsedilmektedir. Bu konudaki rivayetlerde Medine haremi, harem sınırları, bu sınırların keyfiyetiyle alakalı rivayetlerde farklılık olsa da buradaki farklı bilgilerin birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğu görülmektedir. Rivayetlerde Medine hareminde de bazı fiillerin yasaklandığı ifade edilmektedir. Harem mıntıkasındaki cezai müeyyideler hususunda ve Mekke'ninki gibi bir harem bölge olmasında imamlar arasında görüş ayrılıkları görülmektedir. Belli bir cezayı müeyyideyi gerektirmediğini kabul etmekle birlikte rivayetlerde Medine'nin hareminin olduğu açıkça belirtilmektedir. Bu harem mıntıkası en azından tazim ve saygıyı gerektirmektedir.

Mekke ve Medine'nin fazîleti bağlamında bu iki şehirden hangisinin fazîlette öncü olduğu konusu da tartışılmıştır. Netice itibariyle Hz. Peygamber'in Kabr-i Şerif'inin olduğu kısmın yeryüzünün en fazîletli mekânı olduğunda ittifak vardır. İki şehir bazında fazîletlerine yönelik tartışmada iki şehrin belli başlı hususiyetlerinin belirtildiği rivayetlerin geneline baktığımızda, Mekke'nin, hac ibadetinin yapılabilmesi için zorunlu bir mekân olması ve Kâbe'yi barındırması sebebiyle fazîlette öncü olduğunu söyleyebiliriz.

Harameyn bölgesinin mescidleriyle alakalı fazîletler ve değerlendirmeleri de rivayetlere konu olmuştur. Mekke'de bulunan Kâbe'nin kutsiyet ve fazîleti tartışma götürmez bir gerçektir. Kâbe, Hz. İbrahim'in duasının kabul edildiği, hac ve umre sebebiyle, davetine dünya Müslümanlarının icabet ettiği, Tevhid Dini'nin sembolü haline gelmiş ve bütün müslümanların kıblesi olan ve Müminlerin gönlünde müstesna yeri olan bir mekândır. Kutsiyetinden dolayı bu bağlamda dışarıdan hac veya umre ibadeti gayesiyle gelen Müslümanlar için Mekke'nin sınırları belirtilmiş, mikat bölgesine girişleri belli kurallara bağlanmıştır.

Medine'de bulunan Mescid-i Nebevî, mescidlerin fazîletleri bağlamında Kâbe'den sonra en fazîletli mekân konumundadır. Burada kılınan namazların Mescid-i

Haram hariç tüm diğer mescidlerde kılınanlardan daha fazîletli olduğu sahih hadislerle haber verilmektedir.

Ayette ifade edilen takva üzere kurulu mescidin Kuba Mescidi ile Mescid-i Nebevî'den hangisi olduğu hususundaki tartışmalardan bu iki mescidi de Hz. Peygamber'in inşa etmesi, yapımında bulunması, ikisinin de ayetin kapsamına girdiğine dair rivayetlerden hareketle bu iki mescidin de ayetin muhtevasına dâhil olduğu görüşünün daha uygun olduğunu düşünmekteyiz.

Mescid-i Nebevî'de kılınan namazların fazîletinin farz veya vacip, nafile türü tüm namazları kapsaması hakkındaki görüşler çerçevesinde konu hakkındaki rivayetleri dikkate alarak fazîletin herhangi bir namaza hasredilmemesinden hareketle tüm namazları kapsadığını düşünmekteyiz. Ayrıca Mescid-i Nebevî'de kılınan namazların Hz. Peygamber zamanındaki mescid kısmına hasredilmesinin isabetli olmadığını, Hz. Peygamber'in kendi sağlığında ve raşid halifeler döneminde mescidin genişletilmesini delil alarak fazîleti ifade edilen namazların Mescid-i Nebevî'nin tamamını kapsadığı görüşü daha isabetlidir.

Mescid-i Nebevî'nin içerisinde bulunan Kabr-i Şerif'i ziyaret çerçevesinde "*Sevab kazanmak amacıyla ancak üç mescid ziyaret edilebilir*" hadisinden hareketle, İbn Teymiyye'nin, sadece ziyaret amaçlı Kabr-i Şerif'i ziyaret etmenin caiz olmadığı görüşünün isabetsiz olduğu kanaatine varıldı. Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmenin fazîletine dair rivayetler, Hz. Peygamber'in kendi sağlığında kabir ziyaretlerinde bulunması, bu kanaatimizi güçlendirmektedir. Bu konuda gerek hac veya umre ziyareti sebebiyle ve gerekse sadece Kabr-i Şerif'i ziyaret kasdıyla bu amel yerine getirilebilir. Bu konuda Hanefîlerin Hz. Peygamber'in insanları kabrini ziyarete teşvik etmesi ve ısrarla davette bulunması sebebiyle, mali gücü yerinde olanların Hz. Peygamber'in kabrini ziyaret etmelerinin mendub ve müstehabların en fazîletlisi, hatta vacibe yakın derecede bir amel olduğu ve bu konuda ziyareti teşvik eden hadislerde kadın erkek ayrımına gidilmemesinden dolayı ziyeretin kadın erkek herkesi kapsadığı görüşü bizce de uygun ve isabetlidir.

Takva üzere kurulduğu belirtilen ayetin muhtevasına giren Medine'deki Mescid-i Kuba'yı ziyarete teşvik eden birçok sahih rivayet bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in sağlığında sürekli ziyaret etmesi, ziyaret edenler için umre sevabını müjdelemesi,

ashabın da bu sünneti yerine getirmesi, bu mescidin de fazîletinin olduğunu göstermektedir. Mescidin ziyaret edilmesi durumunda hem sünnet sevabı kazandıracağı hem de bu konuda varid olan hadislerdeki müjdeye nail olunacağı açıktır.

Rivayetlerde Mekke'de bulunan Mescid-i Hayf'ın fazîletinden de bahsedilmektedir. Sevap kazanmak amacıyla ziyaret edilebilecek mescidlerin bildirildiği rivayetlerden birinde Mescid-i Hayf'ın zikredilmesi, Hz. Peygamber'in veda haccında burada namaz kılması, sahabeden gelen rivayetlerde burayı ziyaret etmenin fazîletinden bahsedilerek Mescid-i Aksâ ile kıyas edilmesi, önceki peygamberlerin hac sonrası uğrak yerlerinden olduğunun rivayetlerde belirtilmesi, Mekke'de duaların kabul edildiği yerlerden olduğunun ifade edilmesi, Gazalî'nin burasını Mescid-i Haram hükmünde sayması, fıkıh ulemasının burada cemaatle namaz kılmanın müstehablığına hükmetmesi, Hanefîlerin Mescdi-i Hayf'ı ziyaret etmeyi nezreden kimsenin Kâbe'yi nezretmesi mesabesinde olduğunu belirtmesi, bu mescidin önemini ve fazîletini yüceltmektedir. Bundan dolayı Mescid-i Hayf'ın kendisinde bir fazîlet barındırdığı ve bu mekânın bereketinden istifade amaçlı ziyaret edilebileceği söylenebilir.

Haccın en önemli rükünlarından olan vakfenin yapıldığı mekân olan Arafat meydanının da belli bir fazîleti söz konusudur. Sahih rivayetlerde duaların kabul edildiği mekânlardan olan Arafat'ın, Hz. Peygamber'in Veda Haccı'nda vakfe yapması ve dua etmesi gibi sebepler, Hz. Peygamber'in hatırasını yaşatma amaçlı ziyaret edilebileceğini göstermektedir. Medine'de bulunan Uhud Dağı'nı da aynı muhtevada değerlendirmek mümkündür.

Harameyn bölgesinde bulunan vadilerden Tâif yakınlarındaki Vecc Vadisi'nin hadislerde avı ve ağaçlarının haram olduğu bildirilerek haremliğinden bahsedilmiştir. Çalışmamızda genişce yer verdiğimiz bu bölgenin haremliğiyle ilgili olarak ulema arasında ihtilaf vakidir. Rivayetlerin zayıf olması hasebiyle bu bölgenin Mekke'nin haremi gibi belli müeyyideleri gerektiren bir haramlığının olmadığını söyleyebiliriz. Medine'de bulunan Akik Vadisi'nin de mübarek bir yer olduğuna ve Hz. Peygamber'e burada namaz kılmasının emredildiğine dair rivayetler bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in hatırasını yaşatma adına imkân bulunursa bu mekânı ziyaret edip namaz kılmanın müstehab ve güzel hasletlerden olduğunu söylemek mümkündür.

Hz. Peygamber'in Miraç yolculuğunun uğrak yeri ve sahih hadislerde sevap kazanmak amacıyla ziyaret edilebileceği belirtilen üç mescidden biri olan Mescid-i Aksa'nın fazîlet ve kudsiyetinden bahsedilebilir. Ayette çevresinin mübarek kılındığı belirtilmiştir. Hz. Peygamber'in buraya yolculuğa teşviki, gidilememesi durumunda aydınlatılmasında kullanılmak üzere zeytinyağı gönderilmesini tavsiye etmesi, İslam'ın ilk kıblesi olması, yeryüzündeki en büyük toplantıya şahitlik yapması (Miraç'ta Hz. Peygamber'in tüm peygamberlere namaz kıldırması) vb. sahih rivayetler bu mescidin fazîlet ve kutsiyetinin delillerindendir. Mescid-i Aksa'nın Şam bölgesinde bulunması ve hadis külliyatında Şam bölgesinin belli hususiyetlerinden bahsedilmesi sebebiyle bu bölgeyi de çalışmamıza dâhil ettik. Birçok ayette kutsiyet ve fazîletinden bahsedilen mekânların Şam bölgesinde yer aldığını Müfessirler belirtmektedir. Hadis-i Şerif'lerde de Şam bölgesininin seçilmiş bir bölge olduğu, bölge halkından bir grubun kıyamete kadar hak üzerinde olacağı, bu bölgenin iman ve İslam bölgesi olduğu gibi haberler yer almaktadır. İslami kaynaklarda Şam ifadesinden kastın çok geniş bir bölgeyi kapsaması sebebiyle rivayetlerde belirtilen özellikleri herhangi bir yere hasretmek imkânsız durumdadır.

Şam bölgesinin fazîletine yönelik rivayetlerden bir kısmında Nüzûl-î İsa'nın gerçekleşeceği bölge olarak Şam zikredilmektedir. Bu konudaki hadislerden daha önce de belirttiğimiz gibi herhangi bir yer hasretmek imkânsızdır. Bununla birlikte bu konuda varid olan rivayetleri incelediğimizde sened itibariyle sahih rivayetlerin de bulunduğu birçok haber mevcuttur. Bu bağlamda akla, mantığa ve sünnetullaha zahiren uymadığı gözüken bu tip rivayetlerde tevakkuf edilmesi veya tevil yoluna gidilmesinin daha doğru bir hareket olduğu kanaatindeyiz.

Bu bölümde ele aldığımız Yemen ve bölgesinin fazîleti hakkındaki rivayetlerde bu bölgede yaşayan insanların kalblerinin yumuşak, gönüllerinin nazik olması gibi hasletlerinden bahsedilmekte, bu rivayetlerden Yemen bölgesinin mekân olarak bir fazîletinden bahsetmenin mümkün olmadığı ortadadır.

Bazı beldelerin fazîletine dair ele aldığımız Umman, Kazvin, Mısır, Askalan gibi şehirlerin fazîletleri hakkında gelen rivayetlerin bazılarında şehirlerin aşırı derecede övülüp yerildiği, belde halkının övgüye mazhar edildiği, bazılarında kabristanlıkların ön plana çıkarılıp geçmiş nesillerden paye çıkarılmakta olduğu görülmektedir. Sened

itibariyle çok zayıf veya mevzu olan rivatlerin ravileri de genelde metruktur. Bu rivayetlerden Fezâil konusunda dâhil hiçbir hüküm çıkarılamayıp bu tip rivayetlere son derece ihtiyatlı yaklaşmak gerekmektedir.

Mevcut tarihi kaynaklardan yola çıkarak tarih yazmacılığında hadis külliyatında yer alan bazı mekânların faziletine yönelik rivayetlerin de değerlendirilmesi önemlidir. İslam tarihinde cereyan eden bazı olayların anlatımında hadisenin yaşandığı mekân ve buranın faziletine yönelik rivayetlerin de göz önünde bulundurulması isabetli bir yaklaşımdır.

Kısaca şunu söyleyebiliriz: Esas olan kutsallık ve fazîlet, taş ve toprakta olmayıp, içerisinde barındırdığı İslâmî değerlerden/unsurlardan kaynaklanmaktadır. Mutlak anlamda kutsal olan Allah'tır. Bunun dışındaki mahlûkat, mutlak kutsal ile ifade edilmez. Yoksa bu durum insanı şirke kadar götürebilir. Belli bölge ve mekânlar, Allah ve Hz. Peygamber'in belirttiği, İslâmî değerleri barındırması, bu değerlere hizmet etmesi sebebiyle kutsal ve fazîletlidir. Hz. Ömer'in Hacerü'l-Esved'i öperken söylemiş olduğu şu söz meramımızı en güzel şekilde açıklamakta ve çalışmamızın özü mesabesindedir: "*Senin zarar ve menfaat vermeyen bir taş olduğunu gerçekte biliyorum. Rasûlullah'ın seni öptüğünü görmeseydim, ben de seni öpmezdim*".

BİBLİYOGRAFYA

- Abdullah Yusuf Ali, *The Holy Qur'ân*, s. 58 (147 nolu dipnot), 1410, Medine.
- Abdullah, Muhammed Ali, *Beytü'l-Mukaddes Fi'l-Kitâbi ve's-Sünneti*, (Yüksek Lisans Tezi), En-Nejah Üniversitesi, 2007, Filistin.
- Abdülhamid, Muhammed Muhyiddin, *Sebîlü'l-Hüdâ ale Şerhi Katrü'n-Neda ve Bellü's-Sada*, III, baskı, Dâru'l-Fecr, 1422/2001, Dımeşk.
- Abdürrezzâk, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmam es-San'ânî, (211/827), *el-Musannef*, tahkik: Habibü'r-Rahman A'zamî, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1403/1982, Beyrut.
- Açıkel, Yusuf, *Kur'an ve Hadisler Işığında Geçmişten Günümüze Ehl-i Beyt*, Nobel Yayınları, I. Baskı, 2009, Ankara.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed Şeybânî, (241/855), *el-Müsned*, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1405/1984, Beyrut.
- Ahmed Naim, (1352/1934), *Sahihi Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Başbakanlık Basımevi, 1981, Ankara.
- Ahmed Nazîf, Abdüsselâm, *Dirâsât fi'l-İmâreti'l-İslâmiyye*, 1980, Kahire.
- Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, 1995, İstanbul.
- Ali el-Kuraşî, Cemaleddin Muhammed Carullah b. Muhammed Nureddin İbn Ebî Bekr, *el-Câmiu'l-Latif fî Fadli Mekkete ve Ehlihâ ve Binâi'ş-Şerif*, I. Baskı, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, 1340/1921, Mısır.
- Aliyyü'l-Kârî, Ebû'l-Hasan Nureddin Ali b. Sultan Muhammed, (1014/1606), *el-Esrâru'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevzûa*, tahkik, ta'lik ve şerh: Muhammed b. Lütfi es-Sabbağ, el-Mektebetü'l-İslâmî, II. Baskı, 1406/1986, Beyrut.

  ……*Mirkâtü'l-Mefâtih Şerhu Mişkati'l-Mesâbih*, Dâru'l-Fikr, 1412/1992, Beyrut.

  ……*Ziyâretü'l-Kabri'l-Mükerrem ve'l-Mahalli'l-Muazzam*, Mektebetü Câmiatü'l-Meliki's-Suûd, Yazma Nüsha, 76 varak, Sırt no: 6129, 1957, Suudi Arabistan.

……..*Şerhu'ş-Şifâ*, t.y, y.y.

- Altay, Ali, *Kur'an'a Göre Hz. İsa ve Nüzulü Problemi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), YÜSBE, 2005, Van.
- Altaylı, Seyfettin, *Azerbaycan Türkçe Sözlüğü*, MEB Yayınları, 1994, İstanbul.
- Âlûsî, Ebu's-Senâ Şehâbeddîn Mahmûd b. Abdullâh b. Mahmûd, (1270/1854), *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y, Beyrut.
- Âsım Efendi, Kâmus Tercümesi, t.y, y.y
- Asımgil, Adil, *Dünya Kültürlerinde Kutsal Yerler*, Atlas Yayınları, 2008, İstanbul.
- Askerî, Ebû Ahmed el-Hasan b. Abdullah b. Saîd, (382/992), *Tashîfâtü'l-Muhaddisîn*, tahkik: Mahmûd Ahmed Mîra, I. Baskı, Matbaatü'l-Arabiyyeti'l-Hadîse, 1402/1982, Kâhire.
- Aşıkoğlu, Nevzat Y, "Kutsal ve Toplum", *CÜİFD*, S. II, 1998, Sivas.
- Ay, Rahmi, *Kudüs Şehri Siyasi Tarihi (Başlangıcından M.S. 135'e Kadar ve Üç Kutsal Dindeki Önemi)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), YYÜSBE, 1997, Van.
- Aydın, Ferit, İ*slam'da İnanç Sistemi,* Kahraman Yayınları, 1995, İstanbul.
- Aydın, Mehmet-Atasağun, Galip-Aras, Ahmet-Öztürk, Nermin-Baybal, Sami, *Konya Merkezdeki Manevi Halk İnançlarının Dinler Tarihi ve Din Fenomenolojisi Açısından Değerlendirilmesi,* 2006, Konya.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmûd b. Ahmed b.Musa el-Hanefî, (855/1451), *Umdetü'l-Kârî Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, Dâru't-Tabâati'l-Âmire, t.y, y.y.
- Azîzî, Ali b. Ahmed el-Bulâkî, (1070/1659), *es-Siracü'l-Münîr bi-Şerhi'l-Câmii's-Sagîr*, Matbaatü'l-Hayriyye, 1304/1886, Mısır.
- Bâcî, Ebu'l-Velid Süleyman b. Halef b. Sa'd et-Tücibi, (474/1081), *el-Münteka, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî*, III. Baskı, 1403/1983, Beyrut.

- Bârûdî, Muhammed b. Saîd Reşîd, *Bilâdu'ş-Şam Ardu Ribâti ve Cihâdi ilê Yevmi'l-Kıyâmeti,* I. Baskı, Dâru Ammâr, 1261/1999, Umman.
- Bedir, Ahmet, *Tevhidin Yurdu Kur'ân-ı Kerim Atlası*, Kaynak Yayınları, 2010, İstanbul.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyi's-Sünne Hüseyin b. Mesud, (516/1122), *Şerhu's-Sünne*, tahkik, ta'lik ve tahriç: Şuayb el-Arnaut, Muhammed Züheyr eş-Şaviş, el-Mektebü'l-İslâmî, II, baskı, 1403/1983, Beyrut.

  ……*Mesâbihû's-Sünne*, tahkik: Yusuf Abdurrahman Maraşlı, Muhammed Selim İbrâhim Semare, Cemâl Hamdi Zehebi, Dârü'l-Ma'rife, 1407/1987, Beyrut.

  ……*Meâlimü't-Tenzîl fi't-Tefsîri ve't-Te'vîl*, Dâru'l-Fikr, 1412/1992, Beyrut.
- Belâzûrî, Ebu'l-Hasan Ahmed b. Yahya b. Cabir b. Dâvûd (279/892), *Fütuhû'l-Buldân,* Müessesetü'l-Mearif, 1407/1987, Beyrut.
- Bennûrî, Muhammed Yusuf, (1397/1977), *Meârifü's-Sünen Şerhu Süneni't-Tirmizî*, el-Mektebetü'l-Bennûrîyye, t.y, Pakistan.
- Berger, Peter L, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, (çev: Ali Coşkun), İnsan Yayınları, 1993, İstanbul.
- Berrî, Abdu'l-Fettah Cemil Yahya, *Fedâilü Seyyideti'l-Buldan,* II. Baskı, Müessesetü Medineti's-Sahâfeti, 1416/1995, Suudi Arabistan.
- Beydâvî, Abdullah b. Ömer b. Muhammed, (685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, (Mecmâu't-Tefâsîr içerisinde), t.y, y.y.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali , (458/1066), *Şuabü'l-İman*, I. Baskı, tahkik ve tahriç: Abdülali Abdülhamîd Hâsir, Mektebetü'r-Reşîd, 1423/2003, Riyad.

  ……*Delâilü'n-Nübüvve ve Ma'rifetü Ahvâli Sahibi'ş-Şerîa*, ta'lik: Abdülmu'ti Kal'aci, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1405/1984, Beyrut.

  ……*el-Esmâ' ve's-Sıfat*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1308, Beyrut.

…….*es-Sünenü'l-Kübrâ*, Dâru'l-Fikr, t.y, Beyrut.

- Bezzar, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhalik el-Basrî, (292/905), *el-Bahrü'z-Zehhâr (Müsnedü'l-Bezzâr)*, tahkik: Mahfuz er-Rahman Zeynullah, 1409/1988, Beyrut.
- Birr, Abdurranman Abdülhamid, *et-Tuhfetü'z-Zekiyye fî Fezâili'l-Medîneti'n-Nebevîyye*, Dâru'l-Yakîn, 2000/1421, Medine.
- Boon, James A, *Anthropology, Ethnolgy And Religion*, The Encyclopedia of Religion, (ed: Mircea Eliade), The Macmillan Co, 1987, New York.
- Borgeaud, P., *Karşılaşma Karşılaştırma*, Dost Yayınları, 1999, Ankara.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, (256/870), *et-Târîhu'l-Kebîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1360/1941, Beyrut.

  …….*Sahihu'l-Buhârî*, Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyyeti, 1419/1998, Suudi Arabistan.
- Bûsirî, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Ebî Bekr b. İsmail (840/1436), *İthâfü'l-Hıyereti'l-Mehere bi-Zevâ'idi'l-Mesanidi'l-Aşere*, tahkik: Heyet, Dâru'l-Vatan, I. Baskı, 1999/1420, Riyad.

  ……..*Misbâhu'z-zücâceti, fî Zevâidi İbn Mâce*, tahkik: Avd b. Ahmed eş-Şehrî, Câmiatü'l-İslâmiyye, 1424, Medine.
- Canan, İbrahim, *Hadis Ansiklopedisi Kütüb-i Sitte*, Akçağ Yayınları, t.y, İstanbul.
- Cazelles, H. "*Sacre et Saint Le Probleme*" Dictionnarie De La Bible Supplement.
- Ced'î, Nasır b. Abdurrahman b. Muhammed, *et-Teberrük Envâuhu ve Ahkâmühü*, V. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, 1412/2000, y.y.
- Cemaleddin Muhammed b. Ahmed, *et-Ta'rîfü bimâ enseti'l-Hicreti min Meâlimi Dari'l-Hicreti*, tahkik: Süleyman er-Ruhaylî, Dâru'l-Meliki Abdu'l-Aziz, 1426/2005, Riyad.

- Cemel, Süleyman b. Ömer b. Mansur el- Ezheri, (1204/1789), *el-Fütuhâtü'l-İlâhiyye bi-Tavzîhi Tefsîri'l-Celâleyn*, Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebi, t.y, Mısır.
- Cemmaz, Ali Muhammed, *et-Ta'rif bi Ruvâti Müsnedi'ş-Şâmiyyîn*, I. Baskı, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfeti, 1409/1979, Beyrut.
- Cenedi, Ebû Saîd el-Mufaddal b. Muhammed b. İbrâhim (308/920), *Fezâilü'l-Medîne*, tahkik: Muhammed Muti' el-Hafız, Dârü'l-Fikr, t.y, Dımeşk.
- Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, (370/981), *Ahkâmü'l-Kur'ân*, Matbaatü'l-Evkâfu'l-İslâmiyye, 1325/1907, İstanbul.
- Cevherî, İsmail b. Hammad, *es-Sıhah Tâcü'l-Lüğati ve's-Sıhâhi'l-Arabî*, tahkik: Ahmed Abdülğafür Attar, III. Baskı, Dâru'l-İlim, 1404/1984, Beyrut.
- Cezîrî, Abdurrahman b. Muhammed b. Iyaz, (1360/1941), *el-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erbaa*, Mektebetü't-Ticâreti'l-Kübrâ, 1970, Mısır.
- Cilânî, Fazlullah, *Fazlullahi's-Samed fî Tavzîhi'l-Edebi'l-Müfred, (Buhârî, Edebü'l-Müfret)* II. Baskı, Matbaatü's-Selefiyye, 1388/1968, Kâhire.
- Cürcânî, Seyyid Ali b. Muhammed, *Kitâbu't-Ta'rîfât*, Matbaai Vehbiye, 1308/1890, Mısır.
- Çağbayır, Yaşar, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Yayınları, 2007, İstanbul.
- Çetin, İsmail, *Evrâdı Bahâiyye'nin Tercüme ve Şerhi*, II. Baskı, Dilara Yayınları, 2010, Isparta.

  ……Mesâfü'l-Ulemâi'l-Etkıyâi'l-Ahbâri'l-Ahbâri fî't-Tevhîdî ve't-Tevekküli ve't-Tevessüli bi'l-Enbiyâi ve'l-Evliyâi'l-Ebrâr, Dilara Yayınları, I. Baskı, 2010, Isparta.

  ……*Tahkim-i Sâdât Şerh-i Mişkât*, Dilara Yayınları, 1996, Isparta.
- Çın, Dursun, *Hadis'te 'Kitabü'l-Meğazî' Literatürünün Erken Dönem Kaynaklarının Tespiti ve Değerlendirilmesi: İmam Buhari Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), OMÜSBE, 2013, Samsun.

- Dârekutnî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, (385/995), *Sünenü'd-Dârekutnî*, tahkik: Seyyid Abdullah, Hâşim el-Yemânî el-Medenî, Dâru'l-Mehâsin, 1386/1966, y.y.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazl, (255/868), *Sünen-i Dârimî*, tahkik ve ta'lik: Mustafa Dîb el-Bağâ, Dâru'l-Kalem, 1412/1991, Dımeşk.
- Dâvud, Hâtim Abdullatif, *Mefâtîhu'l-Mekâsıd ve Misbâhu'l-Merâsıd fî Ziyareti Beyti'l-Makdis*, Yüksek Lisans Tezi, Camiatü'n-Necâh, 2008, Filistin.
- Davudoğlu, Ahmed, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, Sönmez Yayınları, 1978, İstanbul.
- Derviş el-Hût, Ebû Abdurrahman Muhammed, (1276/1859), *Esne'l-Metâlib fî Ehâdîsi Muhtelifi'l-Merâtib*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1403/1983, Beyrut.
- Deylemî, Ebû Şüca Şiyreveyh b. Şehrâdâr, (509/1115), *el-Firdevs bi-Me'sûri'l-Hitâb*, tahkik: Saîd b. Besyuni Zaglul, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1985, Beyrut.
- Dımeşkî, Muhammed b. Abdullah b. Ebî'l-Beka, *Câmiu'l-Âsâr fi's-Siyeri ve Mevlidi'l-Muhtar*, tahkik: Ebû Ya'kûb Neş'et Kemal, I. Baskı, Dâru'l-Felah, 1431/2010, y.y.
- Divitçioğlu, Sencer, *Kök Türkler*, Ada Yayınları, 1987, İstanbul.
- Doğan, Mehmet D, *Büyük Türkçe Sözlük*, İz Yayınları, 1996, İstanbul.
- Doğan, Mustafa, *Halk Arasında Batıl Olarak Nitelendirilen ve Kutsal Mekânlarda Uygulanan İnanç ve Davranışların Sosyal Psikolojik Açıdan İncelenmesi*, DEÜSBE, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 2006, İzmir.
- Durand, Gilbert, *Sembolik İmgelem,* (çev. Ayşe Meral), İnsan Yayınları, 1998, İstanbul.
- Ebu Gudde, Abdulfettah, *el-İsnad mine'd-din; Safha Müşrika min Tarihi Semai'l-Hadis inde'l-Muhaddisin*, I. Baskı, Dâru'l-Kalem, 1412/1993, Beyrut.

- Ebû Halil, Şevki, *Atlasu'l-Hadisi'n-Nebevîyyi*, Dâru'l-Fikr, V. Baskı, 1430/2009, Suriye.
- Ebû Hanife, İmâm-ı A'zam Numân b. Sabit el-Bağdâdî, (150/767), *Müsned*, tahkik: safvet es-Sekâ, t.y, y.y.
- Ebû Hâtim er-Râzî, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, (327/938), *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1271/1854, Beyrut.
- Ebû Reyye, Muhammed, *Edvaû ale's-Sünneti'l-Muhammediyye*, VI. Baskı, Dâru'l-Meârif, t.y, Kahire.
- Ebû Şehbe, Muhammed, *Sünnet Müdafaası*, (çev: Mehmet Görmez, M. Emin Özafşar), I. Baskı, Rehber Yayıncılık, 1990, Ankara.
- Ebû Ya'lâ, Ahmed b. Ali b. el-Müsenna el-Mevsılî, (307/919), *Müsnedü Ebî Ya'lâ el-Mevsılî*, tahkik: Hüseyin Selim Esed, I. Baskı, Dârü'l-Me'mun li't-Türas, 1407/1987, Beyrut.
- Ebû Avâne, Yakub b. İshak b. İbrâhim el-İsferâyinî, (316/928), *Müsnedü Ebî Avâne*, Dâru'l-Ma'rife, t.y, Beyrut.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdî es-Sicistânî, (275/889), *Sünenü Ebû Dâvûd*, şerh ve tahkik: Abdulkâdir Abdu'l-Hayr, Seyyid Muhammed Seyyid, Seyyid İbrahim, Dâru'l-Hadis, 1999/1420, Kahire.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahânî, (430/1038), *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, t.y, y.y. Kahire.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahânî, (430/1038), *Ma'rifetü's-Sahâbe*, tahkik: Âdil b. Yusuf el-Azâzî, I. Baskı, Dâru'l-Vatan, 1419/1998, Riyad.
- Ebu'l-Bekâ, Eyyûb b. Mûsâ el-Huseyn, *Külliyyâtü el-Mu'cemü fî Mustalahât*, Matbaatü'l-Âmire, 1253/1837, Kâhire.
- Ebû'ş-Şeyh, Ebu Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân, (369/979), *Tabakatü'l-Muhaddisîn bi-İsbahân ve'l-Vâridine Aleyhâ*, tahkik: Abdu'l-Ğafûr Abdu'l-Hak Hüseyin El-Belûşî, II. Baskı, 1412/1992, Beyrut.

- Elbânî, Muhammed Nâsırüddin, (1914-1999), *Silsiletü'l-Ehâdîsü's-Sahîha*, Mektebetü'l-Meârif, 1415/1995, Riyad.

  …….*Tahrîcü Ehâdîsi Fedâili'ş-Şam ve Dımeşk*, I. Baskı, Mektebetü'l-Meârif, 1420/2000, Riyad.

- Eliade, Mircea, Aspects du Mythe, *Survivances et Camouflage des Mythes*, Chapitre IX, 1963, Gallimard.

  …….*Dinin Anlamı ve Sosyal Fonksiyonu*, (çev. Mehmet Aydın), 1995, Konya.

  …….*Kutsal ve Dindışı*, (Çev: M. Ali Kılıçbay), Gece Yayınları, 1991, Ankara.

  ……. *Le Sacre et Le Profane,* (Ed: Gallimard), 1965, Paris.

  ……. *Patterns in Comparative Religion*, 1976, London.

- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, t.y.

- Ensârî, Abdülkuddûs, *Âsâru'l-Medîneti'l-Münevvere*, III. Baskı, el-Mektebetü's-Selefiyye, 1973/1393, Medine.

- Ensari, Cemaleddin Ebu Muhammed Abdullah, (761/1359),*Tahsîlü'l-Üns li Zâiri'l-Kuds*, tahkik: İsa el-Kaddûmî, Halid Nevasire, Dirasetü't-Tevsıkiyye, 1431/2010

- Eric J, Sharpe, *50 Key Words,* (Comparative Religion), 1971, London.

- Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, (çev. Cahit Koytak-Ahmet Ertürk), 1996, İstanbul.

- Eyüboğlu, İsmet Zeki, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınları, 1998, İstanbul.

- Eyyûb, Ahmed b. Süleyman, *es-Semüvvüi ile'l-Anâni bi Zikri Fedâili'l-Buldân*, takdim: Muhammed Safvet Nureddin, el-Fâzikü'l-Hadîsiyye, 1422/2001, y.y.

- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî, (370/980), *Tehzîbu'l-Lüga*, tahkik: Abdusselam Muhammed Harun, y.y, t.y.

- Ezrakî, Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdullah, (250/865), *Ahbâru Mekke ve Mâ Câe Fîhâ Mine'l-Âsâr*, tahkik: Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, I. Baskı, Mektebetü'l-Esedî, 1424/2003, y.y.
- Ezrakî, Ebu'l-Velid Muhammed b. Abdullah, (250/865), *Ahbâru Mekke, (Kabe ve Mekke Tarihi)*, (çev: Y. Vehvi Yavuz), 1974, İstanbul.
- Fahreddin er-Râzî, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer, (606/1209), *Mefâtîhu'l-Ğayb*, el-Matbaatü'l-Âmire, 1308/1890, y.y.

  …….*Şerhu Esmâillâhi'l-Hüsnâ*, (*Levâmiu'l-Beyyinât Şerhu Esmâillâhi ve'sıfât*), talik: Tahâ Abdurrauf sa'd, Mektebetü'l-Eseriyye, 1420/2000, Mısır.
- Fâkihî, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. el-Abbas, (272/885), *Ahbâru Mekke fî Kadimi'd-Dehr ve Hadisih*, tah: Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, II. Baskı, Dâru'l-Hıdr, 1414/1994, Beyrut.
- Fâsî, Ebu't-Tayyib Takıyyüddin Muhammed b. Ahmed b. Ali, (832/1429), *el-Ikdü's-Semîn fî Târîhi'l-Beledi'l-Emin*, tahkik: Muhammed Hamid el-Feykî, II. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, 1406/1986, Beyrut.

  ……..*Şifaü'l-Garam bi-Ahbâri'l-Beledi'l-Haram*, tahkik: Ömer Abdü's-Selam Tedmûrî, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985, Beyrut.
- Fazlurrahman, *İslam,* (çev: Mehmet Dağ-Mehmet Aydın), 1981, İstanbul.
- Fazlurrahman, *Müslüman Toplumunda Gayr-i Müslim Azınlıklar,* (çev. Adil Çiftçi), Ankara Okulu Yayınları, 1999, Ankara.
- Fearon, James D, "Holiness", maddesi, Encyclopedia, Judaica.
- Fığlalı, Ethem Ruhi, *Günümüz İslam Mezhepleri*, DEÜİF Yayınları, 2008, İzmir.
- Fromm, Erich, *Rüyalar, Masallar, Mitoslar,* (çev. Aydın Arıtan, Kaan H. Ökten), Arıtan Yayınları, 1992, İstanbul.
- Gabban, Muhammed b. Abdullah b. Ayz b. Avd, *Fezâilü Mekke el-Vâride fi's-Sünne/Cem'an ve Dirase,* I. Baskı, Dâru İbni'l-Cevzî, 1421/2000, Cidde.

- Gilbert, Maurice, "Le Sacré Dans L'ancien Testament", L'expression Du Sacre dans Les Grande Religions, Centre D'historie De Religiou, t.y.
- Gülen, Fethullah, Kalb İbresi (Kırık Testi Serisi 9), Nil Yayınları, 2011, İzmir.
- Gümüşhanevî, Ahmed Ziyaeddin Nakşibendî, (1311/1893), *Levâmiu'l-Ukûl (Şerhu Râmuzu'l-Ehâdîs)*, Matbaatü'l-Âmire, t.y, y.y.
- Günay, Nasuh, *Yahudi, Hıristiyan ve İslam Dinlerinde Bereket*, (Basılmamış Doktora Tezi), UÜSBE, 1996, Bursa.
- Günay, Ünver-Güngör, Harun-Taştan, A.Vahap-Sayım, Hüzeyfe, *Ziyaret Fenomeni Üzerine Bir Din Bilim Araştırması (Kayseri Örneği),* 2001, Kayseri.
- Gündüz, Şinasi, *Sâbiîler Son Gnostikler*, Vadi Yayınları 1995, Ankara.
- Güneş, Kamil, İslam Düşüncesinde Kutsallık, I. Baskı, İnsan Yayınları, 2010, İstanbul.
- Hadrâvî, Ahmed b. Muhammed b. Ahmed, *el-Cevâhiru'l-Muaddeti fî Fedâili Ciddeti*, tahkik: Ali Ömer, I. Baskı, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 1423/2002, Kahire.
- Hafâcî, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. Ömer, (1069/1659), *Nesimü'r-Riyad fî Şerhi Şifai'l-Kâdı Iyaz*, t.y, y.y.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyi Muhammed, (405/1014), *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Da'ru'l-Ma'rife, 1411/1990, Beyrut.
- Hakîm Tirmizî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Hasan, (320/932), *Nevadirü'l-Usul fî Ma'rifeti Ehâdîsi'r-Resûl*, tahkik ve tahriç: Abdurrahman Umeyre, Dâru'l-Cîl, 1412/1991, Beyrut.
- Haldun Ahdeb, *Zevâidü Târîhi Bağdad ale'l-Kütübi's-Sitte*, Dârü'l-Kalem, 1417/1996, Dımaşk.
- Halebî, Ali Hasan Ali, *Mevsûati'l-Ehâdîsi ve'l-Âsâri'd-Daîfeti ve'l-Mevzûati*, I. Baskı, Mektebetü'l-Meârif, 1419/1999, Beyrut.

- Halebî, Ebu'l-Ferec Nureddin Ali b. İbrâhim b. Ahmed, (1044/1635), *es-Sîretü'l-Halebiyye, (İnsanü'l-Uyûn fî Sîreti'l-Emini'l-Me'mûn)*, Dâru'l-Ma'rife, t.y, Beyrut.
- Hamevî, Ebû Abdullah Şehabeddin Yakut b. Abdullah Yakut, (626/1229), *Mu'cemü'l-Buldân*, tahkik: Ferid Abdü'l-Aziz el-Cündî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y, Beyrut.
- Hatır, Halil İbrâhim Molla, *Muhtasaru Fezâili'l-Medîneti'n-Nebevîyye*, Dâru'-Matbuati'l-Hâdise, 1409/1989, Cidde.
- Hatiboğlu, Haydar, *Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi*, Kahraman Yayınları, 1982, İstanbul.
- Hattab, Emin Mahmud, *Fethu'l-Meliki'l-Ma'bûd Tekmiletü'l-Menheli'l-Azbi'l-Mevrud*, el-Mektebetü'l-İslamiyyeti, 1394/1974, Riyad.
- Hazrecî, Ahmed b. Abdullah, *Hulasatu Tehzîbi Tehzîbi'l-Kemal fi Esmâi'r-Ricâl*, tahkik: Abdulfettah Ebû Gudde, Mektebetü'l-Matbuâti'l-İslamiyye, IV. baskı, Beyrut, 1411.
- Heyet (Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Usuli'd-Din Fakültesi), *el-Beledü'l-Haram Fedâilü ve Ahkâmü*, Dâru Alemi'l-Fevâid, 1423/2002, Mekke.
- Heysemî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebî Bekr b. Süleyman, (807/1405), *Mecmâü'z-Zevâid ve Menbâü'l-Fevâid*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, 1402/1981, y.y.

  …… *el-Maksadü'l-alâ fî Zevâidi Ebî Yâ'lâ*, tahkik: Seyyid Küsrevî Hasan, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993, Beyrut.

  ……*Keşfü'l-Estâr*, tahkik: Habiburrahman A'zamî, I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, 1399/1979, Beyrut.
- Hıfnî, Ebu'l-Mekarim Şemseddin Muhammed b. Salim b. Ahmed, (1181/1767), *Hâşiye ala Şerhi'l-Azîz ale'l-Câmii's-Sagîr li's-Suyûtî*, Matbaa-i Âmire, 1289/1873, Bulak.

- Hindî, Alauddin Ali b. Abdülmelik b. Kadı Han Müttaki, (975/1567), *Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, tashih: Saffet es-Saka, Müessesetü'r-Risâle, 1399/1979, Beyrut.
- Hökelekli, Hayati, *Din Psikolojisi,* Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, Ankara.
- Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. Zübeyr b. İsa, (219/834), *el-Müsned*, tahkik, Ta'lik: Habiburrahman A'zamî, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409/1988, Beyrut.
- Hüseynî, Muhammed b. Ali el-Ehdeli el-Yemenî, *Nesrü'd-Düreri'l-Meknûn min Fezâili'l-Yemeni'l-Meymun*, Matbaatü'z-Zehran, Yemen, t.y.
- Irâkî, Ebu'l-Fazl Zeynüddin Abdürrahim b. Hüseyin, (806/1404), *Tarhu't-Tesrîb fî Şerhi't-Takrîb*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y, Beyrut.
- Itr, Nureddin, *el-İmam et-Tirmizî*, II, baskı, Müessesetü'r-Risale, 1408/1988, Beyrut.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşkî, (1252/1836), *Mecmûatü Resâili İbn Abidin*, Şirketi Sahâfiye-i Osmâniye Matbaası, 1320/1902, İstanbul.
- İbn Atâye, Üsâme b. Osman, *el-Ehâdîsü'l-Mevzûati'lletî Tünâfî Tevhîdi'l-İbâdeti*, I. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, 1428/2007, Riyad.
- İbn Ebî Bekr, Ahmed b. Ali, *Behçetü'l-Mühec fi Buğdi Fedâilü't-Tâif ve Vecc*, tahkik: İbrahim Muhammed ez-zeb, Matbaatu Nâdi Ettaifü'l-Edebi, I. Baskı, Taif, 1404/1984.
- İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris, (327/938), *İlelü'l-Hadis*, Dârü'l-Ma'rife, 1405/1984, Beyrut.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrâhim, (235/849), Kitâbü'l- Musannef fî'l-Ehâdîs ve'l-Âsar, tahkik: Muhammed Avvâme, I. Baskı, Dâru Kurtuba, 1427/2006, Beyrut.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şehâbeddin Ahmed b. Ali, (852/1449), *Tehzîbü't-Tehzîb*, Dâru'l-Fikr, 1404/1983, Beyrut.

……. el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe, I. Baskı, Müessesetü Abdü'l-Hafîz el-Bessât, 1328/1910, Beyrut.

…….*el-Metâlibü'l-Âliye bi-Zevâidi'l-Mesânidi's-Semâniye*, tahkik: Sa'd b. Nasır b. Abdul-Aziz eş-Şeseri, I. Baskı, Dârü'l-Âsıme, 1419/1998, Riyad.

…….*Lisânü'l-Mîzân*, tah: Adil ahmed Abdu'l-Mevcud, Ali Muhammed Muavvız, dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1995, Beyrut.

- İbn Hacer el-Heytemî, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed, (974/1567), *ez-Zevâcir an İktirâfi'l-Kebâir*, Dâru'l-Ma'rife, t.y, Beyrut.

  ……..*Kitâbü'l-Cevherü'l-Munazzam fî Ziyâreti'l-Kabri'ş-Şerîfi'n-Nebevî'l-Mükerrem,* tahkik: Muhammed Zeynühüm ve Muhammed Azib, I. Baskı, Mektebetü Medbûlî, 2000, Kâhire.

  ……*Tuhfetü'z-Züvvar ila Kabri'n-Nebiyyi'l-Muhtar*, tahkik: es-Seyyid Ebû Ömer, Darü's-Sahabe li't-Türâs, 1412/1992, Tanta.

  …… *Fetavâyı Hadisiyye* , Dârul marife, Beyrut, t.y, y.y.

- İbn Hıbban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed et-Temîmî, (354/965), *Kitâbü's-Sikat,* I. Baskı, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfeti, (Dâiretü'l-Maârifi'l-Osmaniyye), 1400/1980, Haydarâbad.

- İbn Hişam, Ebû Muhammed Cemaleddîn Abdülmelik, *es-Siretü'n-Nebevî,*1963, Kâhire.

- İbn Kayyim el-Cevzîyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed, (751/1350), *el-Menârü'l-Münîf fi's-Sahih ve'd-Daîf*, tahkik: Abdülfettah Ebû Gudde, VI. Baskı, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, 1414/1994, Beyrut.

- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmadüddîn İsmail b. Ömer, (774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, Mektebetü'l-Maârif, 1979, Beyrut.

  …… *Kitâbü'n-Nihâye (el-Fiten ve'l-Melâhim),* tahkik: Muhammed Tâhâ Zeynî, I. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-Hâdise, t.y, y.y.

- İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme Cemmâîlî Makdisî, (620/1223), *el-Muğnî*, I. Baskı, Dâru'l-Fikr, 1404/1984, Beyrut.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrem b. Ali el-Ensârî, (711/1311), *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Mearif, t.y, Kahire.

  ……*Muhtasaru Târîhi Dımaşk li-İbn Asâkir*, I. Baskı, tahkik: Riyaz Abdülhamid Murad, 1404/1984, Dımaşk.
- İbn Mencuveyh, Ebû Bekr Ahmed b. Ali Muhmamed el-İsfahânî, (428/1036), *Ricalü Sahihi Müslim*, tahkik: Abdullah Leysî, I. Baskı, Dâru'l-Ma'rife, 1407/1987, Beyrut.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velid Muhammed b. Ahmed b. Muhammed Kurtubî, (595/1198), *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihayetü'l-Muktesıd*, Mısır, 1975.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Meni' ez-Zühri, (230/845), *Tabakâtü'l-Kübrâ*, Dâru's-Sâdır, t.y, Beyrut.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâil el-Mürsî, (458/1066), *El-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*, VII, 22-25, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2000.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasen Ali b. İsmâil el-Mürsî, *El-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zam*, tahkik: abdulhamid Hezâvî, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1421/2000, Beyrut.
- İbn Zâhire, (888/1483), el-*Fezâilu'l-Bâhire fî Mehâsini Mısr ve'l-Kâhire*, tah. Mustafa Sakka, Merkezu Tahkiki Türas, 1969, Mısır.
- İbn Zebâle, Muhammed b. el-Hasan, (199/814), *Ahbâru'l-Medine*, I. Baskı, 1424/2003, Medine.
- İbn Abdilber, Ebû Ömer Cemaleddin Yusuf b. Abdullah b. Muhammed Kurtubî en-Nemeri, (463/1071), *el-İstizkâr*, tah, Abdülmu'ti Emin Kal'acı, I. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, 1414, Kahire.

……*et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-Meâni,* XII, 229-230, tahkik: Saîd Ahmed A'rab, Vizaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1991/1411, Titvan.

- İbn Âbidîn, Muhammed Emin b. Ömer b. Abdülazîz ed-Dımaşki, (1252/1836), *Reddü'l-Muhtar ala Dürri'l-Muhtar,* t.y, y.y.
- İbn Adiyy, Ebû Ahmed Abdullah b. Adi el-Cürcânî, (365/976), *el-Kamil fî Duafâi'r-Ricâl*, tah: Süheyl Zekkâr, Dârü'l-Fikr, 1409/1988, Beyrut.
- İbn Allan, Muhammed b. Ali b. Muhammed Allan el-Bekri es-Sıddîkî, (1057/1647), *el-Fütuhatü'r-Rabbâniyye Ale'l-Ezkâri'n-Neveviyye,* el-Mektebetü'l-İslâmiyye, t.y, y.y.
- İbn Arrak, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Muhammed b. Ali, (963/1556), *Tenzihü'ş-Şeriati'l-Merfua ani'l-Ahbari'ş-Şeniati'l-Mevzua*, tahkik: Abdülvehhab Abdüllatif, Abdullah Muhammed es-Sıddik, II. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1401/1981, Beyrut.
- İbn Asâkîr, Ebu'l-Yümn Abdüssamed b. Abdülvehhab b. Hasan ed-Dımaşki, (686/1287) *İthâfü'z-Zâir ve Etrâfü'l-Mukîm li's-Sâir fî Ziyareti'n-Nebi Sallallâhü Aleyhi Vesellem*, ta'lik Hüseyin Muhammed Ali Şükri, Dârü'l-Erkam b. Ebi'l-Erkam, t.y, Beyrut.
- İbn Balaban, Ebu'l-Hasan Alaeddin Ali b. Balaban b. Abdullah, (739/1339), *Sahîhu İbn Hıbban bi Tertîbi İbn Balaban*, tahkik, tahriç ve ta'lik, Şuayb Arnaut, II. Baskı, Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993, Beyrut.
- İbn Hacer el-Askalânî, Ebu'l-Fazl Şehabeddin Ahmed, (852/1449), *el-Metâlibü'l-Âliye bi-Zevâidi'l-Mesânidi's-Semâniye,* I. Baskı, Dâru'l-Âsıme, tah: Sa'd b. Nâsır eş-Şesrî, 1419/1998, Riyad.

  …….*Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî,* Dâru'l-Mârife, t.y, Beyrut

  ……....*Hedyü's-Sârî,* Dâru'l-Mârife, II. Baskı, Beyrut, t.y.

  ……..*Ta'cilü'l-Menfaa bi-Zevâidi Ricali'l-Eimmeti'l-Erbaa,* tahkik: İkramullah İmdadülhak, I. Baskı, Dâru'l-Beşairi'l-İslâmiyye, 1996/1416, Beyrut.

……*Telhîsü'l- Habîr fi Tahrîci Ehâdîsi'r-Râfiiyyi'l-Kebîr*, tahkik ve ta'lik: Şaban Muhammed İsmail, Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1299/1979, Kahire.

- İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddin Abdurrahman b. Muhammed, (808/1406), *Târîhu İbn Haldun*, Müessesetü'l-A'lamî, 1391/1971, Beyrut.

  …….*Mukaddimetu İbn Haldun*, tahkik: Ali Abdülvahid Vafi, III. Baskı, Dâru Nehdati, t.y, Kahire.

- İbn Hazm, Ebû Muhammed b. Ali b. Ahmed b. Saîd Zahiri, (456/1064), *el-Muhallâ*, tah: Abdu'l-Ğaffâr Süleyman el-Bağdâdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1408/1987, Beyrut.

- İbn Hıbban, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibban b. Ahmed Büstî, (354/965), *Kitâbü'l-Mecruhin Mine'l-Muhaddisin ve'd-Duafâi ve'l-Metrukîn*, tahkik: Mahmud İbrahim Zâyid, Dâru'l-Bâz, t.y, Mekke.

- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İmadüddin İsmail b. Ömer, (774/1373), *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, tahkik: Muhammed İbrâhim Benna, Muhammed Ahmed Aşur, Abdülaziz Ganim, Kahraman Yayınları, 1984, İstanbul.

- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid er-Rebei el-Kazvînî, (273/887), *Sünenü İbn Mace*, Dâru'l-Ma'rife, 1416/1995, Beyrut.

- İbn Şahin, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osman el-Bağdâdî, (385/995), *Târîhu Esmâi's-Sikat mimmen Nukile anhumü'l-İlm*, tahkik ve talik: Abdülmut'î Emin Kal'acî, I. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1406/1987, Beyrut.

- İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe b. Abide Nemerî, (262/876), *Kitâbü Târîhu'l-Medîneti'l-Münevverati*, tahkik: Fehim Muhammed Şeltut, Dârü'l-İsfahani, 1973, Cidde.

- İbn Teymiyye, Ebu'l-Abbas Takıyyüddin Ahmed b. Abdülhalim, (728/1328), *Mes'eletü fî'l-Murâbıtati bi's-Suğûri Efdalü Emi'l-Mücâvere bi Mekkete Şerrefehü Allahu Teâlâ*, tahkik ve ta'lik: Ebû Muhammed Eşref b. Abdü'l-Maksud, Mektebetu Edvâi's-Selef, 1422/2002, Riyad.

…….*Minhâcü's-Sünneti'n-Nebevîyye*, tahkik: Muhammed Reşad Salim, II. Baskı, Mektebetü İbn Teymiyye, 1409/1989, Kahire.

- İbnü'd-Deyba', Ebû Muhammed Vecihüddin Abdurrahman b. Ali, *Tuhfetü'z-Zemen fî Fezâili Ehli'l-Yemen*, tah. Seyyid Kisrevi Hasan, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992, Beyrut
- İbnü'l-Kelbî, Ebu'l-Münzîr İbnü's-Saib Hişam b. Muhammed b. Saib, *Esnam, tahkik: Ahmed Muhammed Ubeyd, Mecmaü's-Sekafî, 1424/2003, y.y*
- İbnü'l-Âcemî, Ebu'l-Vefa Burhaneddin İbrâhim b. Muhammed Sıbt, (841/1438), *el-Kâşif fî Ma'rifeti Men Lehü Rivâye fi'l-Kütübi's-Sitte*, (Haşiye), tahkik: Ahmed Muhammed Nemr Hatîb, Muhammed Avvame, Dâru'l-Kıble ve Müesseseti Ulûmi'l-Kur'an, 1413/1992, Cidde.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali, (597/1201), *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsir*, Mektebetü'l-İslâmiyye, 1407/ 1986, Beyrut.

  ……..*Ebvâbu Zikri Medinetü'r-Resul*, tahkik: Merzuk Ali İbrahim, 1414/1993, Medine.

  …….*Kitâbü'l-Mevzûat mine'l-Ehâdîsi'l-Merfûat*, tahkik ve ta'lik: Nureddin Boyacılar, Mektebetü Edvâü's-Selef, 1418/1997, Riyad.

  …….*Müsirü'l-Garâmi's-Sakin ila Eşrefi'l-Emakin*, tahkik: Merzuk Ali İbrahim, I. Baskı, Dâru'r-Râye, 1415/1995, Riyad.

  ……*Fezâilü'l-Kuds*, tahkik: Cebrail Süleyman Cebbur, Dârü'l-Âfâki'l-Cedide, II. Baskı, 1400/1980, Beyrut.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, (630/1233), *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifetü's-Sahâbe*, tahkik: Ali Muhammed Muavviz, Adil Ahmed Abdü'l-Mevcud, III. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1429/2008, Beyrut.

  ……. *el-Kâmil fi't-Târih*, tah: Dâru Sâdır, 1402/1981, Beyrut.
- İbnü'l-Esîr, Ebu's-Saadat Mecdüddin Mübarek b. Muhammed, (606/1210), *Câmiu'l-Usûl min Ehâdîsi'r-Resûl*, tahkik: Abdu'l-Kâdir el-Arnavut, II. Baskı, Dâru'l-Fikr, 1403/1983, Beyrut.

……..*en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser*, tahkik: Tahir Ahmet ez-Zâvi, Mahmut Muhammed et-Tıbâhî, Mektebetül islamiye t.y, riyad.

- İbnü'l-Hümam, Kemâleddin Muhammed b. Abdülvahid b. Abdülhamid, (861/1457), *Fethû'l Kadîr*, Dâru's-Sadr, 1315/1897, Beyrut.
- İbnü'l-Kayyım el-Cevzî, Muhammed b. Ebû Bekir, (751/1351), *el-Menâri'l-Münîf fi's-Sahîhi ve'd-Daîf*, tahkik ve tahriç, Abdulfettah Ebu Gudde, VI. Baskı, Mektebü'l-Matbûatü'l-İslamiyye, 1414/1994, Haleb.
- İbnü'd-Deyba', Ebû Muhammed Vecihüddin Abdurrahman b. Ali, (944/1537), *Tuhfetü'z-Zemen fî Fezâili Ehli'l-Yemen*, tahkik: Seyyid Kisrevî Hasan, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992, Beyrut.
- İskerârî, İsmail b. Abdullah, (1183/1769), *Terğîbü Ehli'l-Meveddeti ve'l-Vefâ fî Süknâ Dâru'l-Habibi'l-Mustafâ*, tahkik: Adil Abdu'l-Mün'ım ebu'l-Abbas, Mektebetü's-Sekâfeti, t.y, Medine.
- John R, Hinnels, *Dictionary of Riligions (DR),* 1988, Great Britain.
- Kâdı Iyâz, Ebu'l-Fazl Iyaz b. Musa b. Iyaz el-Yahsûbî, (544/1149), *Şerhu Sahihi Müslim li-Kâdı Iyaz/İkmalü'l-Mu'lim bi-Fevâidi Müslim*, I. Baskı, tahkik, Yahyâ İsmail, Dâru'l-Vefa, 1419/1998, y.y.

  …… *Meşârikü'l-Envâr alâ Sıhâhi'l-Âsâr*, Dâru't-Turâs, t.y, Kahire.
- Kadiyânî, Abbas, *Tarih-i Mezâhib ve Edyân,* 1374/1954, Tahran
- Kâmil Selâme, *El-İ'tidâatu'l-Bâtıniyyetü ala'l-Mukaddesâti'l-İslâmiyyeti*, I. Baskı, Dâru'l-Hicr, 1409/1989, Cidde.
- Kandemir, M. Yaşar, *Mevzu Hadisler*, 1975, Ankara.
- Kapani, Münci, *Kamu Hürriyetleri,* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, I. Baskı, 1968, Ankara.
- Kara, Mehmet, *Bir Başka Açıdan Kutadgu Bilig*, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1998, Ankara.

- Kâsânî, Ebû Bekr Alâeddin Ebû Bekr b. Mes'ud b. Ahmed el-Hanefî, (587/1191), *Bedaiü's-Sanâî' fî Tertîbi'ş-Şerâi'*, II. Baskı, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1402/1982, Beyrut.
- Kastallânî, Ebu'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed, *İrşâdü's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Matbaatü'l-Meymeniyye, 1891, Bulak.
- Kaşgarlı Mahmud, *Dîvân-ı Lüğati't-Türk Tercemesi*, (çev: Besim Atalay), 1985, Ankara.
- Katar Mehmet, *Dinler Tarihi, Vahyin Kitabında Yedi Kilise ve Efes*, AÜ, Yayınları, 1999, Eskişehir.
- Keşmirî, Muhammed Enver Şah b. Muazzam Şah, (1352/1933), *et-Tasrîh bima Tevâtere fî Nüzûli'l-Mesih*, tahkik: Abdülfettah Ebû Gudde, V. baskı, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, 1412/1992, Beyrut.

  …….. *Feyzü'l-Bârî alâ Sahihi'l-Buhârî*, Dâru'l-Ma'rife, t.y, Beyrut.
- Kevserî, Muhammed Zahid b. Hasan b. Ali Zahid (1371/1952), *Nazra Âbire fî Meraim min Yünkir Nüzûli Îsa Aleyhisselam Kable'l-Âhir*, 1987/1408. (Kahire) Fotokopi nüshadır.
- Kılıç, Sadık, *Kur'an'da Sembolik Dil*, 1995, İstanbul.
- Kılıç, Sadık, *Kur'an Sembolizmi Renklerin ve Şekillerin Dünyası,* Kılıç Yayınları, 1991, Ankara.
- Kılıç, Sadık, *Mitoloji Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an-ı Kerîm,* Nil Yayınları, 1993, İzmir.
- Kindî, Ebû Ömer Muhammed b. Yusuf b. Yakub, (350/961), *Fezâilü Mısri'l-Mahrûsa*, tahkik: Ali Muhammed Ömer, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Amme li'l-Kitâb, 1417/1997, Kahire.
- Kurtubî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, (671/1273), *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, Dâru İhyaü't-Türâsi'l-Arabî, 1384/1965, Beyrut.

- Kutluay, İbrahim, *Kutsal ve Kutsallık Anlayışı ile Hadislerde Bazı Zaman ve Mekânların Efdaliyeti*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), EÜSBE, 1997, Kayseri.

  ……. *Sünnete Göre Kutsiyet*, Çıra Yayınları, 2010, İstanbul.

- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, Cahiliye'den Emeviler'in Sonuna Kadar Haremeyn, 2003, İstanbul.

- Lachowski, J, "Holiness" maddesi, *Sacred and Profane in the Bible*, New Catholic Encyclopedia, Catholic University of Amerika 1967.

- Latife b. Abdülmelik, *Tahrici ve Dirâseti'l-Ehadîsi'l-Merfûa fî Kitâbi Ahbâri'l-Medineti*, (Doktora Tezi), Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, 1424, Suudi

- Leeuw, Gerardus Van Der, *Religion in Essence and Manifestation*, Harper&Row, 1963, New York.

- Leknevî, Ebu'l-Hasenat Muhammed Abdülhay b. Muhammed (1304/1886), *el-Ecvibetü'l-Fâzıle li'l-Es'ileti'l-Aşereti'l-Kâmile*, tahkik: Abdu'l-Fettâh Ebû Gudde, III. Baskı, Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, 1414/1994, Haleb.

- Lockyer, Herbert- Nelson, Thomas, *Nelson's Illustrated Bible Dictionary,* 1986, New York

- Mahmut Esad, Seydişehrî, *Târîh-i Din-i İslâm*, Matbaa-i Hayriye, 1328/1910, İstanbul.

- Makdisî, Ebû Abdullah Ziyaüddin Muhammed Ziyaeddin, (643/1245), *Fezâilü Beyti'l-Makdis*, tahkik: Muhammed Muti' el-Hafız, I. Baskı, Dârü'l-Fikr, 1405/1985, Dımaşk.

- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullah el-Asbahi el-Himyeri, (179/795), *el-Muvatta*, Çağrı Yayınları, 1410/1989, İstanbul.

- Mathews, Shailer-Smith, Gerald Birney, *A Dictionary of Religion and Ethics (DRE)*, 1921, London.

- Maverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib, (450/1058), *Ahkâmu's-Sultâniyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, t.y.

- Medkûr, İbrahim, *el-Mu'cemü'l-Vecîz*, Vüzâretü't-Terbiyeti ve't-Ta'lîmi, 1414/1994, Mısır.
- Mekkî, Abdullah b. Muhammed el-Gâzi el-Hanefî, *İfâdetü'l-Enâm bi-Zikri Ahbâri Beledillâhi'l-Haram, mea Ta'likihî el-Müsemmâ bi-İtmâmi'l-Kelâm*, tahkik: Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, I. Baskı, Mektebetü'l-Esedî, 1430/2009, Mekke.
- Merğınânî, Ebu'l-Hasan Burhaneddin Ali b. Ebî Bekr, (593/1197), *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedi*, tahkik: Ahmed Câd, Dâru'l-Hadîs, 1429/2008, Kâhire.
- Mevsılî, Ahmed b. Ali b. el-Müsenna Ebû Ya'lâ, (307/919), *Müsnedü Ebî Ya'la el-Mevsılî,* tahkik ve tahriç: Hüseyin Selim Esed, Dârü'l-Me'mun Li't-Türâs, 1410/1989, Dımaşk.
- Mevsılî, Ebu'l-Fazl Mecdüddin Abdullah b. Mahmûd b. Mevdud, (683/1284), *el-İhtiyar li-Ta'lili'l-Muhtâr*, talik: Mahmud Ebu Dakika, III. Baskı, Dâru'l-Marife, 1395/1975, Beyrut.
- Meydânî, Abdülganî b. Talib b. Hammade ed-Dımaşkî el-Hanefî, (1298/1881), *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, tahkik: Ahmed Câd, Dâru'l-Hadîs, 1430/2008, Kâhire.
- Meyerovitch, Eva de Vitray, *Mekke İslâm'ın Kutsal Şehri,* (Ter. Cemal Aydın), 2004, İstanbul.
- Meylânî, Muhammed b. Abdürrahim b. el-Hüseyin el-Ömer, *Kitâbu Şerhu'l-Mugnî fi'n-Nahv*, Salah Bilici Kitabevi, t.y, İstanbul.
- Muhibbüddin Taberî, Ebu'l-Abbas Muhibbüddin Ahmed b. Abdullah b. Muhammed, (694/1295), *el-Kırâ li Kâsıdi Ümmi'l-Kura*, II. Baskı, Mustafa el-Bâbî, 1970, Kahire.
- Muilenburg, J, "Holiness", *The Interpreters Dictionary of the Bible*, 1962, Newyork.

- Muvaffik b. Abdullah b. Abdulkadir, *Tahrîci ve Dirâseti'l-Ehadîsi'l-Merfûa fî Kitâbi Ahbâri'l-Medineti*, (Doktora Tezi), Ümmü'l-Kura Üniversitesi, 1424/2003, Suudi Arabistan
- Mübarekfûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed Abdurrahman b. Abdürrahim, (1353/1935), *Tuhfetü'l-Ahvezî bi-Şerhi Câmii't-Tirmizî*, tashih: Abdu'l-Vahab Abdu'l-Lâtîf, Müessesetü Kurtuba, 1406/1985, Kahire.
- Münâvî, Zeynüddin Muhammed Abdürrauf b. Tacilarifin b. Ali, (1031/1622), *Feyzü'l-Kadîr Şerhi'l-Câmii's-Sagîr*, Dârü'l-Ma'rife, 1391/1971, Beyrut.
- Münzirî, Ebû Muhammed Zekiyyüddin Abdülazim b. Abdülkavî, (656/1258), *et-Terğib ve't-Terhîb*, ta'lik: Mustafa Muhammed Ammâra, Dâru'l-Fikr, t.y, Beyrut.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî, *Sahihi Müslim* (261/875), tahkik: Muhammed Fuad Abdülbaki, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1992, Beyrut.
- Nasr, Seyyid Hüseyin, *Bir Kutsal Bilim Anlayışı*, (çev: Şehabeddin Yalçın), 1995, İstanbul.
- Nesaî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Ali b. Şuayb, (303/915), *Sünenü'n-Nesaî (Mücteba)*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y, Beyrut.

  ……. *Sünenü'l-Kübrâ*, tahkik: Abdülgaffar Süleyman Bündârî, Ebû Abdullah Seyyid b. Kesrevî b. Hasan, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411/1991, Beyrut.
- Neusner, Jacob, The Halakhah, V, 15-16, An Encyclopaedia of the L aw of Judaism, Lelden 2000.
- Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muhyiddin Yahyâ b. Şeref b. Nûri, (676/1277), *el-Minhâc fi Şerhi Sahihi Müslim b. Haccac* (*Şerhu Sahihi Müslim*), Dâru'l-Fikr, t.y, Beyrut.

  …… *el-Mecmu' Şerhi'l-Mühezzeb*, Dârü'l-Fikr, t.y, y.y.

…….*el-Ezkâru'n-Neveviyye* (*Hilyetü'l-Ebrar ve Şiaru'l-Ahyâr fî Telhîsi'd-Deavât ve'l-Ezkari'l-Müstecebe fî'l-Leyli ve'n-Nehâr*), tahkik: Muhyiddin Mestu, III. Baskı, Mektebetü Dari't-Türâs, 1412/1991, Medine.

…….*el-Ezkâr Tercemesi* (Peygamber Efendimiz'in Mübarek Sözlerinden Seçilmiş Zikirler), (ter: Abdulhâlık Duran), İslami Neşriyat Yayınevi, 1973, Konya.

- Olgun, Tahir, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi*, (haz: Cemal Kurnaz), Ankara 1998.
- Otto, Rudolf, *Oxford Advanced Learner's Dictionary,* s.572, (ed. Sally Wehmeier), Oxford University Press, 2001, Newyork.

  …….. *The Idea of the Holy,* (İng çev: John W. Harvey), Oxford University Press, 1931, London.
- Oxtoby, Willard G.,"Holy Idea of The", *Encyclopedia of Religion*, Second Edition, Editor in chief: Lindsay Jones, Macmillan Referance, an İmprint of Thomas Gale, 2005, Usa.
- Paksoy, Abdülkadir, *Peygamberlik Mührü-Hatemü'n-Nübüvve*-, ŞİFVY, I. Baskı, 2009, Şanlıurfa
- Pazarlı, Osman, *Din Psikolojisi*, III. Baskı, Remzi Kitabevi, 1982, İstanbul.
- Ragıb el-İsfahânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal, (502/1108), *el-Müfredât fî Garibi'l-Kur'ân*, tah: Muhammed Seyyid Kilani, Dâru'l-Ma'rife, t,y, Beyrut.

  ……*ez-Zerîa ilâ Mekârimü'ş-Şerîa*, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1400/1980, Beyrut.
- Rib'î, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, (444/1052), *Fedâilü'ş-Şam ve Dımeşk*, tah: Salehaddin el-Müncid, Matbaatü'l-Mecmaü'l-İlmiyyi'l-Arabi, 1369/1950, Dımeşk.
- Royston, Pike, E., *Encyclopedia of Religion and Religions*, 1951, Great Britain.
- Sabbağ, Muhammed b. Ahmed b. Salim b. Muhammed, (1243/1361), *Tahsîlü'l-Meram fi Ahbâri'l-Beyti'l-Haram ve'l-Meşâiri'l-İzâm ve Mekke ve'l-Harem ve*

Vülâtihe'l-Fehâm, I. Baskı, tahkik: Abdülmelik b. Abdullah b. Dehîş, 2004/1424, Mekke.

- Said er-Rufâî, Salih b. Hamid, *el-Ehâdîsü'l-Vâride fî Fezâili'l-Medîne*, Dâru'l-Hudayrî, t.y, y.y.
- Salah Abdu'l-Aziz, *Ahbaru'l-Medineti'n-Nebevîyyeti min Târîhi İbn Zebâle*, Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi, (Mastır Tezi), 1421/2000, Mekke.
- Salih el-Ğanim es-Sedlân, *Âdâbu ve Ahkâmu Ziyâreti'l-Medineti'l-Münevvere*, Dâru Balensiya, 1419/1998, Riyad.
- Sarıkçıoğlu, Ekrem, *Din Fenomenolojisi*, Fakülte Kitabevi, II. Baskı, 2011, Isparta.
- Sayyâdî, Muhammed İzzeddin Hüseyin Arabi Kâtibî, (1351/1932), *er-Ravzatü'l-Behiyye fî Fezâili Dımaşki'l-Mahmiyye*, tahkik ve tahriç: Selahaddin Halil Mevsılî el-Bânî, Dârü'l-Farabi, Dımaşk, 1421/2000.
- Seherenfûrî, Halil b. Ahmed b. Mecid, (1346/1927), *Bezlü'l-Mechud fî halli Ebî Davu*d, ta'lik, Muhammed Zekeriyyâ b. Yahya el-Kahdehlevi, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1393/1973, Kahire.
- Sem'ânî, Ebu Sa'd Abdü'l-Kerim b. Muhammed Mansur b. Abdü'l-Cebbâr, (562/1166), *Kitâbü Fedâili'ş-Şâm*, tah, ta'lik: Amr Ali Ömer, I. Baskı, Dâru's-Sekâfeti'l-Arabîyyeti, 1412/1992, Dımeşk.
- Semerkandî, Ebu'l-Leys İmamülhüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed, (373/983), *Tefsîru's-Semerkandî*, (*Bahru'l-Ulûm*), tahkik: Adil Ahmed Abdülmevcud ve diğerleri, I. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993, Beyrut.
- Semhûdî, Ebu'l-Hasan Nureddin Ali b. Abdullah b. Ahmed, (911/1506), *Vefâ'ü'l-Vefâ bi Ahbâri Dâri'l-Mustafa*, (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), 1374/1955, Beyrut.
- Senûsî, Ebu Abdullah Muhammed b. Muhammed b. Yusuf, (895/1489), *Mükemmelü İkmâli'l-İkmâl*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y, Beyrut.

- Serahsî, Ebû Bekr Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl (483/1090), *el-Mebsut*, Çağrı yayınları, 1983, İstanbul.
- Sıbâî, Mustafa, *es-Sünnetü ve Mekânetühâ fi't-Teşrîi'l-İslâmî*, II. Baskı, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1368/1949, Kâhire
- Sindî, Ebu'l-Hasan Nureddin Muhammed b. Abdu'l-Hâdî, (1138/1725), *Hâşiyetü's-Sindî alâ Süneni İbn Mâce*, tahkik ve tahriç: Halil Me'mûn, Dâru'l-Mârife, 1416/1995, Beyrut.
- Söylemez, M. Mahfuz, *Bedevilikten Hadârîlige Kûfe*, Ankara Okulu Yayınları, 2001, Ankara.
- Suyûtî, Ebu'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr , (911/1505), *el-Leali'l-Masnûa fî Ehâdîsi'l-Mevzû*a, Dâru'l-Ma'rife, t.y, Beyrut.

  …… *ed-Dürrü'l-Mensûr fi't-Tefsîri'l-Me'sûr*, Dârü'l-Fikr, 1403/1982, Beyrut.

  …… *Ukudü'z-Zeberced alâ Müsnedi'l-İmam Ahmed*, (*Ukudü'z-Zeberced fî İ'râbi'l-Hadîsi'n-Nebevî*), tahkik: Süleyman Kudat, Dâru'l-Cîl, 1414/1994, Beyrut.

  ……..*el-Hucacü'l-Mübeyyinetü fî't-Tefdîli Beyne Mekkete ve'l-Medîneti*, tah: Abdullah Muhammed ed-Derviş, I. Baskı, Matbaatü'l-Yemame, 1405/1985, Beyrut.

  …….*Tedrîbü'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, tahkik: Abdülvehhab Abdüllatif, II. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1399/1979, Beyrut.

  ……..*Câmiu's-Sağîr*, (Feyzü'l-Kadir İçerisinde), Dârü'l-Ma'rife, 1391/1971, Beyrut.

  ……..*ed-Dürerü'l-Müntesire fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehire*, tahriç: Muhammed Abdurrahim, Dâru'l-Fikr, 1415/1995, Beyrut.

  ……*Hüsnü'l-Muhadara fî Ahbâri Mısr ve'l-Kâhire*, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1418/1997, Beyrut.

  …… *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, II, 455, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, t.y, Beyrut.

- Sübki, Ebu'l-Hasan Takıyyüddin Ali b. Abdilkafi b. Ali Ensari Hazreci Şafiî, (756/1355), *Şifaü's-Sekam fi Ziyareti Hayri'l-Enâm*, tah: Hüseyin Muhammed Ali Şükri, I. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1429/2008, Beyrut.

  ……*es-Seyfü's-Sakîl fi'r-Red alâ İbn Zefil,* I. Baskı, Matbaatü's-Saâde, 1356/1937, Mısır. Fotokopi nüshadır.

- Sülemî, Ebû Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin, (412/1021), *Tabakatü's-Sûfiyye*, tahkik: Nureddin Şureybe, Mektebetü'l-Hancı, III. Baskı, 1406/1986, Kahire.

- Şa'ranî, Ebû Abdurrahman Abdülvehhab b. Ahmed b. Ali el-Mısri, (973/1565), *el-Yevakit ve'l-Cevâhir fî Beyâni Akâidi'l-Ekâbir, el-Kibrîtü'l-Ahmer fî Beyâni Ulûmi'ş-Şeyhi'l-Ekber*, Son Baskı, Matbaatü Mustafa el-Bâbi el-Halebî, 1378/1959, Mısır.

- Şah Veliyyullah, Ebu Abdilaziz Kutbüddin Ahmed b. Abdirrahim b. Vecihiddin Dihlevi, (1176/1762), *Hüccetullâhi'l-Bâliğa*, Dâru'l-Ma'rife, t.y, Beyrut.

- Şâmî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Yusuf b. Ali, (942/1536), *Sübülü'l-Hüdâ ve'r-Reşad fî Sîreti Hayri'l-Ibâd*, tahkik ve ta'lik: Adil Ahmed Abdü'l-Mevcud, Ali Muhammed Muavvız, I. Baskı, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/1993, Beyrut.

- Şerif, Muhammed Mûsâ, *Fedâilü Mısır ve Mezaya Ehlihe*, t.y, y.y.

- Şevkani, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani, (1250/1834), *el-Fevaidü'l-Mecmua fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa*, tahkik: Abdurrahman b. Yahyâ el-Yemânî, Mektebetü's-Sünneti'l-Muhammed, 1380/1960, Kahire.

- Şevki Dayf, *Tarîhu'l-Ebedi'l-Arabî*, III. Baskı, Dâru'l-Meârif, t.y, Kahire.

- Şurrab, Muhammed Hasan, *Beytü'l-Makdis ve'l-Mescidü'l-Aksâ,* Dâru'l-Kalem, 1414/1994, Dımaşk

- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb el-Lehmî , (360/971), *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*, II. Baskı, tah, tahriç: Hamdi Abdü'l-Mecid es-Selefî, Müessesetü'r-Risale, 1417/1996, Beyrut.

…….. *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, tahkik ve tahriç: Hamdi Abdü'l-Mecid es-Selefî, Dâru İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, t.y, Beyrut.

…….*el-Mu'cemü'l-Evsât*, tahkik: Mahmûd b. Ahmed et-Tahhân, Mektebetü'l-Maârif, 1415/1994, Riyad.

……. *el-Mu'cemü's-Sağîr*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1403/1982, Beyrut.

- Taberî, Ebû Cafer İbn Cerir Muhammed b. Cerir b. Yezid, (310/923), *Câmiu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'an*, Matbaatü'l-Meymene, 1321/1903, Mısır.

  ……. *Târîhul-Ümem ve'l-Mülûk*, I. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1986, Beyrut.

- Tahânevî, Zafer Ahmet el-Osman ve Eşref Ali, (1310/1394-1280/1362), *İ'lâü's-Sünen*, İdâretü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, t.y, Pakistan.

- Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selamet el-Ezdi, (321/933), *Şerhu Müşkîli'l-Âsâr*, tahkik: Şuayb el-Arnaut, Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994, Beyrut.

  ……. *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, tahkik: Muhammed Seyyid Cadülhak, Muhammed Zühri en-Neccâr, Âlemü'l-Kütüb, 1414/1993, Beyrut.

- Tayâlisî, Ebû Davud Süleyman b. Dâvûd b. Carud Fârisî, (204/819), *Müsnedü Ebî Davud et-Tayâlisî*, tahkik: Muhammed Hasan, Muhammed Hasan İsmail, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, I. Baskı, 1425/2004, Beyrut.

- Tıybî, Şerâfeddin Hüseyin b. Muhammed b. Abdullah, (743/1342), *el-Kâşif an Hakâiki's-Sünen* (*Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*), tahkik: Abdu'l-Ğaffâr Muhibbullah, İdâretü'l-Kur'âni'l-Ulûmi'l-İslâmiyyeti, I. Baskı, 1413/1992, Pakistan.

- Tillich, Paul, *İmanın Dinamikleri,* (çev. Fahrullah Terkan, Salih Özer), Ankara Okulu Yayınları, 2000, Ankara.

- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemi, (279/892), *el-Câmiü's-Sahih/Sünenü't-Tirmizî*, tahkik: Ahmed Muhammed Şakir, Muhammed Fuad Abdu'l-Bâki, İbrahim Atve, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, t.y, Beyrut.

- Tokarev, S. Aleksandrovich, *Dünya Halklarının Dinler Tarihi,* (çev: Rauf Aksungur), 2006, İstanbul.
- Tümer, Günay, *Biruni'ye Göre Dinler ve İslam Dini*, 1991, Ankara.
- Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman, *Dinler Tarihi*, 1997, Ankara.
- Türkmen, Mutlu, *Kur'ân-ı Kerim ve Kitab-ı Mukaddeste 'Brk' 'Sbh' ve 'Kds' Köklerinin Semantik İncelemesi,* AÜSBE, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2007, Ankara.
- Türkoğlu, Ali Ekber, *Geçmite ve Günümüzde Antakya'da Hıristiyanlık*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), ÇÜSBE, 2006, Adana.
- Ubeyd, Muhammed b. Abdü'lkerim, *Tahrîcü'l-Ehâdîsü'l-Merfûati'l-Mesnedeti fî Kitâbi't-Târîhi'l-Kebîr*, I. Baskı, Mektebetü'r-Rüşd, 1420/1999, Riyad.
- Uceymî, Hasan b. Ali b. Yahya, (1113/1702), *İhdâü't-Tâif min Ahbâru't-Tâif,* tahkik: Ali Muhammed Ömer, Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1417/1996, Kahire.
- Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammâd, (322/934), *ed-Duafâü'l-Kebîr*, tahkik: Abdülmu'ti Emin Kal'aci, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1984, Beyrut.
- Übbî, Ebu Abdullah Muhammed b. Hılfe b. Ömer, (828/1424), *İkmâlü İkmâli'l-Mu'lim*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y, Beyrut.
- Vâhidî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed en- Nisaburi, (468/1075), *el-Vasit fî Tefsiri'l-Kur'âni'l-Mecid*, tahkik: Adil Ahmed Abdülmevcud ve diğerleri, I. Baskı, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994, Beyrut.
- Vehbi, Mehmed, *Hulâsatu'l-Beyan*, t.y, y.y.
- Veikko, Anttonen, "Toward a cognitive Theory of the Sacred an Ethnographic Approach", Volume XIV, *Folklore Electronic Journal*, 2000, Tartu.
- Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekeriyyâ b. Avn el-Bağdadi, (233/848), *Yahyâ b. Maîn ve Kitâbühü't-Tarih*, tahkik: Ahmed Muhammed Nurseyf, I. Baskı, Merkezü'l-Bahsi'l-İlmi ve İhyai't-Türasi'l-İslami, 1399/1979, Mekke.

- Yâkubî, İbn Vazıh Ahmed b. İshak b. Ca'fer, *Târîhi Yâkubî,* II, 261, Dâru's-Sadr, 1995, Beyrut.
- Yavuz, Ali Fikri, *Ahlak Hadisleri*, Alperen Yayınları, I. Baskı, 2002, Ankara.
- Yavuz, Ömer Faruk, *Kur'an'da Sembolik Dil*, Ankara Okulu Yayınları, 2006, Ankara.
- Yemânî, Abdurrahman b. Yahya, *Makamu İbrahim*, tahkik: Ali b. Hüseyin b. Ali b. Abdulhamid, I. Baskı, Dâru'r-Râye, 1417/1996, Riyad.
- Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Dayanakları*, I. Baskı, TDV, Yayınları, 2000, Ankara.
- Yıldırım, Suat, *Kur'an-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, Işık Yayınları, 1423/2002, İstanbul.
- Yitik, Ali İhsan, *Yaşayan Dünya Dinleri (Budizm)*, II. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2007, İstanbul.

  …… *Yaşayan Dünya Dinleri (Hinduizm)*, II. Baskı, *Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları*, 2007, İstanbul.
- Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, (1205/1790), *İthâfü's-Sâddeti'l-Müttakîn bi-Şerhi İhyâi Ûlûmi'd-Dîn*, Matbaatü'l-Meymeniyye, 1311/1893, Mısır.
- Zebîdî, Ebu'l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Muhammed, (1205/1790), *Tâcu'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, tahkik: Ali eş-Şirî, Dâru'l-Fikr, 1414/1994, Beyrut.

  ……*Tâcü'l-Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, tahkik: Ali eş-Şîrî, Dârü'l-Fikr, 1414/1994, Beyrut.
- Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, (748/1348), *el-Kâşif fî Ma'rifeti Men Lehü Rivâye fi'l-Kütübi's-Sitte,* tahkik: Ahmed Muhammed Nemr Hatîb, Muhammed Avvame, Dâru'l-Kıble ve Müesseseti Ulûmi'l-Kur'an, 1413/1992, Cidde.

- Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer, (538/1144), *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, tahkik: Adil Ahmed Abdü'l-Mevcud, Ali Muhammed Muavvız, I. Baskı, Mektebetü'l-Abîkan, 1418/1998, Riyad.
- Zerkeşî, Ebû Abdullah Bedreddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah, (794/1392), *İ'lâmü's-Sâcid bi-Ahkâmi'l-Mesacid*, tahkik: Ebu'l-Vefa Mustafa Meragi, V. baskı, İhyâü't-Türâsi'l-Arabî, 1420/1999, Kahire.
- Zeylaî, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdullah b. Yusuf b. Muhammed, (762/1360), *Nasbü'r-Râye li-Ehâdîsi'l-Hidaye*, III. Baskı, Dâru ihyait-Türasi'l-Arabî, 1407/1987, Beyrut.
- Zübeyrî, Velid b. Ahmed el-Hüseyin, *Mevsûati el-Hâfız İbni Hacer el-Askalani, el-Hadisiyye*, Silsiletü'l-İstârâti'l-Hikmet, t.y, y.y.
- Zürkânî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdülbaki b. Yusuf, (1122/1710), *Şerhu Muvatta el-İmam Mâlik* (*Ebhecü'l-Mesâlik fî Şerhi Muvatta İmam Malik*), Matbûatü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1961/1381, Kahire.

ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

- Algül, Hüseyin, "Mescid-i Kuba", maddesi, DİA, 2004, Ankara.
- Alston, Willüam P., "Religious Language", *Encyclopedia of Philosophy*, C.VII, ed. Paul Edvvards, The Macmlllan CO, 1972, New York.
- Armağan, Mustafa, "Kutsal" maddesi, *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, Risale Yayınları, İstanbul 1990.
- Aselî, Kâmil Cemil, "Kudüs" maddesi, DİA, 2002, Ankara.
- Bazın, Marcel, "Kazvin" Maddesi, DİA, 2002, Ankara.
- Boks Abdullah, "Arafat" Maddesi, DİA, 1991, İstanbul.
- Bostan, İdris, "Akik" maddesi, DİA, İstanbul, 1989.
- Bozkurt, Nebi, "Mekke" maddesi, DİA, 2003, Ankara.

- Bozkurt, Nebi, "Mescid-i Aksa" Maddesi, DİA, 2004, Ankara.
- Bozkurt, Nebi, Küçükaşcı, Mustafa Sabri, "Medine" maddesi, DİA, 2003, Ankara.
- Çağrıcı, Mustafa, "Fazl" maddesi, DİA, 1995, İstanbul.
- Çelebi, İlyas, "İsa" maddesi, DİA, 2000, İstanbul.
- Demirci, Kürşat, "Kutsiyet" maddesi, *DİA*, 2002, Ankara.
- Eliade, Mircea- Lawrence E, Sullivan, "Orientation", *Encyclopedia of Religion*, ed. Mircea Eliade, 1987, New York.
- Fayda, Mustafa, "Cennetü'l-Bâki" maddesi, DİA, 1993, İstanbul
- Tümer, Günay, "Bereket" maddesi, DİA, İstanbul 1992.
- Günel, Fuat, "Hicr" maddesi, DİA, 1998, İstanbul.
- Haral, Günay, "Kutsiyyet", maddesi, *DİA*, 2002, Ankara.
- Harman, Ömer Faruk, "Hac" maddesi, *DİA*, 1996, İstanbul.
- Harman, Ömer Faruk, "Kudüs" maddesi, DİA, 2002, Ankara.
- Kallek, Cengiz, "İhtikar", maddesi, DİA, 2000, İstanbul.
- Kallek, Cengiz, "Müd", maddesi, DİA, 2006, İstanbul.
- Kandemir, M. Yaşar, "Fezâil" maddesi, DİA, 1995, İstanbul.
- Kutluer, İlhan, "Mekân" maddesi, DİA, 2003, Ankara.
- Mustafa Çağrıcı, "Fazl" maddesi, DİA, 1995, İstanbul.
- Öğüt, Salim, "Harem" maddesi, DİA, 1997, İstanbul.
- Şener, Mehmet, "Mültezem" maddesi, DİA, 2006 İstanbul.
- Topaloğlu, Bekir, "Kuddûs" maddesi, *DİA*, Ankara 2002.
- Topaloğlu, Bekir, "Kuddûs" maddesi, DİA, Ankara 2002.
- Tümer, Günay, "Bereket" maddesi, DİA, 1992, İstanbul.
- Tümer, Günay, "Budizm" maddesi, DİA, 1992, İstanbul.

- Uludağ, Süleyman, "Abdal" Maddesi, DİA, 1988, İstanbul.
- Uludağ, Süleyman, "Abdal" Maddesi, DİA, I, 60, 1988, İstanbul.
- Ünal, Sadettin, "Kâbe" maddesi, DİA, 2001, İstanbul.
- Wensinck A, J, "Kâbe" maddesi, İ.A, İstanbul 1925.
- Yaşaroğlu, Kamil, "Kâbe" maddesi, DİA, 2001, İstanbul.
- Yılmaz, Hayati, "Kudsî Hadis" maddesi, DİA, 2002, Ankara.

MAKALELER

- Arslan, Mahmud, "Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı", *İÜEDF* Yayınları, 1987, İstanbul.
- Bozkurt, Nebi, "Kur'an ve Sünnet'te Mescid Kavramı, 'Sosyal ve Ferdi İşlevleri Açısından Namaz ve Cami'-Tartışmalı ilmi Toplantı-" 2009, İstanbul.
- Çakan, İsmail Lütfi, "Ümidini Yitiren Şeytan", *Altınoluk Dergisi*, Temmuz, S. XXIX, 1988, İstanbul.
- Çevik, Mustafa, "Kutsal'ın Anlam Alanı", *YYÜSBED*, S. XIII, Bahar, 2007, Van.
- Ençakar, Orhan, "Merhum Muhammed Hamidullah Hocanın 'İslam Peygamberi' İsimli Değerli Eseri Üzerine Bazı Mülahazalar", *Rıhle Dergisi*, Y. IV, S. XVI, 2013, İstanbul.
- Erbaş, Ali, "İslam Dışı Dinlerde Hac", *SÜİFD*, S. V, 2000, Sakarya.
- Ersoy, Ruhi, "Türklerde Ölüm ve Ölü İle İlgili Rit ve Ritüeller", *Milli Folklor*, S. LIV, Y. XIV, 2002, Ankara.
- Güç, Ahmet, "Dinlerde Kıble Anlayışı", *UÜİFD,* C. XI, S. II, 2002, Bursa.
- Güç, Ahmet, "Kur'an'da Kutsallık Anlayışı", *UÜİFY*, C. IX, S. IX, 2000.

- Güler, İlhami, "Kutsallık ve Dini Metinlerin Dogmalaştırılması", *I. Kur'an Sempozyumu Tebliğler Müzakereler*, Bilgi Vakfı Yayınları, 1-3 Nisan 1994, Ankara.
- Gündüz, Şinasi, "Kutsal Hakkında Konuşmak: Dinsel Söylemde Mitos", *Milel ve Nihal, İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi*, C. VI, S. I, 2009, İstanbul.
- Güngör, Harun, "Yaşayan Eski Türk İnançları Bilgi Şöleni: Bildiriler, Geleneksel Türk Dininden Anadolu'ya Taşınanlar", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları*, 16 -17 Nisan 2007, Ankara.
- Haklı, Şaban, "İslam Felsefesinde Mekân ve Boşluk Tasavvurunun Kozmolojiye Tatbiki", *HÜİFD*, C. VI, S. XII, 2007, Çorum.
- Kara, Hatice Fahrünnisa Ensari, "Şehir ve Kutsallık ve Kutsal Belde Eyüp", *Eyüp Sultan Sempozyumu IX,* t.y, İstanbul.
- Keskin, Y. Mustafa, "Gelenek ve Modernlik İlişkisi Bağlamında Türkiye'de Ziyaret Olgusuna Sosyolojik Bir Bakış", *Dini Araştırmalar*, C. VIII, S. XVIII, 2008, Ankara.
- Khalıl Athamına, İslam Bakış Açısında Hz. İbrahim: İslam Öncesi Arabistan'da Monoteizmin Gelişimi Üzerine Düşünceler, (çev: Ali Osman Kurt), AÜİFD, S. I, 2006 Ankara.
- Khatip, Abdullah, "Kuranda Kuds", (çev: Ramazan Işık), *FÜİFD,* IX/1, 2004, Elazığ.
- Kılıç, Sadık, *Kutsalın Tezahürü ve Kur'an'da Taş Kavram Alanı*, Ekev Akademi Dergisi, C. III, S. I, 2001, Erzurum.
- Kırbaşoğlu, M. Hayri, "Hz. İsa'yı (a.s) Gökten İndiren Hadislerin Tenkidi", *İslâmiyât*, III, S. IV, 2000, Ankara.
- Koçyiğit, Hikmet, "Kur'an Açısından Bereket Kavramının Değerlendirilmesi", *ÇÜİFD*, C. XII, S. I, 2012.
- Koçyiğit, Talat, "İbn Şihab ez-Zühri", *AÜİFD*, XXI, S. I, 1973, Ankara.

- Kuşcu, Emir, "Kutsal Kavramını Yeniden Düşünmek: Mana Modelinden Düzen Nosyonuna Doğru", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, C. XI, S. III, 2011.
- Martı, Hûriye, "Kur'ân ve Sünnet Perspektifinden Bereket Olgusu", SÜİFD, S. XXV, 2008, Konya.
- Özer, Salih, "İslam Düşüncesinde Kutsal [Zaman] Kavramı (Ritüeller/Kutlamalar Örneği)", *İslami Araştırmalar*, C. XVIII, S. III, 2005, Ankara.
- Paksoy, Abdülkadir, "Efendimizin Yüzüğü ve Mührü", *Yeni Ümit Dergisi*, Y. XVIII, Ekim-Kasım-Aralık 2006. İstanbul.

  ……..."Hz. Peygamber'in Yüzüğü ve Mührü", Bilimname, S.VII, 2005/1.
- Sakallı, Talat, "Hadislerde 'Türk' Mefhûmu ve Rivayetlerdeki Çağrıştırdığı Zihniyetin Analizi", Uluslararası Türk Dünyasının İslâmiyete Katkıları Sempozyumu, 31 Mayıs-1 Haziran, 2007, Isparta.
- Sifil, Ebubekir, "Kıyamet Alametleri: Mesih, Mehdi" *Semerkand Dergisi,* 2006, İstanbul. (http://semerkanddergisi.com/kiyamet-alametleri-mesih-mehdi/)
- Subaşı, Necdet, "*Kutsal Tarihin Dinî Sosyolojisi*, *YYÜİFD*, S. III, 2000.
- Topçuoğlu, Ali Aslan, "Kur'an ve Sünnet'e Göre İfade Özgürlüğü ve Kutsal Değerlere Saygı", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, S. VII, Nisan 2006.
- Tuğlu, Nuri, "Hegel'in Refleksiyonlu Tarih Yazıcılığı Teorisi Bağlamında Bazı Hadis Rivayetlerinin Analizi", SDÜİFD, S. XVII, Y. 2006/2, Isparta.
- Ünal, İsmail Hakkı, "Şehirlerin Faziletiyle İlgili Uydurma Hadisler ve 'Hayru'l-Buldân' Risâlesi", AÜİFD, C. XLI, S. I, 2000, Ankara.
- Vergote, Antoine, "Kutsal", (çev: Halife Keskin, Âsım Yapıcı), *ÇÜİFD*, C. II, S. II, Temmuz-Aralık 2002, Çanakkale.
- Yavuz, Ömer Faruk, "Kur'an'da Kutsal Mekân, Zaman ve Eşya Kavramlarının Sembolik Değeri", *CÜİFD*, X/2, 2006, Çorum.

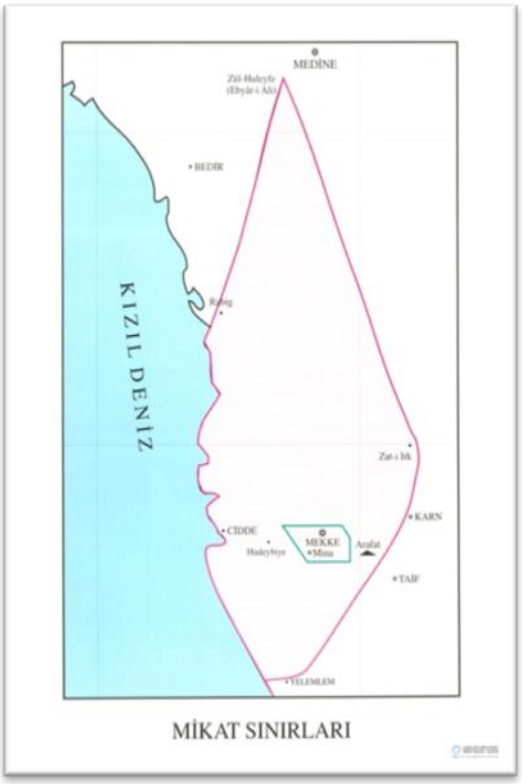
- Yıldırım, Enbiya, "Dünya Barışı ve Kutsala Saygı / VVorld Peace and Respect for Holy", *CÜİFD*, XI/2, 2006, Sivas.

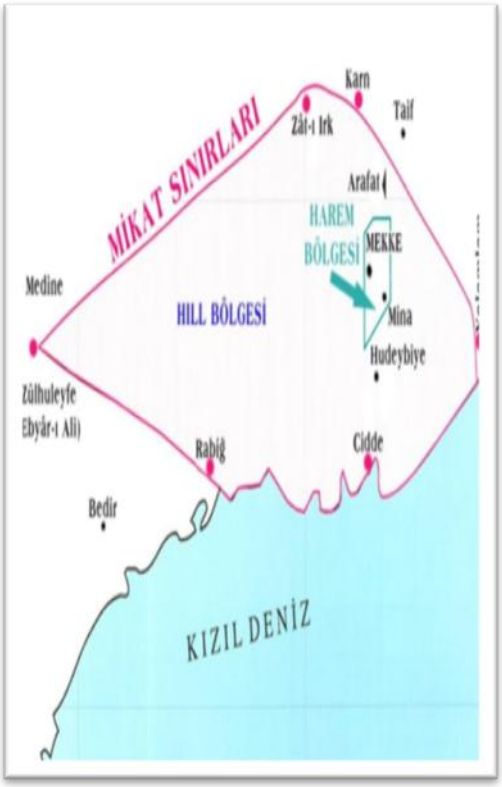
- **İNTERNET SİTELERİ**

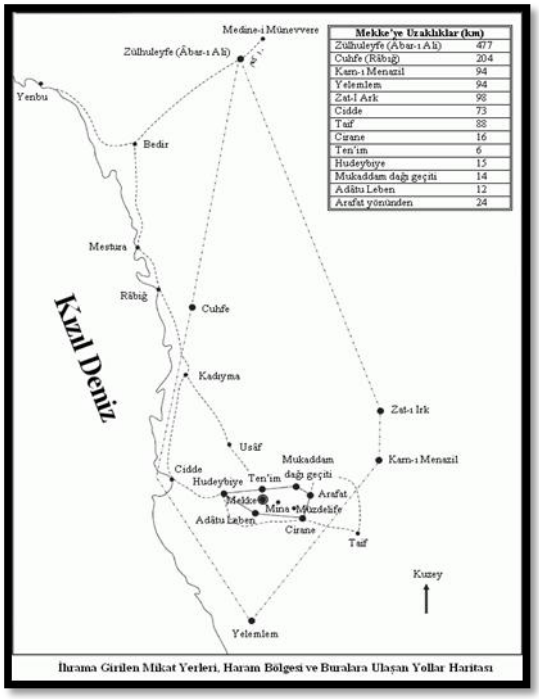
- fef.kafkas.edu.tr/sosyb/tde/halk_bilimi/kursat_oncul_mak/11.doc. (05.02.2012)
- http://bakirkoy.aktiffelsefe.org/?q=content/kutsal-mimari (01.04.2013)
- http://epochtimestr.com/index.php/incildeki-sehir-thyateiradan-akhisara. (03.01.2013)
- http://nacizanebilgi.com/ hinduizm.html (04.01.2013).
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Arkaik. (06.09.2011)
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Kutsal. (10.09.2011).
- http://www.genchacilar.org/sayfalars.asp?pageID=IcerikseDetay&id=201&grup_id=12 (04.04.2013)
- http://www.sonpeygamber.info/islam-oncesi-donemde-arabistan--ii- (03.03.2013).
- http://www.tarihiyerlerimiz.net/2012/11/mersin-tarsusun-tarihi-yerleri.html (03.03.2013)

EKLER

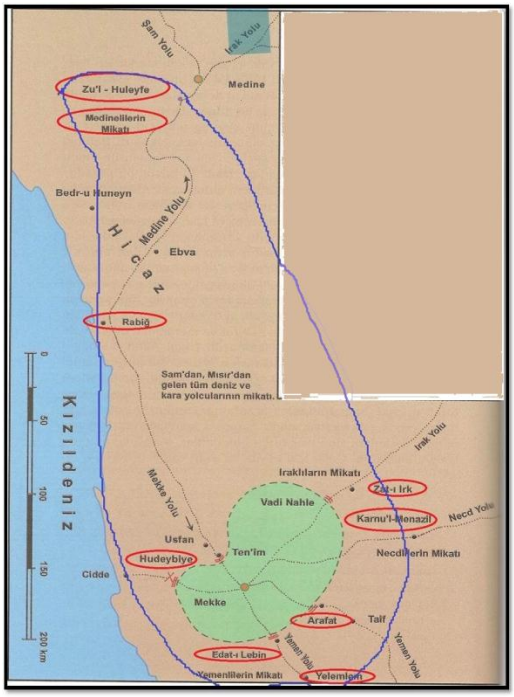
EK 1: Mekke'nin Mikat ve Harem Sınırı

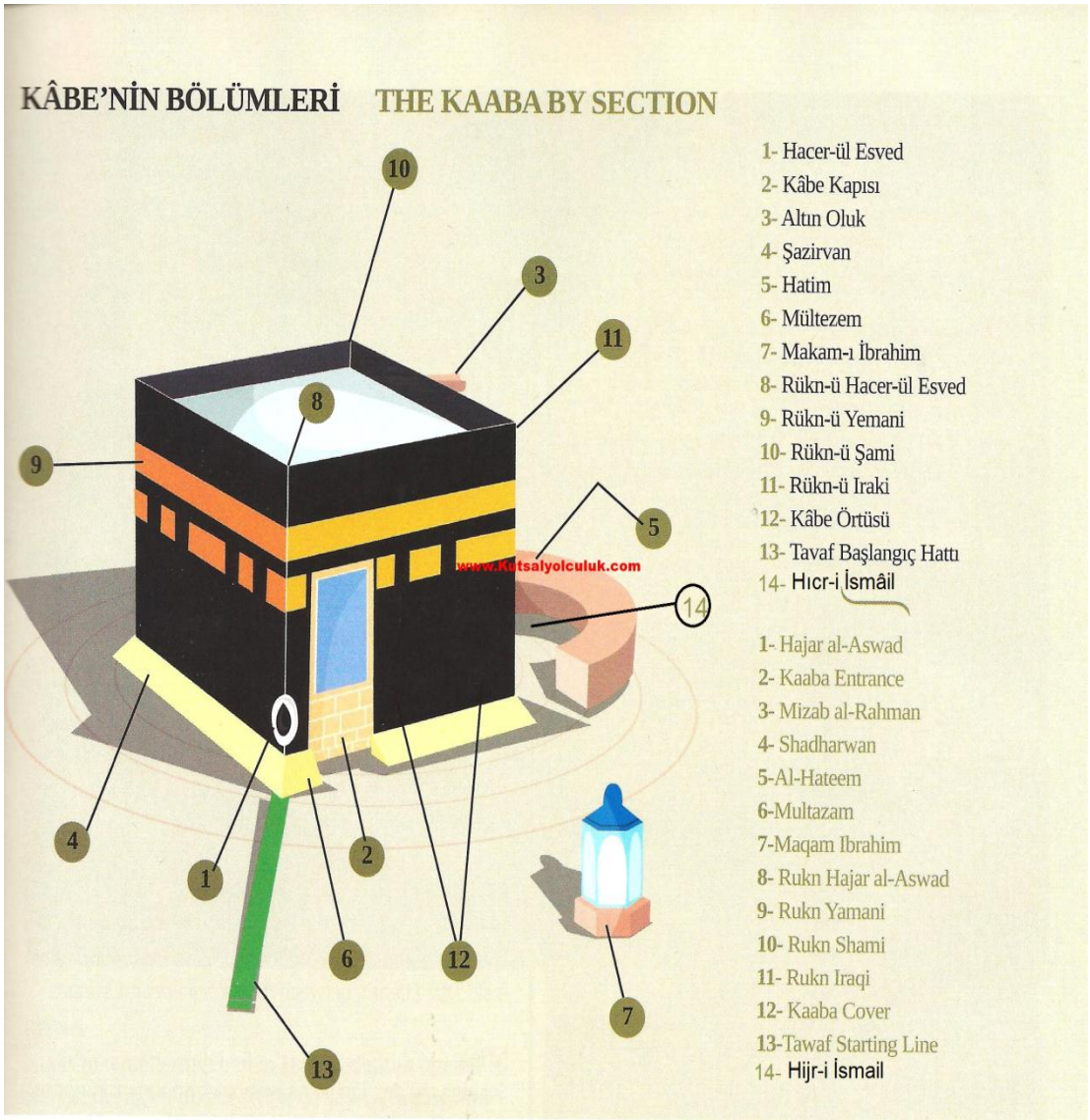

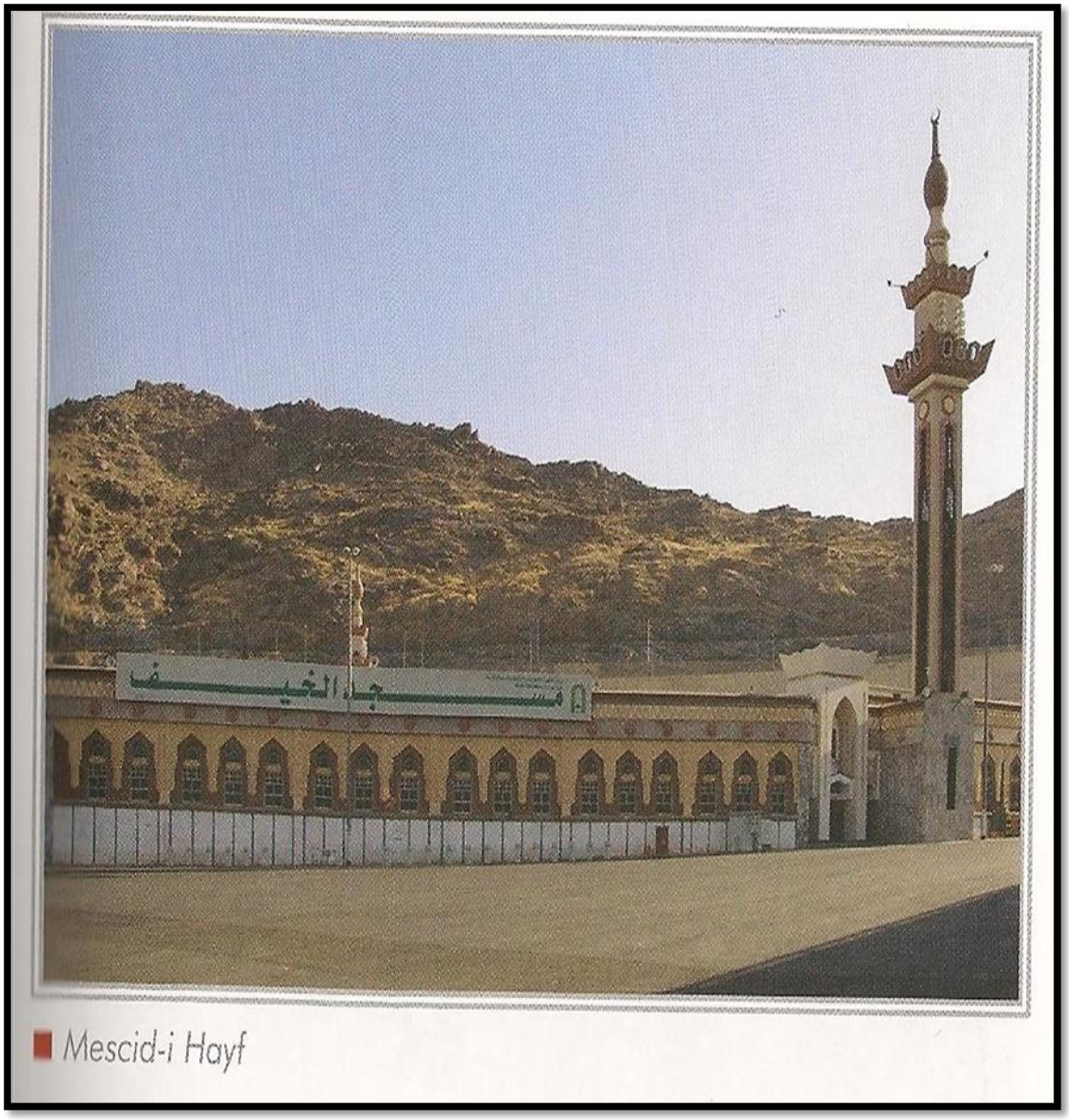
Mekke'ye Uzaklıklar (km)	
Zülhuleyfe (Âbar-ı Alî)	477
Cuhfe (Râbığ)	204
Karn-ı Menazil	94
Yelemlem	94
Zat-ı Ark	98
Cidde	73
Taif	88
Cirane	16
Ten'im	6
Hudeybiye	15
Mukaddam dağı geçidi	14
Adâtu Leben	12
Arafat yönünden	24

EK 2: Kâbe'nin Kısımları

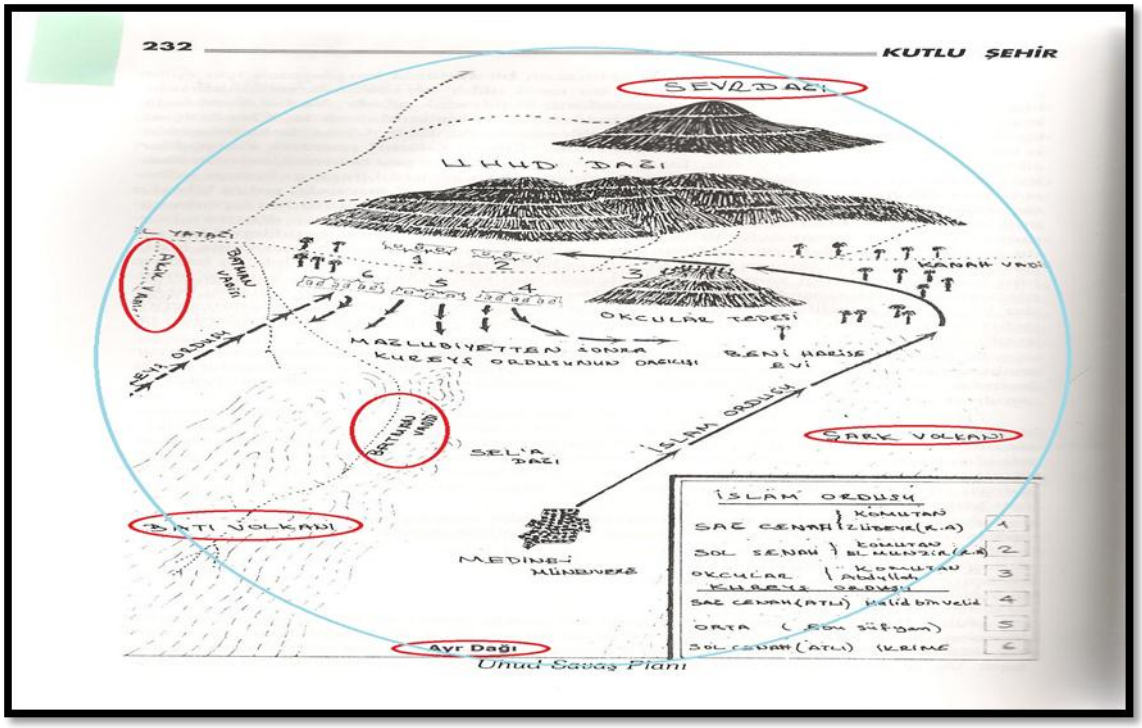

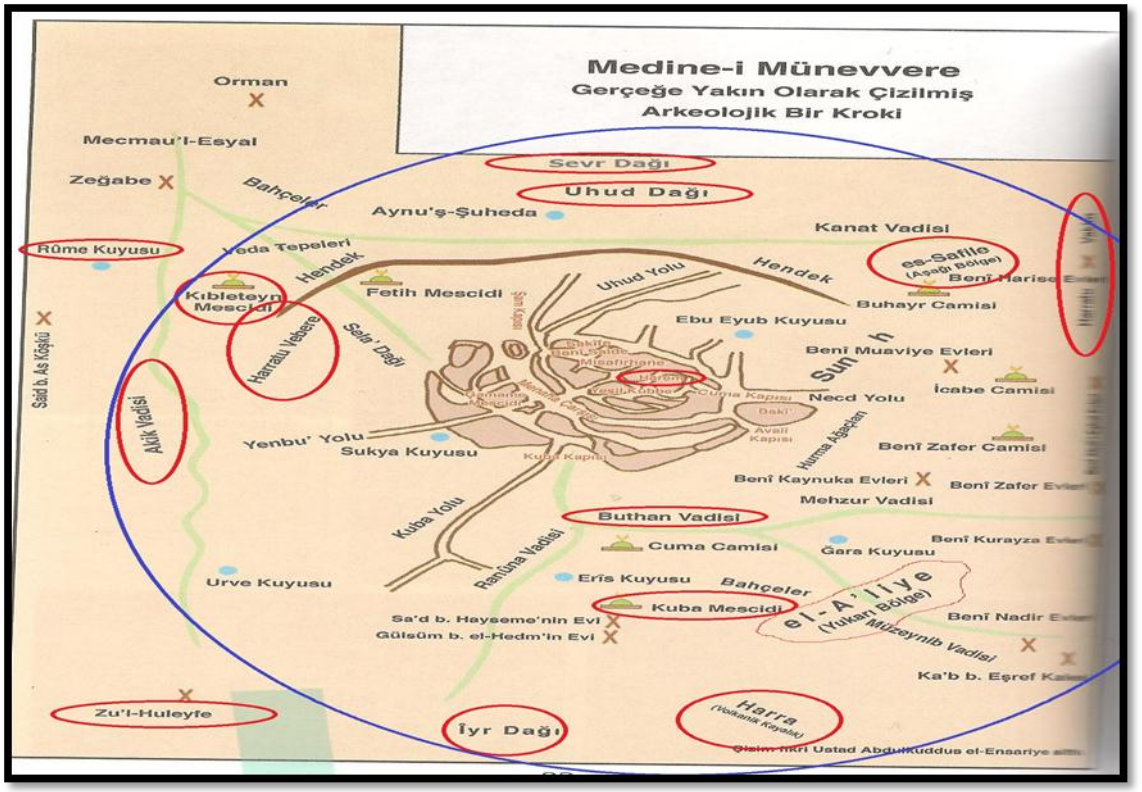
EK 3: Mescid-i Hayf (Mekke)

Mescid-i Hayf

EK 4: Medine'nin Harem Sınırı

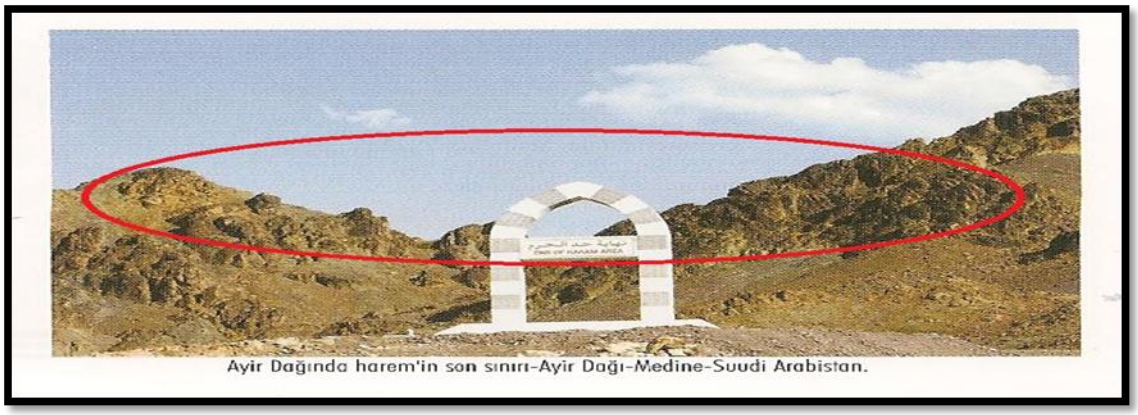

EK 5: Medine'nin Harem Sınırı (Ayr Dağı-Sevr Dağı-Doğu Batı Volkanları)

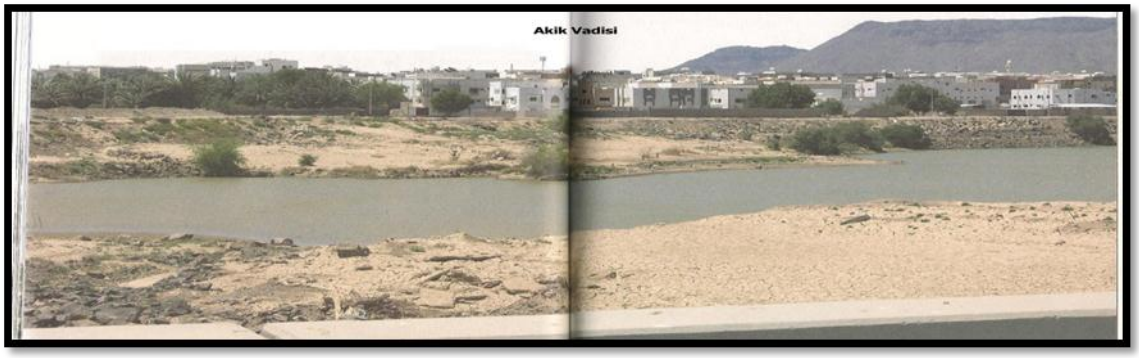

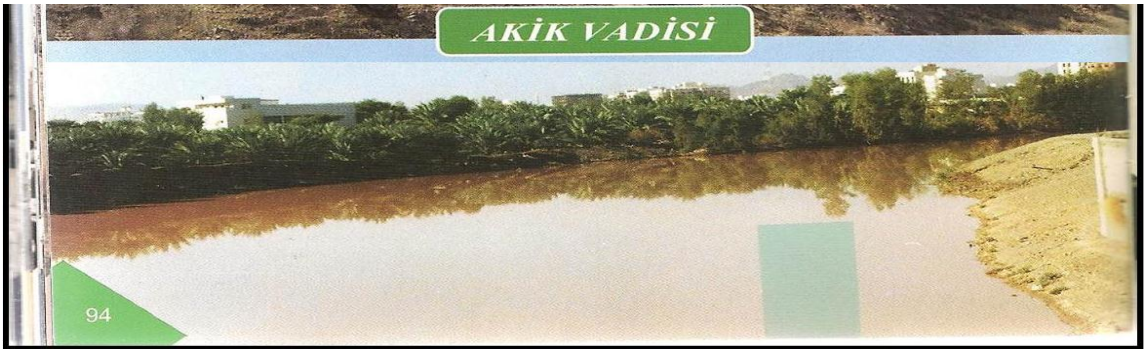

EK 6: Akik Vadisi (Medine)

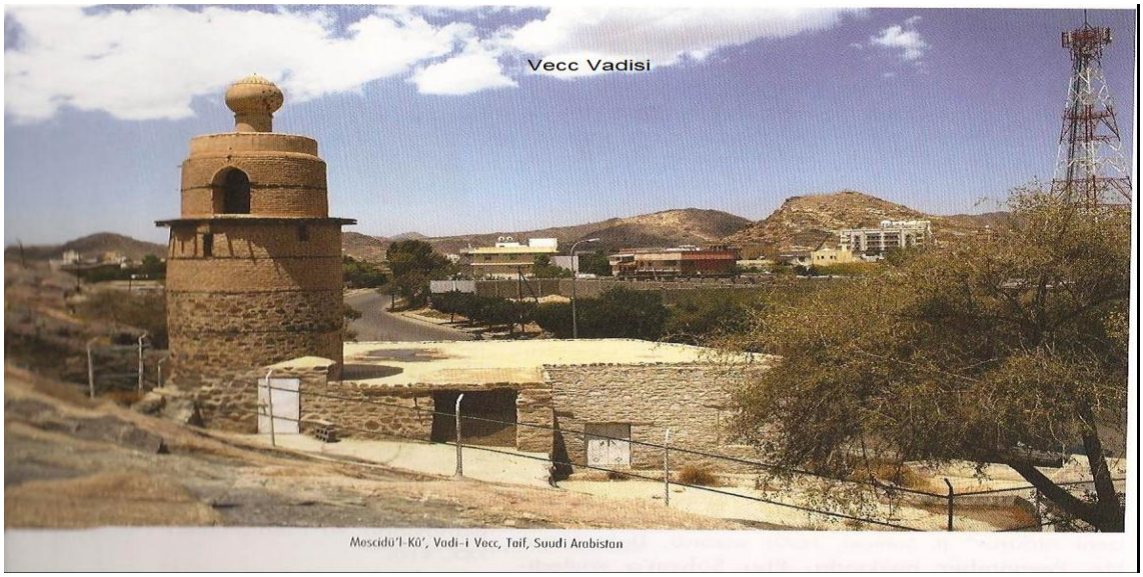

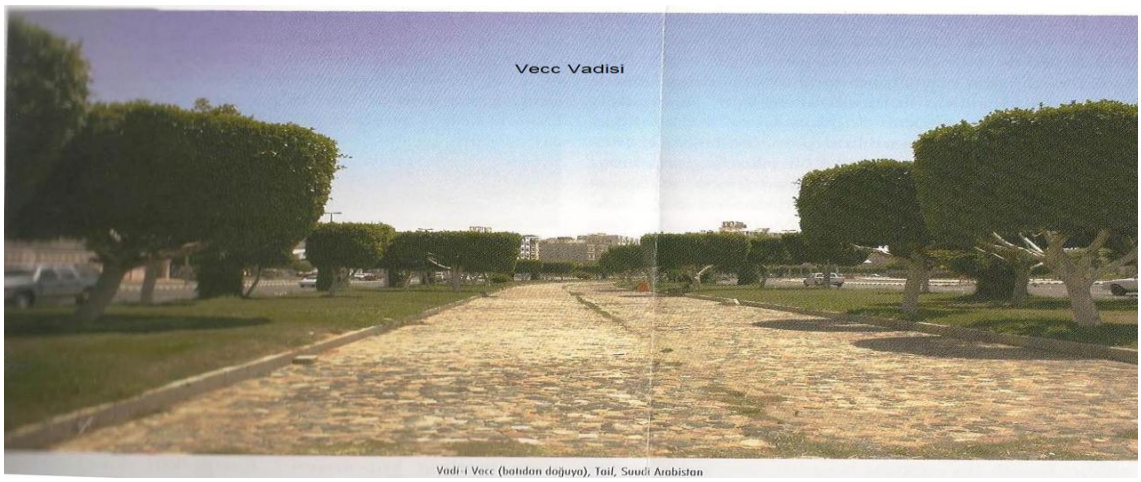

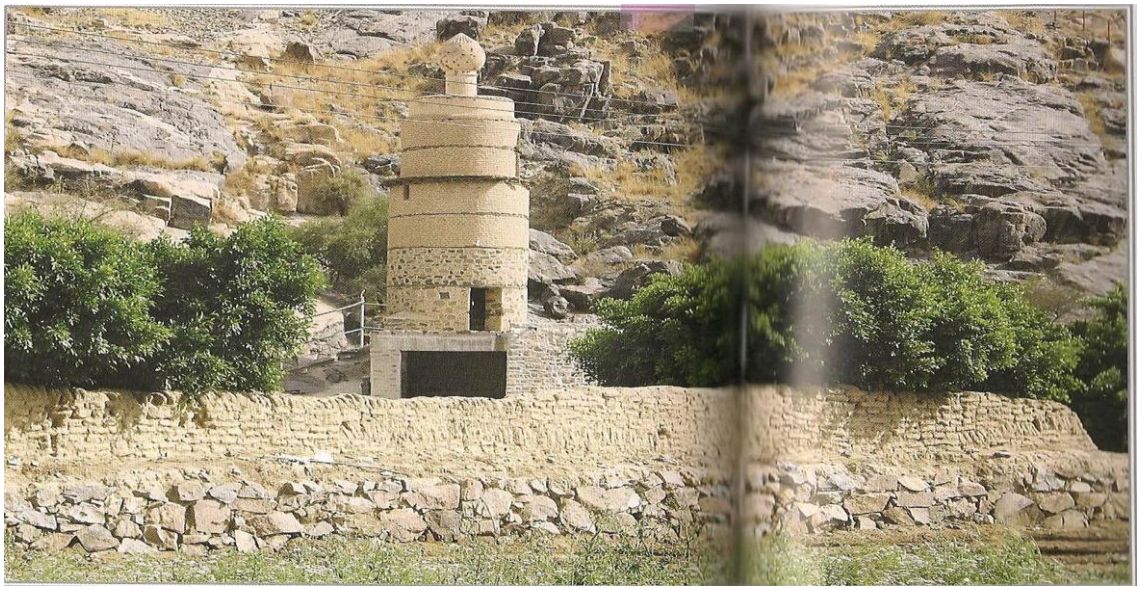
EK 7: Vecc Vadisi (Mekke)

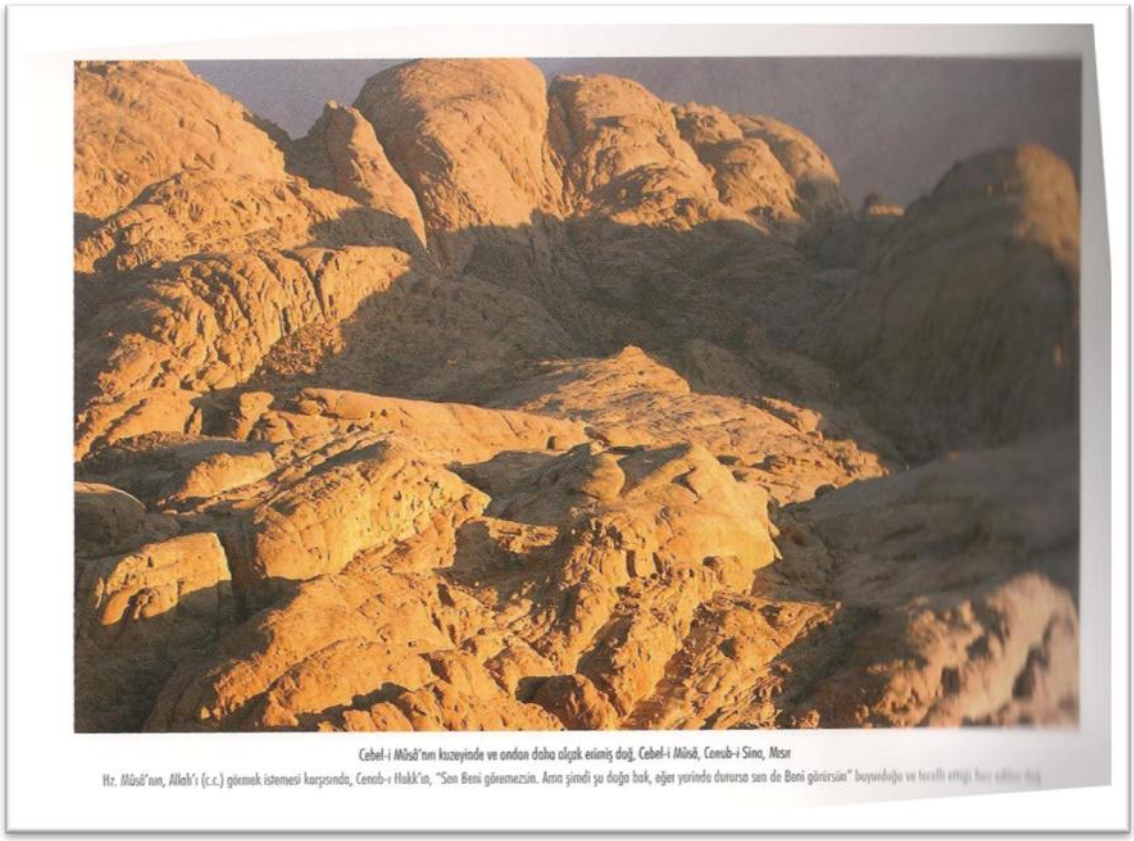
Mescidü'l-Kü', Vadi-i Vecc, Taif, Suudi Arabistan

Vadi-i Vecc (batıdan doğuya), Taif, Suudi Arabistan

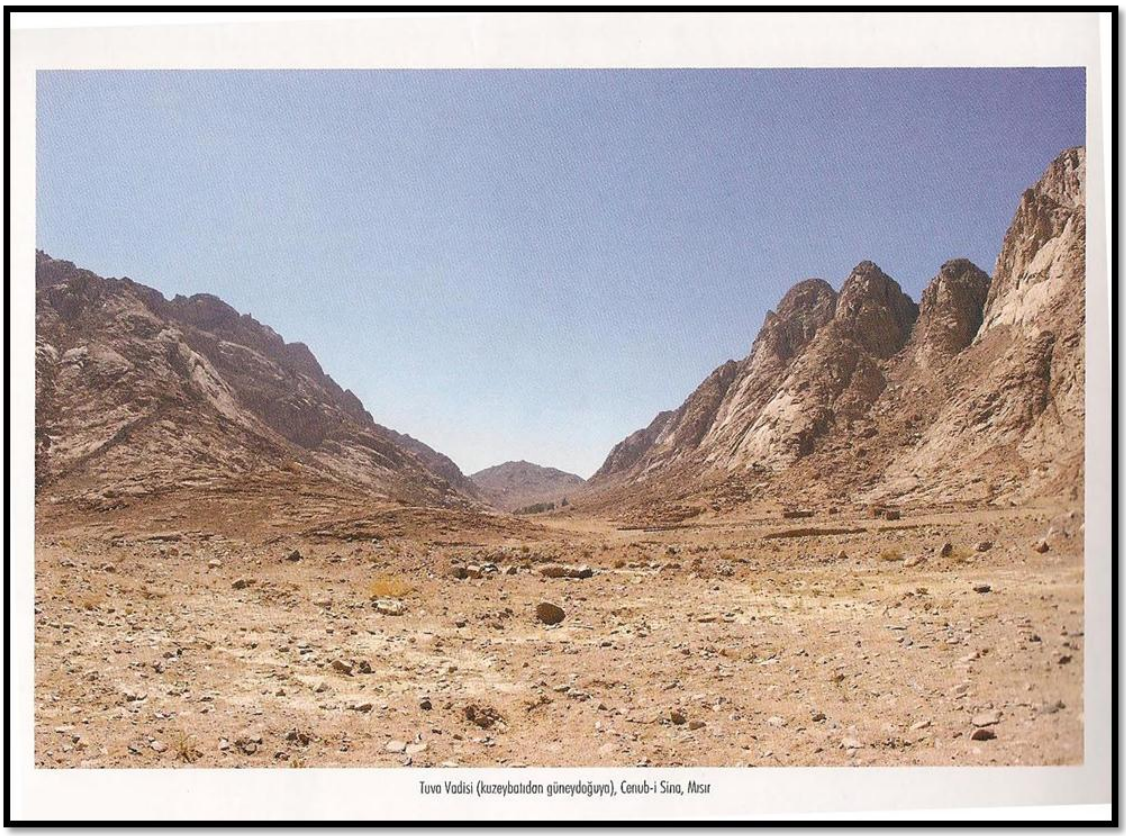

EK 8: Sina Dağı / Tuva Vadisi

Cebel-i Mûsâ'nın kuzeyinde ve ondan daha alçak eskimiş dağ. Cebel-i Mûsâ, Cenub-i Sina, Mısır

Hz. Mûsâ'nın, Allah'ı (c.c.) görmek istemesi karşısında, Cenab-ı Hakk'ın, "Sen Beni göremezsin. Ama şimdi şu dağa bak, eğer yerinde durursa sen de Beni görürsün" buyurduğu ve [illegible]

Tuva Vadisi (kuzeybatıdan güneydoğuya), Cenub-i Sina, Mısır

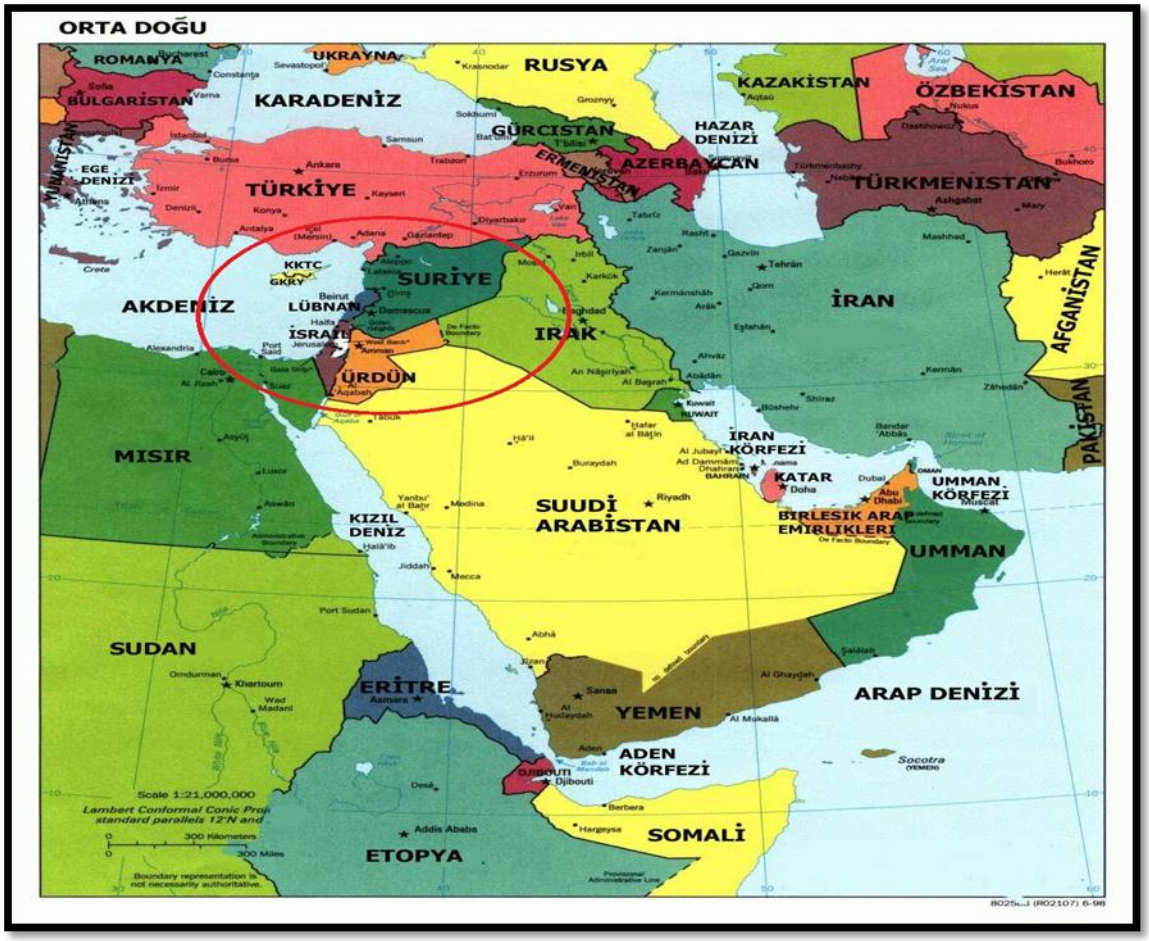
EK 9: Mescid-i Aksa

Mescidi Aksa'nın için (orta yerinden mihraba doğru), Mescid-i Aksa, Harem-i Şerif, Kudüs, Filistin

Mescid-i Aksa, Harem-i Şerif, Kudüs, Filistin

EK 10: Şam Bölgesi

ÖZ GEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler :

Adı ve Soyadı : Aşır ÖRENÇ

Doğum Yeri ve Yılı : Şarkikaraağaç, 1982

Medeni Hali : Evli

Eğitim Durumu :

Lisans Öğrenimi : SDÜ İlahiyat Fakültesi

Yüksek Lisans Öğrenimi : SDÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis Ana Bilim Dalı

Yabancı Dil(ler) ve Düzeyi :

1. Arapça (İleri)

2. İngilizce (İleri)

İş Deneyimi :

1. Din Görevlisi, Diyanet İşleri Başkanlığı, (2001-2012).
2. Öğretim Görevlisi, SDÜ İlahiyat Fakültesi, (2012/-).